

2016

REGIONALNO IZDANJE

VOJNO DELO

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

REGIONALNO IZDANJE

INTERDISCIPLINARNI NAUČNO – TEORIJSKI ČASOPIS

VOJNO DELO

3
2016

MINISTARSTVO ODBRANE REPUBLIKE SRBIJE

VOJNO DELO

INTERDISCIPLINARNI
NAUČNO-TEORIJSKI ČASOPIS

3/2016 GODINA LXVIII

UDK 355/359 YU ISSN 0042-8426

MINISTARSTVO ODBRANE REPUBLIKE SRBIJE

MEDIJA CENTAR „ODBRANA“

DIREKTOR

Stevica S. Karapandžin, pukovnik

NAČELNICA ODSEKA ZA IZDAVAČKU DELATNOST

Dragana Marković

UNIVERZITET ODBRANE U BEOGRADU

REKTOR

Prof. dr *Mladen Vuruna*, general-major

UREDNIK VOJNOG DELA

Milan Tepšić, potpukovnik

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

Тел: +381-11-3349-497

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr *Mitar Kovač*, general-major u penziji, predsednik; van. prof. dr *Zoran Kilibarda*, zamenik predsednika; general-major prof. dr *Mladen Vuruna*; prof. dr *Jan Marček*, pukovnik u penziji; prof. dr *Božidar Forca*, general-major u penziji; prof. dr *Dragan Jovašević*; prof. dr *Dragan R. Simić*; prof. dr *Zoran Dragišić*; van. prof. dr *Tanja Miščević*; van. prof. dr *Jovanka Šaranović*; van. prof. dr *Vladan Jončić*; van. prof. dr *Stanislav Stojanović*; doc. dr *Zoran Jeftić*; potpukovnik *Milan Tepšić*, sekretar.

Adresa: Časopis Vojno delo, Braće Jugovića 19, 11002 Beograd * vojno.delo@mod.gov.rs

* Pretplata: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks: +381-11-3241-009 * Tekući-račun
RC MO Republike Srbije 840-312849-56 *

Rukopisi se ne vraćaju

Časopis izlazi osam puta godišnje

Štampa: Vojna štamparija – Beograd, Resavska 40b

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

MEĐUNARODNO OKRUŽENJE

<i>Stanislav Stojanović</i> Globalizacija između kraja i povratka istorije	7–28
<i>Marko Filijović</i> <i>Zoran Kilibarda</i> Arktička strategija Sjedinjenih Američkih Država – razvoj, izazovi i perspektive	29–58
<i>Miroslav M. Talijan</i> <i>Vlada M. Mitić</i> <i>Zeng Šuai</i> Suprotstavljanje Kine terorizmu na moru	59–74
<i>Veljko Blagojević</i> <i>Branislav Milosavljević</i> Političko-pravni okvir savremenih migracija u Jugoistočnoj Evropi	75–93
<i>Đorđe M. Pavlović</i> Odbrambena saradnja Srbije i Turske kao pokazatelj sprovođenja Davutogluove „Strategijske dubine“	94–107

BEZBEDNOST

<i>Predrag D. Ilić</i> Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost	108–121
<i>Dejan R. Đorđević</i> <i>Vladimir Katančević</i> Komparativna analiza strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane	122–140
<i>Vladimir M. Cvetković</i> Uticaj motivisanosti na spremnost građana Republike Srbije da reaguju na prirodnu katastrofu izazvanu poplavom	141–171

SISTEM ODBRANE

<i>Rade Slavković</i> <i>Jadranko Jukić</i> <i>Zoran Nikolić</i> Multinacionalne operacije – iskustva koja imaju cenu	172–184
<i>Srđan Srdanović</i> Specifičnosti obezbeđenja konvoja vozila u toku kretanja u zonama visokog rizika	185–200
<i>Marko Pavlović</i> Izučavanje neprijateljevog naoružanja i vojne opreme u asimetričnom ratu	201–215

VOJNOEKONOMSKI PREGLED

<i>Nedžad Imamović</i> Sprega troškova, menadžmenta i sposobnosti vojske	216–222
---	---------

<i>Dragić B. Marić</i> <i>Aleksandar S. Neševski</i> Unapređenje načina finansiranja Univerziteta odbrane sa stanovišta strategijskog upravljanja	223–241
--	---------

UPRAVLJANJE SISTEMIMA

<i>Žaklina Jovanović</i> <i>Slobodan Nešković</i> <i>Zoran Kostić</i> Ekonomija znanja i intelektualna svojina u kontekstu društvenog razvoja Srbije – studija slučaja	242–254
<i>Igor Radošević</i> <i>Bojana Ostojić</i> <i>Ana Gavrilović</i> Izvori finansiranja u sportskoj industriji	255–264
<i>Slobodan Nešković</i> <i>Aleksandar Petković</i> Metodologija analize i procene rizika korupcije u poslovanju kompanija	265–279

TERORIZAM

<i>Radoslav Gačinović</i> Energija u uslovima urbanog terorizma	280–287
<i>Marko Krstić</i> Izazov definisanja savremenog terorizma	288–301

ISKUSTVA I POUKE IZ PROŠLOSTI

<i>Nikola Tošić Malešević</i> Jugoslavija i Informburo – uzroci i početak sukoba	302–321
<i>Vladimir Barović</i> Pitanje nastanka i rada Kulturbunda i drugih nemačkih organizacija u Kraljevini SHS/Jugoslaviji	322–332

PREDLOG ZA ČITANJE

<i>Nikola Tošić Malešević</i> Prikaz knjige Slobodana Selinića „Partija i diplomatija u Jugoslaviji 1945–1952.“	333–335
<i>Dragana Stojanović</i> Prikaz knjige Gorana Budžaka “U vrtlogu ustavnosti – komparativna analiza savremenog ustavnog poretka Srbije i pete Francuske Republike“	336–337
<i>Nikola Tošić Malešević</i> Prikaz knjige Jovana Čavoškog “Distant Countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the rise of global nonalignment”	338–341

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Stanislav Stojanović</i> Globalization between the End and the Return of History	7–28
<i>Marko Filijović</i> <i>Zoran Kilibarda</i> Arctic Strategy of the United States – Development, Challenges and Prospects	29–58
<i>Miroslav M. Talijan</i> <i>Vlada M. Mitić</i> <i>Zeng Šuai</i> China's Fight against Terrorism at Sea	59–74
<i>Veljko Blagojević</i> <i>Branislav Milosavljević</i> Political and Legal Framework of Contemporary Migrations in Southeast Europe	75–93
<i>Đorđe M. Pavlović</i> Defense Cooperation between Serbia and Turkey as an Indicator of the Implementation of Davutoglu's "Strategic Depth"	94–107

SECURITY

<i>Predrag D. Ilić</i> Intelligence Services and National Security	108–121
<i>Dejan R. Đorđević</i> <i>Vladimir Katančević</i> Comparative Analysis of Strategic and Doctrinal Documents in Security and Defense	122–140
<i>Vladimir M. Cvetković</i> The Impact of the Level of Motivation on the Preparedness of Citizens of the Republic of Serbia to Respond to Natural Disaster Caused by Flood	141–171

DEFENSE SYSTEM

<i>Rade Slavković</i> <i>Jadranko Jukić</i> <i>Zoran Nikolić</i> Multinational Operations – Experiences that Have a Price	172–184
<i>Srđan Srdanović</i> Specifics of Road Convoy Security Support during Movement through High Risk Areas	185–200
<i>Marko Pavlović</i> Studying the Enemy Armament and Military Equipment in Asymmetric War	201–215

MILITARY ECONOMIC REVIEW

<i>Nedžad Imamović</i> The Connection of Costs, Management and Capabilities of the Serbian Armed Forces	216–222
---	---------

<i>Dragić B. Marić</i> <i>Aleksandar S. Neševski</i> Improving the Ways of the University of Defense Funding from the Standpoint of Strategic Management	223–241
---	---------

SYSTEM MANAGEMENT

<i>Žaklina Jovanović</i> <i>Slobodan Nešković</i> <i>Zoran Kostić</i> Knowledge Economy and Intellectual Property in the Context of Serbia's Social Development – Case Study	242–254
<i>Igor Radošević</i> <i>Bojana Ostojić</i> <i>Ana Gavrilović</i> Sources of Funding in the Sports Industry	255–264
<i>Slobodan Nešković</i> <i>Aleksandar Petković</i> The Methodology of Analysis and Assessment of Risk for Corruption in the Company Operations	265–279

TERRORISM

<i>Radoslav Gačinović</i> Energy in the Urban Terrorism Environment	280–287
<i>Marko Krstić</i> The Challenge of Defining the Contemporary Terrorism	288–301

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

<i>Nikola Tošić Malešević</i> Yugoslavia and Informbiro – Causes and the Beginning of the Conflict	302–321
<i>Vladimir Barović</i> The Issue of Emergence and Work of the Kulturbund and other German Organizations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians / Yugoslavia	322–332

READING SUGGESTIONS

<i>Nikola Tošić Malešević</i> Review of the book "The Party and Diplomacy in Yugoslavia: 1945-1952" by Slobodan Selinić	333–335
<i>Dragana Stojanović</i> Review of the book "In the Whirl of Constitutionality – Comparative Analysis of the Contemporary Constitutional Order of Serbia and the Fifth French Republic" by Goran Budžak	336–337
<i>Nikola Tošić Malešević</i> Review of the book "Distant Countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the Rise of Global Nonalignment" by Jovan Čavoški	338–341

GLOBALIZACIJA IZMEĐU KRAJA I POVRATKA ISTORIJE

Stanislav Stojanović*
Ministarstvo odbrane Republike Srbije,
Institut za strategijska istraživanja

Globalizacija kao društveni koncept koji se temelji na principu univerzalizma najavila je početak novog vremena i jednog modela međunarodnog društva koje će značiti svojevrsan kraj istorijskih ciklusa. Optimistička vera u progres bila je jedna od nosećih ideja tog koncepta. Probuđena je nada da počinje novo doba ljudske istorije, a globalizacija je jedan od najpopularnijih konceptata globalnog društva.

Karakter i dinamika odnosa u međunarodnoj politici, koja je rastrzana između vizije globalnog društva, ali i sve snažnije političke prakse, koja ima svoj neprekidni kontinuitet kroz čitavu istoriju ljudske civilizacije, nedvosmisleno potvrđuju da globalizacija „ne radi“, da jenjava njena snaga i da je sve manje kredibilan koncept uređenja savremenog svetskog društva. Globalni finansijski kolaps koji je pogodio svet 2008. godine predstavlja najuverljiviji pokazatelj da je veći deo globalizacije diskreditovan, a vera u ujedinjeno čovečanstvo sve je manje poželjan koncept. Svet sa globalizacijom nije postao jedan od najboljih mogućih svetova, kako je najavljivano. Mnoštvo ljudi našlo se na socijalnom, ekonomskom i političkom bespuću.

Pokazalo se da su upravo procesi uspostavljanja svetskog društva, koje bi se zasnivalo na liberalnim i demokratskim kvalitetima, uveliko uticali na radikalnu desocijalizaciju prostora širom savremenog sveta. Snažne manjkavosti globalnog svetskog poretka intenzivirali su brojne političke, socijalne i verske dezintegrativne procese, pa se ispostavilo da je bila pogrešna najava da je sa globalizacijom otpočela era međunarodnog približavanja. Istovremeno, sve izraženija međuzavisnost savremenih društava, zasnovana na ostvarenjima tehnoloških dometa postindustrijskog društva, proširila je spektar pitanja koja podrazumevaju globalni pristup.

Ključne reči: *obaveštajne službe, nacionalna bezbednost, državni udar, Gestapo, NKVD/KGB, MI 5, FBI, CIA*

Uvod

Savremena globalizacija spada u red najpopularnijih konceptata stvaranja jedinstvene zajednice čovečanstva koji je pobudio ogromna očekivanja i podstakao ogromnu energiju. Aspiracija za jedinstvenim upravljanjem svetom stara je koliko i sam

* Vanr. prof. dr Stanislav Stojanović, stanislav.stojanovic@mod.gov.rs

svet, pa se kontinuitet globalnih političkih stremljenja može pratiti od najranijih početaka društvene istorije čovečanstva. Međutim, nikada do sada jedna ideja koja ima za cilj geografsko i političko objedinjavanje sveta nije imala takvu snagu i zavodljivost kao što je to slučaj sa savremenom globalizacijom.

Zagovornici globalizacije tvrdili su da je trijumf Zapada u hladnoratovskom nadmetanju potvrdio superiornost liberalnog modela i da taj trijumf istovremeno predstavlja raskid sa realpolitičkom percepcijom međunarodnih odnosa politike. Na taj način, kako se tvrdilo, stvorene su pretpostavke da društva širom sveta otpočnu sopstvenu rekonstrukciju i kroz prizmu neoliberalne ekonomske škole definišu nove pravce društvenog razvoja. Najavljen je proces globalnog zbližavanja, stvaranja globalne kulture i univerzalizacije demokratskog upravljanja. Ta misija stvaranja globalnog društva u kojem ekonomske sile definišu sve ostale društvene sadržaje deklarirana je kao neizbežnost i neminovnost.

Danas je evidentno da se društvena i politička realnost nije razvijala onako kako su to zagovornici globalizacije najavljivali na početku poslednje decenije dvadesetog veka. Izuzetna tehnološka dostignuća koja su stavljena u funkciju društvenog napretka ne mogu da ublaže poražavajuće neuspehe i bolne posledice globalizacije koje otvaraju prostore dugotrajne nestabilnosti sveta i socijalnog, ekonomskog i političkog bespuća njegovog razvoja. Ishod globalnih procesa, drugim rečima, nema nikakve veze sa istinom o neizbežnosti ekonomskog teorijskog koncepta čija je ambicija bila da preoblikuje političke, ekonomske i socijalne oblasti savremenih društava. Sada sve više bleedi ta jasna zamisao globalizacije o raskidu sa do tada poznatom istorijom i preuređenju sveta prema zahtevima ekonomskih sila. Svet je zapao u doba konfuzije i meteža, pa umesto zahteva da se država diskredituje i podvrgne ekonomskim zakonitostima, sve su snažnija zalaganja da se ona iznova osnaži kako bi mogla da se suočava sa brojnim posledicama koje je produkovala era globalizacije.

Krah ekonomije probudio je ionako veliko nepoverenje prema ekonomiji kao okviru društvenog organizovanja. Nejednakosti i siromaštvo desocijalizovali su prostor koji je dostigao planetarne razmere. Snažno približavanje naroda, političkih zajednica i kultura i intenziviranje njihove međuzavisnosti podstaklo je i sve intenzivnije razilaženje, sve snažnije radikalizovanje nacionalnog što zadobija najrazornije forme, a broj demokratskih uređenih država u svetu i njihova vitalnost opada. Ekonomske krize i finansijska nestabilnost diskreditovali su ideju globalnog tržišta i podstakli pojavu novih nacionalnih modela i reafirmaciju nacionalnih država, rast nepoverenja i zaoštavanje podela između Istoka i Zapada, dok sukob hrišćanstva i islama takođe dobija na intenzitetu. Sve je izvesniji povratak konceptu sveta u kojem realpolitički instrumenti postaju preovlađujući, čime se poništava optimizam globalista o promenama u odnosima u međunarodnoj politici.

Nesporno je da danas druge sile, a ne globalizacija, sve više diktiraju kurs kretanja i razvoja savremene realnosti. Baš zbog toga sve je manje onih koji veruju u neminovnost projekta globalnog društva, čije noseće principe definiše ekonomija bez granica. Istovremeno, globalizacija, pre svega njeni tehnološki dometi, uvećala je broj problema koji traže globalni angažman i umnožila delatnosti koje zahtevaju međunarodno regulisanje. Otuda, ispoljene suštinske manjkavosti globalnog upravljanja svetom, iako su obeshrabrile veru u jedno čovečanstvo, nisu umanjile objektivnu potrebu globalnog pristupa mnogim sadržajima savremene egzistencije ljudi.

Globalizacija i obećana budućnost

Pitanje svetske vlasti, kao i potrebe za njom, nije stvarno novo pitanje, jer ono je uvek postojalo. Čovečanstvo viđeno kao jedinstvena zajednica je večna ideja, pa se može reći da je svako vreme imalo svoju globalizaciju. Kontinuitet globalnih političkih stremljenja može se pratiti od najranijih početaka političkog organizovanja ljudi, a geografska celovitost i totalitet političke vlasti bili su noseće ideje globalnih projekata u istoriji političke prakse. Ogromna zavodljivost ideje stvaranja univerzalne svetske zajednice bila je pokretačka snaga mnogih globalnih projekata koji su obeležili istorijske epohe.

Savremena globalizacija,¹ čije se pojavljivanje poklapa sa istorijskim porazom komunističkog koncepta sveta i trijumfom liberalne vizije međunarodnog poretka, kao i snažnim tehnološkim iskorakom, najavila je veliku transformaciju sveta. U osnovi, uspostavljanje liberalnog globalnog poretka trebalo je da znači kraj istorije kao drugog imena za sukobe, konflikte i ratove i početak planetarnog raja čiji je opšti smisao nesmetan protok ljudi, ideja, roba, kapitala i informacija, stvaranja sveta koji je sve više povezan, u kojem državne granice imaju sve manji značaj, proširivanje lokalnih horizonata, stvaranja kosmopolitske kulture i formiranje građanina sveta.² Globalizacija je bila nagoveštaj stvaranja novog međunarodnog poretka u kojem svi ideološki sukobi postaju apsurdni, a nacionalne države nisu nužno suprotstavljene već imaju vrednosno bliske ciljeve razvoja, što otvara prostore za mešanje različitih kultura i civilizacijskih obrazaca i ukidanje nacionalnih ograničenja koja sputavaju slobodu trgovine i komunikacija. Radikalna rekonstrukcija međunarodnih odnosa najavljivana je kao velika transformacija sveta koja je trebalo da označi završetak svakog strateškog i ideološkog sukoba, što je trebalo da označi i svojevrsan kraj istorije.³ Zavodljivost ideje stvaranja svetskog društva imala je ogromne razmere, podstičući sveopšti, univerzalni optimizam. Nepomirljivi protivnici iz vremena hladnog rata počeli su da dele zajedničke vrednosti, uključujući i želju za političkom i ekonomskom integracijom, pa je epoha globalnog približavanja mogla da otpočne.⁴

Velika transformacija sveta u osnovi se temeljila na poništavanju Vestfalskog koncepta državnog ustrojstva i delovanje političkih aktera na realpolitičkim načelima. Globalizacija je najavila svemoć ekonomskih zakonitosti i koncept globalnog tržišta kao opšteg regulatora društvenog života. Sva društvena pitanja su u osnovi ekonomska pitanja, pa ekonomska logika mora da bude u osnovi društvenog organizovanja. Koncept otvorenog tržišta, kao suštinsko obeležje neoliberalne vizije društvenog ustrojstva sveta, koji u suštini znači negaciju bilo kakvog oblika planske i kontrolisane ekonomije, otvorio je prostore za promociju liberalizacija, deregulacija i privatizacija, kao nosećih načela preoblikovanja društvene realnosti savremenih ljudi.

Individualizam, kao jedno od najznačajnijih načela liberalne političke teorije, proglašen je za socijalni ideal i pretpostavku izgradnje društva snažnih pojedinaca spremnih za nadmetanje i konkurenciju kao neophodnih pretpostavki opšteg progressa. U osnovi zala-

¹ Postoji razlika u značenju pojma globalizam i globalizacija. Pojam globalizma podrazumeva koncept, ideologiju, a globalizacija je proces kojim se globalizam dostiže i ostvaruje.

² С. Стојановић, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 9-10.

³ Р. Кејџан, *Повератак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009, стр. 9.

⁴ R. Kejgan *isto*, str. 10.

ganja za privatizaciju stoje individualistički vrednosni sadržaji koji su primarno usmereni na oslobađanje energije pojedinca i podsticanje njihove poslovne inicijativnosti. U takvom vrednosnom sistemu koncentracija bogatstva je nagrada za one koji su preduzimljivi. Upravo zato se na privatni sektor gleda kao na glavni izvor ekonomske obnove i razvoja, porasta investicija i zaposlenosti i stvaranja bogatstva.

Najavljivano je da će snage globalizma i nezaustavljive sile samoregulišućeg tržišta osporiti značaj socijalne i zaštitne sposobnosti nacionalne države konceptima deregulacije i privatizacije i trgovinom bez granica. Isticano je da će moć u budućnosti počivati na globalnom tržištu. Drugim rečima, ekonomija će, umesto politike i vojske, oblikovati tok ljudske istorije.⁵ Globalna tržišta, oslobođena uskih nacionalnih interesa i sputavajućih opterećenja društvene legislative, postepeno će uspostaviti balanse ekonomske i sveukupne društvene stabilnosti. Takva predviđanja pospešivala su zalaganje za potpunu emancipaciju ekonomije od državne regulative i njeno izvlačenje iz nacionalnih okvira. Favorizovanje ekonomske deregulacije i koncepta otvorenog tržišta podsticali su i ideju privrednog gigantizma, zbog čega se opravdano može reći da se delovanje globalizacijskih procesa primarno svodilo na stvaranja globalnog tržišta bez kontrole.

Tvrdilo se da ekonomija svojim poslovnim samoregulišućim mehanizmima predstavlja najefikasniji sistem za uspostavljanje društvenog reda. Ideja deregulacije blisko je povezana sa idejom trgovine bez granica i uverenjem da ona jeste rešenje za mnogobrojne društveno ispoljene disfunkcionalnosti i da, kao takva, otvara neslućene prostore razvoja i progresa.

Multinacionalne kompanije, kao otelotvorenje sna o tržištu bez granica, svojom moći i sve većom dominacijom nad nacionalnim ekonomijama postaju vodeća sila u kreiranju novog civilizacijskog diskursa u kojem je ekonomija ključni društveni regulatorni mehanizam. Neograničene geografskim limitima i socijalnim obavezama nacionalnih država, multinacionalne kompanije postaju model organizovanja ekonomije bez granice, zagovarajući racionalnost i efikasnost kao osnovne principe ekonomije uspeha. Njihova snaga i moć, kao i dominacija nacionalnom ekonomijom, učiniće ih političkim akterom koji je sposoban da se nadmeće sa autoritetom nacionalne države.⁶ Isto tako, akumulirana gigantska politička i ekonomska snaga i moć multinacionalnih kompanija treba da umanje opasnosti od ekonomskih nepredvidivosti i da one, kao takve, budu osnov međunarodne stabilnosti. Takva izuzetna ekonomska i politička pozicioniranost omogućava da postanu predvodnici tržišnog vođstva i razvoja i zdravog upravljanja svetom. Na taj način, istorijski ciklusi mira i ratova će se prekinuti, odnosno istorija će biti mrtva.⁷

Ekskluzivnost savremene globalizacije predstavlja stav da će sve civilizacije nadalje da predvodi trgovina, pa bi ostali delovi ljudske delatnosti, od politike do kulture, trebalo prevashodno da budu posmatrani kroz prizmu ekonomije.⁸ Takvo opredeljenje zasnivano je na stavu da su društveni programi neuspešni i nedelotvorni ukoliko ne podležu zakonitostima slobodnog tržišta. Otuda je ideja tržišnog vođstva noseća, koja kroz koncept internacionalizma reformiše civilizacije iz perspektive neoliberalne ekonomske teorije.⁹

⁵ Џ. П. Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 23.

⁶ ДŽ. Р. Сол, *исто*, стр. 103.

⁷ ДŽ. Р. Сол, *исто*, стр. 24.

⁸ ДŽ. Р. Сол, *исто*, стр. 25.

⁹ Видети више у: С. Стојановић, *исто*, стр. 41-49.

Dalje, internacionalizacija ekonomskih politika ograničava prostor vladama da kontrolišu nacionalnu ekonomiju, a time i sposobnost da projektuju ekonomski razvoj, zaštite suverenitet i promovišu nacionalne identitete i kulturološku posebnost. Suzbijanjem državnog intervencionizma širi se prostor univerzalističkom konceptu sveta i njegovoj sve izvesnijoj ravnoteži koja je manje-više prirodna, zahvaljujući oslobođenim silama tržišta. Nametnuta neoliberalna paradigma bila je izričita – tržište je i efikasno i samoregulišuće, a države, nacionalni interesi, a posebno granice, relikv su prošlosti, što znači kraj društva kao teritorijalnog pojma, jer budućnost sveta predstavlja otvoreno društvo.

Za zagovornike ekonomskog neoliberalizma trgovina skoro deterministički kreira mir i stabilnost. Slobodan protok roba i ideja u eri globalizma biće brana sukobima među ljudima jer, kako je još smatrao Montesquieu, prirodni učinak trgovine je da vodi miru. Tvrdilo se da je malo verovatno da države koje trguju mogu da zarate, jer trgovina oblikuje blagi moral i kooperativno ponašanje. Otuda, zalaganje za ekonomsku integraciju nužno će dovesti i do političke integracije, pacifikovanja odnosa među ljudima, što sve znači i mirniji svet. Miroljubiv karakter liberalnih na taj način bi trebalo da bude osnova za redefinisavanje pogleda na svet u kojem će geopolitičke precepcije u međunarodnoj politici trajno ustupiti mesto geoeconomiji. Intenzivno komercijalizovana društva bila bi liberalnija, kako u praktikovanju unutrašnje, tako i spoljne politike. Drugim rečima, smatralo se da se asocijalna ljudska priroda može korigovati praktikovanjem odgovarajućih ekonomskih aranžmana i instrumenta i tako kreirati socijalne pretpostavke za liberalnije osnove ustrojstva unutar države i njenog odnosa prema drugim državama.

Tvrdilo se da će globalizovana ekonomija ubrzavati procese najpre ekonomske, a zatim i političke liberalizacije država širom sveta. Takve tvrdnje temeljile su se na izvornim idejama liberalizma o stvaranju međunarodnog sistema zakona i institucija koji bi ispunio san o svetu bez rata, jer kako je Kant zamišljao – svet „liberalnih vlada bio bi svet bez rata”.¹⁰ Tako će, zahvaljujući globalizaciji, kao progresivnoj istorijskoj snazi, posthladnoratovski svet biti svet u kojem se šire i snažno dominiraju demokratska društva i otvorena tržišta, čime će tradicionalni sukobi nacionalnih interesa i ideološka sporenja postati stvar prošlosti. Svet sastavljen od liberalnih demokratskih država postepeno bi uvodio međunarodni poredak koji bi sadržao liberalne i demokratske kvalitete. Takve istorijske sistemske promene, snažno podstaknute globalnim procesima, označile bi trijumf liberalne vizije međunarodnog poretka. Drugim rečima, masovni zaokret ka demokratiji, koji je, kako smatra Bagvati, započeo osamdesetih godina prošlog veka,¹¹ otvorio je put univerzalizovanju liberalnog modela društvenog upravljanja, a svet ustrojen od društva po liberalno-demokratskim principima označio bi i Fukujamin kraj istorije i početak snova.¹²

Takva očekivanja bila su snažno podržana verom u neizbežnost ljudskog progressa i linearni tok istorije koja se kreće samo u jednom pravcu. Pretpostavke o kontinuiranom progressu u nauci i tehnologiji, kao važnom segmentu predstave o globalizaciji,¹³ davale su snagu optimističkoj veri u istorijsku misiju globalizacije. Tvrdilo se da se hladni rat za-

¹⁰ Videti više u: R. Kejgan, *isto*, str. 12.

¹¹ J. Багвати, *У одбрану глобализације*, Службени гласник, Београд, 2008, str. 120-122.

¹² Interesantno je pomenuti da je Kantov „večni mir” podrazumevao zajednicu liberalnih republika i bio bi izgrađen na prirodnoj želji svih naroda da žive u miru i materijalnoj udobnosti. Videti više u: R. Kejgan, *isto*, str. 98.

¹³ J. Бабић, Увод, Зборник, *Глобално управљање светом*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2011. str. 2.

vršio trijumfom ispravnijeg pogleda na svet, što znači da savremeni međunarodni poredak nije ništa drugo do nova faza u civilizacijskom napredovanju čovečanstva koji se od konflikata i ratova kreće prema miroljubivim sadržajima društvene egzistencije ljudi. Nove društvene sile, sile globalne ekonomije, sile su neminovnosti, pa su ubrzani ekonomski razvoj i progres sveta samim tim neminovni, što, drugim rečima, znači ne postoji druga alternativa.¹⁴ Naravno, ne sme se prevideti da je tehnološki progres svakako predstavljao osnovu tvrdnje o globalnom optimizmu.

Ključni doprinos SAD u pobedi liberalističke vizije međunarodne politike i afirmaciji globalnih procesa koji se temelje na unverzalističkom konceptu međunarodne politike i uspostavljanju sveta, kako je najavljivano, sasvim različitog od do tada poznatih svetova obezbedili su naročitu poziciju SAD u procesu uspostavljanja sveta, kako je najavljivano, sasvim različitog od do tada poznatih svetova,¹⁵ obezbedili su izuzetnu međunarodnu poziciju SAD. Neprikosnoveno liderstvo bilo je osnova da vođenje sveta SAD proglaše za svoj osnovni cilj, koji se, kako se samouvereno naglašavalo, poklapa sa ciljem i interesom celog čovečanstva. Naglašavajući da njena jedinstvena imperijalna moć nije osnova dominacije nad drugima, već širenje prostora demokratski uređenog sveta, SAD su smatrale svojom obavezom da preuzimu ulogu tvorca i garanta najavljivanog novog svetskog poretka. Tako, zahvaljujući novoj svetsko-političkoj poziciji, Amerika postaje neprikosnovena nacija,¹⁶ stekavši do tada u istoriji neviđenu poziciju da upravlja uspostavljanjem globalne uprave nad svetom.

Evropa koja je nakon kraja hladnoratovskog nadmetanja intenzivirala integracijske odnose, zasnovane, pre svega, na moći standarda, najavljivana je kao uzoran model zajednice postmodernog doba u kojem bi tradicionalni interesi i politika moći ustupili mesto međunarodnom pravu, nadnacionalnim institucijama i zajedničkom udruženom suverenitetu. Evropska unija, kao institucionalizacija takvih stremljenja, sagledavana je kao prethodnica načina na koji će svet biti organizovan u 21. veku. Na taj način je Evropa, kao glavna arena istorijskih nadmetanja velikih sila (pitanje je da li je to i sada, imajući u vidu okretanje SAD i RF prema Kini i njenom značaju ili samo preformulacija navedenog), nagovestila odbacivanje politike sile i otpočela proces usavršavanja političkog poretka i svojih postmodernih institucija.

Globalna zajednica i izneverena očekivanja

Samouvereno proklamovanje kraja istorije i najava transnacionalne vizije sveta i planetarnog raja u oštrm je kontrastu sa realnošću globalnog društva u pokušaju. Trijumf liberalizma nije se potvrdio kao osnova univerzalne svetske zajednice, a optimizam globalizacije, koji je budio nadu nije bio osnovan, zbog čega retrospektiva dostignuća globalizacija predstavlja njenu nedvosmislenu diskvalifikaciju kao koncepta koji je najavljivao kao poslednja rekonstrukcija sveta. Ona se danas poistovećuje sa fascinantnim dometi-

¹⁴ Dž. R. Sol, *isto*, str. 116.

¹⁵ R. Kejgan, *isto*, str. 12.

¹⁶ X. Минклер, *ИМПЕРИЈЕ Логика владања светом – од Старог Рима до Сједињених држава*, Албартос плус, Службени гласник, Београд, 2009, str. 186.

ma tehnološkog razvoja,¹⁷ ali još više sa autodestruktivnim političkim i socioekonomskim disbalansima koji ostavljaju bolne posledice koje Sol naziva živim ranama.¹⁸ Pokazalo se da obećanja globalizacije, kao društvenog koncepta koji se temelji na globalnim standardima jednog pogleda na svet, izmiču i da je ideja opšteg dobra, kao noseća ideja tog pogleda urušena, da sveobuhvatni ekonomski pristup nije smanjio, a još manje eliminisao društvene protivurečnosti, da nužno ne podstiče društveno i ekonomsko blagostanje, niti je ekološki održiv. Kao konceptijski okvir globalizacije, neoliberalizam se u praksi pokazao ne samo kao socijalno neodgovoran i moralno neosetljiv, već i ekonomski neefikasan društveni koncept.

Manifestovani disbalansi diskredituju globalizaciju kao internacionalni koncept, što potvrđuju brojni pokazatelji da intenzitet globalnih procesa, ne samo u politici i ekonomiji, već i u drugim sferama savremenog života, splašnjava. Tako je, umesto najavljenog približavanja sveta, zasnovanog na ideji globalnog univerzalizma, otpočelo doba njegovog razilaženja koje poprima onespokojavajuće forme. Nada da će posle kraja hladnog rata biti uspostavljen novi miroljubivi poredak raspršila je stvarnost, zbog čega se konstatuje prekid snova o kraju istorije, jer je povratak istorije postao vidljiv, čime, kako duhovito primećuje Kejgan, svet ponovo postaje normalan.¹⁹ U međunarodnoj politici dominantnu poziciju ponovo zauzimaju instrumenti realpolitičke teorije – velike sile se ponovo takmiče za prevlast, a geopolitički obrasci dobijaju na afirmaciji u međunarodnoj politici. Pokazalo se da je globalni poredak sastavljen od ravnopravnih država bez imperijalnog aktera samo poželjna vrednost kojoj može samo da se se teži.²⁰

Isticana magija otvorenog tržišta nije obezbedila ekonomski porast, niti napredak javnog blagostanja. Trgovina čiji se obim uvećavao izuzetnom brzinom nije vodio do sveobuhvatnijeg privrednog rasta, širenja bogatstva i njegove primerenije raspodele, kao i smanjenja nezaposlenosti.²¹ Ispostavilo se da ideja intenzivne trgovine ne znači i podsticanje društvenog rasta, jer kapital podrazumeva privatni interes, koji najčešće ne zna za javni interes ili ignoriše njegove zahteve. Prosečna stopa rasta američke privrede, za koju se smatra da je generator globalnih ekonomskih trendova, u periodu od pedesetih do osamdesetih godina 20. veka iznosila je oko 3,75%, dok je u periodu od osamdesetih do danas, kada se dešava „revolucija otvorenog tržišta“, manje od 3%.

Deregulacija, liberalizacija i privatizacija, kao noseći postulati globalističke ere, devastirali su velike delove sveta. Došlo je do marginalizacije i potpunog gašenja ekonomija nezavijenog sveta koje nisu mogla da funkcionišu u izričito neoliberalnim uslovima kretanja

¹⁷ Koncept globalnog društva nesumnjivo je bio afirmacija ljudske inventivnosti i moći znanja. Nepojmljiv tehnološki progres je iz osnova izmenio do tada važeće društvene postulate, kreirajući okvire otvorenog društva i globalne komunikacije. Stvoreni su tehnološki i, isto tako, društveni okviri za slobodnu razmenu ideja, znanja i kapitala. Kultura transparentnosti otvorila je prostore za širenje demokratskih formi političkog organizovanja i političko osveščivanja pojedinaca i društvenih kolektiviteta i uspostavljanje globalne svesti i ideje globalnog zajedništva, kao i vrednosno uzdizanje ideje građanina sveta. Pozicija pojedinca je i njegova moć da deluje i saraduje, a globalno je transformisana do nivoa koja ni najsmelija predviđanja tehnološke utopije nisu mogla da predvide. Jačanje svesti o nedeljivosti globalne bezbednosti podstaklo je jačanje multilateralizma i partnerstva u međunarodnoj politici. Iniciran je ogroman entuzijazam i podstaknut ogroman optimizam, što je globalizaciju učinilo jednim od od najpopularnijih koncepata svetskog društva.

¹⁸ DŽ. R. Sol, *isto*, str. 9.

¹⁹ R. Kejgan, *isto*, str. 9.

²⁰ H. Minkler, *isto*, str. 8

²¹ DŽ. R. Sol, *isto*, str. 171.

ekonomskih tokova. Globalna politička i socijalna situacija se pogoršala, siromaštvo povećalo, a nestabilnost proširila na ogromna prostranstva sveta. Degradacija javnog dobra i javnog interesa i odsustvo elementarnih principa etike solidarnosti i sve snažnije osećanje nepravde podstakli su duboka socijalna raslojavanja i erupciju sociopatoloških procesa koji su u novim uslovima zadobili transnacionalne domete. Pokazalo se da je deregulacija koja ignoriše značaj sposobnosti nerazvijenijih nacionalnih ekonomija da se uspešno nose sa opasnostima u potpunosti liberalizovanog tržišta bila pogubna,²² pri čemu je postalo jasno da su ekonomske politike, uključujući i one koje su u vezi sa deregulacijom, najčešće bile posledica političkih i ekonomskih snaga, interesa, ideja i ideologija.²³

Insistiranje na privatizaciji počivalo je na stavu da će se privrednim i drugim kapacitetima nužno bolje upravljati ako su nečije vlasništvo, jer se tvrdilo da privatizacija uspostavlja obrazac uspeha. Međutim, pri tome je izostalo elementarno kritičko prosuđivanje o smislu i razlozima privatizacije, pa su na taj način kroz privatizaciju, pre svega u državama u kojima je došlo do sloma socijalističkog sistema, nestali ili skoro ilegalno prisvojeni kapitalni privredni, socijalni i infrastrukturni objekti.²⁴ Osobenost globalizacije i njeno preferiranje privatne svojine otvorilo je brojne teškoće na uspostavljanju balansa između javnog i privatnog sektora, urušavajući pravila zaštite javnog interesa, otvarajući prostor za nekontrolisani porast nejednakosti i društvo koje je izuzetno neravnomerno. Proces privatizacije obezvređio je značaj javnog sektora i opšteg dobra, a merila morala i solidarnosti zamenio merilima privatnog interesa. Koristeći međunarodnu slobodu poslovanja, multinacionalne korporacije i finansijske elite, preko različitih oblika deformisane konkurencije, koje maju malo veze sa otvorenim tržištem, stvorili su monopole, koji primarno dirigovani razlozima profita generišu razorne društvene implikacije. Sve to potvrđuje Stiglicov stav koji da su pohlepa i gramzivost kapitala bez društvene kontrole zlikovci svake ekonomije.²⁵

Insistiranjem na ekstremnom individualizmu koji poništava sve veze ljudske solidarnosti, globalizacija je nagovestila negaciju javnog dobra uz snažan naglasak na utilitarnosti percepciji društvenih odnosa i potiskivanja značaja etičkih standarda. Naime, prirodna veza između globalista – neoliberala i moderne tehnokratije podrazumeva isključivo utilitarnu matricu, pa takva vrsta odnosa kreira nesposobnost za neutilitarnu društvenu sadržaje.²⁶ Vlasnici kapitala imaju suprotan interes od interesa društva, jer profitna stopa, kako je smatrao Smit, opada sa rastom društvenog prosperiteta. Iz takvog, u suštini asocijalnog konteksta, proizilazi odsustvo brige za javnim dobrom, što je povezano sa insistiranjem na konzumerizmu i materijalnim dobrima, što, takođe, dalje degradira najvažnije sadržaje socijalnog prostora unutar savremenih društava.

²² U Indiji i Kini tržišne reforme izvršene su u skladu sa nacionalnim interesima. Naime, imajući u vidu nivo siromaštva, Kina i Indija nisu otvorile svoje teritorije za neregulisane međunarodne aktivnosti. Kina je prihvatila tržišnu orijentaciju predvođenu državom. Videti više u: DŽ. R. Sol, *isto*, str. 251.

²³ Ц. Стиглиц, *Слободан пад - Америка слободно тржиште и слом светске привреде*, Академска књига, Нови Сад, 2013, стр. 13.

²⁴ Zapadni diskurs čistog tržišta prihvatila je Rusija za vreme vlasti Borisa Jeljcina. Tako je neregulisani način privatizacije omogućio erupciju kriminala i korupcije, a rasprodajom državne imovine 70% ruskih privrednih potencijala završilo je u rukama privatnog sektora. Videti više u: DŽ. R. Sol, *isto*, str. 139.

²⁵ DŽ. Stiglic, *isto*, str. 349.

²⁶ DŽ. R. Sol, *isto*, str. 81-82.

Globalni uticaji tokova kapitala podstakli su proces socijalne denacionalizacije i slabljenje nacionalnih država, kao i eroziju njenih kontrolnih i upravljačkih moći širom sveta, posebno u nerazvijenim delovima sveta. Negativan stav neoliberalnog determinizma prema pozitivnoj ulozi nacionalne države, a takva stremljenja neretko su bila motivisana i političkim razlozima, doveo je do pravog ekonomskog kraha u velikom broju država. Posebno su bile na udaru krhke i slabe ekonomije, jer nisu mogle da spreče tržište da se rukovodi isključivo zahtevima maksimalizacije profita. Dominacija stranog vlasništva i sve veće razdvajanje nacionalnog vlasništva i mesta proizvodnje imalo je za posledicu i protivurečne političke implikacije i paralizu političkih mera. Takvi procesi podstakli su procese društvenog propadanja, degradaciju koncepta socijalne države, ukidanje socijalnih programa i socijalnih mera zaštite i kraja ideje o punoj zaposlenosti. Zaboravila su se upozorenja da postmoderni ekonomski tokovi pretpostavljaju dekonstrukciju države, a ona nosi opasnost i osnova je dekonstrukcije društva.²⁷ Naravno, treba naglasiti da povlačenje države nije bilo ni sveopšte niti nepovratno, niti je bio standard za sve. Poznato je da SAD nikada nisu odustajale od koncepta moćne nacionalne države.

Nejednakosti, kako je potvrđeno na Forumu u Davosu 2015, koji se smatra duhovnim središtem globalizma i procesa globalizacije, poprimile su nepojmljive razmere i postale vid ekonomskog nasilja, ali i svojevrzne krize čovečanstva.²⁸ Na dramatičnost razmere naraslih nejednakosti u svetu ukazuje podatak da će jedan procenat najbogatijih ljudi u svetu posedovati veće bogatstvo nego preostalih 99% svetske populacije. Danas nema dileme da je raspodela bogatstva, koja zahvaljujući strukturalnoj neravnoteži globalizovane ekonomije, prvenstveno ide u prilog bogatima,²⁹ osnova porasta globalne nejednakosti i ogromnih frustracija, pri čemu su razorni efekti nejednakosti postali nezaobilazno obeležje i društava razvijenog sveta. Tako su profiti u SAD od 2000. godine do danas porasli za 40%, a plate svega za 0,5%.³⁰ Prema mišljenju Piketija, jedna od snaga koje vode ka snažnom porastu nejednakosti jeste tendencija da stopa prinosa na kapital raste brže od stope privrednog rasta. Drugim rečima, što je dohodak od kapitala veći to je veća i akumulacija kapitala koja povećava nejednakost čija je štetnost u društvenom, političkom i ekonomskom smislu ogromna.³¹

Najveći neuspeh globalizacije jeste nesposobnost da se održi zaposlenost, jer rast profita nije povezan sa društvenim razvojem. Visoke stope nezaposlenosti potvrđuju da je iznevereno obećanje globalizacije da će oslobođene tržišne sile pokrenuti nove međunarodne energije i podstaći globalni privredni razvoj, čime će se stvoriti uslovi za prevazilaženja degradirajućeg socijalnog efekta nezaposlenosti. Globalizacija tržišne radne snage doprinela je da je radna snaga ostala bez zaštite socijalne države, zbog čega radnici, prisiljeni elementarnim egzistencijalnim razlozima, rade u izrabljivačkim uslovima. Njihova pregovaračka pozicija, kao i pregovaračka pozicija sindikata, urušena je i gotovo bez uticaja na moć multinacionalnih kompanija i kapitala uopšte. U tom smislu posebno je bezizlazna situacija na tržištima nerazvijenog sveta na kojima se testira radna snaga i njena izdržljivost na izrabljivačke uslove rada i nesigurnost radnih mesta.

²⁷ P. Купер, *Распад нација – Поредак и хаос у 21. веку*, Филип Вишњић, Клуб плус, Београд, стр. 82.

²⁸ V. Robinson, *isto*, str. 13.

²⁹ А. Радовић, *Сумрак либерализма*, Интеркомерц, Београд, 2011.

³⁰ А. Радовић, *isto*.

³¹ Т. Пикети, *isto*, стр. 625.

Masovno siromaštvo izraz je kraha ideje o opštem dobru kao jednom od ključnih obećanja globalizacije. Nagoveštaji da će globalizacija, zagovaranjem koncepta otvorenog tržišta, otvoriti prostore za rešavanje siromaštva kao jednog od urgentnih moralnih pitanja čovečanstva, ispostavili su se kao pogrešni. Više trgovine basnoslovno je uvećalo svetsko bogatstvo, ali dominantna tendencija da se bogatstvo koncentriše u rukama privilegovanih staleža dovelo je do siromaštva usred izobilja.³² Globalna polarizacija na siromašne i bogate osnova su za dalju društvenu polarizaciju, koja je osnova nestabilnosti i koja, u krajnjem, proizvodi ekstremizam. Rastuće siromaštvo i neravnopravnosti čini da polovina stanovništva sveta ne može da zadovolji svoje elementarne egzistencijalne potrebe, a činjenica da su ranije podsticani zdravstveni i obrazovni programi danas ugašeni navode na zaključak da su brojni regioni nerazvijenog sveta dugoročno osuđeni na globalnu periferiju.

Da se globalizacija nije potvrdila kao univerzalistički koncept dokaz je dužnička kriza³³ država Trećeg sveta koja onesposobljava čitave regione, podstičući nestabilnost, čime ogroman broj država ostaje izvan tokova razvoja savremenog sveta. Zahvaljujući neoliberalnoj politici, dužnička kriza zadobija takve razmere koje osuđuju nerazvijene države na poziciju globalne periferije. Nametanje rigoroznih uslova kreditiranja stavlja nerazvijene zemlje u izrazito nepovoljnu situaciju, pojačavajući jaz između siromaših i bogatih. Nespremnost globalne ekonomske elite da otpiše dugove zemljama u razvoju, kao i njihova ekspresna gotovost da kao nenaplative otpišu neuporedivo veće dugove banaka tokom globalne finansijske krize, potvrđuju ogromne razmere njihove socijalne i moralne neodgovornosti,³⁴ ali i ideološke ograničenosti u pogledu ideje globalnog zajedništva. Dimenzije dugova nerazvijenog sveta i odsustvo spremnosti da se oni rešavaju potvrđuju da su oni, takođe, oduvek bili ključno sredstvo političke moći, jer države koje zadesi dužničko ropstvo prestaju da budu suverene i da se rukovode sopstvenim interesima, ali isto tako, kako odlučno tvrdi Stiglic, dugovi su posledica lošeg upravljanja globalizacijom.³⁵

Autodestruktivnost globalizacije i nestabilnost svetskog ekonomskog sistema najupečatljivije potvrđuje alarmantno javljanje finansijskih kriza, počev od krize u Meksiku 1996. godine, zatim 1997. godine sunovrat ekonomija država jugoistočne Azije i ekonomsko destabilizovanje Rusije 1998. godine. Glavni razlog ovih kriza nalazi se u činjenici da su navedene države podlegle pritiscima da se otvore globalnoj ekonomiji, a liberalizacija tržišta u kratkom roku proizvela je ogroman pad zaposlenosti i opadanje ostalih ekonomskih parametara. Kriza iz 2008. godine, koja je proizvedena u SAD i proširila se na ceo svet sa globalnim implikacijama, pokopala je sve iluzije da je globalizacija pronašla odgovore na brojne nepredvidivosti kapitalističkih ekonomskih tokova. Sa krizom je postalo jasno da tržišna samoregulacija, koju je promovisala globalna privredno-finansijska elita, predstavlja frazu i da ne funkcioniše,³⁶ jer nije otklonila brojne nepredvidivosti u delovanju ekonomskih zakonitosti. Uprkos razornom iskustvu koje je svetska ekonomija doživela tokom finansijskih kriza 1997. i 1998. godine, neoliberalna ekonomska misao malo šta je učinila na kontroli ekonomskih kriza koje su u periodu od 1978. do 1998. godine više

³² V. Robinson, *isto*, str. 349.

³³ Dž. R. Sol, *isto*, str. 128.

³⁴ Dž. R. Sol, *isto*, str. 358.

³⁵ Dž. Stiglic, *isto*, str. 327.

³⁶ Dž. Stiglic, *isto*, str. 185.

od 124 puta potresale ekonomije u različitim delovima sveta.³⁷ Upravo nemogućnost da se ponudi primeren odgovor na sprečavanje posledica koje nose ekonomske krize, doprinela je da ideja samoregulišućeg tržišta doživi smrtonosni udarac u globalnoj finansijskoj krizi.³⁸

Nacionalizam koji se javlja uporedo sa hegemonijom vrednosnog univerzalizma poništava zahteve ka bliskosti i kulturi opštenja i pothranjuje težnju ka polarizaciji i ekstremizmu.³⁹ Takvi procesi usloveli su socijalnu radikalizaciju i retraditionalizaciju savremenih društava. Jačanjem nacionalnih određenja i radikalizovanjem mnogih aspekata etniciteta obezvređena je ideja globalnog identiteta, ali i humanistička ideja kulture, društva i zajednice. Potvrdilo se da i u svetu, koji je sve više globalizovan, život ljudi i politika njihovih zemalja ostaju uporno primarna lokalna stvar,⁴⁰ a nacionalistički pristup i nedostatak ozbiljnog kulturnog opštenja jeste ozbiljna prepreka multilateralnim poslovima. Krah nametljivog multikulturalizma i uspon političkog radikalizma, posebno ekstremnog nacionalizma, povezan je sa intenziviranjem procesa radikalizacija verskih učenja, posebno islama. U određenim delovima sveta proces radikalizacije islama i jačanje panislamističkih stremljenja progresivno se odvija. Nametljivi zapadni civilizacijski diskurs ignoriše kompleksnost islamske kulture, a egzistencijalna nesigurnost i siromaštvo u kojem žive ljudi u većini islamskih društava pothranjuju ubeđenja o nepravdi koja se čini islamskom svetu. Uporedo sa usponom islamskog radikalizma, svojim konceptom univerzalnih vrednosti globalizacija je i inicirala preporod verskog sistema svih konfesija i aktuelizovala njegov politički uticaj. Era preporoda nacionalnih država potvrđuje da ekonomija nije nadvladala sve druge društvene sile i da, prema tome, globalizacija ne samo da nije umanjila značaj identiteta već je podstakla njegov povratak. Ispostavilo se da se politički identitet još uvek zasniva na nacionalnim državama i da su političke zajednice organizovane na nacionalnom ili regionalnom, a ne globalnom nivou. I dalje su širom sveta prisutne značajne razlike oko poželjnih institucionalnih aranžmana, a globalne norme zaživele su samo kod uskog broja pitanja. Tome u prilog ide ponovno otkrivanje nacionalizma u središtu Evrope, kao prostoru za koji se verovalo da je otišao najdalje u praktikovanju multietničkog društvenog koncepta i postmodernog modela političke zajednice. Aktualizuje se vraćanje mita o etničkoj i civilizacijskoj posebnosti, što je oduvek bio uvod u ekstremistički diskurs⁴¹ i dominantnost lokalnih okvira u definisanju odnosa prema drugima. Kuper ispravno zapaža da je primat domaćeg terena danas očigledan u gotovo svim zemljama,⁴² što znači da moć razlikovanja nadjačava moć ideje globalnog zajedništva.

Globalni procesi najavili su uspon demokratije kao glavne ideološke doktrine našeg vremena, naglašavajući da će demokratska harmonizacija sveta značiti i bolji svet. Međutim, nedemokratski načini nametanje demokratije kao univerzalnog modela funkcionisanja savremenih društava, kao i siromaštvo i neobuzdane ekonomske nejednakosti koje prate proces globalizacije, obezvređili su vrednosti demokratskog modela upravljanja i podstakli skepticizam prema demokratiji i snažan otpor procesu demokratske integracije sveta. Prak-

³⁷ Dž. Stiglic, *isto*, str. 10.

³⁸ Д. Родрик, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 200.

³⁹ Videti više u: Dž. R. Sol, *isto*, str. 306-316.

⁴⁰ R. Kuper, *isto*, str. 89.

⁴¹ Dž. R. Sol, *isto*, str. 312.

⁴² R. Kuper, *isto*, str. 106.

sa destabilizacije radi stabilizacije kroz demokratizaciju bila je osnova inženjeringa konflikta i voluntarističkog pristupa vojnom intervencionizmu, čije su posledice sve veći broj disfunkcionalnih država, uz istovremeno snažno diskreditovanje modela demokratske uprave. Posebno je važno napomenuti da su akteri globalnih procesa ispoljili snažan otpor prema bilo kakvim formama demokratske uprave globalnim ekonomskim i drugim institucijama, iskazavši na taj način nepoverenje prema ideji demokratije kao načelu funkcionisanja globalnog društva. Sve to upozorava da diktatura ekonomije otvorenog tržišta stvara protivurečnost između neoliberalnog koncepta privređivanja, koji marginalizuje ogromnu većinu u savremenim društvima i demokratije kao forme praktikovanja političkog života.⁴³

Neuspesi globalizacije koji su usloveli porast siromaštva i slabljenje zaštitnih kapaciteta države otvorio je prostore za povratak široko rasprostranjenih pojava rata i nasilja. Snažna reafirmacija nacionalizma i verskog radikalizma, kao večne mogućnosti rata, ali i uverljivog dokaza da globalistička ideja nije delotvorna, dovela je do prave eksplozije novih formi oružanih sukoba, često nazivanog neregularno ratovanje. Ono je danas ustaljena forma ispoljavanja oružanog nasilja, što ukazuje na to da je proces njegove normalizacije uveliko odmakao, posebno ako se zna da je većina od 40 miliona žrtava od Drugog svetskog rata do danas poginula u uslovima neregularnog ratovanja.⁴⁴ Naravno, neregularno ratovanje nije slučajnost već je posledica devijantnih socioekonomskih i političkih tokova procesa globalizacije, pri čemu značajan aspekt tih procesa predstavlja i međunarodna inflacija oružja i tendencija promovisanja proizvodnje naoružanja u glavnu izvoznu industriju.

Kao najizraženija forma neregularnog ratovanja u kojem se suštinski slabije snage bore sa jačim i, po pravilu, od strane države organizovanim snagama, predstavlja terorizam, imajući u vidu da se svake godine u svetu dogodi oko 500 terorističkih napada.⁴⁵ Učestalost terorističkih akcija, kao i upotreba najmodernijeg naoružanja i vojne opreme, uverljivo dokazuje da je terorizam zadobio globalne razmere i da nosi ogroman potencijal za destabilizaciju velikih delova sveta, uključujući i prostor Evrope. Posebno je značajno istaći da je evidentno da je veoma teško prilagođavanje konvencionalnih vojnih struktura za suprotstavljanje, kako terorizmu, tako i ostalim formama neregularnog ratovanja.

Teroristički napad koji je izveden jedanaestog septembra 2001. godine bio je najava radikalne reafirmacije autoriteta nacionalne države i nadmoćnosti politike nad ekonomijom, uz diskreditovanje ekonomskog determinizma i moći tržišta. Tako je ideja globalizma gurnuta u stranu, a nacionalne vlade su ponovo povratile pravo da deluju i oblikuju vlastite društvene i ekonomske modele u skladu sa sopstvenim potrebama. Zato za Sola 2001. godina predstavlja i kraj globalizma, pošto su u međunarodnim okvirima nacionalne države i nacionalni interesi potisnuli globalne pristupe i ponovo postali prizma međunarodnog delovanja.⁴⁶ Umesto najavljivane deregulacije na delu, sve je očigledniji zaokret ka regulaciji kao važnoj pretpostavci reda i poretka, a takvi trendovi se pravdaju činjenicom da savremene krize zahtevaju reafirmaciju kompetencija nacionalne države.⁴⁷

⁴³ V. Robinson, *isto*, str. 364.

⁴⁴ Dž. R. Sol, *isto*, str. 318.

⁴⁵ Dž. R. Sol, *isto*, str. 319.

⁴⁶ Dž. R. Sol, *isto*, str. 273.

⁴⁷ Dž. R. Sol, *isto*, str. 309.

To što državno prevladava nad globalnim ubedljivo govori koliko je globalistička ideologija devitalizovana, što je uticalo da oslabi vera u globalistički koncept upravljanja svetom. Najdramatičniji preokret u procesu devalvacije globalističkog koncepta desio se tokom finansijske krize koja je zadesila svet tokom 2008. i 2009. godine. Država koja je smatrana za jeres u ekonomskoj teoriji globalizma priskočila je u pomoć već uveliko posrnulim bankarskim i finansijskim institucijama. Samo u Sjedinjenim Američkim Državama „obim garancija i novčane pomoći za rešavanje finansijskih problema dostigao je visinu od 80% BDP ili 12 biliona dolara”.⁴⁸ Tako je velika recesija u 2008. godini, kao najveća posle velike krize iz tridesetih godina prošlog veka, nametnula preispitivanje dugozavetnog pristupa da su slobodna i neregulisana tržišta efikasna.⁴⁹

Turbulentna posthladnoratovska politika otvorila je prostore da SAD postanu istinski sveobuhvatna globalna sila, koja svojom moći uspostavlja globalnu stabilnost i time više od drugih postaje odgovorna za demokratski razvoj i međunarodni poredak. Međutim, u nastojanju da trajno obezbedi poziciju supersile, Amerika se opredeljuje za ekspanzionističku, čak i agresivnu spoljnu politiku, pokušavajući da oblikuje svet prema sopstvenim političkim i moralnim opredeljenjima. Na taj način, afirmišući ekonomsku politiku globalnog tržišta i nedemokratsku prirodu donošenja odluke na globalnom nivou, SAD su brzo odustale od koncepta globalnog društva zasnovanog na multilateralizmu i jednakosti i vratile se realističkoj koncepciji sveta zasnovanoj na njenoj militarističkoj strateškoj kulturi,⁵⁰ uspostavljajući osnove za jedan autoritarni međunarodni poredak. Osnovni elementi najavljenog globalnog diskursa žrtvovani su radi globalnih hegemonističkih aspiracija, pa je takvom hegemonističkom politikom upravljanja svetom, čiju je ideološku dopadljivost teško poreći,⁵¹ diskreditovala međunarodni pravni poredak, otvarajući prostor za nestabilnost i nepredvidivost u međunarodnom sistemu. Istovremeno, svojom imperijalnom preforsiranošću, SAD su postakle globalnu netrpeljivost prema sebi sopstvenoj spoljnoj politici, ali i opadanje sopstvene moći.⁵² Naime, njena sveprisutnost na početku novog milenijuma nužno je primoravaju na defanzivnu poziciju i slabljenje, mada je još uvek prisutno uverenje da svoje ekonomsko posustajanje nadoknađuje vojnim i diplomatskim sredstvima. Međutim, danas se sve jasnije ocrtavaju novi globalni akteri koji podstiču nove regionalne okvire grupisanja, čime iskazuju ambicije na trajnom prevladavanju asimetričnosti u međunarodnim odnosima. Rejnold Nibur je upozoravao da američke ambicije i preterana vera u sopstvenu moć vode slabljenju njene liderske pozicije, mada je verovao da svetski problemi ne mogu biti rešeni ako Amerika ne prihvati punu odgovornost za njihovo rešavanje.⁵³

⁴⁸ Dž. Stiglic, *isto*, str. 144.

⁴⁹ Dž. Stiglic, *isto*, str. 7.

⁵⁰ P. Kejran, *O rajju i moći*, Чаробна књига, Београд, 2003, str. 8.

⁵¹ В. И. Робинсон, *Подстицање полиархије*, Албатрос плус, Југоисток XXI, Београд, str. 8.

⁵² MMF je objavio da će Kina do kraja 2014. godine preteći ekonomiju SAD i da će zvanično postati najveća svetska ekonomija. Bruto društveni proizvod Kine do kraja 2014. godine iznosiće 17,6 milijarde dolara, dok će u isto vreme američki iznositi 17,4 milijarde dolara. Kineski prodor na tron lidera globalne ekonomije zasnovan na upoređivanju kupovne moći novca – PPP. BDP Kine je 1980. godine iznosio jednu desetinu BDP SAD. Procenjuje se da će do 2020. godine kineski BDP za 20% odsto nadmašiti BDP SAD. Prosečni rast Kine u poslednjih 40 godina je 9,8, dok je rast SAD 2,7. *Politika*, 10. oktobar 2014.

⁵³ P. Kejran, *Повератак историје и крај снова*, str. 100.

Evropska unija, kao postnacionalni koncept društvenog organizovanja, suočava se sa ekonomskom i još više identitetskom krizom koje ugrožavaju njene temelje. Evropski politički poredak sve više otvara prostore za nedemokratske procese kojima se multilateralizam pretvara u unilateralizam, jednakost u hegemoniju, suverenitete u zavisnost, poštovanje se pretvara u nepoštovanje dostojanstva drugih država. Sudbina EU vezuje se za jednu državu, pa je tako realna opasnost da se, kako kaže Bek, evropska vizija preobrati u Nemačku viziju, odnosno da se umesto evropske Nemačke odvija proces nastajanja nemačke Evrope.⁵⁴ Neizgrađen odnos prema SAD i nespremnost da se osloni na unutrašnje snage, porast populističkih pokreta koji diskredituju koncept multikulturalizma, ogroman uticaj finansijskih elita, kao i nezadovoljstvo sistemom društvene raspodele koji pospešuje procese nejednakosti, čini da se osnovna pravila evropske demokratije pretvaraju u svoju suprotnost.

Globalistička ideja tržišno determinisanih standarda nije se pokazala plodotvornom, pa su tenzije između teorije globalne ekonomije i stvarnosti sve izraženije.⁵⁵ Tvrdnje globalista da njihova teorija nije ideologija već izraz neizbežnih i nezaustavljivih sila tehnologije i međunarodnog tržišta pokazala se kao pseudonaučna teorija. Nestanak ekonomske neizbežnosti globalizacije i opadanje vere u globalnu ekonomsku istinu ojačao je kritičke pristupe dometima globalizacije, i zaključke da je globalizam bio tek jedna ekonomska teorija, a ne zamena za sve koncepte internacionalizma. Možda smo svedoci, kako misli Sol, ne kraja globalističke ere nego i zapadne racionalističke ere i njene opsednutosti jasnim linearnim strukturama. On opravdano upozorava da smo možda na početku velikog preokreta, gde će druge kulture s mnogo kompleksnijim shvatanjem društvenog ustrojstva preuzeti globalno vođstvo.⁵⁶

Ideološki pristup pristalica globalizacije ukazuje na zapanjujuće odsustvo kritičkog pristupa. Opsednutost idejom gigantizma i teorijama koje moraju funkcionisati na globalnom nivou i ideološka uverenost u istinitost globalističkog viđenja sveta, onemogućili su kritičko prosuđivanje obećanja koja treba da donesu globalni procesi. Urušavanje socijalističkog načina privređivanja, koji je predstavljao ozbiljnu alternativu, učinio je neoliberalnu ekonomiju jedino mogućom, obezbedivši diskvalifikaciju kritičkog prosuđivanja njenih dometa. Preuveličavanje slobodne trgovine, zajedno sa preteranim isticanjem determinizma tehnologije i nadmoćnosti racionalnih sistema upravljanja, zagovaranje ideje o civilizaciji koja veruje da je vodi ekonomija, davali su globalizaciji snažne ideološke sadržaje, a poznato je da za ideološku uverenost iskustvo nema značaja.⁵⁷ Međutim, kako smatraju brojni teoretičari međunarodnih odnosa, bilo je isuviše naivno poverovati u svetsku politiku koja bi bila različita od političkih obrazaca koji se u istoriji ljudske civilizacije praktikuju više od dva milenijuma.

Globalizacija je pokret u defanzivi i danas nije više tako poželjan koncept. Podstakla je mnoštvo retrogradnih socijalnih procesa i tehnoloških zabuna koji su u velikoj meri obezbedili humanističke sadržaje ljudske egzistencije.⁵⁸ Brojni su pokazatelji da je svet manje povezan nego što je bio pre finansijske krize. Naime, opada promet kapitala i trgovine i ra-

⁵⁴ С. Црнобрња, *Политика – Култура, уметност, наука*, 6. децембар 2014.

⁵⁵ Д. Р. Сол, *исто*, стр 337-340.

⁵⁶ Д. Р. Сол, *исто*, стр. 341.

⁵⁷ Д. Р. Сол, *исто*, стр. 7.

⁵⁸ Naravno, svi retrogradni procesi nisu posledica globalizacije, ali globalizacija nije uspeła da ih spreči ili da njihov razvoj neutrališe, pa su nesumnjivo takvi trendovi rasli sa intenziviranjem procesa globalizacije.

stu nacionalna ograničenja u ekonomiji, SAD nisu više dominantna ekonomska super sila, a glavna tržišta u nastojanju ne mogu više biti ignorisana. Ideologija tržišnog fundamentalizma i Vašingtonskog konsenzusa su mrtve, kako tvrdi Stiglic, i malo je verovatna mogućnost povratka na svet kakav je bio pre krize.⁵⁹ Pokazalo se da je vizija „jednog harmoničnog sveta”, zasnovanog na zajedničkim vrednostima, idejama i interesima, kakav je najavljan početakom devedesetih godina prošlog veka „isuviše je daleko od stvarnosti”,⁶⁰ kao i da je globalni poredak sastavljen od ravnopravnih država bez imperijalnog karaktera samo poželjna vrednost. Političko iskustvo upozorava da tehnološki determinizam i ekonomska efikasnost nose razarajuće socijalne efekte, zbog čega se neravnoteža između ekonomskog, socijalnog i političkog fenomena ne može održavati veoma dugo.⁶¹

Povratak istorije i perspektive globalnog upravljanja

Opšta je saglasnost da danas ne postoji globalna zajednica, niti transnacionalna agenda u okviru koje bi mogle da se donesu zajednička strateška rešenja koja bi podjednako uvažavala interese svih država i političkih grupacija u savremenoj međunarodnoj politici. Ideja svetske zajednice nije osnažena ustrojavanjem kredibilnih institucija globalne uprave, čiji bi legitimitet i način funkcionisanje bio opšteprihvaćen. Postojeće transnacionalne institucije ili su marginalizovane ili instrumentalizovane na način da zastupaju interese najmoćnijih država i transnacionalnih ekonomskih aktera u međunarodnoj politici.

Dometi razvoja globalnog društva potvrđuju da, kako ispravno zapaža Kejgan, veliku zabludu našeg vremena predstavlja teza da liberalni međunarodni poredak počiva na triumfu ideja i prirodnom odvijanju ljudskog progressa ka miroljubivoj koegzistenciji.⁶² Oživljavanje nacionalizma, kao i obnavljanje starih ideoloških podela, kreiraju međunarodni kontekst u kojem je sve manje prostora za ideju globalnog zajedništva i multilateralizma, a sve više prostora za ponovnu dominaciju tradicionalnih obrazaca u međunarodnoj politici. Takvi procesi su snažna argumentacija za stav da je svet snažno zakoračio u doba razilaženja, čime se, kako kaže Kejgan, „istorija” ponovo vraća i postaje nezaobilazno određenje u dinamici međunarodnih odnosa.⁶³ Za njega, u osnovi takvih trendova je proces obnavljanje velikih autokratskih sila, kao i narastanje reakcionarnih snaga islamskog radikalizma, što će, prema njegovom mišljenju, i u decenijama koje dolaze, predstavljati najveću pretnju demokratskom poretku. Naravno, Kejgan propušta da podvrgne kritici možda i ključne „doprinosе” ostalih aktera u procesu urušavanja koncepta globalnog zajedništva, posebno ako se ima u vidu da su SAD bile kreatori ideje univerzalizacije demokratije kao okvira globalnog zajedništva.

⁵⁹ Dž. Stiglic, *isto*, str. 326.

⁶⁰ С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999, str. 33.

⁶¹ Među danas sve malobrojnijim teoretičarima koji staju u odbranu globalizacije jeste Jagdiš Bagvati koji smatra da je opasan kliše po kojem globalizaciji nedostaje ljudsko lice. Za njega to nije prihvatljivo, jer globalizacija ima ljudsko lice i moguće ga je učiniti još lepšim. Videti više: J. Багвати, *У одбрану глобализације*, Службени гласник, Београд, 2008.

⁶² R. Kejgan, *isto*, str. 97.

⁶³ R. Kejgan, *isto*, str. 9.

Kada je reč o obnavljanju autokratskih sila, kao pretnji kreiranju globalnog liberalnog društva, Kejgan nagoveštava povratak na tradicionalne obrasce u međunarodnoj politici. Naravno, on, kao što to čini i većina zapadnih teoretičarima, autoritarne sile vidi na istoku, odnosno Rusija i Kina za njega predstavljaju najveće prepreke koje su onemogućile univerzalizovanje liberalnog društvenog koncepta. U prilog stavu da se aktuelni međunarodni odnosi vraćaju realpolitičkim principima, Kejgan navodi upozorenje Hansa Morgentau koji smatra da se neće ostvariti zamisao da se politika sile više neće igrati, pa se takva borba nastavlja i danas. Na sličan zaključak upućuje i stav Rejnolda Nibura koji je upozoravao da će budući međunarodni poredak oblikovati oni koji imaju moć i kolektivnu volju da ga oblikuju.⁶⁴ Slabljenje dometa ideje liberalnog globalnog društva potvrđuje da se odnosi koji preovladavaju u međunarodnoj politici ne menjaju brzo, odnosno, umesto toga, oni su zastrašujuće trajni.⁶⁵ Kontinuitet obrazaca međunarodne politike potvrđuje neprolazna aktuelnost Tukidovih shvatanja o moći kao dominantnom načelu u međunarodnoj politici.

Jačanje pokreta radikalnih islamista, kao drugom velikom sukobu u međunarodnom sistemu, za Kejgena predstavlja najdramatičnije opovrgavanje paradigme približavanja, jer je upravo približavanje, uključujući u to i koncept univerzalnih vrednosti, ono što radikalni islamisti odbacuju.⁶⁶ Za njega otpor koji islamisti pružaju prihvatanju zapadnih vrednosti ne predstavlja novu pojavu, ali upozorava da taj otpor danas zadobija novu i potencijalno kataklizmičnu dimenziju.⁶⁷ On dalje ispravno upozorava da su snage modernizacije i globalizacije dale snažan impuls radikalnoj islamističkoj pobuni, ali su islamske ekstremiste istovremeno i naoružali oružjem modernog sveta koje oni koriste za borbu protiv tog istog sveta.⁶⁸ Naime, prema islamističkim shvatanjima, istinski islam može biti shvaćen samo opozicijom i ratovanjem protiv modernog sveta, što prema njihovom mišljenju znači vraćanje autentičnim izvorima islama i uspostavljanje islamskog poretka, kao zaštite islamskog sveta od izazova modernosti. Isključivost takvih stavova ukazuje na to da je svet suočen sa perspektivom dugotrajnog sukoba islamista sa savremenim svetom.

Međutim, proces globalizacije aktuelizovao je i snažno promovisao ideju o poželjnosti ili čak nužnosti efektivne svetske vlasti.⁶⁹ Zapanjujući tehnološki razvoj, posebno razvoj informacione tehnologije, podstakao je snažan proces homogenizacije sveta, smanjujući razlike i ujedinjujući ga kao nikad ranije. Impresivno smanjenje razlika i radikalno povećana međuzavisnost između pojedinaca društvenih grupa i političkih društva upućuje na sve izraženiju jedinstvenost sveta i nameće sve veći broj denacionalizovanih pitanja⁷⁰ koja moraju da se rešavaju globalno. To su pitanja međusobnih ili multilateralnih interesa koji zahtevaju zajednički pristup, bilo zbog svoje važnosti, bilo zato što ne mogu da se re-

⁶⁴ R. Kejgan, *isto*, str. 100.

⁶⁵ K. Волц, Теорија међународне политике, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008. str. 76.

⁶⁶ R. Kejgan, *isto*, str. 78.

⁶⁷ R. Kejgan, *isto*, str. 78.

⁶⁸ R. Kejgan, *isto*, str. 79.

⁶⁹ J. Бабић, П. Бојанић, Увод, Зборник, *Глобално управљање светом*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012.

⁷⁰ M. Cirm, Globalization and global governance, *Handbook of International relations*, Edited by W. Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons, SAGE, London, 2013, p. 401/427.

šavaju drugačije nego zajednički.⁷¹ Istovremeno, sa porastom pitanja koja zahtevaju globalno rešavanja sve su brojnije ljudske delatnosti koje podrazumevaju jedinstvenu ili međunarodnu regulaciju, jer svet je sve više jedna homeostatska celina međuzavisnih delova, gde su mnogi aspekti granica između država teško održivi ili čak nemogući.⁷² Otuda značaj globalnih faktora, od kojih će u punoj meri zavisiti artikulacija individualnog i zajedničkog života ljudi u budućnosti, apostrofiraju pitanja zajedničkog upravljanja koje treba da obezbedi globalni mir i podstakne blagostanje širom sveta na jedan univerzalno prihvatljiv i efikasna način, ali i dilema o tome da li je svetska vlast uopšte konačno moguća ili je reč o neostvarljivom projektu.

Dosadašnje istorijsko iskustvo ne pruža uverljive dokaze da je moguća trajna legitimnost svetske vlasti.⁷³ Poznata su brojna ograničenja i teškoće koje nosi ideja o političkom ujedinjavanju sveta, a promovisanje univerzalnih vrednosti praćeno je snažnim tendencijama ukidanja različitosti. U tom smislu i globalizacija, kao koncept univerzalnog svet-skog društva, čini svet jednostavnijim i manjim, a asimilacija u jedan jedinstven kulturni obrazac praćena je procesima diskvalifikovanja i obeshrabrivanja razlikovanja. Naime, uporedo sa tendencijom globalne harmonizacije svetske politike, odvijao se proces retradicionalizacije i nastajanja promena i razlika. Razvoj nauke i tehnologije otvorio je ogromne prostore za promenu vrednosnih orijentacija, kao i promene grupnih i individualnih vrednosnih percepcija koje često zadobijaju smer koji je suprotan osnovnom smeru globalizacije. Takva stremljenja, koja primarno naglašavaju značaj identitetskih određenja, koja dobijaju na intenzitetu, ukazuju na to da globalizovani svet, onakav kakvog ga sada vidimo, nije jedan već je skup mnogih posebnih svetova specifičnih identiteta. Danas je evidentno da savremena ideja globalne političke zajednice, koja nužno pretpostavlja određeni kolektivni identitet i saglasnost u artikulaciji univerzalnih društvenih normi i standarda nije, pored ostalog, uspeła da neutrališe različitost koja se pokazala jačom od bilo kog ujedinjujućeg procesa.⁷⁴ Zato je svet danas daleko od globalne političke zajednice i predstavlja jedan skup ili agregat različitih delova koji, primarno, imaju različite ciljeve i različite vrednosti.

Moć razlikovanja za Rodrika predstavlja osnov njegove sumnje u mogućnost globalnog upravljanja, jer u svetu postoji previše raznolikosti da bi narodi mogli da budu obuhvaćeni zajedničkim pravilima i da budu uklopljeni u jednu političku zajednicu.⁷⁵ Prema njegovom mišljenju, ta činjenica određuje domete i granice globalnog upravljanja, jer bez obzira na to što su informacione i komunikacione tehnologije snažne i što doprinose snazi i moći transnacionalnih političkih zajednica, nije moguće očekivati da će nas one odvesti putem globalne svesti i da urušuju naše lokalne i nacionalne identitete. On je kategoričan u stavu da nacionalne države još uvek nadvladavaju sve druge oblike identiteta, jer ljudi sebe najpre vide kao pripadnike svoje nacije, zatim kao članove lokalne zajednice, tek na kraju kao globalne građane.⁷⁶

⁷¹ J. Babić, P. Bojanić, *isto*.

⁷² J. Babić, P. Bojanić, *isto*.

⁷³ J. Babić, P. Bojanić, *isto*.

⁷⁴ J. Babić, P. Bojanić, *isto*.

⁷⁵ D. Rodrik, *isto*, str. 174.

⁷⁶ D. Rodrik, *isto*, 195.

U tom smislu aktuelni proces globalizacije nije se potvrdio u sferi globalnog upravljanja, a pojedine dileme o tome da li su određeni sadržaji globalnog upravljanja mogući, još više su zaoštrene. Praksa uspostavljanja globalnog društva nedvosmisleno nameće zaključak da su hegemonistički pristupi zagovornika globalizacije bili preovlađujući u njihovim nastojanjima da se bez ostataka univerzalizuje iskustvo liberalnog modela društvene organizacije. Svetsko društvo je snažno hijerarhizovano, a aktuelan poredak je usavršio i institucionalizovao mehanizme eksploatacije ljudi i prirodnih resursa. Tako se američki imperijalni poredak, kao univerzalni poredak, sveo na političko i vojno obezbeđivanje svetskog tržišta čije neprestano širenje ostavlja sve manje prostor za suverene države.⁷⁷ Globalni trendovi potvrdili su Brodelov stav da se tokom istorije osnovno načelo sveta nije izmenilo; on je i dalje podeljen na one koji su povlašćeni i one koji nisu povlašćeni.

Velika finansijska kriza iz 2008. godine podstakla je ozbiljna pitanja o održivosti globalne ekonomije, kao pokretačke sile globalnog društva i podstakla već ozbiljno načetu eroziju legitimiteta međunarodnih organizacija. Rodrik naglašava da su, za razliku od nacionalnih tržišta, kojima domaće regulatorne političke institucije obično pružaju oslonac, globalna tržišta neuklopljena, nema globalnog regulatornog tela, a naravno ni globalne demokratije. Drugim rečima, globalna tržišta pate od slabog upravljanja, te su sklona nestabilnosti, neefikasnosti i slabom javnom legitimitetu.⁷⁸ Ova neravnoteža između nacionalne kompetencije vlade i globalne prirode tržišta predstavlja posebno slabu tačku globalizacije. Zdrav globalni ekonomski sistem zahteva delikatni kompromis između ta dve sfere, naglašavajući da tržište nije najbolje tamo gde su države najslabije, već gde su najjače.⁷⁹ Prema Rodrikovom mišljenju, ako želite veća i bolja tržišta, morate da imate veću i bolju državu. Tržišta ne funkcionišu u neuređenom prostoru, jer, kako on naglašava, slobodna trgovina nije prirodan poredak stvari, drugim rečima tržišta moraju da budu ugrađena u sistem upravljanja.

Na sličan način, kada je reč o dometima globalnog tržišta, zaključuje i Stiglic i ističe da je finansijska kriza potvrdila da samoregulacija ne funkcionise i da je ona po njemu samo prazna fraza.⁸⁰ Odsustvo pravila po kojima funkcionise globalno tržište otvorilo je prostore za dominaciju asocijalnog odnosa koji poništava i elementarne osnove morala i obzira i opreza kao neophodnih društvenih korektiva. Za Stiglicu nema dileme da tržišta leže u srcu svake uspešne ekonomije, ali ona ne funkcionišu sama od sebe.⁸¹

Kritikujući dalje manjkavosti globalističkog koncepta, Rodrik ističe da tržišni fundamentalisti premalo brinu o zajednicama, društvenim vrednostima ili javnim ciljevima, osim efikasnosti i ekonomskog rasta. Izostao je znatno kompleksniji pristup ekonomiji slobodne trgovine, koji će podrazumevati uzimanje u obzir i njenih implikacija na distributivnu pravdu etičkih normi i društvenog kooperativnog ponašanja. Rodrik je kategoričan u stavu da potpuno neodređeno i decentralizovano tržište ne bi služilo nikome.⁸²

⁷⁷ H. Minkler, *isto*, str. 200.

⁷⁸ D. Rodrik, *isto*, 14.

⁷⁹ D. Rodrik, *isto*, str. 14.

⁸⁰ Џ. Стиглиц, *Велики пад – Америка, слободна тржишта и слом светске привреде*, Академска књига, Нови Сад, 2013, str. 185.

⁸¹ D.Ž. Stiglic, *isto*, str. 8.

⁸² D. Rodrik, *isto*, str. 205.

Iako je za Rodrika kapitalizam bez premca kada je reč o oslobađanju kolektivne ekonomske energije ljudskih društava, rekonstrukcija svetskog globalnog ekonomskog porotka je neophodna. Zato Rodrik nudi set principa globalnog ekonomskog upravljanja koji mogu da budu polazna osnova u procesu rekonstrukcije globalne ekonomije. Kao prvo, tržišta moraju da budu duboko ugrađena u sistem upravljanja. Ona zahtevaju normativnu uređenost i institucionalnu izgrađenost koji treba da im obezbede društvenu podršku. On je nedvosmislen u stavu da tržišta niti stvaraju, niti regulišu niti stabilizuju sama sebe, naglašavajući da proizvodnja ne mora da bude globalna da bi bila uspešna.⁸³

Demokratska vlast i političke zajednice organizovane su, uglavnom, u okviru nacionalnih država i, prema Rodrikovom mišljenju, tako će biti još dugo. Isto tako, demokratsko odlučivanje vezano je za nacionalne države, zbog čega nacionalna država nije anahronizam, već u suštini predstavlja jedini institucionalni aranžman koji kolektivitetima stoji na raspolaganju. On izražava sumnju da će nacionalne vlade ikada ustupiti značajniju kontrolu transnacionalnim institucijama, zbog čega je potraga za globalnim upravljanjem jalov posao. Samo nacionalna država može da bude garancija sigurnosti i trajnost globalnih aranžmana, pa jedino jačanje sposobnosti demokratskih vlada može da bude šansa za jačanje temelja infrastrukture globalne privrede. Zato tvrdi da se efikasnost i legitimnost globalizacije može da unapredi ako osnažimo nacionalne demokratske procedure. Otuda njegovo zalaganje za osnaživanje nacionalnih demokratija, jer se tako kreiraju uslovi da se globalna ekonomija postavi na zdravijoj osnovi odnos.⁸⁴

Posebno važno upozorenje Rodrika tiče se stava da ne postoji jedan put do blagostanja. Zato države, bile to i najmoćnije, nemaju pravo da nameću drugima svoje vrednosti i regulative. Zemlje imaju pravo na razlikovanje, uključujući i pravo na institucionalne različitosti, odnosno slobodu da razviju institucije koje im najviše odgovaraju. To, drugim rečima, znači da institucionalna infrastruktura globalne privrede mora da se izgradi na nacionalnom nivou. Zato globalizacija ima smisla ako je instrument za ostvarivanje ciljeva kojima društvo u celini teži –prosperitet, stabilnost, sloboda i kvalitet života. Kada trgovina dokazano ugrožava domaće prakse koje uživaju široku podršku javnosti država može da podigne barijere na svojoj granici i da zaštititi svoje aranžmane.

Svrha međunarodnih ekonomskih aranžmana mora biti propisivanje pravila za upravljanje međusklopom između nacionalnih institucija. Otuda, međunarodna ekonomska politika mora da bude podređena unutardržavnim političkim ciljevima, kao što su zaposlenost, privredni rast i socijalna država. Oslanjanje na nacionalne države koje treba da obezbede osnovne upravljačke funkcije svetske privrede ne znači odustajanje od međunarodnih pravila. Međutim, međunarodna pravila moraju da imaju na umu takve vrste multilateralnog režima koji će najbolje omogućiti državama širom sveta da slede sopstvene vrednosti i razvojne ciljeve i da napreduju unutar sopstvenih društvenih aranžmana. Naravno, to ne znači da su danas u punoj meri moguća samodovoljna prosperitetna društva. Međutim, moraju da se znaju implikacije ekonomije slobodne trgovine na raspodelu društvenog bogatstva i društvene norme. Poznato je da su pravila oduvek bila način da se prevaziđe surovost prirodnog stanja i život ljudi u zajednici učini mogućim.

⁸³ D. Rodrik, *isto*, str. 200.

⁸⁴ D. Rodrik, *isto*, str. 17.

Zaključak

Globalizacija nije transformisala svet, a koncept globalnog društva pokazao se kao neuspeli pokušaj. Svet posle hladnog rata ne oskudeva u problemima, sukobima i neizvesnostima, pa je paradigma jednog harmoničnog sveta, kakav je najavljivao, isuviše daleko od stvarnosti. Turbulentni ekonomski trendovi, geopolitička situacija koja je možda opasnija od bilo koje druge koje je svet imao od Drugog svetskog rata, haos i ekstremizam na Istoku, dezorijentisana i oslabljena Evropa i sve izraženija polarizovanost sveta na one koji imaju i na one koji nemaju predstavljaju dominantna obeležja koncepta globalnog društva u pokušaju.

Umesto globalnog zblizavanja, što je bila noseća ideja globalnih procesa, savremeni svet se suočava sa procesom intenzivnog globalnog razilaženja. Globalizacija je, uporedo sa integracijskim procesima, snažno podstakla društvenu dezintegraciju. Multikulturalni koncept ugrožen je nametljivim ideološkim univerzalizmom, za koji nema stvarnog pokrića u smeru kretanja socijalnih, ekonomskih i duhovnih tokova, kako u Evropi, tako i u svetu.

U većini slučajeva nacionalna država, kao i nacionalističke ambicije i strasti, ostaju jake kao i do sada, a nadmetanja među državama koja su oblikovale političku istoriju čovečanstva nastavljaju da traju. Borba za status i uticaj u svetu ponovo predstavljaju glavnu karakteristiku međunarodne scene, a velike sile se sve češće grupišu u skladu sa svojim geopolitičkim aspiracijama.

Ideja globalnog društva u suštini proilazi iz percepcije sveta kao jedno, bez obzira na sve razlike koje su u njemu prisutne. Ta percepcija pojačana je utiskom o sve većoj međuzavisnosti različitih delova sveta, kao i osećajem da su razlike sve manje važne u odnosu na ono što je isto ili bar slično u različitim delovima sveta. Međutim, hegemonistički sadržaji koji karakterišu proces savremene globalizacije nameću utisak da težnje ka stvaranju svetskog poretka nemaju u vidu jedinstveno čovečanstvo u kojem su ravnopravnost, sloboda i samoopredeljenje priznati kao legitimni ciljevi. Ideja krute nejednakosti i rigidna kontrola sveta ostavlja malo prostora slobode.

Ispostavilo se da je iluzija da globalne ekonomske i tehnološke sile mogu da oblikuju način funkcionisanja savremenih društava i sveta u celini. Globalizacija se pokazala kao ideologija uverenosti u neminovnost vođstva ekonomskih sila u društvenom organizovanju savremenih društava. Globalni metež, koji je nastao kao posledica takvih stremjenja, osporava održivost ideje da ekonomija bude isključivi faktor koji će definisati kurs razvoja savremenog sveta. Karl Polani je davno upozorio da ako se socijalna organizacija prepusti zakonitostima ekonomske logike, onda se društvena dekonstrukcija nameće kao nužnost. Za njega nije bilo dilema da tržišni obrazac socijalne organizacije nije održiv, kao i da pojam tržišta koje se samo prilagođava implicira čistu utopiju. Uostalom, propisi su oduvek bili osnovni mehanizmi društva koja su želela da prevaziđu nasilje i uspostave društveni red.

Nebriga i neodgovornost za načelo poverenja bez koga nema zajedničkog života sve više preovlađuju, a nasilnički karakter odnosa, praćen arogancijom i sveobuhvatnom hipokrizijom, preći da uništi kriterijume istine i morala. Nekompromisni odnos u kojem su jedni dobitnici, a drugi gubitnici čine neravnotežu sve osetljivijom, a takav neodarvinistički socijalni kontekst u kojem nema mesta za slabije postaje opšti model funkcionisanja savremenih društava. Sve to ukazuje da je savremeni svet krenuo suprotnim smerom, dajući prednost takmičenju, a ne saradnji, a da globalni poredak trajno institucionalizuje ne-

ravnopravnost, privilegujući bogate i razvijene. Kao takav, tržišni fundamentalizam, kao dominantan koncept, zanemaruje društvene vrednosti i javni interes i sputava društveno kooperativna ponašanja, solidarnost i moralni obzir.

Nepobitna potvrda nefunkcionalnosti globalizacije koja je dramatično počela da se ispoljava tokom ekonomskog sloma, a dogodila se 2008. godine, imala je snažan uticaj na porast nepoverenja u mogućnost ostvarenja globalnog društva. Naime, globalna ekonomija dovela je svet do teških iskušenja, stvarajući društvo u kojem materijalizam dominira nad moralnim obavezama, u kojem brzi privredni rast nije ni ekološki ni društveno održiv i u kojem nema spremnosti za kolektivno delovanje u zadovoljavanju zajedničkih potreba. Grubi individualizam i tržišni fundamentalizam degradirali su osećaj zajedništva i doveli do bezobzirne eksploatacije nezaštićenih pojedinaca i političkih kolektiviteta, kao i do rastuće društvene dezintegracije.⁸⁵ Ignorisanje činjenice društvenog rastrojstva i siromaštva, kao i širok spektar drugih teškoća koje nova ekonomija stvara potvrđuju sistemske disfunkcionalnosti procesa globalizacije.

Tržišna logika i neumitna trka za profitom i traganja za sopstvenim interesom doprneli su nestanku moralne odgovornosti. Naime, kada je sticanje profita podignuto na stepen najvišeg egzistencijalnog cilja, brišu se granice prihvatljivog ponašanja pojedinaca. U osnovi zajednice jeste poverenje, pa je model grubog individualizma u kombinaciji sa tržišnim fundamentalizmom promenio ne samo način na koji pojedinci misle o sebi, nego i način na koji sagledavaju svoju povezanost sa drugima u datom političkom okruženju. Takav karakter socijalnih odnosa ukida značaj potreba za zajedništvom i poverenjem.

Moralna, socijalna, etička i ekonomska diskvalifikacija globalizacije je ogromna. Mnogi aspekti globalnog koncepta su nestali, a Zapad, čiji civilizacijski diskurs čini srž ideje globalne zajednice, gubi dominantnu poziciju u svetskoj politici. Svetski potencijali i korporativna moć klize ka Istoku, pa samim tim i drugačijim civilizacijskim merilima razvoja globalnog zajedništva. Međutim, bilo bi opasno ako bi, u civilizacijskom smislu, značajni, emancipatorski sadržaji globalizacije nestali, jer svetu je najmanje potreban međunarodni poredak samodovoljnih nacija i njihov ničim sputani nacionalizam. Danas je više nego jasno da se mnogo od najvažnijih pitanja savremenog sveta moraju rešavati globalno.

Literatura

[1] Бабић Јован, Бојанић Петар, Зборник *Глобално управљање светом*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012.

[2] Багвати Јагдиш, *У одбрану глобализације*, Службени гласник, Београд, 2008.

[3] Бжежински Збигњев, *Америка и Кина и судбина света Стратешка визија*, Албатрос Плус ФБ, Београд, 2013.

[4] Волц Кенет, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.

[5] Кејган Роберт, *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд, 2003.

[6] Кејган Роберт, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.

⁸⁵ DŽ. Stiglic, isto, str. 308.

[7] Купер Кејган, *Распад Нација – Поредак и хаос у 21. веку*, Филип Вишњић, Клуб плус, Београд, 2007.

[8] Минклер Херферид, *Империје, Логика владавине светом-Од Старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Службени гласник, Београд, 2009.

[9] Полањи Карл, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

[10] Пикети Тома, *Капитал у 21. веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015.

[11] Радовић Александар, *Сумрак либерализма*, Интеркомерц, Београд, 2011.

[12] Робинсон И. Вилијам, *Подстицање полиархије*, Албатрос Плус, Југоисток XXI, Београд, 2012.

[13] Родрик Дени, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013.

[14] Сол Ралстон Џон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.

[15] Стиглиц Џозеф, *Слободан пад – Америка, слободна тржишта и слом светске привреде*, Академска књига, Нови Сад, 2013.

[16] Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд, 2009.

[17] Cirm Michael, „Globalization and global governance“, *Handbook of International relations*, Edited by W.Carlsnaes, T. Risse, B.A.Simmons, SAGE, London, 2013.

[18] Хантингтон Самуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999.

ARKTIČKA STRATEGIJA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA – RAZVOJ, IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Marko Filijović, Zoran Kilibarda
Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti

Arktički region privlači sve veću pažnju svetske političke i akademske javnosti. Za to su, pre svega, zaslužni identifikovani hidrokarbonski i drugi resursi, koji su, usled otapanja leda, izazvanog klimatskim promenama, konačno postali dostupni. Težeći da obezbedi „svoj deo kolača” u uslovima konstantnog rasta potražnje za energentima, većina zemalja čije obale izlaze na Severni ledeni okean opredelila se da pitanje podele poslednjeg do kraja neisparcelisanog područja na svetu reguliše pod okriljem Konvencije Ujedinjenih nacija o pravu mora (UNCLOS). Izuzetak predstavljaju Sjedinjene Američke Države, koje još uvek nisu ratifikovale taj dokument, iako jasno iskazuju nameru da eksploatišu arktičke potencijale.

U radu se analizira razvoj političkog, vojnog i ekonomskog angažmana SAD u regionu Arktika. Težište analize je na razmatranju aktuelnih izazova sa kojima se Vašington susreće u tom području, a posebna pažnja posvećena je predlozima naučne i političke javnosti o mogućim načinima za njihovo blagovremeno prevazilaženje.

Ključne reči: *Arktik, strategija, SAD, geopolitika, Konvencija Ujedinjenih nacija o pravu mora – UNCLOS*

Uvod

Poznato je da energetske potrebe na globalnom planu konstantno rastu. Prema izveštaju Obaveštajnog saveta SAD iz 2004, porast potrošnje energije u periodu od 1980. do 2000. godine iznosio je 34 odsto, dok se za prve dve decenije 21. veka predviđa porast od čak 50 odsto.¹ S obzirom na to da su, uprkos povećanju stepena eksploatacije, mnogi postojeći dominantni izvori energenata (nafta, gasa i uglja) nedovoljni da podmiru narastajuće apetite modernog sveta, evidentno je da problem „energetske gladi” postaje sve izraženiji. Osim toga, tehnologija dobijanja energije iz alternativnih izvora još nije na takvom nivou da može da zadovolji anticipirani energetski deficit, pa je potreba otkrivanja i eksploatacije novih hidrokarbonskih depozita u svetu i dalje izuzetno aktuelna.

¹ National Intelligence Council, *Mapping the Global Future - Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*, Government Printing Office, Pittsburgh, PA, 2004, p. 12, npeyzero ca: <http://www.futurebrief.com/project2020.pdf> 20.04.2015.

O tome veoma ubedljivo svedoči ponašanje mnogih država, koje su u poslednjih deceniju i po znatno intenzivirale, tj. proširile potragu za „onim što je preostalo” izvan nacionalnih teritorija i svog komšiluka, usmeravajući se sve češće ka veoma udaljenim i ponekad teško pristupačnim lokacijama širom planete.²

U tom pogledu, prostor oko Severnog pola od skoro privlači posebnu pažnju. Prema raspoloživim informacijama, Arktik predstavlja poslednji poznati svetski region sa netaknutim rezervama nafte, gasa i velikih zaliha uglja. Naravno, prognoze o količinama tih zaliha variraju od izvora do izvora, pa će tačni podaci biti poznati tek kada se otpočne sa intenzivnijim procesom eksploatacije. Štaviše, i dalje je, uvažavajući postojeće procene, krajnje neizvesno koliko će zaista arktičkih resursa biti moguće eksploatisati, imajući u vidu visinu cene njihove ekstrakcije u tom klimatski negostoljubivom okruženju.³ Ipak, različiti izvori navode da u celokupnom regionu Arktika ima najmanje 90 milijardi barela nafte, 1670 triliona kubika prirodnog gasa i 44 milijarde barela tečnog prirodnog gasa, odnosno 22 odsto tehnički upotrebljivih, neotkrivenih svetskih hidrokarbonskih rezervi.⁴ Osim toga, smatra se da pomenuti prostor obiluje i velikim količinama različitih minerala, plemenitih metala i dragog kamenja.⁵

Povećano interesovanje međunarodne zajednice za arktički region ne treba da čudi, naročito ako se imaju u vidu nedavno sprovedena istraživanja koja pokazuju da će zbog naglog otapanja leda, uzrokovanog klimatskim promenama, pristup arktičkim resursima uskoro biti omogućen, i to znatno ranije nego što se očekivalo. Skot Borgerson u tom smislu ističe: „Iako naučnici već neko vreme znaju da globalno zagrevanje utiče na smanjenje polarnih masa, mali broj njih je uspeo da predvidi da će se led topiti ovom brzinom. 2007. godine Međudržavni panel za klimatske promene procenio je da će do potpunog otapanja arktičkog leda doći u letnjoj sezoni 2070. godine. Međutim, najnoviji satelitski snimci sugerišu da bi se to moglo desiti već 2035, dok neke sofisticiranije simulacije sprovedene 2012. ukazuju na mnogo raniji datum – leto 2020. godine. U svakom slučaju, dovoljno upozoravajuće deluje podatak da je, u poslednje tri decenije, arktički led izgubio polovinu svoje površine i čak tri četvrtine svoje debljine”.⁶

² Више о томе у: Michael Klare, *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last Resources*, A Metropolitan Book, Henry Holt and Company, New York, 2012.

³ Hooman Peimani (Ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic - Challenges and Opportunities in the 21st Century*, World Scientific Publishing Company, Singapore, 2013, p. 4.

⁴ Navedene količine čine oko 13 odsto neotkrivenih svetskih rezervi nafte, 30 odsto prirodnog gasa i 20 odsto tečnog prirodnog gasa. (Jessica Robertson, Brenda Pierce, „90 billion barrels of oil and 1,670 trillion cubic feet of natural gas assessed in the Arctic”, *US Geological Survey*, 23 July, 2008, преузето са: <http://www.usgs.gov/newsroom/article.asp?ID=1980&from=rss> home 27.06.2015)

⁵ Procenjuje se da u tom području ima značajnih zaliha nikla, bakra, uranijuma, fosfata, vermikulita, kalaja, olova, cinka, zlata, aluminijuma, gvožđa, titanijuma, flogopita, apatita, niobijuma, tantalita, kvarca, fluorita, bari- ta, liskuna, kalcita, ametista, amazonita i dijamanta, čija je ukupna vrednost procenjena na 1,5–2 triliona US \$. (Geoff Glasby, Yuri Votekhovskiy, Arctic Russia: Minerals and mineral resources, *Geochemical Society* (on-line), July 2009, преузето са: <http://www.geochemsoc.org/publications/geochemicalnews/gn140jul09/arcticrus-siamineralsandmin/> 27.06.2015; Irina Burakova, „Development of Arctic areas to bring trillions dollars of profit to Russia”, *Pravda* (on-line), 21.04.2005, преузето са: <http://english.pravda.ru/russia/economics/21-04-2005/8102-arctic-0/> 27.06.2015; „Natural Resources”, *The Arctic* (on-line), nedatirano, преузето са: <http://www.arctic.ru/resources/> последњи пут прегледано 31.06.2015).

⁶ Scott Borgerson, „The Coming Arctic Boom: As the Ice Melts, the Region Heats Up”, *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 4, July/August 2013, p. 76.

Za države čije obale izlaze na Severni ledeni okean ubrzano „otvaranje” Arktika ima poseban značaj. Njihovi odnosi u regionu opterećeni su brojnim nerešenim pitanjima, dok prostor koji ih okružuje još uvek predstavlja „ničiju zemlju”, koju je, u uslovima prognoziranog rasta „energetske gladi”, praktično postalo neizbežno „podeliti”.

Težeći da u okviru „trke za onim što je preostalo” blagovremeno obezbedi „svoj deo kolača”, većina „arktičkih obalskih država” opredelila se da teritorijalno razgraničenje izvrši u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravu mora (UNCLOS).⁷ Jedini izuzetak predstavljaju SAD. Iako jasno iskazuju ambiciju o eksploataciji regionalnih potencijala, one još uvek nisu ratifikovale pomenuti dokument, što krajnji ishod tzv. arktičkog procesa čini prilično neizvesnim.

Kako zvanični Vašington gleda na ukupan razvoj situacije na „visokom severu”, koje aktivnosti preduzima u cilju osiguranja nacionalnih interesa u tom regionu i za koje se opcije eventualno može opredeliti u budućnosti – neka su od ključnih pitanja u središtu ove kratke analize. Da bi se na njih pružio što potpuniji odgovor, potrebno je prethodno objasniti kakav je značaj arktički prostor za SAD imao u prošlosti, odnosno koliku pažnju su mu one do sada poklanjale.

SAD i Arktik u 20. veku

Interesovanje zvaničnog Vašingtona za prostor oko Severnog pola ima dugu istoriju. Ono datira još od početka prošlog veka, tačnije od 1904. godine, kada je engleski geograf i tvorac teorije *hartlanda*, Halford Mekinder, okarakterisao Arktik kao integralni deo područja od velikog strateškog značaja. Konkretno, on je tvrdio da „pivotalni prostor” (koji se proteže od centra Evroazije do arktičkih obala) obiluje značajnim prirodnim bogatstvima i da će država koja ih kontroliše moći da uspostavi snažnu kontinentalnu hegemoniju.⁸

Prepoznajući vrednost Mekinderovih zapažanja, „arktičke obalske države” počele su od tog trenutka da izdvajaju pozamašne svote novca za finansiranje istraživačkih ekspedicija, kako bi na taj način demonstrirale svoje ambicije u pogledu uspostavljanja dominacije nad određenim strategijskim delovima arktičkog prostranstva. SAD su bile prva država čija je ekspedicija uspešno stigla do Severnog pola. Američku zastavu 1909. godine u centar Arktika postavio je Robert Peri (Robert Peary), „svima jasno stavlajući do znanja kakvi su interesi SAD u regionu”.⁹

Iako se takav potez zvaničnog Vašingtona svakako može protumačiti kao važan geopolitički gest, neophodno je istaći da u periodu nakon toga ipak nije došlo do značajnije eksploatacije arktičkih resursa, niti je Arktik na bilo koji način igrao ulogu u projektovanju

⁷ UNCLOS predviđa pravo svake „arktičke obalske države” potpisnice tog dokumenta da proširi nacionalne ingerencije izvan ekskluzivne ekonomske zone (EEZ) ukoliko u određenom roku, na osnovu prikupljenih dokaza, potvrdi da podmorski prostor na koji potražuje pravo predstavlja produžetak njene kontinentalne mase. Radi toga, dokazni materijali se dostavljaju nadležnoj Komisiji UNCLOS-a, na osnovu kojih ona donosi odluku o legitimnosti zahteva. Opširnije o tome u: Марко Филијовић, „Територијално разграничење на Арктику”, *Војно дело* (лето), Београд, 2010.

⁸ Opširnije o tome u: Sir Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, 1919, reprint by NDU Press, Washington DC, 1942.

⁹ Alexandre Piffero Spohr, Jessica da Silva Horing, Luiza Gimenez Cerioli, Bruna Lersch, Josua Gihad Alves Soares, „The Militarization of Arctic: Political, Economic and Climate Challenges”, *UFRGS Model United Nations Journal*, v1, 2013, p. 14.

američkog vojnog uticaja u prvim decenijama 20. veka. Praktična vrednost tog prostora sa stanovišta SAD pokazala se tek s početkom Drugog svetskog rata.

Rešen da se na neki način uključi u sukob kako bi zaustavio snažnu nemačku ekspanziju, zvanični Vašington je 1941. godine odlučio da arktički region iskoristi kao tranzitnu putanju za dopremanje pomoći Sovjetima. U okviru programa *Lend Lease*¹⁰ uspostavljena je Aljasko-sibirska ruta (tzv. ALSIB), pomoću koje su u Sovjetski Savez (SSSR) dopremani transportni i borbeni avioni proizvedeni na severnoameričkom kontinentu. S obzirom na to da se značajan segment ukupnih ratnih dešavanja odvijao u vazduhu, uključujući i vazdušni prostor iznad arktičkog kruga, dopremljene letelice imale su važnu ulogu u borbama saveznika protiv agresora.¹¹ Štaviše, u periodu 1941–1946. godine u regionu su vođene neke od najznačajnijih bitaka Drugog svetskog rata.¹² Termin „vruće zone” bio je rezervisan za Barencovo i Norveško more, gde su sukobi bili izrazito intenzivni i česti. Međutim, veći deo Arktika do kraja rata ostao je ipak netaknut.¹³

Nakon 1946. godine situacija se dramatično menja. Posmatrajući razvoj događaja sa vojno-političkog aspekta, region je do kraja 40-ih godina doživeo potpunu transformaciju. Osnovni razlog evolucije arktičkog geopolitičkog ambijenta bilo je intenziviranje konfrontacija na relaciji istok–zapad do kojeg su dovele nepomirljive ideološke razlike između SAD i SSSR u pogledu uređenja posleratnog međunarodnog sistema. Nekada „prijateljska” aljasko-sibirska transverzala postala je stratejski problem za obe strane, pa se ubrzo došlo do zaključka da ALSIB treba ukinuti, a odbranu severnih granica postaviti za jedan od bezbednosnih prioriteta.

Zbog strepnje od direktnog napada SSSR-a preko Severnog pola, SAD su 50-ih godina otpočele intenzivnu izgradnju vojne infrastrukture širom arktičkog regiona. Sistem za rano upozoravanje (Distance Early Warning System – DEW) instaliran je uz pomoć Kanade u periodu od 1954. do 1957. godine na prostoru Aljaske, severne Kanade i Grenlanda.¹⁴ Do 1959. godine (najkasnije 1961) uspostavljen je i antiraketni radarski sistem (Ballistic Missile Early Warning System – BMEWS), što je bila dopuna prethodno izgrađenoj infrastrukturi.¹⁵ Centralni deo BMEWS-a bio je stacioniran na Grenlandu u vojnoj bazi Tula (Thula) – najsevernijoj i ujedno najznačajnijoj vojnoj ispostavi SAD na Arktiku. Smatralo se da će ova baza biti optimalna lokacija za dopunu goriva bombardera dugog dometa ukoliko dođe do otvorenog konflikta sa SSSR-om. Pored toga, procenjivalo se da bi Tula mogla da posluži i kao

¹⁰ Detaljnije o *Lend Lease* u prapamy u: George Herring, *Aid to Russia, 1941-1946: Strategy, Diplomacy and the Origins of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1973.

¹¹ „Alsib – The Route of Courage”, *The Voice of Russia*, 28 January 2008, preuzeto sa: <http://sputniknews.com/voiceofrussia/2008/01/28/174235/> 17.06.2015.

¹² Opširnije o tome u: Richard Sale, Eugene Potapov, *The Scramble for the Arctic: Ownership, Exploration and Conflict in the Far North*, Frances Lincoln Limited, London, 2009.

¹³ Alexandre Piffero Spohr, et. al., „The Militarization of Arctic: Political, Economic and Climate Challenges”, op. cit., p. 15.

¹⁴ Može se reći da je to bio početak uspostavljanja NORAD-a (North American Aerospace Defense Command). U današnje vreme NORAD ima mandat za vršenje monitoringa nad vazdušnim i svemirskim prostorom (*airspace and aerospace*) iznad Severne Amerike, uključujući i Arktik, kao i da upozori, ali i odgovori na preteće aktivnosti. Opširnije o tome: <http://www.norad.mil/>

¹⁵ Alexandre Piffero Spohr, et. al., „The Militarization of Arctic: Political, Economic and Climate Challenges”, op. cit. p. 16.

dobra odbrambena ispostava iz koje bi američki „avioni-lovci” bili u mogućnosti da presreću sovjetske bombardere prilikom eventualnog napada na SAD.¹⁶ Osim Tule, na prostoru Grenlanda u vreme hladnog rata postojala je još jedna vojna baza pod nazivom *Camp Century*. Izgrađena je 1960, ali je zbog nestabilnih klimatskih uslova zatvorena 1966. godine. Za njeno postojanje i svrhu saznalo se tek 1997. godine, kada je pod pritiskom danske javnosti, zbog tzv. Tulgejt skandala sa vojnih dokumenata skinuta oznaka tajnosti. Ispostavilo se da je tajna američka baza za osnovni zadatak imala stacioniranje raketa srednjeg dometa kako bi bile dovoljno blizu da pogode mete unutar SSSR-a.¹⁷

Pored instalacija na Grenlandu, SAD su izgradile i 25 vojnih objekata na prostoru Aljaskе, namenjenih primarno za osmatranje vazduha i mora i odbranu od raketnih napada.¹⁸ Osmatranje arktičkog prostranstva, a posebno arktičkog podmorja, nametnulo se kao imperativ u ovom periodu. Jedan od razloga bio je tzv. rat podmornica koji se odvijao ispod arktičkog leda,¹⁹ a drugi to što je region maksimalno eksploatisan kao područje za nuklearne probe koje su činile važan segment hladnoratovske strategije odvratanja.²⁰ U stvari, osim aktivnog osmatranja arktičkog prostora i povremenog korišćenja tog regiona, kao poligona za demonstraciju vojne moći, sve do sredine 60-ih godina nije bilo nekih značajnih dešavanja u pogledu istraživanja i eksploatacije njegovih prirodnih resursa, tako da u tom periodu nije postojala koherentna arktička strategija SAD, koja bi, osim bezbednosnih, obuhvatila i neke druge aspekte. Kako ističu pojedini analitičari, za tako nešto bilo je vrlo malo prostora.²¹

Krajem šeste decenije 20. veka situacija počinje ponovo da se menja. Širom arktičkog prostranstva otkriva se nekoliko značajnih izvorišta nafte i gasa, što, u uslovima tektonskih poremećaja energetskog tržišta 70-ih godina, postepeno dovodi do rađanja svesti o potrebi redefinisavanja nacionalnih prioriteta kada je reč o području Arktika. Uzimajući u obzir ekonomski značaj otkrića velikog nalazišta nafte u zalivu Prudo (Prudhoe Bay) na Aljasci,²² američki predsednik Ričard Nikson (Richard Nixon) 1971. godine potpisuje *Memorandum 144* (National Security Decision Memorandum 144). U dokumentu se ističe da američka politika mora biti fokusirana na tri ključne oblasti: smanjenje rizika po prirodno okruženje, promociju međunarodne saradnje i osiguranje bezbednosnih interesa SAD

¹⁶ Na vrhuncu hladnoratovskih tenzija u ovoj bazi bilo je smešteno čak 10.000 vojnika, ali je danas njihov broj znatno manji. (Jeremy Bender, „The Most Isolated US Military Base Could Get A Lot More Important”, *Business Insider* (on-line), 11.11.2014, preuzeto sa: <http://www.businessinsider.com/importance-of-us-thule-air-base-2014-11> 18.06.2015)

¹⁷ Alexandra Bruce, „DECLASSIFIED: US Army's Top Secret Arctic City Under the Ice”, *Red Ice Creations* (on-line), 07.11.2013, preuzeto sa: <http://www.redicecreations.com/article.php?id=27641> 18.06.2015.

¹⁸ Kristian Åtland, „Russia and its Neighbors: Military Power, Security Politics, and Interstate Relations in the Post-Cold War Arctic”, *Arctic Review on Law and Politics*, vol. 1, 2/2010, p. 288.

¹⁹ Patrolirajući vodama oko Severnog pola, američke i sovjetske podmornice često su se upuštale u „igru mačke i miša” održavajući tenzije u odnosima dve supersile. Oširnije o tome u: David Colley, *Stealth Beneath the Sea: the 'Wet Cold War'*, VFW Magazine, April, 1997.

²⁰ Na prostoru Arktika SSSR je u hladnoratovskom periodu obavio 265 nuklearnih testova, uglavnom u arhipelagu Nova Zemlja, dok su SAD imale svega nekoliko podzemnih nuklearnih proba na ostrvu Amička. (Alexandre Piffero Spohr, et. al., „The Militarization of Arctic: Political, Economic and Climate Challenges”, *op. cit.*, p. 17).

²¹ Isto.

²² Ispostavilo se da je to najveće ikada otkriveno nalazište nafte u SAD. (Alaska Oil and Gas Association, *History - 1960's*, 2015, preuzeto sa: <http://www.aoga.org/industry/history-1960s> 20.06.2016)

na Arktiku.²³ Nakon toga, američki kongres usvaja *Arctic Research and Policy Act of 1984*, kojim se definišu osnovni postulati politike nacionalne odbrane u arktičkom regionu, olakšava, odnosno unapređuje komercijalni ribolov i odobrava finansiranje enviromentalnih i klimatskih istraživanja.²⁴ U tom periodu američke energetske kompanije počinju sve više da se interesuju za region, posebno za vanobalska istraživanja. O tome veoma upečatljivo govori podatak da je od početka 80-ih do početka 90-ih godina u američkom delu Boforovog mora ekstrakcija nafte započeta na 30, a u američkom delu Čukotskog mora na 5 različitih lokacija.²⁵

Ono što je takođe veoma važno istaći jeste da se usvajanje pomenutih dokumenata i intenziviranje istraživanja poklopilo sa dolaskom Mihaila Gorbačova (Mihail Gorbačev) na čelo SSSR-a, čiji je nastup 1. oktobra 1987. godine u Muramansku nagovestio bitan zaokret u tretiranju arktičkog pitanja. U okviru svog čuvenog ekspozea, sovjetski lider je, na iznenađenje mnogih, prostor oko Severnog pola proglasio „zonom mira” i potencirao nužnost međunarodne saradnje u pogledu naučnih istraživanja, očuvanja ekosistema i drugih važnih pitanja.²⁶ Dok neki smatraju da je govor održan u „istorijski prikladnom trenutku i da može biti percipiran kao odgovor na šire enviromentalne i bezbednosne probleme kasnih 1980-ih godina”,²⁷ drugi su mišljenja da je „Gorbačov bio svestan da SSSR neće moći samostalno da razvije neophodnu vanobalsku industriju u Barenčovom moru” i da je „na taj način želeo da animira SAD, ne obraćajući im se direktno”.²⁸ U svakom slučaju, govor je poslužio kao inspiracija za otpočinjanje procesa demilitarizacije regiona i izradu *Strategije zaštite životne sredine na Arktiku* (Arctic Environmental Protection Strategy – AEPS) – poznate kao *Finska inicijativa*.

Pregovori o AEPS-u započeti su 1989. godine, ali su zbog protivljenja SAD okončani tek 1991, kada je Vašington pristao da ratifikuje dokument nakon što je dogovoreno da se iz njega odstrani pominjanje bilo kakve bezbednosne komponente i fokus stavi isključivo na pitanje očuvanja životne sredine.²⁹ Smatralo se da bi svako drugo rešenje bilo protivno američkim nacionalnim interesima.³⁰ Međutim, uprkos postignutom progresu, ubrzo je po-

²³ *National Security Decision Memorandum 144*, National Security Council, Washington DC, 22.12.1971, dostupno na: <http://fas.org/irp/offdocs/nsdm-nixon/nsdm-144.pdf> poslednji put pregledano 20.06.2015.

²⁴ Marine Mammal Commission, *Arctic Research and Policy Act of 1984*, July 31, 1984, dostupno na: http://www.mmc.gov/legislation/pdf/arp_act.pdf poslednji put pregledano 20.06.2015.

²⁵ „Everything You Need to Know About Shell Oil and Arctic Offshore Drilling in Alaska”, *PM* (on-line), 14.09.2012, preuzeto sa: <http://www.popularmechanics.com/science/energy/a7938/everything-you-need-to-know-about-shell-oil-and-arctic-offshore-drilling-in-alaska-10720112/> 23.07.2012.

²⁶ Opširnije o tome u: Ronald Purver, „Arctic Security: The Murmansk Initiative and its Impact”, *Current Research on Peace and Violence* 11, no. 4, 1988, pp. 147-158; Kristian Åtland, „Mikhail Gorbachev, the Murmansk Initiative, and the Desecuritization of Interstate Relations in the Arctic”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 43, No. 3, September 2008, pp. 289-311.

²⁷ Annika Bergman Rosamond, „Perspectives on Security in the Arctic Area”, *DISS Report 2011:09*, Danish Institute for International Studies, Copenhagen, 2011, p. 15.

²⁸ Carina Keskitalo, *International Region-Building: Development of the Arctic as an International Region*, *Cooperation and Conflict*, Vol. 42 (2), 2007, p. 195.

²⁹ AEPS je predvideo osnivanje četiri radne grupe: Arktički program za posmatranje i procenu; Grupu za očuvanje arktičke flore i faune; Grupu za zaštitu arktičkog maritimnog okruženja i Grupu za hitne odgovore, a po red SAD, ratifikovale su ga Kanada, Danska, Finska, Island, Švedska i SSSR. (Prema: John English, „Arctic Council Thrives”, *Canada's History*, Dec/Jan 2012/13, preuzeto sa: <http://www.canadahistory.ca/Magazine/Online-Extension/Articles/Arctic-Ambitions> 23.06.2015)

³⁰ *Isto*.

stalo očigledno da se ova inicijativa ne dotiče mnogih aktuelnih pitanja u regionu (kao što su trgovina, transport, komunikacija, održivi razvoj i sl.), pa je u relativno kratkom roku predloženo osnivanje znatno obuhvatnijeg institucionalnog mehanizma – Arktičkog saveća.³¹ Sve arktičke države, osim SAD, saglasile su se sa tom idejom i do 1994. godine potpisale deklaraciju o osnivanju Saveća.³² I ovoga puta (kao i u slučaju AEPS-a) politička elita u Vašingtonu bila je protiv, procenjujući (verovatno) da bi implementacija bilo kakvog međunarodnog aranžmana za Arktik mogla podstaći otvaranje nekih, sa stanovišta američkih interesa, „nezgodnih” bezbednosnih pitanja. Kao odgovor na osnivanje Arktičkog saveća, tadašnji američki predsednik Vilijam Klinton (William Clinton), izdao je 1994. godine *Specijalnu direktivu o Arktiku*. U njoj je istaknuto šest principijelnih ciljeva SAD na „visokom severu”: 1) suočavanje sa posthladnoratovskim nacionalnim bezbednosnim izazovima; 2) zaštita arktičkog prirodnog okruženja i očuvanje bioloških resursa; 3) sprovođenje resursnog menadžmenta i ekonomskog razvoja u skladu sa principima održivog razvoja; 4) jačanje institucija za kooperaciju osam arktičkih nacija; 5) uključivanje arktičkih urođeničkih naroda u odluke koje ih se tiču i 6) unapređenje naučnog monitoringa i istraživanja u pogledu lokalnih, regionalnih i globalnih environmentalnih pitanja.³³ Iste godine predsednik je potpisao i Konvenciju o pravu mora (*UNCLOS*), ali je Kongres nije ratifikovao, posle čega je, na inicijativu Kanade, među arktičkim državama pokrenut opsežan dijalog radi pronalaženja odgovarajućeg modela institucionalizacije Arktičkog saveća koji bi bio prihvatljiv za američku administraciju. Nakon 24 meseca napornih pregovora, konsenzus je konačno postignut i 1996. godine SAD su postale članica Saveća.³⁴

Ipak, političke volje za nečim što je više od toga, u periodu koji je usledio, sa američke strane nije bilo, niti je Vašington iskoristio povoljan razvoj situacije na globalnom planu kako bi izradio koherentniju nacionalnu strategiju vezanu za prostor oko Severnog pola.³⁵

³¹ Arktički savet predstavlja međuvladin forum visokog profila nadležan za promociju kooperacije, koordinacije i interakcije između arktičkih država, uključujući i starosedeoce. Kao glavni zadaci saveća određeni su: praćenje, procena i prevencija zagađenja Arktika; praćenje klimatskih promena; očuvanje biodiverziteta; brzo reagovanje u kriznim situacijama; preventivno delovanje i očuvanje životnih uslova svih stanovnika regiona. Opširnije o Arktičkom savetu na: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/>

³² *Nuclear Wastes in the Arctic: An Analysis of Arctic and Other Regional Impacts from Soviet Nuclear Contamination*, OTA-ENV-623, U.S. Government Printing Office, Washington, DC, 1995, p. 202.

³³ Luke Coffey, Stevens Groves, Daniel Koshis, Brian Slattery, „True North: Economic Freedom and Sovereignty Must Be at the Heart of the U.S. Chairmanship of the Arctic Council”, The Heritage Foundation, 01.04.2015, preuzeto sa: <http://www.heritage.org/research/reports/2015/04/true-north-economic-freedom-and-sovereignty-must-be-at-the-heart-of-the-us-chairmanship-of-the-arctic-council> 23.06.2015.

³⁴ Rad Saveća otpočeo je tek 1998. godine. Opširnije o tome u: John English, „Arctic Council Thrives”, *op. cit.* i Thomas S. Axworthy, „Changing the Arctic Paradigm - From Cold War to Co-operation: How Canada's Indigenous Leaders Shaped the Arctic Council”, *A paper prepared for the Fifth Polar Law Symposium Arctic Centre*, Rovaniemi, Finland, September 6-8, 2012, preuzeto sa: http://gordonfoundation.ca/sites/default/files/publications/Changing%20the%20Arctic%20Paradigm%20from%20Cold%20War%20to%20Cooperation%20-%20CopyEdited%2012-10-10_FINAL_FORMATTED_1.pdf 23.08.2015

³⁵ U tom smislu, na umu treba imati činjenicu da je glavni američki rival – SSSR u to vreme već predstavljao stvar prošlosti, dok je Ruska Federacija, kao njegova naslednica, zbog teške ekonomske situacije, bila praktično nemoćna da efikasno i efektivno odgovori na mnoge izazove pred kojima se našla, uključujući i one na „visokom severu”.

Može se reći da je, izuzimajući pristupanje Arktičkom savetu, od sredine 90-ih, pa sve do kraja prve decenije 21. veka, američka arktička politika, gledano u celini, bila prilično pasivna. Kao jedan od osnovnih razloga za to navodi se приметно jačanje interesovanja tadašnje administracije za neka druga, važnija pitanja koja su se u vremenu nakon završetka hladnog rata i raspada SSSR-a pojavila širom planete.³⁶ Verovatno da je tome, kako smatraju pojedini analitičari, značajno doprineo proces demilitarizacije „visokog severa“, koji je, praktično, dovršen do sredine 90-ih godina.³⁷ Moguće je da su na to uticale i nesreće do kojih je dolazilo u blizini obala Aljaske prilikom pokušaja ekstrakcije i prevoza nafte, kao što je, na primer, havarija tankera *Exxon Valdez* 1989. godine, kada je u more iscurilo 42 miliona litara sirove nafte, posle čega su mnogi insistirali da se istraživanja privremeno obustave.³⁸

SAD i „zagrevanje“ Arktika početkom 21. veka

Početkom 21. veka dolazi do vidnog povećanja interesovanja za Arktik. Ubrzano otapanje severne ledeno kape, prouzrokovano kumulativnim delovanjem klimatskih promena, aktuelizovalo je, pre svega, pitanje teritorijalnog razgraničenja između arktičkih zemalja, čime je najavljena nova faza posthladnoratovske geopolitičke tranzicije u regionu. Uzimajući u obzir progresiju globalnih energetske apetita, kao i činjenicu da su ogromni i gotovo netaknuti hidrokarbonski depoziti Arktika konačno postali dostupni, države čije obale izlaze na Severni ledeni okean procenile su da je došlo vreme da se napokon izvrši parcelacija poslednje do kraja nepodeljene teritorije na svetu. Norveška, Rusija, Kanada i Danska, kao što je ranije navedeno, opredelile su se da taj proces realizuju na temelju pravnog mehanizma *UNCLOS* i pod „kišobranom“ Arktičkog saveta.³⁹ Za razliku od njih, SAD su imale suštinski drugačiji pristup. Pridržavajući se načela iz doba Reganove administracije, američki kongres smatrao je da bi ratifikacija tog dokumenta bila protivna nacionalnim interesima, pa mu, u skladu s tim, i nije posvetio značajniju pažnju. Uostalom, do trenutka kada je Arktik počeo naglo da se topi, u Vašingtonu je uveliko bio zastupljen stav da SAD, kao jedina svetska supersila, nisu obavezne da prihvataju određene međunarodnopravne aranžmane, što su i demonstrirale u više navrata (npr. Kjoto protokol i sl.). Osim toga, opasnost od otvaranja pitanja bezbednosti i teritorijalnog suverenite-

³⁶ Ingrid Lundestad, „US Security Policy and Regional Relations in a Warming Arctic“, *Swords and Ploughshares*, vol. XVII, no. 3, Fall 2009, p. 15.

³⁷ Alexandre Piffero Spohr, et. al., „The Militarization of Arctic: Political, Economic and Climate Challenges“, op. cit. p. 17.

³⁸ „Arktički Eldorado“, *Novosti* (on-line), 25.05.2015, preuzeto sa: <http://www.portalnovosti.com/arktiki-eldorado> 23.06.2015. Kao dodatni razlog navodi se to što je ekstrakcija nafte u vanobalskim područjima Arktika bila isplativa samo kada je cena nafte bila visoka, a do početka 90-ih njena cena je na svetskom tržištu znatno opala. („Everything You Need to Know About Shell Oil and Arctic Offshore Drilling in Alaska“, op. cit.)

³⁹ Rusija i Norveška ratifikovale su *UNCLOS* još u drugoj polovini 90-ih, dok su Kanada i Danska to učinile 2003, odnosno 2004. godine. (Prema: *Chronological lists of ratifications of, accessions and successions to the Convention and the related Agreements as at 3 October 2014*, Last updated: 07 January 2015, preuzeto sa: http://www.un.org/depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm 12.08.2015)

ta u okviru Arktičkog saveta tada nije bila prisutna, pa je politički vrh u Vašingtonu procenio da se treba fokusirati samo na određene aspekte arktičke regionalne dinamike. Štaviše, tadašnje američko rukovodstvo odlučilo je da celokupan posao oko arktičkih hidrokarbonskih resursa (od preliminarnih istraživanja, pa sve do konačne ekstrakcije i transporta) u potpunosti prepusti privatnom sektoru, fokusirajući se isključivo na unutrašnje ekonomske prilike. U skladu s tim, između 2003. i 2007. godine federalna vlada izdala je 241 dozvolu za ekstrakciju nafte vrednu ukupno 97 miliona US \$ za površinu od 1.28 miliona ari u američkom delu Boforovog mora.⁴⁰

Međutim, ubrzo se pokazalo da takav pristup ipak ne može da bude održiv na duži rok. Aktivizam ostalih članica „arktčke petorke”, pogotovo Rusije, uticao je na rukovodstvo SAD da, posle relativno kratkog perioda, promeni svoj prvobitni stav.⁴¹ Naime, nedugo nakon ratifikacije *UNCLOS*-a, svaka od „arktčkih obalskih država” razvila je sopstveno tumačenje odredbi te konvencije, na osnovu kojeg je „dokazivala” opravdanost potraživanja suvereniteta nad određenim delovima arktičkog prostora, odnosno prava na eksploataciju prirodnih resursa u podmorju. Značajna razmimoilaženja oko utvrđivanja granica teritorijalnog suvereniteta, a time i granica ekskluzivnih ekonomskih zona, imala su za posledicu narastanje tenzija koje je od 2001. godine praćeno konstantnim povećanjem vojnih kapaciteta u regionu Arktika, uprkos izjavama zvaničnika svih zainteresovanih strana da su za mirno rešenje otvorenih pitanja. Posebnu pažnju u tom smislu privukao je postupak ruske pomorske ekspedicije 2007. godine, koja je, u okviru jedne od istraživačkih misija, pobola zastavu Rusije na dno Arktičkog okeana ispod Severnog pola, što su mnogi u svetu okarakterisali kao agresivno ponašanje i atak na savremeni međunarodni poredak.⁴²

Takvom razvoju situacije, u kojem se vidno prepoznaje proces militarizacije Arktika, značajan doprinos dale su i SAD. U skladu sa svojom geostrateškom pozicijom i kao odgovor na ponašanje „azijskog medveda”, koje je kvalifikovano kao geopolitički izazov globalnoj sili, one su redefinisale svoje prioritete u oblasti Arktika. Prvi koraci učinjeni su u pravcu potvrđivanja vojnog prisustva u regionu. Najpre je 2007. godine američka morna-

⁴⁰ Heather A. Conley, David L. Pumphrey, Terence M. Toland, Mihaela David, „Arctic Economics in the 21st Century - The Benefits and Costs of Cold”, *A Report of the CSIS Europe Program*, Center for Strategic and International Studies, Rowman & Littlefield Washington., Lanham, July 2013, p. 5. Za vladajuću administraciju bilo je i više nego dovoljno to što je, pored punjenja federalnog budžeta, implementacija zamišljenog plana predstavljala dobru odluku sa aspekta reanimacije pomalo posmulog energetskog sektora Aljaske. (Matthew Bryza, Oliver Mõru, Kalev Stoicescu, Natalia Jegorova, *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, RKK&ICDS, November 2014, p. 5)

⁴¹ U vezi s tim važno je istaći da početkom 21. veka Rusija više nije bila slaba, privredno devastirana zemlja. Naprotiv, nakon recesije 90-ih godina, ona je uspeła da se oporavi i postane ekonomski snažna i stabilna država, čvrsto rešena da ostvari „viši geopolitički profil” na međunarodnoj sceni, pa je njene stavove trebalo shvatiti ozbiljno. Osim toga, njeno novo rukovodstvo nije više percipiralo Arktik isključivo kao „zonu mira”, već je jasno iskazalo nameru o prisvajanju i zaštiti delova tog prostora za koje je procenilo da ima legitimno pravo, a oni su podrazumevali čak polovinu arktičkog prostranstva. (Opširnije o tome u: Marko Filijović, *Militarizacija Arktika – budućnost koja je već počela*, *Vojno delo* (zima), Beograd, 2011.

⁴² Na primer, Piter Mekej, tadašnji ministar spoljnih poslova Kanade, povodom tog događaja izjavio je: „Ovo nije 15. vek. Ne možete jednostavno ići okolo i zabadati zastavice, tvrdeći – ovo je naše.” (Prema: Tom Parfitt, „Russia plants flag on North Pole seabed”, *The Guardian* (on-line), 02.09.2007, preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2007/aug/02/russia.arctic> 03.09.2015)

rica dobila nalog da detaljnije istraži uticaj otapanja arktičkog leda na komercijalni transport, istraživanje nafte i gasa, ribarstvo i naučna istraživanja.⁴³ Na osnovu rezultata te analize usvojena je nova *Pomorska strategija* u kojoj je ocenjeno da razvoj događaja u regionu „ima potencijal da podstakne pojavu takmičenja i konflikata u okviru procesa ostvarivanja pristupa arktičkoj teritoriji i resursima”.⁴⁴ Nakon toga, u saradnji sa Velikom Britanijom, na prostoru oko Severnog pola sprovedena je vojna vežba pod nazivom *Ice Exercise 2007*,⁴⁵ a slična vežba (*Ice Exercise 2009*) ponovljena je dve godine kasnije. Njena osnovna svrha, kako se navodi u zvaničnom saopštenju, bila je „testiranje operabilnosti i borbene gotovosti podmornica u ekstremnim klimatskim uslovima”.⁴⁶

Intenzivirane su, takođe, i naučnoistraživačke i ekonomske aktivnosti. Odsek američkog Ministarstva unutrašnjih poslova, zadužen za geološka istraživanja 2008. godine, objavio je izveštaj o proceni ukupnih arktičkih potencijala,⁴⁷ posle čega je federalna vlada izdala 487 dozvola vrednih 2,66 milijardi US\$ za ekstrakciju energenata u Čukotskom moru na površini od 2,7 miliona ari.⁴⁸ Međutim, to nije bilo sve.

Smatrajući da je u okviru novonastalih okolnosti celokupan dotadašnji pristup Arktiku potrebno suštinski redefinisati, predsednik Džordž Buš (George Bush), pred sam kraj svog drugog mandata, izdao je *Direktivu 66* (National Security Presidential Directive 66/Homeland Security Presidential Directive 25 - NSPD 66/HSPD 25). U njoj su, istina, nabrojani gotovo isti osnovni ciljevi SAD na Arktiku, kao oni iz vremena Niksonove i Klintonove ere, ali su, za razliku od prethodnih dokumenata slične namene, ovoga puta veoma detaljno navedene smernice za ostvarivanje tih ciljeva. Pored ostalog, ukazuje se na značaj anticipiranja efekata klimatskih promena i povećanje ljudske aktivnosti na prostoru Arktika, na rad Arktičkog saveta, kao i na povećanje svesti o regionalnim resursima.⁴⁹ Specifičnost *Direktive 66* u odnosu na ranije dokumente ogleda se i u činjenici da su njome pokrivena mnoga pitanja koja se tiču, kako „meke”, tako i „tvrde” bezbednosti. U domenu tzv. meke bezbednosti posebna pažnja posvećena je sledećim aspektima: upravljanju regionom; pomorskom transportu; ekonomiji, uključujući energetiku; zaštiti prirodnog okruženja i njegovom očuvanju. U pogledu „tvrde” bezbednosti, posebno je istaknuto

⁴³ Takozvani radni tim momarice, zadužen za klimatske promene, osnovan je 2001. godine, ali nakon prvog simpozijuma održanog po osnivanju, pa sve do 2007. godine, on nije bio mnogo aktivan, jer je bilo procenjeno da u okviru dešavanja u arktičkom regionu „za momaricu ima još vremena”. Prema: „U.S. Navy navigates a sea change in the Arctic”, *Earth - The Science Behind the Headlines* (on-line), nedatirano, preuzeto sa: <http://www.earthmagazine.org/article/us-navy-navigates-sea-change-arctic> 04.08.2015.

⁴⁴ U.S. Navy and U.S. Coast Guard, *A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower*, U.S. Department of Defense, Washington, D.C., October 2007, p. 3.

⁴⁵ Rick Rozoff, „Militarization of the Arctic. Canada: Battle Line In East–West Conflict Over The Arctic”, *Global Research* (on-line), 03.06.2009, preuzeto sa: <http://www.globalresearch.ca/militarization-of-the-arctic-canada-battle-line-in-east-west-conflict-over-the-arctic/13836> 04.08.2015.

⁴⁶ Andrew Scuto, „Subs head far north for ICEX 2009”, *NavyTimes* (on-line), 03.03.2009, preuzeto sa: <http://archive.navytimes.com/article/20090303/NEWS/903030320/Subs-head-far-north-for-ICEX-2009> 07.08.2015.

⁴⁷ U. S. Geological Survey, 2008, preuzeto sa: <http://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/fs2008-3049.pdf> 04.08.2015.

⁴⁸ Shell Oil je bio najveći kupac, sa 133 dozvole u Boforovom i 275 dozvola u Čukotskom moru, a sledio ga je ConocoPhillips koji je kupio 98 dozvola, takođe u Čukotskom moru. (Heather A. Conley, et. al., „Arctic Economics in the 21st Century - The Benefits and Costs of Cold”, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁹ Ingrid Lundestad, „Comment on the US Arctic region policy document”, *Geopolitics in the High North*, 2009, http://geopoliticsnorth.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=104 03.09.2015.

da „SAD imaju široke i fundamentalne nacionalne bezbednosne interese u regionu”, koji se, pre svega, odnose na: razvoj sposobnosti i kapaciteta neophodnih za zaštitu američkih granica u arktičkom regionu sa mora, kopna i iz vazdušnog prostora; povećanje vojnog prisustva kako bi se zaštitili pomorski transport i trgovina, kritična infrastruktura i ključni resursi; očuvanje mobilnosti američkih vojnih i civilnih plovila i letelica širom arktičkog regiona; projektovanje suvereniteta američke vojne mornarice na Arktiku radi podrške esencijalnim interesima SAD i ohrabrenje mirnog razrešenja svih otvorenih pitanja. U tom smislu, navedeno je da su „SAD sposobne da deluju nezavisno od drugih nacija”, ali da je jačanje međunarodne saradnje u regionu potrebno. Dotadašnji rad Arktičkog saveta ocenjen je pozitivno, mada je istovremeno naglašeno da „njegovo delovanje mora ostati u postojećim granicama”, dakle bez širenja ovlašćenja. Kao jedna od najvažnijih stavki, Senatu je sugerisano da bi UNCLOS trebalo što pre rafitikovati kako bi se „na bolji način zaštitili američki interesi na Arktiku”.⁵⁰

Kao što se može primetiti, dokument koji je izradila Bušova administracija bio je značajan korak u razvoju koherentnije američke arktičke politike. Iako je posedovao određene nedostatke, većina analitičara se ipak slaže da je, u odnosu na prethodne direktive (Niksonovu i Klintonovu), on imao mnogo više detalja i bio solidno razrađen.⁵¹ U skladu sa takvim ocenama i predsednik Obama je zaključio da nije neophodno donositi nove direktive već samo nadgraditi postojeću. Konkretni predlozi za to stigli su najpre iz Ministarstva odbrane SAD. Uočavajući da aktuelno stanje stvari „na terenu” ne dozvoljava operacionalizaciju postojeće strategije, Radna grupa američke mornarice zadužena za klimatske promene 2009. godine izradila je poseban strategijski dokument pod nazivom *Arctic Roadmap*.⁵²

Nakon toga, usledio je niz dopisa različitih ministarstava Kongresu i Beloj kući u kojima su isticali problemi vezani za implementaciju arktičke politike.⁵³ Posebno značajni, u tom smislu, bili su specijalni izveštaji Obalske straže, kao i kvartalni i specijalni izveštaji Ministarstva odbrane, koji su ukazali na brojne nedostatke, prevashodno u domenu infrastrukture i opreme, pozivajući donosiocce odluka da pravovremeno deluju, kako bi se postojeći izazovi prevazišli.⁵⁴

⁵⁰ *National Security Presidential Directive and Homeland Security Presidential Directive*, White House, 09.01.2009, dostupno na: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2009/01/20090112-3.html>, pregledano 03.09.2015.

⁵¹ Heather A. Conley, Terry Toland, Mihaela David, Natalja Jegorova, „The New Foreign Policy Frontier - US Interests and Actors in the Arctic”, *A Report of the CSIS Europe Program*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, 2013, p. 5.

⁵² U okviru te studije predstavljen je petogodišnji plan razvoja potrebnih kapaciteta i procesa prilagođavanja novonastalim uslovima, pri čemu je poseban akcenat stavljen na: unapređenje saradnje među državnim organima zadruženim za sprovođenje arktičke politike; razvijanje partnerstva SAD sa nadležnim međunarodnim telima; aktivni i odgovarajući doprinos bezbednosti i stabilnosti na Arktiku; akviziciju odgovarajućih sposobnosti u pogledu cene i vremena; razvoj efektivne strategije komunikacije kako bi se pružila podrška pozitivnoj i aktivnoj ulozi američke mornarice u području Arktika i naučno razumevanje evolucije regiona (Navy Task Force Climate Change, *U.S. Navy Arctic Roadmap*, U.S. Navy, Washington, D.C., October 2009, p. 3).

⁵³ Važno je istaći da je iste godine usvojena i nova *Strategija nacionalne bezbednosti* koja je, doduše u samo jednom paragrafu, pomenula značaj Arktika sa aspekta nacionalne bezbednosti SAD (*National Security Strategy*, Washington, 2010, p. 50).

⁵⁴ Heather A. Conley, et. al., „The New Foreign Policy Frontier - US Interests and Actors in the Arctic”, *op. cit.*

Upoznat sa detaljima, politički vrh SAD pokrenuo je više simultanih inicijativa. Pre svega, 2011. godine predsednik je izdao nekoliko direktnih naredbi (Executive Orders), radi poboljšanja organizacije i koordinacije ukupnih aktivnosti vezanih za realizaciju arktičkog nacionalnog programa.⁵⁵ Pored ostalog, naložio je i revidiranje Jedinstvenog plana komande Ministarstva odbrane za Arktik (Department of Defense's Unified Command Plan for the Arctic), kako bi se, kako je navedeno, izbeglo „preklapanje” nadležnosti između različitih komandnih centara, poboljšala kontrola vojske i na odgovarajući način ostvarilo jedinstvo delovanja.⁵⁶ Iste godine ukinuo je zabranu ekstrakciji nafte na određenim područjima Aljaske koja je bila na snazi od 2010. i, uprkos snažnom protivljenju nekih ekoloških grupa, objavio novi plan eksploatacije za narednih pet godina.⁵⁷

Istovremeno, na adresu Bele kuće stizala su upozorenja da se suviše kasni sa razvojem jedne sveobuhvatne arktičke strategije.⁵⁸ Izlazeći u susret tim očekivanjima, predsednik Obama je 2013. godine objavio dokument pod nazivom *Nacionalna strategija za arktički region*.⁵⁹ U njemu su navedeni strateški ciljevi SAD u arktičkom regionu, artikulisani kroz tri osnovne dimenzije. Prva se odnosi na američke bezbednosne interese – od funkcionisanja Obalske straže do pitanja nacionalne odbrane – i usredsređena je na očuvanje slobodne plovidbe, unapređenje arktičke infrastrukture i strateških kapaciteta na kopnu, moru i u vazдушnom prostoru, kao i na osiguranje nacionalne energetske bezbednosti. Druga dimenzija fokusirana je na regionalni menadžment i podrazumeva unapređenje zaštite i očuvanja prirodne sredine i njenih bogatstava, upravljanje prirodnim resursima u evnrientalno i kulturološki odgovarajućem duhu i mapiranje regiona kako bi se

⁵⁵ Neke od najvažnijih su: *Executive Order 12501* (koja se tiče istraživačkih aktivnosti), *Executive Order 13547* (koja se odnosi na proces maritimnog upravljanja) i *Executive Order 13580* (koja podrazumeva osnivanje inter-agencijske Radne grupe za koordinaciju domaćeg energetskeg razvoja i izdavanja dozvola na području Aljaske). Entiteti obuhvaćeni ovim direktnim naredbama bili su zaduženi da razvijaju partnerstva sa federalnim, državnim, lokalnim, plemenskim, teritorijalnim, javnim i privatnim telima kako bi se osiguralo da donošenje odluka na Arktiku integriše ekonomske, evnrientalne i kulturne interese nacije. (Ronald O'Rourke, „Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress”, *CRS Report Prepared for Members and Committees of Congress*, Congressional Research Service, June 2, 2015, p. 115)

⁵⁶ Odlučeno je da umesto tri borbene komande zadužene za odgovor na potencijalne bezbednosne krize u arktičkom regionu – Evropske (EUCOM), Pacifičke (PACOM) i Severne (NORTHCOM) – postoje samo dve: Evropska komanda, koja će biti fokusirana na ruski deo Arktika, i Severna komanda, koja će voditi računa o razvoju arktičkih borbenih kapaciteta. (Heather A. Conley, et. al., „Arctic Economics in the 21st Century - The Benefits and Costs of Cold”, *op. cit.*, p. 9.) Opširnije o tome u: Edward J. Drea, Ronald H. Cole, Walter S. Poole, James F. Schnabel, Robert J. Watson, Willard J. Webb, *History of the Unified Command Plan 1946–2012*, Joint History Office Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff Washington, DC, 2013, pp. 103-113.

⁵⁷ Heather A. Conley, et. al., „Arctic Economics in the 21st Century - The Benefits and Costs of Cold”, *op. cit.*, p. 5.

⁵⁸ Senatori iz Aljaske – Lise Murkovski (Lisa Murkowski) i Mark Begič (Mark Begich) – poslali su 2012. godine otvoreno pismo predsedniku Obami kojim ga pozivaju da razvije „koherentnu nacionalnu arktičku strategiju”, jer su, kako se u dopisu navodi, „SAD još uvek jedina arktička nacija bez formalne strategije kojom se povezuju sve individualne agencije, političke odluke i vizije”, te da „od objave Direktive 66, američka nacionalna politika vezana za region Arktika nije razvijana u odgovarajućem maniru”, budući da je „svaka agencija zadužena za njeno sprovođenje imala sopstvenu politiku, sopstvenu 'mapu puta.’” (Heather A. Conley, et. al., „The New Foreign Policy Frontier - US Interests and Actors in the Arctic”, *op. cit.*, p. 2)

⁵⁹ *National Strategy for the Arctic Region*, The White House, Washington, 2013, preuzeto sa: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf 06.08.2015.

plovidba učinila bezbednijom i identifikovale resursne rezerve u ekološki osetljivim područjima. Treća dimenzija tiče se međunarodne saradnje, tako što poziva na njeno jačanje kroz: pronalaženje zajedničkih ciljeva (kao što su zaštita i spasavanje, prevencija zagađenja, naučnoistraživački rad i monitoring, zaštita ribarstva) i angažovanje u pogledu rešavanja otvorenih bilateralnih i multilateralnih pitanja u arktičkom regionu.⁶⁰

Polazeći od Nacionalne strategije, Ministarstvo odbrane i Obalska straža SAD su iste godine izradili svoje sektorske strategije za Arktik. U dokumentu Ministarstva odbrane navodi se da je „krajnji cilj uspostavljanje bezbednog i stabilnog regiona u kojem će nacionalni interesi SAD biti očuvani, država zaštićena i gde će nacije saradivati u cilju prevazilaženja svih izazova”.⁶¹ Za ostvarivanje tog strateškog cilja predviđena je realizacija dva ključna zadatka. To su: 1) očuvanje bezbednosti, sigurnosti i promovisanje kooperacije i 2) priprema odgovora na širok spektar izazova – delovanjem u sprezi sa drugim nacijama kada je to moguće ili samostalno ukoliko se pojavi potreba.⁶² U strategiji Obalske straže apostrofirana su tri prioriteta cilja: 1) povećanje svesti o delovanju u regionu; 2) modernizacija upravljanja i 3) širenje i jačanje partnerstava. Kao i u slučaju *Arktičke strategije* Ministarstva odbrane i ovde je za realizaciju svakog od navedenih ciljeva određen kompleks specifičnih mera koje u tom smislu treba preduzeti.⁶³

Godinu dana kasnije (2014) predsednik je objavio i *Plan implementacije nacionalne strategije za arktički region*. Taj dokument, kako se navodi, komplementarne je prirode: „On nadgrađuje postojeće inicijative federalnih, državnih, lokalnih i plemenskih vlasti, privatnog sektora i međunarodnih partnera i fokusiran je na napore tamo gde prilike postoje, odnosno gde je akcija najpotrebnija”. Kao osnovni ciljevi plana definisani su: unapređenje interesa SAD na području Arktika, sprovođenje odgovorne plovidbe u tom regionu i jačanje međunarodne saradnje. U kontekstu objašnjenja na koji način bi ciljevi trebalo da se ispune, u dokumentu je precizirano 36 specijalnih inicijativa, pri čemu je za svaku od

⁶⁰ Kada je reč o bezbednosti, one se odnose, pre svega na: izgradnju novih aerodroma i luka, unapređenje navigacionih sistema i sistema za izveštavanje o vremenskim uslovima i investiranje u komunikacione sisteme (sisteme za praćenje i bespilotne letelice), što će, kako se procenjuje, doprineti jačanju svesti o odgovarajućem načinu delovanja u regionu. U domenu odgovorne plovidbe mere uključuju: jačanje napora SAD u cilju prevencije zagađenja i zaštite životne sredine i izdvajanje dodatnih sredstava za naučna istraživanja. Kada se radi o merama u oblasti međunarodne saradnje, one podrazumevaju: razvoj partnerstva u okviru Arktičkog saveta; pripreme aktivnosti u pogledu predstojeće ratifikacije UNCLOS-a, odnosno nastavak naučnoistraživačkog rada radi kompletiranja odgovarajuće dokumentacije neophodne za podnošenje zahteva o ekstenziji EEZ (planirano za 2016. godinu.) Za opširnije informacije u: *Isto*; Matthew Bryza, et. al., *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, op. cit., p. 6.; i Nils Wang, „Arctic Security - An Equation with Multiple Unknowns”, *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 15, Iss. 2, 2013, pp. 22- 23.

⁶¹ *Arctic Strategy*, U.S. Department of Defense, Washington, 2013, p. 2., preuzeto sa: http://www.defense.gov/pubs/2013_Arctic_Strategy.pdf 06.08.2015.

⁶² Kao glavne mere i aktivnosti za ostvarivanje ovih ciljeva navedeni su: zaštita suvereniteta domovine; jačanje partnerstva sa javnim i privatnim sektorom radi razvoja svesti o delovanju u arktičkom regionu; očuvanje slobode plovidbe; unapređenje arktičke infrastrukture i kapaciteta u skladu sa promenom klimatskih uslova; pružanje podrške postojećim aranžmanima sa saveznicima i partnerima; pronalaženje novih načina za saradnju i jačanje poverenja sa ključnim regionalnim partnerima; pružanje podrške civilnim vlastima; jačanje partnerstva sa drugim agencijama i kancelarijama radi unapređenja ljudske i enviromentalne sigurnosti i pružanje podrške razvoju Arktičkog saveta i drugih međunarodnih institucija koje promovišu regionalnu saradnju i vladavinu prava. (Opširnije o tome u: *Isto*)

⁶³ Оширніше у: *Исто*.

njih navedena kratka izjava o svrsi, lista narednih koraka koje treba preduzeti, kratka izjava u vezi s merenjem napretka u pogledu ostvarenja zadatog cilja i nazivi vodećih federalnih agencija, kao i pratećih službi nadležnih za realizaciju plana.⁶⁴ Dakle, dokument je kreiran tako da na odgovarajući način doprinese povećanju efikasnosti i efektivnosti procesa sprovođenja nacionalne politike koja se odnosi na Arktik.

U skladu sa novim strateškim konceptom i novim planom za ekstrakciju arktičkih hidrokarbonskih resursa, s početkom druge decenije 21. veka, vojne aktivnosti SAD na području oko Severnog pola takođe su se intenzivirale. O tome svedoči činjenica da su, pored održavanja redovnih vojnih vežbi na prostoru Aljaske, od 2011. godine američke oružane snage učestvovala i u nizu drugih aktivnosti, unutar ili u blizini arktičkog kruga, organizovanih u saradnji sa partnerskim državama. U vezi s tim vredno je pomenuti program *Ledena vežba* (Ice Exercise), koji se, kao što je ranije navedeno, u kooperaciji sa Kraljevskom mornaricom Velike Britanije, odvija od 2007. godine. U okviru ovog programa, nakon dolaska Baraka Obame na čelo SAD, realizovane su dve vojne vežbe: *Ice Exercise 2011* i *Ice Exercise 2014*. Prema navodima američke mornarice, osnovna svrha prve bila je da se „arktički region što bolje upozna”,⁶⁵ a cilj druge da se „ispitaju, tj. provere podmornice, procedure i oprema u sklopu izvođenja operacija u ekstremnim klimatskim uslovima”.⁶⁶

Osim pomenutog, američke trupe učestvovala su i u programu *Hladni odgovor* (Cold Response), koji se u organizaciji Norveške sprovodi još od 2006. godine. Prema zvaničnom saopštenju, njegova osnovna svrha je „priprema oružanih snaga za borbu u teškim klimatskim uslovima i jačanje saradnje između savezničkih zemalja”.⁶⁷ Ovaj program je, kako primećuju neki analitičari, u poslednjih nekoliko godina značajno evoluirao. Za razliku od ranijih vežbi, gde je broj učesnika uglavnom varirao od 7.000 do 8.500, u manevrima 2012. i 2014. godine aktivno je sudelovalo preko 16.000 vojnika iz 16 različitih zemalja.⁶⁸ Isti broj učesnika, kako navodi Ministarstvo odbrane Kraljevine Norveške, očekuje se i 2016. godine.⁶⁹ Pored toga, i koncept vežbi poslednje dve godine znatno je složenijeg karaktera nego prethodnih godina. Simulacije sada uključuju širok dijapazon aktivnosti – od

⁶⁴ Opširnije o tome u: *Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region*, January 2014, The White House, Washington, 2014, preuzeto sa: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/implementation_plan_for_the_national_strategy_for_the_arctic_region_-_fi....pdf 06.08.2015.

⁶⁵ Mia Bennett, „ICE-X 2011 under way in the Arctic”, *Foreign Policy Association* (on-line), 29.03.2011, preuzeto sa: <http://foreignpolicyblogs.com/2011/03/29/ice-x-2011-under-way-in-the-arctic/> 07.08.2015.

⁶⁶ „Navy Commences Participation in ICEx 2014”, *America's Navy* (on-line), 19.03.2014, preuzeto sa: http://www.navy.mil/submit/display.asp?story_id=79747 06.08.2015; Larry Estrada, „Ice Exercise 2014 Demobilizes Ice Camp Nautilus and Shifts to Next Phase”, *Navy Live* (on-line), preuzeto sa: <http://navylive.dodlive.mil/2014/03/31/ice-exercise-2014-demobilizes-ice-camp-nautilus-and-shifts-to-next-phase/> 07.08.2015.

⁶⁷ Norwegian Armed Forces, „Sixteen Nations Participating in Norway's Cold Response Military Exercise This Week”, *Atlantic Council* (on-line), 10.03.2014, preuzeto sa: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/sixteen-nations-participating-in-norway-s-cold-response-military-exercise-this-week> 14.08.2015.

⁶⁸ Osim država članica NATO-a, u vežbama su učestvovala i Finska, Švedska i Švajcarska. (Prema: Norwegian Armed Forces, „Sixteen Nations Participating in Norway's Cold Response Military Exercise This Week”, *op. cit.*; Rick Rozoff, „Top of the World: NATO Rehearses For War In The Arctic”, *Global Research* (on-line), 24.04.2012, preuzeto sa: <http://www.globalresearch.ca/top-of-the-world-nato-rehearses-for-war-in-the-arctic/30508> 14.08.2015).

⁶⁹ Norwegian Armed Forces, „Sixteen Nations Participating in Norway's Cold Response Military Exercise This Week”, *op. cit.*

uvežbavanja vojnih snaga za odbranu u slučaju rata visokog intenziteta i terorističkog napada, do odgovora na masovne demonstracije, tako da se vojnici dovođe u poziciju da „... uče da kombinuju upotrebu diplomatskih aktivnosti i primenu vojne sile”⁷⁰

Pjotr Žimanski smatra da su za tu „evoluciju” najviše zaslužne SAD, koje, kako ističe, „u poslednje vreme igraju ključnu ulogu u učvršćivanju prisustva NATO-a na Baltiku”.⁷¹ U prilog tome, uostalom, govori i pokretanje novog vojnog programa pod nazivom *Arktički izazov* (Arctic Challenge). Naime, iako je prvobitno bio zamišljen kao zajednička vežba tri nordijske zemlje – Švedske, Norveške i Finske – njemu su se ubrzo pridružile SAD, Velika Britanija, Holandija, Švajcarska, Nemačka i Francuska.⁷² Prva vežba u okviru ovog programa realizovana je 2013. uz učešće pet zemalja, sa 90 aviona i 2.000 vojnika.⁷³ U okviru druge, izvedene 2015. godine, bilo je angažovano 4000 vojnika i preko 100 aviona iz 9 zemalja.⁷⁴ Važno je istaći da je osnovni cilj ovog programa „povećanje interoperabilnosti prilikom izvođenja kompleksnih vazdušnih operacija između partnerskih zemalja u okviru NATO-a kako bi se adekvatno odgovorilo na potencijalne izazove u budućnosti”.⁷⁵ Sudeći po tome da je NATO samo u 2014. godini sproveo 10 različitih vojnih vežbi u zemljama koje okružuju Rusiju (od Ukrajine, preko Letonije i Estonije, do Norveške)⁷⁶, jasno je na kakve izazove se misli. Aleks Lantier u tom smislu podseća da u okviru opservacije povećanja američkog prisustva na Baltiku ne treba izgubiti iz vida ni zajedničke vežbe SAD i Kanade u oblasti Arktika, koje se pod kišobranom NORAD-a svake godine redovno održavaju u okviru programa *Amalgam Dart*. One su fokusirane, pre svega, na „uvežbavanje detekcije neprijateljskih letelica i pružanje odgovora na potencijalne pretnje iz pravca Arktičkog okeana i Severnog pola – dakle iz pravca Rusije”.⁷⁷

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Piotr Szymański, „NATO's presence in the Baltic states – reassurance of allies or deterrence for Russia?”, OSW Commentary (on-line), 29.04.2015, preuzeto sa: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-04-29/natos-presence-baltic-states-reassurance-allies-or-deterrence> 16.08.2015.

⁷² „Cold war games: NATO, friendly air forces brace for large Arctic drills”, RT (on-line), 25.05.2015, preuzeto sa: <http://www.rt.com/news/261781-nato-drills-games-arctic/> 14.08.2015.

⁷³ „Arctic Challenge Exercise 2013”, *Official site of the Swedish Armed Forces* (on-line), nedatirano, preuzeto sa: <http://www.forsvarsmakten.se/en/about/exercises-and-events/completed-exercises-and-events/arctic-challenge-exercise-2013/> 16.08.2015.

⁷⁴ Tokom izvođenja vazdušnih manevara u okviru *Arktičkog izazova 2015*, u nekim trenucima je čak po 90 aviona istovremeno bilo u vazduhu. (Prema: „Cold war games: NATO, friendly air forces brace for large Arctic drills”, *op. cit.*; Evelyn Chavez, „Aviano F-16s take on Arctic Challenge 2015”, *Official site of the US Air Force* (on-line), 27.05.2015, preuzeto sa: <http://www.af.mil/News/ArticleDisplay/tabid/223/Article/589800/aviano-f-16s-take-on-arctic-challenge-2015.aspx> 14.08.2015). Detaljnije o vrstama i tipovima korišćenih aviona na: <http://airheadsfly.com/2015/05/25/arctic-challenge-exercise-2015-kicks-off/> poslednji put pregledano 14.08.2015; „New Cold War: Massive NATO Exercise in Norway Provocation directed Moscow. Russian General sends 'Arctic Warning' to US”, *Global Research* (on-line), 15.03.2015, preuzeto sa: <http://www.globalresearch.ca/new-cold-war-massive-nato-exercise-in-norway-provocation-directed-moscow-russian-general-sends-arctic-warning-to-us/29793> 14.08.2015

⁷⁵ Evelyn Chavez, „Aviano F-16s take on Arctic Challenge 2015”, *op. cit.*

⁷⁶ Artem Kureev, „Why Cold War-style military exercises of Russia and NATO are heating up”, *Russia Direct* (on-line), 24.03.2015, preuzeto sa: <http://www.russia-direct.org/analysis/why-cold-war-style-military-exercises-russia-and-nato-are-heating> 14.08.2015.

⁷⁷ Alex Lantier, „Global tensions surge as NATO, Russia hold rival military exercises”, *World Socialist Web Site* (on-line), 28.05.2015, preuzeto sa: <https://www.wsws.org/en/articles/2015/05/28/nato-m28.html> 14.08.2015

Za one koji se pribojavaju budućih poteza zvanične Moskve – a posebno mogućnosti da bi tzv. ukrajinski scenario Rusija mogla da primeni i na „visokom severu“⁷⁸ – pojačano prisustvo oružanih snaga SAD unutar i oko arktičkog kruga trebalo bi da deluje umirujuće. Ipak, uprkos već ostvarenom napretku u razvoju i implementaciji američke nacionalne strategije za Arktik, i očiglednim nastojanjima da se taj trend nastavi, u političkim i akademskim „mejnstrim“ krugovima u SAD još uvek postoje oni koji tvrde da „Amerika gubi arktičku trku“. Postavlja se pitanje: da li je to tako i, ako jeste, zašto?

Budućnost Arktika iz perspektive SAD – ključni izazovi i kako ih prevazići

Kritičari postojeće nacionalne strategije za Arktik upozoravaju da, ukoliko se blagovremeno ne otklone nedostaci kojima ona obiluje, budućnost liderske pozicije SAD na „visokom severu“ može biti dovedena u pitanje. Pri tome se, kao najveći problemi, ističu: loša koordinacija državnih organa nadležnih za sprovođenje nacionalne arktičke agende; nepostojanje jasnog finansijskog konstrukta neophodnog za operacionalizaciju postavljenih ciljeva; odsustvo infrastrukturnih kapaciteta na terenu i nedostatak političke volje da se Arktiku posveti veća pažnja. Kako neki, po svojoj prilici osnovano, primećuju, prva dva pitanja praktično su nerazdvojna i ona su, bez obzira na ostvareni napredak od trenutka donošenja *Direktive 66*, bila i ostala „*Ahilova peta* američke arktičke politike“.⁷⁹

Analizirajući dokument koji je izradila Bušova administracija, Heder Konli iz vašingtonskog Centra za strateške i međunarodne studije (CSIS) ocenjuje da je to, svakako, pozitivan korak u razvoju konkretnije američke nacionalne politike za Arktik, ali napominje da je osnovni problem u tome što je pitanje finansiranja celokupnog programa ostalo u znatnoj meri nedorečeno: „Obezbeđivanje sredstava potrebnih za njegovu implementaciju delegirano je na čelnike brojnih agencija i drugih državnih tela zaduženih za sprovođenje, što, bez dodatnih izdvajanja iz federalnog budžeta i bez jasnog plana, praktično umanjuje vrednost čitavog koncepta. Upravljački mehanizmi su kompleksniji, imamo preklapanja nadležnosti i mnoštvo nejasnoća“.⁸⁰

Nastojeći da ispravi ove greške, administracija Baraka Obame 2013. godine izradila je *Nacionalnu strategiju za Arktik*. Međutim, ni ona, kako se čini, nije uspela da otkloni pomenute probleme. Prema navodima Arktičkog instituta iz Vašingtona, taj dokument predstavlja „samo dugačku listu želja uz premalo preciznosti.“ Kritike su, pre svega, upućene na nepostojanje mnogih konkretnih projekata predviđenih strategijom i nedostatak procene budućih američkih kapaciteta u Arktičkom krugu.⁸¹

⁷⁸ Rickard Booson, „What if the Arctic Became a New Ukraine?“, *GMF* (on-line), 11.05.2015, preuzeto sa: <http://www.gmfus.org/blog/2015/05/11/what-if-arctic-became-new-ukraine> 23.08.2015; Mikkel Runge Olesen, „Cooperation or conflict in the Arctic: A Literature Review“, *DIIS Working Paper*, 2014, pp. 4-18.; Marina Koren, „Is Vladimir Putin Coming for the North Pole Next?“, *National Journal* (on-line), 27.03.2014, preuzeto sa: <http://www.nationaljournal.com/politics/is-vladimir-putin-coming-for-the-north-pole-next-20140327> 23.08.2015.

⁷⁹ Heather A. Conley, Terry Toland, Mihaela David, Natalja Jegorova, „The New Foreign Policy Frontier – US Interests and Actors in the Arctic“, *op. cit.*, p. 5.

⁸⁰ *Isto*, str. 5-6.

⁸¹ Jedan od eksperata Instituta, Mihela Dejvid (Michaela David), ističe da takođe nije objašnjeno kako će se finansirati planovi iz strategije i zaključuje: „Uprkos naporima dobre vere u artikulisanju političkih prioriteta i

Treći problem javlja se praktično kao posledica prethodna dva i odnosi se na odsustvo osnovne infrastrukture. U tom smislu, situaciju na terenu najbolje dočarava kongresmen Rik Larsen: „Pola veka nakon trke sa Rusima do Meseca, SAD jedva da su opremljene za arktičku trku. Rusija, Kanada i druge nacije pozamašno investiraju, dok mi, ne samo da stojimo u mestu, već i nazadjujemo”.⁸² Brojni izveštaji nadležnih ministarstava i pratećih službi, kao i analize eksperata to nedvosmisleno potvrđuju.⁸³ U njima se, pored ostalog, ističe da su Sjedinjenim Državama na Arktiku hitno potrebni putevi, helikopteri, luke sa dubokim prilazom, prateći objekti, sistemi za komunikaciju, kao i veliki ledolomci.⁸⁴ Za razliku od Rusije, koja ima više od 40 ledolomaca (uključujući i nuklearne), SAD trenutno poseduju tri. Da situacija bude nepovoljnija, samo jedan od njih je u funkciji i izrađen je još 70-ih godina.⁸⁵ Cena izrade velikog ledolomca na nuklearni pogon, prema okvirnim procenama, koštala bi negde oko jednu milijardu US \$, a prema mišljenju nadležnih državnih organa Sjedinjenim Državama bi bilo potrebno najmanje 6 takvih brodova – tri velika i tri srednja ledolomca.⁸⁶

Za sada, kako se navodi, budžetskog prostora za izdvajanje značajnijih sredstava radi izgradnje brodova i ostale infrastrukture nema previše.⁸⁷ Međutim, pojedinci ističu da situacija nije beznačajna. Naime, u američkoj javnosti sve češće se pominje ideja o lizinogu ledolomaca i opreme. Političari poput kongresmena Dona Janga (Don Yang) i senatorke Lize Murkovski smatraju da bi javno-privatno partnerstvo radi izgradnje brodova, ali

formulisanja ciljeva koji se međusobno podržavaju, američka arktička strategija ostaje neuhvatljiva kao neko čudo na arktičkoj ledenoj ploči.” („Arktički institut kritikovao strategiju SAD za Arktik”, *Blic* (on-line), 14.05.2013, preuzeto sa:

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/382426/Arkticki-institut-kritikovao-strategiju-SAD-za-Arktik> 18.08.2015)

⁸² Deb Reichman, „America Is Losing The Competition For The Arctic”, *Business Insider* (on-line), 01.01.2014, preuzeto sa: <http://www.businessinsider.com/america-is-losing-the-competition-for-the-arctic-2014-1> 18.08.2015.

⁸³ Jedan od poslednjih objavljenih dokumenata koji konkretnije govore o toj temi jeste *Arcic Navy Roadmap 2014-2030*, a izradila ga je američka momarica. U njemu se eksplicitno poziva na „hitne investicije kako bi se izbegli viši budžetski troškovi u budućnosti”. Osim toga, u ovoj „nadgrađenoj mapi puta za Arktik” izvršena je i detaljna analiza neophodnih kapaciteta i predložen kratkoročni, srednjeročni i dugoročni plan razvoja. (Prema: „US Navy admits it needs massive investment to fight for Arctic seaways control”, *RT* (on-line), 28.02.2014, preuzeto sa: <http://www.rt.com/usa/us-navy-arctic-plans-146/> 18.08.2015)

⁸⁴ Heder Konli napominje da infrastrukturni nedostaci postoje čak i kada je reč o smeštajnim kapacitetima, posebno u manjim gradovima duž aljaske obale, gde, kako objašnjava, „u slučaju potencijalne evakuacije turista sa broda u nevolji ne bi čak bilo ni dovoljno kreveta za njihov privremeni prihvat”. Prema: Deb Reichman, „America Is Losing The Competition For The Arctic”, *op. cit.*

⁸⁵ David Nye, „How the US is losing the war in the Arctic before it even begins”, *We Are The Mighty* (on-line), 17.06.2015, preuzeto sa: <http://www.wearethemighty.com/us-russia-arctic-2015-07> 18.08.2015.

⁸⁶ Jason Tama, Heather Greenley, David Barata, „Is the United States positioned to lead in the Arctic?”, *Brookings* (on-line) 24.04.2015, preuzeto sa: <http://www.brookings.edu/blogs/planetpolicy/posts/2015/04/24-us-arctic-leadership> 18.08.2015.

⁸⁷ Erica Martinson, „US officials consider leasing icebreakers as budget reality sinks in”, *Eye on the Arctic* (on-line), 16.06.2015, preuzeto sa: <http://www.rcinet.ca/eye-on-the-arctic/2015/07/16/u-s-officials-consider-leasing-icebreakers-as-budget-reality-sinks-in/> 18.08.2015. Problem je, pored ostalog, u tome što su ledolomci u nadležnosti Obalske straže, a ona ima vrlo ograničen budžet. Ministarstvo odbrane ima znatno veći budžet, ali prebacivanje sredstava predstavlja veoma složen proces, iako se zna da bi koristi od novih ledolomaca imali svi sektori. (Robert Hein, „Stability in the Arctic: Dancing with Polar Bears”, *War on the Rocks* (on-line), 18.06.2015, preuzeto sa:

<http://warontherocks.com/2015/06/stability-in-the-arctic-dancing-with-polar-bears/> 18.08.2015).

i druge arktičke infrastrukture, moglo da bude rešenje, makar privremeno.⁸⁸ Kapetan Obalske straže Melisa Bert, u tom smislu podseća da je prodavanjem licenci za ekstrakciju nafte i gasa u Boforovom i Čukotskom moru federalna vlada 2008. godine inkasirala više od 2 milijarde US \$. Ukoliko se adekvatno rasporede, prihodi stečeni putem lizinga vanobalskih bušotina i opozivanjem ekstrahovanih hidrokarbonskih resursa, smatra Bertova, mogli bi se upotrebiti za finansiranje razvojnih programa.⁸⁹

Ipak, iako javno-privatno partnerstvo i uvođenje lizing-programa predstavljaju dobre ideje, otvoreno je pitanje da li će se one sprovesti u praksi. Za Džejsona Tamu, Heder Grinli i Dejvida Barata osnovni problem operacionalizacije arktičke strategije ne leži u manjku finansijskih sredstava, loše postavljenoj koncepciji ili odsustvu kreativnosti donosilaca odluka već, pre svega, u nedostatku političke volje da se strateške zamisli ostvare. Prema njihovom mišljenju, SAD tek treba da pokažu svoju posvećenost liderstvu na „visokom severu“.⁹⁰

Heder Konli, Teri Toland i Džeimi Kraut objašnjavaju da je nivo političke pažnje koja se poklanja Arktiku oduvek bio nizak: „Dok su druge arktičke obalske države kroz čitavu svoju istoriju na Arktik gledale kao na važan deo državne teritorije i integrisale ga u razvoj svojih nacionalnih identiteta, u definisanju američke samopercepcije on nije igrao veliku ulogu. Danas, kada je potreba za budžetskim uštedama veoma izražena, teško da će doći do izdvajanja sredstava za regione u kojima ne postoji neposredna bezbednosna pretnja“.⁹¹ Sa time se slaže i Nils Vang, koji ističe da je Arktik samo jedan od bezbednosnih izazova SAD koji zahtevaju finansijska izdvajanja. „Arktik će, prema tome, morati da se takmiči sa drugim izazovima, kao što su oni u Južnom kineskom moru, Avganistanu i Pakistanu, Srednjem istoku, Severnoj Africi i sl. Da bi došlo do finansiranja konkretnih operativnih inicijativa na severu zemlje“, zaključuje Vang, „Arktik će morati da zauzme prominentniju poziciju na listi američkih nacionalnih prioriteta, tj. u svesti američkih političara. Biće interesantno videti da li će se nešto uskoro promeniti“.⁹²

U tom pogledu, važno je istaći da je Barak Obama januara 2015. godine izdao *Direktnu naredbu o unapređenju koordinacije napora na Arktiku* (Executive Order for Enhancing Coordination of Arctic Efforts).⁹³ Ona predviđa osnivanje specijalnog Arktičkog izvr-

⁸⁸ Erica Martinson, „US officials consider leasing icebreakers as budget reality sinks in“, *op. cit.*

⁸⁹ U tom kontekstu ona navodi i konkretne projekte. Osim izrade dva velika ledolomca u narednih 10 godina, Bertova pominje i izgradnju vazduhoplovne stanice u Pint Berou (Point Barrow) sa najmanje tri helikoptera. Ona smatra da bi uspostavljanje takve baze, sa svim troškovima, koštalo manje od 20 miliona US \$. Osim toga, pominje i luku sa dubokim prilazom i, kao optimalan primer, navodi Dutch Harbor na Aleutanskim ostrvima, čije bi održavanje nakon rekonstrukcije, kako tvrdi, koštalo svega nekoliko miliona US \$ godišnje. (Melissa Bert, „A Strategy to Advance the Arctic Economy“, Policy Innovation Memorandum No. 14, *Council on Foreign Relations* (on-line), 2012, preuzeto sa: <http://www.cfr.org/arctic/strategy-advance-arctic-economy/p27258> 20.08.2015)

⁹⁰ Jason Tama, Heather Greenley, David Barata, „Is the United States positioned to lead in the Arctic?“, *op. cit.* To potvrđuje i senatorka Aljaske Liza Murkovski: „U poređenju sa drugim državama, mi kasnimo – kasnimo u našem razmišljanju, kasnimo u našoj viziji. Pored osnovne infrastrukture, nedostaje nam bazična posvećenost da se pripremimo za predstojeća dešavanja na Arktiku. Ljudi u Ajovi i Nju Hempširu moraju da uvide da su SAD arktička nacija. U suprotnom, ništa nećemo postići“. (Prema: Deb Reichman, „America Is Losing The Competition For The Arctic“, *op. cit.*)

⁹¹ Heather A. Conley, Terry Toland, Jamie Kraut, „A New Security Architecture for the Arctic - an American Perspective“, *A Report of the CSIS Europe Program*, CSIS, Washington, 2012, p. 17.

⁹² Nils Wang, „Arctic Security – An Equation with Multiple Unknowns“, *op. cit.*, p. 23.

⁹³ The White House, *Executive Order for Enhancing Coordination of Arctic Efforts*, 21.01.2015, preuzeto sa: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/21/executive-order-enhancing-coordination-national-efforts-arctic> 18.08.2015.

šnog komiteta (Arctic Executive Steering Committee), koji će sprovesti federalnu politiku i koordinirati napore državnih, lokalnih i plemenskih tela, kao i istraživačkih i akademskih institucija i neprofitnih organizacija.⁹⁴ Međutim, mišljenja o tome da li će uspostavljanje *Komiteta* značajnije promeniti stvari, veoma su podeljena. Na primer, senatorka Liza Murkovski smatra da donošenje *naresbe* generalno predstavlja korak napred u jačanju koordinacije, ali napominje da je koncept ponovo promašio suštinu: „On je neizbalansiran kada je reč o tome koji bi trebalo da budu prioriteti u regionu. Još jednom, predsednik se fokusirao na klimatske promene, dok je druge aspekte arktičkog dinamizma, opet zanemario”.⁹⁵ Za razliku od nje, bivša predsednica Arktičke istraživačke komisije (US Arctic Research Commission), a od nedavno specijalna savetnica državnog sekretara za arktičku politiku, Fren Ulmer (Fran Ulmer), ističe da je *Direktna naredba* „dobra vest za Arktik” i objašnjava: „Ona predstavlja pozitivan korak u poboljšanju koordinacije federalnih napora. Nacionalna strategija i plan za njenu implementaciju utvrdili su odgovornost agencija, a novoosnovani Izvršni komitet će obezbediti strukturu i fokus tih napora”.⁹⁶ U sličnom maniru dokument komentariše i Heder Konli: „Uspostavljanje komiteta sačinjenog od iskusnih ljudi koji će donositi teške odluke kada je reč o američkim prioritetima na Arktiku i osigurati optimalnu raspodelu resursa je ogroman korak napred i Obaminu administraciju treba pohvaliti za to”. Doduše, ona priznaje da rezultate organizacionih promena ne treba očekivati odmah: „Na umu treba imati da ove promene, gledajući u kratkoročnom planu, mogu proizvesti više konfuzije nego kohezije. Biće potrebno vreme da se rad Komiteta ustroji, opšteprisutno birokratsko preklapanje redukuje i poverenje između različitih nivoa upravljanja ponovo izgradi”.⁹⁷

Da li će se prognoze Konlijeve ostvariti ostaje da se vidi. Sa druge strane, osim uspostavljanja efikasnog i efektivnog državnog aparata zaduženog za sprovođenje arktičke politike, koji će uvažiti sugestije „sa terena” i blagovremeno obezbediti sredstva za rešavanje prioriternih pitanja, važno je istaći da će na osiguranje leaderske pozicije SAD na Arktiku uticati i drugi faktori. Oni se, pre svega, odnose na: delovanje političkih predstavnika SAD u okviru Arktičkog saveta, ratifikovanje UNCLOS-a, rešavanje otvorenih pitanja sa Kanadom i Rusijom i aktivnije uključivanje NATO-a u dešavanja na „visokom severu”.

Kada je reč o američkom angažmanu u okviru Arktičkog saveta, potrebno je naglasiti da su aprila 2015. godine SAD preuzele predsedavanje tim telom. Pojedini eksperti sugerišu da je tu priliku potrebno maksimalno iskoristiti, i to iz najmanje dva razloga. Prvi se odnosi na činjenicu da su SAD poslednji put vodile rad Saveta 1998, a da će narednu priliku imati tek 2031. godine.⁹⁸ Drugi se odnosi na to da država koja predsedava ima

⁹⁴ Yereth Rosen, „Obama issues executive order to better coordinate Arctic policy”, *Alaska Dispatch News* (on-line), 21.01.2015, <http://www.adn.com/article/20150121/obama-issues-executive-order-better-coordinate-arctic-policy> 20.08.2015.

⁹⁵ *Isto.*

⁹⁶ *Isto.*

⁹⁷ Heather Conley, „What to Know about the New White House Executive Order on Enhancing Coordination of National Efforts in the Arctic”, *CSIS* (on-line), 22.01.2015, <http://csis.org/publication/what-know-about-new-white-house-executive-order-enhancing-coordination-national-efforts-20.08.2105>.

⁹⁸ Osnovni razlog je što se predsedavanje Arktičkim savetom rotira među državama članicama svake dve godine. SAD će predsedavati do 2017. (Elizabeth Rosenberg, David Titley, Alexander Wiker, *Arctic 2015 and Beyond - A Strategy for U.S. Leadership in the High North*, Center for a New American Security, 2014, p. 1)

mogućnost da u određenoj meri nametne plan rada Saveta, odnosno pažnju ostalih učesnika usmeri na one teme i pitanja koja nju najviše interesuju.⁹⁹ U tom kontekstu, Stejt Department (State Department) objavio je da će u središtu pažnje Arktičkog saveta u naredne dve godine biti plan pod nazivom „Jedan Arktik – zajedničke mogućnosti, izazovi i odgovornosti” (One Arctic—Shared Opportunities, Challenges and Responsibilities),¹⁰⁰ a kao osnovni ciljevi tokom predsedavanja navedeni su: nastavak jačanja Saveta kao međuvladinog foruma, uvođenje novih dugoročnih prioriteta i jačanje svesti o Arktiku i klimatskim promenama unutar SAD i širom sveta.¹⁰¹ Na osnovu toga uspostavljene su tri tematske oblasti: 1) analiza uticaja klimatskih promena na Arktiku; 2) plovidba Arktičkim okeanom i 3) poboljšanje ekonomskih i životnih uslova.¹⁰²

Ima mišljenja da ovakav pristup SAD nije optimalan i da ga treba redefinisati. U tom duhu, Luk Kofi, Stiven Grovs, Daniel Kočis i Brajan Slateri predlažu da se pažnja usmeri na nekoliko aspekata, tj. na one ciljeve koje je, kako ističu, realno ostvariti.¹⁰³ Oni sugerišu da je potrebno usredsrediti se na pet konkretnih ciljeva: 1) promociju ekonomskih sloboda u arktičkom regionu; 2) jačanje svesti o Arktiku unutar SAD; 3) pronalaženje načina za mirno rešenje maritimnih sporova; 4) uspostavljanje sposobnosti za delovanje na Arktiku i 5) sprečavanje Evropske komisije (EK) da dobije status posmatrača u Arktičkom savetu.¹⁰⁴

⁹⁹ Luke Coffey, et. al., „True North: Economic Freedom and Sovereignty Must Be at the Heart of the U.S. Chairmanship of the Arctic Council”, *op. cit.*

¹⁰⁰ Према: Yereth Rosen, „Big Changes in Far North Since US Last Chaird Arctic Council,” *Barents Observer* (on-line), 17.02.2015, преузето са: <http://barentsobserver.com/en/arctic/2015/02/big-changes-far-north-us-last-chaired-arctic-council-17-02-22.08.2015>.

¹⁰¹ U.S. Department of State, *Arctic Council United States Chairmanship 2015–2017*, Yellowknife, 2015, p. 4., преузето са: <http://www.knom.org/wp-audio/2014/11/2014-11-03-US-Chair-Arctic-Council.pdf> 22.08.2015; 3a додатне информације погледати и: Matthew Smith, „As US Outlines Arctic Council Goals, Native Groups and State Lawmakers Left Wanting, *Alaska Public Media* (on-line), 03.11.2014, на: <http://www.alaskapublic.org/2014/11/03/as-us-outlines-arctic-council-goals-native-groups-and-state-lawmakers-left-wanting/> poslednji put pristupljeno: 23.08.2015)

¹⁰² U.S. Department of State, „Arctic Council United States Chairmanship 2015–2017”, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰³ „Kada je sve prioritet, onda ništa nije prioritet. SAD treba da odustanu od uvođenja novih dugoročnih prioriteta i umesto toga da se fokusiraju na poboljšanje i implementaciju postojećih programa. Umesto grandiozne politike koja nikada neće biti adekvatno operacionalizovana – posebno sada kada su odnosi sa Rusijom oko Ukrajine narušeni – SAD moraju da se fokusiraju na implementaciju ostvarivih ciljeva.” (Luke Coffey, et. al., „True North: Economic Freedom and Sovereignty Must Be at the Heart of the U.S. Chairmanship of the Arctic Council”, *op. cit.*)

¹⁰⁴ Kao način za ostvarenje ovih ciljeva, autori predlažu 11 osnovnih mera: 1) promovisanje ekonomskih sloboda na Arktiku kao glavne teme tokom predsedavanja, zato što ekonomske slobode podstiču prosperitet, inovacije, poštovanje i vladavinu prava, otvaranje radnih mesta i sl.; 2) usmeravanje rada Arktičkog ekonomskog saveta (osnovanog za vreme kanadskog predsedavanja) kao foruma za poslovnu saradnju i razvoj, kako se ne bi duplirao posao između njega i samog Arktičkog saveta; 3) ostvarenje prisustva državnog sekretara na sastancima Arktičkog saveta; 4) koordiniranje aktivnosti sa Finskom kako bi se ostvario kontinuitet ciljeva, s obzirom na to da ona preuzima predsevanje Svaeom 2017. godine; 5) pružanje podrške kreiranju radne grupa za mirno rešavanje sporova, kako bi se uspostavio forum u okviru kojeg će se razgovarati, procenjivati i rešavati sva otvorena pitanja; 6) blokiranje aplikacije EK za sticanje statusa posmatrača u okviru Arktičkog saveta, jer bi to moglo ugroziti nacionalni suverenitet država u regionu; 7) uvažavanje zahteva naroda Aljaske; 8) osiguranje slobode plovidbe na Arktiku, pre svega razmatranjem ove teme sa Kanadom i Rusijom, kako bi se komercijalni maritimni transport oslobodio tegobnih taksi i regulativno-administrativnog preopterećenja; 9) investiranje u arktičke kapacitete Obalske straže i Mornarice; 10) reevaluciju programa izgradnje ledolomaca, kroz kooperaciju sa Obalskom stražom i Kongresom i 11) nastavak vežbi u regionu, posebno kada je reč o zaštiti i spasavanju i odgovoru na krize. (*Isto.*)

S druge strane, pomenuti autori ocenjuju da su određeni potezi administracije Baraka Obame u pogledu preuzimanja predsedavanja Savetom pozitivni i, kao primer, navode imenovanje penzionisanog komandanta Obalske straže Roberta Papa (Robert Papp) 2014. godine za specijalnog predstavnika SAD u tom telu. Uzimajući u obzir Papovo znanje i iskustvo u arktičkim pitanjima, mnogi eksperti se slažu da je njegov izbor na tu poziciju veoma dobra odluka sa aspekta nacionalnih interesa SAD.¹⁰⁵ Veruje se da će njegovo unapređenje u rang ambasadora pri Savetu, koje je nedavno predložio Kongres, dodatno pojačati poziciju SAD u toj organizaciji.¹⁰⁶

Drugi važan faktor pozicioniranja SAD u arktičkom regionu jeste pitanje ratifikacije UNCLOS-a. Kao što je poznato, Kongres još uvek nije ratifikovao taj dokument, iako među mnogim državnim organima zaduženim za pitanja Arktika (od Obalske straže, preko Ministarstva odbrane, do Bele kuće), privatnim kompanijama i analitičarima postoji opšteprihvaćeno mišljenje da je to potrebno što pre učiniti. Odluka o tome pominje se i u okviru američke *Nacionalne strategije za Arktik*, koja predviđa ratifikaciju UNCLOS-a 2016. godine, dok se rad na prikupljanju dokaza, neophodnih za potraživanje ekstenzije kod Komisije za kontinentalni šelf, uveliko odvija. Međutim, i pored toga što u SAD očigledno postoji velika podrška ratifikaciji UNCLOS-a, u Vašingtonu još uvek ima uticajnih krugova koji se takvom scenariju odlučno protive. Osim političara, i neki eksperti smatraju da SAD ne treba da ratifikuju taj dokument, budući da se, prema njihovom mišljenju, sva otvorena pitanja – od teritorijalnih zahteva, preko slobodne plovidbe, do eksploatacije hidrokarbonskih resursa – mogu uspešno rešiti na osnovu postojeće, duboko utemeljene pravne teorije i prakse, multilateralnih i bilateralnih aranžmana.¹⁰⁷ Jedan od zastupnika takvog stanovišta, Stiven Grovs, predlaže da umesto ratifikacije UNCLOS-a, SAD treba samo da slede korake predviđene *Planom za implementaciju arktičke strategije*. Pri tome, on posebno ističe da odbijanje ratifikacije tog dokumenta ni na koji način ne ugrožava eksploataciju hidrokarbonskih resursa, a kao dokaz za to navodi činjenicu da su kroz bilateralne aranžmane sa Kubom, Meksikom, Rusijom, Britanijom i Venecuelom, SAD „... do sada uspešno rešile mnoga pitanja u pogledu maritimnih granica i limita kontinentalnog šelfa”.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Nils Andreassen, „Recent U.S. moves on Arctic policy bode well for the region and Alaska”, *Alaska Dispatch News* (on-line), 21.08.2104, preuzeto sa: <http://www.adn.com/article/20140821/recent-us-moves-arctic-policy-bode-well-region-and-alaska> 21.08.2105.; Luke Coffey, et. al., „True North: Economic Freedom and Sovereignty Must Be at the Heart of the U.S. Chairmanship of the Arctic Council”, *op. cit.*

¹⁰⁶ Elizabeth Rosenberg, et. al., *Arctic 2015 and Beyond - A Strategy for U.S. Leadership in the High North*, *op. cit.*, p. 7.

¹⁰⁷ Opširnije o tome u: Steven Groves, „Accession to Convention on the Law of the Sea Unnecessary to Advance Arctic Interests”, The Heritage Foundation (on-line), 26.06.2014, preuzeto sa: http://www.heritage.org/research/reports/2014/06/accession-to-convention-on-the-law-of-the-sea-unnecessary-to-advance-arctic-interests#_ftn4 21.08.2015.; Jason Howard Warren, „Don't be Left out in the Cold: An Argument for Advancing American Interests in the Arctic Outside the Ambits of the United Nations Convention on the Law of the Sea”, *Georgia Law Review*, 2007-2008., pp. 833-865.; Steven Groves, U.S. Accession to U.N. Convention on the Law of the Sea Unnecessary to Develop Oil and Gas Resources, Heritage Foundation, Washington D.C., 2012.; Elizabeth Hudzik, „A Treaty on Thin Ice: Debunking the Arguments against U.S. Ratification of the Law of the Sea in a time of Global Climate Crisis”, *Washington University Global Studies Law Review* Vol. 9, No. 2, 2010.

¹⁰⁸ Po mišljenju Grovsa „zagovornici Konvencije neopravdano tvrde da ruski zahtev na Arktiku može na neki način može dovesti do toga da SAD ostanu bez svojih arktičkih resursa. Naprotiv, Rusija striktno poštuje granice SAD koje su dogovorene još 1990-ih (tzv. Bejker-Ševarnadze linija), a ruski zahtev, ukoliko bude odobren, ne preklapa se sa američkom EEZ. Dok Kanada možda ima taj problem sa Rusima, SAD nemaju”. (Steven Groves, „Accession to Convention on the Law of the Sea Unnecessary to Advance Arctic Interests”, *op. cit.*)

S druge strane, zagovornici UNCLOS-a, navode da bi nakon ratifikacije SAD imale mogućnost da: stvore sofisticirani i fleksibilni mehanizam za rešavanje mnogih sporova; postavljaju američke eksperte u Međunarodni sud za pravo mora i američke naučnike u Komisiju za kontinentalni šelf; aktivno učestvuju u procesu interpretacije i implementacije svih aspekata maritimnog prava obuhvaćenih UNCLOS-om; i na bolji način zaštite svoje nacionalne interese na moru.¹⁰⁹ Komentarišući izjave onih koji smatraju da bi američko učešće u UNCLOS-u bilo negativno sa aspekta nacionalnih interesa, Skot Borgenson objašnjava: „Ironija je u tome što bi ratifikacija te konvencije zapravo proširila suverenitet SAD i slobodu slobodu kretanja moćne američke mornarice i omogućila pravnu osnovu bezbednosnim snagama da se izbore sa mnogim pretnjama na moru kao što su piratstvo, šverc droge i ljudi i sl”.¹¹⁰ Podsećajući na to da su sve druge arktičke obalske države odavno ratifikovale pomenutu konvenciju, Vilijam Dvajer zaključuje da bi SAD, „...ako učine isto, mogle da ostvare veći uticaj od onog koji trenutno imaju, veći suverenitet, kao i priliku da unaprede svoju stratešku viziju i kooperaciju u području Arktika”.¹¹¹ Za koju će se opciju zvanični Vašington na kraju opredeliti, ostaje da se vidi, ali činjenica je da će odluka o tome suštinski uticati na dalji razvoj strateškog pristupa SAD arktičkom regionu.

Treći važan faktor budućeg pozicioniranja SAD na „visokom severu” odnosi se na rešavanje otvorenih pitanja sa Kanadom i Rusijom u vezi slobodne plovidbe Severozapadnim prolazom (Northwest Passage), odnosno Severnom pomorskom rutom (Northern Sea Route). Sjedinjene Države i EU predlažu da oba pravca treba proglasiti internacionalnim pomorskim putevima, dok Kanada i Rusija smatraju da oni moraju da ostanu u okviru nacionalnih ingerencija. Analitičari prognoziraju da će se, kada je reč o Kanadi, diplomatsko rešenje najverovatnije pronaći, s obzirom na to da je ona članica NATO-a, geografski sused SAD i njen ekonomski i politički partner.¹¹² U slučaju Rusije, pak, prevladava mišljenje da bi se odnosi SAD sa njom po tom pitanju u budućnosti mogli zaoštriti, posebno ako se kriza u Ukrajini nastavi.¹¹³ Kako ocenjuju Metju Birza, Oliver Moru, Kalev Stoičesku i Natalija Jegorova, o tome svedoči činjenica da se Rusija i pre ukrajinske krize ponašala agresivno. Po njima, dokaz za to su: nastojanje Rusije da se ograniči sloboda plovidbe putem nacionalizacije pomorskih pravaca; težnje da se ostvari suverenitet nad određenim delovima Arktika; planovi o nagomilavanju vojnih

¹⁰⁹ Jon Van Dyke, „U.S. Accession to the Law of the Sea Convention”, *Ocean Yearbook*, Vol. 22., 2008, pp. 47-59.

¹¹⁰ Scott Borgerson, *The National Interest and the Law of the Sea*, Council on Foreign Relations, Washington D.C., 2009, p. 82.

¹¹¹ William Dwyer, *The Evolving Arctic: Current State of U.S. Arctic Policy*, Naval Postgraduate School, Monterey, CA, September 2013, p. 93.

¹¹² Matthew Bryza, et. al., *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, op cit., p. 5. O tome svedoči podatak da su SAD i Kanada još 1988. godine potpisale bilateralni sporazum o kooperaciji na Arktiku, koji je podrazumevao da američki ledelomci mogu slobodno da plove Severozapadnim prolazom. (Rob Huebert, Heather Exner-Pirot, Adam Lajeunesse, Jay Gulledge, *Climate Change & International Security: The Arctic as a Bellwether*, Center for Climate and Energy Solutions, Arlington, Virginia, 2012, p. 27)

¹¹³ Osnovni razlog je to što Moskva zahteva da svi brodovi koji imaju nameru da plove Severnom pomorskom rutom, moraju unapred da obaveste nadležne organe Ruske Federacije i podnesu molbu za navođenje, što uključuje i plaćanje takse. (Heather Conley, Jamie Kraut, „U.S. Strategic Interests in the Arctic An Assessment of Current Challenges and New Opportunities for Cooperation”, *A Report of the CSIS Europe Program*, CSIS, Washington D.C., 2010, p. 7)

kapaciteta u arktičkom regionu; letovi ruskih aviona iznad norveških energetskegih postrojenja, kao i iznad švedske i finske nacionalne teritorije, uključujući pri tom simulaciju nuklearnog napada na Stokholm.¹¹⁴ Upravo zbog takvog ruskog ponašanja otvara se pitanje budućeg angažovanja NATO-a na prostoru oko Severnog pola, što ujedno predstavlja četvrti faktor koji će u velikoj meri uticati na to da li će SAD osigurati lider-sku poziciju u arktičkom regionu.

U vezi s tim, treba istaći da u okviru NATO-a trenutno ne postoji konsenzus po pitanju delovanja na „visokom severu”.¹¹⁵ Iako mnogi političari i eksperti, posebno u SAD, zagovaraju tezu da bi veće prisustvo NATO-a na prostoru oko Severnog pola doprinelo stabilnosti arktičkog regiona i boljem očuvanju nacionalnih interesa država članica Alijanse, u Kanadi postoji izražen otpor toj ideji, pre svega zbog reakcija Rusije.¹¹⁶ Zbog toga, osim razmatranja nekih predloga o tome kako bi NATO mogao da posluži kao forum za razmenu informacija i vođenje dijaloga između država članica o arktičkim bezbednosnim izazovima i kišobran pod kojim bi se eventualno planirale i izvodile akcije zaštite i spasavanja na „visokom severu”,¹¹⁷ tema Arktika, generalno gledano, nije bila previše zastupljena na sastancima Alijanse.¹¹⁸ Međutim, u poslednjih nekoliko godina čini se da se situacija u određenoj meri promenila. Pored povećanja vojnih aktivnosti država članica NATO-a unutar i u blizini arktičkog kruga nakon 2012. godine, o čemu je već bilo reči, pažnju privlači još jedan događaj. Naime, u maju 2014. godine, neposredno pred kraj NATO samita u Velsu, odlazeći generalni sekretar Andreas Fog Rasmussen (Anders Fogh Rasmussen) naglasio je potrebu izrade posebne strategije za arktički region. Pojedini eksperti, poput Luka Kofija i Daniela Kočisa, smatraju da zvanični Vašington to treba po svaku cenu da iskoristi i, u skladu s tim, savetuju šta bi bilo najbolje učiniti. Prema njihovom mišljenju, SAD bi u narednom periodu trebalo da: 1) u NATO-u aktivnije zagovaraju ideju zvaničnog priznavanja uloge Alijanse na Arktiku; 2) sa svojim saveznicima rade na razvoju NATO-ove arktičke strategije;¹¹⁹ 3) u saradnji sa „nearktičkim državama”, kao što su Velika Britanija i baltičke zemlje promovišu arktičku agendu u okviru NATO-a; 4) nastave sa vojnim vežbama na „visokom severu”,¹²⁰ i 5) zagovaraju ideju da se sledeći samit NATO-a održi negde unutar arktičkog kruga.¹²¹ Interesantno je primetiti da se nigde među savetima ne pominje predlog o pronalazaže-

¹¹⁴ Matthew Bryza, et. al., *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, op. cit, p. 2.

¹¹⁵ Luke Coffey, Daniel Kochis, „NATO Summit 2014: Time to Make Up for Lost Ground in the Arctic”, The Heritage Foundation (on-line), 21.08.2014, preuzeto sa: <http://www.heritage.org/research/reports/2014/08/nato-summit-2014-time-to-make-up-for-lost-ground-in-the-arctic> 22.08.2015.

¹¹⁶ Irina Zhilina, „The Security Aspects in the Arctic: the Potential Role of NATO”, *Nordicum-Mediterraneum* Vol. 18, No. 1 (on-line), preuzeto sa: <http://nome.unak.is/nm-marzo-2012/vol-8-n-1-2013/48-article/393-the-security-aspects-in-the-arctic-the-potential-role-of-nato> 22.08.2015. i Heather Conley, et. al., „A New Security Architecture for the Arctic - an American Perspective”, op. cit., p. 30.

¹¹⁷ Isto, str. 30.

¹¹⁸ I pored toga što je novi strateški koncept NATO-a iz 2010. godine (NATO's 2010 Strategic Concept) ukazao na pojavu novih bezbednosnih izazova, pre svega u domenu sajber i energetske bezbednosti, u dokumentu se nigde ne spominje Arktik. Isti je slučaj kada je reč i o deklaracijama sa NATO samita iz 2010. održanog u Lisabonu i 2012. godine u Čikagu. (Luke Coffey, Daniel Kochis, „NATO Summit 2014: Time to Make Up for Lost Ground in the Arctic”, op. cit.)

¹¹⁹ U taj proces, kako navode, trebalo bi uključiti Finsku i Švedsku.

¹²⁰ Pri tome, autori spominju da bi SAD trebalo da razmisle i o mogućnosti izvođenja NATO vežbi na Aljasci.

¹²¹ Isto.

nju načina za smanjenje tenzija i pospešivanje saradnje sa Rusijom, o čemu su u više navrata govorili, odnosno na šta su upućivali, neki drugi eksperti.¹²² U svakom slučaju, sudeći po tome da je Norveška, zemlja iz koje je poreklom i novi sekretar Alijanse, odlučila da ugosti „veliku i visokovidljivu NATO vojnu vežbu” (*a major, high-visibility exercise*) 2018. godine, moglo bi se reći da delovanje NATO-a već ide u smeru koji su predložili Kofi i Kočis.¹²³ Za razliku od drugih faktora koji su relevantni za osiguranje američkog liderstva u arktičkom regionu, gde postoji određena doza neizvesnosti o tome kako će se situacija u praksi dalje razvijati, kada je reč o jačanju uloge NATO-a na području oko Severnog pola, tu bar nema sumnji.

Zaključak

Od kada je početkom 21. veka postalo opšte poznato da je severna ledena kapa počela ubrzano da nestaje i da će arktički hidrokarbonski depoziti napokon postati pristupačni, pažnja međunarodne zajednice fokusirala se na područje oko Severnog pola. Uzimajući u obzir procene o količini arktičkih resursa, s jedne strane, i prognoze o porastu energetske apetita na globalnom planu, s druge, povećano interesovanje za taj prostor i ne bi trebalo da bude veliko iznenađenje. Uostalom, analizirajući Arktik sa energetskeg stanovišta, mnogi eksperti su na startu novog milenijuma o njemu počeli da govore kao o „drugom Srednjem istoku”.¹²⁴ Sigurno je da na takve komentare mnogi nisu mogli da ostanu ravnodušni, pa ni zvanični Vašington. O tome govori činjenica da su, iako sa primetnim zakašnjenjem u odnosu na druge arktičke zemlje, SAD u poslednjih nekoliko godina načinile vidan progres kada je reč o koncipiranju nacionalne politike vezane za arktički prostor: izvršena je procena situacije na terenu; usvojena nacionalna arktička strategija i uspostavljen državni aparat zadužen za njeno sprovođenje. Osim toga, SAD su povećale i svoje vojno prisustvo unutar i oko arktičkog kruga, kako bi na bolji način branile svoje interese u „delu sveta koji najviše obećava”.

Međutim, i pored evidentnog progressa, mnogi eksperti i donosioci odluka smatraju da na tom planu rukovodstvo u Vašingtonu još uvek nije postiglo dovoljno, pri čemu ističu da je osiguranje liderske pozicije SAD na „visokom severu”, u najmanju ruku, upitno. Odsustvo političke volje da se Arktiku posveti veća pažnja u okviru ukupne nacionalne agende navodi se kao jedan od najvećih problema. To je i logično, jer ukoliko nema volje, neće biti ni ustrojstva efektivnog i efikasnog državnog aparata neophodnog za operacionalizaciju zamišljenih ciljeva, kao ni izdvajanja finansijskih sredstava iz državnog budžeta, potrebnih za izgradnju arktičke infrastrukture. A bez infrastrukture gotovo da se ne može pričati o nekakvom „budućem regionalnom liderstvu”. Ne može se govoriti čak ni o „jačanju prisustva”.

¹²² Na primer: Matthew Bryza, et. al., *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, op. cit, p. 2.; Catherine Trainor, Why Russia's Arctic strategy is starting to worry NATO, *Russia Direct* (on-line), 19.11.2014, preuzeto sa: <http://www.russia-direct.org/why-russias-arctic-strategy-starting-worry-nato> 22.08.2015; Wojciech Lorenz, "Could the Arctic Warm Up NATO-Russia Relations?", *PISM Policy Paper* No. 4 (52), 2013. i dr.

¹²³ U pitanju je vojna vežba *NATO Exercise 2018* za koju se smatra da će okupiti čak 25.000 učesnika. (Opširnije o tome na: <https://forsvaret.no/en/exercise-and-operations/exercises/nato-exercise-2018>)

¹²⁴ Heather Gautney, „GOP Budget Subsidizes Military Industrialization on the Frontier of Climate Change”, *The Huffington Post* (on-line), 27.04.2015, preuzeto sa: http://www.huffingtonpost.com/heather-gautney/gop-budget-subsidizes-mil_b_7152806.html 25.08.2015.

Imajući to u vidu čini se da je u pravu Skot Borgenson kada zaključuje da će se odluke oko načina upravljanja arktičkim regionom najverovatnije donositi u diplomatskom vakuumu ukoliko SAD ne istupe i ne preuzmu vođstvo radi pronalaženja multilateralnog rešenja.¹²⁵ Da bi do toga, pak, došlo, prethodno mora da postoji jasan nacionalni konsenzus oko nekoliko ključnih pitanja, a pre svega oko ratifikovanja UNCLOS-a. Iako je otpor ratifikaciji pomenute konvencije i dalje prisutan, čini se da među Amerikancima ima više onih koji smatraju da bi to bilo povoljno po nacionalne interese, tako da se može očekivati da u toku 2016. godine ili u bliskoj budućnosti SAD ratifikuju taj dokument. Kako navodi grupa autora na čelu sa Tadam Alenom: „Najvažniji aspekt američke ratifikacije UNCLOS-a, biće diplomatski trijumf. Američka moć nije definisana samo ekonomskom i vojnom snagom, već, pre svega, idealima, liderstvom, strateškom vizijom i međunarodnim kredibilitetom.”¹²⁶

Ipak, kakva je tačno ta strateška vizija još uvek nije do kraja jasno. S jedne strane, priča se o saradnji i mirnom rešavanju sporova sa arktičkim susedima, a s druge o potrebi jačanja uloge NATO-a na Arktiku radi „zadržavanja” Rusije. Enigma je u tome što argumenata za obe opcije ima, pa se u ovom trenutku ne može sa velikom sigurnošću prognozirati kako će se zvanični Vašington tačno ponašati u budućnosti – da li će se opredeliti za kooperaciju ili za konfrontaciju sa Rusijom?

Kada je reč o saradnji, uprkos neslaganjima po nekim pitanjima (kao što je npr. status Severne pomorske rute), opšte je poznato da je između dve države ona do nedavno bila prisutna. Američke energetske kompanije sarađivale su sa ruskim partnerima,¹²⁷ dok su Vašington i Moskva pronalazile zajednički interes oko važnih pitanja u domenu unapređenja određenih aspekata bezbednosti arktičkog regiona. O tome, kako se navodi u jednom dokumentu američke mornarice, veoma upečatljivo svedoči potpisivanje nekoliko sporazuma: *Ilulissatske deklaracije 2008*, *Sporazuma o potrazi i spašavanju 2011*. i *Sporazuma o saradnji po pitanju prevencije i pružanja odgovora na zagađenje mora nastalog izlivanjem nafte 2013*. godine.¹²⁸ Naravno, potencijal za jačanje tenzija između SAD i Rusije ni u kom slučaju nije zanemarljiv. Aktuelna situacija u Ukrajini mogla bi da stopira arktičku saradnju, pa čak i da je, kakvih procena ima, preokrene u smeru otvorenih konfrontacija na relaciji istok–zapad ukoliko se ukrajinska kriza intenzivira.¹²⁹ Jačanje prisustva NATO-a na Baltiku svakako ne doprinosi optimističnim prognozama, kao ni gomilanje vojnih kapaciteta Rusije na obodima arktičkog kruga.

Dok mnogi smatraju da se na arktičku scenu polako vraćaju hladnoratovski šabloni, biće vrlo interesantno videti da li će američko predsedavanje Arktičkim savetom doprineti smirivanju tenzija. To će, kako se može uočiti, zavisiti od mnoštva međusobno povezanih faktora,

¹²⁵ Prema: Peter Hough, „Worth the Energy? The Geopolitics of Arctic Oil and Gas”, *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol 6, Issue 1, 2012, p. 69.

¹²⁶ Thad Allen, Richard Armitage, John Hamre, „Odd Man out at Sea”, *New York Times* (on-line), 24.04.2011, preuzeto sa: http://www.nytimes.com/2011/04/25/opinion/25allen.html?_r=0 25.08.2015.

¹²⁷ Matthew Bryza, et. al., *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, op. cit, p. 2.

¹²⁸ Navy Task Force Climate Change, *The United States Navy Arctic Roadmap for 2014 to 2030*, US Navy, Washington, 2014, p. 14.

¹²⁹ Opširnije u: Elizabeth Buchanan, „Will Ukraine Scupper Russia's Arctic Plans?”, *The Moscow Times* (on-line), 14.06.2015, preuzeto sa: <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/will-ukraine-scupper-russia-s-arctic-plans/523583.html> 25.08.2015.; Matthew Bryza, et. al., *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, op. cit.

ali i od toga koliko je u svesti (ili podsvesti) svih „arktičkih igrača“ prisutna izjava koju je, parafrazirajući Mekindera, 1995. godine dao tada glavnokomandujući ruske mornarice Valerij Aleksin (Valerij Aleksin). Upitan da za časopis *Ogoněk* prokomentariše strategijski značaj Arktika, ruski admiral je koncizno odgovorio: „Ko kontroliše Arktik, kontroliše svet“.¹³⁰

Literatura

[1] Allen Thad, Richard Armitage, John Hamre, "Odd Man out at Sea", *New York Times* (on-line), 24.04.2011, preuzeto sa: http://www.nytimes.com/2011/04/25/opinion/25allen.html?_r=0 25.08.2015.

[2] Alaska Oil and Gas Association, *History - 1960's*, 2015, preuzeto sa: <http://www.aoga.org/industry/history-1960s> 20.06.2016.

[3] "Alsib - The Route of Courage", *The Voice of Russia*, 28 January 2008, preuzeto sa: <http://sputniknews.com/voiceofrussia/2008/01/28/174235/> 17.06.2015.

[4] Andreassen Nils, "Recent U.S. moves on Arctic policy bode well for the region and Alaska", *Alaska Dispatch News* (on-line), 21.08.2104, preuzeto sa:

<http://www.adn.com/article/20140821/recent-us-moves-arctic-policy-bode-well-region-and-alaska> 21.08.2105.

[5] „Arktički eldorado“, *Novosti* (on-line), 25.05.2015, preuzeto sa: <http://www.portalnovosti.com/arkticky-eldorado> 23.06.2015.

[6] „Arktički institut kritikovao strategiju SAD za Arktik“, *Blic* (on-line), 14.05.2013, preuzeto sa: <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/382426/Arkticki-institut-kritikovao-strategiju-SAD-za-Arktik> 18.08.2015.

[7] "Arctic Challenge Exercise 2013", *Official site of the Swedish Armed Forces* (on-line), nedatirano, preuzeto sa: <http://www.forsvarsmakten.se/en/about/exercises-and-events/completed-exercises-and-events/arctic-challenge-exercise-2013/> 16.08.2015.

[8] *Arctic Strategy*, U.S. Department of Defense, Washington, 2013, preuzeto sa: http://www.defense.gov/pubs/2013_Arctic_Strategy.pdf 06.08.2015.

[9] Atland Kristian, "Mikhail Gorbachev, the Murmansk Initiative, and the Desecuritization of Interstate Relations in the Arctic", *Cooperation and Conflict*, Vol. 43, No. 3, September 2008, pp. 289–311.

[10] Atland Kristian, "Russia and its Neighbors: Military Power, Security Politics, and Interstate Relations in the Post-Cold War Arctic", *Arctic Review on Law and Politics*, vol. 1, 2/2010.

[11] Axworthy Thomas S., "Changing the Arctic Paradigm – From Cold War to Co-operation: How Canada's Indigenous Leaders Shaped the Arctic Council", A paper prepared for the Fifth Polar Law Symposium Arctic Centre, Rovaniemi, Finland, September 6-8, 2012, preuzeto sa: http://gordonfoundation.ca/sites/default/files/publications/Changing%20the%20Arctic%20Paradigm%20from%20Cold%20War%20to%20Cooperation%20-%20CopyEdited%2012-10-10_FINAL_FORMATTED_1.pdf 23.08.2015

[12] Bender Jeremy, "The Most Isolated US Military Base Could Get A Lot More Important", *Business Insider* (on-line), 11.11.2014, preuzeto sa: <http://www.businessinsider.com/importance-of-us-thule-air-base-2014-11> 18.06.2015

[13] Bennett Mia, "ICE-X 2011 under way in the Arctic", *Foreign Policy Association* (on-line), 29.03.2011, preuzeto sa: <http://foreignpolicyblogs.com/2011/03/29/ice-x-2011-under-way-in-the-arctic/> 07.08.2015.

[14] Bergman Rosamond Annika, "Perspectives on Security in the Arctic Area", *DISS Report 2011:09*, Danish Institute for International Studies, Copenhagen, 2011

[15] Bert Melissa, "A Strategy to Advance the Arctic Economy", Policy Innovation Memorandum No. 14, *Council on Foreign Relations* (on-line), 2012, preuzeto sa: <http://www.cfr.org/arctic/strategy-advance-arctic-economy/p27258> 20.08.2015.

¹³⁰ Kristian Åtland, „Russia and its Neighbors: Military Power, Security Politics, and Interstate Relations in the Post-Cold War Arctic“, *op. cit.*, p. 283.

- [16] Booson Rickard, "What if the Arctic Became a New Ukraine?", *GMF* (on-line), 11.05.2015, preuzeto sa: <http://www.gmfus.org/blog/2015/05/11/what-if-arctic-became-new-ukraine> 23.08.2015.
- [17] Borgerson Scott, *The National Interest and the Law of the Sea*, Council on Foreign Relations, Washington D.C., 2009
- [18] Borgerson Scott, "The Coming Arctic Boom: As the Ice Melts, the Region Heats Up", *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 4, July/August 2013.
- [19] Bruce Alexandra, "DECLASSIFIED: US Army's Top Secret Arctic City Under the Ice", *Red Ice Creations* (on-line), 07.11.2013, preuzeto sa: <http://www.redicecreations.com/article.php?id=27641> 18.06.2015.
- [20] Bryza Matthew, Mõru Oliver, Stoicescu Kalev, Jegorova Natalia, *Cooperation and Conflict in the Arctic: A Road Map for Estonia*, RKK&ICDS, November 2014.
- [21] Burakova Irina, "Development of Arctic areas to bring trillions dollars of profit to Russia", *Pravda* (on-line), 21.04.2005, preuzeto sa: <http://english.pravda.ru/russia/economics/21-04-2005/8102-arctic-0/> 27.06.2015
- [22] Buchanan Elizabeth, "Will Ukraine Scupper Russia's Arctic Plans?", *The Moscow Times* (on-line), 14.06.2015, preuzeto sa: <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/will-ukraine-scupper-russia-s-arctic-plans/523583.html> 25.08.2015
- [23] Van Dyke Jon, "U.S. Accession to the Law of the Sea Convention", *Ocean Yearbook*, Vol. 22., 2008, pp. 47-59.
- [24] Glasby Geoff, Votekhovskiy Yuri, Arctic Russia: Minerals and mineral resources, *Geochemical Society* (on-line), July 2009, preuzeto sa: <http://www.geochemsoc.org/publications/geochemicalnews/gn140jul09/arcticrussiamineralsandmin/> 27.06.2015
- [25] Gautney Heather, "GOP Budget Subsidizes Military Industrialization on the Frontier of Climate Change", *The Huffington Post* (on-line), 27.04.2015, preuzeto sa: http://www.huffingtonpost.com/heather-gautney/gop-budget-subsidizes-mil_b_7152806.html 25.08.2015.
- [26] Groves Steven, "Accession to Convention on the Law of the Sea Unnecessary to Advance Arctic Interests", *The Heritage Foundation* (on-line), 26.06.2014, preuzeto sa: http://www.heritage.org/research/reports/2014/06/accession-to-convention-on-the-law-of-the-sea-unnecessary-to-advance-arctic-interests#_ftn4 21.08.2015.
- [27] Drea Edward J., Cole Ronald H., Poole Walter S., Schnabel James F., Watson Robert J., Webb Willard J., *History of the Unified Command Plan 1946–2012*, Joint History Office Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington DC, 2013.
- [28] Dwyer William, *The Evolving Arctic: Current State of U.S. Arctic Policy*, Naval Postgraduate School, Monterey, CA, September 2013.
- [29] "Everything You Need to Know About Shell Oil and Arctic Offshore Drilling in Alaska", *PM* (on-line), 14.09.2012, preuzeto sa: <http://www.popularmechanics.com/science/energy/a7938/everything-you-need-to-know-about-shell-oil-and-arctic-offshore-drilling-in-alaska-10720112/> 23.07.2012.
- [30] English John, "Arctic Council Thrives", *Canada's History*, Dec/Jan 2012/13, preuzeto sa: <http://www.canadahistory.ca/Magazine/Online-Extension/Articles/Arctic-Ambitions> 23.06.2015.
- [31] Estrada Larry, "Ice Exercise 2014 Demobilizes Ice Camp Nautilus and Shifts to Next Phase", *Navy Live* (on-line), preuzeto sa: <http://navylive.dodlive.mil/2014/03/31/ice-exercise-2014-demobilizes-ice-camp-nautilus-and-shifts-to-next-phase/> 07.08.2015
- [32] Zhilina Irina, "The Security Aspects in the Arctic: the Potential Role of NATO", *Nordicum-Mediterraneum* Vol. 18, No. 1 (on-line), preuzeto sa: <http://nome.unak.is/nm-marzo-2012/vol-8-n-1-2013/48-article/393-the-security-aspects-in-the-arctic-the-potential-role-of-nato> 22.08.2015.
- [33] *Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region*, January 2014, The White House, Washington, 2014, preuzeto sa: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/implementation_plan_for_the_national_strategy_for_the_arctic_region_-_fi....pdf 06.08.2015.
- [34] Keskitalo Carina, *International Region-Building: Development of the Arctic as an International Region*, *Cooperation and Conflict*, Vol. 42 (2), 2007.
- [35] Klare Michael, *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last Resources*, A Metropolitan Book, Henry Holt and Company, New York, 2012.

[36] Koren Marina, "Is Vladimir Putin Coming for the North Pole Next?", *National Journal* (on-line), 27.03.2014, preuzeto sa: <http://www.nationaljournal.com/politics/is-vladimir-putin-coming-for-the-north-pole-next-20140327> 23.08.2015.

[37] Kureev Artem, "Why Cold War-style military exercises of Russia and NATO are heating up", *Russia Direct* (on-line), 24.03.2015, preuzeto sa: <http://www.russia-direct.org/analysis/why-cold-war-style-military-exercises-russia-and-nato-are-heating> 14.08.2015.

[38] Lantier Alex, "Global tensions surge as NATO, Russia hold rival military exercises", *World Socialist Web Site* (on-line), 28.05.2015, preuzeto sa: <https://www.wsws.org/en/articles/2015/05/28/nato-m28.html> 14.08.2015

[39] Lorenz Wojciech, "Could the Arctic Warm Up NATO-Russia Relations?", *PISM Policy Paper* No. 4 (52), 2013.

[40] Lundestad Ingrid, "US Security Policy and Regional Relations in a Warming Arctic", *Swords and Ploughshares*, vol. XVII, no. 3, Fall 2009.

[41] Lundestad Ingrid, "Comment on the US Arctic region policy document", Geopolitics in the High North (on-line), 2009, preuzeto sa: http://geopoliticsnorth.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=104 03.09.2015.

[42] Marine Mammal Commission, *Arctic Research and Policy Act of 1984*, July 31, 1984, dostupno na: http://www.mmc.gov/legislation/pdf/arp_act.pdf poslednji put pregledano 20.06.2015.

[43] Martinson Erica, "US officials consider leasing icebreakers as budget reality sinks in", *Eye on the Arctic* (on-line), 16.06.2015, preuzeto sa: <http://www.rcinet.ca/eye-on-the-arctic/2015/07/16/u-s-officials-consider-leasing-icebreakers-as-budget-reality-sinks-in/> 18.08.2015.

[44] Mackinder Sir Halford J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, 1919, reprint by NDU Press, Washington DC, 1942.

[45] Navy Task Force Climate Change, *U.S. Navy Arctic Roadmap*, U.S. Navy, Washington, D.C, October 2009.

[46] "Navy Commences Participation in ICEX 2014", *America's Navy* (on-line), 19.03.2014, preuzeto sa: http://www.navy.mil/submit/display.asp?story_id=79747 06.08.2015.

[47] National Intelligence Council, *Mapping the Global Future - Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*, Government Printing Office, Pittsburgh, PA, 2004, Internet: <http://www.futurebrief.com/project2020.pdf> 20.04.2015.

[48] "Natural Resources", *The Arctic* (on-line), nedatirano, preuzeto sa: <http://www.arctic.ru/resources/> poslednji put pregledano 31.06.2015.

[49] *National Security Decision Memorandum 144*, National Security Council, Washington DC, 22.12.1971.

[50] *National Security Presidential Directive and Homeland Security Presidential Directive*, 09.01.2009, dostupno na: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2009/01/20090112-3.html>, pregledano 03.09.2015.

[51] *National Strategy for the Arctic Region*, The White House, Washington, 2013, preuzeto sa: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf 06.08.2015.

[52] Norwegian Armed Forces, "Sixteen Nations Participating in Norway's Cold Response Military Exercise This Week", *Atlantic Council* (on-line), 10.03.2014, preuzeto sa: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/sixteen-nations-participating-in-norway-s-cold-response-military-exercise-this-week> 14.08.2015.

[53] *Nuclear Wastes in the Arctic: An Analysis of Arctic and Other Regional Impacts from Soviet Nuclear Contamination*, OTA-ENV-623, U.S. Government Printing Office, Washington, DC, 1995.

[54] Nye David, "How the US is losing the war in the Arctic before it even begins", *We Are The Mighty* (on-line), 17.06.2015, preuzeto sa: <http://www.wearethemighty.com/us-russia-arctic-2015-07> 18.08.2015.

[55] O'Rourke Ronald, "Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress", *CRS Report Prepared for Members and Committees of Congress*, Congressional Research Service, June 2, 2015.

[56] Parfitt Tom, "Russia plants flag on North Pole seabed", *The Guardian* (on-line), 02.09.2007, preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2007/aug/02/russia.arctic> 03.09.2015.

[57] Peimani Hooman (Ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic - Challenges and Opportunities in the 21st Century*, World Scientific Publishing Company, Singapore, 2013.

[58] Piffero Spohr Alexandre, da Silva Horing Jessica, Gimenez Cerioli Luiza, Lersch Bruna, Gihad Alves Soares Josua, "The Militarization of Arctic: Political, Economic and Climate Challenges", *UFRGS Model United Nations Journal*, v1, 2013.

- [59] Purver Ronald, "Arctic Security: The Murmansk Initiative and its Impact", *Current Research on Peace and Violence* 11, no. 4, 1988, pp. 147-158.
- [60] Reichman Deb, "America Is Losing The Competition For The Arctic", *Business Insider* (on-line), 01.01.2014, preuzeto sa: <http://www.businessinsider.com/america-is-losing-the-competition-for-the-arctic-2014-1> 18.08.2015.
- [61] Robertson Jessica, Pierce Brenda, „90 billion barrels of oil and 1,670 trillion cubic feet of natural gas assessed in the Arctic", *US Geological Survey*, 23 July, 2008, preuzeto sa: <http://www.usgs.gov/newsroom/article.asp?ID=1980&from=rss> home 27.06.2015.
- [62] Rosen Yereth, "Big Changes in Far North Since US Last Chaired Arctic Council," *Barents Observer* (on-line), 17.02.2015, preuzeto sa: <http://barentsobserver.com/en/arctic/2015/02/big-changes-far-north-us-last-chaired-arctic-council-17-02-22.08.2015>.
- [63] Rosen Yereth, "Obama issues executive order to better coordinate Arctic policy", *Alaska Dispatch News* (on-line), 21.01.2015, preuzeto sa: <http://www.adn.com/article/20150121/obama-issues-executive-order-better-coordinate-arctic-policy> 20.08.2015
- [64] Rozoff Rick, "Militarization of the Arctic. Canada: Battle Line In East–West Conflict Over The Arctic", *Global Research* (on-line), 03.06.2009, preuzeto sa: <http://www.globalresearch.ca/militarization-of-the-arctic-canada-battle-line-in-east-west-conflict-over-the-arctic/13836> 04.08.2015.
- [65] Rozoff Rick, "Top of the World: NATO Rehearses For War In The Arctic", *Global Research* (on-line), 24.04.2012, preuzeto sa: <http://www.globalresearch.ca/top-of-the-world-nato-rehearses-for-war-in-the-arctic/30508> 14.08.2015.
- [66] Rosenberg Elizabeth, Titley David, Wiker Alexander, *Arctic 2015 and Beyond – A Strategy for U.S. Leadership in the High North*, Center for a New American Security, 2014.
- [67] Runge Olesen Mikkel, "Cooperation or conflict in the Arctic: A Literature Review", *DIIS Working Paper*, 2014.
- [68] Sale Richard, Potapov Eugene, *The Scramble for the Arctic: Ownership, Exploration and Conflict in the Far North*, Frances Lincoln Limited, London, 2009.
- [69] Szymański Piotr, "NATO's presence in the Baltic states – reassurance of allies or deterrence for Russia?", *OSW Commentary* (on-line), 29.04.2015, preuzeto sa: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-04-29/natos-presence-baltic-states-reassurance-allies-or-deterrence> 16.08.2015.
- [70] Smith Matthew, "As US Outlines Arctic Council Goals, Native Groups and State Lawmakers Left Wanting", *Alaska Public Media* (on-line), 03.11.2014, na: <http://www.alaskapublic.org/2014/11/03/as-us-outlines-arctic-council-goals-native-groups-and-state-lawmakers-left-wanting/> posljednji put pristupljeno: 23.08.2015
- [71] Scutro Andrew, "Subs head far north for ICEX 2009", *NavyTimes* (on-line), 03.03.2009, preuzeto sa: <http://archive.navytimes.com/article/20090303/NEWS/903030320/Subs-head-far-north-for-ICEX-2009> 07.08.2015.
- [72] Tama Jason, Greenley Heather, Barata David, "Is the United States positioned to lead in the Arctic?", *Brookings* (on-line) 24.04.2015, preuzeto sa: <http://www.brookings.edu/blogs/planetpolicy/posts/2015/04/24-us-arctic-leadership> 18.08.2015.
- [73] Trainor Catherine, Why Russia's Arctic strategy is starting to worry NATO, *Russia Direct* (on-line), 19.11.2014, preuzeto sa: <http://www.russia-direct.org/why-russias-arctic-strategy-starting-worry-nato> 22.08.2015
- [74] *The U.S. Coast Guard's Vision for Operating in the Arctic Region: "Ensure safe, secure, and environmentally responsible maritime activity in the Arctic*, Washington, 2013, preuzeto sa: https://www.uscg.mil/seniorleadership/DOCS/CG_Arctic_Strategy.pdf 06.08.2015.
- [75] The White House, *Executive Order for Enhancing Coordination of Arctic Efforts*, 21.01.2015, preuzeto sa: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/21/executive-order-enhancing-coordination-national-efforts-arctic> 18.08.2015.
- [76] *U. S. Geological Survey*, 2008, preuzeto sa: <http://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/fs2008-3049.pdf> 04.08.2015.
- [77] U.S. Department of State, *Arctic Council United States Chairmanship 2015–2017*, Yellowknife, 2015, p. 4., preuzeto sa: <http://www.knom.org/wp-audio/2014/11/2014-11-03-US-Chair-Arctic-Council.pdf> 22.08.2015.
- [78] "US Navy admits it needs massive investment to fight for Arctic seaways control", *RT* (on-line), 28.02.2014, preuzeto sa: <http://www.rt.com/usa/us-navy-arctic-plans-146/> 18.08.2015.
- [79] U.S. Navy and U.S. Coast Guard, *A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower*, U.S. Department of Defense, Washington, D.C., October 2007.
- [80] "U.S. Navy navigates a sea change in the Arctic", *Earth - The Science Behind the Headlines* (on-line), nedatirano, preuzeto sa: <http://www.earthmagazine.org/article/us-navy-navigates-sea-change-arctic> 04.08.2015.

- [81] Филијовић Марко, Милитаризација Арктика – будућност која је већ почела, *Војно дело*, зима/2011, Београд, 2011.
- [82] Филијовић Марко, „Територијално разграничење на Арктику“, *Војно дело*, лето/2010, Београд, 2010.
- [83] Hein Robert, "Stability in the Arctic: Dancing with Polar Bears", *War on the Rocks* (on-line), 18.06.2015, preuzeto sa: <http://warontherocks.com/2015/06/stability-in-the-arctic-dancing-with-polar-bears/> 18.08.2015.
- [84] Herring George, *Aid to Russia, 1941-1946: Strategy, Diplomacy and the Origins of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1973.
- [84] Hough Peter, "Worth the Energy? The Geopolitics of Arctic Oil and Gas", *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol 6, Issue 1, 2012.
- [86] Hudzik Elizabeth, "A Treaty on Thin Ice: Debunking the Arguments against U.S. Ratification of the Law of the Sea in a time of Global Climate Crisis", *Washington University Global Studies Law Review* Vol. 9, No. 2, 2010.
- [87] Huebert Rob, Exner-Pirot Heather, Lajeunesse Adam, Gullede Jay, *Climate Change & International Security: The Arctic as a Bellwether*, Center for Climate and Energy Solutions, Arlington, Virginia, 2012.
- [88] "Cold war games: NATO, friendly air forces brace for large Arctic drills", *RT* (on-line), 25.05.2015, preuzeto sa: <http://www.rt.com/news/261781-nato-drills-games-arctic/> 14.08.2015.
- [89] Colley David, *Stealth Beneath the Sea: the 'Wet Cold War'*, VFW Magazine, April, 1997.
- [90] Conley Heather A., Pumphrey David L., Toland Terence M., David Mihaela, "Arctic Economics in the 21st Century - The Benefits and Costs of Cold", *A Report of the CSIS Europe Program*, Center for Strategic and International Studies, Rowman & Littlefield Washington,, Lanham, July 2013.
- [91] Conley Heather A., Toland Terry, David Mihaela, Jegorova Natalja, "The New Foreign Policy Frontier - US Interests and Actors in the Arctic", *A Report of the CSIS Europe Program*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, 2013.
- [92] Conley Heather A., Toland Terry, Kraut Jamie, "A New Security Architecture for the Arctic - an American Perspective", *A Report of the CSIS Europe Program*, CSIS, Washington, 2012.
- [93] Conley Heather, Kraut Jamie, "U.S. Strategic Interests in the Arctic An Assessment of Current Challenges and New Opportunities for Cooperation", *A Report of the CSIS Europe Program*, CSIS, Washington D.C., 2010.
- [94] Conley Heather, "What to Know about the New White House Executive Order on Enhancing Coordination of National Efforts in the Arctic", *CSIS* (on-line), 22.01.2015, preuzeto sa: <http://csis.org/publication/what-know-about-new-white-house-executive-order-enhancing-coordination-national-efforts-> 20.08.2105.
- [95] Coffey Luke, Groves Stevens, Koshis Daniel, Slattery Brian, "True North: Economic Freedom and Sovereignty Must Be at the Heart of the U.S. Chairmanship of the Arctic Council", *The Heritage Foundation* (on-line), 01.04.2015, preuzeto sa: <http://www.heritage.org/research/reports/2015/04/true-north-economic-freedom-and-sovereignty-must-be-at-the-heart-of-the-us-chairmanship-of-the-arctic-council> 23.06.2015.
- [96] Coffey Luke, Kochis Daniel, "NATO Summit 2014: Time to Make Up for Lost Ground in the Arctic", *The Heritage Foundation* (on-line), 21.08.2014, preuzeto sa: <http://www.heritage.org/research/reports/2014/08/nato-summit-2014-time-to-make-up-for-lost-ground-in-the-arctic> 22.08.2015.
- [97] Chavez Evelyn, "Aviano F-16s take on Arctic Challenge 2015", *Official site of the US Air Force* (on-line), 27.05.2015, preuzeto sa: <http://www.af.mil/News/ArticleDisplay/tabid/223/Article/589800/aviano-f-16s-take-on-arctic-challenge-2015.aspx> 14.08.2015.
- [98] *Chronological lists of ratifications of, accessions and successions to the Convention and the related Agreements as at 3 October 2014*, Last updated: 07 January 2015, preuzeto sa: http://www.un.org/depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm 12.08.2015.
- [99] Wang Nils, "Arctic Security - An Equation with Multiple Unknowns", *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 15, Iss. 2, 2013.
- [100] Warren Jason Howard, "Don't be Left out in the Cold: An Argument for Advancing American Interests in the Arctic Outside the Ambits of the United Nations Convention on the Law of the Sea", *Georgia Law Review*, 2007-2008., pp. 833-865.

SUPROTSTAVLJANJE KINE TERORIZMU NA MORU

Miroslav M. Talijan

Univerzitet odbrane u Beogradu, Vojna akademija

Vlada M. Mitić

Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Sektor za politiku odbrane

Zeng Šuai*

Ministarstvo odbrane Narodne Republike Kine

Kako se najveći deo izvoza i uvoza Kine kreće preko Kineskog južnog mora i moreuza Malaka, kineski nacionalni interes jeste upravo normativno-pravno regulisanje terorizma, opremanje i adekvatno organizovanje snaga za borbu protiv terorizma, kao i učešće na određenim međunarodnim vežbama i operacijama. U ostvarivanju tog cilja Kina se susreće sa mnogobrojnim preprekama, kao što su: nedovoljna normativno-pravna uređenost i veliki broj snaga za protivterorističku borbu, koje su neadekvatno koordinirane i loše opremljene i obučene. Takođe, teritorijalni sporovi oko pomorskih oblasti sa zemljama oko Kineskog južnog mora, kao i često mešanje velikih sila, kao što su Sjedinjene Američke Države i Japan, sprečavaju Kinu u izgradnji bilateralnih odnosa sa navedenim zemljama radi zajedničke borbe protiv terorizma. Sa druge strane, aktivno učešće Kine na međunarodnim vežbama i operacijama koje se odnose na borbu protiv piraterije i terorizma na moru povećava sposobnosti Kine da zaštiti vlastite nacionalne interese.

Ključne reči: *terorizam, definisanje, definicija, nauka, teorija*

Uvod

Šezdesetih godina prošlog veka međunarodni terorizam u svetu postao je sve učestaliji. Uz uticaj talasa globalizacije, akcije terorističkih organizacija postaju sve češće i opasnije, predstavljajući sve veću pretnju interesima međunarodne zajednice. Dana 11. septembra 2001. godine dogodili su se višestruki teroristički napadi na američku administraciju i njene vojno strateške objekte. U ovom terorističkom napadu 3.000 civila je izgubilo život, a američka ekonomija je pretrpela veliki udar. Severnoatlantski savez (NATO) odmah je posle tog događaja, prvi put u svojoj istoriji, aktivirao zajednički defanzivni mehanizam. Tada su SAD objavile rat terorizmu i pokrenule protivteroristički rat protiv država koje podržavaju terorističke organizacije. Ovaj događaj bio je pokretač za međunarodnu sarad-

* Major Zeng Šuai je završio Komandno-štabno usavršavanje u Školi nacionalne odbrane u Republici Srbiji 2012. godine – 58. klasa KŠU.

nju protiv terorizma, a borba protiv terorizma postala je jedna od najvažnijih tema u oblasti međunarodne netradicionalne bezbednosti. Države međunarodne zajednice postepeno su uspostavljale specifične institucije za protivterorizam, izgradile preventivne mehanizme i ratifikovale međunarodne sporazume za ojačanje saradnje za borbu protiv terorizma.

U prošlosti su teroristi uglavnom izvršavali terorističke napade u vazдушnom prostoru, kao što su, na primer, otmice aviona, a nešto kasnije glavno bojište se prebacilo sa neba na kopno. Međutim, danas postoji tendencija da teroristi za izvršenje terorističkih akcija sve više biraju potencijalne mete na moru ili izvršavaju piratske aktivnosti za dobijanje otкупа radi finansiranja svojih terorističkih aktivnosti.

U poslednjim decenijama kineska ekonomija raste brzo. Tokom 2010. godine Kina je postala druga ekonomska sila u svetu. Zavisnost Kine od međunarodne trgovine je u sve većem porastu, a skoro sva trgovina se obavlja putem pomorskog saobraćaja. Zato, da bi obezbedila stabilan i održiv rast ekonomije, Kina mora da preduzme efektivne i efikasne mere za očuvanje bezbednosti pomorskih linija za prevoz.

Istovremeno, uz proširenje interesa van zemlje i povećanje učešća u međunarodnoj saradnji za borbu protiv terorizma, Kina izaziva reakciju terorističkih ili ekstremističkih snaga, što neretko rezultira njihovim napadima na kineske interese. Takva teroristička pretnja moguća je sa mora. Stoga, eliminisanje pretnji sa mora, pored primene „mekih mera“, odnosno ojačavanja međunarodne saradnje radi zajedničkog promovisanja bezbednosti na moru, sve češće zahteva i primenu „čvrstih mera“, odnosno izgradnju i jačanje pomorske oružane snage radi stvaranja sopstvenog pouzdanog vojnog kapaciteta za borbu protiv terorizma na moru.

Kina ističe da je izgradnja pomorskih snaga usmerena u defanzivne svrhe, a ne protiv drugih država, naročito država u njenom okruženju. Sa druge strane, Kina aktivno učestvuje u međunarodnoj saradnji u borbi protiv terorizma na moru, jer se to od nje, kao svetske sile, očekuje.

Pojam i pravno određenje terorizma u Kini

Kako Kini u vreme hladnog rata nije pretila opasnost od terorizma, malo je istraživanja iz tog vremena koja su u vezi sa terorizmom. Istraživanja terorizma svodila su se na prevode strane, pretežno zapadne literature. Međutim, završetkom hladnog rata i otvaranjem Kine prema svetu vitalni interesi Kine dovedeni su u opasnost od terorističkih napada, te se kineska nauka okreće proučavanju ove pojave.

U definisanju terorizma, koji je relativno savremena pojava, i u domaćoj i stranoj literaturi javlja se više različitih definicija, u zavisnosti od karakteristika koje autori smatraju značajnim.

Reč *terorizam* je latinskog porekla (lat. Terror) i označava užas, strah, strah i trepet; vladavinu zastrašivanjem, strahovladu; političko nasilje. U savremenoj nauci terorizam je klasični termin političkog rečnika i predstavlja specifičnu vrstu političkog nasilja, svojstvenu prvenstveno pojedincima, terorističkim grupama i terorističkim organizacijama (Haw and Lott 1998, 11).

U najopštijem smislu, terorizam uvek predstavlja političko nasilje (*political violence*), ali je bitno naglasiti i da svako političko nasilje nije terorizam. Pretnja silom, prinuda, pritisak, psihofizičko zlostavljanje, političko ubistvo, atentat i diverzija smatraju se osnovnim oblicima političkog nasilja. Složene oblike političkog nasilja predstavljaju teror, nasilni protesti, pobune, neredi, nemiri, subverzija, ustanak, rat i terorizam. Dakle, može se konstatovati da se terorizam javlja u vrtlogu društvenog nasilja kao jedan od najsloženijih oblika političkog nasilja (Talijan 2010, 10-20).

Terorizam je oblik društvenog nasilja i istovremeno oblik asimetričnog ratovanja koji se manifestuje kroz stvaranje straha, panike i nesigurnosti kod građana određene države, upotrebom različitih sredstava nasilja (ubistva, pretnje, podmetanje eksplozije, otmice, ucene itd.), a radi ostvarivanja političkih ciljeva.

Teroristička dejstva usmerena su prema određenom cilju, a mogu obuhvatiti širok spektar oružanih i neoružanih dejstava. Zbog različitog definisanja terorizma u istoriji, kao i njegovog različitog shvatanja od strane različitih subjekata međunarodne zajednice, u međunarodnim okvirima definisan je tek 2004. godine. Organizacija Ujedinjenih nacija definisala je ovu pojavu kao: „sve akcije, uz akcije koje su već određene postojećim konvencijama o aspektima terorizma, Ženevskim konvencijama i rezolucijom Saveta bezbednosti 1566 (2004), kojima je namera da izazovu smrt ili telesnu povredu civila ili neboraca, kada je svrha takve akcije, po njenoj prirodi ili kontekstu, da zastraši stanovništvo, ili da prinudi neku vladu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili da se uzdrži od činjenja”.

Ovo definisanje na kraju daje legitimitet upotrebe međunarodnih snaga u borbi protiv terorizma i primenu svih mera i aktivnosti, i to: političke, pravne, diplomatske, obavještajne, bezbednosne, informativno-propagandne, obrazovno-vaspitne, finansijske i vojne.

Istraživanje terorizma u Kini počinje od osamdesetih godina 20. veka, odnosno nakon sprovođenja državne politike i strategije u pravcu reformisanja i otvaranja države. Pre ovog perioda Kina je bila prisiljena da sprovodi zatvoreniju politiku, a probleme terorizma rešavala je osloncem na sopstvene snage i primenjujući tzv. strategiju samopouzdanja, gde nije bilo mnogo partnerskih aktivnosti i saradnje sa spoljnim svetom u suprotstavljanju terorizmu.

Teroristički napadi na SAD, koji su se dogodili 11. septembra 2001. godine, podstakli su kineske naučnike na ozbiljno istraživanje terorizma. Od tada se, svake godine, pojavljuje mnogo istraživačkih monografija o terorizmu. Neki kineski naučnici čak predlažu da se osnuje nova naučna disciplina – SUPROTSTAVLJANJE TERORIZMU I BORBA PROTIV TERORIZMA.

Ni u kineskim akademskim krugovima još nema jedne univerzalne definicije terorizma koja bi bila zvanično prihvaćena. Prema jednom stanovištu, terorizam je „skup nasilnih akata sa određenim ciljem i iznenadnošću, koji izaziva strah u društvu, ili putem pretnje nasiljem dostiže svoje željene zahteve; terorizam ima političku osobinu; terorizam je u suprotnosti sa ljudskom moralnošću i pravnim poretom, on je jedan od oblika organizovanog kriminala” (Guoqiang 1999, 40).

Sa druge strane, postoje naučna stanovišta u Kini prema kojima terorizam predstavlja: „nasilne ili nenasilne aktivnosti čija je namena da izazivaju atmosferu terora u društvu, radi skretanja pažnje javnosti. Te aktivnosti su u službi postizanja nekih političkih ili društvenih ciljeva i svi jači ili slabi izvršioци mogu da ih upotrebe protiv neborbenih meta (naročito civila). Te aktivnosti se manifestuju u raznim oblicima, kao što su: atentat, izvršenje eksplozije, uzimanje ljudi ili sredstva prevoza, trovanje, oštećenje kompjuterskih sistema, ili drugi nezakoniti i kriminalni akti” (Lianhe 2001, 3).

Autori koji imaju drugačije stanovište smatraju: „terorizam je jedna ideologija kojoj se čini teror kao dogma, on pripada krivičnim delima sa ciljem sistematizovanja i ispoljavanja terorističkih koncepata i akata. Terorizam je krivični akt koji podrazumeva bilo koje pojedince, grupe ljudi ili države koje upotrebljavaju ili prete da upotrebom razarajućih sredstava oštete

nevine, izazivajući osećanje terora, a radi pretnje drugim pojedincima, grupama ljudi ili državama, čime postižu neke političke ili društvene ciljeve” (Huizhi 2003, 2).

Neki naučnici pod terorizmom podrazumevaju „kolektivni naziv kriminalnih dela koja nasilnim sredstvima ili pretnjom nasilnim sredstvima izazivaju teror u društvu”. Suprotno ovom mišljenju jeste gledište da je terorizam jedna misao ili koncept, čiji sadržaj pripada nivou duha, koji nije zakonski sankcionisan (Yizhou 2002, 25).

U Konvenciji protiv terorizma, separatizma i ekstremizma u Šangaju, koja je ratifikovana između Kine i centralnoazijskih država i Rusije u junu 2001. godine, prvi put se pojavljuje zvanična definicija pojma terorizma. U toj konvenciji terorizam se definiše kao „bilo koji akti koji se učine civilima ili licima koja nisu aktivni učesnici u vojnim operacijama u slučaju oružanih sukoba, tako da trpe tešku povredu, i/ili izazivaju veliku materijalnu štetu, ili bilo koji akti kroz koje se izvršavaju organizovanje, planiranje, učešće i/ili podsticanje tih akata. Ovi akti mogu se po suštini ili pozadini potvrditi kao akti koji zastrašuju stanovnike, štete javnoj bezbednosti, prinuđuju organe vlasti ili međunarodne organizacije da nešto učine ili ne učine. Ti akti, prema domaćim zakonima, omogućavaju državama potpisnicama Konvencije da pokreću krivične postupke i kažnjavaju”. Definicija pruža zakonski osnov državama potpisnicama konvencije za zajedničku borbu protiv terorističke aktivnosti.

Tek do oktobra 2011. godine Stalni komitet Svekinog narodnog kongresa¹ usvojio je Odluku o pojačanju rada protiv terorizma (nacrtno), u kojoj se prvi put definišu termini kao kao što su teroristička aktivnost, teroristička organizacija i počinitelj terorističkih dejstava.

Prema ovom dokumentu *terorističke aktivnosti* su „bilo koji akti, koji za cilj imaju da izazivaju paniku u društvu ili prete javnoj bezbednosti, ili prinude državne organe i međunarodne organizacije da učine nešto ili pokušaju da izazovu ljudske i velike gubitke materijalnih dobara, štete javnim postrojenjima i razbijaju društveni poredak putem nasilja, oštećenja, zastrašivanja i drugih načina, ili sve aktivnosti kao što su podsticanje, finansiranje i drugo čime se pomaže izvršavanje pomenutih aktivnosti”; *terorističke organizacije* su „kriminalne grupe koje se formiraju za izvršavanje terorističkih aktivnosti”, a *počinioci terorističkih aktivnosti* su „lica koja se bave organizovanjem, planiranjem ili izvršavanjem terorističkih aktivnosti, ili članovi neke terorističke organizacije”.

Izazovi, rizici i pretnje od terorizma u Kini

Otvaranjem Kine prema svetu i sprovođenjem strategije reforme od osamdesetih godina 20. veka, ekstremna verska ubeđenja i ideologije koje mogu izazvati terorizam prodrle su u Kinu. Glavne pretnje od terorizma u Kini dolaze od terorističkih aktivnosti koje izvršavaju:

1. međunarodne terorističke ili ekstremističke organizacije,
2. međunarodne i domaće etno-separatističke snage,
3. sekte,
4. kriminalne organizacije ili drugi ekstremisti,
5. piratske grupe ili druge oružane organizacije na moru.

¹ Vrhovni zakonodavni organ u Kini.

1. Terorističke aktivnosti koje izvršavaju međunarodne terorističke ili ekstremne organizacije. Danas sve više Kineza radi ili živi u inostranstvu, pa oni i njihova materijalna dobra sve lakše mogu postati meta terorističkih dejstava. Osim toga, poslednjih godina Kina sve aktivnije učestvuje u saradnji sa međunarodnom zajednicom protiv terorizma, što povećava mogućnost da međunarodne terorističke organizacije ili pojedinci vrše odmazde. Kao primer mogu se navesti teroristički napadi iz novije istorije. U junu 2004. godine, talibanske oružane snage napale su jedno kinesko gradilište u Avganistanu i tom prilikom ubile jedanaestoro kineskih radnika. Takođe, u periodu od 2008. do 2010. godine talibanske oružane snage izvršile su mnogobrojne otmice kineskih radnika u Avganistanu. U junu 2011. godine, Revoluciona oružana snaga Kolumbije otela je četiri kineska radnika. Samo u februaru 2012. godine pedeset devetoro kineskih radnika oteto je u Sudanu.

2. Terorističke aktivnosti koje izvršavaju međunarodne i domaće etno-separatističke snage dešavaju se od osamdesetih godina 20. veka, pod uticajem tzv. trećeg talasa svetskog etničkog separatizma. To je uticalo na pojavu etno-separatističkih aktivnosti i u nekim delovima Kine. Među njima su najpoznatije terorističke snage Istočnog Turkestana i terorističke snage Nezavisnog Tibeta.

Terorističke snage Istočnog Turkestana je zajednički naziv za sve etno-separatističke organizacije i snage koje deluju putem nasilnih terorističkih aktivnosti, sa ciljem da otcepe autonomnu regiju Ksinjiang (Xinjiang) od Kine. Te terorističke snage objedinjavaju oko pedeset srodnih terorističkih organizacija u svetu. Prema izveštaju medija, dok su talibani vladali Avganistanom, tamo se nalazio jedan „kineski bataljon” koji se sastojao od 320 terorista iz regije Ksinjianga iz Kine. Devedesetih godina dvadesetog veka terorističke snage Istočnog Turkestana izvršile su čitav niz terorističkih napada i atentata, zbog čega je više od 170 civila izgubilo život, a nekoliko stotina ljudi je teško povređeno. U septembru 2002. godine Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija i SAD priznali su da teroristička snaga Istočnog Turkestana pripada terorističkim organizacijama.

Terorističke snage Nezavisnog Tibeta je zajednički naziv za sve etno-separatističke organizacije i snage, koje pogrešnom interpretacijom ideologije Dalaj Lame izazivaju provokacije i kreiraju unutrašnje sukobe u autonomnoj regiji Tibetu, kako bi otcepili Tibet od Kine. U poslednjoj deceniji te snage su se postepeno prebacile sa ranije „mirmih načina” na nasilna sredstva. Četnaestog marta 2008. godine, terorističke snage Nezavisnog Tibeta planirale su i organizovale ozbiljne neredе u Lasi, glavnom gradu autonomne regije Tibet, pri čemu je osamnaestoro civila izgubilo život, a oko 400 civila je povređeno.

3. Terorističke aktivnosti koje izvršavaju sekte imaju velike sličnosti sa aktivnostima terorističkih organizacija. Prvo, sekte i terorizam usmerene su protiv čovečnosti, protiv vlade i ljudskih prava. Drugo, ove organizacije, izazivanjem društvene panike postižu lične ciljeve ili političke ambicije vođa organizacija. Sekte izvršavaju terorističke ili ekstremne aktivnosti u ime religije, varajući vernike. U Kini se sekte pojavljuju od osamdesetih godina 20. veka, a među njima je bila najtipičnija sekta Falun Kong. Ona je, zagovarajući dolazak smaka sveta, izazvala samoubistvo ili samopovređivanje više od 1.500 vernika.

4. Terorističke aktivnosti koje izvršavaju kriminalne organizacije, takozvano „crno društvo” ili drugi ekstremisti. Organizacije „crnog društva” su u tesnom odnosu sa internacionalnim kriminalnim organizacijama i često se nalaze u simbiotskoj vezi sa njima, direktno ili indirektno izvršavajući raznovrsne terorističke aktivnosti.

5. Terorističke aktivnosti koje izvršavaju piratske grupe ili druge oružane organizacije na moru. Obično se smatra da su u prošlosti piratske aktivnosti izvođene radi sticanja novca (ili materijalnih dobara), a ne ostvarivanja političkih ciljeva. Međutim, savremene piratske aktivnosti su u tesnom odnosu sa terorističkim aktivnostima. Pojedine piratske grupe istovremeno su u službi određenih terorističkih organizacija, direktno ili indirektno izvršavajući terorističke aktivnosti na moru. Prema izveštajima, britanska vlada je tajno poslala specijalne jedinice u Somaliju radi istrage i izviđanja veze između piratskih grupa i terorističkih organizacija (www.thesun.co.uk). Sa druge strane, neke terorističke organizacije se direktno bave piratskim aktivnostima, čime se prikupljaju fondovi za finansiranje i nabavku oružja. Među njima je najtipičnija Abu Sajafova islamska ekstremna oružana organizacija, koja se bavi terorističkim aktivnostima na jugu Filipina, a koja ima tesnu vezu sa Al-Kaidom.

Piratske aktivnosti i terorizam na moru

Prvi put Ujedinjene nacije su potvrdile akt otmice aviona kao „piratski akt u vazduhu” 1985. godine. Kasnije, teroristi iz Palestine oteli su turistički brod „*Achille Lauro*”, zadržavši putnike kao taoce, a tadašnji američki predsednik Ronald Regan nazvao je otmicare piratima. U novembru 2008. godine somalijski pirati oteli su tanker Saudijske Arabije „*Sirjus*”, zahtevajući za otkup veliku količinu novca. Tom prilikom pirati su pretili da će izbaciti naftu iz tankera, vrednu oko 100 miliona dolara, u Adenski zaliv, u slučaju da ne dobiju otkup, što se deklarise i kao ekološki terorizam. Prema evidenciji, somalijski pirati su predali veliki deo dobijenog otkupa pobunjeničkoj organizaciji „Al Shabaabu”, koja je u tesnoj vezi sa Al-Kaidom. Zato danas mnogi naučnici smatraju da savremene piratske aktivnosti zapravo jesu teroristički akti na moru. Ti naučnici ukazivali su na ovaj problem još sedamdesetih godina 20. veka (Burgess 2008, 46).

Osim toga, piratske aktivnosti često su u fokusu današnjih medija, što izaziva širenje straha i panike u narodu, zbog nedovoljne zaštite sopstvenih brodova ili loše akcije spasavanja, čime se vrši veliki pritisak na vladu države koja je pogođena piratskim aktivnostima. U tom smislu, današnje piratske aktivnosti poprimaju političku osnovu. One možda počinju bez političkih namera, ali posledice i efekti tih akata u stvari su isti kao terorističke aktivnosti na moru. Upravo zbog preklapanja i sličnosti između piratskih i terorističkih aktivnosti na moru, sve više pravnika zagovora ideju da se zameni termin „piratska aktivnost” terminom „teroristička aktivnost na moru”.

Kineski naučnici klasifikuju piratske organizacije u tri vrste (Zhongwei 2003, 302-326):

1. male piratske grupe,
2. organizovane piratske grupe,
3. piratske grupe koje se sastoje od pripadnika etno-separatističkih organizacija ili članova terorističkih organizacija.

1. Male piratske grupe formiraju se privremeno od samo nekoliko amaterskih pirata. Obično izvršavaju pljačke na moru blizu obale i nasumično biraju mete.

2. Organizovane piratske grupe sastoje se od brojnih pripadnika, u kojima vlada jasna podela rada na velikom profesionalnom nivou. Takve piratske grupe imaju stalne baze na kopnu i pouzdane obaveštajne izvore, obično pažljivo izaberu mete pre akcije, razrađuju detaljne planove, a pomorski prostor gde izvršavaju pljačke i otmice može da bude na bilo kom moru, blizu kopna ili na srednjoj udaljenosti od kopna.

3. Piratske grupe koje se sastoje od pripadnika etno-separatističkih organizacija ili članova terorističkih organizacija funkcionišu kao organizovane piratske grupe, ali sa ciljem da putem pljačke i otmice prikupljaju sredstva za finansiranje terorističkih aktivnosti svojih organizacija. Takvi pirati najčešći su na Arapskom moru, kao i na morima blizu Šri Lanke, severnog dela ostrva Sumatre i južnog dela Filipina. U suštini, razlika između ove vrste piratskih aktivnosti i terorističkih aktivnosti ne postoji.

Zbog sličnosti piratskih aktivnosti i terorističkih aktivnosti, kao i zbog štete koju nanose kineskoj ekonomiji, mere i radnje protiv piratskih aktivnosti mogu se ostvariti u okviru borbe protiv terorizma na moru.

Ugrožavanje interesa Kine piratskim i terorističkim aktivnostima na moru

Nacionalni interesi Kine koji su ugroženi piratskim i terorističkim aktivnostima na moru, kao i razlozi učešća Kine u međunarodnoj borbi protiv piratskih i terorističkih aktivnosti na moru mogu se sagledati kroz: potrebu za osiguranjem pomorskih puteva za trgovinu, obezbeđenje prevoza energenata i zahteve za vodećom ulogom Kine u regionu.

Potreba osiguranja pomorskih puteva za trgovinu

Ulaskom u Svetsku trgovinsku organizaciju (World Trade Organization-WTO) ekonomija Kine ubrzano raste. Kina je u 2009. godini postala najveća zemlja u svetu po količini izvoza i druga po veličini po količini uvoza. Broj transportnih kontejnera na kineskim lukama premašio je 100 miliona godišnje. U 2011. godini među 20 najvećih luka u svetu po broju transportnih kontejnera u toku godine šest je kineskih luka, dok je luka u Šangaju postala najveća za transport u svetu. Do sada je Kina otvorila više od 30 pomorskih prevoznih linija koje su povezane sa više od 600 luka u oko 150 zemalja i regiona. Kina danas poseduje više od 1000 velikih teretnih brodova registrovanih u Kini i mnogo više brodova koji su registrovani u Panami ili drugim zemljama, zbog povoljne poreske politike.

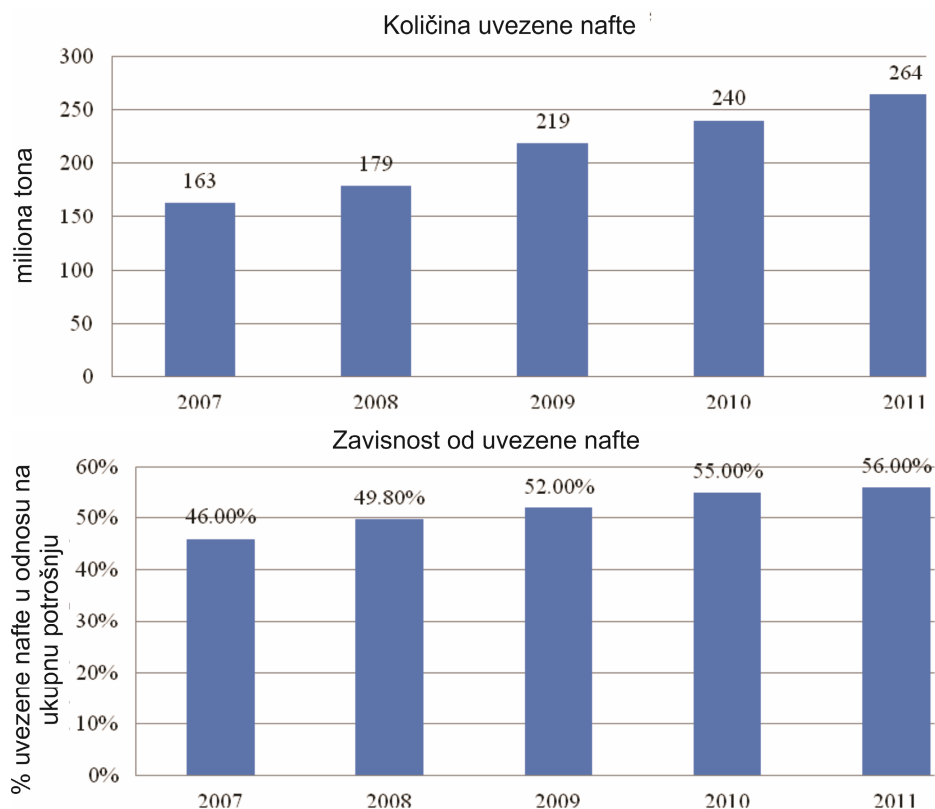
Međutim, uz brzi rast međunarodne pomorske trgovine, pretnja bezbednosti pomorskog prevoza je povećana. Kada su SAD postale glavna meta međunarodnih terorističkih aktivnosti, Kina je, kao drugi najveći američki trgovinski partner, u opasnosti od napada terorista. Takođe, ubrzani uspon Kine i povećanje kineskih interesa ka inostranstvu verovatno će izazivati nezadovoljstvo i mržnju pojedinih ekstremnih ili terorističkih snaga. Zato se može reći da pretnje od terorizma sa kojima se danas suočavaju SAD mogu biti sutrašnje pretnje Kini, gde ona sve češće trpi terorističke napade na moru.

U aprilu 2007. godine jedan kineski ribarski brod bio je pod oružanim napadom neidentifikovnog broda, kada su tri ribara ubijena, a dva povređena. Ovaj događaj do danas nije rasvetljen, odnosno nije razjašnjeno da li su pirati ili teroristi počinili ovaj zločin (news.xinhua.net.com). Kasnije, u septembru 2008. godine, somalijski pirati su, na moru blizu Somalije, oteli teretni brod „Great creation”, iz Hong Konga, sa 25 članova posade. U novembru 2008. godine somalijski pirati su na moru blizu Kenije oteli kineski ribarski brod „Tian Yu-8” sa 24 člana posade. U oktobru 2009. godine somalijski pirati su na Indijskom okeanu oteli kineski teretni

brod „De Xinhai” sa 25 članova posade. Kasnije, u novembru 2010. godine, somalijski pirati su na Indijskom okeanu oteli kineski trgovinski brod „Yuan Yang” koji je registrovan u Panami sa 29 članova posade. Posle plaćanja otkupa čiji su iznosi nepoznati, u svim navedenim slučajevima taoci su pušteni na slobodu. U aprilu 2012. godine somalijski pirati su u Persijskom zalivu oteli kineski teretni brod „Xiang Huamen” sa 28 članova posade. Specijalna jedinica Irana izvršila je napadnu akciju i uspešno je oslobodila brod i taoce.

Obezbeđenje prevoza energije

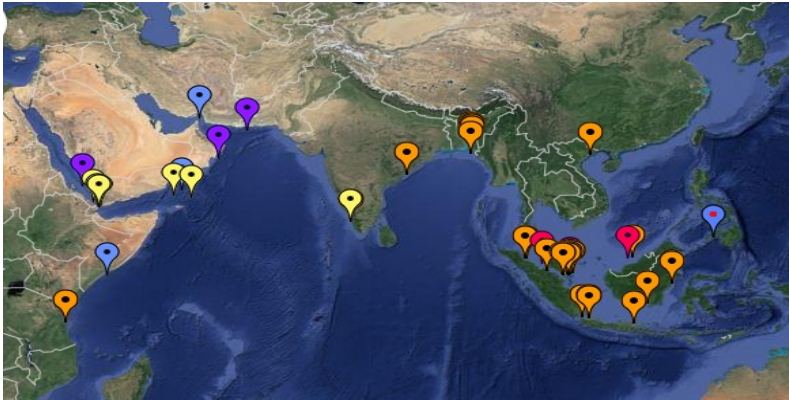
Uz ubrzani ekonomski rast, potrebe Kine za energentima ubrzano rastu, a naročito potreba za naftom. Od 2003. godine Kina je postala druga po redu najveća zemlja uvoznica nafte, odmah iza SAD. U 2011. godini, kako je prikazano na grafikonu 1, Kina je uvezila 264 miliona tona nafte (www.yicai.com), dok je stopa uvezene nafte u ukupnoj potrošnji nafte premašila 55%, a zavisnost od uvezene nafte prvi put je prevazišla SAD (news.cntv.cn). Uzimajući u obzir ekonomski faktor, pomorski prevoz je za Kinu najjeftiniji način za uvoz nafte.

Grafikon 1 – Količina uvezene nafte i zavisnost Kine od uvezene nafte (Biro za energetiku Kine)

U ovom trenutku Kina uvozi naftu putem četiri glavne pomorske prevozne linije. Jedna linija za uvoz nafte iz Venecuele ide preko Pacifika, dok ostale tri linije služe za prevoz nafte sa Bliskog istoka, Afrike i Jugoistočne Azije. Te pomorske linije prolaze kroz moreuz Malaka i Kinesko južno more. Moreuz Malaka nalazi se na severu Indijskog okeana, između Malajskog poluostrva i ostrva Sumatre. Istočno je povezan sa Kineskim južnim morem, a zapadno sa Andamanskim morem. Moreuz Malaka je pomorski saobraćajni čvor između Pacifika i Indijskog okeana, čija je dužina oko 900 km, širina 5,4 km, a dubina 25–27 m. Svake godine kroz Malaku prolazi više od 60.000 brodova koji obavljaju oko četvrtinu celokupne međunarodne trgovine. Od ukupne količine nafte koja se uvozi u Kinu čak 80% prolazi kroz ovaj moreuz. Prevelika zavisnost od ovog plovnog puta izaziva i potencijalno veliku opasnost po energetska bezbednost Kine.

Međutim, moreuz Malaka i povezana pomorska zona koja je deo Kineskog južnog mora, bili su poznati po piratskim aktivnostima mnogo pre nego što su postojali somalijski pirati. U 2004. godini bilo je prijavljeno 169 piratskih napada, što je činilo 60% od ukupnog broja piratskih napada u svetu te godine (news.sohu.com). Danas se u ovoj pomorskoj zoni još češće dešavaju piratske otmice i teroristički napadi na moru, što ovu oblast čini jednom od najopasnijih pomorskih zona na svetu. U 2011. godini u ovoj zoni je zabeleženo 70 piratskih napada, što je 24 % više nego u 2010. godini (www.chinanews.com). Na slici 1. prikazana je raspodela piratskih napada i oružanih pljački na moru u toku 2014. godine, gde je uočljivo da je gustina napada, osim oko Somalije, najveća u oblasti Kineskog južnog mora i moreuza Malaka.

Slika 1 – Raspodela piratskih napada i oružanih pljački oko Somalije, Kineskog južnog mora i moreuza Malaka (Piracy & Armed Robbery Map 2014)

Legenda:

- – pokušaj napada,
- – ukrcavanje,
- – otvaranje vatre,
- – otmica,
- – sumnjiv brod.

Kontrolu moreuza Malaka i povezane pomorske zone koja je deo Kineskog južnog mora otežava i to što je ova oblast relativno zatvorena i skoro potpuno pripada teritorijalnim morima ili pomorskim ekskluzivnim ekonomskim zonama priobalnih zemalja. Te zemlje, svakako, ne žele da se vanregionalne zemlje mešaju u njihov suverenitet. Zbog toga je teško da se postigne međunarodni sporazum o preduzimanju zajedničkih vojnih akcija protiv piraterije i drugih terorističkih aktivnosti u ovoj pomorskoj zoni. Osim toga, postoje još neki sporovi o podelama pomorskih suvereniteta između Kine i zemalja koje se nalaze u okruženju Kineskog južnog mora, pa su i uslovi za izvršavanje zakona i propisa u spornim pomorskim zonama veoma složeni i politički osetljivi. Nepostojanje bezbednosne odgovornosti za upravljanje ovim pomorskim oblastima rezultira porastom krivičnih aktivnosti na moru, kao što su teroristički napadi, piraterija i drugo, što nanosi veliku štetu kineskom pomorskom energetsom prevozu.

Zahtev za vodećom ulogom Kine u regionu

Ako se posmatra bezbednost neke države, pomorska teritorija države može biti strateška dubina kao odbrambeni oslonac i sopstvena čvrsta platforma za uspon pomorske sile, ali može biti i neprijateljski polazni rejon za pokretanje oružane agresije.

Poslednjih godina SAD se često uključuju u zajedničke vojne vežbe, u ime borbe protiv terorizma na moru, u regionu moreuza Malaka i Kineskog južnog mora, dok Japan stalno povećava svoje učešće u bezbednosnim poslovima u ovom regionu, pod izgovorom saradnje u borbi protiv piraterije i terorizma na moru, a radi uspostavljanja pomorskog bezbednosnog mehanizma koji funkcioniše pod japanskom dominacijom. Dakle, SAD i Japan u ovom regionu pokušavaju da igraju vodeću ulogu, što Kinu dovodi u nepovoljan položaj, jer prisustvo treće strane ometa rešavanje sporova o morskom suverenitetu između Kine i nekih zemalja u okruženju Kineskog južnog mora. U tom slučaju, Kina može, razvijanjem saradnje oko održavanja pomorske bezbednosti, ojačati kontakte i uzajamno poverenje sa zemljama u tom regionu.

Danas Kina aktivno učestvuje u borbi protiv terorizma na moru, čime ne samo da može doprineti svetskoj pomorskoj bezbednosti, nego i pokazati racionalnost razvijanja pomorskih snaga i sposobnosti za izvršavanje zadatka na moru, smanjujući brige susednih zemalja o usponu Kine. Osim toga, putem učešća u međunarodnoj saradnji u borbi protiv terorizma na moru, Kina može sticati iskustva i veštine u vođenju pomorskih vojnih operacija na udaljenom okeanu u stvarnim borbenim uslovima, naučiti taktike od naprednih stranih momarica i povećati interoperabilnost u zajedničkim operacijama. Poslednjih godina sve druge azijske uticajne zemlje, kao na primer Japan, Indija i južna Koreja, aktivno šalju operativne flote na more blizu Somalije za zadatke borbe protiv piraterije i drugih terorističkih aktivnosti na moru, a radi povećanja svojih državnih uticaja. To zahteva da Kina, kao najveća zemlja u Aziji, formira sopstvenu vodeću ulogu u regionu, kroz povećanje učešća u borbi protiv terorizma na moru.

Suprotstavljnje Kine terorizmu na moru

Radi obezbeđenja efikasnog i efektivnog izvršavanja borbe protiv terorizma na moru, Kina razvija mnogobrojne mere, samostalno i uključujući iskustva drugih zemalja. Te mere odnose se na donošenje i sprovođenje odgovarajućih zakona i propisa, kao i osnivanje odgovarajućih institucija i razvoj organizacija za potrebe suprotstavljanja terorizmu na nacionalnom nivou i borbe protiv terorizma na moru.

Donošenje i sprovođenje odgovarajućih zakona i propisa

Kako bi se državne institucije uspešno suprotstavile terorizmu na moru, prvo je važno definisati ovu vrstu terorizma, što čini polaznu osnovu za donošenje odgovarajućih zakona i propisa. Kineski naučnici imaju različita gledišta o pojmu terorizma na moru. Jedno stanovište je: „terorizam na moru podrazumeva bilo koje aktivnosti koje se izvršavaju ilegalnim nasilnim načinima neke organizacije ili pojedinaca, izazivajući veliku pretnju i štetu bezbednosti pomorskih prevoza, brodova i posade, ili objekata u lukama” (Shumin 2005, 7-10). Ova definicija ne razlikuje terorističke akte na moru od piraterije. Prema drugim autorima terorizam na moru je „politička piraterija”, što označava „bilo koje ilegalne nasilne aktivnosti protiv brodova i posade, putnika i robe na brodovima, ili objekata u lukama, koji su s ciljem da nametnu negativne uticaje na vladu neke države ili na određene društvene grupe” (Chengjun 2009, 115-140). Ova definicija precizira granicu između terorizma na moru i piraterije.

Sa stanovišta autora koji ne zastupaju u potpunosti prethodna mišljenja „terorizam na moru podrazumeva bilo koje aktivnosti koje ugrožavaju međunarodni pomorski prevoz, ili upotrebljavaju međunarodni pomorski prevoz da ugrožavaju bezbednost države, s ciljem da izazovu paniku u društvu i tako nateraju vlade država da učine ili ne učine nešto” (Xianganlan 2009, 152-157). Ovo definisanje ispoljava transnacionalnu karakteristiku terorizma na moru i aktuelnu potrebu borbe protiv njega. Poslednje stanovište je: „terorizam na moru podrazumeva terorističke aktivnosti koje nasilnim načinima izvršavaju terorističke organizacije ili pojedinci sa političkim ciljem, ugrožavajući bezbednost pomorskog prevoza, brodova ili ljudskih života i imovine na brodovima, ili objekata u lukama” (Zhang 2008, 148-158). Ova definicija težišno prikazuje karakteristike terorizma na moru, odnosno njegov politički cilj, nasilne načine dostizanja cilja i vrste meta terorističkih napada.

Akademsko definisanje terorizma na moru omogućilo je i pravosudno uređenje ovog problema. Zakonsko sankcionisanje terorističkih aktivnosti vrši se na osnovu krivičnog zakonika. Analizom aktuelnih sudskih presuda u Kini poslednjih 20 godina može se uočiti da su za terorističke aktivnosti na moru u Kini obično izricane sankcije za sledeća krivična dela: namerno ubistvo, namerno i zlonamerno nanošenje fizičkih povreda, razbojništvo, otmica, krađa ili otmanje vatrenog oružja, municije, eksplozivnih ili drugih opasnih sredstava itd.

U pravosudnoj praksi koriste se zakoni i propisi koji predstavljaju zakonski osnov za izvršavanje borbe protiv terorizma na moru. Oni mogu da se klasifikuju u tri grupe. To su:

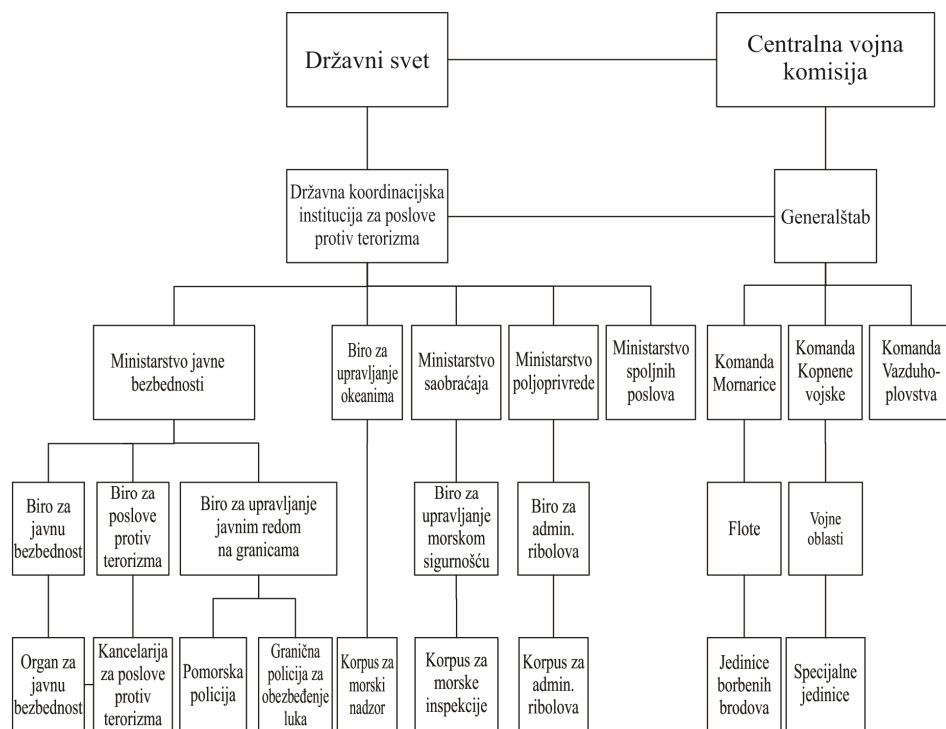
– **zakoni koji su korišćeni kao pravni osnov u borbi protiv terorizma na moru** – Zakon o policiji NR Kine, Zakon o upravljanju javne bezbednosti i kažnjavanju ilegalnih akta NR Kine, Zakon o krivičnim optužbama NR Kine, Zakon o teritorijalnom moru i dodirnoj morskoj zoni NR Kine, Zakon o ekskluzivnoj ekonomskoj zoni i plitkom priobalnom moru NR Kine, itd;

– **pravne norme kojih se pridržavaju organi za izvršavanje zakona i propisa u toku obavljanja poslova na moru** – pravila o organizovanju i upravljanju organa za javnu bezbednost; pravila o kontrolisanju ulaza na teritoriju i izlaza sa teritorije države; propisi o organima za javnu bezbednost o izvršavanju zakona i propisa na moru; propisi o bezbednosnom upravljanju brodovima na bliskom moru i druga;

– **drugi povezani propisi ili pravila** – Zakon protiv pranja novca NR Kine; Zakon o upravljanju vatrenim naoružanjem; propisi o upravljanju eksplozivnim sredstvima za civilne potrebe; propisi o upravljanju hemijskim sirovinama koje mogu da se koriste u proizvodnji otrovnih sredstava i drugi.

Institucije i organizacije za suprotstavljanje terorizmu na moru u Kini

Prema sadašnjoj podeli poslova, vrhovni rukovodeći organ za borbu protiv terorizma na moru je Državna koordinaciona institucija za poslove protiv terorizma, a konkretni nadležni upravni organ je Biro za upravljanje javnim redom na granicama, koji je u organizacionom sastavu Ministarstva javne bezbednosti. Danas Kina, osim mornarice, ima ukupno pet raspoloživih snaga za izvršavanje zakona i propisa na moru i u lukama koje se mogu koristiti u borbi protiv terorizma na moru, a prikazane su na slici 2.

Slika 2 – Šema upravljanja snagama za borbu protiv terorizma na moru u Kini

Pomorska policija je osnovana sedamdesetih godina 20. veka, koristeći iskustva sistema za izvršavanje zakona i propisa na moru u SSSR-u. Pomorska policija je nadležna da održava bezbednost i red na bliskom teritorijalnom moru, pod rukovodstvom Biroa za upravljanje javnim redom na granicama Ministarstva javne bezbednosti. Pored Mornarice, to je jedina stalna naoružana snaga za izvršavanje zakona i propisa na moru u Kini. Jedinice pomorske policije sastoje se od devetnaest odreda koji su raspoređeni u jedanaest primorskih provincija. Ove snage su opremljene patrolnim čamcima deplasmana oko 100 tona, dok je u toku uvođenje u upotrebu velikih patrolnih brodova, čime će se

omogućiti izvršavanje zadataka i na otvorenom moru daleko od obale. Pored uvođenja velikih patrolnih brodova, sopstvene snage vazduhoplovne podrške su u procesu formiranja, tako da će specijalni helikopteri sa patrolnih brodova pružati pravovremenu vatrenu ili obaveštajnu podršku u realnom vremenu.

Korpus za morski nadzor je organizaciona celina Biroa za upravljanje okeanom u nadležnosti Državnog saveta i namenjena je za izvršavanje zakona i propisa na moru. Korpus za morski nadzor osnovan je 1998. godine, a njegove nadležnosti su: izvršavanje patrola i nadzora u kineskim nadležnim pomorskim zonama i kontrolisanje ilegalnih aktivnosti na moru, kao što su zloupotrebljavanje morskih resursa, sabotiranje objekata za pomorski prevoz na moru, uznemiravanje poretka na moru itd. Poslednjih godina zabeleženo je sve više ilegalnih aktivnosti stranih brodova u kineskoj pomorskoj ekskluzivnoj ekonomskoj zoni, tako da je nadzor osumnjičenih stranih brodova na moru u kineskoj nadležnosti postao glavni zadatak Korpusa za morski nadzor. On se sastoji od tri korpusa, raspoređena u tri oblasti: na Severnom moru, na Istočnom moru i na Južnom moru, a poseduje više od 200 patrolnih čamaca i dvadesetak patrolnih brodova čiji je deplasman veći od 1.000 tona.

Korpus za morske inspekcije je organizaciona celina Biroa za upravljanje morskom sigurnošću koji je u nadležnosti Ministarstva saobraćaja i namenjen je za izvršavanje zakona i propisa na moru. Nadležan je za nadzor bezbednosti rada na brodovima, sprečavanje zagađenja koja izazivaju brodovi, kontrolu objekata za pomorski prevoz na moru, kao i akcije spasavanja života na moru. Ova pomorska snaga ima oko 100 patrolnih čamaca i tri patrolna broda čiji je deplasman veći od 1.000 tona.

Granična policija za obezbeđenje luka nalazi se u nadležnosti Biroa za upravljanje javnim redom na granicama Ministarstva javne bezbednosti, ali strukturno pripada naoružanoj policijskoj jedinici. Osim zadataka obezbeđenja luka i carinskih objekata, ove jedinice izvršavaju i zadatke podrške carinskim organima u toku provere brodova i robe na brodovima.

Korpus za administraciju ribolova je organizaciona celina Biroa za administraciju ribolova Ministarstva poljoprivrede, čiji su zadaci održavanje poretka proizvodnje ribe, kažnjavanje ilegalnih aktivnosti ribolova, usmeravanje i pomaganje ribarima na moru i drugo. Korpus je opremljen sa oko 300 čamaca za izvršavanje zakona i propisa, kao i četiri patrolna broda deplasmana većeg od 1.000 tona.

Osim ovih pet snaga za izvršavanje zakona i propisa na moru i u lukama, jedinica vojnih brodova na vodenoj površini mornarice NOA Kine predstavlja najvažniju snagu za borbu protiv terorizma na moru.² Ova jedinica sastoji se od jedinice borbenih brodova i jedinice brodova za podršku. Prema elektronskim izvorima iz 2010. godine, jedinica vojnih brodova na vodenoj površini Mornarice Kine ima 29 razarača, 45 fregata, 45 raketnih čamaca i nekoliko desetina desantnih brodova (zhidao.baidu.com), koji su podeljeni u tri flote (Severno-morska flota, Istočnomorska flota i Južnomorska flota). Jedinica vojnih brodova na vodenoj površini, po naredbi komande mornarice i Generalštaba, direktno upućuje vojne brodove da učestvuju u borbi protiv terorizma na moru ili izvršavaju druge zadatke za osiguranje bezbednosti pomorskih prevoznih linija (news.xinhuanet.com/herald).

U stvarnim situacijama sprovođenje zakona i propisa je otežano i politički osetljivo, te se kao načini ostvarivanja zakona i propisa u ekskluzivnoj ekonomskoj zoni, a radi izbegavanja eskalacije regionalnih sukoba, koristi zaštita ribolovaca. Mnogobrojni problemi u

² Mornarica NOA Kine sastoji se od pet rodova: rod vojnih brodova na vodenoj površini, rod podmornica, rod ratnog vazduhoplovstva, rod obalske odbrane i rod mornaričke pešadije.

spvođenju zakona i propisa, kao i u upotrebi snaga za borbu protiv terorizma na moru u Kini, mogu se sagledati kroz unutrašnje i spoljne činioce.

Borbu protiv terorizma na moru otežavaju unutrašnji činiooci kao što su: nepostojanje jedinstvenog sistema selekcije ljudstva za snage za borbu protiv terorizma na moru; nedovoljna opremljenost snaga za sprovođenje zakona i propisa; spor i nesamostalan mehanizam za donošenje odluka, komandovanje i koordiniranje. Organi za sprovođenje zakona i propisa na moru su brojni, ali su međusobno strukturno slabo povezani, tako da među njihovim dužnostima ima mnogo preklapanja, ali i različitih pristupa u rešavanju istih bezbednosnih situacija. Još uvek nije jasno i zvanično definisana konotacija pojma „terorizam na moru” i njena suština; sadašnji propisi i pravila o borbi protiv terorizma na moru nalaze se razbacano u propisima i pravilima funkcionalnih organa i među njima nema potrebne povezanosti; u sadašnjem Krivičnom zakoniku Kine nedostaje integracija povezanih krivičnih dela o terorizmu, još uvek ne postoje dela „izvršavanje terorističkih aktivnosti”, „organizovanje terorističkih organizacija” i „povezivanje terorističkih aktivnosti”; još uvek nisu integrisana krivična dela koja su određena i ratifikovana međunarodnim konvencijama sa domaćim krivičnim delima; zakonodavna odeljenja u organima za sprovođenje zakona i propisa na moru rade svoj posao sa velikom konzervativnošću, što rezultira time da kineske zakonodavne aktivnosti nisu u skladu sa aktuelnim potrebama sprovođenja borbe protiv terorizma na moru; sistem zakona, propisa i pravila još nije savršen, mnogobrojni prateći zakoni o sprovođenju zakona i propisa na moru su u izradi.

U sprovođenju zakona i propisa na moru, od spoljnih problema javljaju se: sporovi o suverenitetu nad pomorskim zonama sa državama u blizini Kineskog južnog mora i moreuza Malaka, kao i neopravdani osećaj ugroženosti drugih zemalja zbog brzog razvoja Kine.

Zaključak

U poslednje vreme terorizam zaokuplja veliku pažnju svetske javnosti, naročito zbog svoje brutalnosti i lukavosti dejstava. Kao oblik nesimetričnog ratovanja, terorizam poseduje sposobnosti da zada snažne udarce i velikim svetskim silama i tako utiče na političke odluke. Kao jedan od oblika ispoljavanja terorizma u savremenom dobu javlja se terorizam na moru. U svetskim akademskim krugovima i u Kini postoji veliko neslaganje u definisanju terorizma, a time i terorizma na moru. Osnovni problem predstavlja razlikovanje pirata od terorista. Načini i oblici dejstava pirata i terorista su isti, ali razlika se ogleda u ciljevima dejstava. Prvobitni ciljevi pirata bili su sticanje lične materijalne dobiti, dok je cilj terorista ostvarivanje određenih političkih ciljeva. Međutim, savremeni pirati gube ovu osnovnu karakteristiku, te su i njihovi ciljevi često politički, ali i usmereni ka saradnji sa teroristima. Stoga se piratske aktivnosti mogu razmatrati zajedno sa terorizmom na moru, što predstavlja novu tendenciju u globalnom razvoju terorizma.

Ubrzani ekonomski razvoj Kine uslovio je i njenu povećanu zavisnost od međunarodne trgovine, kao i energetske zavisnost. Može se reći da su pomorske prevozne linije već postale arterije kineske međunarodne trgovine. Zato je bezbednost prevoznih brodova najbitnija za osiguranje stabilnog rasta ekonomije Kine. Takođe, uvoz energenata vrši se preko pomorskih komunikacionih puteva. Najosetljiviji pomorski komunikacioni putevi za Kinu su moreuz Malaka i more u blizini Somalije. Ugrožavanjem energetskih puteva di-

rektno se utiče na bezbednost Kine. Moreuz Malaka je u više navrata bio meta piratskih aktivnosti koje su ugrožavale bezbednost pomorskog transporta, a ti napadi se i dalje nastavljaju. Kina, po pitanju moreuza Malaka, učestvuje u mehanizmu za borbu protiv piraterije koji sačinjavaju regionalne zemlje, ali bez prisustva veće vojne sile. More u blizini Somalije predstavlja značajan pomorski put Kine koji je povezuje sa Bliskim istokom i Evropom i ima značajnu ulogu u prevozu energenata. Od 2008. godine Kina je učesnik međunarodnih snaga u suzbijanju piraterije na moru u blizini Somalije. Ona teži ka preraštanju u velesilu, uzimajući u obzir ogroman ekonomski, demografski i vojni razvoj u poslednjih deset godina. Da bi opravdala ovaj status, Kina mora da bude sposobna da zaštiti svoj suverenitet i interese, kako unutar Kine, tako i van njenih granica. Ovde značajno mesto zauzima suverenitet na moru. U međunarodnim odnosima mora da se nametne kao sila koja je u stanju da preuzme vodeću ulogu u rešavanju terorizma na moru i piraterije, samostalno i u saradnji sa državama međunarodne zajednice.

U borbi protiv terorizma na moru Kina razvija niz mera. Prva je pravna i predviđa donošenje zakona i propisa za dela terorizma na moru. Druga mera jeste izvršni sistem koji se sastoji od pet snaga za primenu zakona i propisa na moru. Šesta snaga, čija je osnovna namena podrška snagama za primenu zakona i propisa na moru, jeste mornarica NOA Kine. I pored relativno dobro razvijenog pravnog sistema i sistema za sprovođenje zakona i propisa na moru u borbi protiv terorizma, Kina se i dalje suočava sa nizom unutrašnjih i spoljnih problema. Kao najznačajniji unutrašnji problem ističe se to što u Kini još uvek nisu utvrđena krivična dela u vezi sa terorizmom na moru, već se sankcionisanje vrši na osnovu drugih krivičnih dela. Takođe, veliki broj različitih snaga za sprovođenje zakona i propisa na moru otežava njihovu koordinaciju i jedinstveno dejstvo u borbi protiv terorizma na moru. Pored unutrašnjih problema, sporovi Kine oko teritorijalnog mora u delu Kineskog južnog mora i moreuza Malaka, kao i mešanje drugih svetskih sila, a posebno SAD i Japana u regionalne probleme u ovim oblastima, otežavaju Kini primenu zakona i propisa na moru.

Literatura

[1] Douglas, R, Burgess, Jr. 2008. *The Pirates' Pact: The Secret Alliances Between History's Most Notorious Buccaneers and Colonial America*. New Jersey: International Marine/Ragged Mountain Press.

[2] Hu, Chengjun. 2009. Rasprava o piratskim krivičnim aktima i povezanim sankcijama u Krivičnom zakoniku Kine. Peking: Kinesko tužilaštvo. Naziv originala: 胡成：《海盜行及相刑法研究》，中国司法出版社，北京，2009.

[3] Hu, Lianhe. 2001. Savremeni svetski terorizam i protivmere. Peking: Izdavač ISTOK. Naziv originala: 胡合：《当代世界恐怖主与策》，北京，方出版社 2001.

[4] Martha, Crens, Haw and John Pim Lott. 1998. *International Encyclopaedia of Terrorism*. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers.

[5] Li, Huizhi. 2003. Protivteroristička nauka. Peking: Izdavač NAROD. Naziv originala: 李慧智：《反恐学》，北京，人民出版社，2003.

[6] Lu, Zhongwei. 2003. Netradicionalne pretnje, Peking: Činjenice izdavač. Naziv originala: 忠：《非安全》，北京，事出版社，2003.

[7] Wang, Guoqiang. 1999. Međunarodni terorizam i borba protiv terorizma. Peking: Izdavač Nacionalne odbrane. Naziv originala:

王国：《国恐怖与反恐怖斗争》，北京，国防大学出版社，1999.

[8] Wang, Shumin. 2005. Izazovi i povezani problemi s kojim se suočava borba protiv terorizma na moru. Kina: Okeanski univerzitet Kine. Naziv originala:

王淑敏：《海上反恐斗争面的挑及相》，中国海洋大学出版社，2005.

[9] Wang, Yizhou. 2002. Poreklo terorizma, Peking: Izdavač Socijalne nauke. Naziv originala: 王逸舟：《恐怖主渊源》北京，社会科学文献出版社，2002.

[10] Zhang, Lina. 2008. Istraživanje o borbi protiv terorizma na moru i mehanizmu za bezbednost međunarodnih pomorskih prevoza. Shi Jazhuang: Zakonske nauke. Naziv originala: 娜：《海上反恐研究及国海上运安全机制》，法律出版社，石家庄，2008.

[11] Zhang, Xianglanand Zheng Lei. 2009. Istraživanje o Izazovu koji izaziva terorizam na moru i odgovarajućem reagovanju. Wu Han: Univerzitet Wu Han. Naziv originala: 香，磊：《海上恐怖主的挑和策》，武大学出版社，武，2009.

[12] Талијан, Мирослав. 2010. Безбедносни менаџмент у супротстављању тероризму и борби против тероризма, Београд: ВИЗ.

[13] Piracy & Armed Robbery Map 2014. <http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/live-piracy-map>. Pristupljeno 24.06.2014. godine u 20.00.

[14] <http://news.cntv.cn/20110813/103128.shtml>. Pristupljeno 20.06.2011. godine u 11.30.

[15] <http://news.sohu.com/20050728/n226478521.shtml>. Pristupljeno 20.06.2011. godine u 11.30.

[16] http://news.xinhuanet.com/herald/2011-12/19/c_131308460.htm. Pristupljeno: 10.06.2011. godine u 10.30.

[17] http://news.xinhuanet.com/mil/2010-07/05/content_13810713_2.htm. Pristupljeno: 20.06.2011. godine u 11.30.

[18] <http://www.chinanews.com/gj/2012/02-20/3680594.shtml>. Pristupljeno 20.06.2011. godine u 12.00.

[19] http://www.thesun.co.uk/sol/homepage/news/campaigns/our_boys/3687620/Brit-special-forces-troops-have-mounted-a-daring-surveillance-operation-in-Somalia-for-first-time.html Pristupljeno: 10.06.2011. godine u 10.30.

[20] <http://www.yicai.com/news/2012/01/1336423.html>. Pristupljeno 20.06.2011. godine u 11.30.

[21] <http://zhidao.baidu.com/question/133842758>. Pristupljeno: 10.06.2011. godine u 10.00.

POLITIČKO-PRAVNI OKVIR SAVREMENIH MIGRACIJA U JUGOISTOČNOJ EVROPI*

Veljko Blagojević i Branislav Milosavljević
Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Institut za stratejska istraživanja

Fenomen migracija ljudi star je koliko i civilizacija. Razlozi zbog kojih se ljudi opredeljuju za promenu mesta življenja su kompleksi i podložni čestim promenama. Zbog toga je klasifikacija migracija veoma složena materija, kako za pravne, tako i za bezbednosne teoretičare. Ipak, usvojena je međunarodnopravna regulativa koja pruža prava migrantima. S druge strane, navedena prava na slobodu kretanja i zaštite od progona su ograničena državnim suverenitetom, kao istorijskom, pravnom i političkom kategorijom. Kada se državnom suverenitetu dodaju i naddržavne međunarodne organizacije, kao što je Evropska unija i druge regionalne organizacije, može se shvatiti težina pravnog uređenja navedene materije. Države regiona nastoje da se prilagode nastalim okolnostima masovnih migracionih procesa preko svojih teritorija, pri čemu se svaka rukovodi prevashodno političkim odlukama zasnovanim na nacionalnim interesima, u nedostatku šire, evropske migracione politike koja bi na sveobuhvatan način pokušala da reši navedeni problem. Region jugoistočne Evrope predstavlja tranzitno čvorište za krijumčarenje, trgovinu ljudima i generalno ilegalne migracije, što dodatno zahteva oprez nadležnih organa prilikom klasifikacije određenih kategorija migranata i, samim tim, poštovanja međunarodnih i unutrašnjih standarda u pogledu njima garantovanih prava.

Cilj ovog rada je analiza globalnih i regionalnih migracionih kretanja i njihovih tendencija u budućnosti, sa težištem na regionu jugoistočne Evrope, kao i utvrđivanje osnovnih motiva koji uzrokuju migracione procese i njihova klasifikacija koja bi mogla da posluži za adekvatan tretman migranata u skladu sa njihovim pravima i nacionalnim zakonodavstvom.

Ključne reči *migracija, azil, izbeglica, balkanska migraciona ruta, migraciona politika*

Uvod

Naslov poglavlja u kojem jedan teoretičar prava razmatra prava izbeglica glasi „Osobe između država”,¹ što jezgrovito predstavlja suštinu odnosa između poje-

* Tekst je nastao kao rezultat istraživačkog rada na projektu „Identifikovanje savremenih asimetričnih formi ugrožavanja bezbednosti” koji realizuje Odeljenje za stratejske analize i bezbednosne integracije Instituta za stratejska istraživanja.

¹ „Persons between States” by Henkin Louis: *The Age of Rights*, Columbia University Press, New York, Oxford, pp. 48-50.

dinca i njegovog prava na slobodu kretanja i državnog suvereniteta kao političke i pravne kategorije. Kada se dodatno uzmu u obzir i danas sasvim izvesno nefunkcionalna nastojanja Evropske unije da definiše zajedničku migracionu politiku, problematika migracionih kretanja u Evropi sve češće poprima ksenofobične sadržaje. Migracioni talas koji je zapljusnuo Evropu u poslednjih nekoliko godina, od tzv. Arapskog proleća, prema mnogima je pokazatelj ne samo neefikasne migracione politike Evropske unije, već je i relativizirao njenu funkcionalnost uopšte. Podizanje zidova na granicama evropskih država i suspenzije Šengenskog sporazuma pojave su koje podrivaju proklamovana načela na kojima počivaju evropske integracije, multikulturalizam i sloboda kretanja ljudi, robe i ideja. Sve što je Evropska unija ponudila kao rešenje migracione krize je u domenu kriznog menadžmenta, bez ikakve naznake za sistematskim rešenjima. Otuda i potreba da se analiziraju politički i pravni aspekti vezani za migracije u Evropi.

Određenje pojmova vezanih za migracije

U svakodnevnom životu često se koriste pojmovi vezani za migraciju, imigrante, izbeglice, iseljenike, azilante i slični termini koji načelno označavaju lica koja žive van matične države i njihova svojstva. Međutim, često se javlja nedoumica u poimanju i distinkciji između navedenih pojmova i primereno odredi obim i sadržaj navedenih pojmova. Zbog toga treba nastojati ukazati na sadržaj i obim pojmova kojima se definiše status migranata u modernom svetu.

Tako se u Websterovom međunarodnom rečniku pod pojmom „migracija” podrazumeva odlazak, odnosno promena prebivališta iz jednog na drugo mesto; primera radi, preseljenje pojedinaca, porodica, zajednica ili plemena iz jedne države ili regiona u drugi. Takođe, migracija predstavlja i periodično preseljavanje iz jednog regiona u drugi radi ishrane i boljih životnih uslova, što je slučaj ne samo sa ljudima, već i sa životinjskim vrstama. Sledstveno tome, pojam „migrant” definiše se kao pojedinac koji migrira, odnosno menja lokaciju življenja.²

Nešto konkretniji i prihvatljiviji definiciju „migracije” (lat. *emigratio*) daje Vujaklija, koji pod navedenim pojmom podrazumeva iseljavanje ili iseljenja iz države. Istovremeno, navedeni pojam koristi se i za označavanje skupa svih migranata iz neke države koji žive u drugoj državi. Pod pojmom „emigrant” (lat. *emigrants*) podrazumeva se lice koje se iseljava iz države u kojoj je živeo, dakle može se nazvati i iseljenik, odnosno lice koje je napustilo otadžbinu iz političkih, verskih ili drugih razloga.³

Pojam srodan pojmu migrant je pojam izbeglica, koji je po obimu i sadržaju nešto uža, pri čemu se pojam migrant pojavljuje kao opšti pojam. Definicija specifična ogleda se u činjenici da je izbeglica primoran da napusti matičnu državu, dok se migrant načelno može i dobrovoljno odlučiti da napusti državu iz različitih razloga koji ne uključuju nuždu. Dakle, pojam izbeglice vezan je za političke momente koji sadrže progon lica na verskoj, rasnoj ili političkoj osnovi.⁴

² Webster's *International Dictionary*, Second Edition, G&C Merriam Company, Springfield, Mass., USA, 1955, p. 1557.

³ Вујаклија Милан: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 279.

⁴ Evans Graham and Newnham Jeffrey: *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998, p. 242.

Međunarodna zajednica se sa problemom izbeglica suočila posle Prvog svetskog rata, kada se, kao posledica ratnih dejstava i revolucija, veliki broj izbeglica našlo van matičnih država. Navedeni problem nije samo pravni, već i politički, ekonomski, socijalni, što je dodatno otežalo i njegovo rešavanje. Društvo naroda je pojedinačnim pravnim aktima nastojalo da reši probleme pojedinih naroda i to na sistematski način i po sledećim prioritetima: ruskih, turskih, jermenskih i nemačkih izbeglica. Međutim, usledio je Drugi svetski rat čije su posledice, pored velikih razaranja i patnji, i više od 11 miliona izbeglica samo u Evropi. Istovremeno, iskustva Društva naroda u neuspehom pokušaju da se pitanje izbeglica rešava pojedinačnim pravnim aktima uslovljeno je nastojanje Ujedinjenih nacija da pitanje prava izbeglica bude uspostavljeno na multilateralnoj osnovi, što je rezultiralo Konferencijom UN u Ženevi 1951. godine na kojoj je usvojena Konvencija o statusu izbeglica.⁵ Iako je Konvencija bila veliki iskorak u obezbeđenju prava izbeglih lica, imala je ograničeni domet, jer se odnosila isključivo na lica koja su taj status stekla pre Konferencije u Ženevi. Veliki broj izbeglica koji su napustili Grčku i Brazil pre uspostavljanja vojnih hunti, ratna zbivanja u Vijetnamu, Laosu, Kambodži, Avganistanu i kriza u Mađarskoj ukazale su na neophodnost da se pitanje prava izbeglica reši na trajnijoj osnovi. To je učinjeno 1967. godine, potpisivanjem dodatnog protokola Konvenciji, kojim se međunarodnim pravom garantuju istovetna prava svim izbeglicama, uključujući i sve buduće izbeglice. Činom napuštanja državne teritorije matične države izbeglica raskida veze sa državnim organima koji su do tada imali obavezu da štite njegova prava putem diplomatsko-konzularnih predstavništava. Suština Konvencije je da se takvi pojedinci pojavljuju kao direktno suočeni sa odredbama međunarodnog prava, jer su izgubili posrednika koji im garantuje pravnu zaštitu kao klasični subjekat međunarodnog prava, odnosno matičnu državu.⁶

Pored izbeglica, postoji još jedna kategorija lica koja se odnosi na specifičan status migranata i oni se nazivaju *apatridi*. Reč je o opštem pojmu koji definiše pravni status lica bez državljanstva. Za razliku od izbeglica čiji je status nastao kao posledica političkog delovanja njihove matične države, apatrid je isključivo pravni termin, koji nema definisan razlog nastanka navedenog stanja, već izvire iz pravne činjenice da lice nema državljanstvo nijedne države. To stanje može nastati: rođenjem ukoliko roditelji nemaju regulisano državljanstvo, otkazivanjem državljanstva u jednoj državi, a izostanak dobijanja drugog državljanstva, usled sukoba nacionalnih zakonodavstava, kao posledica sukcesije država i slično.

Azil, odnosno azilanti, termini su koji se često koriste u korelaciji sa terminima migracije i migranata. Reč „azil” potiče od grčkog izraza *asylos*, što znači neopljačkan ili neprikosnoven, odnosno *asule* što je pljačka hrama, tako da se može konstatovati da navedeni pojam predstavlja sigurno sklonište, utočište, pribežište za smeštaj i izdržavanje sirotinje ili progonjenih. Ukratko, pod azilom se može smatrati neprikosnoveno mesto u kojem progonjeni nalaze utočište.⁷ Kako bi se to modernim pravnim rečnikom reklo, pod usta-

⁵ Istovremeno, Generalna skupština UN formirala je Kancelariju za izbeglice UN i imenovan je Visoki komesar za izbeglice (Office of the UN High Commissioner for Refugees – UNHCR). Iako je prvobitno zamišljen kao privremeni organ, koji je namenjen za pružanje pravne i humanitarne pomoći izbeglicama, njihov rad se realizuje i danas, jer za to postoji potreba međunarodne zajednice.

⁶ Detaljnije videti: Аврамов Смигља: *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 377-379; Јанковић Бранимир: *Међународно јавно право*, Научна књига, Београд, 1970, стр. 205-206.

⁷ Вујаклија Милан: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 37.

novom azila podrazumeva se zaštita koju država daje pojedincu koji traži utočište na njevoj teritoriji ili na tuđoj teritoriji koju njeni organi kontrolišu. Pravni teoretičari pod pojmom „azil” podrazumevaju akt kojim se pruža gostoprimstvo i pravna zaštita jedne države stranim državljanima ili licima bez državljanstva koja se progone zbog njihovih političkih aktivnosti i borbe za demokratiju od strane druge države ili država. Lice koje je dobilo status azilanta se ne sme goniti za svoje političko delovanje u državi koja mu je pružila gostoprimstvo, niti može biti izručeno drugoj državi radi krivičnog gonjenja ili izvršenja sankcije. U pravnoj teoriji postoje dve vrste azila i to teritorijalni i eksteritorijalni. Teritorijalni azil podrazumeva pravo lica da boravi na teritoriji države koja mu je pružila utočište i pravo na odbijanje njegove ekstradicije. Eksteritorijalno pravo, ili diplomatski azil, može se dati u prostorijama diplomatske misije u državi u kojoj je neko lice izloženo progonu ili na ratnom brodu države koja daje azil. Osnov za eksteritorijalni azil predstavlja međunarodnopravna nepovredivost diplomatskih misija, objekata i ratnih brodova.⁸

Kao što se iz korena reči može zaključiti, institut azila, odnosno utočišta, bio je sastavni deo unutrašnjeg prava antičkih država, koji se odnosio na zabranu progona lica u svetim mestima kao što su hramovi i slično. Tako su se odbegli robovi, dužnici i počinitelji krivičnih dela mogli skloniti u navedene objekte iz kojih nisu mogli biti nasilno izvedeni, niti telesno kažnjavani.

Iako prvobitno poznat unutrašnjem pravu, davanje azila strancima takođe je bila uspostavljena praksa toga doba. Jedan od prvih zabeleženih slučajeva primene instituta političkog azila zabeležen je u XIII veku pre naše ere, kada je egipatski faraon Ramzes II dao utočište hetitskom prestolonasledniku Mursilu III koji je morao da pobegne u Egipat, jer je vlast uzurpirao Hatušil III.

Interesantno je primetiti da je potpisan ugovor između Ramzesa II i Hatušila III 1278. godine pre naše ere koji je, pored ostalog, podrazumevao i obavezu ekstradicije. Međutim, u slučaju Mursila III nije došlo do ekstradicije, jer se Ramzes II pozvao na načelo retroaktivnog dejstva pravnog akta. Jasno je da se institut ekstradicije javlja jednovremeno sa azilom, što je i logično, imajući u vidu da je reč o institutu suprotnog dejstva. Tako je u mirovnom sporazumu između Ramzesa i Hatušila, od ukupno 18 članova, čak 10 bilo posvećeno ekstradiciji, što govori o značaju navedenih pravnih instituta od davnina.⁹

Ono što je ključno u vezi sa svim navedenim pojmovima vezanim za migracije u različitim okolnostima u kojima se ispoljavaju, jeste činjenica da klasična pravna doktrina posmatra institut azila kao isključivo pravo države da ga upotrebi, a za pojedinca, odnosno azilanta, isključivo kao privilegiju.¹⁰

Na kraju, ali ne i manje značajno, treba definisati ilegalne migracije, koje su nastale tako što je prirodan migracioni proces, koji se posebno uvećao po obimu zahuktavanjem procesa globalizacije, stavljen u korelaciju sa pravnim okvirima nacionalnih zakonodavstava i

⁸ Јовашевић Драган: *Лексикон кривичног права*, треће измењено и допуњено издање, Београд, 2006, стр. 19-20.

⁹ О институту азила видети: Кривокапић Борис: *Међународно право, корени, развој, перспективе*, Мегатренд универзитет, Београд, 2006, стр. 24-26; Јанковић Бранимир: *Међународно јавно право*, Научна књига, Београд, 1970, стр. 2208-209; Аврамов Смиља: *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 377-379.

¹⁰ Аврамов Смиља: *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 377-379.

prema njima se odredio kao nelegalan, odnosno ilegalan. Suština stvari je u činjenici da država nije dala pravo migrantu da boravi na njenoj teritoriji, ali to svakako ne znači da je navedeno lice učinilo neko klasično krivično delo i da je reč o kriminalcu. Razlog za takvu tvrdnju leži u činjenici da je međunarodno pravo regulisalo pravo svakom pojedincu da traži azil u drugoj državi, što je navedeno u Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima.¹¹ Dakle, činjenica da mu je strana država uskratila pravo na azil ne znači da je reč o kriminalcu, kao što se to iz pojma „ilegalni migrant“ može lako zaključiti na prvi pogled.

Pozitivno pravo Republike Srbije definisalo je osnovne pojmove vezane za migraciju. Tako se pod migracijom podrazumeva dobrovoljno ili prinudno napuštanje države porekla ili boravka, radi privremenog boravka ili stalnog nastanjenja u Republici Srbiji i dobrovoljno ili prinudno napuštanje Republike Srbije radi privremenog boravka ili stalnog nastanjenja u drugoj državi, kao i promena prebivališta unutar nacionalne teritorije, odnosno promena mesta boravka unutar državne teritorije ukoliko je do promene došlo prinudnim putem. Regulisano je, takođe, da se pod imigracijom podrazumeva spoljna migracija u Republiku Srbiju koja traje ili se očekuje da će trajati duže od 12 meseci, dok emigracija predstavlja spoljnu migraciju iz Srbije koja traje ili se očekuje da će trajati duže od 12 meseci.¹²

Migracije i migracioni faktori

Slično kao i ostali složeni društveni fenomeni, migraciona kretanja ljudi imaju raznovrsne uzroke, pojavne manifestacije i rezultiraju različitim posledicama po same migrante, ali i u odnosu na brojne aspekte sociokulturnih ambijenata društava koje su napustili i onih u koje dolaze. Migracije odlikuju ljudsko društvo od njegovog nastanka, a naročito široke razmere i različite forme dobijaju u savremenom svetu. Pojedinci i manje ili veće društvene grupe oduvek su nastojali da dođu do regiona koji im omogućavaju život u povoljnijim uslovima, koji se prevashodno mogu odnositi na društvene, političke, ekonomske, klimatske i druge uslove. Istorija ljudskog roda ujedno je i istorija migracija, čemu nas uče i stradanja Mojsijevog naroda prema Svetom pismu koji su tražili spas u drugim državama od progona na verskoj osnovi.¹³

Zbog navedenih karakteristika migracija teško je ustanoviti održivi vrednosni sistem koji bi opredelio i teorijski utemeljio razmatranje migracija sa globalnog stanovišta, jer u nekim slučajevima ona donosi prosperitet, kako državama koje su primile migrante, tako i samim migrantima. Nije retka pojava da su migranti, posebno u razvijenim društvima, izvor društveno neprihvatljivog ponašanja, pa i kriminogenog delovanja. S druge strane, brojna migraciona kretanja uzrokuju, odnosno podstiču, i različite prirodne pojave, klimatske promene, a posebno prirodne katastrofe i druge vanredne situacije.¹⁴

¹¹ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena i proglašena Rezolucijom Generalne Skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine: 48 država je glasalo za, nijedna protiv, dok je 8 bilo suzdržano (uključujući Jugoslaviju, Saudijsku Arabiju, Južnu Afriku i SSSR). Član 14. stav 1. glasi: „Svako ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama azil od proganjanja“.

¹² Zakon o upravljanju migracijama, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 107/2012, član 2, stavovi 1-3.

¹³ *Stari zavet*, Druga knjiga mojsijeva, prevod Daničić Đura, Glas mira, Beograd, 2008, str. 52-93.

¹⁴ Мијалковић Саша и Жарковић Милан: *Илегалне миграције и трговина људима*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 16-17.

Mnogi teoretičari međunarodnih odnosa procenjuju da će XXI vek biti vek migracija, a u prilog tome ističu činjenicu da je na njegovom početku bilo više međunarodnih migranata nego ikada u istoriji, za razliku od XX veka, koji je većim delom bio prevashodno determinisan interno raseljenim licima kao nosiocima migracionih procesa, što je bio slučaj sve do poslednje njegove decenije. Tada su izbeglice sa teritorije bivše SFRJ i drugih kriznih regiona pokrenule proces međunarodne migracije,¹⁵ koji je i danas aktuelan.

Danas u svetu postoji više od milijardu migranata, a svake decenije se učešće migranata u svetskoj populaciji povećava, uz procene da će se takav trend nastaviti. Navedeni proces je posledica različitih globalnih trendova, prevashodno političke i ekonomske nestabilnosti u određenim regionima, ali i jačanja procesa međuzavisnosti i klimatskih promena koji sve češće postaju uzrok migracija. Na Zapadu postoji bojazan da migraciona kretanja, nezabeležena u dosadašnjoj istoriji, mogu uzrokovati ozbiljne izazove po stabilnost u razvijenim društvima.¹⁶ To se posebno odnosi na migrante koji su došli u države sa različitom kulturom, a time i mogućnošću za prilagođavanje.¹⁷

Uprkos činjenici da ne postoji opšteprihvaćena definicija migranata na međunarodnom nivou, termin migrant najčešće se koristi za označavanje onih osoba koje migriraju slobodno zbog „lične udobnosti“, odnosno takozvane dobrovoljne migracije. Ona podrazumeva izostanak intervencije nekog spoljnog faktora kojem se nije moguće odupreti. Ovde svakako ne treba računati turiste.¹⁸

Pojedini teoretičari opravdano smatraju da istovetni socijalni uslovi primoravaju većinu savremenih takozvanih dobrovoljnih migranata da menjaju države u kojima žive, ali iz različitih potreba koje diktiraju pretežno ekonomski faktori. Prva grupa lica uglavnom su iz takozvane dobrostojeće srednje klase razvijenih država, koji su primorani da putuju širom sveta u potrazi za profitom, jeftinijom radnom snagom, novim tržištima za sopstvene proizvode, jeftinijim sirovinama i slično. S druge strane, ogromne mase siromašnog stanovništva iz nerazvijenih država se takođe uključuju u migracioni proces u potrazi za zapošljavanjem i obezbeđenjem egzistencije, odnosno odazivaju se na poziv kapitala gde god se u svetu pruža mogućnost za zapošljavanje.¹⁹ Za razliku od migranata iz srednje klase, mase siromašnih migranata ne doprinose značajno ekonomskom razvoju država koje su ih prihvatile. Istovremeno, oni predstavljaju dodatno opterećenje za poreske obveznike.²⁰

¹⁵ O prinudnim unutrašnjim migracijama, odnosno interno raseljenim licima, videti: Cohen Roberta and Deng M. Francis: *Masses in Flight – The Global Crisis of Internal Displacement*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 1998, pp.15-186.

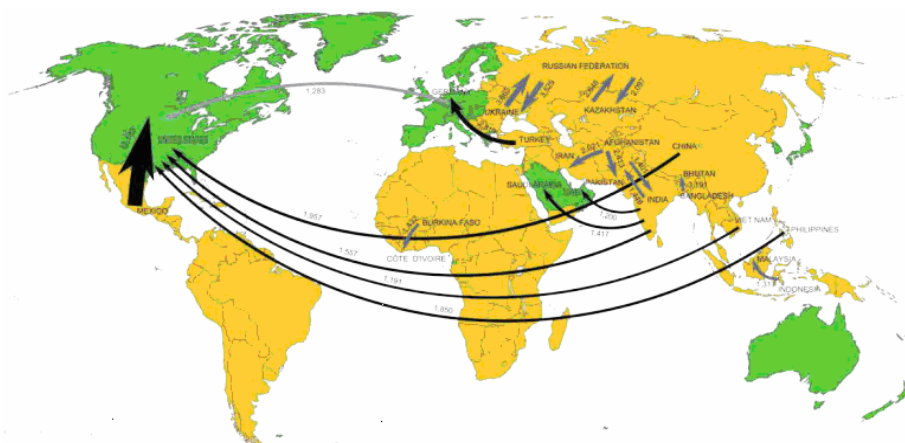
¹⁶ Evans Graham and Newnham Jeffrey: *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998, p. 242.

¹⁷ Nail Thomas: *The Figure of the Migrant*, Stanford University Press, California, 2015, pp. 1-2.

¹⁸ Mijalković Saša i Žarković Milan: *Ilegalne migracije i trgovina ljudima*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012, str. 16-17.

¹⁹ Nail Thomas: *The Figure of the Migrant*, Stanford University Press, California, 2015, pp. 2-7.

²⁰ Navedena migraciona grupacija iz siromašnih država je, primera radi, u Sjedinjenim Državama za čitav XX vek proizvela 0,1 procenat bruto nacionalnog proizvoda. Navedeno prema: Naj Džozef: *Paradoks američke moći*, BMG, Beograd, 2004, str. 169.

Slika 1 – Najznačajnijih 20 migracionih koridora, prema klasifikaciji Svjetske banke prema podacima Međunarodne agencije za migracije – IOM iz 2012. godine²¹

Ono što se na prvi pogled može uočiti analizom migracionih kretanja na globalnom nivou jeste činjenica da demografska struktura stanovništva i stopa ekonomskog razvoja predstavljaju najznačajnije migracione faktore. Budući da konflikti nastaju kao posledica ekonomskih kriza, koje često prerastaju u političke, jasno je da ekonomski faktori preraštaju u ključnu determinantu migracija. Tome ide u prilog i često korišćena izreka teoretičara ekonomskih nauka da je spoljna politika samo ekstrakt – sublimat ekonomske politike države. Može se reći da je u osnovi većine političkih i, u krajnjem, bezbednosnih kriza nalazi ekonomski faktor. Zato ne treba da čude trendovi da se najizraženiji migracioni koridori završavaju u ekonomski razvijenim državama. Ovde treba naglasiti veoma značajnu ulogu Sjedinjenih Država koje, od sticanja nezavisnosti do danas, poseduje privlačnost za migrante ne samo iz nerazvijenih regiona u susedstvu, već i iz udaljenih delova sveta, pa čak i iz ekonomski razvijenih regiona.²² Međutim, iako postoje kratkoročni negativni efekti masovne pojave migranata iz siromašnih država, migracija na duži rok jača moć države koja ih je primila. To se prevashodno odnosi na povećanje broja stanovnika²³ i privredna kretanja, jer se tržište proste radne snage održava konkurentnim na svetskom tržištu i time povećava takozvanu tvrdu moć. Istovremeno, masovniji migracioni tokovi prema pojedinim državama jačaju i njihovu privlačnost i kulturu na međunarodnom planu, odnosno jačaju takozvanu meku moć.²⁴

²¹ World Migration Report 2013, *Migrant Well-being and Development*, Geneva, 2013, p. 61.

²² Sjedinjene Američke Države su najveći primalac međunarodnih migranata, a njihov broj se procenjuje na oko 42,8 miliona u 2010. godini. Slede Ruska Federacija sa 12,3 miliona, Nemačka sa 10,8 miliona, Saudijska Arabija sa 7,3 miliona i Kanada sa 7,2 miliona. Preuzeto iz: Mijalković Saša i Žarković Milan: *Illegalne migracije i trgovina ljudima*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012, str. 23.

²³ Poznato je da je u većini razvijenih država prisutan problem negativnog nataliteta, koji se migracionim procesima može, ako ništa drugo, bar držati pod kontrolom. Tako je, primera radi, Japan koji je tradicionalno negativno nastrojen prema strancima, primoran da svake godine primi 350.000 migranata u narednih 50 godina kako bi održao isti broj stanovnika.

²⁴ Navedeno prema: Naj Džozef: *Paradoks američke moći*, BMG, Beograd, 2004, str. 170-172.

Raznovrsni faktori utiču na pojedinca da se odluči za napuštanje matične države, pa se najčešće svrstavaju u sledeće grupacije:

– ekonomski faktori. Među njima treba posebno istaći sve veći jaz između životnog standarda i ličnih prihoda između država koji privlači migrante prema državama sa većim životnim standardom, ekonomskim razvojem, šansom za zapošljavanje ili napredovanje;

– konflikti. Prema podacima Kancelarije visokog predstavnika UN za izbeglice u 2012. godini je bilo preko 10 miliona izbeglica, a broj interno raseljenih lica, dakle takođe migranata, dostigao je brojku preko 28,8 miliona u 2013. godini. Konflikti mogu biti, po svojoj prirodi, etnički i/ili verski, ali i rezultat ekonomskih nejednakosti ili utrkivanje za prirodnim resursima. Kada se tome dodaju i nedostatak ličnih i verskih sloboda može biti motivacioni faktor, kao i diskriminacija prema rasi, rodu, religiji ili u odnosu na druge osnove;

– demografska disproporcija. Ona može imati različite forme ispoljavanja – od umanjenja broja novorođene dece u razvijenim državama i produženja prosečne dužine života, što doprinosi raskoraku između ponude i potražnje radne snage u razvijenim državama i državama u razvoju. Višak radne snage u nerazvijenim i državama u razvoju mogu stvoriti povećanje stope nezaposlenosti, što predstavlja motivacioni faktor za migraciju. S druge strane, sve starija populacija u razvijenim državama sve više iskazuje potrebu za stranom radnom snagom koja bi popunila manjak radnosposobnog stanovništva;

– vladavina i javne službe. Loša vladavina, korupcija i nedostatak kvalitetnog obrazovanja i zdravstvene zaštite jačaju migracione procese na međunarodnom planu;

– faktori životne sredine. Sve veći broj lica odlučuje da migrira zbog industrijskih akcidenata, poplava, erozije zemljišta, zemljotresa, posledica klimatskih promena, povećane radioaktivnosti,²⁵ zaraznih bolesti i sličnih razloga. Ipak, većina migranata iz ove grupe zadržava se unutar matične države;

– transnacionalne komunikacione mreže. Mogu ih organizovati emigrantske zajednice u državama krajnjim destinacijama migracije i time formiraju socijalne i kulturne obrasce za potencijalne emigrante. Tako članovi komunikacione mreže ili porodice u inostranstvu mogu da promovišu migraciju i upravljaju migracionim procesima za račun trećih lica, kao što je slučaj sa „legalnim” migracijama u industrijski visokorazvijenim državama.²⁶

Pored prisilnih i takozvanih dobrovoljnih migracija postoje i mnoge druge klasifikacije migracija. Tako se, kao jedna od osnovnih podela, nameće klasifikacija prema trajnosti migracije na privremene, odnosno povremene i trajne. Navedena osnovna podela najčešće uzrokuje i druge klasifikacije, jer se kod privremenih migracija najčešće ne preseljavaju čitave porodice, već samo pojedini radno sposobni članovi porodice.²⁷

²⁵ Upečatljiv primer za navedenu vrstu migracionih faktora je svakako i činjenica da su na Kosmetu 1999. godine korišćeni projektili sa osiromašenim uranijumom. Nesporna je činjenica da je reč o štetnom zračenju koje traje hiljadama godina, čime se praktično zauvek ugrožava životna sredina. O navedenom više videti u: Nešić Branimir i Marković Nikola: *Tajna osiromašenog uranijuma, posledice NATO bombardovanja Srbije*, Caneta mundi, Beograd, 2014, str. 138-170 i na zvaničnom sajtu UN: <http://postconflict.unep.ch/publications/uranium.pdf>. pod nazivom: *Depleted Uranium in Kosovo Post-Conflict Environmental Assessment*.

²⁶ World Migration Report 2013, *Migrant Well-being and Development*, Geneva, 2013, pp. 33-34.

²⁷ Мижалковић Саша и Жарковић Милан: *Илегалне миграције и трговина људима*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 19-20.

Sledeća veoma značajna podela migracija zasniva se na pravnom statusu međunarodnih migranata i može biti legalna i „illegalna”, odnosno regularna i neregularna. Nužan uslov za neregularnu migraciju jeste da se lice kretalo izvan zakonskih okvira država porekla ili određišta, odnosno da je prekršilo zakonske norme država tranzita ukoliko su one postojale.²⁸

Podela u odnosu na razmere migracije sa jedne teritorije značajna je sa aspekta međunarodnih odnosa i samog mehanizma njihove realizacije. Klasifikacija prema razmeri migracionih kretanja obuhvata one u kojima se mali procenat populacije kreće u dužem periodu i kada se veliki procenat populacije kreće u kratkom periodu. Tome odgovaraju oni migracioni faktori koji su vezani za elementarne nepogode ili konflikte. Po pravilu, ova klasifikacija je vezana za još jednu podelu migracija koja se zasniva na odnosu prema činjenici da li je ona planska ili neplanska aktivnost. U slučaju migracija većih razmera kretanje se najčešće realizuje neplanski, što je i logično s obzirom na prirodu preovlađujućeg migracionog motiva, kao što su konflikti ili elementarne nepogode, koje nastaju relativno iznenada i ne mogu se pouzdano prognozirati u najvećem broju slučajeva.²⁹

Iako ima još mnogo podela migracija po raznim osnovama, njihova suština nije samo puko „nadgornjavanje” teoretičara, već ima i svoju praktičnu primenu. Naime, reč je o tome da se na osnovu njih uspostavlja i pouzdanija osnova prema kojoj se uređuju nacionalna zakonodavstva i određeni međunarodni pravni akti. Tako svaka podela nudi i određene statistički zasnovane osobine grupa koje su nastale klasifikacijom, čime se stvaraju uslovi za donošenje pravnih normi koje regulišu ponašanje pravnih subjekata prema tim tipovima migranata. Primera radi, ekonomski migranti, čiji je osnovni motiv zapošljavanje, često u slučajevima da nisu u prilici da zadovolje osnovni motiv, počinju da rade u takozvanoj sivoj zoni ili da se bave kriminalnim radnjama. Kada se tome doda i da je reč o neregularnom migrantu, verovatnoća da se lice nađe u kriminogenoj zoni dodatno raste, kao i mogućnost da se navedena lica nađu u rukama „trgovaca ljudima”.³⁰

Nevolja je u tome što motiv za migracijom najčešće prevlada u odnosu na opasnosti koje prete migrantima i oni su neretko spremni da nacionalnim vlastima daju netačne podatke, i tome svesno ili nesvesno ugroze ličnu bezbednost i bezbednost sopstvene porodice ukoliko se kreću zajedno. Čest je slučaj da se migranti lažno predstavljaju kao žrtve političkog progona u sopstvenim državama, a suštinski kriju prave ekonomske migracione motive. Zbog toga su pojedine države i neke međunarodne organizacije, kao što je Evropska unija, usvojile praksu izrade lista sigurnih država iz kojih se ne prihvataju politički azilanti, jer njihov pravni sistem garantuje prava i slobode građana.

S druge strane, evropske države nemaju konzistentnu migracionu politiku, što se posebno ogleda u pravnom položaju neregularnih migranata. Slučaj španske migracione politike koju je sprovodila Zapaterova socijalistička vlada veoma je ilustrativan. Oni su tokom 2005. godine uveli opštu amnestiju za neregularne migrante, kojih je tada bilo oko 700.000. Iako se amnestija pravdala humanim pristupom migraciji i novim građanima koji će plaćati doprinose socijalnom sistemu zaštite, već 2007. godine u Španiju je došlo još

²⁸ World Migration Report 2013, *Migrant Well-being and Development*, Geneva, 2013, p. 34.

²⁹ Ibid.

³⁰ Мижалковић Саша и Жарковић Милан: *Илегалне миграције и трговина људима*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 19.

milion neregularnih migranata koji su amnestiju shvatili kao ohrabrenje za dolazak u Španiju. Italija je, takođe, na sličan način nastojala da reši status neregularnih migranata. Oni su 2002. godine dodelili boravišne dozvole za više od 600.000 lica sa nereguliranim statusom boravka u Italiji. Nešto ranije je i Francuska nastojala da legalizacijom neregularnih migranata pokuša da reši problem. Tako je 80.000 ljudi 1997. godine legalizovalo svoj boravak u Francuskoj, što je dovelo do četvorostruko većeg broja zahteva za dobijanje azila tokom naredne 1998. godine. Međutim, pored jasnog trenda uvećavanja problema sa neregularnim migrantima, odluke pojedinih država da amnestiraju neregularne migrante ne pogađa samo navedene države, već i sve članice Evropske unije. Naime, navedena lica sa reguliranim prebivalištem u državi Šengena imaju prava na slobodno kretanje i boravak na teritoriji država članica Šengena do tri meseca.³¹ To su faktori koji ukazuju na neophodnost usvajanja efikasne zajedničke migracione politike Evropske unije.

Koreni savremene ksenofobije

Gotovo ništa što se danas događa na planu političkih procesa nije novina. U skladu sa navedenom tvrdnjom može se konstatovati da i položaj stranaca u evropskim državama ima svoje istorijsko nasleđe, koje se donekle odražava i na stavove Evropske unije.

U tom kontekstu trebalo bi sagledati položaj stranaca u antičkom svetu. Veliki narodi toga doba, Egipćani, Jevreji, Indijci i Grci, razvijali su kulturu izuzetnosti koja je podrazumevala shvatanje da su oni izabranici bogova i da su određeni da vladaju drugim narodima. Kada se tome doda i činjenica da su navedena društva bila robovlasnička, teško se može govoriti o zabrani diskriminacije ili osnovnim ljudskim pravima, ali je kultura izuzetnosti naroda posebno uticala na položaj stranaca u tim društvima koji je bio krajnje nepovoljan. Tako je, prema drevnom indijskom zakoniku Manu, u kojem su utvrđeni položaj i status kasti u društvu, definisano da su *bramani*, kao najpovlašćenija kasta „božijih ljudi” koji imaju od boga dato pravo da gospodare svime što postoji. *Kudri*, odnosno robovi, nisu imali nikakva prava, ali su ipak bili deo indijskog društvenog života, dok su pripadnici pobeđenih naroda, odnosno *paraji*, imali još gori status od robova. Naime, oni nisu imali prava na bilo kakvu zaštitu, čak ni od robovlasnika koji su štitili sopstvenu imovinu odnosno robove, već su morali da žive van gradskih naselja. Na kraju društvene lestvice nalazili su se stranci, potpuno obespravljani i izloženi preziru i nasilju viših kasti. Sličan odnos prema strancima bio je u većini država toga doba, pa i u drevnom Egiptu, koji su sa prezrenjem gledali i na Grke, kako svedoči Herodot.³²

Jevreji su, takođe, sebe doživljavali kao izabrani narod i gajili netrpeljivost prema strancima, ali nisu ih lišili baš svih prava. Bilo je zabranjeno mučiti strance, a nužan uslov da stranac postane građanin jevrejske države bio je da primi i jevrejsku veru. Međutim, i tada stranac nije uživao sva građanska prava, jer je postojala zabrana da on i njegovi direktni naslednici postanu sudije i vojne starešine. Jevrejski zakoni su, pored naturalizacije, priznavali i institute nenaturalizovanih stranaca, koji su mogli da se nastane u Judeju i slobodno trguju, uz ograničenje da poštuju božije zapovesti. Ipak, za njih su bili nadležni posebni sudovi.

³¹ Dorđević Biljana: *Evropska politika upravljanja migracionim tokovima i Srbija kao njen deo*, Bezbednost Zapadnog Balkana, Januar-mart 2009, str. 78-92.

³² Krivokapić Boris: *Međunarodno pravo, koreni, razvoj, perspektive*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2006, str. 31.

Iako podeljeni u polise, ogromna većina država antičke Grčke gajila je neprijateljska osećanja prema strancima, u čemu je prednjačila Sparta. Tu je postojao institut *ksenelastije*³³ koji se sastojao u pravu proganjanja stranaca. Atina je u navedenom kontekstu bila svojevrsan izuzetak, jer je položaj stranaca bio nešto povoljniji u odnosu na druge polise. Svi stranci bili su podeljeni u četiri grupe, od kojih su *izoteli* bili stranci koji su imali jednaka prava sa atinskim građanima i to prema međunarodnim ugovorima. *Meteci* su bili stranci iz drugih polisa koji su imali pravo boravka u Atini, ali bez političkih prava i sa ograničenim pravom na sticanje nepokretnosti. Plaćali su porez i imali vojnu obavezu, a borili su se na najopasnijim mestima. Poslednje dve grupe činili su stranci bez stalnog domicila u Atici i varvari, odnosno lica rođena van helenske civilizacije. Oni nisu imali nikakva prava i bili su izloženi preziru, što je bilo posebno izraženo prema varvarima koji su se rasom, verom, izgledom ili običajima razlikovali od Grka. Stari Grci su ih često poredili sa životinjama, a Aristotel je govorio da su po svojoj prirodi predodređeni za robove.

Stari Rimljani imali su zakone koji su se veoma strogo odnosili prema pravima stranaca koji su bili izloženi svakoj vrsti nasilja i nemilosti. Međutim, razvojem ekonomskih odnosa sa inostranstvom, Rim je uočio da mu stranci mogu doneti korist. Tako su uvedene nove ustanove koje regulišu njihova prava i obaveze, kao što su: hospicijum,³⁴ patronat,³⁵ rekuperacija i zaključivanje mnoštva međunarodnih ugovora koji su garantovali određena prava podanicima tih država na teritoriji Rimskog carstva. Ipak su u Rimu, i pored navedenih povlastica koji su uživale samo povlašćene grupe stranaca, postojale mase stranaca koji nisu imali nikakva prava.³⁶

Strahovi od migranata nisu bili imanentni samo evropskim društvima, već i Sjedinjenim Državama, koje su od svog postanka vodili brigu o uticaju imigracije na nacionalne vrednosti. Tako je jedan od očeva nacije i ambasador Sjedinjenih Država u Francuskoj Bendžamin Frenklin iskazivao zabrinutost zbog navodne gluposti nemačkih imigranata koji većinski nisu znali engleski jezik. Frenklin je smatrao da bi njihovo masovno prisustvo u Sjedinjenim Državama moglo značiti velike poremećaje u odnosima sa domicilnim stanovništvom. Slični stavovi u Americi su bili zastupljeni i u odnosu na Irce i druge migrante tokom XIX veka, kada je osnovana i partija pod nazivom „Znati ništa“ („Know Nothing Party“). Migranti iz Azije bili su na određeni način izopšteni iz društvenog života u Sjedinjenim Državama od 1882. godine, a usvajanjem Zakona o ograničenju migracije od 1924. godine stvoreni su zakonski uslovi za umanjeње migracionih tokova.³⁷

³³ Na grčkom je *xenos* stranac, odnosno tuđin, a *elases* znači teranje, odnosno isterivanje. Slično je i sa *kse-nofobijom* koja vuče korene od grčkih termina koji su odomaćeni u mnogim svetskim jezicima. Tako se može reći da je antička grčka ne samo tvorac navedenog termina, već i navedene prakse odnosa prema strancima.

³⁴ Na latinskom *hospitium* znači gostoprimstvo ili gošćenje, a reč je o tipskom ugovoru koji reguliše obaveze rimskog građanina prema strancu koga prima i podrazumeva odbranu njegovih interesa pred sudovima i njegovo negovanje u slučaju bolesti.

³⁵ Navedeni izraz se odomaćio u mnogim svetskim jezicima, a prvobitno je predstavljao ugovor između stranca, kao klijenta, i rimskog građanina, kao patrona, prema kojem se klijent obavezivao da bude pokoran patronu, koji je imao obavezu da pomaže strancu i uči ga rimskom pravu. Specifikum navedenog ugovornog odnosa predstavlja činjenica da je klijent njegovim potpisivanjem gubio svoje dotadašnje državljanstvo i postajao svojevrsan štićenik Rima.

³⁶ Za više videti: Krivokapić Boris: *Međunarodno pravo, koreni, razvoj, perspektive*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2006, str. 31-35, Janković Branimir: *Međunarodno javno pravo*, Naučna knjiga, Beograd, 1970, str. 26-29.

³⁷ Naj Džozef: *Paradoks američke moći*, BMG, Beograd, 2004, str. 168.

Na prvi pogled čini se da ljudski rod nije mnogo napredovao u odnosu prema strancima od antičkog doba do danas sa političkog aspekta. Sa pravne tačke gledišta postoje bitne razlike, jer je usvojen set univerzalnih ljudskih prava i sloboda, čime je međunarodno pravo uredilo pojedine aspekte regulisanja boravka stranaca, čime je utvrđen uticaj na nacionalna zakonodavstva. Međutim, ključno pitanje je politička volja da se određene pravne norme primene i migraciona politika država koja je prevashodno determinisana političkom voljom koja se kreće u obrascima definisanim još u antičko doba.

Slično kao i u Evropi, istraživanja javnog mnjenja u Sjedinjenim Državama ukazuju na to da ima dvostruko više Amerikanaca koji su skeptični prema migrantima. Većina stanovništva želi što manje imigranata u svojim državama, plašeći se za sopstvena radna mesta, dodatnih budžetskih troškova i kulturoloških razlika koje mogu dovesti do nemoci domicilne kulture da asimiluje veliki broj migranata. Ono što ključno razlikuje situaciju od pre gotovo jednog veka i danas u vezi sa velikim talasom migracija jeste što se u to vreme pred migrante postavljao nedvosmislen zahtev za asimilacijom. Danas je sa migrantima situacija nešto drugačija, jer se u školama uči o multikulturalizmu, kao produktu kulturne globalizacije, što u velikoj meri relativizuje domete asimilacionih nastojanja društava u koje se doseljavaju migranti.³⁸

Budući da se moderna Evropa na kulturnoj osnovi izgradila na civilizaciji antičke Grčke, a pravno uredila pod značajnim uticajem rimskog prava, neophodno je pri analizi odnosa savremenih evropskih shvatanja migracionih kretanja imati u vidu i njihove fundamente. Opravdano se može postaviti pitanje – ne ponašaju li se moderna Evropa i Sjedinjene Države istovetno kao i Rimski imperija kada sklapa sporazume o bezviznom režimu ili uslovljavanja Jevreja da stranci prime njihovu veru sa stavovima pojedinih država da su kod njih dobrodošle samo izbeglice iz Sirije koje su hrišćanske veroispovesti.

Tendencije migracionih procesa u Jugoistočnoj Evropi

Kao što se može sagledati iz analize motivacionih faktora, migracije umnogome zavise od ekonomskih i političkih procesa, ali i drugih uslova koji determinišu savremenu međunarodnu politiku. Ono što dodatno uslovljava praćenje savremenog fenomena migracije jeste činjenica da su motivacioni faktori najčešće hibridnog karaktera i da se veoma retko mogu striktno klasifikovati.

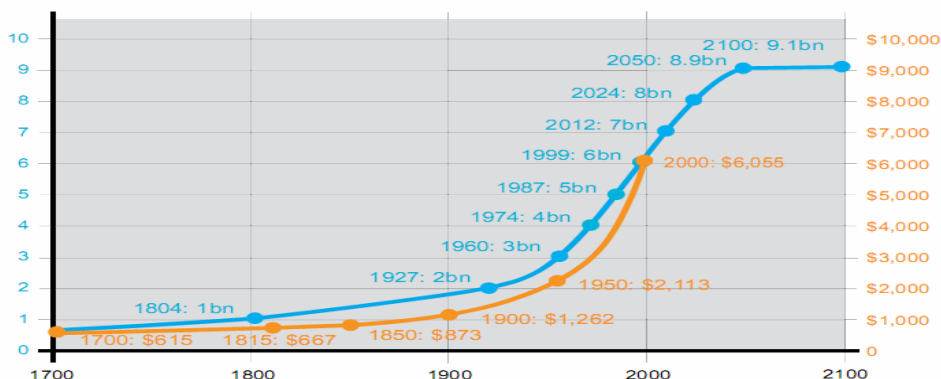
Kao što je već rečeno, demografska disproporcija je naglašena i u sadašnjem vremenu, a projekcije su da će i u narednim decenijama broj stanovnika na globalnom nivou rasti u skladu sa grafikonom koji sledi.

Istovremeno, proces globalizacije u sferi ekonomije doveo je do porasta jaza između bogatih i siromašnih, odnosno do sve veće disproporcije u stepenu razvoja između razvijenih i država u razvoju. To će svakako dovesti do sve izraženijih ekonomskih motivacionih faktora za migracije u narednim decenijama.

Jugoistočna Evropa predstavlja tranzitni koridor za migracije iz regiona sa visokom stopom nezaposlenosti i niskim životnim standardom na jugu i istoku u regione sa starom populacijom i relativno nižom stopom nezaposlenosti, a visokim životnim standardom na

³⁸ Naj Džozef: *Paradoks američke moći*, BMG, Beograd, 2004, str. 169-170.

zapadu i severu. U ovom kontekstu treba sagledati dvostruki proces migracije koji se odigrava u regionu jugoistočne Evrope, jer je, pored tranzita, prisutna i višedecenijska ekonomska migracija stanovništva iz ovog regiona u razvijene države zapadne Evrope. Tako Turska ima izražena oba migraciona segmenta i kao tranzitna i kao država porekla,³⁹ i s te strane je ona interesantna za analizu, budući da je njen geografski položaj prirodni most između Evrope, Bliskog istoka, Azije i Afrike. Problem neregularne migracije u Turskoj postao je izražen nakon islamske revolucije u Iranu 1979. godine. Drugi veliki talas izbeglica iz severnog Iraka zapljusnuo je Tursku 1988. godine, kada su Kurdi bežali od represija Sadama Huseina, a zatim su usledile grupe izbeglica iz Azije, Afrike, Bliskog istoka i sa Kavkaza. Turska nije privlačna kao krajnja destinacija migranata, zbog tada nerazvijene ekonomije, ali je zbog liberalnog političkog sistema bila odgovarajući prolaz ka prosperitetnijim zemljama Evrope.⁴⁰ Tako se Turska našla kao jedna od najznačajnijih tranzitnih koridora sa procenjenim brojem migranata većim od 2,8 miliona tokom 2010. godine, što je stavlja na drugo mesto u svetu, odmah posle Meksika koji je najveća tranzitna država sa više od 12 miliona migranata u istom periodu⁴¹. Turska je postala glavno migraciono čvorište za tranzit u Zapadnu Evropu, posebno prema Grčkoj, Italiji, Nemačkoj, Holandiji i Velikoj Britaniji.

Slika 2 – Predviđanja globalnog rasta populacije i bruto nacionalnog dohotka po glavi stanovnika u periodu od 1700. do 2048. godine⁴²

Mreže organizatora neregularne migracije koriste savremene tehnologije da omoguću ilegalne prelasku u države članice Evropske unije, posebno u vezi sa izradom krivotvorenih pasoša, viza i ličnih dokumenata koji se koriste prilikom kontrola na granič-

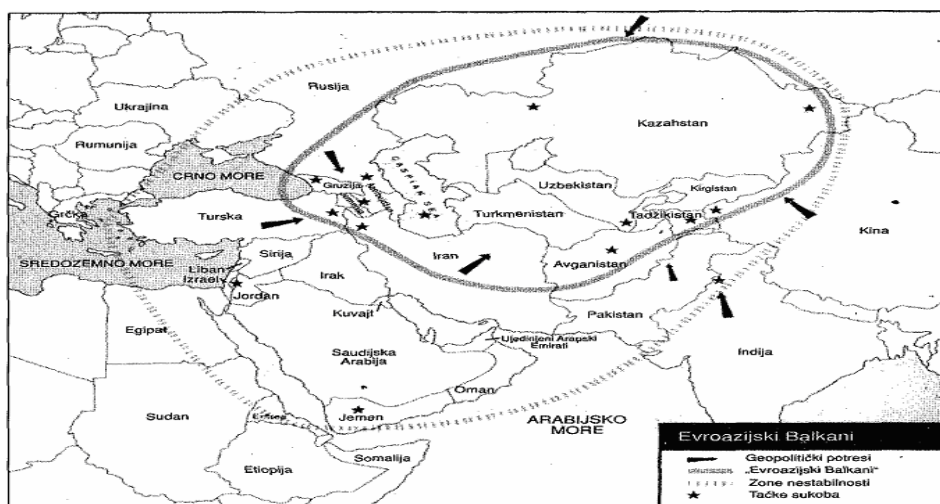
³⁹ U SR Nemačkoj živi preko 2,1 milion građana turskog porekla. Navedeno prema: Joshua S. Goldstein and Jon C. Pevehouse: *International Relations- Tenth Edition 2013–2014 Update*, Pearson, New Jersey, USA, 2014, p. 368.

⁴⁰ Bulatović Aleksandra: *Politika kontrole organizovanog kriminala - slučaj Turske*, Zbornik Instituta za kriminološka sociološka istraživanja, 2010/ Vol. XXIX / 1-2 / str. 197.

⁴¹ *World Migration Report 2013, Migrant Well-being and Development*, Geneva, 2013, p. 62.

⁴² *Global Strategic Trends – Out to 2040*, Fourth Edition, Ministry of Defense, UK, 2010, p. 24.

nim prelazima.⁴³ Međutim, od početka građanskog rata u Siriji, turska granica se prelazi mimo zvaničnih puteva, bilo kopnenim, bilo morskim, pa čak i vazдушnim putem. Ovom poslu organizovane kriminalne grupe prilaze nakon temeljnog izučavanja uslova za ilegalne migracije, identifikacije potencijalnih klijenata, sastavljanja materijala potrebnog za traženje azila, te obećanja pomoći klijentima prilikom zapošljavanja u državi krajnje destinacije. Za razliku od trgovine ljudima, koja se smatra modernim oblikom ropstva i podrazumeva prinudu i fizičku eksploataciju žrtve trgovine, krijumčarenje imigranata podrazumeva zajednički interes i dobrovoljni pristanak migranta.⁴⁴ Organizovanje tranzita neregularnih imigranata predstavlja značajan izvor prihoda u mnogim pokrajinama u Turskoj, dok je trgovina ljudima pre usamljena pojava nego pravilo. Zbog toga je Turska, tokom procesa harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa evropskim zakonodavstvom, posebno inkriminisala trgovinu ljudima i krijumčarenje imigranata u krivičnom zakonodavstvu.⁴⁵

Slika 3 – Predviđanja Bžežinskog o bezbednosno neuralgičnim područjima u Evroaziji

⁴³ Jedan od terorista, Ahmed Almuhammed, koji je izvršio samoubilački napad ispred stadiona u Parizu 13. novembra 2015. godine, imao je krivotvoreni sirijski pasoš, koji je izrađen u Turskoj. On je, prema navodima zvaničnih organa unutrašnjih poslova Grčke, Srbije i Hrvatske, 3. oktobra stupio na tlo Grčke, gde je uredno evidentiran njegov zahtev za azil, a 7. oktobra su ga organi MUP-a evidentirali pri ulasku na teritoriju Srbije u Preševu. Navedeno prema:

<http://www.nspm.rs/hronika/blic-terorista-koji-je-sejao-smrt-u-parizu-prosao-kroz-grcku-srbiju-hrvatsku-austriju-sa-sirijskim-pasosem-registrovan-u-presevu.html?alphabet=l>, 16. 11. 2015. godine.

⁴⁴ O navedenom videti i: *Избегличка криза као претња националној безбедности Републике Србије*, Зборник радова научног скупа Шест деценија школе Националне одбране: Корени раскршћа и перспективе, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2015, стр. 287-294.

⁴⁵ Bulatović Aleksandra: *Politika kontrole organizovanog kriminala - slučaj Turske*, Zbornik Instituta za kriminološka sociološka istraživanja, 2010/ Vol. XXIX / 1-2 / str. 197-198.

Kao što se iz primera Turske jasno može uočiti uticaj konflikta u susednim državama na migracione procese, neophodno je sagledati perspektive rešavanja kriznih situacija u regionima Bliskog istoka, Azije i sa Kavkaza, kao potencijalnih motivacionih faktora za migracione procese prema Evropi. Reč je o potencijalnim konfliktnim područjima koje je Bžežinski davno označio kao regione geopolitičkih potresa i nestabilnosti u budućnosti, kao što se može videti na sledećoj mapi.⁴⁶

Dakle, jasno je da se može računati na navedene regione kao na izvore migracionih kretanja koji će uticati na prostor jugoistočne Evrope na dugoročnoj osnovi. Razlozi za navedenu tvrdnju su kumulativne prirode i može se reći da je za navedeni region immanentan gotovo čitav spektar migracionih motivacionih faktora: od ekonomskih, političkih, preko potencijala za izbijanje konflikata, do ratnih sukoba kao što je to slučaj u Iraku i Siriji.

Politička i bezbednosna situacija u regionima severne Afrike i Bliskog istoka, u kojima je izvršen transfer vlasti tokom takozvanog „arapskog proleća“ i dalje je nestabilna. Uzrokovana je unutrašnjim protivrečnostima u navedenim društvima i opterećena nasleđenim međdržavnim antagonizmima, od kojih je najozbiljniji izraelsko-arapski konflikt.⁴⁷

Slika 4 – Evropska unija realizuje Mediteransku pomorsku operaciju u kojoj je samo tokom 2015. godine spaseno oko 100.000 migranata⁴⁸

Sve ukazuje na to da će se i u narednom periodu iz navedenih regiona migranti kretati prema razvijenim i stabilnim regionima Zapadne Evrope, od kojih je, pored pomorske, odnosno mediteranske migracione rute, posebno značajna i takozvana kopnena, odnosno Balkanska ruta.⁴⁹

Dnevni priliv migranata u region Balkana se tokom 2015. godine sve češće merio u hiljadama. Glavni migracioni tokovi su većim delom godine išli od Turske, Grčke i Makedonije, preko Srbije do Mađarske i dalje u države Evropske unije i Skandinavije. Mađar-

⁴⁶ Bžežinski Zbignjev: *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica i Romanov Banja Luka, 2001, str.118.

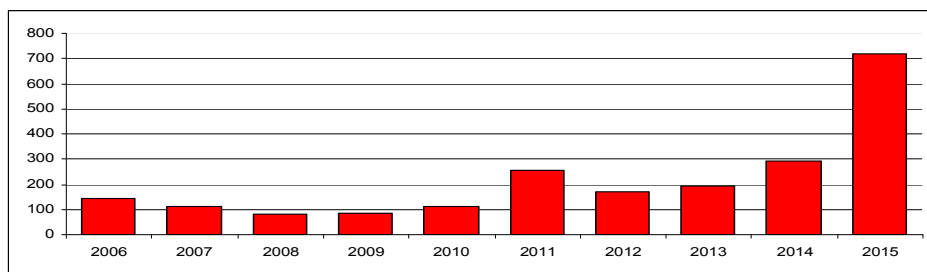
⁴⁷ Za više o migracijama u Sredozemnom basenu videti: Петровић Драган: *Геополитика Средоземља*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 171-179.

⁴⁸ Navedeno prema: <http://weblog.iom.int/missing-migrants>, 28.08. 2015. године.

⁴⁹ Za predviđanja o stanju u regionu Bliskog istoka i severne Afrike videti: *Global Strategic Trends – Out to 2045*, Fifth Edition, Ministry of Defense, UK, 2015, pp. 125-131.

ska je jula 2015. godine počela sa izgradnjom zida na granici sa Srbijom, koji je tokom leta završen i time delimično zaustavila priliv migranata, koji su promenili rutu kretanja i usmerili se prema Hrvatskoj i Sloveniji. Odluka Mađarskih vlasti izazvala je negativne reakcije Beograda, ali i evropskih centara moći. Izgradnja zida dovela je u iskušenje inače dobre bilateralne odnose Srbije i Mađarske. Hrvatska je reagovala na skretanje migracionih tokova prema njihovoj teritoriji i za to okrivila vlasti u Srbiji i Mađarskoj, smatrajući da je reč o zaveri usmerenoj protiv njenih nacionalnih interesa. Takva situacija uzrokovala je i svojevrsnu blokadu slobodnog kretanja ljudi i dobara kroz Hrvatsku, koja je izazvala recipročnu reakciju Srbije. Sve to je primoralo organe Evropske unije da se uključe u rešavanje mogućih međudržavnih sporova koje je izazvala migraciona kriza, pozivanjem na regionalnu saradnju i poštovanje prava izbeglica. Slični problemi javili su se i na granici Hrvatske i Slovenije, koja najavljuje izgradnju zida prema Hrvatskoj. Može se konstatovati da su izbeglice jednovremeno i posledica međunarodnih sukoba, ali i konflikata.⁵⁰ S obzirom na to da je političko-bezbednosna situacija u regionu jugoistočne Evrope još uvek opterećena nacionalnim i verskim antagonizmima, nedovoljnim ekonomskim razvojem i posledicama nasilnog raspada bivše SFRJ, migracioni talas svakako ne doprinosi stabilizaciji prilika u regionu.

Vlada Republike Srbije usvojila je 2009. godine Strategiju suprotstavljanja ilegalnim migracijama za period 2009–2014. godine,⁵¹ što je bio preduslov za svrstavanje Srbije na listu pozitivnog viznog režima Evropske unije. Analiza statističkih podataka ukazuje na to da je usvajanje navedene strategije bila i potreba nacionalnog sistema bezbednosti.

Slika 5 – Ukupan broj krivičnih dela nedozvoljenog prelaska državne granice i krijumčarenje ljudi prema evidenciji Ministarstva unutrašnjih poslova R. Srbije

Nagli porast izvršenja i otkrivanja krivičnih dela vezanih za neregularne migracije u Srbiji nisu iznenađujući, ali ukazuju na zabrinjavajući porast sa tendencijom da se i u narednom periodu uvećavaju s obzirom na to da je većina migracionih faktora na strani nastavka masovnih migracija.

⁵⁰ Joshua S. Goldstein and Jon C. Pevehouse: *International Relations- Tenth Edition 2013–2014 Update*, Pearson, New Jersey, USA, 2014, p. 435.

⁵¹ Strategija suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji za period 2009–2014. godine, Službeni glasnik R. Srbije, br. 25/09.

S druge strane, prema odredbama Zakona o azilu,⁵² lice koje zatraži azil ne treba da bude kažnjeno za nezakonit ulazak ili boravak na teritoriji Republike Srbije, ali samo ukoliko ispuni određene uslove. Pored podnošenja zahteva za dobijanje azila, lice koje je prekršilo odredbe Zakona o zaštiti državne granice i/ili Zakona o strancima nužno mora da pruži valjano obrazloženje za nezakonit ulazak ili boravak na teritoriji Srbije. U tim slučajevima nadležni prekršajni sudovi dužni su da obezbede da se istinito i potpuno utvrde činjenice koje su važne za donošenje odluke, zatim da se staraju da neznanje ili neukost stranke, odnosno migranta, ne bude na štetu njegovog prava i da se odredbe u vezi sa upotrebom jezika, prevođenja na jezik koji lice razume uz pomoć sudskog tumača zaista primenjuju. Tek nakon nedvosmislenog utvrđivanja svih relevantnih činjenica, može se doneti odluka nadležnog suda za prekršaje. Time se zakonski uredila međunarodnopravna obaveza da se obezbedi mogućnost traženja azila u Republici Srbiji.⁵³

Zaključak

Moderni svet suočava se sa velikim migracionim kretanjima kao nikada do sada. Istina, bilo je i ranije velikih migracionih talasa, ali su oni bili posledica velikih ratnih sukoba, kao što su Prvi i Drugi svetski rat. Proces globalizacije na polju ekonomije, komunikacije i bezbednosti doveo je do pojave fenomena takozvanog globalnog sela, koji je u krajnjem doveo i do pojave da migranti sve češće ne žele da žive u sopstvenoj državi niti u regionu, već nastoje da odu u stabilne i prosperitetne regione i države.

Nevolja je u tome što se radi o masovnim migracionim kretanjima, koja su delimično posledica prisilnog iseljavanja, a delimično je reč o ekonomskim migrantima. Jasno je da navedenim licima treba pružiti uslove za život dostojan čoveka i mogućnost da ostvare svoje pravo na podnošenje zahteva za azil, ali imajući u vidu da je reč o masovnom pokretu stanovništva, koji se meri u hiljadama na dnevnom nivou, teško je stvoriti uslove za pravno valjanu i objektivnu procenu migracionih motiva. To je ujedno i ključna odrednica budućeg pravnog statusa migranta, koji može dobiti status azilanta, ali i biti kažnjen i proteran iz države ukoliko se utvrdi da je reč o neregularnom migrantu. Dakle, može se konstatovati da je klasifikacija migranata ključna za njihovu dalju sudbinu u državi u kojoj žele da se nastane, ali i migraciona politika države ili međunarodne organizacije koja u određenom vremenu favorizuje prijem migranata iz određenih država. Drugim rečima, migrant ima pravo da zatraži azil, a država ima pravo da prihvati njegov zahtev ili da ga odbije.

Postojeća klasifikacija migracionih faktora je teorijski u najvećoj meri usaglašena, čime su stečeni osnovi i za sistematski uticaj na promenu uslova koji doprinose migracionim kretanjima. Međutim, problem je u suštini sistema međunarodnih odnosa i nedostatku političke volje da se zajedničkim naporima deluje na smanjenje negativnih uslova života koji doprinose migracijama. U većini država političke strukture ne razmišljaju o programskim opredeljenjima koji bi poboljšali ekonomsku i političku stabilnost u udaljenim kriznim regionima koji su postojbina migranata niti bi dobili podršku biračkog tela za ta-

⁵² Zakon o azilu, Službeni glasnik R. Srbije, br. 109/07, član 8.

⁵³ *Izazovi prisilnih migracija - stanje ljudskih prava tražilaca azila i povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji*, Grupa 484 i Fondacija za otvoreno društvo, Beograd, 2012, str. 9.

kvu politiku. Tako se zbog loših uslova života i sve većeg ekonomskog jaza između bogatih i siromašnih regiona, kao i nestabilnih bezbednosnih prilika u pojedinim područjima sveta može sa sigurnošću očekivati da će se migracioni pritisci na ekonomski razvijene zemlje Zapada nastaviti i u narednom periodu.

Region jugoistočne Evrope nalazi se na jednoj od najfrekventnijih migracionih ruta u Evropi. Pored problema loše ekonomske situacije u većini država i negativnog nasleđa iz bliže istorije, migracioni talas je pokazao krhkost političke stabilnosti, ali i nekonzistentno ponašanje pojedinih država članica Evropske unije prema migrantima i zajedničkoj migracionoj politici. Evropska unija je svoje delovanje u migracionoj krizi zadržala na nivou kriznog menadžmenta i još uvek nije postigla konsenzus oko osnovnih pitanja, čak ni na tom nivou, a da ne govorimo o njenim aspiracijama na spoljnopolitičkom planu za delovanje na međunarodnoj sceni kao globalni akter. Takođe, pokazala je da ne može da postigne konsenzus o značajnim pitanjima kao što je zajednička i sveobuhvatna migraciona politika, koja bi, pored kriznog menadžmenta, obuhvatala i zajednički spoljnopolitički nastup usmeren ka stabilizaciji političko-bezbednosnih prilika u kriznim regionima i njihov održiv ekonomski razvoj.

Zbog toga treba očekivati nastavak migracionih pritisaka na region jugoistočne Evrope i u godinama koje dolaze, s obzirom na to da je nestabilnost regiona Bliskog i srednjeg istoka i severa Afrike izvesna, bar sa današnje tačke gledišta. Relativno male i nerazvijene države regiona, izuzev Turske, nisu u prilici da bitno utiču na tokove migracione krize, već su u poziciji da stvore uslove za bezbedan i dostojanstven boravak migrantima na njihovom putu ka državama u kojima će tražiti azil u skladu sa odredbama međunarodnog i nacionalnog prava.

Literatura

[1] Аврамов, Смиља. *Међународно јавно право*. Београд: Академија за дипломатију и безбедност, 2011.

[2] Bulatović, Aleksandra. *Politika kontrole organizovanog kriminala - slučaj Turske*. Zbornik Instituta za kriminološka sociološka istraživanja, 2010/ Vol. XXIX, strana 193-211.

[3] Bžežinski, Zbignjev. *Velika šahovska tabla*, Podgorica: CID i Romanov, 2001.

[4] Cohen, Roberta and Deng, M. Francis. *Masses in Flight – The Global Crisis of Internal Displacement*. Washington D.C: Brookings Institution Press, 1998.

[5] United Nations Environment Programme. *Depleted Uranium in Kosovo Post-Conflict Environmental Assessment*. UNEP, <http://postconflict.unep.ch/publications/uranium.pdf> (preuzeto: 09.07.2015.)

[6] Đorđević, Biljana. *Evropska politika upravljanja migracionim tokovima i Srbija kao njen deo*. Bezbednost Zapadnog Balkana, Januar-mart 2009, strana 78-92.

[7] Grupa 484 i Fondacija za otvoreno društvo. *Izazovi prisilnih migracija - stanje ljudskih prava tražilaca azila i povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji*. Nexus Vranje, http://www.nexusvranje.com/dokumenti/sr/7_20_izazovi_prisilnih_migracija_srp.pdf (preuzeto: 02.04.2014.)

[8] Evans, Graham and Newnham, Jeffrey. *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books, 1998.

[9] Ministry of Defense. *Global Strategic Trends – Out to 2040*. Fourth Edition, Ministry of Defense, UK, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/33717/GST4_v9_Feb10.pdf (preuzeto: 10.08.2015.)

- [10] Henkin Louis: *The Age of Rights*. New York: Columbia University Press, 1990.
- [11] Janković, Branimir. *Међународно јавно право*. Београд: Научна књига, 1970.
- [12] Јовашевић, Драган. *Лексикон кривичног права*, Београд: Службени гласник, 2006.
- [13] Joshua, S. Goldstein and Jon, C. Pevehouse. *International Relations- Tenth Edition 2013–2014 Update*. New Jersey, USA: Pearson, 2014.
- [14] Кривокапић, Борис. *Међународно право, корени, развој, перспективе*. Београд: Мегатренд универзитет, 2006.
- [15] Nail, Thomas. *The Figure of the Migrant*. California: Stanford University Press, 2015.
- [16] Naj, Džozef. *Paradoks američke моћи*. Београд: BMG, 2004.
- [17] Нешић, Бранимир и Марковић, Никола. *Тајна осиромашеног уранијума, последице НАТО бомбардовања Србије*. Београд: Caneta mundi, 2014.
- [18] Мијалковић, Саша и Жарковић, Милан. *Илегалне миграције и трговина људима*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2012.
- [19] *Stari zavet, Druga knjiga mojsijeva*. превод Daničić Ђура, Београд: Glas mira, 2008.
- [20] Петровић, Драган. *Геополитика Средоземља*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2012.
- [21] *Webster's International Dictionary*, Springfield, Mass., USA: G&C Merriam Company, 1955.
- [22] International Organization for Migration. „*World Migration Report 2013, Migrant Well-being and Development*”. IOM, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2013_en.pdf (preuzeto: 12.09.2015.)
- [23] Резолуција Генералне Скупштине Уједињених нација 217 (III) од 10. децембра 1948. године.
- [24] *Strategiju suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji za period 2009–2014. године*, Службени гласник Р. Србије, бр. 25/09.
- [25] *Zakon o azilu*, Службени гласник Р. Србије, бр. 109/07.
- [26] *Zakon o upravljanju migracijama*, Службени гласник Републике Србије, број 107/2012.

ODBRAMBENA SARADNJA SRBIJE I TURSKE KAO POKAZATELJ SPROVOĐENJA DAVUTOGLUOVE „STRATEGIJSKE DUBINE“

Đorđe M. Pavlović

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

U ovom radu analizira se stepen usklađenosti odbrambene saradnje Srbije i Turske od 2004. do 2014. godine sa spoljnopolitičkom koncepcijom Ahmeta Davutoglua, iznetoj u njegovom delu „Strategijska dubina“. Radi toga je u članku pretežno korišćena komparativna metoda za poređenje stepena saradnje na planu odbrane Turske i Srbije, kao i Turske i „Kosova“. Isti metod korišćen je i za poređenje uočenog nivoa odbrambene saradnje sa Davutogluovim idejama iz navedenog dela. Pritom su, kao poredbeni polja, izdvojeni: ugovorna osnova odbrambene saradnje, bilateralne posete visokog nivoa i konkretne aktivnosti u okviru saradnje na planu odbrane. Kvalitativna analiza sadržaja dokumenata korišćena je za prikupljanje podataka sa zvaničnih sajtova Ministarstva odbrane Srbije, pojedinih institucija Vojske Srbije, Ministarstva za Kosovske snage bezbednosti, kao i Davutogluovog dela.

Autor je ustanovio da je u navedenom periodu Turska intenzivno podržavala razvoj odbrambenog sektora „Kosova“, dok je njena saradnja sa Srbijom bila ograničena na aktivnosti koje su više političke nego vojne prirode, što je u potpunom saglasju sa idejama iz „Strategijske dubine“. Zaključuje se da će se i u narednom periodu odbrambena saradnja Beograda i Ankare razvijati, pre svega, u funkciji bilateralnih odnosa na političkoj ravni, pri čemu se kao otežavajuće okolnosti izdvajaju izbor Davutoglua za turskog premijera, Erdogana za turskog predsednika, ali i kriza trilateralne saradnje Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske kao dominantnog okvira srpsko-turske političke komunikacije. Sa druge strane, saradnja Ankare i Prištine najverovatnije će biti nastavljena istim ili čak i intenzivnijim tempom, imajući u vidu da ne postoje značajnije prepreke za njen razvoj.

Ključne reči: *Srbija, Turska, Vojska Srbije, Kosovske snage bezbednosti, odbrambena saradnja, spoljna politika*

Uvod

Spoljnopolitički koncept Ahmeta Davutoglua (*Ahmet Davutoğlu*) privukao je veliku pažnju, kako akademske zajednice, tako i širih društvenih krugova, prevashodno zbog pojačanog turskog angažmana na međunarodnoj sceni, a samim tim i na Balkanu. Imajući u vidu da je pomenuti aktivizam spoljne politike Ankare nailazio na protivrečne ocene, ali i na negiranje bilo kakve povezanosti sa Davutogluovim delom „Strategijska dubina“, osnovna hi-

poteza ovog rada je dokazivanje te veze na primeru turskog nastupa prema Srbiji u periodu od 2004. do 2014. godine. Naime, saradnja Srbije i Turske na planu odbrane, kao najdelikatnijem polju političke saradnje dveju država, može se posmatrati kao jedan od indikatora sprovođenja Davutogluovih zamisli na Balkanu u navedenom desetogodišnjem intervalu.

Kada je reč o vremenskom određenju istraživanja, za početnu tačku odabrana je 2004. godina iz tri razloga. Prvi je činjenica da je srpsko-turska odbrambena saradnja obnovljena upravo te godine i da je trajala tokom celog navedenog intervala. Takođe, Davutoglu je pomenuto delo objavio 2001. godine, nakon čega je došla do izražaja i njegova uloga stvaraoca i sprovodioca spoljne politike Turske. Prostorno određenje saradnje obuhvata teritorije Turske i Srbije, uključujući i Kosovo i Metohiju.

U ovom članku, dominantna je komparativna metoda, budući da se poredi stepen odbrambene saradnje Srbije i Turske sa istovrsnom saradnjom Ankare i Prištine. Osim toga, pomenuti metod koristimo i prilikom poređenja efekata te saradnje sa zamislama iz Davutogluove „Strategijske dubine”. Da bi se uspešno obavilo prvo poređenje, određena su tri segmenta odbrambene saradnje u okviru kojih ćemo upoređivati nivo bilateralnih odnosa. Prvo poredbeno polje je ugovorna osnova saradnje u oblasti odbrane, drugo čine bilateralne posete visokog nivoa na istom planu, dok poslednje predstavljaju konkretne aktivnosti odbrambene saradnje. Na taj način biće ostvaren uvid u sve relevantne segmente bilateralnih odbrambenih odnosa, što će omogućiti izvođenje zaključka o navedenoj hipotezi.

Od metoda za prikupljanje podataka pretežno će biti korišćena metoda kvalitativne analize sadržaja dokumenata. Pritom su kao izvori podataka za drugo i treće poglavlje rada uglavnom korišćeni zvanični internet sajtovi Ministarstva odbrane Srbije i pojedinih institucija Vojske Srbije, kao i Ministarstva za Kosovske snage bezbednosti. Iako na njima nisu navedene sve bilateralne aktivnosti sa Turskom, to značajnije ne umanjuje relevantnost izvedenih zaključaka rada. Izlaganje je pritom u najvećoj meri hronološko, radi sistematičnosti i preglednosti teksta.

Srbija u Davutogluovoj „Strategijskoj dubini”

Od dolaska na vlast Partije pravde i razvoja (*Adalet ve Kalkınma Partisi – AKR*) 2002. godine spoljna politika Turske bila je sve aktivnija i prodornija, kako u njenom neposrednom susedstvu, tako i na globalnom planu. Taj diplomatski polet prevashodno je zasluga glavnog turskog spoljnopolitičkog stratega Ahmeta Davutoglua. Svoje neosmanističke ideje objedinio je u delu „Strategijska dubina”, u kojem je sistematično izložio celovitu koncepciju spoljne politike koju bi Turska trebalo da sledi kako bi se što bolje pozicionirala u međunarodnim odnosima. Šta- više, Davutoglu je bio u prilici i da neposredno realizuje preporučeni koncept, budući da je obavljao funkcije glavnog savetnika premijera (od novembra 2002. do aprila 2009. godine), zatim ministra spoljnih poslova (od 1. maja 2009. do 8. avgusta 2014), nakon čega je izabran za premijera.

Iako je Balkanu u pomenutom Davutogluovom delu posvećena relativno velika pažnja, interesantno je da se Srbija ne spominje kao bitan partner za tursku spoljnu politiku. Štaviše, Srbija i Grčka se u njegovom delu posmatraju kao države „protiv kojih se, a ne sa kojima se” vodi turska politika u regionu [1]. Davutoglu čak govori o „grčko-srpskom savezu” kao o nečemu što bi turska spoljna politika trebalo da neutrališe, a kao posebnu opasnost sagledava eventualni prilazak Bugarske navedenom savezu.

U procenjivanju značaja Beograda za balkanske odnose, on sagledava Srbiju u kontekstu njegove vizije tri regionalna koncentrična spoljnopolitička prstena, čije je središte Kosovo i Metohija. „Prvi prsten je unutrašnji prsten, koji čine Kosovo (samim tim i Srbija), Albanija i Makedonija, i on je poprište konflikata koji proističu iz fragmentacije albanskog etničkog identiteta. Drugi prsten sačinjavaju Grčka, Jugoslavija tj. proširena Srbija, Bugarska, Turska i Bosna i Hercegovina, odnosno države koje će se prve u slučaju širenja krize direktno u nju uključiti. Treći prsten čine zemlje koje mogu uticati na ravnotežu u dvama unutrašnjim prstenovima. Tu spadaju Hrvatska (...), Mađarska (...), i Rumunija” [2]. Imajući u vidu da je delo „Strategijska dubina” objavljeno 2001. godine, dok Crna Gora još nije bila nezavisna, u skladu sa Davutogluovim napomenama, biće svrstana u drugi prsten.

Iz ovog kratkog citata uviđamo da je Srbija jedina balkanska država koju Davutoglu smešta u dva kruga, budući da Kosmet smatra nezavisnim. Pošto kao turski prioritet na Balkanu određuje jačanje Albanije, ali i albanskog faktora u celini [2], očigledno je zbog čega Davutoglu Srbiju ne smatra savezničkom državom. To opredeljenje učvršćuje i drugim prioritetom turske politike na Balkanu – osnaživanjem položaja Bošnjaka. Takva stanovišta imaju dalekosežne posledice na turski spoljnopolitički nastup prema Srbiji, a naročito na planu odbrane.

Odbrambena saradnja Turske i Srbije

Obnova saradnje Beograda i Ankare u oblasti odbrane nakon oružanih sukoba na teritoriji bivše SFRJ devedesetih godina prošlog veka započeta je *zaključivanjem bilateralnih ugovora*. Naime, okvirni Sporazum o vojnonaučnoj i vojnotehničkoj saradnji iz 2004. godine predviđa veoma brojna područja za zajedničke aktivnosti.¹ Iako naziv ovog dokumenta ne upućuje na tako širok opseg saradnje, on je predvideo i konkretne načine sprovođenja bilateralnih aktivnosti, kao i zaključivanje godišnjih planova saradnje [3]. Stoga je u narednom periodu navedeni sporazum korišćen kao osnovni dokument za sve kasnije aktivnosti na planu odbrambene saradnje.

Konkretizacija jednog od vidova bilateralnih aktivnosti ostvarena je iste godine, zaključivanjem Sporazuma o saradnji u vojnoj industriji. Osnovni cilj potpisivanja ovakvih sporazuma bilo je pronalaženje stranih tržišta za proizvode srpske odbrambene industrije, budući da je beogradsko rukovodstvo tražilo mogućnost za njeno ponovno pokretanje.² Ugovorom je predviđeno zaključivanje posebnog dokumenta kojim bi bila regulisana razmena i zaštita poverljivih podataka i materijala u vojnoj industriji [4].

Nakon gotovo četvorogodišnjeg zastoja, intenziviranje tursko-srpske odbrambene saradnje dolazi nakon parlamentarnih izbora u Srbiji 2008. godine. Naime, početkom februara 2009. godine potpisan je Plan bilateralne vojne saradnje sa Turskom, u kojem su, kao prioritetne oblasti, navedene školovanje i obučavanje, kao i priprema za zajedničku

¹ Reč je o: vojnoj obuci i obrazovanju, vojnoj saradnji oružanih snaga, razmeni vojnih posmatrača, odbrambenoj industriji, armijskoj organizaciji, vojnoj medicini, vojnoj topografiji, vojnoj istoriji, vojnoj nauci, kao i zajedničkom razvoju, proizvodnji, unapređenju i plasmanu vojne opreme.

² Sporazum o saradnji u vojnoj industriji predviđa aktivnosti dve države koje se odnose na zajednička istraživanja, proizvodnju, modernizaciju i prodaju proizvoda odbrambene industrije, kao i saradnju vojnotehničkih institucija i remontnih zavoda. Osim toga, planirana je i razmena naučno-tehničkih informacija i učešće na sajmovima vojne industrije u državama potpisnicama sporazuma.

vežbu specijalnih snaga [5]. Dugo očekivano operacionalizovanje dotadašnje ugovorne osnove dogodilo se iste godine zaključenjem Sporazuma o zaštiti poverljivih informacija i materijala u oblasti vojne industrije [6].³

Nakon toga, 8. aprila 2010. godine potpisan je Sporazum o saradnji Ministarstva odbrane Srbije i Generalštaba turske vojske, kojim su prvenstveno konkretizovani oblici saradnje u domenu vojnog obrazovanja [7]. Usledilo je zaključivanje plana bilateralne vojne saradnje 7. maja 2010. godine, koji je podrazumevao: razmenu poseta visokog nivoa, zajedničku obuku za učešće u mirovnim operacijama, vežbe specijalnih jedinica, školovanje i nastavak zajedničkih projekata iz proteklog perioda [8]. Naredna dva plana srpsko-turske vojne saradnje (za 2011. i 2012. godinu) imala su gotovo iste prioritete: učešće u zajedničkim vežbama specijalnih snaga, školovanje i obuku, kao i vojnoekonomsku saradnju [9]. Međutim, najznačajnija aktivnost u 2012. godini bilo je zaključivanje sporazuma o turskoj donaciji za konverziju aerodroma u Lađevcima u visini od deset miliona evra [10]. Bilateralni planovi saradnje za 2013. i 2014. godinu nisu predviđali proširenje dotadašnje saradnje, budući da je najznačajnija aktivnost u te dve godine bila uzvratna poseta načelnika turskog generalštaba Srbiji [11, 12].

Prva *bilateralna poseta visokog nivoa na planu odbrane* u posmatranom periodu bio je dolazak načelnika turskog generalštaba generala Hilmiya Ezkeka (*Hilmi Özkök*) u Beograd 9. avgusta 2004. godine. On se susreo sa ministrom odbrane Srbije i Crne Gore (SCG) Prvoslavom Davinićem, a tom prilikom je potpisan okvirni sporazum o bilateralnoj vojnoj saradnji. Nakon toga usledio je dolazak turskog ministra odbrane Mehmeda Vedždija Gonula (*Mehmet Vecdi Gönül*) u Beograd, 19. avgusta 2004. godine, kada je potpisan pomenuti Sporazum o saradnji u vojnoj industriji. U susretu sa ministrom odbrane SCG Prvoslavom Davinićem njegov turski gost je izrazio želju da SCG učestvuje na sajmu vojne opreme u Ankari naredne godine [13].

Nakon skoro petogodišnje pauze u razmeni međusobnih poseta u oblasti odbrane, načelnik Uprave za međunarodnu vojnu saradnju Milorad Perić, na sastanku sa načelnikom Uprave za odnose sa inostranstvom i međunarodna bezbednosna pitanja generalmajorom Mehmetom Četinom (*Mehmet Çetin*) potpisao je u Ankari, 2. februara 2009, plan bilateralne vojne saradnje za tu godinu. Tom prilikom načelnik Perić se susreo i sa načelnikom Uprave za strategijsko planiranje turskog generalštaba general-potpukovnikom Huseinom Nusretom Tašdelerom (*Hysein Nusret Taşdeler*) [5]. Nakon toga, državni sekretar ministarstva odbrane Dušan Spasojević posetio je Ankaru 2. aprila, gde se susreo sa njegovim kolegom general-pukovnikom Ahmetom Turmušem (*Ahmet Turmuş*), dogovarajući se o predstojećem bilateralnom susretu ministara odbrane. Osim toga, Spasojević se tom prilikom sastao i sa načelnikom Glavne uprave za planove turskog generalštaba general-potpukovnikom Huseinom Tašdelerom [14]. Usledila je poseta načelnika Vojnomedicinske akademije general-majora Miodraga Jevtića turskoj sanitetskoj službi i vojnozdravstvenim ustanovama od 12. do 16. aprila te godine. On se susreo sa načelnikom turske Vojnomedicinske akademije general-potpukovnikom Hasanom Memišogluom (*Hasan Memişoğlu*) i dekanom Vojnomedicinskog fakulteta generalmajorom Zekijem Bajraktarom (*Zeki Bayraktar*) [15].

³ Tim ugovorom definisani su nivoi tajnosti dokumenata koji se razmenjuju, ali i način prenosa informacija putem diplomatskih misija dve zemlje.

Usledila su tri susreta dvojice ministara odbrane tokom 2009. godine. Prvi susret Dragana Šutanovca i Gonula dogodio se krajem aprila te godine, u okviru posete srpske delegacije sajmu naoružanja u Istanbulu [16]. Ubrzo su pomenuti ministri potpisali Sporazum o zaštiti poverljivih informacija i materijala u oblasti vojne industrije 12. maja u Ankari, konstatujući da je bilateralnu odbrambenu saradnju neophodno proširiti i na oblasti obrazovanja i zdravstva. Ministar Šutanovac tada je posetio i komandu turskih specijalnih snaga [17]. Treći susret dvojice ministara te godine dogodio se 19. septembra, a tom prilikom je konstatovan dobar nivo saradnje dve vojske u oblasti obuke. Osim toga, započeti su i pregovori o mogućnostima transformacije vojnog aerodroma „Lađevci” kod Kraljeva u civilno-vojni, sredstvima iz turske donacije [18]. Nakon razgovora, ministar Gonul je prisustvovao promociji potporučnika Vojske Srbije [19].

Iako naredne godine nije bilo susreta ministara odbrane, nastavljeni su bilateralni susreti na nižem nivou. Prilikom potpisivanja Sporazuma o saradnji u oblasti obuke između srpskog ministarstva odbrane i turskog generalštaba 8. aprila 2010. godine, susreli su se načelnik Uprave za obuku i doktrinu srpskog generalštaba general-major Petar Čornakov i načelnik za operacije u turskom generalštabu general-potpukovnik Mehmet Eroz (*Mehmet Eröz*) [20]. Naredna prilika za međusobni susret bile su odbrambene konsultacije predstavnika turskog generalštaba na čelu sa general-majorom Četinom i srpskog ministarstva odbrane 7. maja iste godine, koje je predvodio načelnik Perić. I tom prilikom razmotrene su mogućnosti turske donacije za konverziju aerodroma u Lađevcima [21]. Nakon toga, turska delegacija, predvođena državnim sekretarom ministarstva odbrane general-potpukovnikom Turmušom, boravila je u poseti Srbiji, tokom koje su se susreli sa državnim sekretarom Spasojevićem, načelnikom generalštaba general-potpukovnikom Milojem Miletićem i državnim sekretarom Zoranom Jeftićem. Takođe, obišli su Vojnomedicinsku akademiju, a prisustvovali su i vežbi kadeta Vojne akademije „Diplomac 2010”, 25. juna 2010. godine [22, 23].

Tokom 2011. godine nastavljeni su susreti predstavnika Turske i Srbije, a prvi u nizu bio je sastanak pomoćnika srpskog ministra odbrane Ilije Pilipovića sa podsekretarom turskog ministarstva odbrane za odbrambenu industriju Muradom Bajarom (*Murad Bayar*), 28. marta u Turskoj [24]. Usledile su i druge po redu bilateralne odbrambene konsultacije 26. aprila u Ankari, a ujedno su načelnik Perić i načelnik turske Uprave za stratejsko planiranje general-major Tahir Bekiroglu (*Tahir Bekiroğlu*) potpisali plan bilateralne vojne saradnje za tu godinu [25]. Četvrti bilateralni susret dvojice ministara odbrane organizovan je 11. juna prilikom posete srpske delegacije sajmu vojne opreme u Istanbulu *IDEF 2011*, pri čemu je težište sastanka bilo dogovaranje nastavka školovanja i obuke pripadnika dve armije [26].

Treće bilateralne odbrambene konsultacije održane su u Turskoj 15. februara 2012. godine, a dve delegacije predvodili su državni sekretar srpskog ministarstva odbrane Tanja Mišćević i podsekretar u turskom Ministarstvu nacionalne odbrane general-potpukovnik Umit Dundar (*Ümit Dündar*). Tom prilikom naglašen je značaj turske donacije za radove na aerodromu u Lađevcima, kao i potreba nastavka zajedničkih vežbi i vojnog obrazovanja [27]. Nakon opštih izbora u Srbiji, te godine nije bilo bilateralnih susreta političkih rukovodstava na planu odbrane, ali je načelnik srpskog generalštaba general-potpukovnik Ljubiša Diković 13. i 14. decembra posetio Tursku, gde se susreo sa generalom Nedžetom Ozelom (*Necdet Özel*). Tokom razgovora dve delegacije su se saglasile da bi na obostranu korist trebalo nastaviti saradnju na poljima vojnog obrazovanja i zajedničkih obuka [28].

Naredne dve godine nije bilo bilateralnih sastanaka višeg nivoa; čak su i planovi vojne saradnje dveju zemalja potpisivani sa turskim izaslanicima odbrane u Srbiji. Jedini izuzetak u tom

pogledu predstavljaju četvrte srpsko-turske odbrambene konsultacije, održane 11. marta 2013. godine u Beogradu. Delegacije su predvodili načelnik Uprave za međunarodnu vojnu saradnju brigadni general Ljubomir Nikolić i načelnik Sekcije za bilateralu Uprave za međunarodne vojne odnose turskog generalštaba pukovnik Metin Uzel. Tom prilikom ponovo su kao prioritete oblasti saradnje označene vojno obrazovanje i zajedničke vežbe specijalnih snaga [29].

Konkretno bilateralne aktivnosti Turske i Srbije u posmatranom periodu odvijale su se na nekoliko polja. Kada je reč obukama pripadnika turskih OS u Srbiji, dvojica pripadnika bili su na kursu u Centru za usavršavanje kadrova ABHO u Kruševcu 2009. godine, a jedan 2011. godine [30]. Saradnja sa pomenutim centrom nastavljena je i u 2012. godini, kada ga je delegacija turskih OS posetila od 9. do 13. jula. Međutim, pripadnici Vojske Srbije u većem broju su bili na obukama u Turskoj, budući da je ministar Gonul već 19. avgusta 2009. godine izjavio da je do tada 35 srpskih vojnika bilo na obukama u oblasti borbe protiv terorizma u turskim vojnim institucijama [31]. Sa druge strane, na planu zajedničkog školovanja oficira dve armije, 24. juna 2011. godine, jedan turski oficir završio je 54. klasu generalštabnog usavršavanja u Srbiji [32].

Tri zajedničke vežbe specijalnih snaga predviđene brojnim planovima bilateralne saradnje realizovane su naizmenično u Srbiji i Turskoj jednom godišnje u periodu od 2008. do 2010. godine. Pritom je prva izvedena u Nišu, druga u Turskoj, dok je poslednja u tom nizu realizovana 8. oktobra 2010. godine na srpskom poligonu „Peskovi“ kod Velikog Gradišta. Tom prilikom pripadnici protiterorističkog bataljona Specijalne brigade Vojske Srbije i Specijalne brigade turske vojske izveli su obuku sa savremenim automatskim i poluautomatskim naoružanjem [33].

Dve strane ostvarile su i uzvratna učešća na sajmovima naoružanja i vojne opreme, a taj način saradnje razvijan je od 2009. godine, kada je ministar Šutanovac predvodio srpsku delegaciju koja je posetila sajam vojne opreme „IDEF 2009“ u Istanbulu [34]. Budući da se ovaj sajam održava svake druge godine, srpska delegacija, na čelu sa ministrom Šutanovcem, prisustvovala je i na „IDEF 2011“ [26], dok je Jugoimport SDPR učestvovala na „IDEF 2013“ [35].

Sa druge strane, turska delegacija posetila je sajam „Partner 2011“, koji je održan u junu 2011. godine u Srbiji [36]. Takođe, turski predstavnici učestvovali su i na naučnim skupovima istraživača iz područja odbrambenih tehnologija „OTEH 2009“ i „OTEH 2011“, koje je organizovalo srpsko ministarstvo odbrane i Vojnotehnički institut [37, 38]. Poseban vid saradnje predstavljalo je i učešće turskih pilota na aero-mitinzima u Batajnici 13. septembra 2009. i 1. septembra 2012. godine [39, 40].

Odrambena saradnja Turske i „Kosova“

Izgradnja *ugovorne osnove saradnje* „Kosova“ i Turske na planu odbrane odvija se kontinuirano od 2009. godine. Naime, 24. decembra te godine u Ankari je zaključen krovni sporazum Ministarstva Kosovskih snaga bezbednosti (KSB) i turskog ministarstva odbrane o saradnji u oblasti vojne obuke, tehnike i nauke [41].⁴ Naredne godine usledio je sporazum o finansijskoj i vojnoj pomoći između Turske i „Kosova“, kojim se Ankara obavezuje da Prištini is-

⁴ Taj dokument predviđa zajedničke aktivnosti, pored ostalog, na poljima: vojne obuke i obrazovanja, logistike, zdravstva, komunikacione tehnologije, mirovnih i humanitarnih operacija, saradnje vojnih institucija (naročito KSB i turskog MO), uzajamnih poseta i razmene vojnih obaveštajnih informacija.

poruči proizvode turske odbrambene industrije u visini od 1.046.500 lira (oko 480.000 američkih dolara), dok je 120.750 lira (oko 55.000 dolara) predviđeno kao finansijska pomoć [42]. Saradnja je nastavljena u istom smeru i 2011. godine, kada je u Ankari zaključen istovrsan sporazum o novoj donaciji Turske od 1.180.000 lira (oko 540.000 dolara), sa dodatkom klauzule o tajnosti podataka o sadržaju opreme koja se za KSB nabavlja od turske odbrambene industrije [43]. Istog dana potpisan je i sporazum o saradnji u odbrambenoj industriji, na osnovu kojeg su planirani istraživanje i proizvodnja naoružanja i vojne opreme, razmena informacija i dokumenata o standardima u tom privrednom sektoru, kao i učešće na sajmovima [44].⁵

Naredne godine, 22. novembra 2012, usledio je novi ugovor o finansijskoj saradnji Turske i „Kosova”, s tim što je donacija Ankare ovoga puta iznosila 2.075.000 lira (oko 1.100.000 američkih dolara) [45].⁶ Poslednji sporazum Prištine i Ankare u posmatranom periodu zaključen je 2014. godine, a reguliše međusobne odnose u oblasti vojnomedicinske saradnje [46].⁷

Bilateralne posete vojnih i političkih rukovodilaca „Kosova” i Turske intenzivno su razmenjivane tokom 2009. godine. Naime, otpočele su susretom načelnika Odeljenja za planiranje i operacije turskog ministarstva odbrane general-majora Erdala Eztirka (*Erdal Öztürk*) i ministra za KSB Fehmija Mujote (*Fehmi Mujota*), 21. januara [47]. Usledio je prijem delegacije turskih oružanih snaga, predvođene general-potpukovnikom Huseinom Tašdelerom, 17. aprila u Prištini, od strane ministra Mujote i komandanta KSB general-potpukovnika Sulejmana Seljimija (*Sylejman Selimi*) [48]. Nakon toga ministar Mujota susreo se sa turskim ministrom odbrane Gonulom u Ankari 27. aprila [49], a general Seljimi posetio je načelnika Generalštaba turske armije generala Ilkera Bašbuga (*Ilker Başbuğ*), krajem maja [50]. Posete su kulminirale susretom ministra Mujote i generala Seljimija sa zamenikom načelnika generalštaba turskih oružanih snaga generalom Aslanom Ginerom (*Aslan Güner*), 24. decembra iste godine, kada je potpisan i prvi bilateralni sporazum.

Usled političke krize na „Kosovu” tokom 2010. godine nije bilo razmene bilateralnih poseta sa Turskom u oblasti odbrane, ali je nakon formiranja nove vlade nastavljena saradnja sa Ankarom. Naime, od 25. marta 2011. godine general Seljimi je boravio u četvorodnevnoj poseti Turskoj, susrevši se sa čelnicima turskog generalštaba generalom Ginerom i njegovim zamenikom generalom Išikom Košanerom (*Işık Koşaner*), načelnikom turske vojne bolnice u Ankari general-pukovnikom Orhanom Akbašom (*Orhan Akbaş*), komandantom IV korpusa general-potpukovnikom Jašarom Gilerom (*Yaşar Güler*), komandantom Egejske vojske generalom Tašdelerom [51]. Saradnja je nastavljena 16. novembra iste godine posetom šefa Direkcije za operativu KSB general-majora Kadrija Kastratija (*Kadri Kastrati*) Turskoj, gde je imao sastanke sa novim načelnikom turskog generalštaba generalom Nedžetom Ezelom, komandantom turskih kopnenih snaga generalom armije Hajrijem Kivrikogluom (*Hayri Kivrikoglu*), komandantom IV korpusa general-pukovnikom Ihsanom Ujarom (*İhsan Uyar*), načelnikom ankarske bolnice generalom Akbašom i komandantom Ratnog koledža generalom Ginerom [52].

⁵ Ovim dokumentom predviđeni su i stepeni poverljivosti informacija koje se razmenjuju u oblasti vojne industrije, načini njihovog čuvanja i razmene, usled čega nije bilo potrebno potpisivati poseban sporazum o tim pitanjima, kao u slučaju Republike Srbije.

⁶ Donacija je ponovo podeljena na dva dela, pri čemu je za nabavku naoružanja i vojne opreme u Turskoj opredeljeno 1.954.000 lira (oko milion američkih dolara).

⁷ Predviđene su obuke u brojnim segmentima medicine, obuke pre početka međunarodnih misija, kao i besplatno lečenje do 50 pripadnika KSB i Ministarstva za KSB.

Međusobne posete nastavile su se i u 2012. godini, počevši od susreta delegacije više turskih oficira predvođenih načelnikom Odeljenja za logistiku turske armije general-potpukovnikom Mehmetom Četinom sa ministrom za KSB Agimom Čekuom (*Agim Çeku*) i zamenikom komandanta KSB general-majorom Rahmanom Ramom (*Rahman Rama*) 20–21. januara u Prištini [53].⁸ Ubrzo nakon toga, novi komandant KSB general Kastrati je, 20. aprila, posetio Ankaru, gde je imao sastanke sa zamenikom načelnika turskog generalštaba generalom Hulusijem Akarom (*Hulusi Akar*) i načelnikom turske vojne akademije generalom Feritom Gilerom (*Ferit Güler*) [54]. Poslednji bilateralni susret višeg ranga te godine realizovan je 18. septembra, kada je Prištinu posetio komandant turske kopnene vojske general Kivrikoglu sa saradnicima na poziv generala Kastratija [55]. Do kraja godine održana su i dva sastanka nižeg nivoa: 23. oktobra susreli su se komandanti komandi za doktrinu i obuku u Ankari [56], a 22. novembra šefovi odeljenja za međunarodnu vojnu saradnju, takođe u Ankari, potpisali su Sporazum o finansijskoj saradnji.

Naredne godine došlo je do unapređenja saradnje na polju odbrane, što se manifestovalo i razmenom visokorangiranih zvaničnika Turske i „Kosova”. Naime, 19. januara 2013. godine general Kastrati je u Prištini dočekaio tursku delegaciju na čelu sa generalom Metinom Ijildilom (*Metin İyidil*). Nakon toga došlo je do drugog sastanka dvojice ministara odbrane sa brojnim saradnicima, kada su se 8. februara 2013. godine u Prištini susreli Čeku i Ismet Jilmaz (*İsmet Yılmaz*). Tom prilikom najavljeno je školovanje kadeta sa „Kosova” u turskim obrazovnim institucijama, kao i nabavka oklopnih vozila za KSB u Turskoj. Ministar Čeku se te godine još dva puta susreo sa turskim predstavnicima: 25. aprila primio je šefa turske vojne akademije general-majora Metina Duraka (*Metin Durak*), a 5–6. decembra boravio je u poseti Turskoj, susrevši se sa načelnikom turskog generalštaba generalom Ezelom i „kosovskim” kadetima u turskoj vojnoj akademiji [57]. Sa druge strane, general Kastrati je 8. oktobra primio generala Ezela, koji je čestitao postizanje punih operativnih sposobnosti KSB-a i najavio podršku opredeljenju da ta formacija učestvuje u međunarodnim misijama [58]. Sa načelnikom turskog generalštaba generalom Ezelom tom prilikom susrela se i predsednica „Kosova” Atifete Jahjaga (*Atifete Jahjaga*) [59].

I tokom 2014. godine nastavljena je razmena poseta turskih i „kosovskih” predstavnika. Prvi susret realizovan je 21. marta 2014. godine, kada se delegacija predvođena načelnikom za komunikacije u generalštabu turskih OS general-potpukovnikom Musom Avseverom (*Musa Avsever*) susrela sa „kosovskom” delegacijom na čelu sa generalom Kastratijem. Tom prilikom pohvaljen je rad turskih instruktora u KSB-u, kao i turskog vojnog savetnika pri Ministarstvu za KSB [60]. Usledila je poseta komandanta kopnenih snaga turske armije generala Akara, koji se u Prištini, 7. maja, susreo sa ministrom Čekuom i generalom Kastratijem [61]. Ubrzo nakon toga „Kosovo” je 27. maja posetio generalni sekretar Saveta nacionalne bezbednosti Turske Muamer Tirker (*Muammer Türker*), koji je imao sastanke sa ministrom Čekuom i generalom Kastratijem [62]. Budući da je ostatak godine obeležila predizborna kampanja i šestomesečna institucionalna blokada na „Kosovu”, do kraja 2014. godine nije bilo bilateralnih susreta na najvišem nivou.

⁸ Tom prilikom članovi turske delegacije poklonili su predstavnicima KSB laboratoriju za učenje turskog jezika.

Obuka pripadnika KSB-a koju je sprovodila turska armija veoma je opsežna i intenzivna, budući da je Ankara jedan od mentora Prištine na tom polju. Naime, pripadnici KSB-a upućuju se na školovanje u turske obrazovne institucije, pri čemu su trojica kandidata otišla 30. novembra 2011. godine [63], a potpukovnik Sefer Isufi (*Sefer Isufi*) prvi je uspešno diplomirao na Ratnom koledžu turskih OS u oktobru 2014. godine [64].

Turska armija obučavala je pripadnike KSB-a za učešće u mirovnim operacijama od 2012. godine, kada je prvi vod od 33 vojnika završio tromesečnu obuku u Ankari u Centru za mirovne operacije Partnerstva za mir i Trećem korpusu turskih OS [65]. Saradnja na tom polju nastavljena je i u 2014. godini, kada je još 30 pripadnika KSB-a završilo obuku za učešće u mirovnim operacijama u Turskoj [66]. U oblasti logistike, turski instruktori su od 28. januara do 1. februara 2013. izveli obuku za pripadnike raznih jedinica KSB-a. Tokom tog kursa obrađivane su teme novih koncepata, doktrina i razvoja logistike [67].

Turske OS takođe su bile angažovane i na unapređenju sposobnosti Brigade za brzo reagovanje, koja predstavlja okosnicu KSB-a. Naime, 14. maja 2103. godine završena je četvoromesečna obuka trećeg bataljona (92 pripadnika) pomenute brigade koju su vodili turski instruktori iz misije KFOR-a, koja je podrazumevala vežbe na terenu [68].⁹ Nakon toga, u Turskoj je u avgustu iste godine za 33 pripadnika Prvog bataljona navedene brigade održana dvonedeljna obuka u pešadijskoj bazi „Ataturk” u Istanbulu [69], dok je 196 pripadnika brigade završilo četvoromesečnu obuku u septembru te godine pod turskim mentorstvom [70]. Takođe, u periodu od septembra do decembra 2013. godine završena je obuka 27 pripadnika 2S čete Drugog bataljona te brigade koju su sprovodili turski instruktori [71]. Štaviše, 22 pripadnika brigade u periodu od 23. februara do 8. marta 2014. godine bili su na obuci u Turskoj za opstanak u hladnim uslovima [72]. Istovrsnu obuku na Kosmetu, koju su vodili turski instruktori završilo je još 15 pripadnika brigade [73].¹⁰ Na kraju, tromesečna obuka 27 pripadnika 2V čete Drugog bataljona navedene brigade koju su sprovodili turski instruktori završena je 15. aprila te godine.

Zaključak

Saradnja Srbije i Turske u oblasti odbrane u periodu od 2004. do 2014. godine bila je promenljiva, sa dva uzlazna perioda (2004. i 2008. do 2012. godine), u kojima su najpre zaključivani ugovori koji su omogućili razvijanje saradnje, a zatim realizovane i brojne aktivnosti na osnovu tih sporazuma. Najznačajnije dostignuće bilateralne saradnje na planu izgradnje ugovorne osnove jeste potpisivanje četiri međudržavna sporazuma (dva 2004. i po jedan 2009. i 2010. godine), uz praksu usaglašavanja godišnjih planova vojne saradnje. Važno je napomenuti da su sporazumi iz 2004. godine bili prvi ugovori u oblasti odbrane koje je SCG potpisala sa jednom od članica NATO-a. Kada je reč o najznačajnijim posetama na visokom nivou, ministri odbrane Srbije i Turske susreli su se četiri puta u navedenom periodu (2004. i tri puta 2009. godine), dok su načelnici generalštabova imali dva sastanka (2004. i 2012. godine). Takođe, ustanovljen je i mehanizam bilateralnih od-

⁹ Vežbe su obuhvatale: streljačke položaje, sklapanje i rasklapanje oružja, pokretne formacije, navigaciju, marševanje, patrole i sl.

¹⁰ Tom prilikom uvežbavane su sposobnosti u teškim zimskim uslovima, marširanje, dnevna i noćna kopnena navigacija i sl.

brambenih konsultacija, koje su se održavale od 2010. do 2013. godine. Na polju konkretnih oblasti odbrambene saradnje ističu se zajedničke vežbe specijalnih snaga (tri u periodu 2008–2010. godine), učešća na sajmovima naoružanja i vojne opreme (od 2009. godine), kao i školovanja i obuke manjeg obima.

Sa druge strane, navedenu desetogodišnju saradnju karakterisala su i dva perioda stagnacije (2005–2008. i 2012–2014. godine), koja su uzrokovana, pre svega, političkim događajima u Srbiji. Naime, u prvom periodu došlo je do raspada državne zajednice SCG i proglašenja nezavisnosti južne srpske pokrajine, što je u velikoj meri zauzimalo pažnju beogradskog rukovodstva. Drugi period stagnacije uzrokovan je promenom vlasti u Srbiji na izborima 2012. godine, čestim izmenama na čelu srpskog resora odbrane (tri ministra vodili su taj portfelj u roku od dve godine), ali i povremenim bilateralnim političkim problemima koje su uzrokovale izjave turskog premijera Redžepa Erdogana (*Recep Tayyip Erdoğan*) o Kosovu i Metohiji. Usled toga, u oktobru 2013. godine došlo je i do srpskog otkazivanja jedine turske donacije u bilateralnoj saradnji namenjene za aerodrom u Lađevcima, što je bio i najveći nerealizovan bilateralni projekat u desetogodišnjem periodu.

Odnosi Turske i „Kosova” u oblasti odbrane imali su znatno drugačiju dinamiku, budući da su od proglašenja „kosovske” nezavisnosti 2009. godine bili stalno unapređivani. Kada je reč o zaključenim sporazumima u ovoj oblasti, potpisano ih je ukupno pet, a imali su znatno širi obim nego srpsko-turski ugovori. Na takav zaključak, osim činjenice da je Turska njima regulisala tri donacije „Kosovu”, ukazuju i područja odbrambene saradnje koje Ankara nije uspostavila sa Beogradom (reč je prvenstveno o vojnomedicinskoj saradnji i razmeni obaveštajnih podataka). Intenziviranje bilateralnih susreta u ovoj oblasti takođe je jedan od pokazatelja uspona odnosa Ankare i Prištine. Naime, turski i „kosovski” ministri susreli su se dva puta, načelnici generalštabova četiri, dok su sastanci vojnih rukovodilaca nižeg nivoa bili intenzivniji u odnosu na istovrsne srpsko-turske susrete. Međutim, najočiglednija razlika odnosa Ankare prema Beogradu i Prištini uočljiva je na trećem posmatranom polju, budući da turska armija ima veoma istaknutu ulogu u obučavanju pripadnika KSB-a. Sa druge strane, kraći zastoji u saradnji „Kosova” i Turske bili su uzrokovani dvema političkim krizama u južnoj srpskoj pokrajini (2010. i 2014. godine), ali one nisu imale toliko negativne posledice kao periodi stagnacije u srpsko-turskim odnosima.

Može se tvrditi da je Ankara intenzivno podržavala razvoj odbrambenog sektora „Kosova”, dok je turska saradnja sa Srbijom bila uglavnom ograničena na aktivnosti koje su više političke nego vojne prirode. Imajući u vidu podudarnost takvog razvoja događaja sa Davutogluovim zamislima iznetim u delu „Strategijska dubina”, hipoteza izneta u uvodu ovog rada je potvrđena. Osim toga, nalazi ovog rada govore u prilog tezi da turski spoljnopolički nastup nije samo opredeljen jačanjem „meke moći”, budući da Ankara nastoji da ojača bezbednosni sektor balkanskih aktera koje je Davutoglu označio kao prioritete za turske nacionalne interese. U tom kontekstu, bilateralna odbrambena saradnja Srbije i Turske može se sagledati i kao pokušaj Ankare da prividno kompenzuje podršku koju otvoreno pruža albanskom i bošnjačkom faktoru na tragu Davutogluovih spoljnopoličkih uputstava iz „Strategijske dubine”.

Kada je reč o perspektivama srpsko-turske odbrambene saradnje, ona će se razvijati u funkciji tri faktora: bilateralnih odnosa na političkoj ravni, unutrašnje političke stabilnosti Srbije, kao i promena u međunarodnim odnosima. Budući da je trilateralna saradnja Srbije, Turske i Bosne i Hercegovine, kao dominantan format u kojem se razvijaju odnosi Be-

ograda i Ankare, od oktobra 2013. godine u krizi, ne bi trebalo očekivati uspon aktivnosti u oblasti odbrane pre rešavanja međusobnih političkih nesuglasica. Status Kosova i Mehtohije u tom pogledu predstavlja najveći problem odnosa Srbije i Turske, iako je srpsko rukovodstvo pristalo da saraduje čak i na planu odbrane nakon što je Ankara priznala prištinsku nezavisnost i intenzivno pomagala izgradnju „kosovskog“ odbrambenog sektora. U svetlu Davutogluovog preuzimanja premijerske funkcije i Erdoganovog stupanja na položaj turskog predsednika 2014. godine, može se zaključiti da nije izvesno značajnije unapređenje srpsko-turske odbrambene saradnje. Sa druge strane, uvideli smo da je nestabilnost srpske političke scene u prošlosti bila jedan od uzroka dva perioda stagnacije, što će i u narednom periodu uticati na kvalitet srpsko-turskih odnosa u oblasti odbrane. Na kraju, izmene u međunarodnim odnosima odslikavaće se i na odnose Ankare i Beograda, a poslednji takav događaj je tursko-rusko zbližavanje u oblasti energetike, što ima potencijal za menjanje i odnosa na Balkanu. Istovremeno, kriza na Bliskom istoku, uzrokovana pojavom „Islamske države“, opravdano zaokuplja pažnju Turske, što će se uticati na određeno smanjenje njenih aktivnosti u našem regionu.

Nasuprot tome, odbrambena saradnja Prištine i Ankare u narednom periodu najverovatnije će biti nastavljena istim ili čak i intenzivnijim tempom, budući da ne postoje značajnije prepreke za razvoj međusobnih aktivnosti. Štaviše, najavljeni proces transformacije KSB-a u OS „Kosova“ zahtevaće intenziviranje saradnje sa turskim mentorima, naročito u oblastima opremanja i obuke. Takođe, činjenica da je Davutoglu turski premijer skoro izvesno ukazuje na to da će njegovi proalbanski stavovi, izneti u „Strategijskoj dubini“ i potvrđeni u prethodnih deset godina, biti realizovani i u narednom periodu. Nestabilnost „kosovske“ političke scene biće jedan od retkih izazova koji se može negativno odraziti na saradnju Ankare i Prištine u oblasti odbrane.

Literatura

[1] Дарко Танасковић, *Неоосманизам - доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник и Службени гласник Републике Српске, Београд 2010.

[2] Ахмет Давутоглу, „Стратегијска дубина – међународни положај Турске“, преведени чланак у *Политеиа*, број 2, Факултет политичких наука, Бања Лука 2011.

[3] „Закон о ратификацији споразума између Савета министара Србије и Црне Горе и Владе Републике Турске о војнонаучној и војнотехничкој сарадњи“, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 22/2004.

[4] „Закон о ратификацији споразума између Савета министара Србије и Црне Горе и Владе Републике Турске о сарадњи у војној индустрији“, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 1/2005.

[5] Potpisan Plan bilateralne saradnje sa Turskom, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1016, приступ: 10.1.2015.

[6] „Закон о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Владе Републике Турске о међусобној заштити поверљивих информација и материјала размењених у оквиру сарадње у области војне индустрије“, *Службени гласник – Међународни уговори*, бр. 1/2012.

[7] Saradnja u oblasti obuke, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1970, приступ: 10.1.2015.

[8] Potpisan Plan bilateralne vojne saradnje sa Turskom, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2027, приступ: 10.1.2015.

- [9] Saradnja sa Turskom, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2847, pristup: 10.1.2015.
- [10] Potpisan sporazum o konverziji aerodroma „Morava”,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=3823, pristup: 10.1.2015.
- [11] Potpisan Plan bilateralne vojne saradnje sa Turskom,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=5309, pristup: 10.1.2015.
- [12] Potpisan Plan bilateralne vojne saradnje sa Republikom Turskom,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=6765, pristup: 10.1.2015.
- [13] Srbija i Crna Gora i Turska potpisale sporazum o vojnoj saradnji,
http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2004/09/07/feature-02, pristup: 10.1.2015.
- [14] Državni sekretar Spasojević u Turskoj,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1195, pristup: 10.1.2015.
- [15] Vojnomedicinska saradnja Srbije i Turske,
http://www.vma.mod.gov.rs/sr-lat/vesti/vojnomicinska-saradnja-srbije-i-turske#.VLD7HNKG_Z8, pristup: 10.1.2015.
- [16] Delegacija Ministarstva odbrane na Sajmu naoružanja u Turskoj,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1252, pristup: 10.1.2015.
- [17] Sporazum Srbije i Turske o vojnoj industriji,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1285, pristup: 10.1.2015.
- [18] Susret ministara odbrane Srbije i Turske,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1564, pristup: 10.1.2015.
- [19] Ministar odbrane Turske u Beogradu,
http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=09&dd=19&nav_category=11&nav_id=382281, pristup: 10.1.2015.
- [20] Saradnja u oblasti obuke, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1970, pristup: 10.1.2015.
- [21] Potpisan Plan bilateralne vojne saradnje sa Turskom,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2027, pristup: 10.1.2015.
- [22] Vežba kadeta Vojne akademije „Diplomac 2010”,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2144, pristup: 10.1.2015.
- [23] Susret državnih sekretara Spasojevića i Turmuša,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2141, pristup: 10.1.2015.
- [24] Delegacija Ministarstva odbrane boravila u Turskoj,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2777, pristup: 10.1.2015.
- [25] Saradnja sa Turskom, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2847, pristup: 10.1.2015.
- [26] Delegacija Ministarstva odbrane na Sajmu naoružanja i vojne opreme „IDEF 2011”,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=2882, pristup: 10.1.2015.
- [27] Bilateralne odbrambene konsultacije sa Turskom,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=3600, pristup: 10.1.2015.
- [28] Načelnik Generalštaba u poseti Turskoj,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4466, pristup: 10.1.2015.
- [29] Bilateralne odbrambene konsultacije sa Turskom,
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=5119, pristup: 10.1.2015.
- [30] Pregled učešća polaznika kurseva iz zemalja regiona od 2009. godine,
<http://www.vs.rs/index.php?content=ee25ebd2-de51-11e2-9157-00163e135009>, pristup: 10.1.2015.

- [31] Saradnja VS i Kfora mogla bi da bude i bolja, <http://www.politika.rs/rubrike/vesti-dana/Saradnja-VS-i-Kfora-mogla-bi-da-bude-i-bolja.lt.html>, pristup: 10.1.2015.
- [32] Završeno školovanje oficira 54. klase GŠU ŠNO, <http://www.va.mod.gov.rs/cms/view.php?id=19185>, pristup: 10.1.2015.
- [33] Srpski i turski specijalci zajedno! <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/88142/Srpski-i-turski-specijalci-zajedno>, pristup: 10.1.2015.
- [34] Delegacija Ministarstva odbrane na Sajmu naoružanja u Turskoj, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1252, pristup: 10.1.2015.
- [35] List of Exhibitors IDEF'13", <http://www.odef15.com/en/index.php?main=katilim>, pristup: 10.1.2015.
- [36] Sajamski dani „Partner 2011”, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=3064, pristup: 10.1.2015.
- [37] Završen naučno-stručni skup o odbrambenim tehnologijama „OTEH 2009”, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1616, pristup: 10.1.2015.
- [38] Otvorena konferencija „OTEH 2011”, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=3268, pristup: 10.1.2015.
- [39] Uručivanjem zahvalnica učesnicima završen aero-miting Batajnica 2009, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=1543, pristup: 10.1.2015.
- [40] Aero-miting „Batajnica 2012”, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4079, pristup: 10.1.2015.
- [41] Cooperation Agreement between the MKSF and the Turkish Republic Ministry of Defense signed in Ankara, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,109>, pristup: 14.14.2014.
- [42] Sporazum za vojnu finansijsku pomoć između Vlade Republike Turske i Vlade Republike Kosovo, [http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marr._Ks-Turqi_\(Ndihme_Financiare_Ushtarake\)_DMN-029_\(serbisht\).pdf](http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marr._Ks-Turqi_(Ndihme_Financiare_Ushtarake)_DMN-029_(serbisht).pdf), pristup: 14.12.2014.
- [43] Sporazum za vojnu finansijsku pomoć između Vlade Republike Turske i Vlade Republike Kosovo, [http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marr._Ks-Turki_DMN-009-2012_\(serbisht\).pdf](http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marr._Ks-Turki_DMN-009-2012_(serbisht).pdf), pristup: 14.12.2014.
- [44] Ugovor između Vlade Republike Kosova i Vlade Republike Turske o saradnji u odbrambenoj industriji, [http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marr._Ks-Turki_\(Bashkepunim_ne_Industrine_e_Mbrojtjes\)_032_\(serbisht\).pdf](http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marr._Ks-Turki_(Bashkepunim_ne_Industrine_e_Mbrojtjes)_032_(serbisht).pdf), pristup: 28.12.2014.
- [45] Sporazum finansijske saradnje između Vlade Republike Kosova i Vlade Republike Turske, [http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marrveshje_Ks-Turkish_DMN-010-2013_\(serbisht\).pdf](http://www.mfa-ks.net/repository/docs/Marrveshje_Ks-Turkish_DMN-010-2013_(serbisht).pdf), pristup: 28.12.2014.
- [46] MKSB i Oružane Snage Turske potpisuju Sporazum o Saradnji u oblasti zdravstva”, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,1017>, pristup: 28.12.2014.
- [47] Ministar KSB-a gospodin Fehmi Mujota i njegovi saradnici sastali su se sa visokom vojnom delegacijom iz Turske, predvođenom general-majorom Erdalom Ozturkom, načelnikom Odseka za planiranje i operacije, <http://mksf-ks.org/?page=3,24,15>, pristup: 28.12.2014.
- [48] KSF Minister Fehmi Mujota together with KSF Commander Lieutenant General Sylejman Selimi and other associates, met with senior military delegation from Turkish Armed Forces, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,38>, pristup: 28.12.2014.
- [49] Minister Mujota thanked minister Gonul, the people and the government of Turkey for the contribution and support that has provided and continues to provide for the Republic of Kosovo and its people, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,42>, pristup: 28.12.2014.
- [50] Press Release, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,56>, pristup: 28.12.2014.
- [51] Turska pomaže BSK-a, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,294>, pristup: 29.12.2014.
- [52] Delegacija KSB-a je imala mnoge sastanke u Ankari, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,423>, pristup: 19.12.2014.

- [53] General-potpukovnik Četini sa još sedam drugih generala turske vojske posetili su Ministarstvo bezbednosnih snaga, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,461>, pristup: 30.12.2014.
- [54] Lt. General Kadri Kastrati was received at General Headquarters of Armed Forces of the Republic of Turkey, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,529>, pristup: 30.12.2014.
- [55] Commander of the KSF, General Kastrati received the Commander of the Land Forces of Turkey, General Kivrikoglu, <http://www.mksf-ks.org/?page=2,24,626>, pristup: 30.12.2014.
- [56] General Brigade Enver Cikači boravio je u zvaničnoj poseti Turskoj vojsci, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,636>, pristup: 30.12.2014.
- [57] Minister of KSF, Agim Ceku officially visits Republic of Turkey at the invitation of Minister of Defense Mr. Ismet Yilmaz, <http://www.mksf-ks.org/?page=2,24,898>, pristup: 30.12.2014.
- [58] Oružane Snage Republike Turske nastavljaju da podržavaju Kosovske Snage Bezbednosti, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,862>, pristup: 30.12.2014.
- [59] Predsednica Atifete Jahjaga dočekala jednu delegaciju Oružanih Snaga Turske, <http://www.president-ksgov.net/?page=3,6,3077>, pristup: 30.12.2014.
- [60] Pet generala Oružanih Snaga Republike Turske posetili su ministarstvo KSB-a, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,967>, pristup: 30.12.2014.
- [61] The Turkish Land Forces Commander Reaffirms Turkey's Support, *Ministry for the Kosovo Security Force Newsletter*, Number 28, June 2014, dostupno na adresi: http://mksf-ks.org/repository/docs/Newsletter_Frame_June_05062014.pdf, pristup: 30.12.2014.
- [62] Ministar i Komandant KSB-a dočekali su generalnog sekretara Saveta Nacionalne Bezbednosti Tirske, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,1023>, pristup: 30.12.2014.
- [63] Kadeti KSB-a su ispraćeni na školovanju u Turskoj, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,435>, pristup: 30.12.2014.
- [64] Lieutenant Sefer Isufi Graduates from the Turkish Army War College, *Ministry for the Kosovo Security Force Newsletter*, Number 32, October 2014, dostupno na adresi: http://mksf-ks.org/repository/docs/Newsletter_Frame_October_10102014v2.pdf, pristup: 30.12.2014.
- [65] Iz Turske se vratio Vod KBS-a, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,537>, pristup: 30.12.2014.
- [66] There are certified 30 members of the KSF for peaceful operations, <http://www.mksf-ks.org/?page=2,24,932>, pristup: 30.12.2014.
- [67] Sertifikovani 27 oficira KSB za Logistiku, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,694>, pristup: 30.12.2014.
- [68] 92 sertifikovanih pripadnika KSB, nakon obuke „Generisanje Snaga”, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,757>, pristup: 30.12.2014.
- [69] Kontingent KSB otputovao u dvonedeljnu obuku u Turskoj, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,821>, pristup: 30.12.2014.
- [70] Members of the Rapid Reaction Brigade Get Certified, *Ministry for the Kosovo Security Force Newsletter*, Number 20, October 2013, dostupno na adresi: http://mksf-ks.org/repository/docs/NEWSLETTER_OCTOBER.pdf, pristup: 30.12.2014.
- [71] Sertifikovano je 27 pripadnika KSB-a u kasarni „NATO vojnici” u Istoku, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,926>, pristup: 30.12.2014.
- [72] Jedan vod KSB-a je otputovao Turskoj na specijalizovanoj obuci, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,947>, pristup: 30.12.2014.
- [73] Sertifikovano je 15 pripadnika KSB-a u obuci Opstanak u surovim hladnim vremenskim uslovima, <http://www.mksf-ks.org/?page=3,24,951>, pristup: 30.12.2014.

OBAVEŠTAJNE SLUŽBE I NACIONALNA BEZBEDNOST

Predrag D. Ilić

Univerzitet u Novom Pazaru, Departman za pravne nauke

U radu se razmatra odnos obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti, odnosno značaj delovanja obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost bilo koje pojedinačne države. Autor polazi od konstatacije da se taj odnos često sagledava pojednostavljeno, u okviru sledeće šeme: domaće obaveštajne službe (uvek) rade na dostizanju i očuvanju nacionalne bezbednosti svoje zemlje, a strane službe (uvek) ugrožavaju i narušavaju tu bezbednost. Služeći se uporedno istorijskim metodom i metodima analize i sinteze, autor podvrgava kritici ovu šemu, utvrđujući, najpre, da domaće obaveštajne službe (i na nacionalnom i na subnacionalnom nivou), pored očekivanog pozitivnog, tj. konstruktivnog delovanja, mogu da deluju i destruktivno po nacionalnu bezbednost. Na drugoj strani, on tvrdi da strane obaveštajne službe, pored pretežno destruktivnog delovanja na nacionalnu bezbednost drugih država, mogu da deluju i pozitivno na njih. Ponudivši brojne dokaze za obe ove tvrdnje, autor zaključuje da je odnos obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti mnogo složeniji nego što se mnogima čini i da ne trpi nikakva pojednostavljivanja i olako lansirane šeme.

Ključne reči: *obaveštajne službe, nacionalna bezbednost, državni udar, Gestapo, NKVD/KGB, MI 5, FBI, CIA*

Uvod

Odnos između obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti predmet je proučavanja i razmatranja mnogih klasičnih političkih i pravnih nauka (političkog sistema, spoljne politike, diplomatije, međunarodnih odnosa, ustavnog prava, upravnog prava, krivičnog prava, međunarodnog javnog prava i dr.), a posebno „mladih” bezbednosnih disciplina koje se posebno bave nacionalnom bezbednošću i obaveštajnim službama. Tako široko interesovanje poslenika nauke govori, s jedne strane, o velikom značaju ovog pitanja, a, s druge, o njegovoj složenosti i potrebi njegovog multidisciplinarnog sagledavanja. Svest o značaju tog odnosa prisutna je i u publicistici i u najširoj javnosti, pa se o njemu često piše i raspravlja i izvan uskih naučnih krugova.

Složenost ovog pitanja, međutim, povremeno dovodi do pojednostavljivanja i zastranjivanja, ne samo u publicistici, nego i u raspravama sa naučnim ambicijama. Ilustrativan primer jednog takvog zastranjivanja može se naći u knjizi dr Andreje Savića „Nacionalna bezbednost”, inače prvom udžbeniku na srpskom jeziku pod tim nazivom (2007). U njemu je pitanje odnosa između obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti rešeno tako

što su obaveštajne službe proglašene osnovnom kategorijom nacionalne bezbednosti, pa je njima posvećeno tri četvrtine prostora u udžbeniku.¹ Uz to i takvo zastranjivanje, autori radova o ovom pitanju neretko upadaju u jednu zavodljivu, ali prilično pojednostavljenu i netačnu šemu, koja je vezana za uobičajenu podelu svih obaveštajnih službi na domaće („naše”) i strane („tuđe”). Po njoj, domaće obaveštajne službe predstavljaju integralni deo svakog nacionalnog obaveštajno-bezbednosnog sistema, pa zbog toga (uvek) deluju pozitivno na nacionalnu bezbednost svoje zemlje, odnosno države, radeći na njenom dostizanju i očuvanju. Na drugoj strani, obaveštajne službe stranih zemalja rade suprotno, tj. ugrožavaju i narušavaju nacionalnu bezbednost bilo koje konkretne zemlje.

Istine radi, treba reći da se ova šema nigde ne pojavljuje ovako eksplicitno, ali se razaznaje u mnogim definicijama obaveštajnih službi, kao i u raspravama o njihovom odnosu sa fenomenom nacionalne bezbednosti. Te službe se, naime, uvek prvo predstavljaju kao nezaobilazni subjekti sistema nacionalne bezbednosti svoje države (ili nekog drugog entiteta), a posle toga i kao subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti drugih, tj. tuđih država.

Iako se to, u osnovi veoma logično zaključivanje pokazuje kao uglavnom tačno, ipak će nešto detaljnija analiza dokazati da to „uglavnom tačno” nije uvek i sasvim tačno i da pomenuta šema nije dovoljno elastična i iznijansirana da bi potpuno verno prikazala stvarno stanje. Ali, pre obrazloženja ove konstatacije, smatramo da bi bilo korisno da se u najkraćim crtama odrede pojave o kojima je ovde reč, kako bi se izbegli mogući nesporazumi već u samom startu ove rasprave.

Pojam obaveštajne službe i nacionalne bezbednosti

O tome šta su obaveštajne službe, kakva je svrha njihovog postojanja, kakav je njihov karakter itd. postoje mnogobrojna različita mišljenja i definicije, koje izazivaju sporenja i rasprave. Ovde se namerno ne ulazi u te rasprave, već se polazi od jedne od tih mnogobrojnih definicija, kao radne i dovoljne za potrebe ovog rada. U nekadašnjoj vrlo poznatoj „Općoj enciklopediji” Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, obaveštajna služba je definisana na sledeći način: „Obaveštajna služba je specijalizirana profesionalna organizacija koja, kao relativno samostalan sistem, djeluje u sastavu državnog aparata, političke partije ili pokreta, a zadaća joj je da vlastitoj državi, partiji ili pokretu osigura uvid u tajne podatke i stanje u drugim državama, partijama ili pokretima, radi stvaranja i vođenja politike i preduzimanja određenih postupaka u miru i ratu. Ona samostalno ili u suradnji sa drugim organima i organizacijama provodi i realizira dio državnih, odnosno političkih ciljeva, primenom tajnih metoda delovanja, a u svojoj zemlji, partiji ili pokretu štiti vitalne tajne i objekte od obavještajne i druge subverzivne djelatnosti strane države ili organizacije”.² Iako se u ovoj definiciji, za razliku od mnogih drugih, obaveštajna služba ne vezuje isključivo za državne aparate, već se uočava i u aparatima političkih partija i pokreta, treba reći da se i ona može, do izvesne mere, proširiti. Danas je, naime, sasvim evidentno da se obaveštajne službe ili elementi tih službi mogu naći i u okvirima nedržavnih organizacija i entiteta, kao što su različita tajna udruženja (nacionalistička, rasi-

¹ Više o tome: Ilić P.: *O jednom udžbeniku nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 3/10, str. 232-242.

² *Opća enciklopedija*, tom 6., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1989., str. 122.

stička, gangstersko-mafijaška, teroristička itd.), crkve i njima odgovarajuće verske zajednice, multinacionalne kompanije, međunarodne vladine i nevladine organizacije itd.

U vezi sa poimanjem obaveštajnih službi, za potrebe ovog rada treba dodati i napomenu da se pod državnim obaveštajnim službama ne podrazumevaju samo one koje se pretežno bave prikupljanjem obaveštajnih podataka izvan granica svoje države, već i ostale „tajne” službe, koje se pretežno bave kontraobaveštajnim radom i zaštitom ustavnog poretka.

Kada je u pitanju pojam nacionalne bezbednosti, treba podsetiti na činjenicu da postoji mnoštvo definicija tog pojma koje se međusobno znatno razlikuju. Neke od njih su takve da se teško mogu dovesti u vezu sa obaveštajnim službama. Takav je, na primer, slučaj sa čuvenom definicijom američkog diplomate i teoretičara Džordža Kenana, po kojem je nacionalna bezbednost „fizička netaknutost nacionalnog života”³ ili sa definicijom Penelope Harcland-Tunberg, koja nacionalnu bezbednost određuje kao „spособnost jedne nacije da uspešno sledi svoje nacionalne interese... na bilo kom mestu u svetu”.⁴ Zbog toga ćemo se i u ovom radu držati one definicije za koju smo se već svojevremeno opredelili: „Pod nacionalnom bezbednošću u užem smislu reči podrazumeva se stanje zaštićenog, slobodnog, stabilnog i izvesnog postojanja, funkcionisanja i razvoja jedne države (zemlje)”, odnosno „stanje u kojem nema ozbiljnih pretnji i opasnosti za opstanak jedne države, za njenu nezavisnost, teritorijalnu celokupnost i ustavnopravni poredak, kao i za život, prava i slobode njenih građana i zdravu životnu sredinu...”.⁵ Smatramo da će posle ovih određenja biti olakšan povratak pitanju iz naslova ovog rada. Treba, dakle, odgovoriti na pitanje: kako se delovanje obaveštajnih službi (kao specijalizovanih organizacija u sastavu aparata neke države, političke partije, pokreta ili nekog drugog entiteta) odražava na nacionalnu bezbednost neke države, odnosno zemlje ili kako one utiču na postizanje i očuvanje „stanja zaštićenog, slobodnog, stabilnog i izvesnog postojanja, funkcionisanja i razvoja jedne države”?

Domaće obaveštajne službe i nacionalna bezbednost

Prvi razlog koji može da dovede u pitanje šemu pomenutu na početku ovog rada o delovanju obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost (jedne zemlje) treba potražiti u činjenici da se, po navedenoj definiciji, pod obaveštajnim službama ne podrazumevaju samo delovi državnog aparata, već i delovi aparata i struktura mnogih drugih organizacija ili entiteta. A to, samo po sebi, znatno komplikuje uobičajenu predstavu i o domaćim i o stranim obaveštajnim službama, jer se mnoge od njih nalaze izvan državnih struktura. Već ta činjenica upućuje na zaključak da izraz „domaća” ili „domaće obaveštajne službe” ne podrazumeva samo delove državnog aparata jedne zemlje, već i službe ili elemente službi i izvan njega, a unutar granica jedne države (tzv. subnacionalni nivo obaveštajnog organizovanja). To znači da sve obaveštajne službe unutar jedne zemlje nisu nužno deo jedinstvenog nacionalnog sistema bezbednosti i da neke od njih mogu da budu (a često i jesu) njegovi oštri

³ Dimitrijević V. *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1993., str. 20.

⁴ Bajagić M. *Osnovi bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007., str. 29.

⁵ Ilić Predrag *O definisanju i definicijama nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 2/12, str. 137.

neprijatelji. Ako je tako, onda se dovodi u pitanje ispravnost teze da „domaće” obaveštajne službe (uvek) rade na dostizanju i očuvanju nacionalne bezbednosti.

Na drugoj strani, i pojam „strane obaveštajne službe” izlazi iz ranije uobičajenih, drža-
vocentričnih predstava i okvira. Uz one koje nesumnjivo pripadaju aparatima stranih dr-
žava, dolazi i mnogo onih iz nedržavnih entiteta najrazličitijih vrsta. Između njih se nikako
ne može stavljati znak jednakosti, pa se ni njihov odnos prema nacionalnoj bezbednosti
određene zemlje ne može poistovećivati i pojednostavljivati.

Ali, šema o pozitivnom odnosu domaćih obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbed-
nosti svoje zemlje nije uvek tačna ni kada se govori samo o obaveštajnim službama koje zai-
sta pripadaju aparatu pojedine države. Normalno bi bilo očekivati da sve državne strukture, a
posebno obaveštajne službe, deluju pozitivno na postizanje i očuvanje nacionalne bezbedno-
sti sopstvene države. To im je, uostalom, osnovni politički i, najčešće, i ustavni zadatak. One
se i stvaraju kako bi doprinele postizanju i očuvanju što višeg nivoa i kvaliteta nacionalne bez-
bednosti, i najčešće to i rade. (Sa većim ili manjim uspehom, naravno) Zbog toga se i sma-
traju jednim od najznačajnijih stubova sistema nacionalne bezbednosti svake zemlje.

Ali, istorija, i naša i svetska, pokazuje da i neke državne obaveštajne službe mogu da ra-
de protiv osnovnih interesa sopstvene države, odnosno protiv njene nacionalne bezbednosti.
Ma koliko to izgledalo čudno, pa čak i neverovatno, to je zaista moguće bar u dva slučaja.

Prvi slučaj vezan je za svesno, tj. namerno opstruiranje i sabotiranje obaveza obave-
štajnih službi u okviru nacionalnog sistema bezbednosti. Do toga dolazi kada se rukovod-
stvo određene obaveštajne službe „odmetne” od izvršne, tj. zakonite vlasti i prestane da iz-
vršava njena naređenja ili kada na rukovodeća mesta u tim službama dođu ljudi koji name-
ravaju da ih iskoriste za ciljeve koji protivreče utvrđenim vrednostima i interesima nacional-
ne bezbednosti određene države. Budući da su obaveštajne službe hijerarhijski organizo-
vane, ovakva opredeljenja njihovih šefova skoro redovno dovode do prihvatanja od strane
nižih rukovodilaca i ostalih pripadnika tih službi, pa one, u celini gledano, mogu vrlo nega-
tivno, tj. opasno da deluju na nacionalnu bezbednost, umesto da rade na njenom očuvanju.

Među brojnim primerima takvog ponašanja pomenućemo samo nekoliko najpoznati-
jih, koji su u vezi, pre svega, sa učešćem pripadnika obaveštajnih službi u zavereničko-
prevratničkim dejstvima.

Dr Zoran Đinđić, prvi premijer u postmiloševićevskoj Srbiji, ubijen je 12. marta 2003.
Iako je bio čelni čovek izvršne vlasti, pa prema tome i sistema nacionalne bezbednosti
Srbije, Đinđića su ubili upravo pripadnici tog sistema – pripadnici Jedinice za specijalne
operacije (JSO), paravojne formacije iz sastava Bezbednosno-informativne agencije
(BIA), odnosno ranijeg Resora državne bezbednosti (RDB), u saradnji sa mafijašima iz
tzv. Zemunskog klana. Iako diskusije o pozadini i naručiocima tog atentata još traju, pra-
vosnažno su, kao njegovi izvršioc, osuđeni čelni ljudi nekadašnje JSO, pukovnici Milorad
Ulemek – Legija, Zvezdan Jovanović – Zmija i dr.

Iz nešto starije istorije Srbije, karakterističan je slučaj atentata na kralja Aleksandra Obre-
novića i njegovu suprugu Dragu Mašin, 29. maja 1903. Atentat su izvršili oficiri Aleksandrove
vojske, pod rukovodstvom kapetana Dragutina Dimitrijevića Apisa (1877–1917), kasnijeg
generalštabnog pukovnika i načelnika Obaveštajnog odeljenja Ministarstva vojske Kraljevine
Srbije. (O oba atentata napisano mnogo knjiga, feljtona i drugih istoriografskih osvrtā⁶)

⁶ V.: Živanović M. *Pukovnik Apis - istina o Solunskom procesu 1916/1917*, Beograd, 1955; Mekenzi D. *Apis*, G. Mila-
novac, 1989; Vasić M. *Atentat na Zorana*, Beograd, 2005; Veruović M. *Vrzić N. Treći metak*, Beograd, 2014. i dr.

Jedan od najpoznatijih primera iz inostranstva u vezi je sa učešćem sovjetskog KGB-a (Komiteta državne bezbednosti) u neuspehom državnim udaru u Sovjetskom Savezu, avgusta 1991.

Posle dolaska na mesto generalnog sekretara Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KP SS) 1985. Mihail Gorbačov (1990. izabran i za predsednika SSSR-a) započeo je sa vrlo opsežnim i radikalnim ekonomskim i političkim reformama u Sovjetskom Savezu, pod nazivom „perestrojka” (obnova). Nameravajući da stabilizuje i ojača ekonomski sistem SSSR-a i da sovjetsku ekonomiju dovede na isti nivo sa ekonomijama najrazvijenijih kapitalističkih zemalja, on je decentralizovao ekonomiju, podstakao preduzeća na samofinansiranje i dozvolio osnivanje privatnih kompanija. Da bi smanjio moć partijske birokratije i podstakao demokratizaciju zemlje, 1988. izmenio je sovjetski ustav, ukinuo monopol KP SS-a i dozvolio višestranačke izbore. Na spoljnopoličkom planu uspostavio je dobre odnose sa dotadašnjim glavnim rivalom iz hladnog rata – Sjedinjenim Američkim Državama i drugim kapitalističkim zemljama. Na drugoj strani, podržao je ujedinjenje Nemačke, kao i demokratski izabrane vlade u istočnoevropskim zemljama, odbijajući predloge „tvrde struje” u rukovodstvu KP SS-a i SSSR-a da vojno intervenišu protiv njih.

Ovakvi potezi Gorbačova naišli su i na javni i na tajni otpor „tvrde struje” unutar Politburoa KP SS-a, koja ih je shvatila ne samo kao početak rušenja komunizma u SSSR-u, već i SSSR-a kao države. Pošto unutar partije i zvaničnih državnih institucija nije naišla na očekivanu podršku, ova struja je odlučila da izvrši državni udar. Sredinom avgusta 1991. nekoliko njenih najpoznatijih predstavnika, pod rukovodstvom tadašnjeg šefa KGB-a, generala Vladimira Krjučkova, sastalo se u zatvorenoj rezidenciji KGB-a („ABC”), blizu Moskve, osnovalo Državni komitet za vanredne situacije (GKČP) i odlučilo da proglasi vanredno stanje u zemlji.⁷ Ovaj komitet je, zapravo, odlučio da uhapsi Gorbačova i zatraži od njega da potpiše ukaz o zavođenju vanrednog stanja ili da podnese ostavku i preda svoja ovlašćenja potpredsedniku SSSR-a Genadiju Janaevu (koji se, kao najviši funkcioner SSSR-a, formalno nalazio ne čelu GKČP-a). Pošto je ovaj pokušaj državnog udara neslavno propao posle tri dana, Krjučkov je, zajedno sa ostalim zaverenicima, uhapšen i zatvoren, ali je, za razliku od mnogih svojih prethodnika, uskoro pomilovan (1994) i pušten na slobodu. U decembru iste godine SSSR se zaista i raspao, a na čelo Rusije došao je Boris Jeljcin.

Drugi primer je nešto stariji i komplikovaniji, ali je takođe vredan pažnje. Radi se o zavereničkom delovanju nekadašnjeg šefa nacističke vojne obaveštajne službe Abver admirala Vilhelma Kanarisa (1887–1945).

Kanaris je dugi niz godina bio uvereni nacisti i jedan od najuglednijih šefova nacističkih obaveštajnih službi. Posle početka Drugog svetskog rata on je, međutim, shvatio da Hitlerovi megalomanski imperijalistički planovi i protiv zapadnih kapitalističkih zemalja i protiv SSSR-a nisu realni i da prete nesagledivim katastrofalnim posledicama po Nemačku. U želji da spreči neminovnu katastrofu, počeo je da radi na pronalaženju opozicionih snaga unutar nacističke armije, koje bi bile spremne da ubiju Hitlera i izvedu državni udar. Na drugoj strani, već od 1939. tražio je načine da stupi u kontakt sa šefovima britanskih i američkih obaveštajnih službi, tj. službi neprijateljskih država, radi ugovaranja uslova za što povoljniju kapitulaciju Nemačke. Pošto su Britanci odbili kontakte sa njim, uspostavio je lične

⁷ Članovi GKČP-a bili su još ministar odbrane SSSR-a, maršal Dmitrij T. Jazov, ministar unutrašnjih poslova SSSR-a Boris K. Pugin i političari Oleg D. Baklanov, Oleg S. Šenin, Valentin Pavlov i Gorbačovljev pomoćnik Boldin.

veze sa šefom američke vojne obaveštajne službe, OSS, generalom Vilijamom Donavanom (inače ličnim prijateljem predsednika SAD Teodora Ruzvelta) i sa šefom te službe za Evropu Alenom Dalsom (kasnijim direktorom Centralne obaveštajne agencije (CIA) i bratom poznatog američkog političara Džona Forstera Dalsa).⁸ Kada je jula 1944. otkrivena oficirska zavera protiv Hitlera, admiral Kanaris je uhapšen, a 1945. i likvidiran.

Iako bi se povodom ovakvog držanja Kanarisa moglo postaviti pitanje da li je ono, zaista, bilo upereno protiv nacionalnih interesa nemačke nacije i države ili je bilo u skladu sa njihovim najbolje sagledanim interesima, sa formalno pravnog i političkog stanovišta nema sumnje da se ovde radilo o zavereničkom i izdajničkom, tj. protivzakonitom delovanju šefa jedne obaveštajne službe protiv zvaničnog šefa države i protiv tadašnjeg državnog poretka u Nemačkoj, kako je, inače, i okvalifikovano.

Kao interesantan primer mogućeg destruktivnog delovanja obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbednosti sopstvene zemlje dugo se u jugoslovenskoj političkoj literaturi navodilo držanje nekadašnjeg organizacionog sekretara Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) i potpredsednika SFRJ Aleksandra Rankovića i nekih njegovih najbližih saradnika. Nekadašnji osnivač i prvi šef OZN-e (Odeljenja za zaštitu naroda) i UDB-e (Uprave državne bezbednosti) i ministar unutrašnjih poslova FNRJ optužen je na poznatom Brionskom (ili Četvrtom) plenumu Centralnog komiteta SKJ (1. 7. 1966) za zloupotrebu UDB-e u političke, odnosno zavereničke svrhe (konkretnije: za tajno prisluškivanje predsednika Republike J. B. Tita i drugih istaknutih jugoslovenskih političara, za nacionalističko delovanje, sabotiranje sistema socijalističkog samoupravljanja i za pripremu državnog udara). Iako se kasnije pokazalo da su sve ove optužbe bile iskonstruisane i da je Četvrti plenum CK SKJ bio, u stvari, montirani politički proces, treba zapaziti činjenicu da je najviše rukovodstvo SKJ i SFRJ smatralo mogućim ovakvo zavereničko delovanje najuticajnijih ljudi glavne civilne obaveštajne službe i da je u to uspeo da uveri ne samo većinu članova SKJ već i većinu građana SFRJ.

Drugi slučaj destruktivnog delovanja obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbednosti i interesima sopstvene zemlje može se nazvati nenamernim. To se dešava onda kada ove službe, u najčešće iskrenoj nameri da sačuvaju određeni ustavni poredak ili, bar, političku garnituru na vlasti, preduzimaju mere i aktivnosti kontra produktivne prirode. To se uglavnom svodi na neodmereno, tj. preterano represivno delovanje ovih službi prema građanima sopstvene države ili prema građanima okupiranih ili osvojenih država, koje za nužnu posledicu ima gaženje osnovnih ljudskih prava i sloboda, odn. zavođenje pravog terora. Primera za takvo delovanje onih obaveštajnih službi koje imaju karakter političke policije, ima na svim stranama sveta i u skoro svim periodima istorije, ali ih je najviše bilo u upravo minulom, XX veku.

Prve asocijacije na tu vrstu ponašanja obaveštajnih službi opet se vezuju pre svega za Sovjetski Savez i za nacistički Treći Rajh, ali se ni izdaleka ne zadržavaju samo na njima.

Sve sovjetske obaveštajne službe, od ČEKE, preko GPU-a, OGPU-a i NKVD-a, do KGB-a delovale su ekstremno represivno, najpre prema protivnicima socijalističke revolucije i novog društvenog uređenja u SSSR-u, a onda i protiv „dece“ te revolucije i protiv samih pripadnika tih službi.⁹ Uz brojne stvarne neprijatelje socijalizma i KP SS-a, raznim vrstama terora bili su izloženi milioni nevinih kulaka i drugih „kontrarevolucionara“, koji su uglavnom

⁸ OSS – Office of Strategic Services (Ured za strategijsku službu) osnovan je 1942.

⁹ ČEKA – Izvanredna komisija za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže (1917–1922); GPU – Državna politička uprava (1922–1923); OGPU – Objedinjena državna politička uprava (1923–1934); NKVD – Narodni komesarijat unutrašnjih poslova (1934–1954); KGB – Komitet državne bezbednosti (1954–1991).

završavali u masovnim koncentracionim logorima („gulazima“) ili su ubijani posle kratkih, improvizovanih i insceniranih suđenja. Kasnije se to dešavalo i sa zaslužnim i uglednim komunistima i revolucionarima koje je paranoični lider KP SS-a i SSSR-a Staljin doživljavao kao pretnju za svoju ulogu doživotnog i neprikosnovenog vođe. Među onima koji su izgubili živote u poznatim staljinističkim „čistkama“ našao se, naizgled paradoksalno, i veliki broj šefova sovjetskih obaveštajnih službi i njihovih najbližih saradnika (J. K. Bersini, G. G. Jagoda, N. I. Ježev i mnogi drugi). Neposredno posle Staljinove smrti likvidiran je i kreator najvećeg broja montiranih procesa i likvidacija L. Berija i skoro svi njegovi najbliži saradnici.

Iako se sa praksom insceniranih političkih suđenja i masovnih likvidacija prestalo posle Staljinove smrti, KGB je još dugo igrao ulogu klasične političke policije sa olakom primenom nasilja i torture različitih vrsta. Takva, preterano represivna uloga sovjetskih obaveštajnih službi decenijama je izazivala mnogobrojne negativne posledice po nacionalnu bezbednost SSSR-a: razočaranje običnih građana, kao i većine pripadnika KP SS-a, realizovanim socijalističkim sistemom, revolt opljačkanih i obespravljenih seljaka, opadanje radnog elana i entuzijazma radničke klase, opšte nezadovoljstvo zbog kršenja elementarnih ljudskih prava i političkih sloboda, revolt zbog insceniranih političkih i sudskih procesa, pojava antikomunističkih disidenata u redovima KP SS-a, emigriranje poznatih naučnika, umetnika i javnih radnika, pa čak i oficira obaveštajnih službi na Zapad itd. Sve je to, uz neke druge unutrašnje i spoljne političke činioce, dovelo do opšte apatije i nezainteresovanosti većine građana ne samo za budućnost i opstanak socijalizma, nego i samog SSSR-a i, konačno, do njegovog naizgled iznenadnog kraha, početkom poslednje decenije XX veka.

Istovetan ili veoma sličan način rada i sprovođenja terora nad građanima sopstvene države, ali i nad građanima onih država koje je Treći Rajh osvojio i okupirao, pre i za vreme Drugog svetskog rata, karakterisao je i nemački Gestapo (Geheime Staatspolizei – Tajna državna policija) za vreme nacističke strahovlade. Ta policija je, najpre samostalno, a od 1939. i u okviru Glavne uprave bezbednosti Rajha (RSHA – Reichssicherheitshauptamt) predstavljala jedan od najjačih oslonaca Hitlerovog režima i jedno od osnovnih sredstava njegovog obračuna sa političkim neprijateljima. Na najsuroviji način obračunavala se najpre sa komunistima i drugim levičarima, zatim sa Jevrejima, a kasnije i sa svim drugim protivnicima nacističkog režima. Uz potpuno nezakonito praćenje, prisluški vanje i uopšte špijuniranje svih i svakoga, Gestapo je antinaciste hapsio, zatvarao i slao u koncentracione logore, u kojima ih je (kao i izvan njih) nesmetano šikanirao, mučio i ubijao. Zbog mešanja u sve društvene sfere i poslove i zbog raspolaganja neograničenim budžetom, Gestapo je predstavljao svojevrsnu državu u državi.

Zbog svega toga Gestapo je postao sinonim policijskog terora, mučenja i uništavanja političkih protivnika, koji je sve više izazivao nezadovoljstvo jednog dela nemačkih građana i pojavu brojnih pokreta otpora na teritorijama koje je Treći Rajh držao pod okupacijom. Uz izvođenje diverzantskih, terorističkih i saboterskih akcija protiv nacističkog okupatora, pripadnici tih pokreta otpora spremno su ulazili u saradnju sa obaveštajnim službama država članica Antihitlerovske koalicije. Neki od tih pokreta prerasli su u masovne nacionalno oslobodilačke pokrete, sa sopstvenim vojskama i obaveštajnim službama, pruživši veliki doprinos u slamanju Trećeg Rajha i sila Osovine uopšte (primer Jugoslavije i Albanije).

Po uzoru na Gestapo ponašala se i tajna politička policija fašističke Italije OVRA (Organ di vigilanza dei reati antifascisti – Organ budnosti protiv delatnosti antifascista), osnovana 1922, kao i političke policije fašističkih i profašističkih država Evrope i Latinske

Amerike. Njihovo nezakonito delovanje redovno je izazivalo nezadovoljstvo i revolt zastrašenih i terorisanih građana i njihovo svrstavanje u opozicione partije i pokrete otpora.

Na drugoj strani, posle Drugog svetskog rata, u svim socijalističkim zemljama osnovane su tajne policije i druge obaveštajne službe po ugledu na NKVD i KGB, među kojima su po sistematskom teroru i gaženju ljudskih prava i sloboda ostale najpoznatije istočnonemačka ŠTAZI (Staatssicherheit – Državna bezbednost), albanski SIGURIMI (Drejtoria e Sigurimit te Štati – Direkcija državne bezbednosti) i rumunska SEKURITATEA (Generalna direkcija službe državne bezbednosti Ministarstva unutrašnjih poslova). I one su, slično sovjetskim obaveštajnim službama, znatno doprinele nezadovoljstvu građana u svojim državama, razočaranju u socijalizam i komunističke ideale i njihovom sve masovnijem zalaganju za rušenje socijalističkih sistema i povratak kapitalizmu.

Iako je preterana represivnost političkih policija i drugih tajnih službi bila i ostala karakteristična pre svega za države sa totalitarnim političkim sistemima, treba naglasiti da su se, u pojedinim periodima novije istorije, i tajne službe tzv. demokratskih zemalja ponašale veoma represivno, tj. nezakonito i nedemokratski, i da tako rade i na početku XXI veka. Iz mora primera takvog ponašanja, biće pomenuti samo neki koji se odnose, pre svega, na one države koje se diče svojim demokratskim uređenjima i tradicijama.

Još za vreme Engleske buržoaske revolucije i vladavine Olivera Kromvela (sredina XVII veka) došlo je do značajnih nedemokratskih tendencija u radu engleske obaveštajne službe. Govoreći o Džonu Turlouu (John Thurloe, 1616–1668), Kromvelovom državnom sekretaru i šefu engleske obaveštajne službe, R. Dikon piše: „No tajna služba koju je razvio Thurloe počela je pokazivati i neke odvratne osobitosti diktature. Thurloe je stvorio i novu vrstu policije, miliciju, koja je djelovala u zemlji i pod nadzorom vojnih oficira obavljala zadatke tajne policije. Milicija je djelovala u jedanaest okruga, u svakom pod zapovjedništvom jednog general-majora. Umjesto da djeluju kao majstori špijuni, neki od tih zapovjednika zloupotrijebili su svoj položaj. Nije im bilo dovoljno da otkrivaju špijune, nego su svoje ovlasti iskoristili da progone nedužne žrtve građanskih ratova, da zatvaraju krčme i prisiljavaju ljude da slave sabat. Ta je milicija usvojila i izričaje mnogo kasnijeg vremena, tj. današnjeg totalitarizma, pa je počela naklapati kako joj je zadaća da za cijelu Englesku uvede 'zaštitni zatvor'“.¹⁰

Opisujući, kasnije, delovanje osnivača savremene britanske obaveštajne službe MI 5, ser Vernona Kela, u godinama neposredno posle Prvog svetskog rata, isti autor piše da je Kel tada „većinu svog vremena morao posvećivati nemirima u Irskoj, a taj mu zadatak nimalo nisu olakšavali 'crno-žuti', na brzinu stvorena milicija... Ta milicija, koju je u Irsku poslala koaliciona vlada Lloyjda Georgea, izlazila je iz okvira svojih obaveza baveći se i sama protu špijunažom. Gomila ništarija koji su je sačinjavali... uzeli su zakon u svoje ruke ometajući ne samo rad Thomsonov Specijalnog ogranaka nego i MI 5.... U svjetlu onoga što se tada zbivalo u Irskoj veoma je teško točno odrediti ulogu koju je tajna služba imala u tom valu nasilja, ugnjetavanja, pljačke, silovanja, paleža i umorstava, što je u tim teškim godinama sasvim ocrnilo ulogu Britanije u Irskoj. Koliko god bile potrebne oštre mjere protiv terorizma Irske Revolucionarne Armije, nemoguće je opravdati ispade 'crno-žutih' koje su vlasti odobravale“.¹¹

¹⁰ Deacon R. *Povijest britanske obavještajne službe*, Globus, Zagreb, 1980, str. 46-47.

¹¹ Isto, str., 195.

Iz najnovijih vremena vredna pažnje je uloga Federalnog istražnog biroa (FBI – Federal Bureau of Investigation) u poznatoj antikomunističkoj i antidemokratskoj kampanji u SAD koju je na početku hladnog rata poveo ultrakonzervativni senator Džozef Makarti. Kao član, a zatim i kao predsednik specijalnog potkomiteta Američkog senata za istrage (1947–1954), on je započeo vrlo široku antidemokratsku hajku pod parolom „borbe protiv komunističke opasnosti”. U tom svojstvu on je proveravao kadrove raznih vladinih odeljenja, a posebno Stejt Dipartmenta, i ispitao veliki broj svedoka za koje se sumnjalo da saraduju sa komunistima. Njegove istraživačke metode karakterisala je takva bezobzirnost i svirepost, da su ih i sami Amerikanci upoređivali sa srednjovekovnom inkvizicijom i „lovom na veštice”. Pod udar Makartijevog „Ministarstva straha”, došli su ne samo komunisti i drugi levičari, nego i sindikati, književnici i drugi umetnici, pa i protestanti (pošto je većina članova tog „ministarstva”, kao i Makarti, bila katoličke vere).¹² U tom denuncijantsko-klevetničkom poslu, u kojem su optuženi i proganjani mnogi nečuveni ljudi, veliku pomoć Makartiju pružao je Džon Edgar Huver, doživotni šef FBI-a, i poznati konzervativac, antikomunista i rasista. Zbog te saradnje makartizam mnogi nazivaju i huverizmom.

Huver je, inače, u istoriji SAD ostao poznat i po tome što je specifična ovlašćenja, sredstva i metode FBI-a koristio ne samo za borbu protiv strane špijunaže i unutrašnjih ekstremista, nego i za nezakonito, tj. tajno praćenje, prisluškivanje i snimanje mnogih vrhunskih političara SAD (uključujući i predsednika SAD Džona Kenedija i njegovog brata Roberta, ministra pravde i svog nominalnog šefa), a zatim i za njihovo ucenjivanje. Prema najpoznatijem američkom borcu za rasnu jednakost i ljudska prava u SAD i dobitnika Nobelove nagrade za mir (1964), legendarnom baptističkom svešteniku dr Martinu Luteru Kingu, gajio je otvorenu mržnju, nazivajući ga notornim lažovom, moralnim degenerikom i najopasnijim čovekom u SAD. Iako je „crni Gandi” bio poznat kao pristalica nenasilja, on je bio pod stalnim nadzorom agenata FBI-a, koji su ga hapsili petnaestak puta i maltretirali u zatvoru. Nekoliko dana pre prijema Nobelove nagrade za mir King je dobio anonimno pismo, za koje je kasnije utvrđeno da je došlo iz samog vrha FBI-a, u kojem je nazvan „priljavom nenormalnom životinjom” i u kojem mu se pretilo da će biti obelodanjene njegove preljube ako se ne ubije na dan primanja nagrade. King nije naseo na ovu ucenu.¹³ Četiri godine kasnije pao je kao žrtva atentata u Memfisu. Huverova „firma” se u rasvetljavanju ovog atentata angažovala toliko „revnosno” da su ostale mnoge sumnje u njenu iskrenost i stvarnu nameru da to uradi profesionalno i primereno težini i značaju slučaja.¹⁴

Praksu nezakonitog prisluškivanja i praćenja američkih (kao i mnogih stranih) građana danas, bez ikakvih skrupula, sprovode mnoge američke obaveštajne službe, među kojima najviše NSA (Nacionalna agencija bezbednosti) i CIA (Centralna obaveštajna agencija). Slično rade i obaveštajne službe mnogih drugih država koje se smatraju demokratskim i koje jako vole da podučavaju druge kako se moraju poštovati ljudska prava i slobode, odnosno individualna i socijalna bezbednost. Skandali u vezi sa tom ne samo nezakonitom, nego i nemoralnom i nedemokratskom praksom pune stranice štampe u poslednjih nekoliko godina, o čemu rečito svedoče sledeći naslovi: „Prekomerno prislu-

¹² Među onima koji su bili na Makartijevim crnim listama nalazile su se poznate ličnosti, kao što su književnici: Bertold Brecht, Alen Ginsberg, Artur Miler, Irvin Šo, Hajnrih i Tomas Man, filmski glumci, režiseri i producenti: Čarli Čaplin, Orson Vels, Deni Kej, Edvard Robinson, naučnici Albert Ajnštajn, Robert Openhajmer, Pol Svizi i mnogi drugi.

¹³ V. *FBI u pismu pretio Martinu Luteru Kingu*, Blic, 15. 11. 2014, str. 8.

¹⁴ V. *Crnog Gandija ubila bela država*, Revija 92, 19. 4. 2005, str. 34.

škivanje Amerikanaca", „Legalizovano prisluškivanje bez sudskih naloga", „NSA "prati" milijarde mobilnih telefona", „CIA se izvinila senatorima", „Uši velikog brata", „Digitalno špijuniranje" („Babaroga novog doba"), „Agenti NSA uhodili sopstvene ljubavnice", „SAD i dalje špijuniraju", „Amerikanci ne odustaju od špijuniranja svih", „SAD špijunirale 35 svet-skih lidera", „Brazil traži izvinjenje SAD zbog špijunaže", „Keri: Preterali smo sa špijunira-njem", „Bela kuća odsad kontroliše NSA" itd..

Protiv CIA, inače, i dalje ostaju na snazi veoma ozbiljne optužbe da je bila umešana u atentat na Džona Kenedija, kao i optužbe za saradnju sa američkim i stranim mafijama, što se direktno kosi sa njenom ustavnom, odnosno zakonskom ulogom i očekivanjima američkih građana.

Strane obaveštajne službe i nacionalna bezbednost

I kada se radi o uticaju stranih obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost određe-ne zemlje lako se upada u ranije pomenuto uprošćeno gledanje koje taj uticaj, odnosno uticaje, vidi samo kao negativnu pojavu. To nije čudno, zbog toga što je opšte poznato da obaveštajne službe nastoje da otkriju najvažnije političke, vojne, privredne, naučne i druge tajne drugih država i što prema njima preduzimaju druge tajne aktivnosti ne obave-štajnog karaktera. To je činjenica oko koje nema nikakvog sporenja u naukama o nacio-nalnoj bezbednosti i obaveštajnim službama, pa je ovde ne treba posebno dokazivati.

Od kada postoje kao najznačajnije političke zajednice, države su, naime, neprekidno predmet interesovanja i praćenja od strane drugih država, odnosno njihovih obaveštajnih službi i sistema. To važi za sve države, nezavisno od njihove veličine, njihovog međuna-rodnog, odnosno geografskog položaja, od ekonomske razvijenosti, društvenog uređenja, vojne snage, kulture i drugih specifičnosti. To interesovanje, doduše, nije uvek podjednako, jer se uvećava prema većim državama i državama na posebno značajnim geostrateškim prostorima i smanjuje u obrnutom slučaju. Ali, ono je prisutno čak i kada se radi o veoma malim državama i onim državama koje se nalaze izvan najznačajnijih geopolitičkih pravaca i komunikacija. Čak i za stanje u takvim državama postoji interesovanje njihovih suseda, a često i regionalnih i svetskih sila. Zbog toga svaka država, od trenutka svog nastanka, sa sigurnošću može da računa na delovanje manjeg ili većeg broja stranih obaveštajnih službi prema njoj i na njihov uticaj na sopstvenu nacionalnu bezbednost. Da to interesovanje i „pažnja" postoji i prema maloj Srbiji i prema ostalim balkanskim državama pokazuje čitava politička istorija Balkana, od najdavnijih do današnjih dana.

Interesovanje stranih obaveštajnih službi za stanje u bilo kojoj drugoj državi podrazu-meva raznovrsne organizovane, planske, sistematske i ofanzivne napore tih službi da prodru u najvitalnije tajne konkretne države, a pre svega u tajne političkog, vojnog i eko-nomskog karaktera. Ovladavanje tim tajnama jača političku, vojnu i druge pozicije država koje dolaze do njih, s jedne strane, i slabi pozicije, tj. nacionalne interese i nacionalnu bezbednost napadnutih država, s druge. Zbog toga nema nikakve sumnje u to da obave-štajno delovanje stranih službi ugrožava nacionalnu bezbednost bilo koje države i da se svaka država mora organizovano braniti, odnosno boriti protiv njega.

Istorija nas uči da je obaveštajno delovanje obaveštajnih službi jedne države prema osnovnim vrednostima i interesima druge države najčešće u funkciji nekakve agresije pr-

ve nad drugom državom. Ono je uobičajena priprema za budući rat ili za neke relativno blaže oblike agresije, potčinjavanja i kontrole, dakle agresivnog je i ofanzivnog karaktera. Samo u slučajevima malih i miroljubivih država, ono ima pretežno defanzivni, odnosno odbrambeni karakter, jer se organizuje radi blagovremenog saznavanja informacija o mogućim agresivnim poduhvatima drugih.

Obaveštajne službe se, međutim, kao što je dobro poznato, ne bave samo obaveštajnom delatnošću, kako bi se moglo zaključiti po njihovom nazivu. Uz tu delatnost one preduzimaju i mnoge druge aktivnosti i poslove, kojima najčešće priliči epitet „priljavi”, ali se nazivaju subverzivnim aktivnostima. Upoznavanje sa istorijom bilo koje značajnije obaveštajne službe odmah dovodi do zaključka da je broj tih aktivnosti veoma veliki i da skoro uvek ima negativan predznak. Tako se, recimo, govori o psihološko-propagandnim aktivnostima (odnosno psihološkom ratu), o izazivanju društvenih kriza i prevratničkih dejstava (pobuna, ustanaka, državnih udara i pučeva, revolucija i kontrarevolucija), o pomaganju opozicionih i separatističkih grupa, organizacija i pokreta, o stvaranju političke agenture, o gerilskom i antigerilskom delovanju, o organizovanju pojedinačnih akata nasilja (atentat, diverzija i sabotaza) itd.

Kada je u pitanju subverzivno delovanje jednih država prema drugima treba naglasiti da obaveštajne službe nisu jedini, a često ni najznačajniji subjekti tog delovanja. U njemu učestvuju i mnogi drugi državni organi, odnosno resori – od ministarstava za spoljne i unutrašnje odnose i odbranu, do onih za ekonomiju, nauku i kulturu. Ali, dok je učešće drugih organa promenljivo, jer zavisi od potreba konkretne akcije i situacije, dotle je učešće obaveštajnih službi u tim aktivnostima neizostavno, jer one obavljaju obaveznu obaveštajnu pripremu za njihovu realizaciju i izvode one najtajnije, odnosno najpriljavije elemente tih aktivnosti. Zbog toga se, bez ikakve dileme, može reći da se i subverzivno delovanje obaveštajnih službi prema drugim državama izrazito negativno odražava na njihovu nacionalnu bezbednost, odnosno destruktivnije od ranije pomenute „čisto” obaveštajne aktivnosti.

Ali, uz sve ono što je nesumnjivo negativno u delovanju stranih obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost drugih država, danas ima i mnogo toga što više nema taj predznak. Povremeno, mada još uvek relativno retko, obaveštajne službe drugih zemalja deluju i pozitivno na nacionalnu bezbednost tuđih država. To se dešava u slučajevima međusobne saradnje tih službi.

Saradnja obaveštajnih službi različitih zemalja nekada je bila samo izuzetna pojava u njihovim i međunarodnim odnosima uopšte. Nekada se ona praktikovala samo u ratnim prilikama, u okvirima vojnih saveza, u vidu razmene obaveštajnih podataka neophodnih za ostvarivanje zajedničkih ratnih napora. Nepoverljive prema svim drugim državama, pa čak i prema onima sa kojima su bile u vojnom savezu, države su na ovu vrstu saradnje nevoljno pristajale. Zbog toga je ona izvođena veoma oprezno, ograničeno i nedovoljno iskreno. Obaveštajne informacije razmenjivale su se u najnužnijoj meri, uvek u strahu da se ne otkriju njihovi izvori ili da se na neki drugi način ne naškodi interesima one strane koja ih pruža. Ipak, uz sve te rezerve, ova razmena informacija često je bila od velike koristi za pojedine članice saveza i za napore saveza u celini. Ako je obaveštajna služba jedne zemlje upoznavala obaveštajnu službu druge zemlje saveznice o pripremanjima zajedničkog neprijatelja za izvođenje agresije ili neke druge vojne akcije, o zaverama protiv njenih državnika ili vojskovođa, o mogućim diverzijama i sl., onda je to bilo od nesumnjive koristi za državu koja je bivala obaveštena o tome.

Za razliku od te nevoljne, sporadične i krajnje rezervisane saradnje u okviru vojnih saveza do Prvog svetskog rata, u toku Drugog svetskog rata došlo je do mnogo intenzivnije i organizovanije saradnje obaveštajnih službi u okviru antihitlerovske koalicije, naročito između obaveštajnih službi Velike Britanije i SAD. Britanci su, još pre ulaska SAD u taj rat, poslali u Vašington Viliama Stefensona, sa zadatkom da usklauđuje neslužbene odnose između britanskih i američkih obaveštajnih službi. Pod maskom britanskog diplomate on je, najpre, uspostavio vrlo dobru saradnju sa šefom FBI E. Huverom, a zatim i sa šefom novoosnovane OSS generalom V. Donovanom.¹⁵ Stefenson je, zapravo, pružio toliku pomoć Americancima u osnivanju OSS-a da je Donovan, jednom prilikom, kasnije, izjavio: „Bill Stephenson nas je naučio sve što uopće znamo o špijunaži u inozemstvu”.¹⁶ Zahvaljujući dobrim odnosima Stefensona sa čelnim ljudima obaveštajnih službi SAD, između tih i britanskih službi je tokom Drugog svetskog rata ostvarena vrlo bliska i uspešna saradnja, na dobrobit i tih zemalja i cele antihitlerovske koalicije.

Posle Drugog svetskog rata došlo je do stvaranja novog tipa vojnih saveza, koji nisu stupali u dejstvo samo za vreme rata ili vanrednog stanja, već su postali prave međudržavne organizacije, sa čvrsto postavljenim institucionalnim okvirima, sa stalnim vojno-administrativnim aparatom i sopstvenim budžetom (Severnoatlantski pakt – NATO, Varšavski ugovor i dr.). U okvirima takvih vojnoblokovskih organizacija formirane su i posebne, blokovske, tj. nadnacionalne obaveštajne službe, kao potpuno novi vid obaveštajnog organizovanja u istoriji obaveštajnih službi. Tako, recimo, NATO ima klasičnu vojnu obaveštajnu službu, sa centralom u II upravi Glavnog štaba, odeljenjima u štabovima Komandi vojišta i odsecima u većim jedinicama. Sve organizacione jedinice ove službe sastavljene su od deširanih pripadnika vojnih obaveštajnih službi država članica, ali se rezultati njihovog zajedničkog rada najpre dostavljaju centrali u Glavnom štabu NATO-a, pa tek onda, ako postoji potreba, i obaveštajnim službama zainteresovanih država članica. Ova nadnacionalna obaveštajna služba se, inače, bavi kontraobaveštajnom zaštitom jedinica i ustanova NATO-a, s jedne strane, i obaveštajnim delovanjem prema nečlanicama NATO-a, s druge.

Pri kraju XX veka uspostavljeni su oblici bliske nadnacionalne obaveštajne saradnje i izvan vojnoblokovskih organizacija, konkretno, među članicama Evropske unije.

Drugi vid saradnje obaveštajnih službi različitih zemalja vezan je za međunarodne kontakte državnika (šefova država, premijera i dr.). Budući da su za bezbednost tih ličnosti zadužene i njihove nacionalne tajne službe i službe zemalja domaćina, među tim službama uvek dolazi do saradnje prilikom pripreme ovih susreta i za vreme njihovog trajanja. To se, volens-nolens, dešava čak i među službama država koje nemaju prijateljske odnose. Pripadnici obaveštajnih službi zemlje domaćina prirodno su zainteresovani za podatke o licima, grupama i organizacijama koje bi mogle da ugroze ličnost državnika-gosta koji se nalazi na njihovoj teritoriji, a za čiju su bezbednost privremeno zaduženi. Zato traže i redovno dobijaju takve podatke od odgovarajućih službi zemlje iz koje gost dolazi. Uz to se, za vreme trajanja posete, ostvaruje i direktna operativna saradnja između pripadnika službi za obezbeđenje državnika iz zemlje domaćina i zemlje gosta. Kada se ti susreti ostvaruju na teritorijama trećih zemalja u tu saradnju uključuju se i službe bezbednosti tih zemalja, pa dolazi do multilateralne saradnje obaveštajnih službi.

¹⁵ E. Huver je za Stefensona izmislio titulu „šefa koordinacije britanske bezbednosti” (“Head of British Security Co-ordination” - BBC); Dikon R., nav. d., str. 260.

¹⁶ Isto.

Treći vid saradnje bio je karakterističan za vreme hladnog rata između Istoka i Zapada. Tada su, i izvan okvira NATO-a i Varšavskog pakta, vrlo tesno međusobno saradivale obaveštajne službe kapitalističkih zemalja, na jednoj strani, i službe socijalističkih zemalja, na drugoj. Uz to su i jedne i druge pružale razne vrste pomoći obaveštajnim službama onih zemalja izvan dva bloka koje su želele da vežu uz sebe. Tako su CIA i druge američke i zapadne obaveštajne službe otvoreno ili prikriveno pomagale obaveštajnim službama totalitarnih diktatura i kontrarevolucionarnih pokreta u njihovoj borbi protiv komunista i drugih levičara. Na drugoj strani, obaveštajne službe SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja pomagale su službama novoosnovanih zemalja i nacionalnooslobodilačkih pokreta širom sveta.

U poslednjih nekoliko decenija sve su češći primeri saradnje ne samo policija već i obaveštajnih službi različitih zemalja u borbi protiv međunarodnog terorizma i organizovanog kriminala. Ta je saradnja posebno razvijena unutar EU, ali je ima i među državama koje nisu tako bliske, kao što je to slučaj sa članicama EU. Američki FBI, recimo, ima svoje pravne atašee u mnogim ambasadama SAD u svetu, koji održavaju veze sa najvažnijim obaveštajnim službama i sa policijom zemalja domaćina, a ima i svoje biroe za saradnju u mnogim prestonicama sveta, uključujući i Moskvu. U okviru te saradnje, ali i izvan nje, česta je praksa da obaveštajne službe u svojim školama i centrima za obuku školuju i obaveštajce i kontraobaveštajce drugih zemalja, čime se pospešuje aktuelna saradnja u pojedinim oblastima zajedničkog rada i stvaraju temelji za dugoročnije vidove saradnje među njima.

Bez obzira na to o kom vidu saradnje obaveštajnih službi različitih zemalja se radi, nema nikakve sumnje da su oni najčešće u interesu država koje je sprovode. Njima se i direktno i indirektno štite određeni interesi i vrednosti nacionalne bezbednosti svake zemlje pojedinačno, a vrlo često i interesi i vrednosti međunarodne zajednice i njene bezbednosti.

Zaključak

Može se zaključiti da je šema po kojoj obaveštajne službe unutar jedne zemlje uvek deluju pozitivno, odnosno konstruktivno na nacionalnu bezbednost svoje države, dok strane obaveštajne službe uvek deluju suprotno, tj. negativno i destruktivno, pojednostavljena i ne tačna.

Koristeći uporedno istorijski metod i metode analize i sinteze moguće je dokazati da su obaveštajne službe u mnogim slučajevima delovale destruktivno na nacionalnu bezbednost sopstvene zemlje i to ne samo one na subnacionalnom, već i one na nacionalnom nivou organizovanja. Na drugoj strani, pored preovlađujuće prakse negativnog, tj. neprijateljskog delovanja stranih obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbednosti drugih zemalja, sve su češći slučajevi i pozitivnog, tj. konstruktivnog delovanja tih službi. Zbog toga se pojednostavljena šema o uticaju domaćih i stranih obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost svake zemlje pojedinačno mora nadograditi i revidirati u sledećem smislu: obaveštajne službe svake države, u načelu, deluju konstruktivno na nacionalnu bezbednost svoje države, ali ima i izuzetaka od tog načela. Obaveštajne službe ili elementi tih službi u nedržavnim organizacijama i entitetima češće deluju destruktivno nego konstruktivno na nacionalnu bezbednost svoje države. Na drugoj strani, strane obaveštajne službe, u načelu, deluju negativno i subverzivno na nacionalnu bezbednost drugih država, ali i od tog načela ima odstupanja, u smislu njihovog pozitivnog i konstruktivnog delovanja.

Može se reći da je odnos obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti mnogo složeniji nego što se u prvi mah čini. Karakterišu ga tesna dijalektička isprepletenost, međuzavisnost i višeznačnost, koje se ne mogu uspešno sagledavati i objašnjavati pomoću šeme pomenute u ovom radu i drugih oblika pojednostavljivanja ovog značajnog i kompleksnog pitanja.

Literatura

- [1] Ilić Predrag, *O jednom udžbeniku nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 3/10, str. 232-242.
- [2] *Opća enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, tom 6., Zagreb, 1989.
- [3] Dimitrijević V., *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1973.
- [4] Bajagić M., *Osnovi bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007.
- [5] Ilić Predrag, *O definisanju i definicijama nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 2/12, str.
- [6] Živanović M. *Pukovnik Apis - istina o Solunskom procesu 1916/1917*, Savremena administracija, Beograd, 1955.
- [7] Mekenzi D. *Apis*, Gornji Milanovac, 1989.
- [8] Vasić M. *Atentat na Zorana*, Beograd, 2005.
- [9] Veruović M, Vrzić N. *Treći metak*, Beograd, 2014.
- [10] Deacon R., *Povijest britanske tajne službe*, Globus, Zagreb, 1980.
- [11] *FBI u pismu pretio Martinu Luteru Kingu*, Blic, 15. 11. 2014., str. 8.
- [12] *Crnog Gandija ubila bela država*, Revija 92, 19. 4. 2005, str. 34.
- [13] Bajagić M., *Špijunaža u XXI veku*, Marso, Beograd, 2010.
- [14] Đorđević O., *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1980.
- [15] Lukić D., *Savremena špijunaža*, Privredna štampa, Beograd, 1982.

KOMPARATIVNA ANALIZA STRATEGIJSKO-DOKTRINARNIH DOKUMENATA U SFERI BEZBEDNOSTI I ODBRANE

Dejan R. Đorđević
Vojska Republike Srbije, Vojnogeografski institut
Vladimir Katančević
Ministarstvo odbrane Republike Srbije

U radu je izvršena komparativna analiza strategijsko-doktrinarnih dokumenta u sferi bezbednosti za nekoliko država iz Evrope i, danas najuticajnijih država sveta. Kroz teorijsko određenoje strategijsko-doktrinarnih dokumenta sa težištem na uspostavljeni hijerarhijski red tih dokumenata u svakoj od prezentovanih država prikazana su strategijsko-doktrinarna dokumenta bezbednosti u Republici Srbiji i Ruskoj Federaciji, kao i strategijsko-doktrinarna dokumenta u sferi odbrane za sedam država: Ruska Federacija, Sjedinjene Američke Države, Narodna Republika Kina, Republika Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Republika Albanija i Republika Češka. Na osnovu komparativne analize usvojenih i važećih strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane može se reći da ne postoji jedinstveno gledište i praksa u vezi s hijerarhijskim sistemom strategijsko-doktrinarnih dokumenata, ali i da, pored toga, postoje tendencije uspostavljanja sličnog ustrojstva tih dokumenta. Takođe, i Republika Srbija sa usvojenim strategijsko-doktrinarnim dokumentima ne odstupa od opštih tendencija u ovoj sferi.

Ključne reči: *strategijsko-doktrinarna dokumenta, bezbednost, strategija, odbrana*

Uvod

Nacionalna bezbednost i odbrana predstavlja jedno od najvažnijih tema svakog naroda i države, zbog čega se ova oblast smatra jednom od najkompleksnijih područja delovanja savremenih država. Jačanju sistema nacionalne bezbednosti moraju prethoditi jasno definisani ciljevi, vizije, stavovi i aktivnosti svake države koji se mogu iskazati kroz strategijsko-doktrinarna dokumenta. Samo postojanje sistema strategijsko-doktrinarnih dokumenata ne garantuje da će nacionalna bezbednost i odbrana biti bolja, jer to zavisi i od drugih faktora, pa i spremnosti države i društva da poštuje i sprovodi sopstvene uspostavljene smernice i težnje iskazane, pored ostalog, kroz strategijsko-doktrinarna dokumenta, rezolucije, itd., a u krajnjem slučaju i kroz Ustav i zakone.

Pre same izrade i usvajanja strategijsko-doktrinarnih dokumenata najsvrsishodnije je unapred znati koja dokumenta je potrebno usvojiti ili koji dokument prethodi sledećem. Nepostojanje jasno definisane hijerarhije strategijsko-doktrinarnih dokumenata koja treba usvojiti može dovesti do konfuzije u njihovoj primeni u praksi. U praksi postoji mnoštvo različitosti i pristupa ovom problemu, tako da je veoma korisno sagledati koja strategijsko-doktrinarna dokumenta u sferi bezbednosti i odbrane postoje u drugim državama.

Teorijsko određenje strategijsko-doktrinarnih dokumenata

Na zvaničnom sajtu Vlade Republike Srbije može se pronaći preko 100 (sto) državnih strategija koje, naravno, nisu istog nivoa ili ranga. Poređane su tako da se ne može utvrditi nikakav odnos između njih. Nisu grupisane po bilo kojem kriterijumu, ne postoji nikakav rang po važnosti ili hijerarhiji, pa čak ni po tome da li je strategija usvojena u Skupštini ili ih je donela Vlada. Pored toga, na sajtu Generalnog sekretarijata Vlade R. Srbije možemo pronaći strateška dokumenta Republike Srbije koja su usvojena u periodu od 2001. do 2012. godine i koja su grupisane po sledećim oblastima:

1. privreda i finansije,
2. infrastruktura (informacione i komunikacione tehnologije, energetika, saobraćaj),
3. poljoprivreda, šumarstvo, životna sredina,
4. zapošljavanje, socijalna pitanja i zdravlje,
5. prosveta i nauka, omladina i sport,
6. javna uprava, sudstvo, ljudska prava,
7. odbrana i spoljna politika.

Pregledom strategija po oblastima po kojima su grupisane ne može se utvrditi nikakav međusobni odnos tih strategija, tako da je npr. u oblasti *odbrana i spoljna politika* navedena na prvom mestu, a Strategija odbrane na pretposlednjem mestu, dok je Strategija nacionalne bezbednosti na poslednjem mestu od 15 (petnaest) strategijskih dokumenata. Nijedan od ovih strategijskih dokumenata ne može se klasifikovati kao opšta, nacionalna ili državna strategija.

Strategija države

Veliki broj strategija, koje možda sve to i nisu, već programska načela za rešavanje pojedinih pitanja u državi proizilazi iz širokog poimanja pojma „strategija”. Prva asocijacija za „strategiju” je veza sa ratom, odnosno da je to veština ratovanja, ratovodstvo i slično, međutim „može se zaključiti da je pojam „strategija” od prvobitnog značenja vođenja vojske evoluirao u veštinu vođenja rata, dok danas on predstavlja sistem znanja, pravila, principa i zakona kojima se zahvataju strategijski sukobi, u celini, radi postizanja strategijskih ciljeva”.¹ U *Organizaciono-poslovnom leksikonu* (S. Kukloča, 1986) navedena su tri značenja termina „strategije”: „1) skup postupaka za vojne pokrete velikih ratnih jedinica od kojih zavisi uspeh u vojnom pohodu, i ratnih metoda čiji je cilj dobijanje rata; 2) me-

¹ Ковач, М., Стојковић, Б., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 176.

todika (u širem planu) aktivnosti pojedinaca ili grupe koja treba da obezbedi što racionalnije ostvarivanje postavljenih ciljeva; 3) skup pravila, principa i zakona, koji se koriste u donošenju dugoročnih upravljačkih akcija u funkciji sistema na koji se odnosi".² Savremeno poimanje pojma „strategija”, terminološki imaju značenje termina 2) ili 3), bez jasnog razgraničenja između njih.

Iz prethodno navedenog možemo uvideti da u Republici Srbiji ne postoji uspostavljen red između usvojenih strategija. Red, po pravilu, podrazumeva i hijerarhiju, a jedna od standardnih klasifikacija pojmova, procesa i pojava na opšte, posebno i pojedinačno – uspostavlja poredak, tj. hijerarhiju različitih nivoa opštosti.³ Odnos i međuzavisnost dve ili više strategija u nekoj državi mora se posmatrati u okviru polistrategijskog sistema te države, u ovom slučaju u Republici Srbiji, odnosno posmatrati ih u odnosu na „opštu” ili „generalnu” ili „nacionalnu” strategiju ili „strategiju države”. Svaka od ovih državnih strategija ima svoje mesto, ulogu, osnovna opredeljenja, načela, principe i proklamovane ciljeve od značaja za dugoročno upravljanje državom radi razvoja i zaštite nacionalnih i državnih interesa i vrednosti. To znači – „jedna strategija bila bi opšta ili strategija države, a „specijalizovane strategije bile bi posebne i pojedinačne državne strategije”.⁴

Prvi, verovatno i najteži problem strategije države jeste određenje polistrategijskog sistema i ranga posebnih strategija u aktualizaciji najvišeg dobra nacije. Taj problem je i teorijski i praktični, par excellence (u pravom smislu).⁵ U Srbiji ne postoji jedna opšta strategija države, koja se nalazi na hijerarhijskom vrhu polistrategijskog sistema, koja bi bila, u isto vreme, neka polazna osnova za izradu ostalih državnih strategija. Bez obzira na to, „strategija države ne mora biti eksplicitno iskazana u formi odgovarajućeg zvaničnog dokumenta, ali ona treba da bude prepoznatljiva, u duhu naroda da postoji, posebno u ključnim istorijskim momentima kada se narod i država nalaze pred sudbinskim izazovima opstanka i razvoja”,⁶ ali isto tako ona treba da obezbedi da se ključni problemi opstanka i razvoja ne rešavaju kada oni nastanu.

Strategija države operacionalizuje se i formuliše kroz:

1. nacionalne (državne) interese,
2. nacionalne (državne) ciljeve i

3. posebne i pojedinačne strategije države. Na toj programskoj osnovi, preko politika države, definišu se obaveze državnih organa, institucija i sistema kroz državne doktrine i normativno-pravnu regulativu.⁷ Na osnovu iznetih činjenica sintagma strategija države može se odrediti kao skup iskaza u formi pravila, načela i normi, koji se koriste u donošenju dugoročnih upravljačkih akcija u funkciji razvoja i zaštite nacionalnih i državnih vrednosti.⁸

² Ковач М.: *Теоријски и методолошки аспекти израде и примене стратегије националне безбедности*, Војно дело, Београд, 2007, стр. 32.

³ Форца, Б., Стојковић Б., *О хијерархију стратегијских докумената*, Војно дело – лето 2013, Београд, стр. 146.

⁴ Ковач М., Стојковић Д.: *исто*, стр. 187.

⁵ Вишњић, Д.: *Стратегија државе као судбина нације*, Институт ратне вештине, Београд, 2005. стр. 342.

⁶ Ковач М., Стојковић Д.: *исто*, стр. 202.

⁷ Исто, стр. 190.

⁸ Ковач М.: *Стратејска и доктринама докумената националне безбедности*, Свет књиге, Београд, 2003, стр. 16.

Strategija države je trajni, sistematski napor teorijskog (strategisti) i praktičnog (stratezi) uma da se osmisli život jedne državno organizovane nacionalne zajednice kao celine. Rezultat tog napora je teorijski sistem istinitih, objektivno zasnovanih iskaza, adekvatnih opštoj strategijskoj stvarnosti, to jest onom formalnom strukturalno identičnom u beskrajnoj varijabilnosti iskustvenih strateških sadržaja.⁹

Republika Srbija nije usvojila strategiju države (nacionalnu strategiju), kao najviši hijerarhijski dokument koji bi logično trebalo da sadrži eksplicitno naznačene nacionalne vrednosti koje se štite, nacionalne interese koje treba ostvariti i ciljeve koje treba dosegnuti u određenom periodu, a upravo bi takva strategija trebalo da bude polazište za nastanak hijerarhijski nižih dokumenata.¹⁰ S obzirom na to da Republika Srbija nema strategiju države, koja ne bi zavisila od dnevne politike, važno je da se na nacionalnom nivou prepoznaju vitalni nacionalni interesi i vrednosti i da se na osnovu njih definišu nacionalni ciljevi i politike za realizaciju posebnih i pojedinačnih državnih strategija. To je posebno važno s obzirom na iskustva koja je Srbija i srpski narod, u celini, doživeo krajem prošlog milenijuma. Predsednik Republike, Narodna skupština i Vlada Republike Srbije su organi i najviše državne institucije koji definišu nacionalne interese, politike i programsku opredeljenja. Možda je i važnije od toga da li postoji jedna opšta (državna) strategija jeste da li je osmišljen polistrategijski sistem, sa jasnim i prepoznatljivim odnosom između celina. Osnovna svrha uređenja odnosa i reda između strategija je postizanje što veće efikasnosti strategijske prakse i sprečavanje stihijnosti strateške prakse u državi.

Uređenje polistrategijskog sistema u jednoj državi mora početi od ustava, jer to je najviši pravni akt jedne zemlje koji definiše osnovna pitanja državnog i društvenog uređenja, organizaciju države, osnovna prava i slobode građana i slično. Pored toga, ustav nije samo pravni akt jedne zemlje, već i skup realnih odnosa i okolnosti u njoj i oko nje. To znači da na konačan tekst ustava utiču društveni i ekonomski odnosi, razne političke okolnosti, strateška opredeljenja države ili nacije, kao i međunarodni odnosi, geografski položaj i drugo. Prema tome, ustav „...pored čisto pravnih, sadrži i pravila političkog i programskog karaktera. Politička pravila izražavaju realne odnose u društvu, dok programska pravila izražavaju potrebe i htenja građana i projektuju budućnost zemlje”.¹¹ Može se reći da to važi i za Ustav Republike Srbije. U njemu su jasno definisani neki od najvažnijih nacionalnih interesa i ciljeva. Ustavotvorci, valjda svesni činjenice da se odredbe Ustava, u momentu donošenja (a ni sada), ne mogu primenjivati na Kosovu i Metohiji, kao i svesni činjenice da će doći do pritisaka i suprotstavljanja svetskih moćnika interesima R. Srbije po pitanju suvereniteta nad Pokrajinom Kosovo i Metohija, naveli su u preambuli Ustava Republike Srbije svojevrnsni najviši nacionalni interes i cilj, a to je „...da je Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije, da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije i da iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze svih državnih organa da zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima”.¹²

⁹ Вишњић Д.: *Општа стратегија или стратегија државе-нације*, Војно дело – зима 2011, Београд, стр. 401.

¹⁰ Форса, В., Стојковић В., *исто*, стр 153.

¹¹ Лилић С., Булајић С.: *Устав и права грађана*, Завод за уџбенике, Београд, 2010. стр. 16.

¹² *Устав Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 98, Београд, 2006.

Ustav, jeste u hijerarhiji pravnih akata najviši opšti pravni akt zemlje, ali je i polazna osnova za uspostavljanje drugih podsistema radi zaštite nacionalnih interesa, vrednosti i ciljeva. U najvišem rangu tih podsistema je (poli)strategijski sistem. Svi društveni sistemi, a naročito strategijski sistemi, imaju ili treba da imaju hijerarhijsko ustrojstvo. To su sistemi sa više nivoa i sa više ciljeva.¹³ To znači da polistrategijski sistem ne treba da ima „...samo dva, ili tri nivoa, već treba da je reč o nizu nivoa, odnosno o sistemu nivoa, koji imaju različit rang, značaj i prioritet”.¹⁴ Najprihvatljiviji kriterijum klasifikacije državnih strategija je onaj koji se odnosi na osnovna područja državne delatnosti, odnosno osnovne funkcije države. Prema tom kriterijumu, pojam strategija države, kao pojam roda, može se klasifikovati na sledeće pojmove klase ili vrste: politička strategija, ekonomska strategija i vojna strategija.¹⁵

Načela opšte ili strategije nacionalne bezbednosti, kao načela vojne strategije, opšti su postulati kojima se projektuje funkcionisanje sistema na koji se odnosi, sa jedne strane, i snage koje treba da ih realizuju, sa druge strane.¹⁶

Strategija nacionalne bezbednosti

Postoji dosta rašireno mišljenje da se „sve državne strategije sa različitim sadržajem, obimom i značajnošću uticaja reflektuju na bezbednost naroda i države. Pristup koji bazira na stanovištu da su sve strategije od interesa za nacionalnu bezbednost, rezultira poistovećivanjem strategije države i strategije nacionalne bezbednosti”.¹⁷ To proizilazi iz toga što se „bezbednost” koristi i pominje u mnogim sferama života, pominje se i proučava kako u prirodnim i tehničko-tehnološkim, tako i u društveno-humanističkim naukama. Istorija sveta ukazuje na to da je bezbednost jedna od najvažnijih ljudskih potreba, jer je vezan za vitalne vrednosti. Mnogi tvrde da uticaj na bezbednost imaju, manje-više, sve sfere društva. Zato mnogi autori tvrde da postoji bezbednost u svim sferama života, kao što su: nacionalna, javna, kolektivna, imovinska, državna, informatička, kulturna, itd.

Kada se bezbednost odnosi na očuvanje nacionalnih interesa i vrednosti, koja obuhvata, pre svega, zaštitu države i naroda onda govorimo o nacionalnoj bezbednosti. U tom smislu nacionalna bezbednost je „odsustvo pretnje glavnim vrednostima, jer na primer šteta naneta klimatskim promenama ili unetim virusima može biti veća u smislu gubitka novca ili života nego posledica nekih ratova”.¹⁸ Država i dalje ostaje bitan objekt i subjekt nacionalne bezbednosti, s tim što je proširen koncept nacionalne bezbednosti prema međunarodnoj bezbednosti, jer mnoga pitanja koja se tiču očuvanja

¹³ Стишовић М.: *Савремени стратегијски системи и проблеми одбране малих земаља*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 19.

¹⁴ Isto, str. 19.

¹⁵ Kovač M., Stojković D.: *isto*, str. 188.

¹⁶ Форца Б.: *Стратегија заокрета*, Војно дело бр. 6, Београд, 2002, стр. 163.

¹⁷ Ковач М.: *Теоријски и методолошки аспекти израде и примене стратегије националне безбедности*, Војно дело, Београд, 2007, стр. 36.

¹⁸ Naj Dž., *Kako razumevati međunarodne odnose*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 290.

nacionalnih vrednosti nisu moguća bez saradnje u okviru međunarodne (globalne) zajednice.

Kao što je već više puta rečeno, u R. Srbiji ne postoji strategija države, ali postoji strategija nacionalne bezbednosti, što ne znači da su poistovećena ta dva pojma. Ovde je reč, pre svega, o tome što na državnom nivou ne postoji svest, a samim tim ni politika kojom bi se uspostavio hijerarhijski polistrategijski sistem. To bi podrazumevalo da su „...teorijski jasno razgraničeni sadržaji tih opštih kategorijalnih pojmova, ...koji se na osnovu ključnih obeležja mogu svrstati u dva modela:

– prvi – posebno se formuliše strategija države koja uključuje osnovne postavke i sadržaj svih polistrategija i

– drugi – u strategiji države definišu se samo vitalni nacionalni interesi i ciljevi iz kojih se u posebnim polistrategijama, pa i strategiji nacionalne bezbednosti, identifikuju interesi i ciljevi nižeg nivoa opštosti”¹⁹.

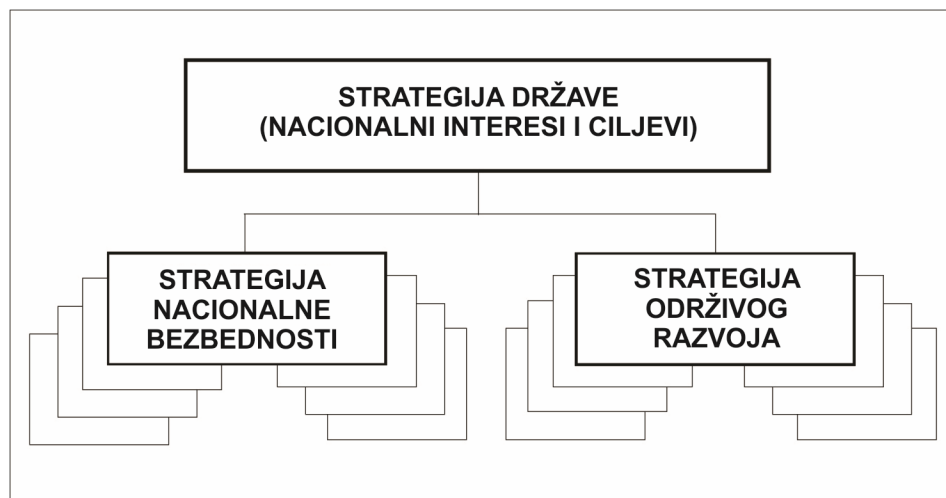
To u svakom slučaju podrazumeva da se iz strategije države na osnovu nacionalnih interesa i ciljeva definišu interesi i ciljevi nacionalne bezbednosti. Znači, strategija nacionalne bezbednosti je programsko stanovište kojim se štiti nacionalna bezbednost koja „predstavlja objektivno stanje nacije i države, kao i mere i aktivnosti državnih organa i institucija koje se preduzimaju radi zaštite osnovnih nacionalnih interesa u oblasti spoljne i unutrašnje politike, ekonomije, odbrane, obrazovanja, naučnoistraživačkog rada, kulture i u drugim oblastima društvenog života”²⁰.

Strategija održivog razvoja

U savremeno doba, kao što se iz mnoštva strategija može videti, strategije se donose radi razvoja države i predstavljaju svojevrzne planove razvoja države i nacije. Pristup koji se zasniva na shvatanju strategije kao plana razvoja, rezultira poistovećivanjem strategije države sa strategijom održivog razvoja. U svakom slučaju, ova strategija nalazi se makar u ravni sa strategijom nacionalne bezbednosti. Ukoliko postoje osnovne postavke strategije države u vidu zvaničnog dokumenta ili u vidu definisanih i usvojenih vitalnih nacionalnih interesa i ciljeva iz kojih se mogu izvesti posebne i pojedinačne (poli)strategije, strategija održivog razvoja (ili strategija razvoja, ili strategija ekonomskog razvoja ili strategija privrednog razvoja) nalazila bi se na samom vrhu hijerarhije strategijskih – normativnih dokumenta u jednoj državi (slika 1). Ova strategija po sadržaju obuhvata, na prvom mestu, ekonomski razvoj uz zaštitu i očuvanje ekološkog sistema. Ona treba da obuhvati i ravnomerni razvoj društva i države, uspostavljanje socijalnog održivog socijalnog sistema i slično. Ukoliko ne sadrži bezbedonosne aspekte, odnosno i zaštitu i očuvanje bezbedonosnih vrednosti ona je samo posebna ili pojedinačna strategija u polistrategijskom sistemu.

¹⁹ Kovač M.: *Teorijski i metodološki aspekti izrade i primene strategije nacionalne bezbednosti*, str. 35.

²⁰ Kovač M., Stojković D., *Isto* str. 231.

Slika 1 – Hijerarhija strategijsko-normativnih dokumenta (viđenje autora)

Strategijsko planiranje razvoja u Srbiji započinje tek nakon demokratskih promena 2000. godine, kada je doneta Strategija privrednog razvoja Srbije (odnosi se na period od 2000. do 2010. godine).²¹ Zapravo, prva interesorno orijentisana strategija je Nacionalna strategija održivog razvoja za period 2008–2017. godine. Ona predstavlja vidan napredak u odnosu na prethodna strategijska dokumenta u Republici Srbiji, jer obuhvata više resora, održiva je i zasnovana na naučnim pokazateljima i predviđanjima. Međutim, njen glavni nedostatak jeste što se odnosi na razvoj samo tri selektirane oblasti društvenog života: ekonomski sistem, socijalni sistem i na ekologiju. Izvan okvira Nacionalne strategije održivog razvoja ostaju brojna suštinska pitanja srpskog društva, kao što su: obezbeđenje mira, bezbednosti i ljudskih prava; suvereniteta i integriteta zemlje; statusa i prava srpskog naroda u zemljama u okruženju i dijaspori; rešavanje povratka izbeglih i interno raseljenih lica i njihovih imovinskih prava, itd. Takođe, izvan fokusa Nacionalne strategije održivog razvoja ostao je čitav set vrlo važnih bezbednosnih pitanja, kao što su: efikasno suprotstavljanje društva tzv. vojnim i nevojnim pretnjama, a posebno terorizmu, organizovanom kriminalu i korupciji, izgradnja efikasnog sistema bezbednosti, saradnja sa partnerima itd.²²

Znači, u R. Srbiji ne postoji jedna strategija koja bi obuhvatila sve opšte pretpostavke kako bi bila postavljena za strategiju države, odnosno nijedna od državnih strategija ne može biti osnova za izradu hijerarhijski nižih dokumenata. Analizom sadržaja Nacionalne strategije održivog razvoja za period 2009–2017. i Strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije može se zaključiti da se one nalaze na samom vrhu hijerarhije polistrategijskog sistema u R. Srbiji, ali između njih ne postoje definisani odnosi, niti usaglašeni ciljevi.

²¹ Forca, B., Stojković B., *Isto*, str 153.

²² Стојковић Б.: *Стратегијско управљање националним развојем*, Војно дело, јесен/2013, Београд, стр. 93.

Strategijska dokumenta u sferi bezbednosti

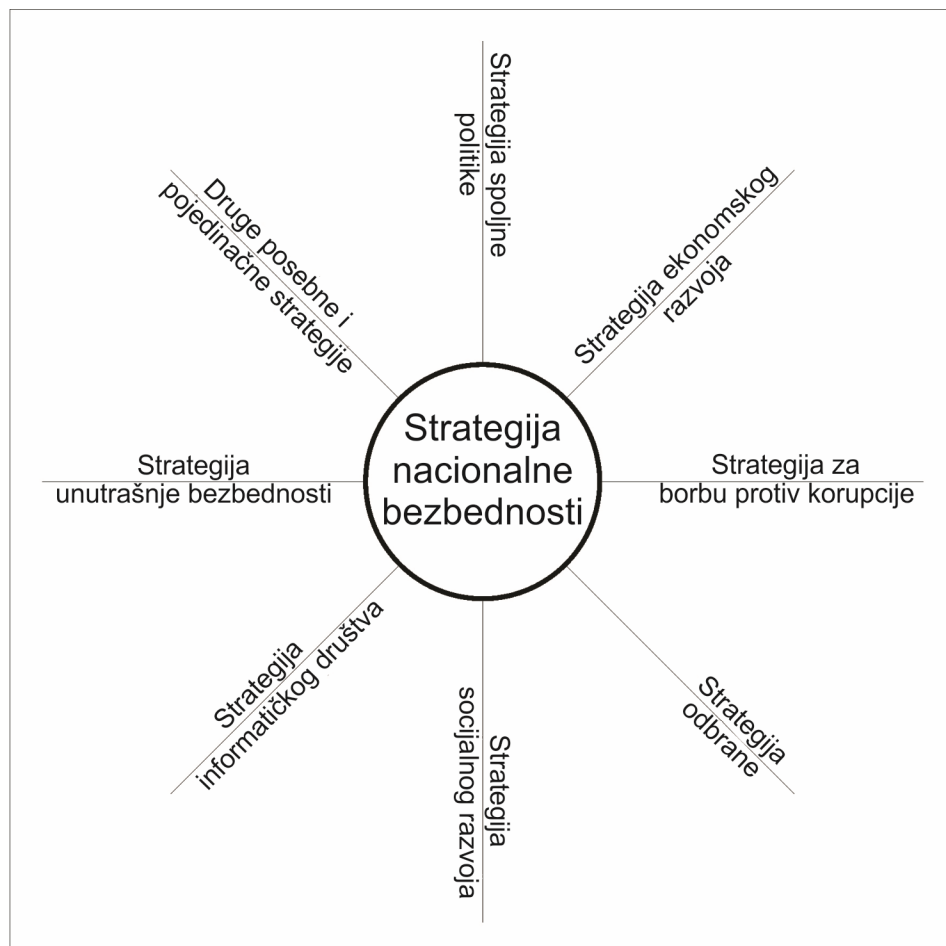
Republika Srbija

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije doneta je na osnovu člana 99. stav 1. tačka 7. Ustava Republike Srbije i člana 9. stav 2. tačka 2) Zakona o odbrani („Službeni glasnik RS”, broj 116/07). Usvojena je u Narodnoj skupštini R. Srbije na sednici održanoj 26. oktobra 2009. godine. Međutim, u Ustavu RS, kao najvišem pravnom aktu, pominje se samo jedna strategija koja se donosi na najvišem nivou, a to je Strategija odbrane i to u delu u kojem su definisane nadležnosti Narodne skupštine R. Srbije, tako da se među 12 taksativno navedenih nadležnosti, u članu 99. stav 1. tačka 9. kaže „Narodna skupština usvaja: 9) Strategiju odbrane”. Na osnovu toga, s obzirom na to da se druge strategije ne spominju u Ustavu RS, može se zaključiti da je Strategija odbrane na samom vrhu hijerarhijskog ustrojstva polistrategijskog sistema, ali nije tako. Donošenjem Zakona o odbrani u decembru 2007. godine, a kasnije i donošenjem strategijsko-doktrinarnih dokumenata koji su proizašli iz ovog, a i drugih zakona, u značajnoj meri određeno je mesto i uloga Strategije nacionalne bezbednosti, koja je u svakom slučaju u odnosu na Strategiju odbrane na neposredno višem hijerarhijskom rangu. Usvajanju Strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije prethodilo je, 2007. godine, usvajanje Rezolucije Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije, u okviru koje je usvojena vojna neutralnost. Međutim, u Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije to nije spomenuto.

Zakonom o odbrani („Službeni glasnik RS”, broj 116/07, 88/2009, 104/2009, 10/2015) definisano je da je „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije najviši strateški dokument čijom realizacijom se štite nacionalni interesi Republike Srbije od izazova, rizika i pretnji bezbednosti u različitim oblastima društvenog života”.

S obzirom na to da su Strategijom nacionalne bezbednosti Republike Srbije operacionalizovani i formulisani nacionalni interesi i ciljevi od opštih koji sadrže opšte postavke sa vitalnim nacionalnim interesima i ciljevima do identifikovanja pojedinačnih koji se tiču nacionalne bezbednosti, može se smatrati da je ova strategija na hijerarhijskom vrhu polistrategijskog sistema u R. Srbiji. Pored toga, „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije je polazni dokument u kojem su date osnove za uređenje i ostvarivanje funkcije bezbednosti države, kroz delatnosti na svim nivoima organizovanja društva. Ona predstavlja polaznu osnovu za izradu Strategije spoljne politike, Strategije ekonomskog razvoja, Strategije odbrane, Strategije unutrašnje bezbednosti, Strategije socijalnog razvoja i strategija u drugim oblastima društvenog života, kao i za normativno uređenje delatnosti u okviru sistema nacionalne bezbednosti”²³. Znači, njom se operacionalizuju posebne i pojedinačne strategije, što je još jedna potvrda značaja, mesta i uloge Strategija nacionalne bezbednosti u polistrategijskom sistemu R. Srbije. Samim tim, ona se nalazi na centralnom mestu među drugim državnim strategijama, kao što je to prikazano na sledećoj ilustraciji (sl. 2).

²³ *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 116, Београд, 2007, стр. 38.

Slika 2 – Odnos Strategije nacionalne bezbednosti R. Srbije prema drugim državnim strategijama

Takođe, to što je zakonodavac predvideo Ustavom da skupština donosi Strategiju odbrane, koja je samo jedna od strategija koja se zasniva na strategiji nacionalne bezbednosti, posledica je nerazumevanja odnosa između strategija. To je još jedna od činjenica koja potvrđuje da polistrategijski sistem u R. Srbiji nije uređen, pogotovo nije jasno hijerarhijski uređen, što ne znači da ne postoji. Na sajtu Vlade RS, već je rečeno, postoji preko 100 strategija različitog značaja, opštosti i sadržaja. Takođe, na sajtovima pojedinih ministarstava predstavljene su strategije koje su u nadležnosti tih ministarstava (Ministarstvo odbrane, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo pravde, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i dr.), ali, većina tih strategija nije povezana i ne vidi se jasan hijerarhijski red ili rang među njima, osim u strategijsko-doktrinarnim dokumentima iz nadležnosti Ministarstva odbrane. Strategija odbrane je prema rangu na neposredno

nižem hijerarhijskom nivou od Strategije nacionalne bezbednosti i Zakona o odbrani („Službeni glasnik RS”, broj 116/07, 88/2009, 104/2009, 10/2015). Definirano je da je Strategija nacionalne bezbednosti najviši strateški dokument u oblasti odbrane kojim se definišu stavovi o bezbednosnom okruženju, interesima, misijama i zadacima Vojske Srbije, struktura i funkcionisanje sistema odbrane.

Slika 3 – Hijerarhija strategijsko-doktrinarnih dokumenata R. Srbije u oblasti bezbednosti i odbrane

Što se tiče hijerarhije dokumenata nacionalne bezbednosti i odbrane Srbije može se uočiti da je najviši nivo Strategija nacionalne bezbednosti, a da je sledeći nivo Strategija odbrane. Obe strategije usvajaju se u Narodnoj skupštini. Sledeći strategijsko-doktrinarni dokument u hijerarhiji dokumenata nacionalne bezbednosti i odbrane je Doktrina Vojske Srbije kojom se operacionalizuju stavovi iz Strategije nacionalne bezbednosti i Strategije odbrane. Usvajanje Doktrine VS je u nadležnosti predsednika Republike.

Ostale državne strategije u R. Srbiji iz sfere bezbednosti su:

1. Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama,
2. Strategija suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji,
3. Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji,
4. Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije,
5. Strategija za borbu protiv droga u Republici Srbiji,
6. Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala,
7. Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma,
8. Strategija kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji,
9. Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji,
10. Strategija za upravljanje migracijama i druge.

Uvidom u sadržaje ovih dokumenata ne može se odrediti jasan hijerarhijski odnos, niti su definisani i usaglašeni sadržaji i ciljevi. Posledica toga je, verovatno, što u R. Srbiji ne postoji institucionalno telo koje je u oblasti bezbednosti zaduženo za to. Savet za nacionalnu bezbednost Republike Srbije nastao je iz potrebe da se na jednom mestu okupe glavni nosioci sektora bezbednosti, kao i da bude uspostavljena koordinacija između njih, ali Savetu nije u nadležnosti, kao ni Kancelariji Saveta za nacionalnu bezbednost i zaštitu tajnih podataka, niti nekom drugom telu – uspostavljanje polistrategijskog sistema bezbednosti.

Ruska Federacija

Važeću Strategiju nacionalne bezbednosti Ruske Federacije (RF) doneo je predsednik Ruske Federacije Dimitrije Medvedev i stupila je na snagu 12. maja 2009. godine, posle pripreme dokumenta, koja je trajala 5 godina. Ona predstavlja kontinuitet prethodnih strateških dokumenata pod nazivom Konceptija nacionalne bezbednosti Rusije koja je prvi put doneta 1997. godine, a zatim i 2000. Prethodno Rusija nije imala strateški dokument tog tipa, već vojnu doktrinu koja je razmatrala samo pitanja odbrane.

Strategija nacionalne bezbednosti RF je dokument koji sadrži osnove ruske ekonomske, socijalne, spoljne i odbrambene politike u narednih deset godina. Njegova ideja ogleda se u tome da se nacionalna bezbednost zemlje osigurava, pre svega, na račun razvoja ekonomije i socijalne sfere. Konceptualne osnove za obezbeđenje bezbednosti zasnivaju se na fundamentalnoj povezanosti i uzajamnoj zavisnosti Strategije nacionalne bezbednosti do 2020. godine i Konceptije dugoročnog socijalno-ekonomskog razvoja RF do 2020. godine koju je, takođe, doneo predsednik Ruske Federacije u novembru 2008. godine. One se, zajedno, nalaze na samom vrhu hijerarhije strateških dokumenata u Rusiji. Autori Strategije nacionalne bezbednosti Ruske Federacije do 2020. godine, a to su članovi Saveta bezbednosti RF i Naučni savet Saveta bezbednosti RF, smatraju da ona treba da postane mobilisajući faktor razvoja nacionalne ekonomije, poboljšanja kvaliteta života stanovništva, obezbeđivanja političke stabilnosti u društvu, jačanja nacionalne odbrane, državne bezbednosti i pravnog poretka, povećavanja konkurentnosti i međunarodnog ugleda Ruske Federacije.

Na osnovu ovako širokog shvatanja polja bezbednosti u RF postoji niz strategija, koncepcija²⁴ i doktrina. Savet nacionalne bezbednosti RF, na čijem je čelu predsednik, obedinjuje i koordinira rad sektora bezbednosti i spoljne politike. Pri Savetu nacionalne bezbednosti RF formiran je Naučni savet koji čini preko 150 akademika, profesora, članova akademija nauka, dekani fakulteta, rukovodioci naučnih instituta i pojedini bivši članovi Saveta bezbednosti RF. U nadležnosti Saveta nacionalne bezbednosti RF je i usvajanje strategija, koncepcija i doktrina, odnosno donosi ih predsednik RF.

Na sajtu Saveta bezbednosti RF²⁵ nacionalna bezbednost ili problemi bezbednosti svrstani su u nekoliko oblasti. U okviru tih oblasti uspostavljen je jedan, može se reći, sistem strategija, koncepcija, doktrina i politika po različitim oblastima u okviru nacionalne bezbednosti. Na vrhu tog poretka je Strategija nacionalne bezbednosti RF. Oblasti i delatnosti u kojima se prati razvoj Strategije nacionalne bezbednosti RF kroz izradu drugih strategija, konceptualnih i doktrinarnih dokumenata i politika za njihovo sprovođenje su sledeće:

1. vojna i odbrambeno-industrijska bezbednost,
2. međunarodna bezbednost,
3. ekonomska bezbednost,
4. državna i javna bezbednost,
5. antiteroristička aktivnost i
6. informaciona bezbednost.

²⁴ Primedba autora: U ruskoj literaturi strategija i koncepcija su dva srodna i povezana dokumenta i nije u potpunosti jasno koji je višeg nivoa. Strategija je povezana sa nekim ciljem, idealom, nacionalnim vrednostima, a koncepcija je način, putokaz, navigacija u datim okolnostima. Strategija se često tretira kao neki plan kojoj prethodi dokument pod nazivom „koncept“. Ova dva pojma iz domena stratezijsko-doktrinarnih dokumenata najčešće se nalaze u istoj ravni.

²⁵ <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/> - 28.1.2015.

U okviru oblasti *vojna i odbrambeno-industrijska bezbednost* navedena su sledeća doktrinarna dokumenta, kao i politike za njihovo sprovođenje:

- Vojna doktrina RF,
- Morska doktrina za period RF za period do 2020. godine,
- Osnove državne politike u oblasti pružanja hemijske i biološke bezbednosti RF za period do 2025. godine i dalje perspektive,
- Osnove državne politike u oblasti obezbeđenja u nuklearnoj i radijacijskoj bezbednosti RF za period do 2025. godine.

U okviru oblasti *međunarodna bezbednost* doneta doneta su sledeća dokumenta:

- Konceptija spoljne politike RF,
- Mere na realizaciji spoljnopolitičkog kursa RF.

U okviru oblasti *ekonomska bezbednost* doneta doneta su sledeća strategijsko-doktrinarna dokumenta:

- Vodna strategija RF za period do 2020. godine,
- Energetska strategija Rusije za period do 2030. godine,
- Saobraćajna strategija RF za period do 2030. godine
- Ekološka doktrina RF,
- Doktrina bezbednosti hrane RF,
- Klimatska doktrina RF,
- Osnove državne politike RF na Arktiku za period do 2020. godine i dalje perspektive.

U okviru oblasti *državna i javna bezbednost* doneta su sledeća strategijsko-doktrinarna dokumenta i politike za njihovo sprovođenje:

- Strategija državne nacionalne politike RF za period do 2025. godine,
- Strategija državne antinarkotičke politike RF za period do 2020. godine,
- Strategija protivdejtava ekstremizmu u RF za period do 2025. godine,
- Konceptija prekogranične saradnje u RF,
- Konceptija državne migracione politike RF za period do 2025. godine,
- Konceptija javne bezbednosti u RF,
- Osnove pogranične politike RF,
- Osnovne odredbe regionalne politike u Ruskoj Federaciji.

U oblasti *antiteroristička aktivnost*, u kojoj se prati nacionalna bezbednost, nije usvojen ili nije predstavljen nijedan strategijsko-doktrinarni dokument. Ova oblast se prati kroz realizaciju federalnih zakona, što bi moglo da zavara da se problemu terorizma ne daje veliki značaj. Međutim, ovom problemu dat je poseban značaj. Osnovano je posebno telo na nacionalnom nivou i to Antiteroristički komitet, na čijem je čelu direktor Federalne službe bezbednosti, a članovi su, pored ostalih, ministri unutrašnjih poslova, ministar odbrane, ministar inostranih poslova, drugi ministri, direktori ili zamenici raznih službi bezbednosti.

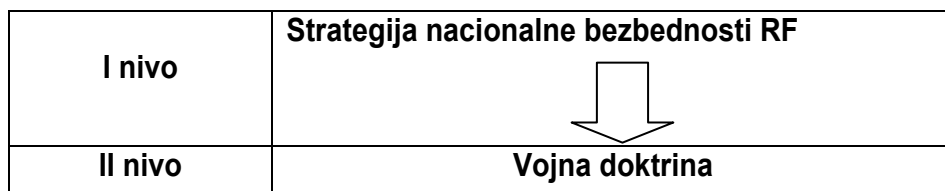
Oblasti *informacione bezbednosti* dat je poseban značaj kroz donošenje sledećih dokumenata:

- Strategija razvoja informacionog društva u RF,
- Doktrina informacione bezbednosti,
- Konvencija o obezbeđenju međunarodne informacione bezbednosti (konceptija),
- Osnove državne politike RF u oblasti međunarodne informacione bezbednosti za period do 2020. godine,
- Osnovni pravci istraživanja u oblasti informacione bezbednosti RF,
- Osnovni pravac državne politike u oblasti bezbednosti automatskog upravljanja proizvodnih i tehnoloških procesa kritične infrastrukture RF.

Strategijsko-doktrinarna dokumenta u sferi odbrane

Ruska Federacija

Ruska Federacija ima dobro uređenu oblast strategijsko-doktrinarnih dokumenata u oblasti bezbednosti. Najviši strategijski dokument u sferi bezbednosti je Strategija nacionalne bezbednosti RF, koja je doneta 2009. godine. U sferi odbrane sledeći strategijsko-doktrinarni dokumenat je Vojna doktrina koju je doneo predsednik RF 26. 12. 2014. godine. Prethodna Vojna doktrina doneta je 2010. godine, a nove smernice za njenu izmenu donete su još sredinom 2013. godine, a konačna verzija usvojena je na sednici Saveta nacionalne bezbednosti RF 19.12. 2014. godine, na osnovu novih okolnosti u vezi sa situacijom u Ukrajini i proceni da približavanje NATO infrastrukture granicama Rusije predstavlja direktnu vojnu pretnju.

Slika 4 – Strategijsko-normativna dokumenta RF u oblasti odbrane

Dakle, osnovna strategijsko-normativna dokumenata u RF u oblasti odbrane su Strategija nacionalne bezbednosti i Vojna doktrina.

Sjedinjene Američke Države (SAD)

U Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), sa dolaskom novog predsednika na vlast i uspostavljanjem nove izvršne vlasti ustalila se praksa da se usvaja i donosi nova strategija nacionalne bezbednosti, koju priprema, donosi i usvaja Savet za nacionalnu bezbednost na čelu sa predsednikom SAD. Važeću Strategiju nacionalne bezbednosti doneo je sadašnji predsednik Barak Obama, tek u maju 2010. godine, iako je na vlast došao u januaru 2009. godine, u kojoj su iskazani osnovni stavovi o bezbednosnoj i spoljnoj politici. Na osnovu nje je, mesec dana kasnije, doneta Vojna strategija SAD u kojoj su definisani osnovni (vojni) ciljevi i zadaci oružanih snaga SAD. Ovu strategiju donosi i usvaja Ministarstvo odbrane. U vreme drugog mandata predsednika Buša mlađeg uveden je još jedan nivo američke strategije: između nacionalne strategije bezbednosti i vojne strategije uveden je nivo strategija nacionalne odbrane, dok je vojnoj strategiji dodata sintagma „Nacionalna vojna strategija”.²⁶

²⁶ Мирковић Т.: *Војна стратегија администрације председника Обаме*, Војно дело, зима/2010, Београд, стр. 83.

I nivo	Strategija nacionalne bezbednosti ↓
II nivo	Strategija nacionalne odbrane ↓
III nivo	Vojna strategija ↓
IV nivo	Vojne doktrine

Slika 5 – Strategijsko-normativna dokumenta SAD u oblasti odbrane

Danas se sistem strategijsko-doktrinarnih dokumenata SAD sastoji od Strategije nacionalne bezbednosti, Vojne strategija i vojnih doktrina (združena i vidova).

Narodna republika Kina

Narodna Republika Kina nema strategiju nacionalne bezbednosti ili je bar nema kao javno dostupni dokument. Najviši javni strategijsko-doktrinarni dokument je Bela knjiga odbrane NR Kine, koja je doneta 16. aprila 2013. godine. To je osmi put da je objavljena i u njoj su predstavljeni politika i principi korišćenja vojske. U Beloj knjizi odbrane prezentirano je kinesko razmatranje okruženja koje utiče na njihovu bezbednost i odbranu, počev od globalnih tendencija i problema, do regionalnih i lokalnih, kao i unutrašnja pitanja koja utiču na bezbednost, kao što su prirodne katastrofe. Posebno su razmatrana pitanja izazova, rizika i pretnji, kao i strateška opredeljenja NR Kine. To ukazuje na to da je ovaj dokument, u stvari, viši strategijski dokument od strategije odbrane, odnosno da se po mnogim elementima i sadržaju, a posebno po značaju, može smatrati i kineskom strategijom nacionalne bezbednosti. Radi upoređenja ili komparativne analize strategijsko-doktrinarnih dokumenata odbrane ovaj dokument biće svrstan u strategiju odbrane.

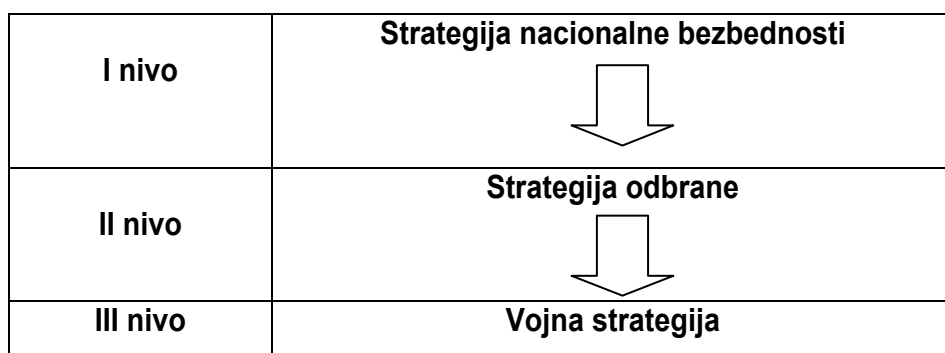
I nivo	Bela knjiga odbrane
---------------	----------------------------

Slika 6 – Strategijsko-normativni dokument NR Kine u oblasti odbrane

U svakom slučaju, osnovni strategijsko-normativni dokumenat u NR Kini u oblasti bezbednosti i odbrane je Bela knjiga odbrane NR Kine.

Republika Hrvatska

Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske usvojena je 2002. godine. Istog dana usvojena je i Strategija odbrane. Tokom 2010. godine pripremljena je nova Strategija nacionalne sigurnosti, koja je bila i na javnoj raspravi, ali nije usvojena, odnosno nije ni poslata u Sabor Hrvatske na usvajanje. Vojna strategija usvojena je 2003. godine. Sve ove strategije su u velikoj meri zastarele, a posebno što je Hrvatska u međuvremenu postala članica NATO i Evropske unije. Tokom prethodnih godina više puta je donosila dokumenta kao što je Strateški pregled odbrane, koji je poslednji put zanovljen 2013. godine, kao i Strateški plan ministarstva odbrane koji je donesen juna 2014. godine za period 2015–2017. godine.

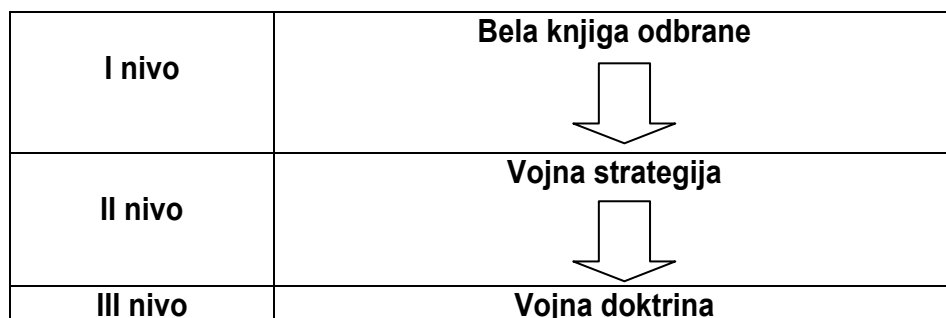

Slika 7 – Strategijsko-normativni dokument R. Hrvatske u oblasti odbrane

Dakle, osnovna strategijsko-doktrinarna dokumenta u oblasti odbrane u R. Hrvatskoj su Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, Strategija odbrane i Vojna strategija.

Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina se i po pitanju ustrojstva strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane razlikuje od mnogih drugih država u regionu, pre svega po tome što su ona donošena na osnovu usvojenih politika iz sfera odbrane, odnosno bezbednosti. Štaviše, prvo je usvojen dokument Politika odbrane BiH (2001. godine) koji bi trebalo da je niži od dokumenta Politike bezbednosti BiH koji je usvojen kasnije, tj. tek 2006. godine. Kao što je prvo usvojena Politika odbrane, tako je i prvousvojeni strategijsko-doktrinarni dokument iz sfere odbrane i bezbednosti Vojna doktrina koja je usvojena 2003. godine. Sledeći strategijsko-doktrinarni dokument iz sfere odbrane i bezbednosti je Bela knjiga odbrane BiH, koju je 2005. godine usvojilo tročlano Predsedništvo BiH. Iako je usvojena pre zvanično donesenog dokumenta Politika bezbednosti BiH, u njoj je navedeno da se donosi na prvom mestu na osnovu Politike odbrane BiH i Politike bezbednosti BiH, kao i Zakona o odbrani BiH i nekih drugih manje važnih odluka i izveštaja. Nakon svih ovih dokumenata 2009. godine usvojena je Vojna strategija kojom se teži dostizanju ciljeva Politike odbrane i bezbednosti BiH.

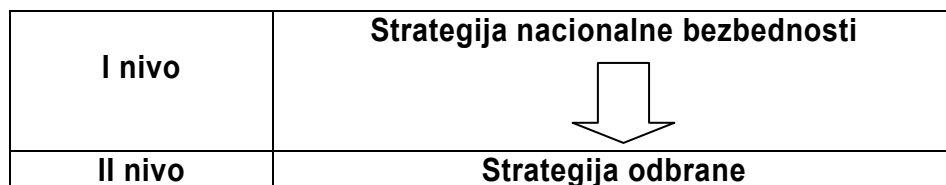

Slika 8 – Strategijsko-normativni dokument BiH u oblasti odbrane

Bez obzira na način i redosled donesenih strategijsko-doktrinarnih dokumenata, na vrhu hijerarhije tih dokumenata nalazi se Bela knjiga odbrane, ispod nje Vojna strategija, a zatim Vojna doktrina.

Republika Albanija

Republika Albanija je svoju transformaciju u bezbednosnom sektoru tesno vezala za proces priključenja NATO-u, tako da je i izradu strategijsko-doktrinarnih dokumenata vezala za taj proces. Verovatno je u saradnji sa partnerima iz NATO-a, krajem XX veka i početkom ovog veka, izradila i objavila nekoliko strategijsko-doktrinarnih dokumenata. Prvi dokument koji je R. Albanija predstavila je Strategija nacionalne bezbednosti, koja je objavljena 2000. godine, a 2004. godine donesena je nova, koja u suštini predstavlja samo dopunu i reviziju prethodne. Sledeći dokument koji su donet jeste Nacionalna odbrambena strategija iz 2007. godine, koja još uvek nije revidirana. Pošto je R. Albanija 2009. godine postala članica NATO-a i s obzirom na to da su ova dokumenta donošena, pre svega, radi priključenja ovom savezu nije se žurilo sa revizijom prethodnih dokumenata. Prema Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Albanije predviđeno je da se revizija vrši svake tri godine, ali nova Strategija nacionalne bezbednosti doneta je tek u julu 2014. godine. Nova Nacionalna odbrambena strategija ili samo Strategija odbrane je u fazi izrade.²⁷

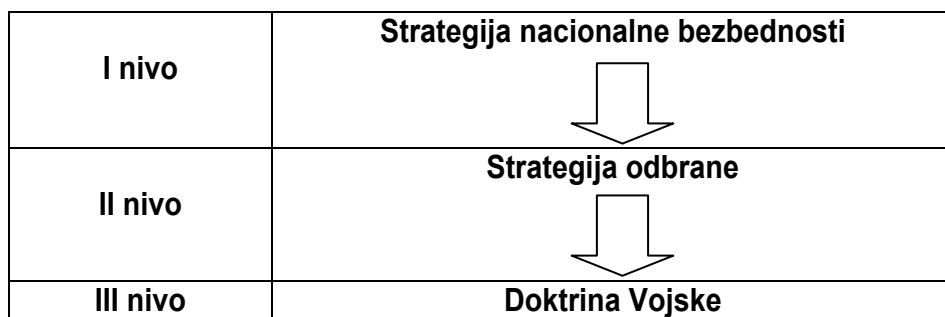
Slika 9 – Strategijsko-normativni dokument R. Albanije u oblasti odbrane

Na osnovu dostupnih informacija Republika Albanija ima dva osnovna strategijsko-doktrinarna dokumenta – Strategiju nacionalne bezbednosti i Strategiju odbrane.

²⁷ <http://www.mod.gov.al/index.php/politikat-e-sigurise/dokumente-strategjike> - 03.02.2015. године.

Republika Češka

Republika Češka u sferi odbrane i bezbednosti ima dosta jasno uređen sistem strategijsko-doktrinarnih dokumenata. Na vrhu hijerarhije tih dokumenata je Strategija nacionalne bezbednosti iz 2011. godine, kojom je ažurirana prethodna iz 2003. godine, a na osnovu novog bezbedonosnog okruženja i međunarodnog konteksta i oslanja se na Lisabonski sporazum i novi Strateški koncept NATO-a iz 2010. godine. Odmah sledeće godine donesena je Strategija odbrane u kojoj je jasno navedeno da se oslanja na godinu dana ranije usvojenu Strategiju nacionalne bezbednosti, kao i na novi Strateški koncept NATO-a. Prethodna Strategija odbrane doneta je 1997. godine, pre ulaska u NATO. U Republici Češkoj, čini se, posebna pažnja poklanjala se redovnom ažuriranju Vojne strategije. Važeća Vojna strategija donesena je 2008. godine, ali su joj prethodile vojne strategije iz 2004. i 2002. godine. Njima je prethodila Vojna strategija iz 1999. godine, koja je doneta ubrzo nakon prijema u NATO savez iste godine. U završnim odredbama Strategija odbrane iz 2012. godine navedeno je da ona zamenjuje Vojnu strategiju Češke iz 2008. godine, tako da oni više nemaju važeću vojnu strategiju. Sledeći strategijsko-doktrinarni dokument je Doktrina Vojske Republike Češke koju je 15. decembra 2004. godine odobrio načelnika Generalštaba.

Slika 10 – Strategijsko-normativni dokument R. Albanije u oblasti odbrane

Dakle, nakon donošenja novih strategijsko-doktrinarnih dokumenata u ovoj deceniji u Republici Češkoj opstala su sledeća dokumenta: Strategija nacionalne bezbednosti, Strategija odbrane i Doktrina Vojske.

Tabela 1 – Komparativna analiza strategijsko-doktrinarnih dokumenata u oblasti odbrane

Republika Srbija	Ruska Federacija	Sjedinjene Američke Države	Narodna Republika Kina	Republika Hrvatska	Bosna i Hercegovina	Republika Albanija	Republika Češka
Strategija nacionalne bezbednosti	Strategija nacionalne bezbednosti	Strategija nacionalne bezbednosti		Strategija nacionalne bezbednosti		Strategija nacionalne bezbednosti	Strategija nacionalne bezbednosti
Strategija odbrane		Strategija odbrane	Bela knjiga odbrane	Strategija odbrane	Bela knjiga odbrane	Strategija odbrane	Strategija odbrane
		Vojna strategija		Vojna strategija	Vojna strategija		
Doktrina Vojske	Vojna doktrina	Vojne doktrine			Vojna doktrina		Doktrina Vojske

Zaključak

Na osnovu komparativne analize usvojenih i važećih strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane može se zaključiti da ne postoji jedinstveno gledište i praksa u vezi sa hijerarhijskim sistemom strategijsko-doktrinarnih dokumenata. Ne može se konstatovati ni jedinstveno gledište, čak ni u okviru istog saveza (NATO). Na vrhu hijerarhijskog sistema strategijsko-doktrinarnih dokumenata najčešće se nalazi Strategija nacionalne bezbednosti, a samo u Narodnoj Republici Kini i Bosni i Hercegovini na vrhu hijerarhije tih dokumenata je Bela knjiga odbrane, ali iz sasvim različitih razloga.

Među navedenih osam država najčešće postoje tri nivoa strategijsko-doktrinarnih dokumenata, što predstavlja, možda, potpuno usko gledište posmatranja, od opšteg preko posebnog do pojedinačnog, sa predstavljanjem tačno tri nivoa, gde bi opšta bila Strategija nacionalne bezbednosti ili Bela knjiga odbrane, posebna bi bila Strategija odbrane ili Vojna strategija, a pojedinačna Vojna strategija ili Doktrina Vojske. Među državama sa analiziranim dokumentima jedino SAD imaju četiri nivoa strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane. Ruska Federacija i Republika Albanija imaju dva nivoa ovih dokumenata, a Narodna Republika Kina samo jedan zvanično predstavljen strategijsko-doktrinarni dokument iz oblasti bezbednosti i odbrane.

Države koje su u NATO-u imaju usvojenu Strategiju nacionalne bezbednosti i Strategiju odbrane. Isti je slučaj i sa državama koje su članice Evropske unije ili su postale kandidati za ulazak u Evropsku uniju. Da bi se utvrdilo da li je to opšte pravilo bilo bi neophodno izvršiti komparativnu analizu svih država članica NATO-a ili EU. Najveća raznolikost između usvojenih strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane je u postojanju Vojne strategije i Doktrine Vojske (ili Vojne doktrine). Vojnu strategiju usvojile su tri države, a pet ima Doktrinu Vojske, dok dve nemaju ni jedan, ni drugi usvojen dokument (jedna od njih je NR Kina, a druga R. Albanija). Posebno treba obratiti pažnju na činjenicu da je Republika Češka do poslednjeg ustrojstva strategijsko-doktrinarnih dokumenata imala posebno usvojenu Vojnu strategiju koja je redovno ažurirana, a donošenjem Strategije odbrane prestala je da važi Vojna strategija. Tek analizom tih strategija moglo bi se utvrditi da li je došlo do poistovećivanja pojmova ovih strategija ili do objedinjavanja njihovog sadržaja ili nešto treće.

Iako postoje evidentne razlike u usvojenim strategijsko-doktrinarnim dokumentima može se uočiti tendencija uspostavljanja sličnog ustrojstva tih dokumenta, izuzev u NR Kine. To se posebno može uočiti među državama članicama NATO i EU, ali i država koje su u procesu pristupanja EU. Ruska Federacija ima sopstveni sistem strategijsko-doktrinarnih dokumenata iz sfere bezbednosti, ali njeno stanovište slično je drugim evropskim državama, a posebno treba obratiti pažnju na to da su oni ranije donosili koncepcije (po uzoru na sovjetsku terminologiju), a sada su prevashodno usredsređeni na donošenje raznih strategija iz oblasti bezbednosti.

Komparativnom analizom strategijsko-doktrinarnih dokumenata u sferi bezbednosti i odbrane može se konstatovati da Republika Srbija sa svojim strategijsko-doktrinarnim dokumentima ne odstupa od opštih tendencija u ovoj sferi u okruženju, a posebno u odnosu na analizirane zemlje članice EU i NATO. Dakle, može se zaključiti da postoji visok stepen sličnosti među usvojenim strategijsko-doktrinarnim dokumentima u sferi bezbednosti i odbrane.

Literatura

[1] Abusara A. , *Comparative Analysis of the Strategic Documents of the Western Balkans*, Belgrade Centre for Security Policy, Београд, 2010.

[2] Вишњић Д.: *Општа стратегија или стратегија државе – нације*, Војно дело – зима 2011, Београд, 2011.

[3] Вишњић, Д.: *Стратегија државе као судбина нације*, Институт ратне вештине, Београд, 2005.

[4] Ковач М.: *Теоријски и методолошки аспекти израде и примене стратегије националне безбедности*, Војно дело, Београд, 2007.

[5] Ковач М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности*, Свет књиге, Београд, 2003.

[6] Ковач, М., Стојковић, Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.

[7] Лиљић С., Булајић С.: *Устав и права грађана*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

[8] Мирковић Т.: Војна стратегија администрације председника Обаме, *Војно дело*, зима/2010, Београд, 2010.

[9] Нај Џ., *Како разумевати међународне односе*, Стубови културе, Београд, 2006.

[10] Перишић, С., Национална безбедност као један од основних чинилаца геополитичког позиционирања Руске Федерације на почетку 21. века, *Војно дело*, зима/2010. Београд, 2010.

[11] Стишовић М.: *Савремени стратегијски системи и проблеми одбране малих земаља*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996.

[12] Стојковић Б.: Стратегијско управљање националним развојем, *Војно дело*, јесен/2013, Београд, 2013.

[13] Форца Б.: Стратегија заокрета, *Војно дело*, бр. 6, Београд, 2002.

[14] Форца, Б., Стојковић Б., О хијерархији стратегијских докумената, *Војно дело*, лето/2013, Београд, 2013.

[15] Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98, Београд, 2006.

[16] *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, 1975.

[17] Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116, Београд, 2007.

[18] <http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=8503> – preuzeto 03.02.2015. godine.

[19] <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf> – preuzeto 19.01.2015.

[20] <http://www.mod.gov.al/index.php/politikat-e-sigurise/dokumente-strategjike> – preuzeto 03.02.2015. godine.

[21] http://www.mod.gov.ba/dokumenti/odbrambeni_dokumenti/?id=21743 – preuzeto 06.02.2015. godine.

[22] <http://www.morh.hr/hr/zakoni-i-strategije/zakoni.html> – preuzeto 06.02.2015. godine.

[23] <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/> - preuzeto 28.1.2015.

UTICAJ MOTIVISANOSTI NA SPREMNOST GRAĐANA REPUBLIKE SRBIJE DA REAGUJU NA PRIRODNU KATASTROFU IZAZVANU POPLAVOM

Vladimir M. Cvetković*
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Cilj kvantitativnog istraživanja predstavlja ispitivanje uticaja motivisanosti na spremnost građana za reagovanje na prirodnu katastrofu izazvanu poplavom u Republici Srbiji. Imajući u vidu sve lokalne zajednice u Srbiji u kojima se dogodila ili postoji visok rizik da se dogodi poplava, metodom slučajnog uzorka odabrano je dvadeset od ukupno 150 opština i 23 grada i grad Beograd. U odabranim lokalnim zajednicama istraživanje se obavilo u onim delovima koji su bili najugroženiji u odnosu na visinu vode ili potencijalni rizik. U samom anketnom ispitivanju bila je primenjena strategija ispitivanja u domaćinstvima uz primenu višestapnog slučajnog uzorka. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su apsolutno motivisani zabeležili viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani. Suprotno tome, apsolutno nemotivisani građani ne rade ništa kako bi se pripremili za reagovanje.

Originalnost istraživanja ogleda se u činjenici da u Srbiji nikada nije sprovedeno istraživanje kojim bi se ispitalo stanje spremnosti građana za reagovanje. Rezultati istraživanja mogu se iskoristiti prilikom kreiranja strategija za unapređenje nivoa spremnosti građana za reagovanje. Istraživanje ukazuje na način na koji treba uticati na građane, s obzirom na njihovu motivisanost, kako bi se spremnost podigla na viši nivo.

Ključne reči: *prirodne katastrofe, poplava, građani, motivisanost, spremnost za reagovanje, Srbija*

Uvod

Prvobitne ljudske zajednice oduvek su se susretale sa raznovrsnim prirodnim katastrofama. Učestale i ozbiljne posledice koje su bacale na kolena čitave zajednice, zbog nepostojanja njihovog racionalnog objašnjenja, dugo su posmatrane kao način „Božijeg obraćanja tj. kažnjavanja ljudi zbog njihovog lošeg ponašanja”. Konkretnije rečeno, po-

* Dr Vladimir M. Cvetković, vladimir.cvetkovic@kpa.edu.rs

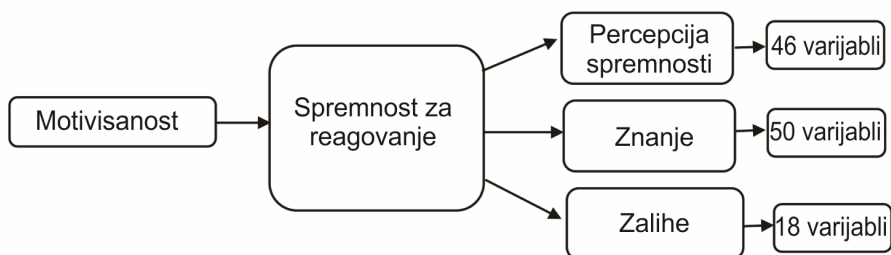
smatrane su kao specijalne poruke koje se šalju direktno od Boga sa ciljem kažnjavanja grešnika (Mileti, 1999: 101). Iako je ovakvo shvatanje katastrofa imalo važnu regulatornu društvenu funkciju, pogrešno je sugerisalo da se ljudi od prirodnih katastrofa ne mogu adekvatno zaštititi, odnosno da je jedini način da se zaštite ispravno i smerno postupanje u skladu sa religijskim principima, a kako bi bili u božijoj milosti. To je, pored ostalog, rasterećivalo ljude u deljenju, odnosno preuzimanju odgovornosti za nastale posledice, jer su prirodne katastrofe bile pripisivane, kao što je i spomenuto, delovanju viših sila. Istraživanja sprovedena u proteklih trideset godina u velikoj meri su osvetlila i pojasnila demografske, socio-ekonomske i psihološke faktore koji utiču na spremnost građana za reagovanje na prirodne katastrofe (Cvetković 2015). Spremnost kao koncept u teoriji katastrofa podrazumeva aktivnosti preduzete pre prirodne katastrofe radi poboljšanja odgovora i oporavka od nastalih posledica (Gillespie et al. 1993: 36). Pri tome, spremnost podrazumeva znanja i sposobnosti u vezi s reagovanjem (poznavanje lokalnih poplavnih rizika, sistema upozorenja i načina reagovanja), kao i posedovanje zaliha i planova.

Veliku pažnju istraživača predstavljalo je i pitanje motivacionih faktora povezanih sa spremnošću za reagovanje na katastrofe (Ajzen, 1998; Becker, Paton, Johnston, & Roman, 2012; Bennett & Murphy, 1997; Cretikos et al., 2008). Paton (Paton, 2003) u svom istraživačkom radu ukazuje na to da u fazi motivacije za unapređenje spremnosti za reagovanje na prirodne katastrofe utiču sledeće varijable: percepcija rizika, kritična svest i strah od prirodnih katastrofa. Po njemu, navedene varijable utiču na stepen motivisanosti ljudi za sprovedene mera spremnosti u vezi s prirodnim katastrofama. Pri tome, on ukazuje na to da u fazi namere za sprovedenje mera spremnosti utiču sledeće varijable: očekivanje (percepcija o ličnim sposobnostima da se ublaže ili otklone posledice) i procena samoefikasnosti (ubeđenje o ličnim sposobnostima da se izabere na efektivan način)

Značajnije i ozbiljnije poplave koje su pogodile geoprostor Srbije, u toku 1999, 2000, 2005, 2006, 2007, 2009. i 2014. godine ukazale su na nedovoljnu spremnost građana za reagovanje. Upravo stoga sprovedeno je istraživanje kojim bi se ispitalo stanje spremnosti građana za reagovanje koje nije bilo utvrđeno. Rezultati istraživanja mogu se iskoristiti prilikom kreiranja strategija za unapređenje nivoa spremnosti građana za reagovanje. Istraživanje ukazuje na koji način treba uticati na građane s obzirom na stanje njihovog straha od poplava, kako bi se spremnost podigla na viši nivo.

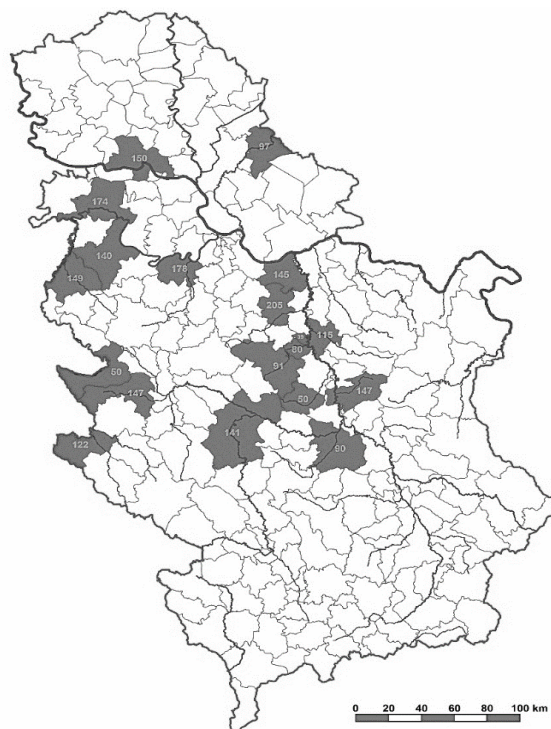
Metodologija istraživanja

Operacionalizacijom teorijskog pojma spremnosti za reagovanje utvrđene su tri dimenzije koje su proučavane tako što je za svaku utvrđen veći broj varijabli (slika 1). Percepcija o spremnosti za reagovanje obuhvata varijable o spremnosti na različitim nivoima; barijerama za podizanje nivoa spremnosti; varijable o očekivanju pomoći od različitih kategorija ljudi i organizacija; ocene efikasnosti reagovanja interventno-spasilačkih službi. Znanje je ispitivano kroz varijable koje se odnose na nivo znanja; kartu poplavnog rizika; saznanje o tome gde se nalaze i načini rukovanja, želja za obukom, želja za načinima edukacije, način dolaska do informacija o poplavama. I treća dimenzija – zalihe odnosi se na posedovanja usmenih/pismenih planova, kao i zaliha hrane i vode, radio-tranzistora, baterijske lampe, krampa, lopate, motike i ašova, prve pomoći, osiguranje.

Slika 1 – Dizajn istraživanja

Imajući u vidu predmet istraživanja, za realizaciju istraživanja odabrane su lokalne zajednice sa visokim i niskim rizikom nastanka ravničarskih i bujičnih poplava. Shodno uslovima pod kojima se rezultati naučnog istraživanja mogu generalizovati na celokupnu populaciju građana Srbije, istraživanje je sprovedeno na teritoriji većeg broja lokalnih zajednica različitih po svojim demografsko-socijalnim karakteristikama. Obuhvaćene su gradske i seoske lokalne zajednice u različitim delovima Srbije: Obrenovac, Šabac, Kruševac, Kragujevac, Sremska Mitrovica, Priboj, Batočina, Svilajnac, Lapovo, Paraćin, Smed. Palanka, Jaša Tomić, Loznica, Bajina Bašta, Smederevo, Novi Sad, Kraljevo, Rekovac i Užice (slika 2).

Slika 2 – Pregled ukupnog broja ispitanika anketiranih u lokalnim zajednicama prikazan na karti Srbije

Uzorak

Populaciju čine svi punoletni stanovnici lokalnih zajednica u kojima se događala ili postoji rizik da se dogodi ravničarska/bujična poplava ili poplava uzrokovana pucanjem brane. Veličina uzorka je usklađivana sa geografskom (biće zastupljene lokalne zajednice iz svih regiona Srbije) i demografskom veličinom same zajednice (u svakoj zajednici biće anketirano 0,3% stanovnika) (tabela 1). Imajući u vidu sve lokalne zajednice u Republici Srbiji u kojima se dogodila ili postoji visok rizik da se dogodi poplava, metodom slučajnog uzorka odabrano je njih devetnaest od ukupno 150 opština i 23 grada i grada Beograda. U odabranim lokalnim zajednicama istraživanje se obavilo u onim delovima koji su bili najugroženiji u odnosu na visinu vode ili potencijalni rizik. U samom anketnom ispitivanju bila je primenjena strategija ispitivanja u domaćinstvima, uz primenu višestapnog slučajnog uzorka. U prvom koraku, koji se odnosi na primarne uzoračne jedinice bili su određeni delovi zajednice u kojima će se obaviti istraživanje. Taj proces pratilo je kreiranje mape i određivanje procentualnog učešća svakog takvog segmenta u ukupnom uzorku. U drugom koraku koji se odnosi na istraživačka jezgra određene su ulice ili delovi ulica na nivou primarnih uzoračnih jedinica. Svako istraživačko jezgro bilo je određeno kao putanja sa preciziranom početnom i krajnjom tačkom kretanja. U sledećem koraku određena su domaćinstva u kojima je sprovedeno anketiranje. Broj domaćinstava je usklađivan sa brojnošću zajednice. Konačni korak odnosio se na proceduru izbora ispitanika unutar prethodno definisanog domaćinstva. Selekcija ispitanika sprovedena je procedurom sledećeg rođenana za punoletne članove domaćinstva. Sam proces anketiranja za svaku lokalnu samoupravu obavljao se tri dana u toku nedelje (uključujući i vikende) u različita doba dana. U istraživanju je anketirano ukupno 2.500 građana.

Tabela 1 – Pregled lokalnih zajednica u kojima je sprovedeno anketiranje građana o spremnosti za reagovanje na prirodne katastrofe izazvane poplavom

Lokalna zajednica	Ukupna kvadratna površina	Naselja	Broj stanovnika	Broj domaćinstva	Broj anketiranih	Procenti
Obrenovac	410	29	72682	7752	178	7,71%
Šabac	797	52	114548	19585	140	6,06%
Kruševac	854	101	131368	19342	90	3,90%
Kragujevac	835	5	179417	49969	91	3,94%
Sremska Mitrovica	762	26	78776	14213	174	7,53%
Priboj	553	33	26386	6199	122	5,28%

Batočina	136	11	11525	1678	80	3,46%
Svilajnac	336	22	22940	3141	115	4,98%
Lapovo	55	2	7650	2300	39	1,69%
Paraćin	542	35	53327	8565	147	6,36%
Smed. Palanka	421	18	49185	8700	205	8,87%
Sečanj – Jaša Tomić	82	1	2373	1111	97	4,20%
Loznica	612	54	78136	6666	149	6,45%
Bajina Bašta	673	36	7432	3014	50	2,16%
Smederevo	484	28	107048	20948	145	6,28%
Novi Sad	699	16	346163	72513	150	6,49%
Kraljevo	1530	92	123724	19360	141	6,10%
Rekovac	336	32	10525	710	50	2,16%
Užice	667	41	76886	17836	147	6,36%
Ukupno: 19	10784	634	1500091	283602	2500	100%

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, žene u Srbiji u ukupnoj populaciji imaju udeo od 51,3%, a muškarci 48,7%. Posmatrano u apsolutnim brojevima, od ukupno 7.498.001 stanovnika u Srbiji živi 3.852.071 žena i 3.645.930 muškaraca. Slično kao i u celokupnoj populaciji i u uzorku ima više žena (50,2%) nego muškaraca (49,8%). U toku 2014. godine prosečna starost ukupnog stanovništva u Republici Srbiji iznosila je 42,6 godina (muškarci 41,2 i žene 43,9), dok prosečna starost ispitanika iznosi 39,95 (muškaraca 40,9 i žena 38,61). Obrazovnu strukturu građana Srbije čine: bez školske sprema je 2,68% građana, sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem 11%, sa osnovnim obrazovanjem 20,76%, sa srednjim obrazovanjem 48,93%, sa višim obrazovanjem 4,51% i sa visokim 10,59% (RZS RS). Dakle, najveći broj stanovnika ima završenu srednju školu, dok je manje onih sa visokim obrazovanjem. Kada se sagleda obrazovna struktura građana koji su obuhvaćeni uzorkom, takođe se primećuje da je najviše građana sa završenom srednjom/četvorogodišnjom školom 41,3%. Najmanje je građana sa završenim masterom – 2,9% i doktorskim studijama – 0,4%. Bračni status može se posmatrati sa aspekta zakonskog bračnog statusa i suštinskog bračnog statusa koji uključuje i lica koja žive u vanbračnoj zajednici. Prema podacima, u Srbiji neoženjenih/neudatih građana je 27,91%, oženjenih/udatih je 55,12%, udovaca/udovica je 11,64% i razvedenih je 4,93% (RZS RS). U uzorku oženjenih/udatih je 54,6%, udovaca/udovica je 3%, neoženjenih/neudatih (samac/samica) ima 18,8%, verениh 2,7% i u vezi je 16,9%. U tabeli 2 prikazan je detaljniji pregled strukture uzorka anketiranih građana.

Tabela 2 – Pregled strukture uzorka anketiranih građana

Varijable	Kategorije	Frekvencija	Procenti
Pol	Muški	1244	49,8%
	Ženski	1256	50,2%
Godine starosti	Od 18 do 28 godina	711	28,4%
	Od 28 do 38 godina	554	22,2%
	Od 38 do 48 godina	521	20,8%
	Od 48 do 58 godina	492	19,7%
	Od 58 do 68 godina	169	6,8%
	Preko 68 godina	53	2,2%
Obrazovanje	Osnovno	180	7,2%
	Srednje/trogodišnje	520	20,8%
	Srednje/četvorogodišnje	1032	41,3%
	Više	245	9,8%
	Visoko	439	17,6%
	Master	73	2,9%
	Doktorat	11	0,4%
Bračni status	Samac/samica	470	18,8%
	U vezi	423	16,9%
	Veren/verena	67	2,7%
	Oženjen/udata	1366	54,6%
	Razveden/razvedena	99	4,0%
	Udovac/udovica	75	3,0%
Udaljenost domaćinstva od reke	Do 2 km	1479	59,2%
	Od 2 do 5 km	744	29,8%
	Od 5 do 10 km	231	9,2%
	Preko 10 km	46	1,8%
Broj članova domaćinstva	Do 2 člana	63	2,5%
	Od 2 do 4 člana	1223	48,9%
	Od 4 do 6 člana	639	25,6%
	Preko 6 člana	575	23,0%
Status zaposlenosti	Da	1519	60,8%
	Ne	883	35,3%
Veličina stana/kuće	Od 35 m ²	128	3,9%
	Od 35-60 m ²	237	7,2%
	Od 60-80 m ²	279	8,5%
	Od 80-100 m ²	126	3,9%
	Preko 100 m ²	45	1,4%
Visina prihoda	Do 25.000 dinara	727	29,1%
	Do 50.000 dinara	935	37,4%
	Do 75.000 dinara	475	19,0%
	Preko 90.000 dinara	191	7,6%

Instrument

Prilikom razvijanja validnog i pouzdanog instrumenta preduzeto je više koraka. U prvom su identifikovana sva istraživanja u kojima su bile korišćene skale za merenje spremnosti građana za reagovanje na katastrofe. U drugom koraku utvrđene su sve dimenzije spremnosti građana za reagovanje na poplavu. Treći korak je podrazumevao već pomenutu operacionalizaciju spremnosti za reagovanje i opredeljivanje za tri osnovne dimenzije (percepcije o spremnosti za reagovanje, znanje i zalihe). U četvrtom koraku utvrđivane su varijable za svaku dimenziju (percepcije o spremnosti za reagovanje – 46 varijabli; znanje – 50 i zalihe – 18), a onda je za svaku varijablu preuzeto, adaptirano ili posebno konstruisano pitanje u instrumentu. U petom i poslednjem koraku sprovedeno je preliminarno (pilot) istraživanje u Batočini, na uzorku od 50 ispitanika radi provere konstruisanog instrumenta (njegova unutrašnja saglasnost skale, tj. stepen srodnosti stavki od kojih se sastoji, kao i da li su uputstva, pitanja i vrednosti na skalama jasni).

Analiza podataka

Statistička analiza prikupljenih podataka rađena je u IBM-ovom softverskom paketu SPSS. Hi kvadrat test nezavisnosti (χ^2) korišćen je za ispitivanje veze između pola i kategorijskih varijabli o percepciji, znanju i posedovanju zaliha i planova za prirodnu katastrofu izazvanu poplavom. Tom prilikom bile su ispunjene dodatne pretpostavke o najmanjoj očekivanoj učestalosti u svim ćelijama koja je iznosila pet i više. Za ocenu veličine uticaja korišćen je koeficijent fi (phi coefficient) koji predstavlja koeficijent korelacije u opsegu od 0 do 1, pri čemu veći broj pokazuje jaču vezu između dve promenljive. Korišćeni su Koenovi kriterijumi: od 0,10 za mali, 0,30 za srednji i 0,50 za veliki uticaj (Cohen, 1988). Za tabele veće od 2 sa 2, za ocenu veličine uticaja korišćen je Kramerov pokazatelj V (Cramers V) koji uzima u obzir broj stepeni slobode. Shodno tome, da je za R-1 ili K-1 jednako 1, korišćeni su sledeći kriterijumi veličine uticaja: mali=0,01, srednji=0,30 i veliki=0,50 (Gravetter & Wallnau, 2004). Za ispitivanje povezanosti straha i neprekidnih zavisnih varijabli o percepciji, znanju i posedovanju zaliha i planova za prirodne katastrofe izazvane poplavom izabran je t – test nezavisnih uzoraka (independent samples T test). Pre pristupanja sprovođenja testa bile su ispitane opšte i posebne pretpostavke za njegovo sprovođenje.

Rezultati istraživanja

Rezultati hi kvadrat testa nezavisnosti (χ^2) pokazali su da postoji statistički značajna veza između percepcije rizika i sledećih promenljivih: preventivne mere ($p=0,000<0,05$, $v=0,117$ -mali uticaj); novčana sredstva ($p=0,000<0,05$, $v=0,149$ -mali uticaj); angažovani na terenu ($p=0,000<0,05$, $v=0,162$ –mali uticaj); obilazak poplavljenih mesta ($p=0,023<0,05$, $v=0,070$ – mali uticaj); dugotrajne kiše ($p=0,009<0,05$, $v=0,076$ – mali uticaj); izveštaji medija ($p=0,000<0,05$, $v=0,108$ – mali uticaj); nivo spremnosti ($p=0,000<0,05$, $v=0,099$ – mali uticaj). Sa druge strane, nije utvrđena statistički značajna

povezanost sa promenljivo: angažovani u prihvatnom centru ($p=0,143>0,05$), podizanje nivoa reke ($p=0,277>0,05$) (tabela 3).

Prema dobijenim rezultatima, u najvećem procentu:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiču izveštaji medija (13,4%), još uvek nisu spremni, ali nameravaju da to urade u narednih šest meseci (18,6%), ne rade ništa da bi pripremili sebe za reagovanje (67,3%);

– u izvesnoj meri motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče obilazak poplavljenih mesta (13,4%);

– apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje preduzeli su preventivne mere (24,4%), uplatili bi novčana sredstva (37,3%), angažovali bi se u pružanju pomoći žrtvama na terenu (26,3%), ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče dugotrajna kiša (43,6%), nedavno su počeli sa pripremanjima (10,7%), vršili su pripreme najmanje šest meseci (6,9%).

Sa druge strane, u najmanjem procentu:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje uplatili bi novčana sredstva na račun za pomoć žrtvama ugroženim poplavama (13,8%), angažovali bi se u pružanju pomoći žrtvama na terenu (8,5%), ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče dugotrajna kiša (31,7%);

– u izvesnoj meri nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje preduzeli su preventivne mere (6,2%), ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče obilazak poplavljenih mesta (6,4%);

– niti nemotivisani niti motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje još uvek nisu spremni, ali nameravaju da to urade u narednih šest meseci (11,1%), nedavno su počeli sa pripremanjima (6,9%);

– apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ne rade ništa (51,8%) kako bi pripremili sebe.

Tabela 3 – Prikaz rezultata Hi kvadrat testa nezavisnosti (χ^2) motivisanosti građana i navedenih promenljivih o percepciji spremnosti za reagovanje

	value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Cramers V
Preventivne mere	60,587	8	,000*	,117
Novčana sredstva	51,598	4	,000*	,149
Angažovani na terenu	61,256	4	,000*	,162
Angažovani u prih. centru	6,870	4	,143	,054
Obilazak poplavljenih mesta	11,295	4	,023*	,070
Dugotrajne kiše	13,425	4	,009*	,076
Podizanje nivoa reka	5,104	4	,277	,047
Izveštaji medija	26,488	4	,000*	,108
Nivo spremnosti	89,169	20	,000*	,099

* Statistički značajna povezanost – $p \leq 0,05$.

Jednofaktorskom analizom varijanse (One-way ANOVA) istražen je uticaj motivisanosti građana za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje na zavisne neprekidne promenljive o znanju za reagovanje. Subjekti su po motivisanosti podeljeni u pet grupa (apsolutno nemotivisani, u izvesnoj meri nemotivisani, niti motivisani niti nemotivisani, u izvesnoj meri motivisani, apsolutno motivisani). Pomoću testa homogenosti varijansi (homogeneity of variance test) ispitana je jednakost varijansi u rezultatima za svaku od pet grupa. Imajući u vidu rezultate Livinovog testa (Levene Statistic) pretpostavka o homogenosti varijanse prekršena je kod svih promenljivih. Shodno tome, za promenljive kod kojih je prekršena pretpostavka dat je prikaz tabele „Robust Test of Equality of Means” i rezultati dva testa, Velšovog (Welsh) i Brounovog (Brown-Forsythe), otpornih na kršenje pretpostavke o jednakosti varijanse. Za potrebe istraživanja biće korišćeni rezultati Velšovog (Welsh) testa.

Prema rezultatima postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti navedenih grupa kod sledećih zavisnih neprekidnih promenljivih: individ. spremnost ($F=55,15$, $p=0,000$, $ek=0,0886$ – mali uticaj); spremnost domaćinstva ($F=32,85$, $p=0,000$, $ek=0,0526$ – mali uticaj); spremnost lok. zajed. ($F=22,11$, $p=0,000$, $ek=0,0368$ – mali uticaj); spremnost države ($F=9,03$, $p=0,000$, $ek=0,0145$ – mali uticaj); sopstvene sposobnosti ($F=41,54$, $p=0,000$, $ek=0,0699$ – mali uticaj); značaj pred. mera ($F=37,05$, $p=0,000$, $ek=0,0695$ – mali uticaj); ISS ($F=11,85$, $p=0,000$, $ek=0,0197$ – mali uticaj); nisam ugrožen ($F=2,66$, $p=0,0031$, $ek=0,0048$ – mali uticaj); nemam vremena za to ($F=6,39$, $p=0,000$, $ek=0,0099$ – mali uticaj); to je veoma skupo ($F=4,80$, $p=0,001$, $ek=0,0076$ – mali uticaj); neće uticati na bezb. ($F=5,66$, $p=0,000$, $ek=0,0101$ – mali uticaj); nisam sposoban ($F=7,24$, $p=0,000$, $ek=0,0112$ – mali uticaj); nemam podršku ($F=4,16$, $p=0,002$, $ek=0,0065$ – mali uticaj); ukućani ($F=13,63$, $p=0,000$, $ek=0,0211$ – mali uticaj); komšije ($F=11,05$, $p=0,000$, $ek=0,0166$ – mali uticaj); MHO ($F=5,89$, $p=0,000$, $ek=0,0120$ – mali uticaj); verska zajednica ($F=3,75$, $p=0,005$, $ek=0,0069$ – mali uticaj); policija ($F=8,88$, $p=0,000$, $ek=0,0140$ – mali uticaj); VSJ ($F=11,16$, $p=0,000$, $ek=0,0184$ – mali uticaj); SHMP ($F=13,28$, $p=0,000$, $ek=0,0231$ – mali uticaj); vojska ($F=12,00$, $p=0,000$, $ek=0,0200$ – mali uticaj); samoorg. pojedinci ($F=11,05$, $p=0,000$, $ek=0,0206$ – mali uticaj); obaveštenost ($F=141,10$, $p=0,000$, $ek=0,1736$ – mali uticaj); pomoć ne bi značila ($F=3,45$, $p=0,008$, $ek=0,0076$ – mali uticaj); drugi su pomogli ($F=7,42$, $p=0,000$, $ek=0,0135$ – mali uticaj); posao državnih organa ($F=5,48$, $p=0,000$, $ek=0,0119$ – mali uticaj); građani iz pop. područ. ($F=3,30$, $p=0,011$, $ek=0,0065$ – mali uticaj); efikasnost policije ($F=14,45$, $p=0,000$, $ek=0,0261$ – mali uticaj); efikasnost VSJ ($F=11,06$, $p=0,000$, $ek=0,0210$ – mali uticaj); efikasnost SHMP ($F=16,27$, $p=0,000$, $ek=0,0286$ – mali uticaj); efikasnost vojske ($F=11,07$, $p=0,000$, $ek=0,0198$ – mali uticaj); efikasnost štaba za VS ($F=3,60$, $p=0,006$, $ek=0,0062$ – mali uticaj) (tabela 4).

Naknadna poređenja pomoću Tukeyjovog HSD (Tukey HSD) kazuju:

- ocena individualne spremnosti za reagovanje na poplave statistički je značajna ($p<0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,48$, $SD=1,301$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,35$, $SD=1,186$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;
- ocena spremnosti domaćinstva za reagovanje na poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,60$, $SD=1,140$) i onih koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani ($M=3,29$, $SD=0,804$).

Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– ocena spremnosti države za reagovanje na poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,61$, $SD=1,311$) i onih koji smatraju da su u apsolutno motivisani ($M=3,14$, $SD=1,265$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo ocene spremnosti države za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno motivisani;

– ocena spremnosti lokalne zajednice za reagovanje na poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,80$, $SD=1,312$) i onih koji smatraju da su u apsolutno motivisani ($M=3,12$, $SD=1,298$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo spremnosti lokalne zajednice za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– ocena sigurnosti u sopstvene sposobnosti za reagovanje na poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,50$, $SD=1,345$) i onih koji smatraju da su u apsolutno motivisani ($M=3,29$, $SD=1,269$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene sigurnosti u sopstvene sposobnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– značaja preduzimanje preventivnih mera za reagovanje na poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,66$, $SD=1,212$) i onih koji smatraju da su u apsolutno motivisani ($M=3,68$, $SD=1,330$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– značaja preduzimanje preventivnih mera za reagovanje na poplave statistički značajno ($p < 0,05$) i međusobno razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,66$, $SD=1,212$) i onih koji smatraju da su u apsolutno motivisani ($M=3,68$, $SD=1,330$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– isticanje razloga „mislim da će mi interventno-spasilačke službe ionako pomoći, pa mi takve mere nisu potrebne” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,32$, $SD=1,327$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,89$, $SD=1,528$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– isticanje razloga „ne smatram da sam lično ili da je moje domaćinstvo ugroženo od poplava” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani ($M=2,85$, $SD=1,306$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,07$, $SD=1,625$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani;

– isticanje razloga „nemam vremena” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,67$, $SD=1,487$) i onih koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,23$, $SD=1,308$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani;

– isticanje razloga „veoma je skupo” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,48$, $SD=1,302$) i onih koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani ($M=2,83$, $SD=1,247$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani;

– isticanje razloga „mislim da neće na ličnu ili bezbednost mog domaćinstva” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,59$, $SD=1,330$) i onih koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani ($M=3,03$, $SD=1,332$). Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– isticanje razloga „nisam sposoban za tako nešto” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,18$, $SD=1,276$) i onih koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani ($M=2,70$, $SD=1,236$). Građani koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– isticanje razloga „nemam podršku od strane lokalne zajednice” za nepreduzimanje preventivnih mera na ličnom planu statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,18$, $SD=1,276$) i onih koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani ($M=2,70$, $SD=1,236$). Građani koji smatraju da su niti motivisani niti nemotivisani zabeležili su viši nivo isticanja navedenog razloga u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od ukućana u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,99$, $SD=1,552$) i onih koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani ($M=4,49$, $SD=0,951$). Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od međunarodnih humanitarnih organizacija u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,26$, $SD=1,131$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,65$, $SD=1,327$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od verskih zajednica u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p < 0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su ap-

solutno nemotivisani ($M=2,24$, $SD=1,332$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,53$, $SD=1,478$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno motivisani;

– očekivanja pomoći od policije u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,14$, $SD=1,442$) i onih koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani ($M=3,50$, $SD=1,220$). Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od vatrogasno-spasilačkih jedinica u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,43$, $SD=1,461$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,86$, $SD=1,378$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od službe hitne medicinske pomoći u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i međusobno se razlikuje kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,24$, $SD=1,362$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,74$, $SD=1,357$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od vojske u prvih 72 sata od nastanka poplave statistički značajno ($p<0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,21$, $SD=1,498$) i onih koji su u izvesnoj meri motivisani ($M=3,80$, $SD=1,201$). Građani koji smatraju su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od samoorganizovanih pojedinaca u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,52$, $SD=1,449$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=3,20$, $SD=1,443$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– ocena obaveštenosti za reagovanje na poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=1,48$, $SD=1,008$) i onih koji su u izvesnoj meri motivisani ($M=3,14$, $SD=1,088$). Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo obaveštenosti u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– očekivanja pomoći od samoorganizovanih pojedinaca u prva 72 sata od nastanka poplave statistički je značajno ($p<0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,52$, $SD=1,449$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=3,20$, $SD=1,443$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– isticanje razloga „moja pomoć ne bi dovoljno značila” za neangažovanje u pružanju pomoći ugroženim ljudima na terenu statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,92$, $SD=1,447$) i onih koji su u izvesnoj meri motivisani ($M=2,63$, $SD=1,121$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani;

– isticanje razloga „to je posao državnih organa” za neangažovanje u pružanju pomoći ugroženim ljudima na terenu statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,35$, $SD=1,386$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=2,80$, $SD=1,453$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani;

– isticanje razloga „očekivao sam da prvenstveno budu angažovani ljudi iz ugroženih područja” za neangažovanje u pružanju pomoći ugroženim ljudima na terenu statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,05$, $SD=1,391$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=2,70$, $SD=1,426$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno motivisani;

– isticanje razloga „nisam imao vremena za tako nešto” za neangažovanje u pružanju pomoći ugroženim ljudima na terenu statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,89$, $SD=1,555$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=2,54$, $SD=1,442$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo očekivanja pomoći od navedene kategorije u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani;

– ocene efikasnosti reagovanja policije u prirodnim katastrofama izazvanim poplavama statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,89$, $SD=1,431$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=3,56$, $SD=1,367$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene efikasnosti reagovanja u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– ocene efikasnosti reagovanja vatrogasno-spasilačkih jedinica u prirodnim katastrofama izazvanim poplavama statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,20$, $SD=1,460$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=3,83$, $SD=1,390$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene efikasnosti reagovanja u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– ocene efikasnosti reagovanja službe hitne medicinske pomoći u prirodnim katastrofama izazvanim poplavama statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani ($M=3,21$, $SD=1,157$) i onih koji su apsolutno motivisani ($M=3,86$, $SD=1,325$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene efikasnosti reagovanja u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani;

– ocene efikasnosti reagovanja štaba za vanredne situacije statistički je značajno ($p < 0,05$) i razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=3,21$, $SD=1,157$) i onih koji su u izvesnoj meri nemotivisani ($M=3,18$, $SD=1,332$). Građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo ocene efikasnosti reagovanja u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani.

Tabela 4 – Rezultati jednofaktorske analize varijanse (One-way ANOVA) različitih grupa motivisanosti građana i neprekidnih zavisnih promenljivih o percepciji spremnosti za reagovanje

Test homogenosti varijanse				
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Individ. spremnosti	51,514	4	2443	,000
Spremnost domaćinstva	39,381	4	2451	,000
Spremnost lok. zajed.	20,563	4	2436	,000
Spremnost države	11,698	4	2441	,000
Sopstvene sposobnosti	88,967	4	2434	,000
Značaj pred. mera	41,857	4	2437	,000
ISS	12,299	4	2417	,000
Nisam ugrožen	20,092	4	2429	,000
Nemam vremena za to	9,154	4	2409	,000
To je veoma skupo	5,426	4	2399	,000
Neće uticati na bezb.	30,259	4	2404	,000
Nisam sposoban	14,075	4	2398	,000
Nemam podršku	17,578	4	2410	,000
Ne mogu sprečiti	11,797	4	2395	,000
Ukućani	34,270	4	2419	,000
Komšije	23,717	4	2420	,000
NHO	13,249	4	2407	,000
MHO	8,663	4	2406	,000
Verska zajednica	29,583	4	2404	,000
Policija	16,161	4	2420	,000
VSJ	21,569	4	2423	,000
SHMP	12,266	4	2422	,000
Vojska	13,749	4	2424	,000
Samoorg. pojedinci	22,567	4	2422	,000
Obaveštenost	114,870	4	2453	,000
Pomoć ne bi značila	14,278	4	2308	,000
Drugi su pomogli	24,176	4	2307	,000
Posao državnih organa	26,565	4	2302	,000
Građani iz pop. područ.	18,568	4	2284	,000
Nedostatak vremena	19,825	4	2294	,000
Previše košta	5,101	4	2292	,000
Efikasnost policije	12,532	4	2396	,000
Efikasnost VSJ	11,967	4	2397	,000
Efikasnost SHMP	10,314	4	2396	,000
Efikasnost vojske	2,528	4	2383	,039

* Nije prekršena pretpostavka o jednakosti varijanse – Sig. >0,05.

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Individ. spremnost	Raz. grupa	240,182	4	60,046	59,439	,000
	U okviru grupe	2467,929	2443	1,010		
	Ukupno	2708,111	2447			
Spremnost domaćinstva	Raz. grupa	123,949	4	30,987	34,030	,000
	U okviru grupe	2231,822	2451	,911		
	Ukupno	2355,770	2455			
Spremnost lok. zajed.	Raz. grupa	110,869	4	27,717	23,316	,000
	U okviru grupe	2895,773	2436	1,189		
	Ukupno	3006,642	2440			
Spremnost države	Raz. grupa	47,560	4	11,890	8,981	,000
	U okviru grupe	3231,493	2441	1,324		
	Ukupno	3279,053	2445			
Sopstvene sposobnosti	Raz. grupa	182,846	4	45,712	45,735	,000
	U okviru grupe	2432,734	2434	,999		
	Ukupno	2615,580	2438			
Značaj pred. mera	Raz. grupa	219,363	4	54,841	45,533	,000
	U okviru grupe	2935,186	2437	1,204		
	Ukupno	3154,549	2441			
ISS	Raz. grupa	84,726	4	21,182	12,180	,000
	U okviru grupe	4203,153	2417	1,739		
	Ukupno	4287,880	2421			
Nisam ugrožen	Raz. grupa	24,612	4	6,153	2,935	,020
	U okviru grupe	5093,084	2429	2,097		
	Ukupno	5117,696	2433			
Nemam vremena za to	Raz. grupa	43,506	4	10,877	6,069	,000
	U okviru grupe	4317,043	2409	1,792		
	Ukupno	4360,549	2413			
To je veoma skupo	Raz. grupa	32,225	4	8,056	4,642	,001
	U okviru grupe	4163,523	2399	1,736		
	Ukupno	4195,748	2403			
Neće uticati na bezb.	Raz. grupa	42,093	4	10,523	6,185	,000
	U okviru grupe	4090,535	2404	1,702		
	Ukupno	4132,628	2408			
Nisam sposoban	Raz. grupa	47,349	4	11,837	6,790	,000
	U okviru grupe	4180,235	2398	1,743		
	Ukupno	4227,584	2402			
Nemam podršku	Raz. grupa	27,352	4	6,838	4,002	,003
	U okviru grupe	4117,585	2410	1,709		
	Ukupno	4144,937	2414			
Ne mogu sprečiti	Raz. grupa	8,832	4	2,208	1,194	,311
	U okviru grupe	4429,241	2395	1,849		
	Ukupno	4438,073	2399			
Ukućani	Raz. grupa	77,931	4	19,483	13,054	,000
	U okviru grupe	3610,404	2419	1,493		
	Ukupno	3688,335	2423			

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Komšije	Raz. grupa	63,539	4	15,885	10,270	,000
	U okviru grupe	3742,991	2420	1,547		
	Ukupno	3806,530	2424			
NHO	Raz. grupa	3,930	4	,982	,713	,583
	U okviru grupe	3318,115	2407	1,379		
	Ukupno	3322,045	2411			
MHO	Raz. grupa	38,233	4	9,558	7,317	,000
	U okviru grupe	3143,050	2406	1,306		
	Ukupno	3181,283	2410			
Verska zajednica	Raz. grupa	25,101	4	6,275	4,201	,002
	U okviru grupe	3591,076	2404	1,494		
	Ukupno	3616,177	2408			
Policija	Raz. grupa	59,061	4	14,765	8,594	,000
	U okviru grupe	4157,741	2420	1,718		
	Ukupno	4216,802	2424			
VSJ	Raz. grupa	68,367	4	17,092	11,402	,000
	U okviru grupe	3632,059	2423	1,499		
	Ukupno	3700,425	2427			
SHMP	Raz. grupa	86,787	4	21,697	14,330	,000
	U okviru grupe	3667,120	2422	1,514		
	Ukupno	3753,907	2426			
Vojska	Raz. grupa	87,374	4	21,843	12,372	,000
	U okviru grupe	4279,557	2424	1,765		
	Ukupno	4366,930	2428			
Samooorg. pojedinci	Raz. grupa	90,596	4	22,649	12,796	,000
	U okviru grupe	4286,821	2422	1,770		
	Ukupno	4377,417	2426			
Obaveštenost	Raz. grupa	669,154	4	167,288	128,854	,000
	U okviru grupe	3184,667	2453	1,298		
	Ukupno	3853,821	2457			
Pomoć ne bi značila	Raz. grupa	27,880	4	6,970	4,477	,001
	U okviru grupe	3593,257	2308	1,557		
	Ukupno	3621,136	2312			
Drugi su pomogli	Raz. grupa	46,711	4	11,678	7,909	,000
	U okviru grupe	3406,251	2307	1,476		
	Ukupno	3452,962	2311			
Posao državnih organa	Raz. grupa	42,818	4	10,705	6,979	,000
	U okviru grupe	3530,940	2302	1,534		
	Ukupno	3573,758	2306			
Građani iz pop. područ.	Raz. grupa	22,669	4	5,667	3,774	,005
	U okviru grupe	3429,580	2284	1,502		
	Ukupno	3452,249	2288			
Nedostatak vremena	Raz. grupa	17,670	4	4,417	2,639	,032
	U okviru grupe	3839,873	2294	1,674		
	Ukupno	3857,543	2298			

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Previše košta	Raz. grupa	5,349	4	1,337	,931	,445
	U okviru grupe	3291,312	2292	1,436		
	Ukupno	3296,661	2296			
Efikasnost policije	Raz. grupa	102,531	4	25,633	16,071	,000
	U okviru grupe	3821,469	2396	1,595		
	Ukupno	3924,000	2400			
Efikasnost VSJ	Raz. grupa	84,174	4	21,043	12,880	,000
	U okviru grupe	3916,316	2397	1,634		
	Ukupno	4000,490	2401			
Efikasnost SHMP	Raz. grupa	103,178	4	25,794	17,673	,000
	U okviru grupe	3497,064	2396	1,460		
	Ukupno	3600,242	2400			
Efikasnost vojske	Raz. grupa	83,720	4	20,930	12,039	,000
	U okviru grupe	4142,717	2383	1,738		
	Ukupno	4226,437	2387			
Efikasnost štaba za VS	Raz. grupa	27,714	4	6,929	3,736	,005
	U okviru grupe	4437,579	2393	1,854		
	Ukupno	4465,293	2397			

* Postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti zavisne promenljive u 5 grupa – Sig. $\leq 0,05$.

Robust Tests of Equality of Means					
		Statistic ^a	df1	df2	Sig.
Individ. spremnost	Welch	55,151	4	797,189	,000*
	Brown-Forsythe	52,363	4	1200,116	,000*
Spremnost domaćinstva	Welch	32,850	4	799,562	,000*
	Brown-Forsythe	30,770	4	1331,460	,000*
Spremnost lok. zajed.	Welch	22,116	4	801,343	,000*
	Brown-Forsythe	21,271	4	1344,733	,000*
Spremnost države	Welch	9,037	4	812,852	,000*
	Brown-Forsythe	8,545	4	1435,246	,000*
Sopstvene sposobnosti	Welch	41,545	4	783,754	,000*
	Brown-Forsythe	38,943	4	1128,238	,000*
Značaj pred. mera	Welch	37,053	4	793,504	,000*
	Brown-Forsythe	41,644	4	1469,980	,000*
ISS	Welch	11,851	4	818,553	,000*
	Brown-Forsythe	12,135	4	1644,673	,000*

Robust Tests of Equality of Means					
		Statistic ^a	df1	df2	Sig.
Nisam ugrožen	Welch	2,665	4	797,105	,031*
	Brown-Forsythe	2,740	4	1496,363	,027*
Nemam vremena za to	Welch	6,392	4	807,091	,000*
	Brown-Forsythe	6,016	4	1666,609	,000*
To je veoma skupo	Welch	4,806	4	803,628	,001*
	Brown-Forsythe	4,571	4	1639,675	,001*
Neće uticati na bezb.	Welch	5,663	4	790,865	,000*
	Brown-Forsythe	5,885	4	1582,023	,000*
Nisam sposoban	Welch	7,244	4	807,317	,000*
	Brown-Forsythe	6,653	4	1647,829	,000*
Nemam podršku	Welch	4,166	4	795,550	,002*
	Brown-Forsythe	3,777	4	1470,943	,005*
Ne mogu sprečiti	Welch	1,166	4	795,864	,324
	Brown-Forsythe	1,132	4	1520,368	,340
Ukućani	Welch	13,632	4	784,840	,000*
	Brown-Forsythe	11,466	4	1135,724	,000*
Komšije	Welch	11,053	4	796,512	,000*
	Brown-Forsythe	9,551	4	1337,830	,000*
NHO	Welch	,669	4	795,102	,614
	Brown-Forsythe	,677	4	1490,764	,608
MHO	Welch	5,890	4	798,394	,000*
	Brown-Forsythe	7,227	4	1626,525	,000*
Verska zajednica	Welch	3,755	4	790,348	,005*
	Brown-Forsythe	3,994	4	1467,644	,003*
Policija	Welch	8,888	4	798,578	,000*
	Brown-Forsythe	8,107	4	1466,492	,000*
VSJ	Welch	11,168	4	786,961	,000*
	Brown-Forsythe	10,258	4	1313,591	,000*
SHMP	Welch	13,282	4	801,150	,000*
	Brown-Forsythe	13,598	4	1445,576	,000*
Vojska	Welch	12,000	4	798,259	,000*
	Brown-Forsythe	11,456	4	1391,579	,000*

Robust Tests of Equality of Means					
		Statistic ^a	df1	df2	Sig.
Samoorg. pojedinci	Welch	11,055	4	786,258	,000*
	Brown-Forsythe	11,712	4	1446,962	,000*
Obaveštenost	Welch	141,109	4	830,898	,000*
	Brown-Forsythe	131,888	4	1653,703	,000*
Pomoć ne bi značila	Welch	3,459	4	762,345	,008*
	Brown-Forsythe	4,119	4	1318,327	,003*
Drugi su pomogli	Welch	7,429	4	774,619	,000*
	Brown-Forsythe	7,452	4	1327,690	,000*
Posao državnih organa	Welch	5,482	4	758,376	,000*
	Brown-Forsythe	6,509	4	1374,234	,000*
Građani iz pop. područ.	Welch	3,304	4	744,419	,011*
	Brown-Forsythe	3,515	4	1329,279	,007*
Nedostatak vremena	Welch	1,920	4	756,952	,105
	Brown-Forsythe	2,436	4	1264,467	,045
Previše košta	Welch	,838	4	767,568	,501
	Brown-Forsythe	,892	4	1389,782	,468
Efikasnost policije	Welch	14,456	4	797,933	,000*
	Brown-Forsythe	14,973	4	1420,766	,000*
Efikasnost VSJ	Welch	11,063	4	800,151	,000*
	Brown-Forsythe	12,047	4	1425,744	,000*
Efikasnost SHMP	Welch	16,270	4	790,710	,000*
	Brown-Forsythe	16,726	4	1410,173	,000*
Efikasnost vojske	Welch	11,074	4	798,764	,000*
	Brown-Forsythe	11,818	4	1590,719	,000*
Efikasnost štaba za VS	Welch	3,601	4	792,044	,006*
	Brown-Forsythe	3,573	4	1469,470	,007*

a. Asymptotically F distributed.

* Postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti zavisne promenljive u 5 grupa – Sig. $\leq 0,05$.

Rezultati Hi kvadrat testa nezavisnosti (χ^2) pokazali su da postoji statistički značajna veza između percepcije rizika i sledećih promenljivih: znanje o poplavi ($p=0,000<0,05$, $v=0,163$ – mali uticaj); poznavanje bezb. procedura ($p=0,000<0,05$, $v=0,204$ – mali uticaj); evakuacija ($p=0,000<0,05$, $v=0,084$ – mali uticaj); edukacija u školi ($p=0,000<0,05$, $v=0,093$ – mali uticaj); edukacija u porodici ($p=0,000<0,05$, $v=0,118$ – mali uticaj); edukacija na poslu ($p=0,000<0,05$, $v=0,125$ – mali uticaj); stariji, hendikepirani ($p=0,000<0,05$, $v=0,164$ – mali uticaj); pristanak na evakuaciju ($p=0,000<0,05$, $v=0,094$ – mali uticaj); pomoć – stariji, invalidi ($p=0,000<0,05$, $v=0,194$ – mali uticaj); komšije – samostalno ($p=0,000<0,05$, $v=0,089$ – mali uticaj); Karta poplavnog rizika ($p=0,000<0,05$, $v=0,114$ – mali uticaj); zvanično upozorenje ($p=0,000<0,05$, $v=0,229$ – mali uticaj); potencijalne zaraze ($p=0,000<0,05$, $v=0,343$ – mali uticaj); ventil za vodu ($p=0,000<0,05$, $v=0,117$ – mali uticaj); ventil za gas ($p=0,000<0,05$, $v=0,110$ – mali uticaj); prekidač za električnu energiju ($p=0,000<0,05$, $v=0,101$ – mali uticaj); rukovanje ventilom za vodu ($p=0,000<0,05$, $v=0,108$ – mali uticaj); rukovanje ventilom za gas ($p=0,000<0,05$, $v=0,130$ – mali uticaj); rukovanje prek. el. energije ($p=0,000<0,05$, $v=0,138$ – mali uticaj); informacije od ukućana ($p=0,000<0,05$, $v=0,099$ – mali uticaj); informacije od komšija ($p=0,000<0,05$, $v=0,109$ -mali uticaj); informacije od drugara/ca ($p=0,031<0,05$, $v=0,068$ -mali uticaj); informacije od familije ($p=0,004<0,05$, $v=0,081$ -mali uticaj); informacije u školi ($p=0,000<0,05$, $v=0,099$ -mali uticaj); informacije na fakultetu ($p=0,030<0,05$, $v=0,068$ -mali uticaj); informacije kroz nef. sistem ($p=0,000<0,05$, $v=0,099$ -mali uticaj); informacije na poslu ($p=0,000<0,05$, $v=0,109$ -mali uticaj); informacije na televiziji ($p=0,000<0,05$, $v=0,110$ -mali uticaj); informacije na radiju ($p=0,019<0,05$, $v=0,071$ -mali uticaj); informacije iz štampe ($p=0,000<0,05$, $v=0,102$ -mali uticaj); prošli obuku ($p=0,000<0,05$, $v=0,094$ -mali uticaj); želja za obukom ($p=0,000<0,05$, $v=0,175$ -mali uticaj); edukac. preko video-igrice ($p=0,000<0,05$, $v=0,128$ -mali uticaj); edukac. preko interneta ($p=0,000<0,05$, $v=0,104$ -mali uticaj); edukac. preko predavanja ($p=0,000<0,05$, $v=0,134$ -mali uticaj); neformalni sistem ($p=0,000<0,05$, $v=0,199$ -mali uticaj).

Sa druge strane, nije utvrđena statistički značajna povezanost sa promenljivom: informacije u verskoj zajednici ($p=0,103<0,05$, $v=0,058$ – mali uticaj); informacije preko interneta ($p=0,071<0,05$, $v=0,061$ – mali uticaj); edukac. preko televizije ($p=0,054<0,05$, $v=0,063$ – mali uticaj); edukac. preko radija ($p=0,280<0,05$, $v=0,047$ – mali uticaj) (tabela 5). Prema dobijenim rezultatima, u najvećem procentu:

- apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje evakuisali bi se na višim spratovima kuće (32,7%), u prihvatnim centrima (18,8%), stekli informacije od familija (18,5%), želeli bi da steknu informacije preko interneta (32,2%);

- apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea u izvesnoj meri nemotivisani građani misle da se njihove komšije mogu samostalno spasti prilikom poplava (42,7%);

- apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea ni motivisani ni nemotivisani građani evakuisali bi se kod prijatelja (38,5%) i stekli informacije preko neformalnog sistema obrazovanja (11%);

- apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea u izvesnoj meri motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje stekli su informacije od drugara (14,5%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje znaju šta je poplava (91,3%), poznaju bezbednosne procedure reagovanja (39,7%), evakuisali bi se kod komšija (15,8%), u iznajmljenim stanovima (5,2,%), ističu da im je neko u osnovnoj/srednjoj školi pričao o poplavama (29,5%), u porodici pričao (49,5%), na poslu pričao (40%), znaju gde se nalaze stariji, hendikepirani i odojčad (57,1%), evakuisali bi se u slučaju nailaska poplavnog talasa (94%), znaju kakvu pomoć iziskuju stariji, invalidi i odojčad (72,1%), upoznati su sa kartom poplavnog rizika lokalne zajednice (16,9%), znaju šta treba raditi nakon upozorenja o nailasku poplavnog talasa (30,4%), upoznati su sa virusima i zarazama koje prate period nakon poplave (54,4%), znaju gde se nalazi ventil za vodu (87,8%), ventil za gas (53,6%), prekidač električne energije (86,6%), znaju da rukuju ventilom za vodu (84,1%), ventil za gas (66,4%), prekidačem električne energije (57,8%), stekli informacije od ukučana (35,7%), komšija (17,4%), škola (15,2%), stekli informacije preko posla (20,3%), televizije (57,1%), preko radija (17%), preko štampe (37,7%), prošli neku obuku za postupanje u vanrednim situacijama (9,9%), želeli bi da prođu obuku za postupanje u vanrednim situacijama (53,9%).

Sa druge strane, u najmanjem procentu:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poznaju bezbednosne procedure reagovanja (12,3%), evakuisali bi se kod prijatelja (30,2%), ističu da im je neko u osnovnoj/srednjoj školi pričao o poplavama (17,3%), u porodici pričao (22%), na poslu pričao (16%), evakuisali bi se u slučaju nailaska poplavnog talasa (84,4%), znaju kakvu pomoć iziskuju stariji, invalidi i odojčad (27,9%), upoznati su sa kartom poplavnog rizika lokalne zajednice (5,6%), znaju šta treba raditi nakon upozorenja o nailasku poplavnog talasa (16,8%), upoznati su sa virusima i zarazama koje prate period nakon poplave (24,3%), znaju gde se nalazi ventil za vodu (70,6%), ventil za gas (48,8%), prekidač električne energije (75,8%), znaju da rukuju ventilom za vodu (63,9%), ventilom za gas (45,1%), prekidačem električne energije (76,9%), stekli informacije od ukučana (20,1%), komšija (10,6%), škola (7,3%), preko neformalnog sistema obrazovanja (2,2%), stekli informacije preko posla (7,4%), televizije (51,5%), preko radija (8,5%), preko štampe (20,6%), prošli neku obuku za postupanje u vanrednim situacijama (3%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea u izvesnoj meri nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje znaju šta je poplava (67,7%), evakuisali bi se na višim spratovima kuće (32,7%), u iznajmljenim stanovima (5,2,%), znaju gde se nalaze stariji, hendikepirani i odojčad (29,8%), želeli bi da prođu obuku za postupanje u vanrednim situacijama (23,8%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea ni nemotivisani ni motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje evakuisali bi se kod komšija (6,9%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea u izvesnoj meri motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje evakuisali bi se u prihvatnim centrima (11,1%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje misle da se njihove komšije mogu samostalno spasiti prilikom poplava (33,7%), stekli informacije od drugara (8,4%), stekli informacije od familija (9,8%), želeli bi da steknu informacije preko interneta (20,5%).

Tabela 5 – Prikaz rezultata Hi kvadrat testa nezavisnosti (χ^2) motivisanosti i znanja kao elementa spremnosti za reagovanje

	value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Cramer's v
Znanje o poplavi	126,838	8	,000*	,163
Poznavanje bezb. procedura	190,324	8	,000*	,204
Evakuacija	62,038	16	,000*	,084
Edukacija u školi	39,966	8	,000*	,093
Edukacija u porodici	64,815	8	,000*	,118
Edukacija na poslu	71,142	8	,000*	,125
Stariji, hendikepirani	124,231	8	,000*	,164
Pristanak na evakuaciju	20,906	4	,000*	,094
Pomoć - stariji, invalidi	179,951	8	,000*	,194
Komšije - samostalno	37,237	8	,000*	,089
Karta poplavnog rizika	61,605	8	,000*	,114
Zvanično upozorenje	239,540	8	,000*	,229
Potencijalne zaraze	1155,299	560	,000*	,343
Ventil za vodu	65,431	8	,000*	,117
Ventil za gas	46,226	8	,000*	,110
Prekidač za električnu energiju	46,234	8	,000*	,101
Rukovanje ventilom za vodu	56,290	8	,000*	,108
Rukovanje ventilom za gas	65,488	8	,000*	,130
Rukovanje prek. el. energije	87,911	8	,000*	,138
Informacije od ukućana	22,829	4	,000*	,099
Informacije o komšija	27,556	4	,000*	,109
Informacije od drugara/ca	10,669	4	,031*	,068
Informacije od familije	15,365	4	,004*	,081
Informacije u školi	22,578	4	,000*	,099
Informacije na fakultetu	10,738	4	,030*	,068
Informacije kroz nef. sistem	22,499	4	,000*	,099
Informacije na poslu	27,657	4	,000*	,109
Informacije u verskoj zajednici	7,706	4	,103	,058
Informacije na televiziji	28,361	4	,000*	,110
Informacije na radiju	11,783	4	,019*	,071
Informacije iz štampe	24,190	4	,000*	,102
Informacije preko interneta	8,617	4	,071	,061
Prošli obuku	20,958	4	,000*	,094
Želja za obukom	140,649	8	,000*	,175
Edukac. preko televizije	9,302	4	,054	,063
Edukac. preko radija	5,069	4	,280	,047
Edukac. preko video-igrice	37,701	4	,000*	,128
Edukac. preko interneta	24,801	4	,000*	,104
Edukac. preko predavanja	41,373	4	,000*	,134
Neformalni sistem	93,083	4	,000*	,199

* statistički značajna povezanost – $p \leq 0,05$

Jednofaktorskom analizom varijanse (One-way ANOVA) istražen je uticaj motivisanosti građana za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje na zavisne neprekidne promenljive o znanju za reagovanje. Subjekti su po motivisanosti podeljeni u pet grupa (apsolutno nemotivisani, u izvesnoj meri nemotivisani, niti motivisani niti nemotivisani, u izvesnoj meri motivisani, apsolutno motivisani). Pomoću testa homogenosti varijansi (homogeneity of variance test) ispitana je jednakost varijansi u rezultatima za svaku od pet grupa. Imajući u vidu rezultate Livinovog testa (Levene Statistic) pretpostavka o homogenosti varijanse prekršena je kod svih promenljivih. Shodno tome, za promenljive kod kojih je prekršena pretpostavka, prikazana je tabela „Robust Test of Equality of Means” i rezultati dva testa – Velšovog (Welsh) i Brounovog (Brown-Forsythe), otpornih na kršenje pretpostavke o jednakosti varijanse. Za potrebe istraživanja biće korišćeni rezultati Velšovog (Welsh) testa.

Prema rezultatima, postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti navedenih grupa kod sledećih zavisnih neprekidnih promenljivih: nivo znanja ($F=94,20$, $p=0,000$, $ek=0,1722$ – mali uticaj); mogućnost plavljenja – 1 god. ($F=44,59$, $p=0,000$, $ek=0,0719$ – mali uticaj); mogućnost plavljenja – 5 god. ($F=37,54$, $p=0,000$, $ek=0,0633$ – mali uticaj); sistemi upozorenja ($F=36,98$, $p=0,000$, $ek=0,0563$ – mali uticaj); policija ($F=21,42$, $p=0,000$, $ek=0,0412$ – mali uticaj); VSJ ($F=21,79$, $p=0,000$, $ek=0,0425$ – mali uticaj); štab za vanredne situacije ($F=17,94$, $p=0,000$, $ek=0,0303$ – mali uticaj); putevi za evakuaciju ($F=9,41$, $p=0,000$, $ek=0,0176$ – mali uticaj); obližnja skloništa ($F=6,44$, $p=0,000$, $ek=0,0102$ – mali uticaj); procena ugroženosti i plan ($F=10,95$, $p=0,000$, $ek=0,0165$ – mali uticaj).

Naknadna poređenja pomoću Tukeyjovog HSD (Tukey HSD) kazuju:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea ocena nivoa znanja za reagovanje na poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani ($M=2,57$, $SD=0,852$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,51$, $SD=1,155$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo znanja za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea ocena mogućnosti plavljenja lokalne zajednice u narednih godinu dana statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=1,80$, $SD=1,220$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,11$, $SD=1,524$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene mogućnosti plavljenja lokalne zajednice u narednih godinu dana u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea ocena mogućnosti plavljenja lokalne zajednice u narednih deset godina statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,05$, $SD=1,363$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=3,36$, $SD=1,451$ u). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene mogućnosti plavljenja lokalne zajednice u narednih godinu dana u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja sistema upozorenja statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji sma-

traju da su apsolutno nemotivisani ($M=1,68$, $SD=1,161$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,58$, $SD=1,434$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja sistema upozorenja u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja nadležnosti policije za reagovanje prilikom poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,04$, $SD=1,333$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,97$, $SD=1,484$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja nadležnosti policije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja nadležnosti vatrogasno-spasilačkih jedinica za reagovanje prilikom poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,25$, $SD=1,392$) i onih koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani ($M=2,93$, $SD=1,245$). Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja nadležnosti vatrogasno-spasilačkih jedinica u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja nadležnosti štabova za vanredne situacije za reagovanje prilikom poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,20$, $SD=1,378$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,88$, $SD=1,487$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja nadležnosti štabova za vanredne situacije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja puteva evakuacije za reagovanje prilikom poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,08$, $SD=1,373$) i onih koji smatraju da su apsolutno nemotivisani ($M=2,66$, $SD=1,459$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja puteva evakuacije u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja obližnjih skloništa za reagovanje prilikom poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani ($M=2,05$, $SD=1,083$) i onih koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani ($M=2,38$, $SD=1,277$). Građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja obližnjih skloništa u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea poznavanja procene ugroženosti i planova zaštite i spasavanja za poplave statistički značajno ($p<0,05$) razlikuje se kod građana koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani ($M=1,97$, $SD=1,287$) i onih koji smatraju da su apsolutno motivisani ($M=2,40$, $SD=1,474$). Građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo poznavanja procene ugroženosti i planova u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani.

Tabela 6 – Rezultati jednofaktorske analize varijanse (One-way ANOVA) različitih grupa percepcije rizika i neprekidnih zavisnih promenljivih o znanju za reagovanje

Test homogenosti varijanse				
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Nivo znanja	50,409	4	2345	,000
Mogućnost plavljenja – 1 god.	15,257	4	2436	,000
Mogućnost plavljenja – 5 god.	9,208	4	2389	,000
Sistemi upozorenja	37,118	4	2403	,000
Policija	25,428	4	2410	,000
VSJ	39,644	4	2406	,000
Štab za vanredne situacije	26,234	4	2404	,000
Putevi evakuacije	20,023	4	2401	,000
Obližnja skloništa	25,835	4	2406	,000
Procena ugrož. i planovi	42,454	4	2398	,000

* Nije prekršena pretpostavka o jednakosti varijanse – Sig.>0,05

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Nivo znanja	Raz. grupa	425,719	4	106,430	121,973	,000
	U okviru grupe	2046,177	2345	,873		
	Ukupno	2471,896	2349			
Mogućnost plavljenja – 1 god.	Raz. grupa	322,100	4	80,525	47,186	,000
	U okviru grupe	4157,116	2436	1,707		
	Ukupno	4479,216	2440			
Mogućnost plavljenja – 5 god.	Raz. grupa	289,718	4	72,429	40,370	,000
	U okviru grupe	4286,241	2389	1,794		
	Ukupno	4575,959	2393			
Sistemi upozorenja	Raz. grupa	191,917	4	47,979	35,858	,000
	U okviru grupe	3215,344	2403	1,338		
	Ukupno	3407,261	2407			
Policija	Raz. grupa	157,356	4	39,339	25,900	,000
	U okviru grupe	3660,481	2410	1,519		
	Ukupno	3817,837	2414			
VSJ	Raz. grupa	170,511	4	42,628	26,733	,000
	U okviru grupe	3836,544	2406	1,595		
	Ukupno	4007,054	2410			
Štab za vanredne situacije	Raz. grupa	119,196	4	29,799	18,802	,000
	U okviru grupe	3809,996	2404	1,585		
	Ukupno	3929,191	2408			
Putevi za evakuaciju	Raz. grupa	69,703	4	17,426	10,814	,000
	U okviru grupe	3868,942	2401	1,611		
	Ukupno	3938,645	2405			
Obližnja skloništa	Raz. grupa	37,685	4	9,421	6,249	,000
	U okviru grupe	3627,398	2406	1,508		
	Ukupno	3665,083	2410			
Procena ugroženosti i plan	Raz. grupa	57,846	4	14,461	10,082	,000
	U okviru grupe	3439,598	2398	1,434		
	Ukupno	3497,444	2402			

* Postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti zavisne promenljive u 5 grupa – Sig. ≤0,05.

Robust Tests of Equality of Means					
		Statistic ^a	df1	df2	Sig.
Nivo znanja	Welch	94,202	4	768,567	,000*
	Brown-Forsythe	111,874	4	1255,217	,000*
Mogućnost plavljenja – 1 god.	Welch	44,593	4	832,853	,000*
	Brown-Forsythe	48,665	4	1773,581	,000*
Mogućnost plavljenja – 5 god.	Welch	37,549	4	809,786	,000*
	Brown-Forsythe	40,582	4	1612,714	,000*
Sistemi upozorenja	Welch	36,984	4	799,533	,000*
	Brown-Forsythe	35,629	4	1600,779	,000*
Policija	Welch	21,422	4	779,894	,000*
	Brown-Forsythe	24,115	4	1477,031	,000*
VSJ	Welch	21,791	4	779,464	,000*
	Brown-Forsythe	25,106	4	1450,786	,000*
Štab za vanredne situacije	Welch	17,946	4	788,528	,000*
	Brown-Forsythe	18,088	4	1474,365	,000*
Putevi evakuacije	Welch	9,417	4	785,538	,000*
	Brown-Forsythe	10,358	4	1495,018	,000*
Obližnja skloništa	Welch	6,442	4	784,250	,000*
	Brown-Forsythe	5,921	4	1447,519	,000*
Procena ugrož. i planovi	Welch	10,956	4	783,298	,000*
	Brown-Forsythe	9,674	4	1483,390	,000*

* Postoji statistički značajna razlika između srednjih vrednosti zavisne promenljive u 5 grupa – Sig. $\leq 0,05$.

Rezultati Xi kvadrat testa nezavisnosti (χ^2) pokazali su da postoji statistički značajna veza između percepcije rizika i sledećih promenljivih: zalihe u domu ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,117$ -mali uticaj); zalihe hrane ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,252$ -mali uticaj); zalihe vode ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,193$ -mali uticaj); radio-tranzistor ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,167$ -mali uticaj); baterijska lampa ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,149$ -mali uticaj); lopata ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,177$ -mali uticaj); kramp ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,230$ -mali uticaj); motika i ašov ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,211$ -mali uticaj); aparat za gašenje početnih požara ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,184$ -mali uticaj); obnavljanje zaliha ($p=0,004 < 0,05$, $v=0,094$ -mali uticaj); zalihe u automobilu ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,110$ -mali uticaj); komplet prve pomoći u domu ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,132$ -mali uticaj); komplet prve pomoći u vozilu ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,123$ -mali uticaj); komplet prve pomoći – lako dostupno ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,211$ -mali uticaj); plan za reaganje ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,121$ -mali uticaj); diskusija o planu ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,191$ -mali uticaj); kopije dokumenata ($p=0,000 < 0,05$, $v=0,119$ -mali uticaj); osiguranje

($p=0,000<0,05$, $v=0,125$ -mali uticaj). Sa druge strane, nije utvrđena statistički značajna povezanost sa promenljivošću: angažovani u prih. centru ($p=0,143>0,05$), podizanje nivoa reke ($p=0,277>0,05$) (tabela 7). Prema dobijenim rezultatima, u najvećem procentu:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poseduju zalihe hrane za jedan dan (55%), zalihe vode za jedan dan (49,1%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu u izvesnoj meri nemotivisani građani jednom godišnje obnavljaju zalihe (26,7%), poseduju osiguranje od posledica poplava (11,8%),

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu ni motivisani ni nemotivisani građani poseduju zalihe hrane za 4 dana (71,8%), nikada ne obnavljaju zalihe (51,1%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu u izvesnoj meri motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poseduju zalihe hrane za dva dana (30,3%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poseduju zalihe u domu za slučaj poplava (32%), zalihe vode za četiri dana (56,1%), radio-tranzistor (26,9%), baterijsku lampu (51,1%), lopatu (54,7%), kramp (43,6%), motiku (48,2%), aparat za gašenje početnih požara (22,2%), obnavljaju zalihe jednom mesečno (41,9%), poseduju zalihe u automobilu za slučaj poplave (10,4%), komplet prve pomoći u kući (64,7%), drže komplet prve pomoći na lako dostupnom mestu (80,5%), poseduju pisani plan za poplave (2,3%), nepisani plan za poplave (18,7%), diskutovali o planu (31,1%), poseduju kopije važnih dokumenata na sigurnom mestu (31,2%).

Sa druge strane, u najmanjem procentu:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poseduju zalihe u domu za slučaj poplava (18,5%), zalihe hrane za četiri dana (35%), zalihe vode za četiri dana (21,1%), radio-tranzistor (8,48%), baterijsku lampu (25%), lopatu (54,7%), kramp (13,5%), motiku (14,4%), aparat za gašenje početnih požara (5,3%), komplet prve pomoći u kući (39,3%), drže komplet prve pomoći na lako dostupnom mestu (53,6%), poseduju pisani plan za poplave (0%), nepisani plan za poplave (12,7%), diskutovali o planu (4,3%), poseduju kopije važnih dokumenata na sigurnom mestu (18%), poseduju kopije važnih dokumenata na sigurnom mestu (5,7%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu ni motivisani ni motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ne poseduju zalihe vode za jedan dan (17%), obnavljaju zalihe jednom mesečno (41,9%), poseduju zalihe u automobilu za slučaj poplave (3,8%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu u izvesnoj meri motivisani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poseduju zalihe hrane za jedan dan (12,7%) nikada ne obnavljaju zalihe (39,7%);

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reu apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje poseduju zalihe hrane za dva dana (9,3%), poseduju zalihe vode za dva dana (19,7%), jednom godišnje obnavljaju zalihe (16,7%).

Tabela 7 – Prikaz rezultata Hi kvadrat testa nezavisnosti (χ^2) motivisanosti i posedovanja zaliha i planova za reagovanje

Kategorijske promenljive	value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Cramers v
Zalihe u domu	41,045	8	,000*	,093
Zalihe hrane	94,222	8	,000*	,252
Zalihe vode	52,346	8	,000*	,193
Radio-tranzistor	34,304	4	,000*	,167
Baterijska lampa	28,282	4	,000*	,149
Lopata	39,790	4	,000*	,177
Kramp	66,698	4	,000*	,230
Motika i ašov	56,587	4	,000*	,211
Aparat za gašenje početnih požara	40,069	4	,000*	,184
Obnavljanje zaliha	22,538	8	,004*	,094
Zalihe u automobilu	81,219	12	,000*	,110
Komplet prve pomoći u domu	78,228	8	,000*	,132
Komplet prve pomoći u vozilu	55,845	8	,000*	,123
Komplet prve pomoći – lako dostupno	177,856	8	,000*	,211
Plan za reagovanje	103,335	12	,000*	,121
Diskusija o planu	162,558	8	,000*	,191
Kopije dokumenata	61,938	8	,000*	,119
Osiguranje	72,667	8	,000*	,125

* Postoji statistički značajna povezanost – $p \leq 0,05$

** Fi (phi) koeficijent, tabela 2 sa 2

Zaključak

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea Kada je u pitanju povezanost motivisanosti i spremnosti građana za reagovanje, rezultati istraživanja ukazuju:

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiču izveštaji medija, još uvek nisu spremni, ali nameravaju da to urade u narednih šest meseci, ne rade ništa da bi se pripremili za reagovanje, evakuisali bi se na višim spratovima kuće, u prihvatnim centrima, stekli informacije od porodice, želeli bi da steknu informacije preko interneta, poseduju zalihe hrane za jedan dan, zalihe vode za jedan dan;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea u izvesnoj meri motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče obilazak poplavljenih mesta, misle da se njihove komšije mogu samostalno spasiti prilikom poplava, obnavljaju zalihe, poseduju osiguranje od posledica poplava;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje preduzeli su preventivne mere, uplatili bi novčana sredstva, angažovali bi se u pružanju pomoći žrtvama na terenu, ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče dugotrajna kiša, nedavno su počeli sa

pripremanja, vršili su pripreme najmanje šest meseci, znaju šta je poplava, poznaju bezbednosne procedure reagovanja, evakuisali bi se kod komšija, u iznajmljenim stanovima, ističu da im je neko u osnovnoj/srednjoj školi pričao o poplavama, u porodici pričao, na poslu pričao, znaju gde se nalaze stariji, hendikepirani i odojčad, evakuisali bi se u slučaju nailaska poplavnog talasa, znaju kakvu pomoć iziskuju stariji, invalidi i odojčad, upoznati su sa kartom poplavnog rizika lokalne zajednice, znaju šta treba raditi nakon upozorenja o nailasku poplavnog talasa, upoznati su sa virusima i zarazama koje prate period nakon poplave, znaju gde se nalazi ventil za vodu, ventil za gas, prekidač električne energije, znaju da rukuju ventilom za vodu, ventilom za gas, prekidačem električne energije, stekli informacije od ukučana, komšija, škola, stekli informacije preko posla, televizije, preko radija, preko štampe, prošli neku obuku za postupanje u vanrednim situacijama, želeli bi da prođu obuku za postupanje u vanrednim situacijama, poseduju zalihe u domu za slučaj poplava, zalihe vode za četiri dana, radio-tranzistor, baterijsku lampu, lopatu, kramp, motiku, aparat za gašenje početnih požara, obnavljaju zalihe jednom mesečno, poseduju zalihe u automobilu za slučaj poplave, komplet prve pomoći u kući, drže komplet prve pomoći na lako dostupnom mestu, poseduju pisani plan za poplave, nepisani plan za poplave, diskutovali o planu, poseduju kopije važnih dokumenata na sigurnom mestu.

Sa druge strane, u najmanjem procentu – apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje uplatili bi novčana sredstva na račun za pomoć žrtvama ugroženim poplavama, angažovali bi se u pružanju pomoći žrtvama na terenu, ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče dugotrajna kiša, poznaju bezbednosne procedure reagovanja, evakuisali bi se kod prijatelja, ističu da im je neko u osnovnoj/srednjoj školi pričao o poplavama, u porodici pričao, na poslu pričao, evakuisali bi se u slučaju nailaska poplavnog talasa, znaju kakvu pomoć iziskuju stariji, invalidi i odojčad, upoznati su sa kartom poplavnog rizika lokalne zajednice, znaju šta treba raditi nakon upozorenja o nailasku poplavnog talasa, upoznati su sa virusima i zarazama koje prate period nakon poplave, znaju gde se nalazi ventil za vodu, ventil za gas, prekidač električne energije, znaju da rukuju ventilom za vodu, ventilom za gas, prekidačem električne energije, stekli informacije od ukučana, komšija, škola, preko neformalnog sistema obrazovanja, stekli informacije preko posla, televizije, preko radija, preko štampe, prošli neku obuku za postupanje u vanrednim situacijama, poseduju zalihe u domu za slučaj poplava, zalihe hrane za četiri dana, zalihe vode za četiri dana, radio-tranzistor, baterijsku lampu, lopatu, kramp, motiku, aparat za gašenje početnih požara, komplet prve pomoći u kući, drže komplet prve pomoći na lako dostupnom mestu, poseduju pisani plan za poplave, nepisani plan za poplave, diskutovali o planu, poseduju kopije važnih dokumenata na sigurnom mestu, poseduju kopije važnih dokumenata na sigurnom mestu;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagujevanje izvesnoj meri nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje preduzeli bi preventivne mere, ističu da ih na razmišljanje o spremnosti podstiče obilazak poplavljenih mesta, znaju šta je poplava, evakuisali bi se na višim spratovima kuće, u iznajmljenim stanovima, znaju gde se nalaze stariji, hendikepirani i odojčad, želeli bi da prođu obuku za postupanje u vanrednim situacijama;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagujevanje ni nemotivisani ni motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje još uvek nisu spremni, ali nameravaju da to urade u narednih šest meseci, nedavno su počeli sa

pripremanja, evakuisali bi se kod prijatelja, stekli informacije preko neformalnog sistema obrazovanja, evakuisali bi se kod komšija, poseduju zalihe vode za jedan dan, obnavljaju zalihe jednom mesečno, poseduju zalihe u automobilu za slučaj poplave;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea u izvesnoj meri motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje evakuisali bi se u prihvatnim centrima, poseduju zalihe hrane za jedan dan, nikada ne obnavljaju zalihe;

– apsolutno nemotivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za rea apsolutno motivisani građani za preduzimanje mera spremnosti za reagovanje ne rade ništa da bi pripremili sebe, misle da se njihove komšije mogu samostalno spasiti prilikom poplava, stekli informacije od drugara i članova porodice, želeli bi da steknu informacije preko interneta, poseduju zalihe hrane za dva dana, poseduju zalihe vode za dva dana, jednom godišnje obnavljaju zalihe.

Nadalje, rezultati ukazuju – građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani; građani koji smatraju da su u izvesnoj meri motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani; građani koji smatraju da su apsolutno nemotivisani zabeležili su viši nivo ocene spremnosti države za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno motivisani; građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo spremnosti lokalne zajednice za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani; građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene sigurnosti u sopstvene sposobnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani; građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo individualne spremnosti za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani; građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo znanja za reagovanje na poplave u odnosu na građane koji smatraju da su u izvesnoj meri nemotivisani; građani koji smatraju da su apsolutno motivisani zabeležili su viši nivo ocene mogućnosti plavljenja lokalne zajednice u narednih godinu dana u odnosu na građane koji smatraju da su apsolutno nemotivisani.

Literatura

[1] Ajzen, I. (1998), Models of human social behaviour and their application to health psychology. *Psychology and Health*, 13-21.

[2] Becker, J. S., Paton, D., Johnston, D. M., & Ronan, K. R. (2012), A model of household preparedness for earthquakes: how individuals make meaning of earthquake information and how this influences preparedness. *Natural Hazards*, 64(1), 107-137.

[3] Bennett, & Murphy, S. (1997), *Psychology and Health Promotion*. Buckingham: Open University Press.

[4] Cohen, J.W. (1988), *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd edn). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

[5] Cretikos, M., Eastwood, K., Dalton, C., Merritt, T., Tuyl, F., Winn, L., & Durrheim, D. (2008), Household disaster preparedness and information sources: Rapid cluster survey after a storm in New South Wales, Australia. *BMC public health*, 8(1), 195-202.

[6] Cvetković, V., Dragičević, S., Petrović, M., Mijaković, S., Jakovljević V., & Gačić J. (2015), Knowledge and perception of secondary school students in Belgrade about earthquakes as natural disasters. *Polish journal of environmental studies*, 24(4), 1553-1561.

[7] Cvetković, V., Gačić, J., & Jakovljević, V. (2015), Impact of climate change on the distribution of extreme temperatures as natural disasters. *Vojno delo*, 6/2015.

[8] Gillespie, D. F., & Streeter, L. C. (1987) Conceptualizing and measuring disaster preparedness. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 5(2), 155-176.

[9] Gravetter, F.J. & Wallnau, L.B. (2004), *Statistics for the behavioral sciences* (6th edn). Belmont, CA: Wadsworth.

[10] Mileti, D. (1999), *Disasters by Design:: A Reassessment of Natural Hazards in the United States*: Joseph Henry Press.

[11] Paton, D. (2003a) Disaster preparedness: a social-cognitive perspective. *Disaster Prevention and Management*, 12(3), 210-216.

[12] Цветковић, В. (2015), Спремност за реаговање на природну катастрофу - преглед литературе. *Безбједност, полиција и грађани*, 1-2/15(XI), 165-183.

[13] Цветковић, В., Милојковић, Б., & Стојковић, Д. (2014), Анализа геопросторне и временске дистрибуције земљотреса као природних катастрофа. *Војно дело*, 2/2014, 166-185.

MULTINACIONALNE OPERACIJE – ISKUSTVA KOJA IMAJU CENU

Rade Slavković i Jadranko Jukić
Univerzitet odbrane u Beogradu, Vojna akademija
Zoran Nikolić*
Generalštab Vojske Srbije, Združena operativna komanda

Učešće Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama zasniva se na utvrđenim bezbednosnim i odbrambenim potrebama i interesima iskazanim u Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije, Strategiji odbrane Republike Srbije i Strategijskom pregledu odbrane Republike Srbije.

Učešćem pripadnika VS i drugih snaga odbrane u multinacionalnim operacijama naša zemlja potvrđuje interes i nameru da konkretno doprinese svetskoj, evropskoj i regionalnoj bezbednosti i poštovanju međunarodnog prava i mira, a samim tim ispunjava i međunarodno prihvaćene obaveze koje proizilaze iz članstva u UN i drugim međunarodnim organizacijama.

Pripadnici Vojske angažovani u multinacionalnim operacijama bogatiji su za iskustva i znanja koja su usvojili od svojih saradnika iz vojski drugih zemalja učesnika, koja kasnije primenjuju u izvršavanju redovnih zadataka u okviru svojih funkcionalnih dužnosti, čime doprinose razvoju vojne misli, a time i operatike.

Mirovne misije, u novije vreme operacije podrške miru, od svog nastanka, a naročito poslednjih godina, zbog svojih glavnih karakteristika (angažovanja velikog broja ljudstva i borbene i neborbene tehnike, velikih izazova sa kojima se susreću učesnici misije, udaljenosti od matične države i dr.) postale su veoma skupe, kako za Organizaciju ujedinjenih nacija (OUN), tako i za zemlje učesnice.

Ključne reči: *multinacionalne operacije, iskustva, razvoj, parametar, model proračuna*

Uvod

Republika Srbija (RS) opredeljena je da razvija sistem nacionalne bezbednosti koji je u stanju da adekvatno odgovori na rizike i pretnje bezbednosti, kao i da učestvuje u izgradnji i unapređenju regionalne i globalne bezbednosti.

Politika odbrane Republike Srbije zasnovana je na integralnom i multilateralom pristupu pitanjima odbrane i bezbednosti. U ostvarivanju ciljeva politike odbrane napori državnih organa usmereni su na reformu, izgradnju i stabilno funkcionisanje efikasnog si-

* zoran.nikolic@vs.rs

stema odbrane, kao i na stvaranje uslova za interoperabilnost sa sistemima odbrane država uključenih u evropske bezbednosne strukture i NATO (engl. *North Atlantic Treaty Organization – NATO*) program Partnerstvo za mir (engl. *Partnership for Peace – PfP*).

U skladu sa zakonskom regulativom i spoljnopolitičkim opredeljenjima države, Vojska Srbije (VS) razvija sposobnosti za aktivan doprinos bezbednosnom okruženju i učešće u multinacionalnim operacijama pod mandatom Organizacije ujedinjenih nacija (OUN), kao i u okviru Evropske unije (EU).

Operacije očuvanja mira pod okriljem OUN u poslednjih 60 godina postale su jedan od glavnih načina kojima se međunarodna zajednica služi kako bi se suočila sa složenim kriznim situacijama koje predstavljaju pretnju po međunarodni mir i stabilnost.¹

Početkom XXI veka OUN su se našle na prekretnici. Najavljena je „reafirmacija” funkcija Saveta bezbednosti (SB), generalnog sekretara i Generalne skupštine, sa težištem na revitalizaciji mirovnih misija. Ujedinjene nacije žele da se prilagode izmenjenim međunarodnim uslovima, kako bi se uspešno suprotstavile izazovima XXI veka: međunarodnom terorizmu, organizovanom kriminalu, širenju oružja za masovno uništavanje, siromaštvu i dr.

Pored mogućeg doprinosa političkom i ekonomskom položaju zemlje u svetskoj zajednici, učešće u multinacionalnim operacijama ima i pozitivan uticaj na razvoj vojne misli i prakse, a samim tim i operatike kao jedne od nauka u sistemu nauke odbrane. Mogući način uticaja učešća u multinacionalnim operacijama na razvoj operatike biće objašnjen kroz definisanje multinacionalnih operacija, definisanje učešća Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama, moguće načine prikupljanja iskustava i njihove implementacije, kao i mogućnosti za unapređenje ovog procesa.

Uspešno suprotstavljavanje izazovima XXI veka ima svoju cenu koja nikada nije bila veća, uz sve veću neizvesnost uspeha.

Multinacionalne operacije

Multinacionalne operacije definisane su različito, kako u stranoj literaturi i strategijsko-doktrinarnim dokumentima, tako i u domaćoj. Radi boljeg shvatanja ovog pojma u radu ćemo navesti neke od definicija savremenih multinacionalnih operacija.

U doktrinarnim dokumentima Sjedinjenih Američkih Država (SAD) koristi se više definicija i termina. „Multinacionalne operacije predstavljaju zbirni termin koji opisuje vojne akcije, koje izvide snage dve ili više zemalja, obično preduzete unutar strukture koalicije ili alijanse”.²

Termin mirovne operacije (engl. *Peace Operations*) uveden je u poslednjim dopunama publikacije o združenim operacijama u martu 2010. godine. U toj publikaciji je navedeno da se „vojne operacije međusobno razlikuju po opsegu, ciljevima i intenzitetu borbenih dejstava i obuhvataju diijapazon od vojnog angažovanja, bezbednosne saradnje i odvracanja, do operacija odgovora na krize i ograničenih operacija hitnog reagovanja na krizu i, ukoliko je to neophodno, glavne operacije i kampanje”.³

¹ United Nations Peacekeeping Operations – Principles and Guidelines, UN Department of Peacekeeping Operations and Department of Field Support, 2008.

² JP 1 Doctrine for the Armed forces of the United States, maj/2007 sa izmenama u mart/2009, glava 6, str. 119.

³ Joint Publication 3-0, Joint Operations, 17 September 2006 Incorporating Change 2 22 March 2010 и JP 3-07.3 стр. 8.

U dokumentima NATO primenjuje se termin kombinovane/multinacionalne (engl. *combined/multinational*) da bi se opisale aktivnosti, operacije i organizacije u kojima su uključeni elementi više od jedne nacije.

Operacije podrške miru (engl. *Peace Support Operations, PSO*) u NATO doktrini kategorisane su kao „vojne operacije koje se ne odnose na rat” i kao takve mogu pokrivati širok spektar vojnih aktivnosti, uključujući operacije u miru, tokom sukoba i nakon sukoba. Operacije podrške miru (OPM) mogu se okarakterisati kao „operacije u kojima se nepristrasno koriste diplomatska, civilna i vojna sredstva, u skladu sa ciljevima i principima izloženim u Povelji OUN, a čiji je cilj obnavljanje ili održavanje mira”.

Multinacionalne operacije definisane su i u našim zakonima i normativno-pravnim dokumentima. Po Zakonu o odbrani, multinacionalne operacije su aktivnosti koje se preduzimaju u okviru sistema kolektivne bezbednosti i sistema kolektivne odbrane, u skladu sa međunarodnim pravom i potvrđenim međunarodnim ugovorima.⁴

Multinacionalne operacije obuhvataju misije i zadatke u očuvanju nacionalne, regionalne i globalne bezbednosti i mira u svetu u kojima mogu biti upotrebljene i snage Vojske Srbije.⁵

U zavisnosti od mandata misije, delovi Vojske Srbije mogu učestvovati u sledećim multinacionalnim operacijama:

- operacijama očuvanja, održavanja i izgradnje mira,
- operacijama sprečavanja sukoba i uspostavljanja mira,
- zajedničkim odbrambenim operacijama, u skladu sa odlukama nadležnih državnih organa,
- operacijama pružanja pomoći u otklanjanju posledica međunarodnog terorizma i terorističkih napada većih razmera i
- humanitarnim operacijama.

Multinacionalnim operacijama bave se mnoge nauke koje ih, u okviru svog predmeta, izučavaju i unapređuju, a jedne od značajnijih nauka koje u tome učestvuju jesu nauke odbrane, a najviše operatika.

Operatika je nauka koja se bavi teorijom i praksom planiranja, pripreme i izvođenja operacija, odnosno ona, kao nauka odbrane, predstavlja sistem utvrđenih, teorijski obrađenih i iskustveno proverenih saznanja o operaciji. Kao sistem utvrđenih, teorijski obrađenih i iskustveno proverenih saznanja o operaciji, operatika se bavi i veštinom njenog praktikovanja.

Težišni zadaci operatike, kao naučne discipline nauke odbrane, mogli bi se svrstati u četiri grupe:

1. izučavanje činilaca i uslova koji bi uticali na sadržaj i način planiranja, pripreme i izvođenja, kao i na druge probleme u budućim sukobima, radi iznalaženja i verifikovanja najcelishodnijih rešenja;

2. praćenje, identifikacija i predlaganje rešenja za efikasniju izgradnju i pripremu operativnih sastava u miru, za uspešno izvođenje operacije;

⁴ Закон о одбрани, „Службени гласник РС” бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 – др. закон, 104/2009 – др. закон и 10/2015, члан 4. таčka 23.

⁵ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 25.

3. izučavanje teorijsko-doktrinarnih pogleda vojnih asocijacija i stranih oružanih snaga na sadržaj, strukturu, način pripreme, način izvođenja i druge probleme operacije, odnosno konkretna rešenja koja su regulisana određenim doktrinarno-normativnim i drugim dokumentima;

4. istraživanje i uopštavanje iskustva iz prošlih ratova, posebno onih koji imaju veći značaj za razvoj sopstvene nauke odbrane (operatike kao discipline nauke odbrane).

Implementacija iskustava iz multinacionalnih operacija

Iskustva iz multinacionalnih operacija mogu se prikupljati na više načina. Učešćem u njima, izučavanjem dostupne literature i sadržaja na otvorenim izvorima, razmenom iskustava na panelima, okruglim stolovima, učešćem na multinacionalnim vežbama, seminarima, kursevima i slično. Najbolji način prikupljanja iskustava jeste učešće pojedinaca, grupa ili jedinica u multinacionalnim operacijama ili školovanjem u inostranim visokoškolskim ustanovama, pošto u tom slučaju ne postoje ograničenja u dostupnosti sadržajima. Štabni oficir najbolje će prikupiti iskustva o radu štaba, procedurama i tehnikama rada partnera sa kojima učestvuje u multinacionalnoj operaciji ili razmenom iskustava tokom školovanja. Kvalitet prikupljenih podataka zavisi od teorijske i praktične obučenosti pojedinca koji učestvuje u radu u multinacionalnom okruženju.

Da bi određeno iskustvo imalo uticaja na teoriju i praksu operatike, ili bilo koje vojne delatnosti, potrebno ga je institucionalizovati kroz zvanična dokumenta i tako ga učiniti dostupnim zainteresovanim stranama sistema odbrane.

Put od prikupljenog iskustva do implementacije u teoriju i praksu operatike nije lak ni jednostavan. Postoji više načina za validan i ispravan način obogaćivanja, odnosno uticaja na razvoj teorije i prakse operatike.

Jedan od načina jeste izrada naučnih radova iz oblasti operatike zasnovanih na iskustvima iz multinacionalnih operacija, multinacionalnih vežbi ili sa školovanja. Naučno-stručni skupovi takođe mogu biti način implementacije iskustava iz multinacionalnih operacija u teoriju i praksu operatike. Izrada udžbenika, metodičkih priručnika, praktikuma i ostale naučno-obrazovne literature u institucijama sistema odbrane takođe je jedan od načina implementacije znanja i iskustava iz multinacionalnih operacija.

Najpotpuniji način za implementaciju iskustava jeste sistem naučenih lekcija koji se u svetu primenjuje godinama i daje veoma dobre rezultate. U Vojsci Srbije sistem naučenih lekcija primenjuje se na osnovu Uputstva za primenu sistema naučenih lekcija u Vojsci Srbije.⁶

Sistem naučenih lekcija u Vojsci Srbije predstavlja skup funkcionalno povezanih elemenata za prikupljanje, analizu, primenu, arhiviranje i distribuciju naučenih lekcija radi promene i unapređenja postojećih načina rada i funkcionisanja vojne organizacije. Primenom sistema naučenih lekcija doprinosi se stvaranju povoljnih uslova za brzu i efikasnu upotrebu raspoloživih resursa, kao i poboljšanju standarda, procesa i procedura u različitim oblastima vojne delatnosti.⁷

Proces razvoja i upravljanja naučenim lekcijama realizuje se u šest faza:

- faza I: iniciranje,
- faza II: analiza,

⁶ Упутство за примену система научених лекција у ВС, Управа за обуку и доктрину, ГШ ВС, 2014.

⁷ Упутство за примену система научених лекција у ВС, Управа за обуку и доктрину, ГШ ВС, 2014. стр. 7.

- faza III: odobravanje korektivnih mera i izdavanje zadataka,
- faza IV: primena i nadzor,
- faza V: verifikacija i
- faza VI: distribucija.⁸

Sistem naučenih lekcija je instrument čija je osnovna namena rešavanje identifikovanih operativnih problema prilikom izvršavanja zadataka Vojske u zemlji i inostranstvu. Primenom naučenih lekcija stvaraju se uslovi za brzu i efikasnu upotrebu raspoloživih resursa u vežbama, obuci i operacijama, kao i poboljšanje standarda, tehnika i procedura u različitim oblastima vojne delatnosti.⁹

Nakon analize sistema naučenih lekcija i mogućih načina implementacije iskustava iz multinacionalnih operacija, te njihovog prevođenja u teoriju i praksu operatike, nameću se mogućnosti za njegovo unapređenje.

Pošto je Sistem naučenih lekcija urađen na nivou GŠ VS, jedinice Ministarstva odbrane nisu implementirane u njega, kao ni Vojna akademija. Izučavanjem Uputstva može se zaključiti da je sistem koncipiran tako da je otvoren i za druge zainteresovane strane, što daje mogućnost učešća u radu i drugim jedinicama van GŠ VS.

Na osnovu navedenog, poželjno je da član Saveta načelnika Generalštaba za naučne lekcije bude i predstavnik iz sistema vojnog školstva (načelnik Vojne akademije, načelnik Škole nacionalne odbrane ili određeni predstavnik), da tokom prikupljanja iskustava iz multinacionalnih operacija, za koje je nadležna Združeno-operativna komanda, budu pozivani i predstavnici Vojne akademije, da korisničke naloge za upotrebu Informativnog sistema naučenih lekcija dobiju nastavnici katedri strategije, operatike i taktike,¹⁰ kao i ostali zainteresovani pripadnici Vojne akademije. Pored toga, korisničke naloge trebalo bi da dobiju svi polaznici doktorskih i master studija, polaznici Generalštabnog i Komandno-štabnog usavršavanja, kao i polaznici Osnovnog komandno-štabnog kursa.¹¹ Takođe, trebalo bi uspostaviti tesnu saradnju predstavnika zainteresovanih katedri sa Združenom operativnom komandom GŠ, Upravom za obuku i doktrinu (J-7), Upravom za planiranje i razvoj (J-5), komandama vidova i Komandom za obuku u izradi dokumenata svih nivoa, a predstavnici katedri trebalo bi da budu pozivani na vežbe koje imaju multinacionalni karakter.

Kao što je u naslovu rada istaknuto, sticanje iskustava i njihova upotreba imaju svoju cenu. Zbog obima rada, obrađeni su samo najznačajniji parametri koji su neophodni za izračunavanje cene učešća kontingenta Vojske Srbije (bez proračuna eventualne vatrene podrške jedinica artiljerije i vazduhoplovstva u slučaju operativnih potreba ili hitnog napuštanja zone operacije) u multinacionalnim operacijama, kao što su ljudstvo, komandovanje, posedanje zone, pokret i manevar, naoružanje i municija i oprema, obezbeđenja i zaštita snaga.

Na kraju rada predstavljen je mogući (načelan) model proračuna cene učešća kontingenta Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama.

⁸ Isto, str. 13.

⁹ Isto, str. 36.

¹⁰ Korisnički nalog sa ovlašćenjem lokalnog administratora (omogućava potpuno korišćenje sistema naučenih lekcija).

¹¹ Korisnički nalog sa ovlašćenjem pregleda sadržaja u sistemu naučenih lekcija.

Cena operacije

Cena operacije može se definisati kroz utrošak ljudskih i materijalnih resursa neophodnih za ostvarivanje cilja jednog sistema (npr. kontingenta Vojske Srbije angažovanog u multinacionalnoj operaciji), izraženog u novcu. Izračunavanje cene operacije zavisi od više elemenata: cilja operacije, vrste, vremena trajanja, resursa koji su potrebni za izvršenje cilja, izabranog načina izračunavanja i dr.

Cilj utvrđivanja cene operacije jeste obezbeđenje namenskog, racionalnog i ekonomičnog angažovanja snaga (ljudskih i materijalnih resursa). Radi dostizanja ciljeva i krajnjeg željenog stanja, vojno planiranje i odlučivanje treba da bude efektivno (izbor pravih ciljeva i zadataka) i efikasno (ostvarenje cilja uz što manje troškova). Da bi se to postiglo definisani ciljevi trebalo bi da budu: realni, merljivi, da definišu ključna polja delovanja, da budu vremenski determinisani i dr.

Principi i osnove za izračunavanje potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju operacije su:¹²

- realnost (planiranje zadataka u skladu sa mogućnostima njihovog izvršavanja);
- kompleksnost (integralno sagledavanje svih elemenata koji utiču na razvoj – materijalni, finansijski, kadrovski, organizacioni i dr.);
- aktivno angažovanje (uključivanje svih organizacijskih struktura, po horizontalnoj i vertikalnoj liniji, koje planiraju i realizuju planove);
- kontinuirano planiranje (stalno praćenje ostvarivanja ciljeva iz tekućih planova oslanjanjem na realizaciju planova iz prethodnog perioda i na tim osnovama izrada planova za naredni period);
- naučnost (obezbeđenje stvaralačke uloge planova u organizaciji razvoja sistema i njegovih organizacionih celina – podsistema primenom naučnih metoda i tehnika planiranja);
- efikasnost (sagledavanje više varijanti i izbor one koja će obezbediti najbolje rezultate uz najmanja ulaganja);
- efektivnost (izbor pravih ciljeva i nastojanje da se oni maksimalno realizuju).

Obračun potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju operacije može se vršiti po dva principa – bruto i neto. Po bruto principu u potrebna finansijska sredstava ulazi vrednost svih angažovanih resursa koji su potrebni za ostvarenje zadatog cilja. To podrazumeva vrednost imajućih resursa u planiranju operacije (postojeća sredstva, rezerve i sl.), kao i vrednost dodatnih sredstava potrebnih za postizanje cilja operacije.

Po neto principu u potrebna finansijska sredstava ulaze samo dodatno potrebna sredstva koja su potrebna da bi se ostvario cilj operacije. Neto princip je pre početka operacije prihvatljiviji zato što su imajuća sredstva već vrednosno iskazana u ranijem periodu i ušla su u rashod po drugom osnovu, a uz to se jedno borbeno vozilo koristi u više operacija. Iskazivanje bruto vrednosti je prihvatljivije u periodu posle završetka operacije, jer se jedino na taj način mogu sagledati ukupni troškovi.

Potrebna finansijska sredstva mogu se izračunavati pre početka operacije i tada predstavljaju plansku kategoriju i jedan su od osnova za donošenje odluke i po završetku

¹² Мучибабић С., Васковић З., Николић Н.: Цена коштања војне операције, Зборник радова са Симпозијума „Теоретски и практични аспекти савремених операција“, Војна академија, Београд, 2004, стр. 1-60.

operacije kada predstavljaju realni pokazatelj vrednosti utrošenih resursa, proveru objektivnosti u planiranju, osnov za traženje dodatnih sredstava i korektivni elemenat za naredni period.¹³

Prema tome, potrebna finansijska sredstva za realizaciju operacije mogu, uslovno, da se računaju na dva načina:¹⁴

1. prema obimu: neto i bruto;
2. prema periodu proračuna: pre početka operacije (planska) i po završetku operacije (stvarna).¹⁵

Bez obzira na to koji metod se primenjuje, nosioci funkcija tokom planiranja moraju uzeti u obzir određene parametre, a u okviru njih činioci i potčinioci koji ih bliže određuju u konkretnoj operaciji.

Parametri za proračun cene operacije

Najznačajniji parametri cene angažovanja kontingenta Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama su ljudstvo, komandovanje, pokret i manevar, naoružanje i municija, obezbeđenja i zaštita snaga. Pored navedenih, u zavisnosti od složenosti operacije, mogu se razmatrati i drugi činioci. U radu su obrađeni samo činioci koji imaju najveći uticaj na cenu operacije.

Ljudstvo

Ljudske resurse odbrane čini demografski potencijal Republike Srbije koji podleže obavezi odbrane i koji je sposoban i obučen za uključivanje u sistem odbrane.¹⁶

Ljudstvo kontingenta VS u multinacionalnim operacijama čine profesionalni vojnici i nameštenici.¹⁷

Bruto cenu parametra ljudstvo čini zbir cena troškova sledećih činilaca:

- plata i naknada,
- odmora i rekreacije,
- osiguranja,
- obuke u zemlji,
- neposrednih priprema u zemlji,
- izbora – selekcije,
- smeštaja i ishrane,
- obuke u inostranstvu,

¹³ U operacijama podrške miru moguće je izračunati tačnu cenu koštanja jedne rotacije koja je izvršena, a koja bi posle služila kao osnov za procenu cene koštanja naredne rotacije uz dodatak troškova koji su mogući ali ne i obavezni.

¹⁴ Мучибабић С., Васковић З., Николић Н.: *Цена коштања војне операције*, Зборник радова са Симпозијума „Теоретски и практични аспекти савремених операција”, Војна академија, Београд, 2004, стр. 62.

¹⁵ Или по завршетку једне ротације.

¹⁶ Стратегија одбране Републике Србије, Београд, 2009, стр. 14.

¹⁷ Многе војске у мисијима ван државе имају и до 50% резервног састава или лица са привременим уговорима.

- obilaska porodice,
- usluga obrazovanja i usavršavanja zaposlenih,
- usluga informisanja,
- lekarskih pregleda,
- imunizacije,
- lečenja u zemlji,
- administrativnih troškova tokom izbora – selekcije,
- nabavke materijala za obrazovanje i usavršavanje zaposlenih,
- sanitetskog obezbeđenja pred upućivanje u multinacionalnu operaciju,
- nabavke materijala za održavanje higijene i ugostiteljstvo,
- naknade iz budžeta u slučaju bolesti i invalidnosti i
- naknade iz budžeta u slučaju smrti i troškova nabavke opreme za obuku.

Treba imati u vidu da troškovi lečenja povređenih i obolelih tokom operacije mogu trajati godinama, pa i doživotno (neka oboljenja, naročito psihološke prirode, javljaju se naknadno posle niza godina). Pored toga, u bruto cenu parametra ljudstvo spada i zdravstveno zbrinjavanje članova porodica profesionalnih pripadnika kao posledica operacije, troškovi resocijalizacije bivših učesnika operacije, kao i mnogi drugi skriveni troškovi.

Ako bi se primenio neto princip izračunavanja cene koštanja parametra ljudstvo dobi-la bi se niža i nerealna cena.

Komandovanje

Osnovni uslovi za uspešno komandovanje kontingentom VS u multinacionalnim operacijama su: neprekidno održavanje visokog stepena osposobljenosti i operativne sposobnosti jedinica; brzo i neprekidno prikupljanje podataka o situaciji u zoni operacije i njihovo proučavanje; temeljna i potpuna procena situacije; donošenje najcelishodnijih odluka; neprekidna i efikasna kontrola svih priprema; sprovođenje donetih odluka i izvršavanje postavljenih zadataka; pravovremeno izveštavanje pretpostavljene komande,¹⁸ potčinjenih jedinica i suseda; analiza izvršenja zadataka i izvlačenje iskustava i njihovo korišćenje u narednim rotacijama. Bruto cenu parametra komandovanje sačinjava zbir cena troškova sledećih činioca:¹⁹

- usluga komunikacija,
- izviđanja zone operacije pre upućivanja u nju,
- pravnih usluga,
- nabavke kancelarijskog materijala i
- nabavke administrativne opreme.

¹⁸ Specifičnost komandovanja u multinacionalnoj operaciji ogleda se u postojanju više linija komandovanja. Jedinica je u sastavu bataljona vojske Kraljevine Španije i operativno je pod njenom komandom. Štabni oficiri su članovi odeljenja u komandi i svaki ima svog resornog rukovodioca. Za sve vreme učešća kontingent VS je pod OPKON, a jedinica pod OPKOM španskog kontingenta, ali potpunu komandnu nadležnost zadržava VS. Složenost linija komandovanja dobro je rešena u praksi i ne predstavlja problem.

¹⁹ Deo troškova koji ulaze u ovaj parametar u operacijama podrške miru snosi Organizacija Ujedinjenih nacija (OUN), kao što su: obuka jedinica i članova komande tokom misije za funkcionalane dužnosti, uvodni trening za štabne oficire, sertifikacija tima za razminiranje i dr.

Pokret i manevar

Troškovi pokreta jedinica u multinacionalnim operacijama mogu se podeliti na etape: pokreti u zemlji, transportni troškovi do zone operacije²⁰ i troškovi u zoni operacije. Pokreti i manevri u zoni operacije zavise od stanja u zoni i znatno variraju.²¹ Ukoliko dođe do napuštanja zone operacije (planski ili pod pritiskom) troškovi mogu biti znatno veći nego prilikom upućivanja u zonu zbog potrebe hitnog reagovanja.

Naoružanje, municija i oprema

Cena parametra naoružanje, municija i oprema može se približno izračunati sabiranjem cena sledećih činilaca:

- predviđenog utroška municije po vrstama (kalibar, vrsta metka i cena),
- prevoza ambalaže i čaura,
- skladištenja municije koja nije u borbenim vozilima,
- troškovi koji nastaju kao posledica dejstva iz naoružanja (održavanje i čišćenje naoružanja, habanje cevi, održavanje delova koji opslužuju naoružanje, zamena istrošenih delova i dr.) i
- nabavka ostale opreme za vojnike.

U operacijama podrške miru municija se troši i na trenažna gađanja koja obavljaju posade, vojnici i starešine, kao i na takmičenjima koja su česta.²² Nakon određenog vremena potrebno je izvršiti zamenu neutrošene municije što ulazi u cenu parametra municija i moguće ga je izračunati na osnovu planiranog utroška za određeni period i vreme kada municija dospeva za remont.

Obezbeđenje

Logistička podrška obuhvata: dovođenje opreme u ispravno stanje, popunu jedinica do normi sledovanja, rasterećenje jedinica od nepotrebnih sredstava, evakuaciju povređenih, lečenje tokom misije, ishranu, pranje veša, opravke i zamenu intendantske opreme, tehničko održavanje pokretnih stvari pre upućivanja i tokom misije, održavanje objekata za smeštaj ljudstva i tehnike,²³ troškove reprezentacije i dr.

Zaštita snaga

„Zaštita snaga brigade je nedeljivi deo svake operacije. Sprovodi se kroz: maskiranje, borbenu osiguranje, protivielektronsku i protiv-vazduhoplovnu zaštitu, utvrđivanje, nuklearno-hemijsko-biološku zaštitu, disperziju, pokretljivost, detekciju i upozorenje na pretnju

²⁰ Troškovi prve rotacije uvek su najveći zbog transporta teške borbene tehnike brodovima ili avionima.

²¹ Na primer, u operacijama podrške miru broj patrola na borbenim vozilima je veliki, tako da su troškovi operativnih pokreta znatni i nepredvidivi bez obzira na to što troškove goriva snosi OUN.

²² Potrebno je naglasiti da OUN plaća određenu nadoknadu za utrošak municije za trenaž sastava kontingenta.

²³ U operacijama podrške miru deo troškova snosi partner ili OUN.

i identifikaciju u borbi”.²⁴ Navedena definicija primenjiva je u potpunosti i za multinacionalne operacije. Zbog specifičnosti operacija podrške miru maskiranje se ne preduzima pošto snage UN treba da budu vidljive i uočljive. Borbeno osiguranje preduzima se u svakoj prilici i u skladu sa situacijom.

U operacijama podrške miru nivo zaštite određuje se za svaki dan, a obuhvata nošenje zaštitne opreme (šlem, prsluk) i naoružanja (od nošenja samo pištolja do stavljanja metka u cev i snižavanja nivoa odlučivanja o upotrebi naoružanja u skladu sa Pravilima angažovanja). Na borbena vozila ugrađeni su sekači za žičane pregrade koje onesposobljavaju nišandžije na mitraljezima.

Utvrđivanje se realizuje sopstvenim snagama ili sredstvima UN. U određenom slučaju, kao što je u operaciji UNIFIL u Libanu, baza našeg kontingenta utvrđena je veoma dobro pre dolaska naše jedinice, tako da nije bilo troškova.

Pokretljivost našeg kontingenta obezbeđuje se dovoljnim brojem transportera, kamiona i terenskih vozila. U slučaju operativne potrebe koriste se i helikopteri drugih imalaca.

Detekcija i upozorenje na pretnju rešena je ugradnjom opreme za ometanje zračenja uređaja za daljinsko aktiviranje eksplozivnih naprava na svako borbeno vozilo.²⁵

Model proračuna cene angažovanja kontingenta VS u multinacionalnim operacijama

Postoji više mogućih modela proračuna cene operacije – po nosiocima funkcija i kontima, po iskustvenim normama cene dana rata (učešća u misiji) za određenu jedinicu ili po određenim parametrima koji su u datoj situaciji preovlađujući i najviše utiču na cenu. Zavisno od raspoloživog vremena za planiranje operacije može se izabrati neki od modela.

Proračun potrebnih sredstava moguće je uraditi naturalno i finansijski, prema vrsti rashoda i fazama operacije. Proračun sprovode svi nosioci funkcija za rashode iz svoje nadležnosti. Nosioci funkcija su organizacijski delovi komande koji, u okviru svoje funkcionalne dužnosti (ishrana, održavanje i sl.), planiraju i obezbeđenje novčanih sredstava za tu funkciju. Pri izradi plana nosioci funkcija konsultuju i angažuju i druge organe, prevažodno svoje pretpostavljene i potčinjene po vertikalni. Potrebna finansijska sredstva iskazuju se vrednosno, po kontima Pravilnika o standardnom klasifikacionom okviru i kontnom planu za budžetski sistem Republike Srbije.

Zbog potrebe detaljnog planiranja cene učešća VS u multinacionalnim operacijama, kao jednog od parametara odlučivanja na nivou Skupštine RS, najpogodniji način jeste izračunavanje cene po nosiocima funkcija i po kontima (tabela 1) uz dodavanje mogućih, ali ne i neophodnih troškova (prevoženje posmrtnih ostataka, projekti civilno-vojne saradnje, naknade za eventualno načinjene štete, vanredni sudski troškovi i slično).

²⁴ Pravilo Brigada KoV, MO, GŠ VS, Komanda KoV, 2014, str. 60.

²⁵ Troškovi su iskazani za prvu rotaciju, a dalji troškovi odnose se na održavanje uređaja i eventualnu zame-nu celog uređaja.

Tabela 1 – Model proračuna cene učešća kontingenta Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama²⁶

Red. br.	Opis troška	KONTO	UKUPNO LICA	416	Pešadijska četa 348 lica (2 rotacije po 174 lica)	
Ukupno (RSD)				939,811,348,91	772,888,941,81	
1.	IZBOR					
	<i>Obračun administrativnih troškova tokom izbora – selekcije</i>	4261	SVEGA	RSD	44,400.00	34,800.00
2.	OBUKA					
	<i>Obračun troškova obuke u zemlji</i>	4221	SVEGA	RSD	86,674.40	43,337.20
3.	NEPOSREDNA PRIPREMA					
	<i>Obračun troškova neposrednih priprema u zemlji</i>	4221	SVEGA	RSD	3,761,220.49	2,999,907.56
4.	TESTIRANJE – SELEKCIJA					
	<i>Obračun troškova izbora – selekcije</i>	422	SVEGA	RSD	97,780.00	12,000.00
5.	NABAVKA TEHNIKE					
	<i>Obračun troškova nabavke opreme za vojsku</i>	5127	SVEGA	RSD	23,945,350.00	12,676,950.00
	Trošak nabavke balističkih prsluka i šlemova					
6.	NABAVKA OPREME					
	<i>Obračun troškova nabavke individualnog kompleta uniforme vojničke i druge lične i ostale opreme</i>	4261	SVEGA	RSD	116,198,352.78	92,372,019.48
7.	UPUČIVANJE U MiOp					
	<i>Obračun troškova upućivanja</i>	4229	SVEGA	RSD	1,160,000.00	1,110,000.00
	Trošak upućivanja opreme					
8.	PLATE I NAKNADE					
	<i>Obračun troškova plata i naknada</i>	4111	SVEGA	RSD	577,156,135.00	465,784,615.00
9.	OBILAZAK PORODICE					
	<i>Obračun troškova obilaska porodice</i>	4222	SVEGA	RSD	1,104,000.00	920,000.00
	Trošak nabavke avio karte					
10.	POPRAVKA I ODRŽAVANJE TEHNIKE					
	<i>Obračun troškova održavanja tokom angažovanja PS u MnOp</i>	4252	SVEGA	RSD	14,150,000.00	14,150,00.00
	Trošak realizovanja preventivnog i korektivnog održavanja					
11.	SANITETSKO OBEZBEĐENJE					
	<i>Obračun troškova sanitetskog obezbeđenja pred upućivanje u MnOp</i>	4267	SVEGA	RSD	7,485,582.00	5,909,670.00
	Trošak nabavke lekova, sanitetskog materijala i vakcina					
12.	NAKNADA ŠTETE PRICINJENE TREĆIM LICIMA					
	<i>Obračun troškova naknade štete</i>	4851	SVEGA	RSD	1,840,000.00	1,840,000.00
13.	ODMOR I REKREACIJA					
	<i>Obračun troškova odmora i rekreacije</i>	4131	SVEGA	RSD	8,320,000.00	6,960,000.00
14.	PRAVNA POMOC					
	<i>Obračun troškova pravnih usluga</i>	4235	SVEGA	RSD	600,000.00	300,000.00

²⁶ Model je načelnog karaktera i ne predstavlja proračun konkretne multinacionalne operacije.

Red. br.	Opis troška	KONTO	UKUPNO LICA	416	Pešadijska četa 348 lica (2 rotacije po 174 lica)
Ukupno (RSD)				939,811,348,91	772,888,941,81
15.	OSTALI SPECIFIČNI TROŠKOVI			183,861,854.24	167,775,624.57
	Obračun troškova reprezentacije	4237	SVEGA RSD	814,000.00	696,000.00
	Obračun troškova izviđanja zone misije pre upućivanja u MnOp	4222		2,189,600.00	1,094,800.00
	Obračun troškova usluga informisanja	4234		120,000.00	96,000.00
	Obračun troškova nabavke administrativne opreme	5122		19,477,723.90	19,395,732.90
	Obračun troškova nabavke materijala za održavanje higijene i ugostiteljstvo	4268		155,369,897.34	140,702,485.67
	Obračun troškova tekućih popravki i održavanja zgrada i objekata	4251		3,000,000.00	3,000,000.00
	Obračun troškova usluga komunikacija	4214		288,000.00	288,000.00
	Naknade iz budžeta u slučaju bolesti i invalidnosti	4721		350,000.00	300,000.00
	Naknade iz budžeta u slučaju smrti	4726		350,000.00	300,000.00
Obračun troškova usluga obrazovanja i usavršavanja zaposlenih	4233	1,902,624.00		1,902,624.00	

Zaključak

Veliki broj raznovrsnih izazova, rizika i pretnji u multinacionalnim operacijama i stalne i veoma kompleksne promene u bezbednosnom okruženju proširile su i mogućnosti odgovora na njih. Tesna saradnja i zajednički naponi svetskih i regionalnih organizacija, država i njihovih organizacija, kao i oružanih snaga, neophodna je u odgovorima na krize modernog doba. Zajedničkim naporima pridružila se i Vojska Srbije učešćem u multinacionalnim operacijama, čime konkretno doprinosi svetskoj, evropskoj i regionalnoj bezbednosti, ispunjavajući prihvatne obaveze proizašle iz članstva u OUN i drugim međunarodnim organizacijama. Kompleksne krize zahtevaju i kompleksan i sveobuhvatan pristup u njihovom rešavanju.

Sveobuhvatni pristup operacijama, pa samim tim i multinacionalnim, dobija sve veći značaj, zahtevajući i sveobuhvatniji pristup teoriji i praksi operatike. Stalnim prikupljanjem i implementacijom iskustava iz multinacionalnih operacija unapređuje se teorija i praksa operatike smanjujući „kašnjenje” teorije u odnosu na praksu. Stalno i organizovano učešće svih sistemskih elemenata: doktrine, obuke, vojnog obrazovanja, kao i sistema naučenih lekcija u ovom procesu, imperativ je budućeg vremena. Ako bilo koji element sistema zakaže, implementacija će biti spora i neefikasna, veza teorije i prakse sve slabija, a odgovori na krize neefikasniji. Smanjenje „kašnjenja” i „održavanje koraka” sa bogatijim državama ima svoju cenu.

U većini savremenih vojski izvršene su procene u pravcu mogućnosti uštede u operacijama kako bi izvršili određene zadatke uz uštedu resursa koji ni u najbogatijim državama nisu neograničeni. Tokom procesa donošenja vojnih odluka potrebno je voditi računa o utrošku svih resursa, a pogotovo onih kojih je nedovoljno ili se očekuje povećani utro-

šak. Kako bi obezbedili izvršenje misije i dostigli definisano krajnje željeno stanje ponekad je potrebno činiti izbor između efektivnosti i efikasnosti.

Bez obzira na model proračuna koji se primenjuje, cena operacije jedan je od parametara koji se ne sme zanemariti, kako u procesu donošenja odluka, tako i tokom procesa konačne analize uspešnosti učešća snaga VS u multinacionalnim operacijama. Izvršiti neki zadatak uz neograničen utrošak municije i goriva lakše je nego uz određena ograničenja.

Velika udaljenost snaga u multinacionalnim operacijama zahteva pravovremeno i detaljno planiranje svih resursa, kako se ne bi kasnilo u zonu operacije. Nepredviđeni troškovi trebalo bi da budu obračunati, a sredstva obezbeđena, kako bi se moglo reagovati na vreme.

Dobrim procenama i pravilno donesenim odlukama efektivnost neće biti podređena efikasnosti, što se u multinacionalnim operacijama to ne bi smelo desiti. Pravovremenom implementacijom iskustava moguće je smanjiti cenu operacije uz održavanje potrebnog nivoa operativnih sposobnosti.

Literatura

[1] *Закон о одбрани*, „Службени гласник РС” бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 – др. закон, 104/2009 – др. закон и 10/2015.

[2] *Стратегија одбране Републике Србије*, Београд, 2009.

[3] *Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.

[4] *Правило Бригада КоВ*, МО, ГШ ВС, Команда КоВ, Ниш, 2014.

[5] Мучибабић С., Васковић З., Николић Н.: *Цена коштања војне операције*, Зборник радова са Симпозијума „Теоретски и практични аспекти савремених операција”, Војна академија, Београд, 2004.

[6] *Упутство за примену система научених лекција у ВС*, МО, ГШ ВС, Управа за обуку и доктрину, 2014.

[7] *United Nations Peacekeeping Operations – Principles and Guidelines*, UN Department of Peacekeeping Operations and Department of Field Support, 2008.

[8] *JP 1 Doctrine for the Armed forces of the United States*, мај/2007 са изменама у март/2009.

[9] *Joint Publication 3-0, Joint Operations*, 17 September 2006 са изменама у март 2010 и JP 3-07.3

SPECIFIČNOSTI OBEZBEĐENJA KONVOJA VOZILA U TOKU KRETANJA U ZONAMA VISOKOG RIZIKA

Srđan Srdanović
Al Salasel Al Fudhea Group, Basra, Iraq

Savremeni drumski konvoji u zonama visokog rizika treba da budu zaštićeni od napadača koji su najčešće motivisani pljačkom robe koja se prevozi u vozilima u konvoju, kao i kidnapovanjem učesnika konvoja. Predmet ovog rada su specifičnosti privatnog obezbeđenja drumskog konvoja u zoni visokog rizika. Rezultati dobijeni istraživanjem nameću radnicima službe privatnog obezbeđenja u zonama visokog rizika da adekvatnim merama odvrate i spreče napadače i zaštite dodeljene drumske konvoje na odgovarajućim maršrutama kretanja. kretanja. Naučna opravdanost ovog istraživanja i rada sadržana je u činjenici da je sveobuhvatno, objektivno i integrativno sagledavanje potencijala koje poseduju subjekti privatne bezbednosti u zaštiti drumskog konvoja u zoni visokog rizika, nemoguće bez uvida u aktuelno stanje u ovoj oblasti, sagledavajući činjenice i specifičnosti sa terena. Društvena opravdanost istraživanja ogleda se u ukazivanju stručnoj javnosti na značaj pravovremenog i organizovanog planiranja i sprovođenja aktivnosti koje potencijale subjekata privatne bezbednosti u toku zaštite drumskog konvoja u zoni visokog rizika čine efikasnijim. Zaključak ovog istraživanja jeste da je neophodan poseban sistem mera bezbednosti, koje su prilagođene situaciji na terenu i kojima će se rizik od napada svesti na najmanji mogući nivo ili na najefikasniji način odgovoriti na napade na drumski konvoj u zoni visokog rizika.

Ključne reči: drumski konvoj, privatno obezbeđenje u zoni visokog rizika, elementi drumskog konvoja, vođa konvoja, vozila sa mitraljezima

Uvod

Drumski konvoj je grupa vozila (dva i više), koja se organizovano kreću saobraćajnicama, uz međusobnu podršku i zaštitu.¹ *Osnovna specifičnost drumskog konvoja u zonama visokog rizika jeste njegovo sopstveno obezbeđenje.* Prvi drumski konvoji sa sopstvenom zaštitom organizovani su 60-ih godina prošlog veka u Turskoj Andaluziji i Avganistanu, radi zaštite od napada pljačkaša. Savremeno obezbeđenje drumskog konvoja u zoni visokog rizika prilagođeno je tamošnjoj situaciji na terenu.

¹ http://www.armystudyguide.com/content/SMCT_CTT_Tasks/Skill_Levels_2_4/1913794407-sl3-plan-convo.shtml.

Kretanje drumskog konvoja u zoni visokog rizika izvodi se načelno danju, po povoljnim meteo-uslovima, u zahvatu jedne komunikacije. Sa taktičkog gledišta marševsko kretanje kolone vozila preko opasne teritorije na kojoj u svakom trenutku i na svakom mestu postoji mogućnost napada nastupno je – odstupnog karaktera. Zbog malih manevarskih mogućnosti teretnih vozila nije moguće koristiti sporedne puteve, već se maršruta konvoja određuje glavnim saobraćajnicama, najčešće kroz naseljena mesta, saobraćajne čvorove, tesnace i uske doline.

Zastanci za drumski konvoj u zoni visokog rizika daju se prema odluci vođe konvoja. Odmori i predanci načelno se ne daju. *Nepostojanje odmora i predanaka tokom kretanja drumskog konvoja u zoni visokog rizika je specifičnost obezbeđenja konvoja u zoni visokog rizika.*

Za razliku od standardne operativne pripreme terena na koji se upućuje drumski konvoj, u zoni visokog rizika ne upotrebljava se bezbednosna prethodnica. Rizik kojem bi bili izloženi članovi bezbednosne prethodnice nije prihvatljiv. Takođe, postojanje prethodnice podrazumeva angažovanje novih radnika i novih vozila i, uzimajući u obzir pravilo da se izbegava kretanje samo jednog ili dva vozila u zoni visokog rizika, znatno bi se povećali materijalni troškovi organizacije obezbeđenja. *Specifičnost obezbeđenja drumskog konvoja u zonama visokog rizika je i nepostojanje bezbednosne prethodnice u toku operativne pripreme terena na koji se upućuje drumski konvoj.*

Osnovne karakteristike drumskog konvoja u kretanju u zoni visokog rizika su:

– važnost drumskog konvoja, zbog materijalne vrednosti robe koja se prevozi, vrednosti vozila kojima se vrši prevoženje, kao i vrednosti vozila i opreme koja se koriste u zaštiti konvoja. Takođe, kao najvažniji, ističu se životi i zdravlje učesnika konvoja,

– **pristupačnost drumskom** konvoju, zbog velikih mogućnosti napadača da duž rute kretanja odaberu najpogodnije mesto za napad, najpogodniji oblik napada i najpogodnije vreme napada,

– **promenljivost organizacijske** strukture drumskog konvoja u toku kretanja, zbog manevarskih mogućnosti vozila koja učestvuju u zaštiti konvoja, postavljanja vozila iz sastava službe obezbeđenja konvoja tamo gde nisu bila, povlačenja istih vozila sa postojećih pozicija u konvoju itd. i

– **osetljivost drumskog** konvoja, zbog činjenice da je svaki cilj najosetljiviji u toku svog kretanja. Drumski konvoji su uglavnom glomazni ciljevi, koji ne mogu da se kreću velikim brzinama. Privatni subjekti bezbednosti vrše isključivo neposredno obezbeđenje drumskog konvoja u zoni visokog rizika. Privatne vojne i privatne bezbednosne kompanije nisu u mogućnosti da, osim jakog marševskog osiguranja, obezbede celu maršrutu ili da posednu kritične tačke i kontrolišu kritične rejone na maršrutu (mostovi, klisure, tesnaci, naseljena mesta itd.). *Osetljivost drumskog konvoja je specifičnost zaštite drumskog konvoja u toku kretanja u zoni visokog rizika.*

Napadači na konvoje u zoni visokog rizika su inventivni i maštoviti, često i sofisticirani. Najčešće napadaju koristeći taktiku „čečenske zasede“, napadom na prvo vozilo u koloni, ručnim raketnim bacačem (RPG-6 i RPG-7) ili nailaskom vozila u konvoju na postavljenu formacijsku protivoklopnu minu ili improvizovanu eksplozivnu napravu. Alternativne pravce izvlačenja napadnutog konvoja napadači pokrivaju minama iznenađenja i vatom iz lakog pešadijskog naoružanja. Takođe, napadi na konvoje izvode se i iz pokreta, iz terenskih vozila ili sa motocikala. U najvećem broju napada koriste se improvizovana

eksplozivna sredstva IED,² VBIED³ i MBIED⁴. Na prostoru Iraka napadači koriste i eksplozivni formirani prodirajući usmereni projektil EFP.⁵ Upotreba *IED²-a i EFP⁵-a je specifičnost obezbeđenja drumskog konvoja u zoni visokog rizika*. Dobro kamuflirane improvizovane eksplozivne naprave postavljaju se ispod ivičnjaka, unutar leševa životinja, ispod smeća i praznih ambalaža. Osim aktiviranja IED²-a na nagaz, koriste se i daljinska aktiviranja eksplozivnih punjenja, korišćenjem radio-signalata (mobilnim telefonom, radio-uređajem, daljinskim upravljačem od auto-alarma, bežičnim telefonom itd.). Napadači postavljaju i „mamce“ nalik na mine, čijim izbegavanjem se konvoj usmerava prema postavljenoj zasedi. Poznati su i slučajevi postavljanja eksplozivnog punjenja koje visi sa mosta, u visini vetrobranskog stakla vozila.

Pojedine privatne vojne i privatne bezbednosne kompanije snabdevaju svoje timove za obezbeđenje konvoja, uređajima za ometanje radio-signalata, koji se preventivno koriste kao zaštita od pomenutih napadačkih sredstava.

Borbeni kontakt i reakciju službe obezbeđenja drumskog konvoja u zoni visokog rizika karakterišu:

- nedovoljno jasna situacija i njene nagle promene,
- kratkotrajne pripreme i brzo odlučivanje,
- postojanje nezaštićenih bokova drumskog konvoja i
- otežano komandovanje i veliki značaj inicijative potčinjenih elemenata strukture službe obezbeđenja konvoja.

Organizacija službe privatnog obezbeđenja konvoja vozila u kretanju u zonama visokog rizika

Organizacijsku strukturu službe obezbeđenja drumskog konvoja čine:

- vođa konvoja,
- zamenik vođe konvoja,
- vođa vodećeg vozila,
- posade vozila sa mitraljezima,
- tim za pomoć i zbrinjavanje povređenih,
- tim za opravku kvarova (vozila, radio-sredstava i naoružanja), i
- tim za obezbeđenje zone sletanja helikoptera, po potrebi.

² IED – Improvised Explosive Device – Имровизована експлозивна направа, Упореди: Improvised explosive device, Internet 18/09/2014, http://en.wikipedia.org/wiki/Improvised_explosive_device, Alexander, Naomi et al, „IED detection: NATO DAT#10 BELCOAST 09 demonstration results“, SPIE, Vol.7670, 76700G (2010).

³ VBIED – Vehicle Born Improvised Explosive Device – Имровизована експлозивна направа у возилу, Упореди: Vehicle Borne IEDs (VBIEDs), Internet 21/07/2014, <http://www.globalsecurity.org/military/intro/ied-vehicle.htm>.

⁴ MBIED – Motorcycles Born Improvised Explosive Device – Имровизована експлозивна направа на мотоциклу, Упореди: https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CDMQFjAD&url=http%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2Fwiki%2FImprovised_explosive_device&ei=_bjzVJTxlP4yGp9IYAg&usg=AFQjCNFNg5LDywxz1blOtuc6VWw6aFxFWCoA

⁵ Explosively formed penetrator – EFP, Internet 23/07/2014, http://en.wikipedia.org/wiki/Explosively_formed_penetrator.

Vođa drumskog konvoja je ovlašćeno lice odgovorno za pripremu, organizaciju i sprovođenje obezbeđenja i pratnje vozila u konvoju, od polazne do krajnje tačke, prema određenoj ruti kretanja. Njegova načelna pozicija u toku kretanja je napred – u sastavu glavnine konvoja. Vođa konvoja menja poziciju svog vozila prema trenutnoj situaciji i nalazi se na mestu odakle ima najbolju mogućnost vođenja i praćenja konvoja. Lično rukovodi upotrebom vozila sa mitraljezima.

Zamenik vođe konvoja rukovodi začelnim osiguranjem konvoja. Njegova načelna pozicija u toku kretanja konvoja je napred – u sastavu začelnog osiguranja konvoja. Zamenik vođe konvoja je odgovoran za logističku podršku kretanju konvoja, nadzire rad tima za opravku kvarova i tima za pomoć i zbrinjavanje povređenih. Zamenik vođe konvoja rukovodi upotrebom vozila sa mitraljezom koje je u sastavu začelnog osiguranja konvoja.

Vođa vodećeg vozila rukovodi čelnim osiguranjem konvoja. Njegova načelna pozicija u toku kretanja konvoja je pozadi – u sastavu čelnog osiguranja. Na dužnost vođe vodećeg vozila određuje se iskusni PSD^o tim lider, vešt u orijentaciji i upotrebi GPS sredstava. Vođa vodećeg vozila, po potrebi, rukovodi upotrebom vozila sa mitraljezom koje je u sastavu čelnog osiguranja konvoja. Vođa vodećeg vozila odgovoran je za odstojanje u toku kretanja, između glavnine konvoja i čelnog osiguranja konvoja.

Posade vozila sa mitraljezima, manevrom i, po potrebi, vatrom, vrše obezbeđenje konvoja u toku kretanja i zaustavljanja. Neophodno je odabrati vozila sa dobrim manevarskim sposobnostima, vozila koja su ojačana radi zaštite posade, pre svega zaštite nišandžije mitraljeza. Stalno postavljeni mitraljez treba da ima mogućnost dejstvovanja u krugu od 360°.

Načelna pozicija vozila sa mitraljezima je po jedno vozilo u sastavu čelnog (kao prvo vozilo u konvoju) i jedno u sastavu začelnog osiguranja (kao poslednje vozilo u konvoju). Ukoliko postoji više vozila sa mitraljezima treba ih pridodati glavnini konvoja. *Specifičnost privatnog obezbeđenja u zoni visokog rizika je korišćenje vozila sa mitraljezima, prilikom obezbeđenja drumskog konvoja.*

Tim za pomoć i zbrinjavanje povređenih odgovoran je za medicinsko saniranje povreda i izvlačenje povređenih. Ukoliko je moguće, više ovakvih timova treba rasporediti duž strukture konvoja. Kada konvoj prati samo jedan tim za pomoć i zbrinjavanje povređenih, načelna pozicija mu je u sastavu začelnog osiguranja konvoja.

Tim za opravku kvarova (vozila, radio-sredstava i naoružanja) u svom sastavu ima osposobljene: auto-mehaničara, radio-mehaničara i majstora puškara. Ovaj tim treba da ima vozilo opremljeno za šlep-vuču, kao i pokretnu radionicu sa priručnim alatom. Načelna pozicija tima za opravku kvarova je u sastavu začelnog osiguranja konvoja, na pretposlednjoj poziciji, ispred vozila sa mitraljezom.

Tim za obezbeđenje zone sletanja helikoptera odgovoran je za odabir, obezbeđenje, pripremu i označavanje zone za sletanje helikoptera. Načelna pozicija ovog tima u toku kretanja je u sastavu glavnine konvoja.

Osnovni elementi drumskog konvoja su:

- čelno osiguranje konvoja,
- glavnina konvoja i
- začelno osiguranje konvoja.

U sastavu čelnog osiguranja konvoja nalaze se vozilo sa mitraljezom i vodeće vozilo. Čelnim osiguranjem konvoja rukovodi vođa vodećeg vozila.

Glavninu konvoja čini većina vozila iz sastava konvoja. Pozicija vođe konvoja, u toku kretanja, načelno je u sastavu glavnine konvoja – napred. Najteža i najsporija vozila raspoređuju se u sastav glavnine konvoja – napred, kako bi njihovu brzinu pratila ostala vozila iz sastava glavnine konvoja.

Ukoliko postoje vozila sa gorivom i municijom, raspoređuju se zasebno duž sastava glavnine konvoja. Ukoliko postoji više timova za pomoć i zbrinjavanje povređenih, kao i više vozila sa mitraljezima, raspoređuju se duž sastava glavnine konvoja. Glavnina konvoja može strukturalno da se podeli na više manjih delova, gde će svaki deo glavnine konvoja imati svog vođu.

U sastavu začelnog osiguranja konvoja nalaze se tim za pomoć i zbrinjavanje povređenih, tim za opravke kvarova, kao i vozilo sa mitraljezom. Začelnim osiguranjem konvoja rukovodi zamenik vođe konvoja.

Rad vođe konvoja po prijemu zadatka za obezbeđenje konvoja

Vođa konvoja po prijemu zadatka od organizatora konvoja – poslodavca, proučava i shvata zadatak. Shvata cilj i ideju poslodavca koji organizuje konvoj. Ukoliko ima nejasnih detalja u primljenom zadatku razjašnjava ih sa poslodavcem.

Kada prouči i shvati primljeni zadatak vođa konvoja:

- obezbeđuje potrebno vreme za pripremu timova koji su u sastavu konvoja,
- obezbeđuje dodatne informacije od organizatora konvoja – poslodavca,
- razvija osnovnu zamisao organizacije službe obezbeđenja konvoja,
- određuje zadatke za sve timove u pratnji konvoja,
- određuje vremenski raspored u pripremi timova za pratnju konvoja,
- planira pregled svih timova za pratnju konvoja, pre polaska na zadatak, a sa ostavljenim vremenom za eventualne ispravke nedostataka i
- obezbeđuje vreme za pojedinačne pripreme, kao i pripreme posada vozila iz sastava konvoja.

Vođa konvoja nakon razvijanja osnovne zamisli:

- vrši analizu dobijenog zadatka i
- organizuje pripremu svih vođa timova i, po potrebi, upoznaje sve članove sastava konvoja sa dobijenim zadatkom.

Ukoliko je moguće vođa konvoja organizuje i sprovodi izviđanje rute. Određuje vremenski raspored aktivnosti na izviđanju, tim koji se upućuje na izviđanje i kritične tačke na ruti.

Nakon završetka priprema vođa konvoja:

- priprema konvoj briefing,
- izrađuje skicu rute,
- izrađuje plan veze,
- određuje brzinu kretanja i odstojanje između vozila,
- određuje procedure i postupke na različite situacije u toku kretanja konvoja (reakcija na borbeni kontakt, reakcija kod kvara na nekom od vozila, reakcija u slučaju blokade planirane rute, reakcija u slučaju zaustavljanja konvoja na nekom od kontrolnih punktova itd.) i
- određuje mesto – rejon za probu.

Na konvoj-briefingu vođa konvoja:

- okuplja sve članove timova iz sastava konvoja,
- pojašnjava detalje dobijenog zadatka,
- razjašnjava nejasnoće iz dobijenog zadatka,
- obezbeđuje vreme za završnu pripremu timova i
- zahteva izveštaje o pripremanama za zadatak od vođa timova.

Nakon izvedenog konvoj-briefinga vođa konvoja:

- kontroliše završne pripreme timova,
- u stalnoj je vezi sa organizatorom konvoja – poslodavcem, proverava da li ima izmena u dodeljenom zadatku i, po potrebi, informiše vođe timova u konvoju o eventualnim izmenama.

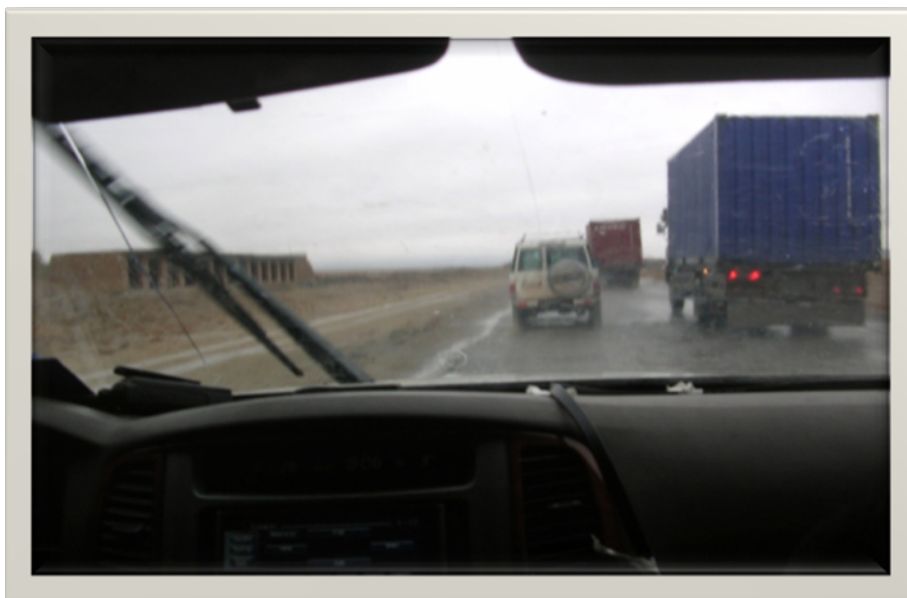
Vođa konvoja izrađuje skicu rute kojom će konvoj sprovesti dobijeni zadatak. Skica rute sadrži:

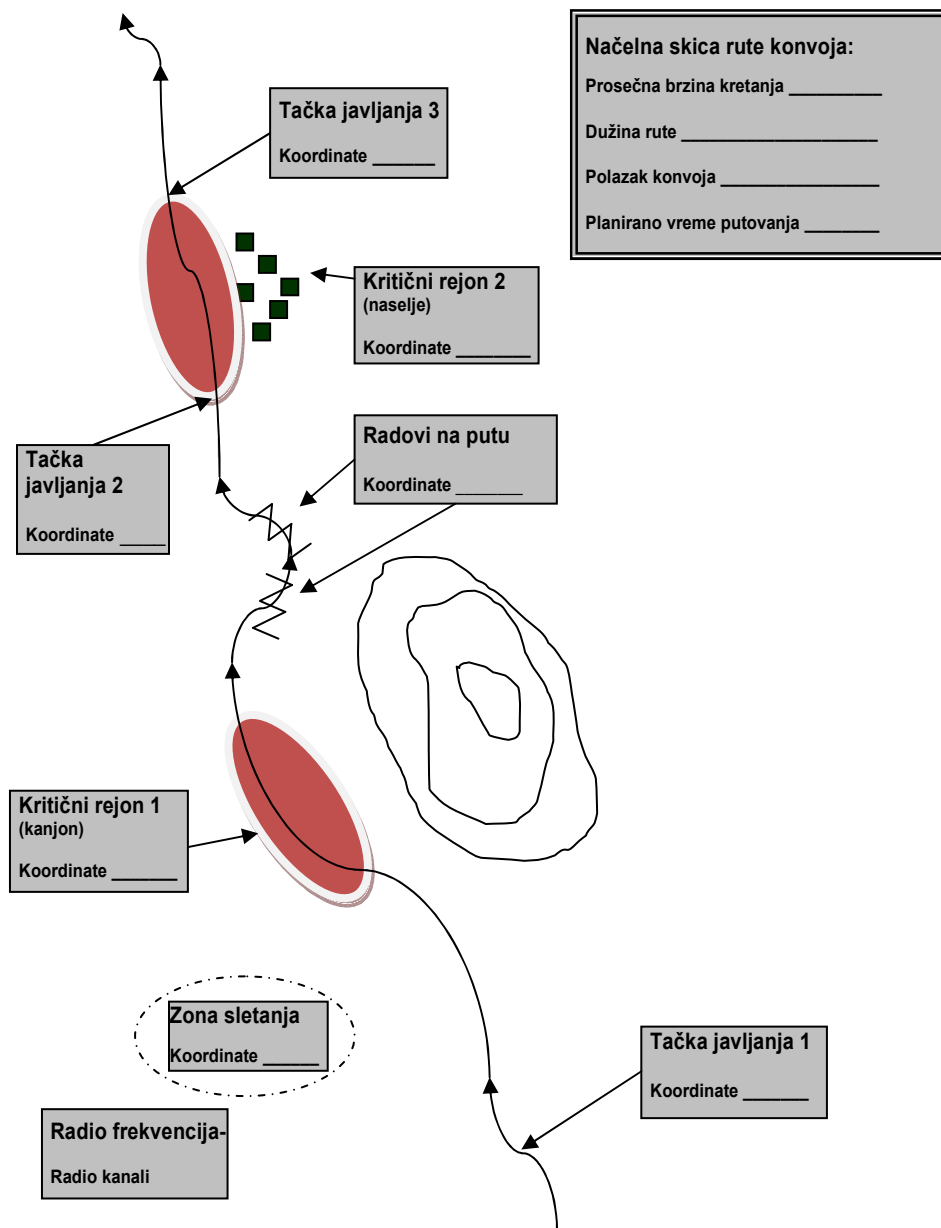
- polaznu i krajnju tačku rute,
- datum i vreme polaska konvoja i planirano vreme putovanja,
- dužina rute i rastojanja između pojedinih tačaka na ruti,
- brzinu kretanja konvoja,
- lokacije kontrolnih punktova,
- lokacije vojnih objekata,
- lokacije policijskih objekata,
- lokacije vatrogasnih jedinica,
- tačke javljanja i izveštavanja,
- kritične tačke na ruti,
- pozicije naselja u odnosu na rutu,
- eventualne prepreke na ruti,
- rejone za sletanje helikoptera,
- radio-frekvencije i radio-kanale koji će se koristiti tokom pratnje konvoja i
- druge potrebne detalje po proceni vođe konvoja.

Vođa konvoja organizuje probu kretanja konvoja, pre polaska na zadatak. Po mogućstvu, u probi učestvuju sva vozila u konvoju i svi članovi konvoja. Proba kretanja konvoja izvodi se vodećim putem. Tokom probe uvežbavaju se:

- redosled kretanja vozila,

- procedure i postupci na kontrolnim punktovima,
 - procedure i postupci tokom kretanja kroz kritične rejone,
 - procedure i postupci u slučaju zaustavljanja konvoja,
 - reakcija konvoja na borbeni kontakt,
 - procedure i postupci u slučaju kvara na nekom od vozila u konvoju,
 - procedure i postupci u slučaju neophodne evakuacije povređenih, vozilom ili helikopterom i
 - procedure i postupci u slučaju blokade rute kretanja konvoja.
- Pratnja drumskog konvoja:

SVAKI POJEDINAC IZ SASTAVA OBEZBEĐENJA KONVOJA PRE POLASKA NA ZADATAK PREGLEDA:

1.	NAORUŽANJE	Čistoća, ispravnost	√
2.	OKVIRI, MUNICIJA	Čistoća, ispravnost	√
3.	ŠLEM	Ispravnost	√
4.	ZAŠTITNI PRSLUK – PANCIR	Ispravnost zaštitnih ploča i džepova	√
5.	TAKTIČKE NAOČARE	Čistoća, ispravnost	√
6.	KOMPLET ZA PRVU POMOĆ	Ispravnost, dovoljna količina	√
7.	IDENTIFIKACIONA KARTICA	Ispravnost, autentičnost podataka	√
8.	KOMBINOVANI NOŽ SA MALIM ALATOM	Ispravnost	√
9.	ČEPIĆI ZA UŠI- PROTIV BUKE	Ispravnost	√
10.	VOZAČKA DOZVOLA	Ispravnost, autentičnost podataka	√
11.	BATERIJSKA LAMPA	Ispravnost, čistoća, baterije	√
12.	VREĆA ZA SPAVANJE	Ispravnost, čistoća	√
13.	UNIFORMA, VEŠ, ŠAL, RUKAVICE...	Čistoća, dovoljna količina	√
14.	PRIBOR ZA LIČNU HIGIJENU	Ispravnost	√
15.	VODA	Rok trajanja, dovoljna količina	√
16.	PRIBOR ZA ČIŠĆENJE NAORUŽANJA	Ispravnost	√
17.	OPREMA ZA KIŠU	Ispravnost	√
18.	HRANA	Rok trajanja, dovoljna količina	√
19.	OSTALO (po zahtevu vođe konvoja)		

VOĐA KONVOJA, ZAMENIK VOĐE KONVOJA, VOĐE TIMOVA I VOĐE VOZILA PRE POLASKA NA ZADATAK PREGLEDAJU:

√	1.	DVOGLED I UREĐAJ ZA NOĆNO OSMATRANJE
√	2.	GPS
√	3.	TOPOGRAFSKE KARTE
√	4.	SKICA RUTE
√	5.	ŠEMA RASPOREDA TIMOVA I VOZILA U KONVOJU
√	6.	RADNA BELEŽNICA
√	7.	DIMNE BOMBE
√	8.	RADIO UREĐAJI, FREKVENCIJE I RADIO-KANALI
√	9.	NOVI OBAVEŠTAJNI PODACI
√	10.	RASPORED POSTUPAKA U SLUČAJU VANREDNIH SITUACIJA
	11.	OSTALO
VOĐA KONVOJA MOŽE DA ODREDI DODATNA SREDSTVA I OPREMU ZA ZADATAK		

VOZAČI PRE POLASKA NA ZADATAK NA SVOJIM VOZILIMA PREGLEDAJU:

1.	GORIVO	Količina	√
2.	ULJA, TEČNOSTI, MAZIVA	Količina	√
3.	ALAT I PRIBOR	Ispravnost, količina	√
4.	APARAT ZA GAŠENJE POŽARA	Ispravnost, količina	√
5.	POLUGA I SAJLE ZA VUČU	Ispravnost, količina	√
6.	SVETLA I SIGNALIZACIJA	Ispravnost	√
7.	TOČKOVI I GUME	Vijci, pritisak u gumama, ispravnost, broj rezervnih točkova	√
8.	OGLEDALA	Ispravnost, čistoća	√
9.	CASEVAC	Ispravnost po SOP	√
10.	RUTA KRETANJA – SKICA	Autentičnost podataka	√
11.	PLAN REAKCIJE KONVOJA U VANREDNIM SITUACIJAMA	Autentičnost podataka	√
12.	TERET	Količina, raspored, posebne mere	√
13.	SIGURNOSNI TROUGAO	Ispravnost, količina	√
14.	PRIBOR ZA PRVU POMOĆ	Ispravnost, količina	√
15.	VODA	Rok trajanja, količina	√
16.	HRANA	Rok trajanja, količina	√
17.	OSTALO (po zahtevu vođe konvoja)		

Reakcije pojedinih članova službe obezbeđenja konvoja vozila u kretanju u slučaju borbenog kontakta/napada

Reakcija vozača i vođe vozila na borbeni kontakt sa leve (vozačeve) strane

Sektor osmatranja za vozača u konvoju, tehnikom kazaljke na časovniku, nalazi se između 09:00 i 13:00 h. Povremeno, ne ugrožavajući bezbednost vožnje, vozač prati situaciju i na suvozačkoj strani i u retrovizorima. U slučaju borbenog kontakta sa leve strane vozač uključuje levi pokazivač pravca (levi migavac). Ukoliko je vozač sam u kabini, radio-vezom izveštava o uočenom vatrenom dejstvu. Ukoliko je u kabini prisutan i vođa vozila, on će radio-vezom poslati poruku o borbenom kontaktu:

Ovde kamion 8 – kontakt na 10:00 sati – udaljenost 100 metara – ručni raketni bacač

Ukoliko je vozač sam u kabini i naoružan je drži naoružanje desnom rukom – kao pištolj, naslonjeno preko leve ruke koja drži volan. Naoružanje usmerava u pravcu cilja kroz otvoren prozor, bez nišanja, ne ugrožavajući bezbednost vožnje. Vatru otvara isključivo jedinačnom paljbom. Ukoliko vozač ostane bez municije ili ima zastoj, vođa vozi-

la je zadužen za novo punjenje i otklanjanje zastoja. Nakon prestanka vatrenog dejstva vozač koči naoružanje i vraća ga pored sedišta, sa cevi okrenutom ka podu. Isključuje pokazivač pravca i nastavlja vožnju. Vozač ne otvara vatru tokom napada:

- ukoliko se vozilo kreće brzo, te vozač nije u mogućnosti da bezbedno kontroliše upravljanje vozilom,
- ako je smanjena vidljivost na putu,
- ako uslovi puta ne dozvoljavaju: prelazak preko mosta, uski put, vožnja serpentina, blizina provalije, vožnja kroz tunel itd.,
- ako u posadi vozila postoji član posade zadužen za osmatranje vozačevog sektora osmatranja (nišandžija mitraljeza na vozačevom vozilu), i
- ako se u zoni vatrenog dejstva nalaze civili.

Reakcija vozača i vođe vozila na borbeni kontakt sa suvozačke – desne strane

Sektor osmatranja za vođu vozila u konvoju, tehnikom kazaljke na časovniku, nalazi se između 11:00 i 16:00 časova. Nakon uočenog borbenog kontakta, vođa vozila glasom izveštava vozača i radio-vezom šalje poruku:

Ovde kamion 12 – kontakt na 14:00 sati – 200 metara – lično naoružanje

Vozač uključuje desni pokazivač pravca – migavac. Vođa vozila otvara vatru u osmatranom sektoru, u pravcu između 13:00 i 15:00 časova. Vatru otvara jedinačnom paljbom ili kratkim rafalima. Ukoliko je cilj nepokretan, zauzima preticanje u nišanjenju. Vozač koristi, po mogućstvu, sve vreme, levu saobraćajnu traku, kako bi stvorio prostor u desnoj saobraćajnoj traci za manevar vozilima sa mitraljezima.

Reakcija vođe konvoja na borbeni kontakt (napad na konvoj):

- određuje položaj napadača na terenu i na topografskoj karti,
- određuje zaštitne mere svih elemenata konvoja (manevar i vatru),
- šalje radio-vezom i transponderom²⁵ izveštaj o napadu, timu za brzu reakciju i organizatoru konvoja,
- usmerava vozila sa mitraljezima na pozicije sa kojih mogu vatrom da pruže podršku napadnutim vozilima u konvoju,
- održava stalnu radio-vezu sa svim elementima konvoja,
- određuje manevre za elemente konvoja koji nisu pod vatrom i manevre za izvlačenje elemenata konvoja koji su pod vatrom,
- nakon izlaska konvoja iz zone napada zaustavlja konvoj, organizuje kružnu odbranu, utvrđuje eventualne gubitke i oštećenja i šalje izveštaj timu za brzu reakciju i organizatoru konvoja.

Reakcija ostalih članova službe obezbeđenja konvoja na borbeni kontakt (napad):

- izveštavaju vođe vozila – vođu konvoja o napadu,
- uzvraćaju vatrom po položaju napadača,
- povećavaju brzinu kretanja i odstojanje između vozila,

- manevrom vozilima udaljavaju se od napadača težeći što bržem izlasku iz zone napada,
- zaustavljaju vozila na tački prikupljanja koju određuje vođa konvoja ili vođa vodećeg vozila neposredno ili je tačka dodeljena na pripremi pre polaska konvoja,
- tokom izvlačenja iz zone napada održavaju put prohodnim, uklanjanjem oštećenih vozila,
- tokom izlaska iz zone napada vozila koja nisu oštećena prihvataju članove posada oštećenih vozila,
- pružaju prvu pomoć povređenima,
- vozila sa mitraljezima, po potrebi, menjaju svoje stalne pozicije čelnog i začelnog osiguranja, štiteći dalji prolazak konvoja kroz zonu napada,
- nakon izvlačenja na tačku prikupljanja vozila sa mitraljezima organizuju kružnu odbranu konvoja,
- na tački prikupljanja, do dolaska vođe konvoja, organizacijom rada rukovodi vođa vodećeg vozila,
- tačku prikupljanja konvoja odredio je vođa konvoja pre polaska konvoja. Ukoliko se konvoj prikuplja nakon napada, tačku prikupljanja određuje vođa vodećeg vozila i ona mora da bude van naseljenog mesta, van dometa napadačevog naoružanja i van dometa napadačevog osmatranja,
- vozila sa mitraljezima svojim defanzivnim i ofanzivnim saobraćajnim manevrima ne dozvoljavaju nepoznatim vozilima ubacivanje – infiltraciju između vozila u konvoj.

Rad vođe konvoja na tački prikupljanja:

- procenjuje stanje i spremnost za dalje kretanje konvoja, na osnovu izveštaja od vođa vozila,
- koordinira zahteve svih vođa vozila za popunom, opravkama i medicinskom zbrinjavanju,
- u slučaju potrebe obezbeđuje zonu za sletanje helikoptera,
- utvrđuje stanje vozila, opreme i tereta,
- šalje izveštaj o oštećenjima organizatoru konvoja – poslodavcu,
- organizuje pretovar tereta iz vozila koja nisu u mogućnosti da nastave kretanje (samo u slučaju da je teret moguće ručno pretovariti) i
- organizuje nastavak kretanja konvoja.

Rad tima za pomoć i zbrinjavanje povređenih i tima za opravku oštećenih vozila u slučaju evakuacije povređenih i u slučaju oštećenja vozila tokom borbenog kontakta

Tim za pomoć i zbrinjavanje povređenih kreće se vozilom do povređenih ili koristi vozilo kao zaklon, Zbrinjava povređene, a teže povređene hitno smešta u vozilo za transport povređenih.

Vođa tima za pomoć i zbrinjavanje povređenih odlučuje ko će se od povređenih transportovati vozilom za transport povređenih.

U slučaju oštećenja vozila tokom borbenog kontakta tim za opravke zauzima položaj za rad sa bezbednije strane oštećenog vozila.

Vođa tima za opravke odlučuje da li se oštećeno vozilo može vući – šleповati vozilom za vuču iz tima za opravke oštećenih vozila.

U slučaju da je dalje kretanje oštećenog vozila onemogućeno, a uz odobrenje vođe konvoja, tim za opravku uništava ovo vozilo i teret – paljenjem (prethodno preuzimaju iz oštećenog vozila radio-uređaj, satelitski telefon i GPS sredstva),

Za vreme rada tima za zbrinjavanje povređenih i tima za opravke oštećenih vozila mesto rada obezbeđuje vozilo sa mitraljezom.

Prilikom izvlačenja povređenih i izvlačenja oštećenih vozila koriste se dimne bombe, radi pravljenja „dimne zavese”.

U slučaju stalne napadačeve vatre i nemogućnosti pristupa oštećenom vozilu radi vučenja – šlepanja, koristi se metod guranja oštećenog vozila (ukoliko vozilo nema prikolicu). Guranje oštećenog vozila vrši se minimalnom brzinom kretanja, lakim naslanjanjem prednjeg dela vozila koje gura na zadnji deo oštećenog vozila. Kod tehnike guranja vozač vozila koje obavlja guranje prekida taj postupak ukoliko primeti deformaciju materijala ispred hladnjaka motora svog vozila.

Vozilo sa mitraljezom

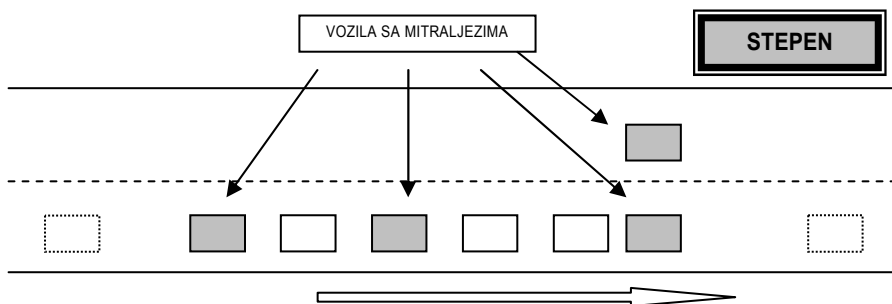
Rad na tački prikupljanja konvoja

Za tačku prikupljanja vođa konvoja ili vođa vodećeg vozila određuje otvorenu prostoriju, koja omogućava osmatranje u krugu od 3600. Za zaustavljanje vozila koristi se desna strana puta, kako bi se levom stranom puta nesmetano odvijao saobraćaj. Prvo vozilo se postavlja tako da blokira ulazak u formaciju parkiranih vozila. Ostala vozila

postavljaju se levo i desno od centra tačke prikupljanja, u koji se postavljaju vozilo vođe konvoja, vozilo tima za zbrinjavanje povređenih, vozilo tima za opravke i druga važnija vozila. Začetno vozilo postavlja se tako da blokira ulazak u centar formacije vozila od nazad. Vozila sa mitraljezima postavljaju se ispred vodećeg i iza začetnog vozila. U slučaju postojanja kritičnih tačaka vozila sa mitraljezima postavljaju se prema njima. Prema instrukciji vođe konvoja, vozila sa mitraljezima vrše patrolnu vožnju oko formacije parkiranih vozila konvoja. Vođa konvoja ili vođa vodećeg vozila raspoređuje članove posada svih vozila konvoja, dodeljujući im sektore osmatranja i levu i desnu granicu eventualnog vatrenog dejstva, organizujući na taj način sistem vatre odbrane konvoja na tački prikupljanja.

Za vreme boravka na tački prikupljanja vozači pregledaju svoja vozila i zajedno sa članovima tima za opravke vozila pripremaju vozila za nastavak kretanja. Članovi tima za pomoć i zbrinjavanje povređenih obilaze sve članove posada i pružaju im eventualnu sanitetsku pomoć. Vođa konvoja organizuje preraspodelu vode, hrane, goriva, municije, radio-uređaja i drugih materijalno-tehničkih sredstava. Nakon odmora, preraspodele, manjih opravki i drugih radova na pripremi konvoja za dalje kretanje, po odluci vođe konvoja on nastavlja dalje kretanje prema zadatoj ruti.

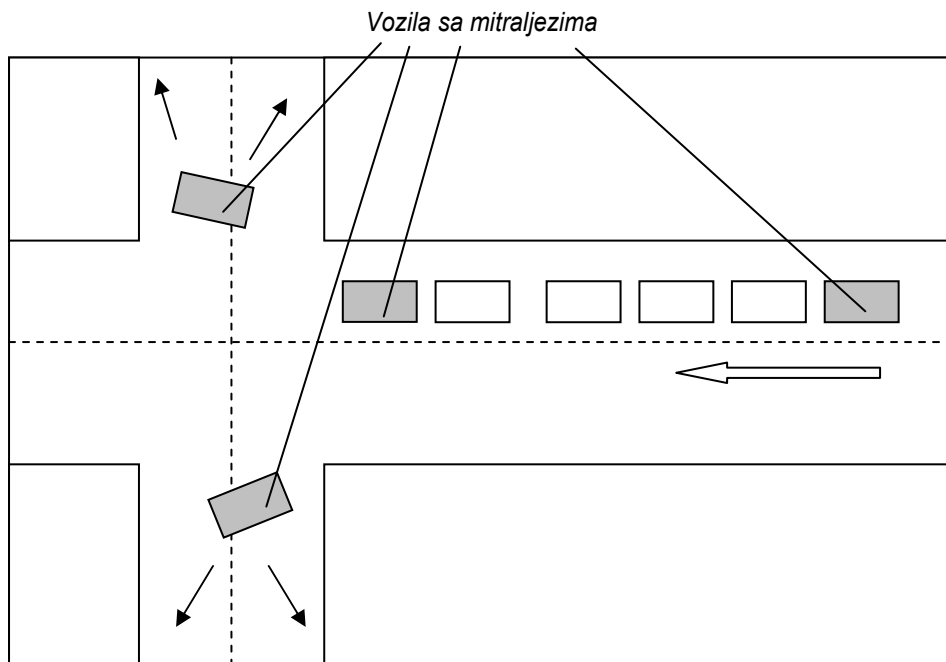
Najčešće korišćena formacija vozila tokom kretanja konvoja je „stepen“:

Manevri vozila sa mitraljezima tokom prolaska konvoja kroz raskrsnice i ukrštanja puteva

Raskrsnice ulica i ukrštanja puteva su osetljive tačke na ruti kretanja konvoja vozila, i zahtevaju posebne manevre vozila sa mitraljezima. Ostali vozači vozila u konvoju pre nalaska na raskrsnice ulica i ukrštanja puteva, smanjuju brzinu kretanja svojih vozila i skraćuju odstojanje između vozila. Na taj način umanjuju mogućnost ubacivanja- infiltracije nepoznatih vozila, između vozila u konvoju. Vođa vodećeg vozila vrši pozivanje i upućivanje vozila sa mitraljezima na tačke odakle je moguće ubacivanje nepoznatih vozila. Vozila sa mitraljezima ostaju na pomenutim tačkama do prolaska poslednjeg vozila iz konvoja.

Slika prikazuje raspored vozila sa mitraljezima tokom prolaska konvoja kroz raskrsnicu ulica ili ukrštanje puteva:

U savremenim kriznim žarištima i zonama visokog rizika opšti je trend angažovanja privatnih vojnih i privatnih bezbednosnih kompanija na zadacima zaštite drumskih konvoja.

Služba obezbeđenja drumskog konvoja u zoni visokog rizika je vrlo kompleksna. Njena organizacija počiva na osnovnim principima bezbednosne zaštite konvoja, ali je prilagođena bezbednosnim izazovima koji postoje u zonama visokog rizika. Veoma je važno održavanje i poštovanje marševske discipline. Marševska disciplina sastoji se u: održavanju određene brzine kretanja i određenih odstojanja između vozila, pridržavanju naređenih pravila u radio-saobraćaju, pridržavanju naređenih pravila prilikom reakcija na borbeni kontakt i reakcija na druge vanredne situacije.

Aktivnosti na zaštiti drumskog konvoja u zonama visokog rizika karakterišu nekonvencionalna borbena sredstva i metode, fleksibilni i prilagodljivi napadači, nepostojanje linija fronta, teško razlikovanje napadača kao meta od civila, kao i borbeni kontakti u naseljenim mestima.

Napadači na drumske konvoje u zoni visokog rizika su maštoviti i domišljati. Stalni napredak i inovacije u taktici (načinu delovanja) napada na drumske konvoje u zonama visokog rizika zahtevaju od bezbednosnih stručnjaka i praktičara u oblasti privatne bezbednosti da adekvatnim organizacionim, obavestajno-bezbednosnim i fizičko-tehničkim merama zaštite poboljšaju ukupnu bezbednost dodeljenog drumskog konvoja. Promenljivoj situaciji na terenu neophodno je konstantno prilagođavati sistem bezbednosnih mera kojima će se rizik od napada svesti na najmanju moguću meru i na najefikasniji način odgovoriti na napad na konvoj u zoni visokog rizika.

Mere u zaštiti drumskog konvoja u zoni visokog rizika zasnivaju se na iskustvima iz prakse, kao i na dostignućima nauka i naučnih disciplina. Stalno unapređenje obuke i priprema za zaštitu drumskog konvoja u zoni visokog rizika predstavlja osnovu za izvršenje ovakvog zadatka. U sistemu obuke i pripreme za zaštitu konvoja neophodno je šablonski predviđene sadržaje prilagoditi stvarnosti na terenu zone visokog rizika. Važno je poznavati i lokalne običaje, kao i mentalitet ljudi i plemena preko čije teritorije je određena maršruta drumskog konvoja.

Literatura

[1] Alexander, Naomi et al, „Body-borne IED detection: NATO DAT#10 BELCOAST 09 demonstration results“, *SPIE*, Vol.7670, 76700G (2010).

[2] Army Regulation 190–58, Military Police.

[3] December 2003 CALL Handbook No. 04-5, USSOCOM Combat Convoy Handbook, April 2004 Army CALL Handbook No. 03-6, Tactical Convoy Operations, March 2003 CALL Handbook No. 3-33, Convoy Leader Training, November 2003 CALL handbook No. 04-27, Convoy Leader Training, November 2004 Graphic Training Aid (GTA) 90-01-004 Logistics Convoy Operations GTA 90-01-001

[4] MPRI Convoy Leader Handbook, Revision VI, November 2004 CJTF-7 OIF Smart Card 2, Version 1.A.

[5] Singer, P. W. (2004), „The Private Military Industry and Iraq: What Have We Learned and Where To Next?“, DCAF Policy Paper, November.

[6] Срдановић, С.: Специфичности приватног обезбеђења у зонама високог ризика, Специјалистички рад, Криминалистичко-полицијска академија, Земун, 2014.

[7] Standard Operating Procedures Private Security Company „Al Salasel Al Fudhea Group“, 2012, Basra, Iraq.

[8] Standard Operating Procedures Private Security Company „Iron Hand Security“, 2013, Basra, Iraq.

[9] Transportation Movement Control, March 2000 ARTEP 55–506–10-MTP, Mission Training Plan for Movement Control Team, June 2002 FM 3-21.71(FM 7-7J).

[10] *Војна енциклопедија*, редакција војне енциклопедије, Графички завод Хрватске Загреб, Београд, 1962.

Internet izvori

[1] Convoy PlanInternet 17/09/2014, http://www.armystudyguide.com/content/SMCT_CTT_Tasks/Skill_Levels_2_4/1913794407-sl3-plan-convo.shtml

[2] Explosively formed penetrator – EFP, Internet 23/07/2014, http://en.wikipedia.org/wiki/Explosively_formed_penetrator.

[3] Improvised explosive device (IED), Internet 18/09/2014, http://en.wikipedia.org/wiki/Improvised_explosive_device, Alexander, Naomi et al, „IED detection: NATO DAT#10 BELCOAST 09 demonstration results“, *SPIE*, Vol.7670, 76700G (2010).

[4] Motorcycle Borne IED(MBIED), Internet 21/07/2014 https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CDMQFjAD&url=http%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2Fwiki%2FImprovised_explosive_device&ei=_bjzVJTxlUP4ygP9IYAg&usq=AFQjCNFNg5LDywxz1bI0tuc6Ww6aFwCoA

[5] Terrorism AnalystsInternet 21/09/2014, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/>

[6] Vehicle Borne IEDs (VBIEDs), Internet 21/07/2014, <http://www.globalsecurity.org/military/intro/ied-vehicle.htm>.

IZUČAVANJE NEPRIJATELJEVOG NAORUŽANJA I VOJNE OPREME U ASIMETRIČNOM RATU

Marko Pavlović
Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

Tehnički obaveštajni rad ili izučavanje neprijateljevog naoružanja i vojne opreme je jedna od vojnoobaveštajnih disciplina. Prikupljanje, obrada i korišćenje podataka o osobinama i mogućnostima protivničkih sredstava za vođenje oružane borbe predstavlja veliki izazov u eri asimetričnih ratova, prvenstveno zbog upotrebe improvizovanih naprava. Pojmovi koji se odnose na ovu oblast prezentovani su u radu korišćenjem definicije i klasifikacije. Istorijska metoda upotrebljena je za prezentovanje razvoja tehničkog obaveštajnog rada u SAD, a analizom sadržaja dostupne i relevantne literature navedene su struktura, glavne karakteristike i obeležja naučno-tehnološke obaveštajne zajednice SAD.

Ključne reči: *naoružanje, vojna oprema, obaveštajni rad, obaveštajno obezbeđenje, tehnički obaveštajni rad, TECHINT*

Uvod

Obaveštajni podaci imaju veoma veliku ulogu u procesu donošenja vojnih odluka na svim nivoima komandovanja. Samim tim, konstantan obaveštajni rad je jedan od preduslova za postizanje uspeha. U centru pažnje vojnoobaveštajnih organa nalaze se brojni zadaci koji se odnose na praćenje oružanih snaga neprijatelja. Svakako, zavisno od nivoa komandovanja, posebna pažnja posvećuje se onom delu neprijateljevih snaga koji mu se direktno suprotstavlja i koji ima najveći uticaj na izvođenje borbenih dejstava njegovih jedinica.¹ Jedan od težišnih zadataka obaveštajnog rada u borbenim dejstvima su i nove vrste naoružanja i vojne opreme² neprijatelja. Materijelno-tehnički faktor oružane borbe postaje sve značajniji u odnosu na ljudski faktor, prostor i vreme. Sofisticirana sredstva postaju autonomna u radu, broj operatora na njima se smanjuje, a težnja je da se umnogome smanji uticaj faktora vremena i prostora. Takođe, prema Bžežinskom, tehnologija je, pored vojnog, ekonomskog i kulturnog, jedan od četiri odlučujuća domena globalne moći.³ Stoga se praćenju razvoja i upotrebe novog naoružanja i vojne opreme protivnika pridaje sve veća pažnja.

¹ Grupa autora: „Obaveštajno obezbeđenje borbenih dejstava oružanih snaga”, udžbenik za vojne škole, SSNO, VIZ, 1980, str. 17.

² U daljem tekstu skraćeno NVO.

³ Bžežinski, Z.: „Velika šahovska tabla”, CID, Podgorica, 1999, str. 27.

Istorija obiluje pozitivnim i negativnim primerima prikupljanja, obrade i upotrebe podataka o novim vrstama naoružanja i vojne opreme neprijatelja. Taktičko-tehničke karakteristike, način upotrebe, stečena iskustva, ali i proces proizvodnje materijalno-tehničkih sredstava oduvek je u centru pažnje obaveštajnih organa. Ratovi na početku XXI veka uglavnom su okarakterisani kao asimetrični, posebno oni koje su vodile SAD i njihovi partneri. Tokom ovih ratova slabije strane su se koristile različitim naoružanjima ne serijske proizvodnje, prevashodno improvizovanim eksplozivnim napravama, protivoklopnim sredstvima i sl. Sve to dodatno je zakomplikovalo proučavanje naoružanja i vojne opreme protivnika. Sjedinjene Države, kao država sa dosta iskustava iz asimetričnih ratova, mogu da pruže jedan od primera koji govori o načinu na koji je organizovana ova vojnoobaveštajna disciplina i kolika se pažnja pridaje ovoj tematici.

U ovom radu su predstavljeni osnovni pojmovi vezani za prikupljanje i izučavanje neprijateljevog naoružanja i vojne opreme, organizaciju institucija zaduženih za tehnički obaveštajni rad u SAD i za metode prikupljanja, obrade i korišćenja podataka.

Definisanje termina

U Pravilu JNA obaveštajno obezbeđenje oružanih snaga⁴ prikupljanje obaveštajnih podataka je definisano kao najsloženija funkcija obaveštajnog obezbeđenja. Navedeno je pet načina putem kojih se ono vrši. To su: obaveštajno-operativna delatnost; izviđanje vidova, rodova i službi; ispitivanje ratnih zarobljenika i onih koji su prebegli; izučavanje neprijateljevih dokumenata, primeraka novog (nepoznatog) naoružanja i ostalih novih tehničkih i borbenih sredstava i vojne opreme; i izučavanje poverljivih, javnih i drugih publikacija (štampe, časopisa, pravila, udžbenika, meteoroloških izveštaja i sl.) i praćenje emisija neprijateljevih sredstava javnog informisanja. U nastavku se navodi da se podaci mogu prikupljati i korišćenjem raznih izvora i načina koje primenjuju stanovništvo i druge strukture van oružanih snaga, kao i razmenom obaveštajnih podataka sa prijateljskim i savezničkim zemljama.

U oružanim snagama zapadnih zemalja opšteprihvatan termin za izučavanje naoružanja i vojne opreme je tehnički obaveštajni rad.⁵ Termin „tehnika“ može označavati više pojmova. To su, pre svega, oruđa i oružja koje koristi čovek, a obuhvatniji i prihvaćeniji termin je oprema. Takođe, to su znanja, tj. skup metoda i njihovo korišćenje u bilo kom radu. U čisto vojnom kontekstu, tehnički obaveštajni rad je rad na naoružanju i opremi koje koriste oružane snage stranih država. U literaturi se često sreće termin inostrani materijal, koji je sinonim za naoružanje i vojnu opremu. On se koristi kao sveobuhvatni naziv za sisteme naoružanja, opremu, aparature, dokumenta i snadbevanje inostranih oružanih snaga ili ne vojnih organizacija. NVO koja je zarobljena tokom borbenih dejstava naziva se zarobljeni neprijatelj materijal.⁶ Stoga, pod pojmom tehnički u ovom slučaju podrazumevaju se oružja, oruđa i druga vojna oprema, a ne veštine, umešnost ili primena znanja. Osim toga, tehnički obaveštajni rad ne bi trebalo da bude mešan sa podacima dobijenim „pomoću tehničkih sredstava“. Na primer, prikupljanje podataka tehnič-

⁴ Група аутора: „Правило обавештајно обезбеђење оружаних снага“, ССНО, Београд, 1987, стр. 36.

⁵ Technical Intelligence, скраћено TECHINT.

⁶ Captured enemy materiel, скраћено CEM.

kim sredstvima, kao što su kamere i analiza dobijenih fotografija, ne predstavlja tehnički, već slikovni obaveštajni rad. Srodan termin je i naučno-tehnički obaveštajni rad. Međutim, to je samo podskup tehničkog obaveštajnog rada.

Tehnički obaveštajni rad

Tehnički obaveštajni rad je jedna od obaveštajnih disciplina. Ostale obaveštajne discipline su: obaveštajni rad sa ljudima; slikovni obaveštajni rad; elektronsko izviđanje; obaveštajni rad merenja i označavanja; kontraobaveštajni rad; obaveštajni rad javnih izvora i mnoge druge.⁷

Tehnički obaveštajni rad organizuje se sa namerom sticanja znanja o naoružanju i opremi oružanih snaga stranih zemalja. Primarna svrha tehničkog obaveštajnog rada je sprečavanje i izbegavanje iznenađenja vlastitih oružanih snaga u tehnološkom smislu. Ostali ciljevi rada su: prilagođavanje tehnologija koje su razvile druge države, procena inostranih naučnih i tehničkih mogućnosti i razvijanje protivmera namenjenih neutralisanju tehnoloških prednosti neprijatelja.

Znanje o karakteristikama i sposobnostima protivnikovog oružja dozvoljava nacijama da razviju efikasne protivmere. Proizvod tehničkog obaveštajnog rada su obaveštajni podaci dobijeni prikupljanjem i analizom strane vojne opreme i ostalih materijalno-tehničkih sredstava. „Tehnička informacija je informacija dobijena iz prikupljanja, obrade, analize i eksploatacije (korišćenja) podataka i informacija koje se odnose na inostranu opremu i materijal u svrhu predupređenja tehnološkog iznenađenja, procenivanjem inostranih naučnih i tehničkih kapaciteta i razvijanjem protivmera koje bi neutralisale protivnikove tehnološke prednosti”⁸.

U zavisnosti od nivoa komandovanja koje podržava, tehnički obaveštajni rad delimo na: naučno-tehnički obaveštajni rad i tehnički obaveštajni rad bojišta. Naučno-tehnički obaveštajni rad podržava nacionalni nivo vlasti (donosioci strateških odluka), dok tehnički obaveštajni rad bojišta podržava operativni i taktički nivo (komandanti korpusa, divizija i brigada).⁹ Što se tiče strategijskog nivoa u SAD, tehnički obaveštajni rad obezbeđuje da one i dalje ostanu najmoćnija sila na svetu kada se govori o vojnoj tehnici. Takođe, dostupnost raznovrsnih naprednih tehnologija na svetskom tržištu zahteva konstantno praćenje i sprovođenje protivmera u slučaju upotrebe tih tehnologija protiv SAD. Na operativnom i taktičkom nivou tehnologija utiče na vidove oružanih snaga, tj. na organizaciju, obuku, razvijanje vođstva i izvođenje operacija. Ukoliko bi neprijatelj u borbi koristio nove tehnološke mogućnosti, to bi izazvalo konfuziju i čak dovelo do nemogućnosti izvršenja misije. Zbog toga je tehnički obaveštajni rad ključan u procesu ranog identifikovanja neprijateljevih tehničkih mogućnosti i razvoju protivmera koje će koristiti komandirima i komandantima.

Dva su cilja tehničkog obaveštajnog rada: da osigura oružanim snagama SAD održavanje tehnološke prednosti u odnosu na protivnike i da izvodi pravovremenu i tačnu podršku borcima na bojištu.¹⁰

⁷ Field manual 2.0 „Intelligence”, *Headquarters Department Of The Army*, mart 2010, p. 1-21.

⁸ Joint Publication 1-02 „Dictionary of Military and Associated Terms”, *U.S. Department of Defense*, 15.10.2011., p. 296.

⁹ Grupa autora: „Introduction to battlefield technical intelligence”, Edition B, *US Army Intelligence Center*, Fort Huachuca, januar 1998., p.1-1.

¹⁰ Field Manual 34-54 „Technical intelligence”, *Headquarters, Department of the Army*, Washington, DC, 30.01.1998., p. 2-1.

Naučno-tehnički obaveštajni rad

Naučno-tehnički obaveštajni rad pokriva šire područje nego što je izučavanje neprijateljevog naoružanja i vojne opreme. Finalni proizvod je informacija dobijena prikupljanjem, procenom, obradom i tumačenjem inostranih naučnih i tehničkih informacija koje pokrivaju:

- inostrana dostignuća u osnovnim i primenjenim istraživanjima¹¹ i primenjenom inženjingu;
- naučne i tehničke karakteristike, sposobnosti i ograničenja svih inostranih vojnih sistema, naoružanja, sistema naoružanja i materijala;
- istraživanje i razvoj i metode proizvodnje ovih sistema.

Dakle, ova potdisciplina ne izučava samo naoružanje i vojnu opremu, već i način na koji je razvijena i proizvedena, proizvodne norme države ili organizacije koja je proizvodi i verovatne ekonomske i druge povlastice date projektu. Samim tim, tehnički obaveštajni rad, u njegovom najširem značenju, može ali i ne mora imati čisto vojni zahtev. Date naučne i tehničke informacije su važan dio nacionalne konkurentne pozicije na svetskom tržištu. Tako se naučno-tehnički obaveštajni rad upliće u ekonomski obaveštajni rad. Vlada SAD definisala je ekonomski obaveštajni rad kao „aktivnosti koje su sponzorirane od vlade ili usklađene obaveštajne aktivnosti kreirane sa ciljem da na nezakonit i prikriven način dođu u posed klasifikovanih dokumenata i/ili osetljive političke i zakonom zaštićene informacije agencija vlade SAD ili kompanija, stvarajući uslove za uvećanje šansi ekonomije druge države u konkurentskim aktivnostima i narušavanje ekonomske bezbednosti SAD-a”. Pojedini autori smatraju da su termini: industrijska špijunaža, ekonomska špijunaža ili korporativna špijunaža, sinonimi i predstavljaju oblik špijunaže koja se najčešće vrši u komercijalne svrhe, umesto iz čisto nacionalnih, bezbednosnih razloga. Sa druge strane, postoji podela po kojoj ekonomsku špijunažu izvode ili organizuju vlade stranih država i vrši se na međunarodnom nivou, dok se industrijska ili korporativna špijunaža češće javlja između nacionalnih kompanija ili korporacija. U najširem značenju obaveštajni rad konkurencije¹² predstavlja skup radnji na prikupljanju, obradi i korišćenju obaveštajnih podataka o proizvodima, kupcima, konkurentima i bilo kojem aspektu koji treba da podrži rukovodioce i menadžere u donošenju strateških odluka u okviru jedne organizacije. Obaveštajni rad konkurencije je etička i pravno-poslovna praksa, za razliku od industrijske špijunaže koja je nezakonita. Porteous¹³ identifikuje dva načina ekonomskog obaveštajnog rada: obaveštajni rad poslovnih pregovora i makroekonomski obaveštajni rad. Akt o ekonomskoj špijunaži¹⁴ u SAD iz 1996. godine deklarise kao ilegalne dve vrste aktivnosti: krađu poslovnih tajni za dobrobit stranih država i krađu poslovnih tajni u komercijalne svrhe.

¹¹ Osnovna istraživanja se bave uglavnom teorijskim problemima, vrše se uglavnom u laboratoriji (strogo kontrolisani uslovi) i primenjivost dobijenih rezultata je ograničena. Primenjena istraživanja se bave rešavanjem praktičnih problema (primenjivost u praksi) i vrše se uglavnom u tzv. „prirodnom ambijentu“.

¹² Competitive intelligence.

¹³ Porteous, S.: „Commentary No. 46: Economic Espionage (II)”, *Canadian Security Intelligence Service*, July 1994.

¹⁴ USAM Chapter 9-59.000, „Economic Espionage Act of 1996”, *United States Department of Justice Criminal Division*, February 27, 2013.

Sama kategorizacija jedne aktivnosti može biti složena ako neka od obaveštajnih agencija izvodi naučno-tehnički obaveštajni rad nad privatnim kompanijama koje su smeštene u njihovim zemljama. To postaje još složenije ako se informacije proslede organizacijama koje bi mogle izaći na tržište sa tim proizvodom i postati konkurentne. Pored toga, informacije ne moraju biti ukradene, već kupljene od operativaca ili poslovnih ljudi, a mogli bi ih iskoristiti inženjeri koji se bave tzv. reverznim inženjeringom, sa ciljem da tu tehnologiju iskoriste u vlastitim proizvodima. Ova pojava posebno je izražena pri izradi softvera, a manje u drugim oblastima. U posed neke vrste tehnologije iz SAD u toku 2005. godine pokušalo je da dođe 108 zemalja.¹⁵

Tehnički obaveštajni rad bojišta

Termin „bojište” označava svaku zonu operacija koju oružane snage SAD posedaju dok izvode pun spektar vojnih operacija. Misija elemenata KoV-a OS SAD koji izvode tehnički obaveštajni rad je podrška komandanata na taktičkom nivou u borbi i naporima da izvoju pobedu u bici. Kroz prikupljanje, obradu i korišćenje naučnih i tehničkih informacija i podataka, komandanti koriste analize i proizvode dobijene tehničkim obaveštajnim radom kako bi identifikovali i odgovorili na protivnikovu trenutnu tehnološku prednost.¹⁶ Misija tehničkog obaveštajnog rada osigurava da borci imaju jasno razumevanje potpunih tehnoloških sposobnosti svojstvenih za neprijateljevo naoružanje. Ovim znanjem borci prilagođavaju protivmere, operativne i taktičke postupke, ako su neophodni za uspešno izvršavanje dodeljene misije.¹⁷

Sadržaj tehničkog obaveštajnog rada

Zbog same prirode prikupljanja i obrade podataka sadržaj naučno-tehničkog obaveštajnog rada se razlikuje od tehničkog obaveštajnog rada bojišta.

Sadržaj naučno-tehničkog obaveštajnog rada

Sadržaj naučno-tehničkog obaveštajnog rada sastoji se od sledećih funkcija: planiranje i organizovanje, prikupljanje podataka, obrada podataka i korišćenje obaveštajnih podataka.

1. Planiranje i organizovanje naučno-tehničkog obaveštajnog rada

Nasuprot tehničkom obaveštajnom radu na taktičkom nivou, naučno-tehnološki obaveštajni rad na nacionalnom nivou teži da dođe u posed tehnologije stranih država putem obaveštajnog rada sa ljudima ili poslovnim kanalima, a manje zarobljavanjem inostrane opreme. Zbog toga je neophodno izvršiti detaljno planiranje i organizovanje celokupnog procesa, a posebno prikupljanja podataka.

¹⁵ Annual Report to Congress on Foreign Economic Collection and Industrial Espionage 2005., US National Counterintelligence Executive, *Office of the Director of National Intelligence*, 2005.

¹⁶ Grupa autora: „Introduction to battlefield technical intelligence”, Edition B, *US Army Intelligence Center*, Fort Huachuca, januar 1998. p.1-1.

¹⁷ Field Manual 34-54 „Technical intelligence”, *Headquarters, Department of the Army*, Washington, DC, - 30.01.1998., p. 1-1.

2. Prikupljanje podataka

Prikupljanje se najčešće izvodi tokom poslovnih odnosa, što uključuje oglasnu i prodajnu fazu. Takođe, značajna količina podataka dobija se pridobijanjem pojedinaca koji poseduju znanje. Ipak, najjednostavnije metode mogu biti i najisplativije. Neke od njih su: upućivanje zahteva za klasifikovanim, osetljivim ili kontrolisanim informacijama. Zatim, to su zajednički projekti i ulaganja, možda ne čak ni na ciljnoj tehnologiji, ali da bi doveo sakupljače obaveštajnih podataka u kontakt sa ljudima ili objektima sa osetljivim informacijama. Sledeći pristup je tzv. „ofšor rad”, tj. premeštanje kompanija u države u kojima se nalazi tehnologija, a u kojima je zaštita podataka mnogo složenija. Zatim, tu je nudičenje servisnih usluga ustanovama ili licima koja poseduju željene informacije. To može uključivati složeniju tehničku podršku, kao što su popravke ili testiranja, ali i jednostavne usluge, kao što su skupljanje i odvoz otpada, u kojem se mogu pronaći željene informacije. Čak i administrativni podaci koji su označeni kao zastareli, npr. platne liste, mogu odvesti do pojedinaca koji bi bili potencijalni saradnici za pristup informacijama. Svakako, sajamske manifestacije i različite vrste mitinga nude dosta informacija, a prilično je lako ući na takva mesta. Do podataka koji se nalaze u informacionim sistemima može se doći korišćenjem „spyware” programa ili drugih hakerskih tehnika.

Druga kategorija započinje sa ugovorima u kojima je vlada zemlje domaćina u potpunosti svesna da može biti izložena jačem ili slabijem uticaju špijunskih aktivnosti: „Od sredine 1980-ih, razvoj, proizvodnja i prodaja sistema naoružanja se vrtoglavo internacionalizovala kroz zajedničke razvojne programe koji su sponzorirani od strane vlada tih država i različitih vrsta industrijskih veza, uključujući međunarodne podugovore i timske dogovore, zajedničke poduhvate i prekogranične saradnje i nabavke”.¹⁸ Bivši direktor Centralne obaveštajne agencije Džejms Vulsli izjavio je sledeće: „Bilo da su ekonomske ili vojne prirode, većina američkih obavještajnih podataka dolazi iz otvorenih izvora. Ali pet odsto, koje su i najvažnije tajne mi dobijamo špijunažom, prislušivanjem komunikacija ili izviđanjem iz satelita”.¹⁹

Na kraju, nacije imaju različite poglede o tome šta sadrži ofanzivni, a šta defanzivni obaveštajni rad. Svakako, postoje države i obaveštajne službe čiji rad prevazilazi prikupljanje informacija, već za cilj imaju da utiču na događaje neposredno, bilo na makroekonomskom nivou ili prema firmama i kompanijama.

3. Obrada podataka

Obradu podataka vrše relevantne institucije. Najčešće su to različite vladine agencije, instituti ili same obaveštajne službe. Koja od institucija će obaviti obradu zavisi najpre od prirode i karakteristika prikupljenih podataka, ali i od mogućnosti i kapaciteta institucije.

4. Korišćenje obaveštajnih podataka

Poslednja faza predstavlja dobijanje finalnog proizvoda koji će zadovoljiti misiju i zadatke tehničkog obaveštajnog rada. Samim tim, obrađeni podaci i informacije biće dostavljeni donosiocima odluka na stratejskom nivou u vidu različitih izveštaja. Takođe, oni će biti iskorišćeni za preduzimanje konkretnih protivmera.

¹⁸ Grupa autora: „Defense Industrial Security: Weaknesses in U.S. Security Arrangements With Foreign-Owned Defense Contractors”, *U.S. General Accounting Office, GAO/NSIAD-96-64*, February 1996.

¹⁹ Porteous, S.: „Commentary No. 59: Economic / Commercial Interests and Intelligence Services”, *Canadian Security Intelligence Service, Commentary series*, July 1995.

Sadržaj tehničkog obaveštajnog rada bojišta

Operacije tehničkog obaveštajnog rada bojišta sastoje se od sledećih faza: prikupljanja, hitne ili predeksploatacije, početnog izveštaja, evakuacije (ukoliko je neophodna), detaljne obrade i analize i izrade i dostavljanja finalnih proizvoda.

1. Prikupljanje

U prikupljanju NVO i relevantnih pripadajućih dokumenata važnu ulogu ima slučajnost. Ova faza često započinje kada vojnik pronade interesantan i njemu nepoznat deo NVO na bojištu i izvesti o tome pretpostavljenog starešinu. Zatim, usled kvara na sredstvu, ono može da padne u ruke protivnika. Postoje i metode sistematskog prikupljanja razvijanjem tzv. „liste želja”. Prikupljanje se vrši kroz veći broj kanala, pa i komercijalnim, trgovačkim kanalima. Diplomatsko-konzularna predstavništva, kroz njihove aktivnosti, takođe mogu biti uključena u prikupljanje informacija o inostranom NVO.

2. Predeksploatacija i početni izveštaj

Nad informacijom ili sredstvom najpre će biti izvršena predeksploatacija, kako bi se utvrdilo da li predstavlja prednost neprijatelja. Ako se utvrdi da predstavlja, informacija ili sredstvo šalju se na detaljniju analizu. U međuvremenu, na osnovu obavljene predeksploatacije piše se početni izveštaj. Na osnovu njega izdaju se eventualna upozorenja komandirima i komandantima jedinica na terenu. Dakle, postoji obostrana zavisnost između boraca na bojištu i analitičara koji se bave tehničkim obaveštajnim radom. Komandanti i komandiri na operativnom i taktičkom nivou identifikuju, zarobljavaju, osiguravaju i evakušu zarobljeni protivnikov materijal koji je kasnije dostupan za obradu.

3. Evakuacija

Evakuacija se izvodi sa bojišta prema relevantnim institucijama u državi radi detaljne obrade. Može se izvršiti kopnenim, pomorskim ili vazдушnim putem. Jedan od najvažnijih zahteva prilikom transporta jeste da ne dođe do oštećenja zarobljene NVO.

4. Obrada (eksploatacija) zarobljenog materijala

Analitičari dobijaju zarobljeni protivnikov materijal, sprovode detaljnu obradu i preporučuju protivmere za prevazilaženje tehnološke prednosti neprijatelja. Drugi rezultat ove analize je razvoj nove tehnologije ili unapređenje postojeće. U svakom slučaju, krajnji rezultat je neutralisanje tehnološke prednosti protivnika. Ova faza uključuje različite tipove tehničkih i operacionalnih testova. Zbog toga je potrebno da postoje dobro razvijene procedure za testiranje različitih vrsta NVO. Testiranje često uključuje borbene i marševske radnje i testiranja kojima se sredstva ne uništavaju.

5. Izrada i dostavljanje finalnih proizvoda

Proizvod tehničkog obaveštajnog rada podrazumeva izradu raznovrsnih izveštaja i dokumenata. Ova dokumenta uključuju široki spektar materijala: od kratkih poruka i izveštaja napisanih na bojištu do sveobuhvatnih i detaljnih studija koje su pripremili istraživački timovi. U toku rata izrađuju se tehnički priručnici za pojedine delove NVO protivni-

ka, katalogi neprijateljeve opreme u kojima su prezentovane informacije o neprijateljevoj opremi, priručnici o oružanim snagama stranih zemalja i informacije koje se dostavljaju kroz različite vrste izveštaja i obaveštenja.

Mesto tehničkog obaveštajnog rada u poređenju sa drugim vojnoobaveštajnim disciplinama

Tehnički obaveštajni rad ima mnogo dodirnih tačaka, a u nekim slučajevima je i isprepletan sa drugim vojnoobaveštajnim disciplinama. Svakako, on naizmenično uključuje elemente slikovnog obaveštajnog rada, obaveštajnog rada merenja i označavanja i elektronskog izviđanja. Preklapa se sa obaveštajnim radom sa ljudima, iako neki teoretičari insistiraju da obaveštajni rad ljudi ne učestvuje u prikupljanju obaveštajnih podataka za tehnički obaveštajni rad. Po njima, „operativci tehničkog obaveštajnog rada imaju visoko specijalizovane zadatke, ali oni ne analiziraju šta je izvor i šta je značenje podataka. Sa druge strane, operativci koji se bave obaveštajnim radom sa ljudima zaduženi su da analiziraju svrhu i motive drugih ljudi”.²⁰ Ipak, najviše dodirnih tačaka ima sa obaveštajnim radom merenja i označavanja. On se deli na šest glavnih disciplina. To su: elektro-optički, nuklearni, geofizički, radarski, materijalni i radiofrekventni.²¹ Materijalni obaveštajni rad merenja i označavanja je jedna od vodećih obaveštajnih disciplina.²² Obuhvata prikupljanje, obradu i analize gasovitih, tečnih ili čvrstih materija. Ključan je u odbrani od nuklearno-radiloško-hemijsko-bioloških pretnji.²³ Razlikuje se od tehničkog obaveštajnog rada, ali postoje i podudaranja u radu. Da bi se razumela ova razlika, može se navesti primer različitih vrsta obrade i analiza pogonskog goriva nekog neprijateljevog sredstva kao što su protivoklopne rakete. Analitičari koji se bave tehničkim obaveštajnim radom radili bi sa zarobljenim sredstvom ili delovima tog sredstva da bi razumeli njegovu namenu, borbene osobine, taktičko-tehničke karakteristike, načine izvođenja borbenih i marševskih radnji i sl. Oni bi ga možda i ispalili pod kontrolisanim uslovima. Suprotno tome, analitičari koji se bave materijalnim obaveštajnim radom merenja i označavanja prikupili bi informacije o oružju uglavnom kroz izvođenje zapažanja prilikom neprijateljeve upotrebe oružja. Oni će saznati više o načinu na koji neprijatelj koristi oružje, dok će analitičari tehničkog obaveštajnog rada doći do podataka o načinu proizvodnje, održavanju i veštinama koje su potrebne za upotrebu oružja.

Razvoj tehničkog obaveštajnog rada u oružanim snagama SAD

Prvi put „Prikupljanje i proučavanje zarobljene opreme i materijala” kao jedna od funkcija obaveštajnog rada službe za snabdevanje oružjem i uslugama, kasnije poznate kao tehnička služba pominje se u osnovnom terenskom priručniku „Ispitivanje protivniko-

²⁰ Smith, R.: „HUMINT vs TECHINT”, www.cp.noym.net, 11.07.2007.

²¹ Field Manual 2-0, „Intelligence”, *Department of the Army*, Washington, DC, mart 2010., chapter 9.

²² Field Manual 2-0, „Intelligence”, *Department of the US Army*, May 2004, Chapter 9: Measurement and Signals Intelligence.

²³ „Operations Security Intelligence Threat Handbook”, Section 2: Intelligence Collection Activities and Disciplines, Interagency OPSEC Support Staff (IOSS), May 1996.

vog ljudstva, prebjega, dokumenata i materijala” iz 1939. godine. Naredni korak bio je formiranje obaveštajne sekcije u okviru tehničke službe 1940. godine. Terenski priručnik FM 30-15 „Ispitivanje protivnikovog ljudstva, prebega, dokumenata i materijala” donosi mnogo detaljnija uputstva za rukovanje zarobljenim materijalom. Prvi terenski priručnik FM 30-16 „Tehnički obaveštajni rad” objavljen je 1953. godine.

Tokom 1962. godine mnoge obaveštajne funkcije i resursi izvučeni su iz KoV-a i premešteni u okvir agencija Ministarstva odbrane. Posle 1962. godine tehnički obaveštajni rad sastoji se od obaveštajnih aktivnosti nekoliko organizacija, tj. svaki vid oružanih snaga ima instituciju koja se bavi ovom vrstom obaveštajnog rada.²⁴

Pored ostalih, 1962. godine formiran je „Centar za nauku i tehnologiju kopnenih snaga stranih država”,²⁵ koji je 1985. godine stavljen pod komandu obaveštajne agencije KoV-a. Novi terenski priručnik FM 34-54 „Tehnički obaveštajni rad bojišta” kojim je zamenjen FM 30-16 izašao je 1990. godine.

„Centar za nauku i tehnologiju kopnenih snaga stranih država” potčinjen je 1992. godine pod zajednički štab KoV-a, tj. pod Komandu za obaveštajno i bezbednosne poslove KoV-a. „Centar za nauku i tehnologiju kopnenih snaga stranih država” i „Centar za analizu pretnji” se 1994. godine stapaju u jednu organizaciju koja je nazvana „Nacionalni kopneni obaveštajni centar”. Njegova misija je izvođenje naučno-tehničkog obaveštajnog rada i vojnoobaveštajnog rada nad inostranim kopnenim snagama radi podrške vojnih komandanata, jedinica KoV-a, razvojnih centara, pa sve do donosioca odluka na nacionalnom nivou.

Pored ove organizacije, tehničkim obaveštajnim radom u oružanim snagama SAD bave se i obaveštajni elementi drugih rodova oružanih snaga SAD. To su: Nacionalni vazduhoplovni i svemirski obaveštajni centar koji je potčinjen Vazduhoplovnoj obaveštajnoj agenciji ratnog vazduhoplovstva SAD i jedna sekcija u okviru Obaveštajne kancelarije ratne mornarice koja sprovodi aktivnosti tehničkog obaveštajnog rada za potrebe ratne mornarice SAD.

Odbrambena obaveštajna agencija je primarna obaveštajna agencija Ministarstva odbrane, i u njenom sastavu deluju: „Raketni i svemirski obaveštajni centar” koji je zadužen za izvođenje naučnog i tehnološkog obaveštajnog rada na raketama zemlja-vazduh stranih zemalja, i sistemima balističkih raketa sa dometom manjim od jedan kilometar i „Nacionalni centar za medicinski obaveštajni rad” koja je, kako se pretpostavlja, jedina organizacija na svetu sa sveobuhvatnom misijom medicinskog obaveštajnog rada.

Na nacionalnom nivou SAD naučno-tehničke analize inostranih komunikacija i komunikacijske bazbednosne opreme, kao i inostranih istraživanja u ovom prostoru vrši Nacionalna bezbednosna agencija. Centralna obaveštajna agencija izvodi taktičke radnje na komunikacijama kako bi obmanula inostrane obaveštajne operacije.²⁶ Centar za naoružanje, obavještajno obezbeđenje, neproliferaciju i kontrolu naoružanja koji vodi CIA izvodi obaveštajnu podršku radi zaštite SAD od strategijskih pretnji i iznenađenja inostranim naoružanjem.²⁷

²⁴ Bolin, R. L.: „Army Technical Intelligence Chronology”, *University of Nebraska-Lincoln*, Lincoln, NE, 2005.

²⁵ Army Foreign Science and Technology Center

²⁶ <https://www.cia.gov/offices-of-cia/science-technology/index.html>

²⁷ <https://www.cia.gov/offices-of-cia/intelligence-analysis/organization-1/index.html>

Naučno-tehnološka obaveštajna zajednica

Naučno-tehnološka obaveštajna zajednica²⁸ zadovoljava ciljeve tehničkog obaveštajnog rada na nacionalnom nivou u miru, a strateške zahteve u ratu. Organizovana je da pronalazi i izučava strana tehnološka dostignuća. Koristi se analizom karakteristika i operativnih sposobnosti strane opreme koja se upotrebljava ili može upotrebiti u vojne svrhe. Iako je stratejska sigurnost primarni cilj NTOZ-a, ona ima i značajan udeo u zadovoljavanju zahteva na operativnom i taktičkom nivou. Komunikacije između NTO centara i jedinica za tehnički obaveštajni rad bojišta omogućavaju korišćenje njihovih sveobuhvatnih baza podataka i ekspertiza radi brzog zadovoljenja zahteva boraca.²⁹ Organizacijska struktura sistema odbrambene NTOZ SAD je sledeća:³⁰

Ministarstvo odbrane SAD (DOD)

- Odbrambena obaveštajna agencija (DIA)
 - Raketni i svemirski obaveštajni centar (MSIC)
 - Nacionalni centar za medicinski obaveštajni rad (NCMI)
- Kopnena vojska (Army)
 - Nacionalni kopneni obaveštajni centar (NGIC)
 - 203. vojnoobaveštajni bataljon (203rd MI bn)
- Ratno vazduhoplovstvo (Air Force)
 - Nacionalni vazduhoplovni i svemirski obaveštajni centar (NASIC)
- Ratna mornarica (Navy)
 - Mornarički tehnički centar za eksplozivne naprave (NAVEODTECHCEN)
 - Obaveštajna kancelarija ratne mornarice (ONI-23)

Pored ovih institucija, i mnogi drugi delovi oružanih snaga i Ministarstva odbrane SAD, ali i civilnih struktura, uključeni su u rad pojedinih sadržaja tehničkog obaveštajnog rada.

203. vojnoobaveštajni bataljon³¹

Jedinica koja u svom sastavu ima aktivnu i rezervnu komponentu sa više od 45 različitih vojnih veština je 203. VOb. Naslednik je VOb-a za strani materijal³² i 11. VO čete.³³ Namenjen je za pružanje obaveštajne podrške jedinicama na terenu, izviđanjem, prikupljanjem i taktičkom eksploatacijom oružja, opreme i drugog materijala koji je pronađen, zarobljen ili stečen širom sveta. Bataljon izvodi obuku o inostranom naoružanju, vozilima

²⁸ Scientific and Technical Intelligence Community (S&TI community), u tekstu skraćeno HTO3.

²⁹ Field Manual 34-54 „Technical intelligence”, *Headquarters, Department of the Army*, Washington, DC, 30.01.1998, p. 2-1.

³⁰ FM 2-22.401, „TECHINT Multi-service tactics, techniques, and procedures for technical intelligence operations”, *Air, land, sea application center*, DOD USA, 09.06.2006, p. 1-2.

³¹ U daljem tekstu skraćeno VOb.

³² Foreign Materijel Intelligence Battalion.

³³ Arnold, D. R.: „The 203d MI Battalion (Technical Intelligence) in Operation Iraqi Freedom”, *Military Intelligence Professional Bulletin*, Januar-March 2005, p. 41.

i drugoj opremi. Njegova misija tokom konflikta i rata jeste da izvodi pravovremenu obaveštajnu podršku koja proističe iz eksploatacije naoružanja, opreme i drugog materijala pronađenog, zarobljenog i stečenog unutar zone operacija. Ova jedinica može se rasporediti širom sveta, a odgovorna je i za dostavljanje informacija komandirima i komandan-tima na taktičkom nivou i drugim relevantnim korisnicima.³⁴ Samim tim, zahteve za izvođenje obaveštajnog rada dobija i od komandanata borbenih jedinica i od vođa sa nacionalnog nivoa.³⁵ U svom sastavu ima:³⁶ komandu i komandnu četu, četu za prikupljanje materijala, četu za eksploataciju, "C" tim za prikupljanje (detašman Mornaričkog tehničkog centra), "D" tim za prikupljanje (detašman analitičara obaveštajnog rada merenja i označavanja). Četa za prikupljanje materijala u svom sastavu ima tri tima za prikupljanje. Timovi su popunjeni obučanim vojnicima analitičarima, koji su zaduženi za inicijalnu identifikaciju i obradu protivnikovog NVO, a na osnovu zahteva za prikupljanje. Takođe, timovi pomažu i nadgledaju evakuaciju NVO prema elementima za obradu. Četa za eksploataciju sastoji se i od timova analitičara. Na čelu tima nalazi se komandir, a u okviru tima su analitičari različitih specijalnosti i to za: sisteme naoružanja, gusenična vozila, vozila točkaše, NHB opremu, sisteme za upravljanje vatrom, sisteme za upravljanje vatrom u avijaciji, presretačku i ometačku opremu, komunikacijsku opremu, medicinsku opremu i protivoklopne vođene rakete. "C" tim izvodi inicijalnu identifikaciju i obradu protivnikovog mornaričkog NVO. "D" tim pridodaje se timovima za prikupljanje radi obavljanja početnih analiza vezanih za obaveštajni rad merenja i označavanja.

Na terenu se načelno uspostavlja Centar za eksploataciju zarobljenog materijala³⁷ u kojem se vrši obrada materijala na taktičkom i operativnom nivou i priprema za slanje prema obaveštajnim centrima u SAD radi obrade na strateškom nivou. Lokaciju CEZM određuje komandant kojem je jedinica potčinjena na terenu. Ona bi načelno trebalo da bude razmeštena u neposrednoj blizini Centra za eksploataciju dokumenata,³⁸ Centra za ispitivanje i debriefing³⁹ i Područja za čuvanje zarobljene municije.⁴⁰ U CEZM ulaze komanda i komandna četa i četa za eksploataciju. Združeni centar za eksploataciju zarobljenog materijala⁴¹ formira se ako u njega ulaze i delovi za tehnički obaveštajni rad drugih vidova oružanih snaga, dok se Kombinovani združeni centar za eksploataciju zarobljenog materijala⁴² formira ako su u njegov rad uključeni pripadnici država saveznika. Misija svih centara je ista. CEZM ima ulogu centralnog organa za zarobljeno NVO neprijatelja i eksploataciju materijala na bojištu. Kao takav on:

- uspostavlja procedure za obradu i evakuaciju materijala u koordinaciji sa J-4,

³⁴ FM 2-22.401, „TECHINT Multi-service tactics, techniques, and procedures for technical intelligence operations”, *Air, land, sea application center*, 09.06.2006, p. II-1.

³⁵ FM 2-22.401, „TECHINT Multi-service tactics, techniques, and procedures for technical intelligence operations”, *Air, land, sea application center*, 09.06.2006, p. V-1.

³⁶ Field Manual 34-54 „Technical intelligence”, *Headquarters, Department of the Army*, Washington, DC, 30.01.1998, p. 3-3.

³⁷ Captured Materiel Exploitation Center (CEMC), u daljem tekstu skraćeno CEZM.

³⁸ Joint Document Exploitation Center (JDEC).

³⁹ Joint Interrogation and Debriefing Center (JIDC).

⁴⁰ Captured Ammunition Holding Area (CAHA), u daljem tekstu skraćeno CAHA.

⁴¹ Joint Captured Materiel Exploitation Center (JCMEC).

⁴² Combined Joint Captured Materiel Exploitation Center (CJCMEC).

- izrađuje i dostavlja taktičke obavještajne izveštaje i preliminarne tehničke izveštaje,
- nadgleda i rukovodi prikupljanjem materijala po prioritetu,
- obezbeđuje i održava popis celokupnog zarobljenog NVO neprijatelja,
- pomaže u organizovanju i izvođenju evakuacije NVO neprijatelja sa bojišta radi dalje obrade.

Komandant bojišta podržava aktivnosti CEZM pridodavanjem jedinica za obezbeđenje, eksperata za minsko-eksplozivna i ubojna sredstva, transportnih sredstava i drugih neophodnih elemenata radi izvršenja postavljenih zadataka. Komandanta i njegovog zamenika imenuje Odborbena obavještajna agencija (DIA) i odgovorni su za sveobuhvatne operacije i administraciju CEZM-a. Zavisno od uloge centra on se načelno sastoji od sledećih sekcija: Operativnog centra (zaduženog za planiranje i koordinaciju svih trenutnih i planiranih operacija uključujući raspoređivanje timova za prikupljanje), Centra za podršku (odgovornog za administrativnu i logističku podršku svim elementima CEZM), Centra za skladištenje, Komunikacionog centra, Centra za eksploataciju, oficira za vezu.⁴³ Oficir za vezu odgovoran je za obradu NVO na bojištu i dostavljanje informacija iz početnih izveštaja komandantu na terenu. On vrši koordinaciju sa komandantom bojišta radi transporta NVO sa terena do CEZM-a. Oficiri za vezu pridodaju se svakoj od jedinica koja je pod komandom komandanta bojišta.

CEZM i timovi za tehnički obavještajni rad proizvode tehničke obavještajne izveštaje i druge produkte koji se dostavljaju u J-2 putem prenosnih ili stacionarnih sistema za prenos podataka na daljinu, kao što su telekomunikacioni sateliti i različite vrste računarskih mreža. Prilikom raspoređivanja CEZM-a primenjuju se sledeće procedure:

- identifikacija. Manevarske jedinice identifikuju i izveštavaju o sumnjivom NVO koje ima obavještajnu vrednost putem izveštaja SALUTE.⁴⁴ Timovi za tehnički obavještajni rad mogu biti poslani na teren da potvrde tačnost identifikacije i izveštaja. Oni će, takođe, izvršiti planiranje izvođenja zadataka na strateškim objektima i lokacijama radi identifikacije NVO po glavnoj listi zahteva;

- procena. Kada je sredstvo identifikovano, CEZM procenjuje NVO kako bi odredio njegovu obavještajnu vrednost. Posebno se analiziraju nadogradnje i modifikacije sistema radi uočavanja potreba detaljne obrade;

- prikupljanje. Sva identifikovana sredstva koja imaju obavještajnu vrednost biće popisana. Zatim se vrši transport do CEZM ili CAHA. Municija će biti transportovana u SANA, a sva druga sredstva u CEZM. Sva sredstva biće podvrgnuta ograničenoj eksploataciji na licu mesta;

- obrada. Obradom se teže utvrditi tehničke karakteristike NVO. Izveštaji koji se dobijaju obradom dostavljaju se štabu na terenu, Odborbenoj obavještajnoj agenciji i drugim obavještajnim agencijama na strateškom nivou;

- prenos i distribucija. Informacije se od CEZM do nacionalnih obavještajnih centara prenose u roku od 24 do 48 sati kako bi se zadovoljili zahtevi (sl. 1).

- evakuacija. Evakuacija zarobljene neprijateljeve NVO zasnovana je na prioritetima ustanovljenim u glavnoj listi zahteva.⁴⁵

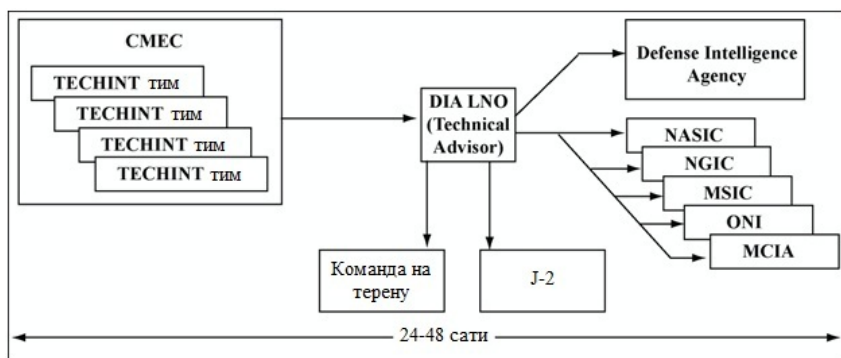
⁴³ Scientific and Technical Intelligence Liaison Officers (STILOs).

⁴⁴ Izviđački i obavještajni izveštaj o vizuelnom kontaktu koji se piše po sledećem obrazcu: veličina (size), aktivnosti (activity), lokacija (location), jedinica (unit), vreme (time) i oprema (equipment).

⁴⁵ Master requirements list.

Uloga i zadaci tehničkog savetnika Odbrambene obaveštajne agencije⁴⁶

Tehnički savetnik Odbrambene obaveštajne agencije primarno je element J-2 štaba koji je odgovoran za tehnički obaveštajni rad i kontrolu zahteva za zarobljene neprijateljeve NVO u CEZM. Obezbeđuje odgovarajuću koordinaciju neophodnu za postizanje maksimalno efikasnog prikupljanja, procene i obrade zarobljenog neprijateljevog NVO. Ukratko, on vodi brigu o tome da i nacionalni zahtevi sa terena za prikupljanje neprijateljevog NVO budu zadovoljeni.

Slika 1 – Tok podataka od CEZM do nacionalnih obaveštajnih centara⁴⁷

Izazovi asimetričnog ratovanja

Želja za borbom i pored tehničke nadmoći neprijatelja primoravala je slabije strane na vođenje gerilskih dejstava tokom čitave istorije ljudskog roda. Svoju inferiornost u naoružanju i tehnici gerilci su nastojali da nadomeste na različite načine. Jedan od načina su improvizovana sredstva među kojima se najviše ističu improvizovane eksplozivne naprave.⁴⁸ One se odlikuju jednostavnošću izrade, raznovrsnošću dizajna i velikim razornim dejstvom. Sve to usložava načine protivdejstva i postavlja izazov pred analitičare tehničkog obaveštajnog rada.

Raketni i svemirski obaveštajni centar je jedna od kancelarija Odbrambene obaveštajne agencije. Centar je zadužen za obradu obaveštajnih podataka iz svih izvora po pitanju inostranog naoružanja, pre svega namene, taktičko-tehničkih karakteristika, borbenih osobina i postupaka pri izvođenju marševskih i borbenih radnji. Konkretnije, cilj rada je produkovanje naučnih i tehničkih obaveštajnih procena stranih raketnih sistema, svemirskih programa i relevantnih struktura komandovanja i kontrole. Ove ekspertize služe svima – od boraca na prvoj liniji, stručnjaka za razvoj naoružanja, do ministra odbrane i donosioca političkih odluka i struktura bezbednosti u državi.⁴⁹ Centar je trenutno fokus-

⁴⁶ DIA LNOs (Technical Advisors).

⁴⁷ FM 2-22.401, „TECHINT Multi-service tactics, techniques, and procedures for technical intelligence operations”, *Air, land, sea application center*, 09.06.2006., p. V-6.

⁴⁸ Improvised explosive device, u daljem tekstu IEN.

⁴⁹ Morrison, L.: „Enemy weapons to be analyzed at new Redstone facility”, www.waff.com, 03.12.2012.

ran na proučavanje: terorističkih pretnji lakim raketnim naoružanjem, pretnju balističkim raketama kratkog dometa, pretnju raketama zemlja-vazduh dugog dometa koje mogu ugroziti prevlast SAD i saveznika u VaP-u i antisatelitsko naoružanje.

Raketni i svemirski obaveštajni centar smešten je u Kompleksu za obradu eksplozivnih ubojnih sredstava.⁵⁰ Naoružanje koje je dospelo u ruke američkih ili savezničkih vojnika donosi se u ovaj kompleks radi proučavanja. Improvizovane naprave stvaraju dodatne teškoće u radu, jer za njih ne postoje priručnici za rukovanje. Odgovorom na pitanje: „Kako neka naprava funkcioniše?“, ovaj odsek može proizvesti protivoružje. To zahteva analize različitih aspekata šta jedan sistem čini operativnim, a zatim načine pomoću kojih se može boriti protiv te naprave. Podaci se dobijaju iz različitih izvora i to putem: tehničkog obaveštajnog rada, elektronskog izviđanja, obaveštajnog rada sa ljudima, obaveštajnog rada javnih izvora, slikovnog obaveštajnog rada, obaveštajnog rada merenja i označavanja i sl. Obrada sistema naoružanja vrši se pored analize dobijenih obaveštajnih podataka i izvođenjem modeliranja i simulacijama, primenjenim istraživanjima, fizičkim analizama i na osnovu prethodnih analitičkih iskustava. U konkretnom slučaju za improvizovane eksplozivne naprave cilj je da se pronađu i odrede slabe tačke oružja i zajedničke osobine, tj. obrasce proizvodnje i upotrebe. Uzajamnim delovanjem sa korisnicima informacija razvijaju se taktike borbe i protivmere.

Privatne kompanije

U SAD postoje i privatne kompanije koje se bave obukom obaveštajnih timova koji izučavaju strani NVO. To su kursevi čije je plan i program u skladu sa standardima NATO-a i OS SAD. Na kursovima za operativce i inspektore za uklanjanje eksplozivnih naprava razvijaju se veštine neophodne za bavljenje ispitivanja okruženja posle incidenta sa IEN. Uloga ovih timova jeste da prikupljaju, sređuju, procenjuju i dostavljaju informacije o neprijateljevom naoružanju. Oni treba da na vreme dostave tačne i potpune izveštaje, a posebno taktičko-tehničke podatke o samom sredstvu. Ogromne količine dokaza ostaju na mestu incidenta i mogu biti iskorišćeni za: upoznavanje sa komponentama oružja, eksploziva i IEN; sa terorističkim ili pobunjeničkim akcijama; za razumevanje pretnji, tj. iskorišćavanje forenzičkih informacija radi utvrđivanja modela koji se ponavljaju u napadima, a radi presecanja lanaca snabdevanja i hvatanja počinitelja. Kursevi se organizuju širom sveta, a zavisno od zahteva korisnika i u područjima borbenih dejstava. Traju od 18 dana i duže, zavisno od zahtevanog stepena znanja i veština. Obuka najčešće uključuje i opremanje korisnika sa uređajima za pronalaženje i prikupljanje dokaza, opremom za merenje i određivanje položaja i zaštitnom opremom.

Zaključak

Obaveštajnoj delatnosti uvek je pridavan veliki značaj, a zbog ratova na početku XXI veka postao je još veći. Asimetrični sukobi uneli su jednu novu dimenziju u oružanu borbu, a to su improvizovana sredstva. Ona se ne proizvode serijski i nemaju pravila upotrebe. Samim tim, proučavanje neprijateljevog naoružanja i vojne opreme radi preduzimanja protivmera postaje

⁵⁰ Explosive Ordnance Exploitation Operations Complex.

složeno. Sjedinjene Države predstavljaju primer uložених ljudskih i materijalnih kapaciteta radi predupređenja tehnološkog iznenađenja na svim nivoima komandovanja. Iako pojedinačno oružje ili tehnologija retko znače razliku između konačne pobede ili poraza, ipak to može dati jednoj od strana u ratu odlučujuću prednost na bojištu. Takođe, buduće tehnološki sofisticirano bojište zahtevaće stručno obučene i opremljene timove za prikupljanje i delimičnu obradu neprijateljevog NVO, kao i naučnoistraživačke centre i institute, pa i privatne kompanije. Uloga svih ovih institucija na taktičkom nivou je zaštita snaga, a na strategijskom širok spektar delovanja – od borbe protiv terorizma do sprečavanja agresije druge države.

Literatura

- [1] Annual Report to Congress on Foreign Economic Collection and Industrial Espionage 2005., US National Counterintelligence Executive, *Office of the Director of National Intelligence*, 2005.
- [2] Arnold, D. R.: „The 203d MI Battalion (Technical Intelligence) in Operation Iraqi Freedom”, *Military Intelligence Professional Bulletin*, Januaru-March 2005.
- [3] Badovinac, D.: „Obaveštajno obezbeđenje – skripta za pitomce VA”, CVVŠ, 1979.
- [4] Bolin, L. Robert: „Army Technical Intelligence Chronology”, *University of Nebraska-Lincoln*, Lincoln, NE, 2005.
- [5] Bžežinski, Z.: „Velika šahovska tabla”, CID, Podgorica, 1999.
- [6] Ристић, С.; Алексић, Р.: „Вујаклија – лексикон страних речи и израза”, Просвета, Београд, 1980.
- [7] Grupa autora: „Defense Industrial Security: Weaknesses in U.S. Security Arrangements With Foreign-Owned Defense Contractors”, *U.S. General Accounting Office*, GAO/NSIAD-96-64, February 1996.
- [8] Група аутора: „Introduction To Battlefield Technical Intelligence”, *US Army Intelligence Center*, Fort Huachuca, January 1998.
- [9] Grupa autora: „Obaveštajno obezbeđenje borbenih dejstava oružanih snaga”, Udžbenik za vojne škole, SSNO, VIZ, Beograd, 1980.
- [10] Grupa autora: „Pravilo obaveštajno obezbeđenje oružanih snaga”, SSNO, VIZ, Beograd, 1987.
- [11] Grupa autora: „Taktika 2 – udžbenik za vojne akademije”, VIZ, Beograd, 1981.
- [12] „Economic Espionage Act of 1996”, *United States Department of Justice Criminal Division*, February 27, 2013.
- [13] Joint Publication 1-02, „Dictionary of Military and Associated Terms”, *U.S. Department of Defense*, 15.10.2011.
- [14] „Operations Security Intelligence Threat Handbook”, Section 2: Intelligence Collection Activities and Disciplines, *Interagency OPSEC Support Staff (IOSS)*, May 1996.
- [15] Porteous, S.: „Commentary No. 46: Economic Espionage (II)”, *Canadian Security Intelligence Service*, July 1994.
- [16] Porteous, S.: „Commentary No. 59: Economic / Commercial Interests and Intelligence Services”, *Canadian Security Intelligence Service*, Commentary series, July 1995.
- [17] Smith, R.: „HUMINT vs TECHINT”, www.cp.noym.net, 11.07.2007.
- [18] Field Manual 2-0, „Intelligence”, *Department of the Army*, Washington, DC, mart 2010.
- [19] Field Manual 2-22.401, „TECHINT Multi-service tactics, techniques, and procedures for technical intelligence operations”, *Air, land, sea application center*, DOD USA, 09.06.2006.
- [20] Field Manual 34-54 „Technical intelligence”, *Headquarters, Department of the Army*, Washington, DC, 30.01.1998.

SPREGA TROŠKOVA, MENADŽMENTA I SPOSOBNOSTI VOJSKE

Nedžad Imamović*

Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Sektor za budžet i finansije

Vojska i njeni sastavi, na svim nivoima organizovanja, misije i zadatke izvršavaju izvođenjem operacija. Za izvođenje operacija neophodno je da Vojska poseduje određene sposobnosti koje se pred nju postavljaju, odnosno definišu u vidu zahteva.

Da bi se utvrdio kapacitet Vojske za realizaciju zahteva za sposobnostima treba utvrditi trenutni nivo sposobnosti, pa zatim i potrebni nivo koji treba dostići u određenom momentu. U celokupnom tom procesu nemoguće je govoriti o razvoju i korišćenju sposobnosti, a da u to nisu direktno uključeni faktori troškova koji u krajnjem i opredeljuju dostizanje određenog nivoa sposobnosti. U zavisnosti od koraka, odnosno faze procesa upravljanja sposobnostima, može se govoriti o ulozi i značaju troškova, tačnije faktora i modela troškova koji se, u sprezi sa drugim faktorima, mogu primeniti radi dostizanja potrebnih sposobnosti. Krajnji cilj ovog procesa jeste spoznavanje prirode, strukture i veličine verovatnih budućih troškova koji će omogućiti izvršavanje svih alternativa strukture snaga i preko njihovog uticaja na razvoj i korišćenje sposobnosti Vojske nadoknaditi sve eventualne nedostatke koji budu identifikovani u procesu menadžmenta sposobnosti Vojske.

Ključne reči: *troškovi, menadžment, sposobnosti, Vojska*

Uvod

U modernoj armiji jedno od ključnih pitanja ukupne ekonomske i finansijske efikasnosti je element funkcije sposobnosti i spremnosti da se u okviru ograničenih sredstava ostvare maksimalni rezultati. Ključno pitanje je može li se obezbediti sposobnost Vojske za izvršenje misija i zadataka uz što manje angažovanje finansijskih sredstava, tj. uz što manje troškove.

Operacije koje izvodi Vojska, bilo da se preduzimaju u miru ili ratnom stanju, posmatramo kao preduzetničke, odnosno poslovne aktivnosti, jer jedino tako, sa aspekta troškova, možemo ih dosledno predstaviti i meriti efekte troškova na izvršenje tih operacija, odnosno aktivnosti. Ovde su, dakle, neophodni merljivi rezultati koji će dosledno i precizno oslikati odnos između troškova (vremenskog rasporeda budžeta – finansijskog plana), s jedne strane, i ciljeva ostvarivanja performansi – sposobnosti Vojske, s druge strane.

* Pukovnik doc. dr Nedžad Imamović je načelnik Računovodstvenog centra.

Pojmovna određenja troškova, menadžmenta i sposobnosti

Da bismo mogli da sagledamo i analiziramo mesto i ulogu troškova u procesu upravljanja sposobnostima Vojske, potrebno je, pre svega, spoznavanje pojmovnih određenja troškova, menadžmenta i sposobnosti, kao kategorija koje na kraju čine jednu celinu, odnosno zaokružuju taj proces.

Troškovi (engl. costs, nem. kosten) predstavljaju vrednovanu potrošnju proizvodnih faktora koja je potrebna za proizvodnju i prodaju poslovnih učinaka i za očuvanje preduzeća. Svaki put *kada se neki od resursa uloži* u proces ostvarenja cilja (npr. materijalni resursi, finansijska imovina ili čovekov umni i fizički rad) zbog stvaranja učinaka u obliku proizvoda ili usluga, *prouzrokuje se trošak*. U procesu stvaranja učinaka *pojava troškova je nužnost*. Prema pojmovnom određenju u najužem smislu troškovi predstavljaju svesno uništavanje korisnih resursa u procesu proizvodnje s namerom da se u zamenu za to dobiju još korisniji proizvodi, odnosno neki drugi učinci. Dakle, može se reći da troškovi predstavljaju vrednosno izražene utroške rada, materijala, trajne i tekuće imovine, te tuđih usluga zbog ostvarivanja određenih učinaka (proizvod, roba ili usluga). Pošto troškovi, definitivno, predstavljaju vrednosno ili novčano izražena trošenja u stvaranju učinka, u ovom slučaju razvoju i korišćenju sposobnosti Vojske, u toj zavisnosti sve je podređeno nastojanju da se dostignu planirane sposobnosti uz minimalne troškove.

Menadžment možemo posmatrati kao naučnu disciplinu, složen proces upravljanja i, na kraju, kao određeni sistem vlasti. On mora da razume i predvidi obim šansi i opasnosti koje se nalaze u okruženju i da, imajući u vidu jake i slabe strane određenog subjekta, odredi način ponašanja i poslovanja tog subjekta.

Prema Australijskoj grupi za razvoj sposobnosti (Australian Capability Development Group), sposobnost je moć za ostvarenje željenog operativnog efekta u konkretnom okruženju i u određenom vremenu, kao i za održavanje tog efekta u projektovanom periodu. Sposobnost je uspostavljena kroz fundamentalne ulaze, kao što su: organizacija, personal, kolektivna obuka, glavni sistemi, zalihe, objekti, podrška, komandovanje i upravljanje.¹

Termini – kapaciteti, sposobnosti i mogućnosti nemaju precizno definisano značenje i ne pravi se uvek jasna distinkcija između pojmova koje označavaju. Naprotiv, često se koriste kao sinonimi ili im se u autorskim pristupima daje konkretno značenje za određenu analizu ili saopštenje. Problem se usložava kada se u okviru kategorijalnih pojmova izvode novi pojmovi uz dodatak različitih atributa. To se najbolje vidi u okviru pojma sposobnosti iz kojega se izvode operacijske i funkcionalne sposobnosti.²

Sposobnosti su određene preko više međusobno uslovljenih elemenata sposobnosti za izvršavanje zadataka u savremenom kontekstu oružanih sukoba i izvršavanja drugih

¹ Australijska grupa za razvoj sposobnosti (Australian Capability Development Group) u članku M. Kovača: „Pojam, elementi i činioci operacijskih (operativnih) i funkcionalnih sposobnosti“, Vojno delo, br. 1, Beograd, 1997. str. 227.

² M. Kovač, Pojam, elementi i činioci operacijskih (operativnih) i funkcionalnih sposobnosti“, Vojno delo, br. 1, Beograd, 1997. str. 220.

misija i zadataka. Elementi sposobnosti mogu se na različite načine precizirati u odnosu na namenu, veličinu i složenost vojnoorganizacionog sistema.

Upravljanje sposobnostima Vojske, shodno prethodnim pojmovnim određenjima, ne predstavlja ništa drugo no proces upravljanja kapacitetima, sposobnostima, odnosno njenim mogućnostima radi ostvarenja definisanih ciljeva, misija i zadataka kroz planiranje, razvoj i korišćenje sposobnosti. Kroz ovaj proces, koji, kao što ćemo videti, predstavlja jedan cikličan proces, do punog izražaja doći će troškovna komponenta koja, u suštini, opredeljuje tok celokupnog procesa.

Sposobnosti kao rezultat procesa planiranja

Suština postojanja i funkcionisanja procesa operativnog planiranja u Vojsci jeste da se u tom procesu utvrđeni zadaci pretvaraju u potrebne sposobnosti, a te sposobnosti dalje se izražavaju finansijskim sredstvima potrebnim za njihov razvoj, što nije ništa drugo nego cena koštanja. Određivanje bilo koje vrste sposobnosti, odnosno mogućnosti Vojske (operativne, funkcionalne i borbene) nije samo sebi cilj. To, veoma često, predstavlja i suštinsko pitanje u procesu odlučivanja o upotrebi Vojske, odnosno njenih snaga. Pored aktuelne i perspektivne dimenzije, te sposobnosti ili mogućnosti mogu se određivati i u istorijskom kontekstu, na osnovu analize ratova, oružanih sukoba i borbenih dejstava, a radi što objektivnijeg sagledavanja uzroka koji su doveli do određenog toka i ishoda pomenutih oblika borbe. U gotovo svim dosadašnjim analizama saznanja o stanju i sposobnostima Vojske učinjen je napor da se u logičkom i procesnom smislu definisanja sposobnosti, kapaciteta i određivanja borbenih mogućnosti ukaže na prirodu i osnovna obeležja između tih pojmova, polazeći prvenstveno od misija i zadataka Vojske. Operacijske sposobnosti i borbene mogućnosti bilo kojeg vojno organizacionog sistema uslovljene su činiocima iz domena sociopsiholoških karakteristika ljudskog faktora, taktičko-tehničkih karakteristika oružja i opreme i uslova u kojima se planiraju i izvršavaju zadaci ili izvode borbena dejstva.³

Činioci sposobnosti troše određena materijalna i finansijska sredstva, kako bi od ulaznih resursa sistema odbrane doveli do razvoja potrebne sposobnosti. Kako činioci sposobnosti na ovaj način utiču na razvoj, odnosno sticanje sposobnosti, oni proizvode troškove razvoja određene sposobnosti, odnosno investicione troškove sposobnosti.⁴ Činioci sposobnosti su eksternog i internog karaktera u odnosu na vojnoorganizacioni sistem koji se posmatra. Činioci razvoja sposobnosti sistema odbrane i Vojske Srbije su: strategija i doktrina, organizacija, kadrovi, obrazovanje, obuka, naoružanje i vojna oprema, infrastruktura i interoperabilnost.⁵

1. Strategija i doktrina podrazumevaju osnovne principe koji usmeravaju upotrebu vojnih snaga usmerenu na dostizanje ciljeva operacije.

³ M. Kovač, Pojam, elementi i činioci operacijskih (operativnih) i funkcionalnih sposobnosti“, Vojno delo, br. 1, Beograd, 1997. str. 219.

⁴ Митар Ковач, Дејан Стојковић и Влада Митић, Модел прорачуна оперативних трошкова оперативних способности у фази извођења мултинационалних операција, Војно дело, зима/2014, стр. 229.

⁵ Божидар Форца, Стратешки менаџмент у систему одбране, Војно дело зима/2011, стр. 208.

2. Organizacija predstavlja specifičan sistem veza i odnosa različitih elemenata Vojske ili njenih delova. Organizacija uključuje i određivanje strukture kadra koja je potrebna za funkcionisanje i održavanje operacijskih sposobnosti.

3. Kadrovi predstavljaju ukupni ljudski potencijal Vojske ili njenih delova koji svojom raspoloživošću, stručnošću, psihofizičkom spremnošću i moralno-psihološkom pripremljenošću podržava razvoj sposobnosti potrebnih za izvođenje operacija.

4. Nnaoružanje i vojna oprema predstavljaju sva materijalna sredstva potrebna za izvođenje vojnih operacija.

5. Obuka je proces sticanja znanja, veština i navika u kojem se pojedinci i jedinice Vojske osposobljavaju za izvođenje operacija, odnosno za izvršavanje dodeljenih misija i zadataka.

6. Obrazovanje je proces sticanja znanja koji predstavlja dodatak obuci i iskustvu koji se sprovodi radi formiranja kompetentnih pojedinaca.

7. Infrastruktura obuhvata komplekse i objekte koje koristi Vojska ili njeni delovi u izvođenju operacija ili održavanju operacijskih sposobnosti.

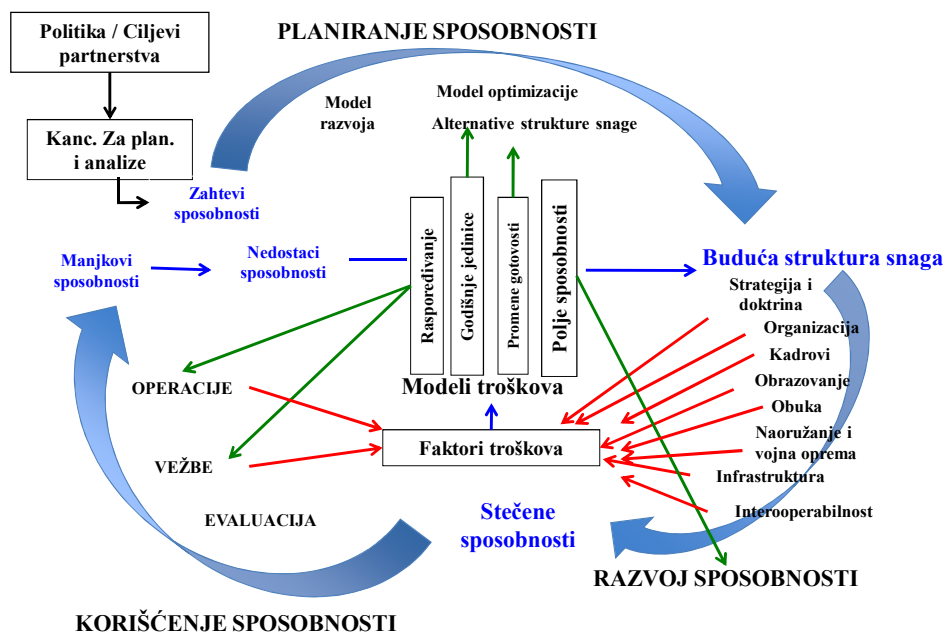
8. Interoperabilnost predstavlja usvojen sistem pravila, procedura i tehničkih rešenja i poznavanje stranih jezika radi realizacije zajedničkih aktivnosti sa snagama drugih država.

Uloga i značaj troškova za planiranje, razvoj i korišćenje sposobnosti Vojske

Može se reći da je razvoj sistema odbrane stalan i evolutivan proces. Određen je, pre svega, stratezijskim usmerenjima i stimulisan tehnološkim dostignućima, a ukoliko govorimo o ograničenjima ona se ogledaju kroz ekonomske i političke faktore. Iz svega navedenog proizilazi da je cilj planskog pristupa razvoju sistema odbrane održavanje potrebnih odbrambenih sposobnosti u vreme smanjenja javnih rashoda i povećanja zahteva za efikasnost, odgovornost i transparentnost u procesima nabavke. U okviru celokupnog procesa najznačajnije mesto zauzima planiranje razvoja Vojske.

Planiranje razvoja Vojske, zasnovano na sposobnostima, prilagođeno je savremenom bezbednosnom kontekstu, u kojem nema jasne podele na prijatelje i neprijatelje. Ovaj tip planiranja priprema vojne snage za budućnost, ali ne u smislu borbe protiv konkretnog neprijatelja, već u smislu prepoznavanja budućih misija i zadataka vojnih snaga i opštih sposobnosti neophodnih za njihovo izvršenje. To je planiranje u uslovima neizvesnosti, čija je svrha stvaranje vojnih sposobnosti koje mogu adekvatno da odgovore na širok spektar savremenih izazova i pretnji, uz prihvatljive rizike.

Potrebne sposobnosti razvijaju se i održavaju u okviru dodeljenih finansijskih sredstava. Upravo stoga, sprega troškova i sposobnosti jeste ključni faktor koji obezbeđuje uspeh celokupnog procesa razvoja Vojske, kao i sistema odbrane u celini. Na šematskom prikazu (šema 1) moguće je sagledati i spoznati mesto troškova u upravljanju sposobnostima Vojske, čije rezultate dalje možemo koristiti u analizi troškova njenog funkcionisanja i sistema odbrane kao celine.

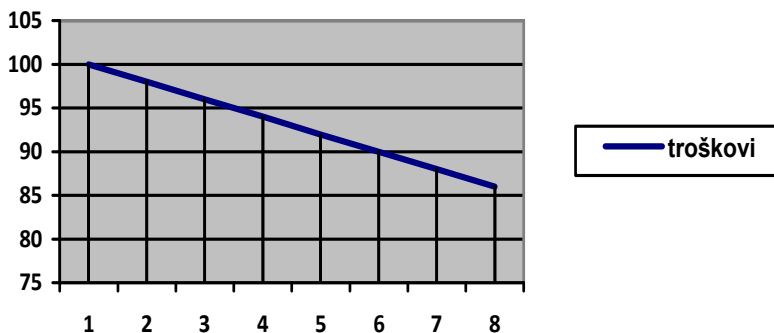
Šema 1 – Troškovi u procesu upravljanja sposobnostima Vojske

Iz prikazane šeme vidljivo je da je za razvoj određene sposobnosti Vojske potrebno, preko činilaca sposobnosti, ispoljiti određeno dejstvo, a to delovanje „de facto” utiče na faktore troškova koji opet kreiraju izvesne modele troškova. Skladan razvoj jedinica i ustanova takođe se ne može obezbediti bez integralnog planiranja razvoja svih njihovih elemenata (organizacije, kadrova, objekata, naoružanja i opreme i potrebe njihovog funkcionisanja).⁶ Takođe, iz šeme se vidi da je neophodno permanentno ulaganje u razvoj svakog činioaca sposobnosti, kako bi rezultat – razvoj sposobnosti dostigao najviši mogući nivo. Samo na takav način obezbediće se stečene sposobnosti koje omogućavaju upotrebu Vojske u konkretnim oblicima (evaluacija, vežbe, operacije). Korišćenje sposobnosti, samo po sebi, opet izaziva izvesne implikacije na troškove, jer svaka vrsta aktivnosti ili operacija uzrokuje trošenje sredstava. Dakle, kroz dejstvo i uticaj činilaca sposobnosti i oblika upotrebe Vojske na faktore i modele troškova počinjemo, u pravom smislu, da spoznajemo ulogu i značaj troškova u upravljanju sposobnostima Vojske. Da bismo koliko-toliko dosledno iskazali taj uticaj i dejstvo na troškove, navešćemo kakva je dinamika troškova kod aktivnosti (evaluacija, vežbe i sl.) i operacija.

Sa stanovišta obima zadatka i potrebnog vremena za adaptiranje strukture organizacije, troškovi se mogu podeliti na fiksne, varijabilne i relativno fiksne. Fiksni su oni koji se u ukupnom iznosu ne menjaju sa promenom obima zadatka. Oni su posledica angažovanja resursa (ljudi i sredstava) koji se ne mogu adaptirati u kraćem periodu. Posmatrajući duži period, svi troškovi su varijabilni, jer je u tom vremenu moguće izvršiti adaptaciju resursa prema svakom obimu zadatka. Varijabilni su oni troškovi koji rastu sa obimom zadatka, a

⁶ Nikola Čubra, Planiranje razvoja oružanih snaga, Vojna ekonomska akademija, 1973, str. 34.

opadaju sa smanjenjem. Njihov rast ili opadanje može se kretati u odnosu na obim zadatka proporcionalno, degresivno ili progresivno. Relativno fiksni troškovi su oni koji nastaju usled povećanja veličine zadatka iznad određenog obima, što ima za posledicu dopunska ulaganja za koja ne bi postojala potreba da nije došlo do povećanja zadatka.⁷

Grafikon 1 – Promene troškova u odnosu na period angažovanja resursa

Posmatrajući i analizirajući ponašanje troškova kod pojedinih aktivnosti, zaključujemo da, ukoliko se obim aktivnosti ne menja, većina troškova ostaje na istom nivou, jer nema velikih uticaja na njihovu dinamiku i strukturu. Personalni troškovi su u najvećem delu nepromenjeni, dok kod operativnih troškova može doći do izvesnih oscilacija ukoliko određena aktivnost traje duži rok (povećavaju se troškovi goriva, maziva i energenata, povećane su potrebe za održavanjem tehnike, opreme i objekata, veći su troškovi ishrane, smeštaja, odeće i obuće i slično). U domenu investicionih troškova nisu izražene velike potrebe za novom opremom, ali opet na duži rok mogu biti izražene potrebe za završetkom određenih delova opreme ili pak celih sklopova, tj. uređaja.

Kod operacija, kao najvišeg stepena korišćenja sposobnosti Vojske, za pripremu se troše znatna sredstva u pogledu obuke ljudstva, opremanja naoružanjem i opremom, dok personalni troškovi u toj fazi ne trpe značajnije promene. Samim otpočinjanjem operacije menja se struktura i dinamika troškova, pa tako, zavisno od vrste, vremena i mesta operacije, dolazi do naglog porasta personalnih troškova (uvećanja plate, dodaci i naknade i druge prinadležnosti koje pripadaju po osnovu učešća u operaciji) koji u masi znatno uvećavaju ukupne troškove Vojske. Operativni troškovi, takođe, znatno rastu (povećava se utrošak goriva i maziva, potrebe za održavanjem i opravkama su sve veće zbog povećanog napreznja tehnike, troškovi medicinske podrške takođe rastu zbog izloženosti ljudstva posebnim uslovima i povećanom napreznju, troškovi ishrane znatno su veći u odnosu na svakodnevno funkcionisanje sistema, veći je utrošak municije i drugih sredstava). Jedino troškovi investicija nisu izraženi u velikoj meri, jer se ne ulaže u sredstva i tehniku, kao ni u izgradnju objekata. Izuzetak može predstavljati dugotrajna operacija, gde je neminovno angažovati nova sredstva i tehniku. Sve vrste troškova se dodatno, odnosno višestruko uvećavaju ukoliko se operacija izvodi van granica zemlje (transport ljudstva i tehnike, međunarodne takse i druga davanja, kao i sve vrste troškova koji proizilaze iz boravaka na teritoriji druge države).

⁷ Nikola Čubra, Planiranje razvoja oružanih snaga, Vojna ekonomska akademija, 1973, str. 129.

Dakle, za dosledno prezentovanje sprege troškova, menadžmenta i sposobnosti Vojske neophodno je, pre svega, izgraditi kompleksnu strategiju upravljanja troškovima, zatim je implementirati u upravljački proces, tj. menadžment sistema odbrane i Vojske, a na kraju, kao konačan ishod, sve to integrisati u upravljanje njenim sposobnostima, što je svakako najviši stadijum u celokupnom procesu.

Implementacija strategije vođenja troškova u sistemu odbrane, u skladu sa raspoloživim sredstvima za izgradnju datih sposobnosti, nije garant da će doći u potpunosti do realizacije definisanih zadataka i misija Vojske, kao i njene društvene uloge uopšte. Dodeljivanje sredstava prema sposobnostima jeste potreban uslov, ali nije dovoljan. Naime, „kretanje” troškova u okviru definisanih kategorija, a posebno ponašanje posmatranih kategorija troškova u sistemu odbrane od bitnog je značaja za realizaciju misija i zadataka Vojske kao institucije.⁸

Zaključak

Osnovna strategija daljih tokova funkcionisanja i prilagođavanja organizacije sistema odbrane i Vojske jeste strategija razvoja sposobnosti. Dakle, menja se pristup od strategije projektovanja snaga, koja je preovladavala decenijama u okruženju, ka strategijski potrebnim sposobnostima sistema odbrane i Vojske. Ta strategija polazi od dugoročnih, srednjoročnih i kratkoročnih ciljeva sistema, a u fokus stavlja ključne operativne sposobnosti Vojske Srbije, koje se realizuju preko činioca razvoja sposobnosti.

Za razvoj sposobnosti Vojske, a kasnije i korišćenje tih sposobnosti, kako u miru tako i u ratu, neophodno je planiranje sposobnosti koje proističe iz definisanih ciljeva i zahteva za određenim sposobnostima. Ti ciljevi i zahtevi definišu se, pre svih, strateškim dokumentima kao što su Strategija nacionalne bezbednosti, Strategija odbrane i niz drugih strateško-planiranih dokumenata.

Literatura

[1] Кнежевић Милена, Благојевић Срђан: Стратегија вођења трошкова у систему одбране, *Војно дело*, 2/2009, Београд, стр. 148-170.

[2] Ковач Митар: Појам, елементи и чиниоци операцијских (оперативних) и функционалних способности, *Војно дело*, 1/1997, Београд, стр. 217-247.

[3] Ковач М., Стојковић Д. и Митић В.: Модел прорачуна оперативних трошкова оперативних способности у фази извођења мултинационалних операција, *Војно дело*, зима/2014, стр. 227-236.

[4] Robbins и други: *Менаџмент*, Дата статус, Београд, 2005.

[5] Стратегијски преглед одбране Републике Србије, 2009.

[6] Форца Божидар: Стратешки менаџмент у систему одбране, *Војно дело*, зима/2011, Београд, стр. 196-220.

[7] Čubra Nikola: *Planiranje razvoja oružanih snaga*, Vojna ekonomska akademija, 1973.

[8] <http://edukacija.rs/poslovne-vestine/menadzment/strategijski-menadzment>

⁸ Милена Кнежевић, Срђан Благојевић, Стратегија вођења трошкова у систему одбране, *Војно дело* бр. 2/14, 2009, стр. 164.

⁹ Божидар Форца, Стратешки менаџмент у систему одбране, *Војно дело* зима/2011, стр. 208.

UNAPREĐENJE NAČINA FINANSIRANJA UNIVERZITETA ODBRANE SA STANOVIŠTA STRATEGIJSKOG UPRAVLJANJA

Dragić B. Marić*

Univerzitet u Prištini (Kosovska Mitrovica), Ekonomski fakultet

Aleksandar S. Neševski

Univerzitet odbrane u Beogradu, Vojna akademija

Univerzitet odbrane u Beogradu organizaciono pripada sistemu odbrane, za čije potrebe težišno obrazuje kadrove. Iz te posebnosti, u odnosu na druge univerzitete, proističe i značajna činjenica da ovaj univerzitet skoro u potpunosti posluje sredstvima u državnoj svojini. Radi uspešnog funkcionisanja potrebno je obezbediti redovnost i pravovremenost njegovog finansiranja kao budžetskog korisnika. Cilj istraživanja u ovom radu je dokazivanje da bi se finansiranje Univerziteta i njegovo poslovanje znatno poboljšalo ukoliko bi mu se dodelio status direktnog budžetskog korisnika. Takav stav autori zasnivaju na sagledavanju međusobne povezanosti faza sadašnjeg procesa finansiranja: planiranja novčanih sredstava, odobravanja planova rashoda, donošenja planova nabavki i realizacije, odnosno utroška odobrenih sredstava. Ocenjuju da je taj postupak dugovremen, usporen, dakle neodgovarajući sa stanovišta potreba Univerziteta koje su podložne bržim promenama. U pripremi rešenja za postavljeni problem istraživanja sagledana su strana iskustva po pitanju statusa vojnoobrazovnih institucija – univerziteta odbrane SAD, Republike Rumunije i Republike Češke. Takođe, predstavljen je status posebnih organa državne uprave u sastavu Ministarstva odbrane – Inspektorata odbrane, Vojnoobaveštajne i Vojnobezbednosne agencije. Razmatranje položaja navedenih organa državne uprave omogućilo je zasnivanje stava o potrebi takvog statusa i za Univerzitet odbrane Republike Srbije. Ipak, pre konačnog predloga, sprovodi se i empirijsko istraživanje, metodom ispitivanja i tehnikom anketiranja. Predstavljenim rezultatima u zaključku rada potvrđena je zasnivajuća hipoteza o potrebi dodele Univerzitetu odbrane statusa direktnog budžetskog korisnika. On bi omogućio unapređenje faze planiranja i izvršenja odobrenih budžetskih sredstava, celishodniju upotrebu sopstvenih prihoda, kao i druge povoljnosti po pitanju finansijskog poslovanja Univerziteta. Time bi se, po uverenju autora, ostvarile znatne uštede u trošenju budžetskih sredstava, kao i povoljnije mogućnosti njihovog strategijskog upravljanja.

Ključne reči: finansiranje Univerziteta odbrane, strategijsko upravljanje, direktni budžetski korisnici, sopstveni prihodi

* Doc. dr Dragić B. Marić je pukovnik u penziji. dragic.maric@pr.ac.rs

Univerzitet odbrane u Beogradu je samostalna visokoškolska ustanova koja obavlja delatnost visokog obrazovanja kroz akademske studije prvog, drugog i trećeg stepena, iz više naučnih oblasti u okviru obrazovno-naučnih polja društveno-humanističkih, tehničko-tehnoloških i medicinskih nauka [1, 2].¹ U okviru delatnosti visokog obrazovanja Univerzitet obavlja i naučnoistraživački rad kroz osnovna, primenjena i razvojna istraživanja koja su u funkciji unapređenja i osavremenjivanja obrazovanja u sistemu odbrane. Univerzitet integriše funkcije visokoškolskih jedinica u svom sastavu – Vojne akademije i Medicinskog fakulteta Vojnomedicinske akademije. Obe visokoškolske jedinice imaju svojstvo pravnog lica i izvode akreditovane studijske programe iz područja navedenih obrazovno-naučnih polja. Pored 22 studijska programa na osnovnim, master, integrisanim, specijalističkim i doktorskim akademskim studijama Univerziteta odbrane, na Vojnoj akademiji realizuju se i ostali oblici usavršavanja kadra i to: Visoke studije bezbednosti i odbrane, Generalštabno usavršavanje, Komandno-štabno usavršavanje i Osnovni komandnoštabni kurs. Univerzitet odbrane ima zaključene sporazume o saradnji sa brojnim obrazovnim institucijama u zemlji i okruženju: sa državnim univerzitetima u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu, Novom Pazaru, kao i sa Univerzitetom Singidunum, univerzitetima u Banja Luci i Istočnom Sarajevu, Internacionalnim univerzitetom Brčko i Univerzitetom odbrane u Brnu (Češka Republika). Saradnja se odvija kroz realizaciju zajedničkih studijskih programa na svim nivoima školovanja, razmenu studenata i nastavnika, realizaciju zajedničkih projekata, razvoj zajedničkih baza podataka koje se odnose na relevantnu literaturu i predavače, organizaciju i održavanje naučno-stručnih skupova, izdavanje stručnih publikacija i slično. Može se zaključiti da se Univerzitet odbrane uspešno implementirao u obrazovni sistem Republike Srbije, delom i van njegovih formalnih granica, ostvarujući doprinos školovanju i usavršavanju kadra za sistem odbrane, kao i šire državne potrebe. Povećanje broja stranih studenata i slušalaca na svim nivoima školovanja Univerziteta često se koristi kao potvrda činjenice da Univerzitet odbrane izrasta u lidera po pitanju vojnog obrazovanja u regionu [2, 72].

Za potpunije shvatanje uloge i položaja Univerziteta neophodno je uzeti u obzir i njegove posebnosti. U tom pogledu je značajno, uz kvalifikaciju „samostalne visokoškolske ustanove”, imati u vidu i državno vlasništvo nad Univerzitetom. Nadalje, njegov položaj je drugačiji od položaja ne samo privatnih, već i drugih državnih univerziteta. Za ilustraciju te posebnosti Univerziteta odbrane dovoljno je podsetiti se njegove organizacione pripadnosti – Ministarstvu odbrane, kao tipičnom državnom ministarstvu („sile”).² – Ostali državni univerziteti su, po pravilu na vezi ministarstva prosvete (nauke i tehnološkog razvoja), tj. tradicionalni su činioci društvene sfere visokog obrazovanja.

Bavljenje autora članka finansijskim pitanjima u sistemu odbrane dugi niz godina, od čega skoro deceniju na Vojnoj akademiji – kasnije Univerzitetu odbrane, omogućilo je uočavanje znatnih povoljnosti koje proističu iz jasne uređenosti finansijskih tokova u navedenom sistemu. Takođe, autori i više stručnjaka uočili su i određene mogućnosti poboljšanja finansijskog poslovanja Univerziteta odbrane. To se, pre svega, odnosi na us-

¹ Univerzitet je osnovan Odlukom Vlade Republike Srbije 05, broj 612-1204/2011 od 24. februara 2011. godine.

² Pri tome je već na slici uočljiva određena izdvojenost UO iz ostale strukture MO, zajedno sa drugim netipičnim organima uprave (Inspektoratom odbrane, Vojnobezbednosnom i Vojnobaveštajnom agencijom).

kladiavanje i ubrzavanje faza sadašnjeg procesa finansiranja: planiranja novčanih sredstava, odobravanja planova rashoda, donošenja planova nabavki i realizacije, odnosno utroška odobrenih sredstava. Smatra se da je taj postupak dugovremen, usporen, dakle neodgovarajući sa stanovišta potreba Univerziteta koje su podložne bržim promenama. Takođe, finansiranje Univerziteta odbrane treba unaprediti sa aspekta strategijskog upravljanja. Pod njim se u članku podrazumeva proces potrebnog prilagođavanja Univerziteta promenljivom okruženju. Radi unapređenja modela finansiranja Univerziteta odbrane sprovedeni su primeri odgovarajućih vojnoot obrazovnih institucija u inostranstvu, kao i relevantnih državnih organa iz sistema odbrane. Sproveden je i odgovarajući istraživački postupak. Njime se potvrđuju stavovi autora o prednostima predloženog modela finansiranja Univerziteta odbrane, zasnovanog na statusu posebnog državnog organa u Ministarstvu odbrane, odnosno direktnog budžetskog korisnika, ali i kroz preuređenje finansijske funkcije Univerziteta, kao i mogućnosti korišćenja sopstvenih prihoda.

Sadašnji način finansiranja Univerziteta odbrane

Sa slike 1 može se izvesti zaključak o uobičajenoj strukturi Univerziteta odbrane, sličnoj po ključnim delovima sa ostalim (državnim) univerzitetima.

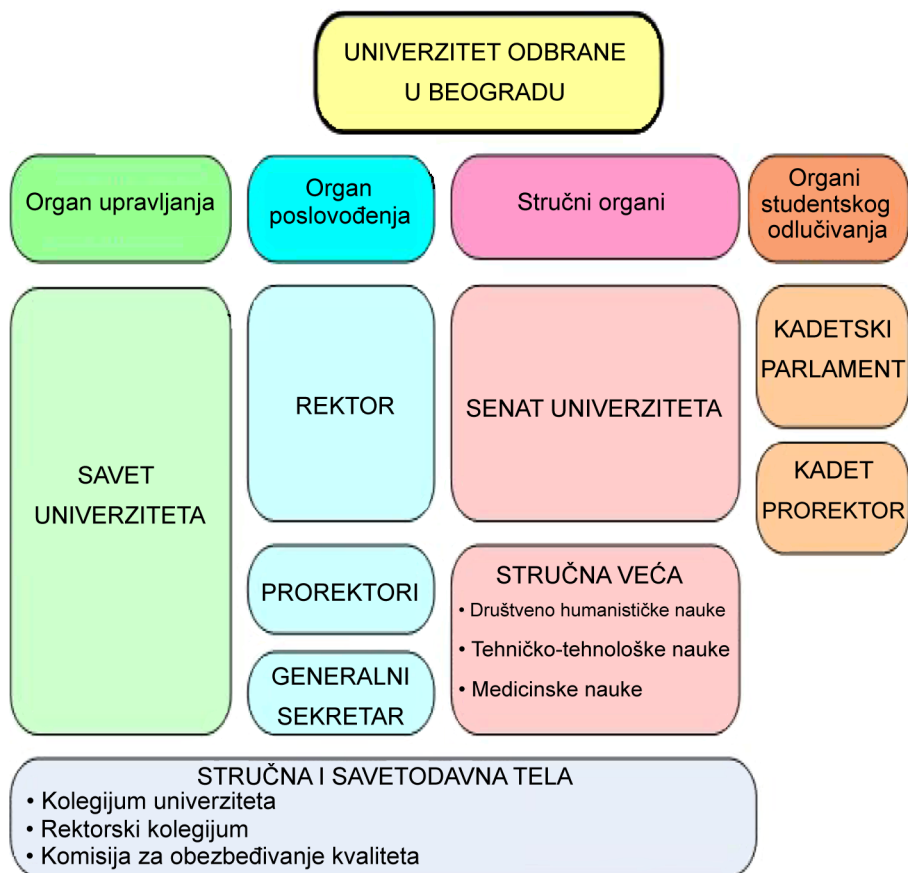
Međutim, ekonomska priroda Univerziteta odbrane višestruko je specifična u odnosu, na primer, na privatni ili državni univerzitet, a pogotovo na tržišno orijentisani poslovno-proizvodni subjekt [3, 123]. Već je pomenuta jedna od značajnijih posebnosti Univerziteta – njegov status budžetskog korisnika.

Izvori finansiranja Univerziteta odbrane

Po osnovu statusa budžetskog korisnika Univerzitet stiče sredstva za obavljanje svoje delatnosti iz sledećih izvora:

- 1) budžetska sredstava za potrebe obrazovanja u sistemu odbrane – iz obima sredstava Ministarstva odbrane opredeljenih zakonom o budžetu Republike Srbije;
- 2) školarine;
- 3) donacije;
- 4) sredstava za finansiranje naučnoistraživačkog i stručnog rada;
- 5) sredstva za projekte i ugovore u vezi sa realizacijom nastave, istraživanja i konsultantskih usluga;
- 6) naknade za komercijalne i druge usluge;
- 7) osnivačka i prava iz ugovora sa trećim licima i
- 8) drugi izvori, u skladu sa zakonom [1, 96].

Glavni izvor sredstava za finansiranje Univerziteta odbrane predstavlja, naravno, budžet Republike Srbije, odnosno onaj deo budžetskih sredstava koji je rešenjem ministra odbrane opredeljen za finansiranje Univerziteta. Ostali izvori finansiranja zastupljeni su u veoma malom procentu. To su ona sredstva koja Univerzitet i visokoškolske jedinice u njegovom sastavu ostvare naplatom školarina, pružanjem usluga trećim licima, davanjem u zakup nepokretnosti, prijemom poklona, prijemom donacija i ostali prihodi i primanja. Ova sredstva čine prihod Univerziteta, odnosno visokoškolske jedinice u njegovom sastavu.

Slika 1 – Opšta struktura Univerziteta odbrane
(Izvor: www.uo.mod.gov.rs, datum pristupa 16.02.2014.)

U tabeli 1 dat je pregled odobrenih finansijskih sredstava Rektoratu Univerziteta i Vojnoj akademiji za 2012–2014. godinu. (Medicinski fakultet Vojnomedicinske akademije finansijski je većim delom oslonjen na samu VMA).

Podaci iz tabele 1 potvrđuju da je učešće ostalih izvora finansiranja Univerziteta odbrane veoma nisko. U 2012. godini ostali izvori finansiranja učestvovali su sa 7,3% u ukupno odobrenim sredstvima za finansiranje Vojne akademije, u 2013. godini sa samo 0,11%, a u 2014. godini sa 3,4%. Uočljivo izuzetno nisko učešće ostalih izvora finansiranja u 2013. godini – svega 0,11%, objašnjava se nemogućnošću budžetskih korisnika u pomenutoj godini da koriste sopstvene prihode za pokriće pojedinih rashoda. Naime, odredbama člana 16. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o budžetu Republike Srbije³

³ Službeni glasnik RS, broj 93/12.

i članova 2. i 47. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o budžetskom sistemu,⁴ od 29. septembra 2012. godine, ukinuti su prihodi korisnicima budžetskih sredstava, tako da su sopstveni prihodi budžetskih korisnika postali opšti prihod budžeta. Međutim, takva praksa nije dugo trajala. Naknadnim zakonskim izmenama ponovo je omogućeno organizacionim jedinicama MO i VS da koriste deo ostvarenih prihoda i tako nadomeste manjak finansijskih sredstava odobrenih budžetom. Korišćenje sopstvenih prihoda treba da olakša funkcionisanje i Univerziteta odbrane.

Tabela 1 – Pregled osnovnih i ostalih izvora finansijskih sredstava UO

	Izvor sredstava	2012. godina	2013. godina	2014. godina
Rektorat Univerziteta	iz budžeta	6.913.000	4.761.000	3.216.000
Vojna akademija	iz budžeta	1.087.264.000	1.400.239.000	1.486.781.000
	ostali izvori	85.938.000	1.484.000	51.740.000
Ukupna sredstva		1.180.115.000	1.406.484.000	1.541.737.000

(Izvor: radni materijal UO)

Organizacija i zadaci finansijske službe UO

U MO i VS nadležna finansijska služba priprema i izrađuje predlog finansijskog plana, vodi poslovne knjige, sastavlja finansijske izveštaje, vrši kontrolu računovodstvenih isprava i rukuje novčanim sredstvima [4, 5]. Finansijska služba je nosilac analize izvršenja finansijskog plana i popisa.

U pogledu sadašnje organizacije finansijske službe Univerziteta treba, takođe, da se istakne izvesna specifičnost – obe visokoškolske jedinice u sastavu Univerziteta odbrane – Vojna akademija i Medicinski fakultet VMA, imaju svojstvo pravnog lica i finansijske funkcije su im nezavisne. Naime, **obe visokoškolske jedinice predstavljaju zasebne materijalno-finansijske organe** četvrtog nivoa, dok je **rektorat Univerziteta treći**, samostalni materijalno-finansijski organ, u okviru integrisanog Univerziteta odbrane. Kao samostalni materijalno-finansijski organi – Rektorat, Vojna akademija i Medicinski fakultet Vojnomedicinske akademije, u okviru svoje nadležnosti, izvršavaju sledeće zadatke: 1) pripremaju podatke za izradu predloga finansijskog plana; 2) vode evidenciju izvršenja finansijskog plana, izrađuju mesečne, periodične i godišnje izveštaje i analiziraju izvršenje finansijskog plana; 3) vrše kontrolu nad upravljanjem, raspolaganjem i upotrebom stvari i novčanih sredstava i učestvuju u pripremi odluka za njihovo angažovanje; 4) rukuju novčanim sredstvima, neposredno ili preko ovlašćenog lica, sastavljaju blagajničke izveštaje, izrađuju dokumenta za uplatu i podiza-

⁴ Isto.

nje gotovine; 5) vode evidenciju hartija od vrednosti i staraju se o ispravnosti i zakonitosti rukovanja njima; 6) vrše kontrolu računovodstvenih isprava; 7) vrše kontrolu i dostavljaju Računovodstvenom centru radne liste o vremenu provedenom na radu, izveštaje o privremenoj sprečenosti za rad i druga dokumenta koja utiču na obračun i visinu primanja zaposlenih; 8) vrše obračun naknada plata zaposlenima za vreme privremene sprečenosti za rad po propisima o zdravstvenom osiguranju; 9) staraju se da se blagovremeno obezbede odobrena novčana sredstva za isplate novčanih primanja vojnicima, učenicima i kadetima vojnoškolskih ustanova i licima na drugom stručnom osposobljavanju za oficire i podoficire; 10) staraju se o blagovremenoj naplati potraživanja i predlažu način rešavanja otvorenih knjigovodstvenih stavki u roku predviđenom u računovodstvenoj dokumentaciji; 11) u saradnji sa nadležnim službama, staraju se o ispravnom, ažurnom i tačnom vođenju poslovnih knjiga i pravilnom sastavljanju računovodstvenih isprava; 12) vode evidenciju manjkova i oštećenja, izrađuju izveštaje, vrše analize i predlažu mere za raspravljavanje štete; 13) saraduju i pružaju stručnu pomoć u izradi predloga plana popisa i naređenja za popis, komisijama i računopolagačima dostavljaju izvod iz plana popisa i izrađuju plan sravnjenja stanja pokretnih stvari sa stanjem u poslovnim knjigama; 14) organizuju i sprovode stručnu obuku lica koja rade u finansijskoj službi i lica ovlašćenih za vršenje određenih finansijskih poslova i vrše nadzor i kontrolu nad njihovim radom; 15) pripremaju i organizuju aktivnosti iz nadležnosti finansijske službe u vezi sa prestankom poslovanja organizacione jedinice svog sastava; 16) obavljaju i druge poslove u skladu sa propisima o budžetskom računovodstvu [4, 9].

Upoređivanjem Univerziteta odbrane sa relevantnim obrazovnim institucijama u inostranstvu često se dolazi do zaključka njihove sličnosti u pogledu namene, položaja i organizovanja. Sa stanovišta ovog članka interesantno je pitanje sličnosti njihovih načina finansiranja.

Način finansiranja stranih obrazovnih institucija

Posebno značajno je razmatranje načina finansiranja stranih obrazovnih institucija vezanih za sistem odbrane. U tom pogledu odabrani su univerziteti odbrane Sjedinjenih Američkih Država, Republike Češke i Republike Rumunije. Relevantnost primera navedenih zemalja zasniva se na brojnim činjenicama. Teorija i praksa vojnog obrazovanja SAD u znatnoj meri je uticala na vojno obrazovanje u velikom broju zemalja; poslednjih decenija intenzivna vojna saradnja kao određena vrsta preduslova za učlanjenje u relevantne evropske i svetske integracije odvijala se i sa Republikom Srbijom. Sistemi obrazovanja navedenih zemalja, uključujući i vojno obrazovanje, koncipirani su na principima Bolonjske deklaracije, što je slučaj i sa značajnim delom domaćeg (vojno)obrazovnog sistema. Iako je institucija univerziteta odbrane u Beogradu postojala i više od dve decenije unazad, u zasnivanju nje-gove savremene organizacije korišćena su iskustva iz organizovanja odgovarajućih institucija navedenih zemalja, posebno Univerziteta odbrane Republike Češke.

Nacionalni univerzitet odbrane (NUOd) SAD osnovan je 1976. godine radi „konsolidovanja odbrane zemlje i razvoja intelektualnih resursa nacije”. Vizija NUOd je da postane vodeća obrazovna institucija nacionalne bezbednosti usmerena na unapređenje zajedničkog obrazovanja, razvoj lidera za sistem odbrane i stipendiranje polaznika.⁵ Svrha i

⁵ www.ndu.edu, datum pristupa 30.08.2014. godine.

misija NUOd je obrazovanje, nacionalna bezbednost i razvoj lidera koji će imati sposobnost da rade u nepredvidivom i složenom okruženju, kao i podržavanje projekta zajedničkog stručnog vojnog obrazovanja za pripadnike oružanih snaga SAD i oružanih snaga partnerskih država. Osnovni principi NUOd predstavljeni su kroz saradnju, rast, integritet, raznolikost, akademske slobode i akademski uspeh.

Finansiranje univerziteta. Glavni izvor finansiranja Univerziteta predstavljaju direktna budžetska sredstva Ministarstva odbrane SAD, u okviru poglavlja „Operacije i menadžment”. U fiskalnoj 2013. godini Direkcija za upravljanje resursima,⁶ kao organ NUOd odgovoran za finansijsko poslovanje, raspolagala je rashodima i izdacima u ukupnom iznosu od 110,9 miliona dolara. Sredstva su obezbeđena iz različitih izvora. U tabeli 2 prikazana su sredstva po izvorima finansiranja i troškovi po kategorijama za 2013. godinu.

Tabela 2 – Finansijska sredstva NUOd SAD u fiskalnoj 2013. godini (u mln. \$)

Kategorija	Direktna sredstva	Nadoknadiva – povratna sredstva	Ukupno troškovi po kategorijama
Obrazovanje/razvoj lidera	29,6	14,1	43,7
Školarine	6,1	11,9	18,0
Institucionalni troškovi	41,3	7,9	49,2
Ukupno po finansijskim izvorima	77,0	33,9	110,9

(Izvor: Godišnji izveštaj za 2013. godinu (Annual report), www.ndu.edu, datum pristupa 30.08.2014.)

Uočava se da nadoknadiva (povratna) sredstva, kao vid ostalih izvora finansiranja, učestvuju sa preko 30% u ukupno odobrenim sredstvima u 2013. godini. Direktna budžetska sredstva i dalje predstavljaju glavni izvor finansiranja.

Univerzitet odbrane (UOd) Republike Češke ima izraženih sličnosti sa Univerzitetom odbrane Republike Srbije, posebno u pogledu obrazovno-naučnih polja, ali i organizaciono-strukturalnih svojstava. Na njemu se odvijaju akreditovani studijski programi na osnovnim, master i doktorskim studijama, i to na ekonomskim, tehničkim, medicinskim i smerovima vojnog menadžmenta. Univerzitet je odgovoran za obrazovanje vojnih profesionalaca i drugih stručnjaka angažovanih na polju nacionalne bezbednosti i odbrane na osnovu zahteva vojske Republike Češke, državne administracije i ugovornih obaveza za drugim demokratskim zemljama. Obrazovanje se zasniva na najnovijim saznanjima o vojnim veštinama, istraživanju i razvoju u nacionalnim i međunarodnim razmerama. Univerzitet zauzima istaknutu poziciju u Češkom obrazovnom sistemu univerzitetskog nivoa, uz uporedivost diploma sa civilnim fakultetima.

Finansiranje univerziteta. Osnovni izvori finansiranja su sredstva koja se izdvajaju iz državnog budžeta (budžetska sredstva) i sredstva finansiranja iz drugih izvora (vanbudžetska sredstva).⁷ U budžetu Ministarstva odbrane poseban deo predstavljaju sredstva odobrena

⁶ Isto.

⁷ www.unob.cz, datum pristupa 01.07.2014. godine.

Univerzitetu, što obezbeđuje značajnu autonomiju u pogledu njihovog raspolaganja. Rektor UOd, kao rukovodilac institucije, odgovoran je ministru za utrošak opredeljenih novčanih sredstava. Predlog za raspodelu izdvojenih sredstava sastavlja zamenik rektora za finansijske poslove (prorektor za finansije),⁸ koji je odgovoran rektoru za efikasno korišćenje finansijskih sredstava i pravilno upravljanje imovinom. Vanbudžetska sredstva UOd ostvaruje kroz naplatu sopstvenih prihoda (školarine, naučno-istraživački rad, izdavačka delatnost, realizacija ugovora i dr.), kao i sredstva obezbeđena putem donacija i sponzorstava.

Univerzitet nacionalne odbrane (UNO) Republike Rumunije – „Kerol 1” osnovna je državna vojnoobrazovna institucija i deo nacionalnog sistema obrazovanja Republike Rumunije.⁹ Osnovna svrha UNO je početna i kontinuirana obuka komandanata, generalštabnih oficira i polaznika, vojnih i civilnih, na osnovnom studijskom programu „Vojnih i obaveštajnih nauka”. Polaznici se školuju za najviše vojne i državne funkcije. Univerzitet organizuje i sprovodi naučne studije i naučnoistraživačke aktivnosti potrebne svim nacionalnim institucijama. Univerzitet je integrisan u nacionalni, evropski i evroatlantski obrazovni sistem u duhu zahteva Bolonjske deklaracije, zadržavajući pritom elemente i identitet rumunskog visokog vojnog obrazovanja. Kroz razmenu nastavnika i studenata, UNO učestvuje u obrazovanju i istraživačkim aktivnostima na zajedničkim projektima sa mnogim evropskim institucijama. Razvija obrazovnu ponudu za rumunsko i strano vojno okruženje, kao i za domaće civilno okruženje, kroz kontinuirano ažuriranje i modernizaciju nastavnih planova i programa, naučni i interdisciplinarni karakter obrazovanja, kao i njegovu praktičnu primenu.

Finansiranje univerziteta, kao javne ustanove, sprovodi se iz državnog budžeta, kao i iz sopstvenih izvora. Ustanova ima svoj budžet kao deo budžeta ministarstva nacionalne odbrane i finansira se iz poglavlja „Obrazovanje”. Uvedeno je plaćanje školarine za poslediplomske, master i doktorske studije za lica iz javnih institucija, osim onih iz sistema odbrane, javnog reda i nacionalne bezbednosti. Odlukom Vlade, sredstva od naplate školarina, koja predstavljaju sopstveni prihod Univerziteta, moguće je koristiti za finansiranje ostalih aktivnosti. Univerzitet ostvaruje sopstvene prihode i kroz naučnoistraživački rad, konsalting, studijske takse, izdavačke usluge i bibliotekarstvo.

Zajedničke karakteristike za ova tri univerziteta su **znatna autonomija u raspolaganju odobrenim budžetskim i vanbudžetskim sredstvima, znatan broj civilnih i stranih studenata i veliko učešće ostalih izvora finansiranja** (sopstveni prihodi od školarina, taksi, izdavačkih usluga, donacija i dr.). Ove prednosti proističu iz statusa ovih institucija **kao direktnih budžetskih korisnika u okviru ministarstva odbrane pomenutih zemalja**.

Način finansiranja posebnih državnih organa u MO Republike Srbije

U okviru Ministarstva odbrane od 2008. godine, kao posebni organi državne uprave određeni su Inspektorat odbrane, Vojnobezbednosna i Vojnoobaveštajna agencija. Posebnim organima državne uprave u sastavu Ministarstva odbrane dodeljen je status direktnih budžet-

⁸ Isto (Statut Univerziteta odbrane Češke Republike, član 28).

⁹ www.unap.ro, datum pristupa 08.05.2014. godine.

skih korisnika. Predviđeni obim sredstava za finansiranje ukupnih rashoda i izdataka pomenutih organa za srednjoročni period od 2011. do 2013. godine, predstavljen je u tabeli 3.

Tabela 3 – Sredstva odobrena posebnim organima državne uprave u okviru MO

Godina	Naziv budžetskog korisnika	Iznos sredstava (u hilj. din.)
2011.	Inspektorat odbrane	109.434,00
	Vojnobezbednosna agencija	733.401,00
	Vojnoobaveštajna agencija	614.410,00
Svega:		1.457.245,00
2012.	Inspektorat odbrane	109.958,00
	Vojnobezbednosna agencija	767.386,00
	Vojnoobaveštajna agencija	686.000,00
Svega:		1.563.344,00
2013.	Inspektorat odbrane	116.931,00
	Vojnobezbednosna agencija	785.910,00
	Vojnoobaveštajna agencija	962.651,00
Svega:		1.865.492,00

(Izvor: zakoni o budžetu Republike Srbije za 2011, 2012. i 2013)

S obzirom na status direktnih korisnika budžetskih sredstava, sredstva za finansiranje zadataka iz delokruga rada ovih organa za 2008. godinu, npr. bila su im utvrđena Zakonom o budžetu u okviru „razdela 9 – Ministarstvo odbrane”, kao posebne glave – „9.1, 9.2 i 9.3”. Zakonom o budžetu Republike Srbije za 2013. godinu sredstva za finansiranje pomenutih organa državne uprave nalazila su se u okviru „razdela 18 – Ministarstvo odbrane”, kao posebne glave „18.1, 18.2 i 18.3”.

U odnosu na ostale korisnike sredstava u MO i VS uočljive su znatne pogodnosti koje imaju ovi organi.

1. Prva prednost ispoljava se u skraćanju perioda planiranja i odobravanja planova. Predlog godišnjeg plana po rashodima ovi organi podnose Sektoru za budžet i finansije MO, dok ostali korisnici sredstava predlog plana dostavljaju nosiocima funkcija u MO i VS. Nosiocima funkcija dodeljena su konta ekonomske klasifikacije i oni su odgovorni za praćenje realizacije plana po kontima iz svoje nadležnosti. Nosioci funkcija dostavljaju svim korisnicima sredstava u sistemu odbrane instrukcije za izvršenje raspoređenih sredstava po kontima iz svoje nadležnosti. Korisnici sredstava tek po prijemu instrukcija mogu početi sa realizacijom nabavki dobara, radova i usluga. Ovako nastali vremenski jaz, često od više meseci, prouzrokuje znatne probleme u izvršenju plana nabavki, posebno kod rashoda za infrastrukturu i opremanje.

2. Druga prednost ogleda se u autonomnom raspolaganju odobrenim sredstvima za operativne rashode. Kako ova vrsta sredstava u sadašnjem periodu čine oko 95% ukupno odobrenih sredstava za finansiranje navedenih organa, znači da oni, u stvari, imaju gotovo potpunu autonomiju nad trošenjem odobrenih sredstava;

3. Prednost položaja posebnih organa u MO jeste i mogućnost da samostalno vrše izmene po četvorocifrenim kontima, o čemu obaveštavaju Sektor za budžet i finansije MO. Ostali korisnici nemaju mogućnosti da vrše izmene na kontima ekonomske klasifikacije već, ukoliko se ukaže potreba za izmenama, zahteve dostavljaju nosiocima funkcija. Period od podnošenja zahteva do odobrenja izmena često je izuzetno dug, čime se dodatno usložava poslovanje i kontinuitet utroška sredstava.

Nadalje, ovakvim položajem posebnih organa državne uprave u MO povećana je odgovornost u planiranju obima potrebnih sredstava i samog izvršenja. Inače, generalni inspektor službi vrši nadzor nad njihovim radom, uz civilnu kontrolu poslovanja i transparentnost u trošenju budžetskih sredstava. Vojnoobaveštajna i Vojnobezbednosna agencija podnose šestomesečne izveštaje Skupštinskom odboru za rad službi bezbednosti (VBA, VOA i BIA).

Predlozi za poboljšanje načina finansiranja Univerziteta odbrane

Veoma ograničena budžetska sredstva Republike Srbije, samim tim i Ministarstva odbrane u predstojećem periodu, neće se znatnije povećati. Naprotiv, na delu je smanjenje – u okviru mera fiskalne konsolidacije koje je preduzela Vlada u 2014. godini. Sa druge strane, finansiranje Univerziteta odbrane treba da bude redovno i da omogući njegovo nesmetano funkcionisanje i pri ograničenim resursima. Nameće se pitanje dovoljnosti budžetskih sredstava za finansiranje svih rashoda i izdataka proisteklih iz poslovanja Univerziteta. Iz njega proističe i pitanje održivosti sadašnjeg načina finansiranja Univerziteta odbrane, odnosno njegovog unapređenja, posebno sa stanovišta strategijskog upravljanja (usmeravanja) sredstava.

Unapređenje modela finansiranja Univerziteta moguće je suštinski ostvariti na tri načina:

- povećanjem sopstvenih prihoda Univerziteta;
- integracijom (objedinjavanjem) sada neintegriranih finansijskih funkcija Univerziteta odbrane – Rektorata, Vojne akademije i Medicinskog fakulteta VMA i
- obezbeđenjem Univerzitetu statusa posebnog državnog organa u okviru MO, tj. statusa direktnog budžetskog korisnika.

Potrebno je bliže razmatranje svakog od navedenih predloga.

Povećanje sopstvenih prihoda Univerziteta odbrane

Pored novčanih sredstava koja se odobravaju u budžetu, Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije ostavlja se na korišćenje i deo naplaćenih prihoda.

Pravna regulativa u vezi sopstvenih prihoda

Pod prihodima MO i VS smatraju se novčana sredstva ostvarena prodajom stvari i njihovim davanjem u zakup, odnosno ustupanjem na privremeno korišćenje uz naknadu, primanja od otkupa stanova, garaža i poslovnih prostora, prodajom dobara i vršenjem usluga, kamate na plasirana sredstva prihoda i primanja MO i VS, novčane donacije i ostali prihodi i primanja koja se ostvaruju u skladu sa zakonom [4, 42].

Prihode planiraju nosioci planiranja prilikom izrade godišnjeg plana rashoda i prihoda, na osnovu procena o vrsti, količini i ceni sredstava, predviđenih za prodaju ili davanje na korišćenje, kao i utvrđenih cena i obima usluga koje će se vršiti u planskoj godini. Naplata prihoda vrši se preko podračuna konsolidovanog računa trezora. Jedinice i ustanove MO koje imaju na raspolaganju prihode mogu stvarati obaveze samo do iznosa naplaćenih prihoda i to isključivo za namene planirane u budžetu.

Odredbama člana 23. Zakona o budžetskom sistemu regulisano je da budžetu Republike Srbije pripadaju javni prihodi i primanja, i to:

- prihodi od davanja u zakup, odnosno na korišćenje nepokretnosti i pokretnih stvari u svojini Republike Srbije, koje koriste državni organi i organizacije i Vojska Srbije;
- primanja od prodaje pokretnih stvari u svojini Republike Srbije, koje koriste državni organi i organizacije i Vojska Srbije.

Rukovodioci i starešine jedinica i ustanova koji su ovlašćeni za prodaju nepokretnih i pokretnih stvari i vršenje usluga dužni su da, prilikom ugovaranja prodaje nepokretnih i pokretnih stvari i vršenja usluga korisnicima van sistema odbrane, prethodno utvrde bonitet kupca i ugovore rok plaćanja najkasnije do 30. dana od dana isporuke. Ako to nije moguće, dužni su da od kupca zahtevaju odgovarajući instrument obezbeđenja plaćanja [5, 75].

Veoma je važno naglasiti da naredbodavci mogu stvarati obaveze tek nakon izvršene naplate prihoda u gotovu ili nakon uplate na tekući račun Ministarstva odbrane.

Stvari koje privremeno nisu neophodne jedinici odnosno ustanovi, pored prodaje, mogu se davati u zakup pravnim i fizičkim licima. Prilikom davanja stvari u zakup iznos zakupnine određuje se prema tržišnim vrednostima i ne može biti niži od cene u kojoj su sadržani amortizacija i troškovi održavanja. Vojska, svojim kapacitetima i tehnikom, u mogućnosti je i da pruža usluge drugim pravnim i fizičkim licima: zdravstvene usluge, izgradnja puteva, opravka tehnike, naučnoistraživačke usluge i drugo [4, 90]. Ako bi se svi prihodi od tih usluga i prodaje određenih proizvoda uplaćivali u budžet, Vojsci bi se iz budžeta trebali pokriti i svi rashodi koji su u vezi sa tim uslugama. U tom slučaju, ukupan iznos sredstava za finansiranje odbrane ne bi bio realno iskazivan, jer bi se u rashodima za odbranu iskazivala i znatna suma troškova za usluge koje se ne odnose direktno na zadatke odbrane zemlje. Zbog toga se posebnom odlukom Vlade reguliše način korišćenja, knjiženja i uplate prihoda, a deo prihoda koji ostvaruje, Vojska zadržava za svoje potrebe.

Navedeni propisi važe i za Univerzitet odbrane.

Prihodi Univerziteta odbrane

Sredstva koja Univerzitet i visokoškolske jedinice u njegovom sastavu ostvare naplatom školarina, pružanjem usluga trećim licima, davanjem u zakup nepokretnosti, prijemom poklona, prijemom donacija i ostali prihodi i primanja, čine prihod Univerziteta, odnosno visokoškolske jedinice u njegovom sastavu.

Naime, u skladu sa navedenim Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o budžetskom sistemu,¹⁰ počev od 1. 1. 2014. godine, prihodi koje ostvare organizacione jedinice MO i VS, koje se bave delatnošću istraživanja, edukacije, razvoja, modernizacije, remonta, proizvodnje i prometa, ispitivanja, kontrole kvaliteta i kodifikacije naoružanja i vojne opreme, kao i metrološkom delatnošću, zadržavaju karakter sopstvenih prihoda.

¹⁰ "Službeni glasnik RS", br. 62/13, član 16.

Ovako ostvareni prihodi po osnovu navedenih delatnosti, evidentiraju se na kontu 742313 – Prihodi Vojske Srbije od specifične delatnosti. Deo koji ima karakter sopstvenih prihoda odobrava se korisnicima sredstava na neposredni utrošak. Ostali prihodi koje ostvare organizacione jedinice MO i VS predstavljaju opšti prihod budžeta Republike Srbije i ne mogu se koristiti za pokriće rashoda jedinica i ustanova Ministarstva i Vojske.

Tabela 4 – Pregled ostvarenih prihoda i odobrenih budžetskih sredstava Vojne akademije Univerziteta odbrane (u dinarima)

Budžetska godina	Odobrena sredstva iz prihoda	Odobrena budžetska sredstva	Ostvareni prihodi	Odnos prihoda i budžetskih sredstava (%)
2011.	90.955.091	1.238.184.000	97.405.000	7,9 %
2012.	55.070.000	1.351.396.000	82.216.000	4,1 %
2013.	0	1.400.239.000	95.949.940	0 %

(Izvor: radni materijali Univerziteta odbrane)

U tabeli 4 uočljivo je da su odobrena sredstva iz prihoda mnogo niža u odnosu na ostvarene prihode i kreću se oko 70%. Deo prihoda koji u tekućoj godini ostvare jedinice i ustanove MO i VS predstavljaju opšti prihod budžeta Republike Srbije. U 2013. godini nije bilo odobrenih sredstava iz prihoda, kako je navedeno, zato što budžetski korisnici u toj godini nisu imali mogućnost korišćenja sopstvenih prihoda za pokriće pojedinih rashoda. Od 2014. godine zakonski su vraćene mogućnosti da Univerzitet odbrane za finansiranje pojedinih rashoda koristi deo ostvarenih prihoda (naplata školarine, izdavanje diploma, naplata raznih taksi i dr.). Tako su osnovi naplaćenih prihoda Univerziteta odbrane u 2014. godini bili:

- naplaćene usluge grejanja od JKP „Infostan“;
- naplaćene usluge smeštaja na 51. skijaškom poligonu „Kopaonik“ u zimskoj i letnjoj sezoni;
- naplaćene usluge iznajmljivanja parking prostora na 51. skijaškom poligonu „Kopaonik“;
- naplaćene usluge opšte logistike (šišanje, ishrana, stari papir, pomije);
- naplaćene usluge iznajmljivanja Sportskog centra Vojne akademije;
- naplaćene usluge privremenog smeštaja stanara u objektima Vojne akademije;
- naplaćene usluge po osnovu kursa pomoraca;
- preneti sredstva od Ministarstva prosvete radi realizacije zajedničkih projekata;
- naplaćene usluge za izdavanje potvrda i uverenja po osnovu školovanja;
- uplate po osnovu troškova školovanja bivših kadeta Vojne akademije i učenika Vojne gimnazije;
- prihodi ostvareni po osnovu školovanja lica iz građanstva i
- prihodi ostvareni po drugim osnovama.

Povećanje prihoda zasnovanih na školarinama može se uočiti na gotovo svim univerzitetima u Republici Srbiji i okruženju. Osnovni razlog tome je ograničenost državnih budžeta, pa tako školarine postaju značajan izvor prihoda širom regiona. Školarine se uglavnom slivaju direktno u budžete univerziteta, koji imaju visok nivo autonomije u odlučivanju o utrošku sopstvenih prihoda [6, 86], što još uvek nije slučaj sa Univerzitetom odbrane. On posebno nema dovoljan nivo autonomije po pitanju utroška onog dela sopstvenih prihoda koji se troši po Zakonu o javnim nabavkama. Tek po odobravanju plana nabavki i po dobijanju instrukcija za utrošak sredstava od strane nosilaca funkcija u sistemu odbrane, Univerzitet može pristupiti trošenju tih sredstava.

Deo prihoda koji Univerzitet odbrane ostvari prodajom dobara, pružanjem usluga trećim licima i davanjem u zakup nepokretnosti, postaju opšti prihod budžeta Republike Srbije i Univerzitet nema mogućnost njihovog korišćenja. Iznos ovako ostvarenih prihoda znatno je veći od iznosa sopstvenih prihoda koji Univerzitet odbrane ostvari naplatom školarina, izdavanjem diploma i sl.

Kako bi sve prihode koje ostvari u budžetskoj godini Univerzitet mogao da koristi kao sopstvene prihode, neophodno bi bilo **izmeniti normativno uređenje** ove oblasti, posebno odredbe Zakona o budžetskom sistemu koje se odnose na prihode i primanja budžetskih korisnika. Naročito treba doraditi normativna akta koja regulišu ovu oblast u sistemu odbrane, pre svega Odluku o ovlašćenjima za nabavku pokretnih stvari, radova i usluga i raspolaganje pokretnim stvarima u MO i VS. Pomenutom odlukom regulišu se ovlašćenja naredbodavaca u vezi s nabavkama i raspolaganjem pokretnim stvarima. Izmenom Odluke Univerzitetu bi se omogućila dodatna ovlašćenja kod nabavki pokretnih stvari, radova i usluga vezanih za sistem obrazovanja. Time bi se znatno olakšao i pojednostavio proces odobravanja i utroška novčanih sredstava, što bi bilo značajno sa stanovišta njihovog strategijskog upravljanja (usmeravanja).

U narednom periodu Univerzitet odbrane treba da preduzme i potrebne mere radi prijema većeg broja samofinansirajućih studenata (civilnih i stranih), kako bi se ostvario viši iznos sopstvenih prihoda kojima bi se finansirao deo operativnih rashoda. To će se ostvariti ukoliko se postojeći studijski programi na svim nivoima školovanja dodatno preurede i učine atraktivnijim za civilne strukture i potencijalne studente i slušaocce iz inostranstva.

Objedinjavanje finansijskih funkcija na nivou Univerziteta odbrane

Prema Statutu Univerziteta odbrane u njegovom sastavu su dve visokoškolske jedinice – Vojna akademija i Medicinski fakultet VMA. Obe jedinice imaju svojstvo pravnog lica i predstavljaju zasebne materijalno-finansijske organe, dok je rektorat Univerziteta treći, samostalni materijalno-finansijski organ u okviru integrisanog Univerziteta odbrane. Tako Rektorat, Vojna akademija i Medicinski fakultet VMA posluju u okviru integrisanog Univerziteta odbrane, ali njihove finansijske funkcije nisu integrisane, s obzirom na to da ove tri institucije predstavljaju samostalne materijalno-finansijske organe.

Objedinjavanjem finansijskih funkcija ova tri organa u jednu funkciju „Vojno obrazovanje“, u velikoj meri će se pojednostaviti i ubrzati faze planiranja, utroška i kontrole trošenja novčanih sredstava. Centralizacija finansijskih funkcija, takođe, doprineće strategijskom upravljanju sredstvima. Time će se stvoriti znatne pogodnosti po pitanju finansiranja Univerziteta odbrane:

- jedinstvenim planiranjem potreba i utroška finansijskih sredstava izbeglo bi se dupliranje pojedinih aktivnosti;
- pojednostavila bi se kontrola materijalno-finansijskog poslovanja;
- novčane prinadležnosti svih kadeta isplaćivale bi se sa jednog konta, što bi pojednostavilo planiranje i praćenje realizacije sredstava namenjenih ovom zadatku;
- nabavke radova, dobara i usluga vršile bi se centralizovano (uspostavljanjem jedinstvenog odeljenja za nabavke ubrzale bi se i pojednostavile procedure javnih nabavki i omogućio veći procenat realizacije odobrenih novčanih sredstava).

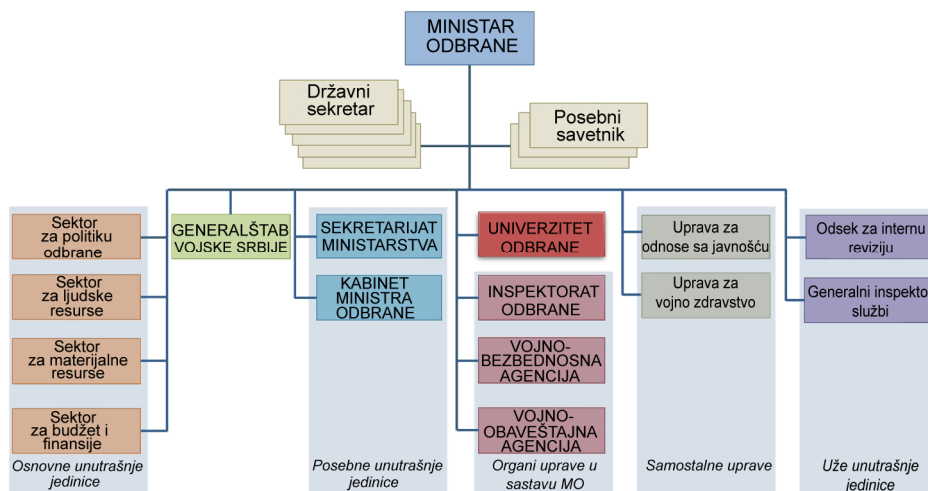
Ključnu mogućnost poboljšanja finansijskog položaja Univerziteta odbrane predstavlja sticanje statusa direktnog budžetskog korisnika – preko ostvarenja položaja posebnog organa državne uprave u okviru MO. Značaj ovog načina sagledava se u posebnom pitanju.

Obezbeđenje Univerzitetu odbrane statusa posebnog organa državne uprave i direktnog budžetskog korisnika

Eventualni položaj direktnog budžetskog korisnika omogućio bi Univerzitetu znatno unapređenje faze planiranja sredstava, odobravanja planova rashoda, kao i trošenja odobrenih budžetskih sredstava. Uslov ostvarenja takvog statusa je sticanje položaja organa uprave u Ministarstvu odbrane.

Zakonom o državnoj upravi¹¹ regulisano je da ministarstvo može da ima jedan ili više organa uprave u svom sastavu. Organ u sastavu obrazuje se za izvršne odnosno inspeksijske i s njima povezane stručne poslove, ako njihova priroda ili obim zahtevaju veću samostalnost od one koju ima sektor u ministarstvu.¹²

Uočava se da je Zakonom o državnoj upravi omogućeno da se u okviru Ministarstva odbrane, pored Inspektorata odbrane, Vojnobezbednosne agencije i Vojnoobaveštajne agencije, formira i četvrti posebni organ državne uprave – Univerzitet odbrane. I na samoj organizacionoj strukturi Ministarstva odbrane (Slika-2), Univerzitet je predstavljen kao samostalni organ, pored navedenih organa uprave u sastavu Ministarstva odbrane.

Slika 2 – Organizaciona struktura Ministarstva odbrane

(Izvor: sajt Ministarstva odbrane Republike Srbije, www.mod.gov.rs, datum pristupa 18.11.2013.)

¹¹ Zakon je objavljen u „Službenom glasniku RS”, broj 79/05, 101/07 i 95/10.

¹² Zakon o državnoj upravi, "Službeni glasnik RS", br. 79/05. član 28.

Imajući u vidu karakteristike finansiranja direktnih budžetskih korisnika u okviru MO, pogodnosti u poslovanju Univerziteta odbrane koje bi iz toga proistekle bile bi znatne.

1. Sredstva za finansiranje Univerziteta bila bi utvrđena Zakonom o budžetu kao posebna glava u okviru razdela Ministarstva odbrane. Ovakvim načinom finansiranja skratio bi se period od donošenja budžeta do odobrenja utroška novčanih sredstava za Univerzitet odbrane (donošenjem Rešenja o finansiranju sistema odbrane). Ovaj period neretko traje i duže od jednog meseca, čime se onemogućuje redovnost poslovanja i realizacija svih planiranih zadataka. Kako je Univerzitet odbrane samostalna visokoškolska ustanova čija je delatnost visoko obrazovanje, kontinuitet nastavnog procesa na svim nivoima školovanja, nijednog trenutka ne bi smeo da bude doveden u pitanje. To je posebno važno iz perspektive strategijskog upravljanja. Redovnost finansiranja i stvaranje jednostavnije i brže procedure od donošenja budžeta odbrane do utroška sredstava predstavlja obavezu za sistem odbrane u celini. Dodeljivanjem statusa direktnog budžetskog korisnika za Univerzitet odbrane, ova dva zahteva bi u velikoj meri bila rešena.

2. Predlog godišnjeg plana po rashodima podnosio bi se direktno Sektoru za budžet i finansije MO, a ne nosiocima funkcija. Svi korisnici sredstava u MO i VS dostavljaju predlog plana nosiocima funkcija. Nosioci funkcija izrađuju srednjoročne i godišnje planove iz svoje nadležnosti, u skladu sa dostavljenim predlozima korisnika sredstava i potrebama funkcionisanja [7, 19]. Nosiocima funkcija su dodeljena konta ekonomske klasifikacije i oni su odgovorni za praćenje realizacije plana po kontima iz svoje nadležnosti. Instrukcije za izvršenje raspoređenih sredstava po kontima iz svoje nadležnosti, nosioci funkcija dostavljaju svim korisnicima sredstava u sistemu odbrane. Tek po prijemu instrukcija, korisnici sredstava mogu početi sa realizacijom nabavki dobara, radova i usluga. Ovako nastali vremenski jaz (često od nekoliko meseci) prouzrokuje znatne probleme u izvršenju plana nabavki, posebno kod rashoda za infrastrukturu i opremanje. Proces sprovođenja postupka javne nabavke, u skladu sa Zakonom o javnim nabavkama,¹³ traje najmanje dva meseca, pa se od korisnika sredstava očekuje da u veoma kratkom periodu realizuju sve planirane nabavke. Zbog toga se dešava da se od pojedinih velikih javnih nabavki odustane, pa tako deo odobrenih sredstava ostane neutrošen u toj godini. U tabeli 5 dat je pregled odobrenih i utrošenih finansijskih sredstava po izdvojenim rashodima za održavanje infrastrukture i održavanje opreme Vojne akademije u prethodne tri godine. Iz te tabele se uočava da se procenat neutrošenih sredstava u posmatranom periodu po godinama kretao od 7% pa sve do 23%. Imajući u vidu ograničena budžetska sredstva, ukupan iznos neutrošenih sredstava po godinama je izuzetno veliki. Razloge tome treba tražiti u izuzetno složenoj i dugoj proceduri javnih nabavki. Potrebno je učiniti izvesne napore kako bi se procenat realizacije neutrošenih sredstava sveo na najmanju meru.

3. Autonomno raspolaganje odobrenim sredstvima za operativne rashode predstavlja osnovnu prednost koju bi Univerzitet odbrane imao kao direktni budžetski korisnik. Odobrena sredstva za operativne rashode čine oko 95% ukupno odobrenih sredstava za finansiranje Univerziteta, što znači da bi on imao autonomiju nad trošenjem gotovo svih sredstava, izuzimajući neznatan iznos odobrenih personalnih i rashoda za investicije i opremanje. Pregled odobrenih rashoda Univerziteta po kategorijama prikazan je u tabeli 6.

¹³ "Službeni glasnik RS", br. 124/12.

Tabela 5 – Odnos odobrenih i utrošenih sredstava po rashodima:
 – 4251 – tekuće popravke i održavanje zgrada i objekata i
 – 4252 – tekuće popravke i održavanje opreme

Budžetska godina	Konto	Odnos odobrenih i utrošenih sredstava u %
2011.	4251	89 %
	4252	93 %
2012.	4251	81 %
	4252	88 %
2013.	4251	77 %
	4252	88 %

(Izvor: radni materijali Vojne akademije UO)

Tabela 6 – Pregled odobrenih rashoda UO po kategorijama u periodu 2011 – 2014. godine (u %)

Rashodi UO po godinama	2011.	2012.	2013.	2014.
Personalni rashodi	0,5	0,61	0,22	0,1
Operativni rashodi	99,2	99,30	99,70	99,9
Rashodi za investicije i opremanje	0,3	0,01	-	-

(Izvor: radni materijali Univerziteta odbrane)

4. Izmene po četvorocifrenim kontima vršile bi se samostalno, o čemu bi se obavestavao Sektor za budžet i finansije MO. U sadašnjem periodu Univerzitet odbrane nema mogućnosti da vrši izmene na kontima ekonomske klasifikacije već, ukoliko se ukaže potreba, zahteva dostavlja nosiocima funkcija. Period u kojem Univerzitet odbrane dobije odobrenje za izmenom često je izuzetno dug, čime se dodatno usložava poslovanje Univerziteta i kontinuitet utroška sredstava. Pogodnost koju bi Univerzitet odbrane kao direktni budžetski korisnik imao po pitanju izmena po četvorocifrenim kontima, ogledala bi se u praktičnom nepostojanju vremenskog jaza između potrebe za izmenom i same izmene na odobrenim kontima ekonomske klasifikacije. Tako bi se uspostavio kontinuirani proces poslovanja i utroška odobrenih finansijskih sredstava Univerziteta.

Zaključak

U uslovima ograničenih resursa sistema odbrane, ekonomično i racionalno raspolažanje njima sve više dobija na značaju. Kako poslovanje Univerziteta odbrane prouzrokuje trošenje znatnih sredstava odobrenih budžetom, nameće se potreba stalnog preispitivanja i unapređenja ove oblasti. U članku se pošlo od sagledavanja slabosti sadašnjeg načina finansiranja Univerziteta odbrane. One su uočene težišno u samom postupku finansiranja Univerziteta, tj. u praktičnoj sporosti i neusklađenosti faza tog postupka: planiranja novčanih sredstava, odobravanja planova rashoda, donošenja planova nabavki i realizacije, odnosno utroška odobrenih sredstava. Takođe, slabosti sistema finansiranja Univerziteta odbrane uočene su i na planu korišćenja sopstvenih prihoda i organizovanosti same finansijske službe Univerziteta, odnosno odgovarajuće normativne regulative.

Da bi se ponudio valjan predlog unapređenja sadašnjeg modela finansiranja Univerziteta, sagledani su primeri finansiranja relevantnih univerziteta odbrane u inostranstvu – Sjedinjenih Američkih Država, Republike Češke i Republike Rumunije. Zajednička svojstva navedenih stranih vojnoobrazovnih institucija su znatna autonomija u raspolaganju odobrenim budžetskim i vanbudžetskim sredstvima, znatan broj civilnih i stranih studenata i veliko učešće ostalih izvora finansiranja (sopstveni prihodi od školarina, taksi, izdavačkih usluga, donacija i dr.). Ove prednosti proističu iz statusa navedenih institucija kao direktnih budžetskih korisnika u okviru ministarstva odbrane pomenutih zemalja.

Takođe, sagledan je način finansiranja posebnih organa državne uprave u Ministarstvu odbrane republike Srbije – Inspektorata odbrane, Vojnobezbednosne i Vojnoobaveštajne agencije. Posebni organi državne uprave u sastavu MO imali su status direktnih budžetskih korisnika do 2014. godine. Iz ovakvog statusa proističu brojne prednosti po pitanju finansiranja: znatno skraćenje perioda planiranja i odobravanja planova, autonomno raspolaganje odobrenim sredstvima za operativne rashode (koja u sadašnjem periodu čine oko 95% ukupno raspoloživih sredstava), kao i mogućnost samostalnih izmena po četvorocifrenim kontima (uz obaveštavanje Sektora za budžet i finansije MO).

Provera predloženog modela finansiranja Univerziteta odbrane izvršena je sprovedenim istraživačkim postupkom, težišno metodom ispitivanja, tehnikom anketiranja. Anketa o mogućnostima dodeljivanja Univerzitetu odbrane statusa direktnog budžetskog korisnika izvršena je na uzorku od 38 ispitanika, i to najodgovornijih lica koja se bave finansijskim poslovanjem u sistemu odbrane Republike Srbije (načelnik Uprave za budžet i finansije, načelnici finansijske službe u jedinicama i ustanovama MO i VS, VOA, VBA i drugi). Anketa je sprovedena u periodu od 1. septembra do 10. decembra 2014. godine. Obuhvatila je dve grupe pitanja. Prva grupa bila je vezana za redovnost finansiranja sistema odbrane, odnos osnovnih (budžet) i ostalih izvora finansiranja, problem jednogodišnjeg perioda budžeta (posebno značajan u sučeljavanju sa neophodnošću strategijskog upravljanja, koje podrazumeva dugoročnije projektovanje potreba), kao i normativno uređenje finansiranja odbrane (posebno Zakon o javnim nabavkama). Ova grupa pitanja i odgovori na njih bili su u funkciji sagledavanja konteksta finansiranja Univerziteta odbrane. Druga grupa pitanja odnosila se na finansiranje samog Univerziteta i mogućnost dodeljivanja statusa direktnog budžetskog korisnika za ovu instituciju, neophodnost veće upotrebe sopstvenih prihoda za pokriće pojedinih rashoda i mogućnosti uključivanja Univerziteta odbrane u naučnoistraživačke projekte koje su finansirali drugi državni organi.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA:

1) Preko dve trećine (oko 70%) ispitanika smatra da je finansiranje odbrane redovno, ali da odobrena finansijska sredstva nisu dovoljna za izvršavanje funkcionalnih zadataka MO i VS.

2) Više od 90% anketiranih smatra da odnos osnovnih (budžet) i ostalih izvora finansiranja rashoda odbrane nije u odgovarajućoj srazmeri i da se povećanje ostalih izvora finansiranja postavlja kao imperativ pred sistem odbrane.

3) Takođe, oko 90% lica smatra da su se jednogodišnje finansiranje i Zakon o javnim nabavkama pokazali kao izvesni ograničavajući faktor kod efikasnog utroška odobrenih sredstava i prilikom izvršenja planova nabavki dobara, radova i usluga. Pojedine podzakonske akte (pravilnike, uredbе, odluke, uputstva i dr.), vezane za finansijsko poslovanje u MO i VS, trebalo bi uskladiti sa postojećim republičkim zakonima koji regulišu tu oblast.

Drugi deo ankete kojim su obuhvaćeni problemi finansiranja i mogućnost dodeljivanja statusa direktnog budžetskog korisnika za Univerzitet odbrane, kao i neophodnost upotrebe sopstvenih prihoda kako bi se nadoknadio nedostatak budžetskih sredstava, pokazao je sledeće:

4) Više od 80% anketiranih smatra da bi se dodeljivanjem statusa direktnog budžetskog korisnika Univerzitetu odbrane znatno unapredile i ubrzale faze planiranja i odobravanja planova rashoda, planiranja nabavki i faza izvršenja odobrenih budžetskih sredstava.

5) Upotrebom sopstvenih prihoda za pokriće pojedinih operativnih rashoda Univerzitet odbrane može da nadoknadi nedostatak budžetskih sredstava; prijemom većeg broja civilnih i stranih studenata ostvario bi se znatniji iznos sopstvenih prihoda, što je potvrdilo oko 90% ispitanika.

6) Gotovo svi anketirani smatraju da bi veća autonomija Univerziteta odbrane, po pitanju raspolaganja operativnim i investicionim (infrastrukturnim) rashodima, doprinela bržoj i efikasnijoj realizaciji planiranih zadataka.

Anketom je potvrđena zasnivajuća hipoteza, tj. pretpostavka da bi se dodeljivanjem statusa direktnog budžetskog korisnika Univerzitetu odbrane omogućilo unapređenje faze planiranja i izvršenja odobrenih budžetskih sredstava, kao i upotrebe sopstvenih prihoda.

Imajući u vidu da se u narednom periodu budžetska sredstva neće znatnije povećavati, potrebno je preduzimanje mera kako bi se povećali ostali izvori finansiranja. Jedna od najvažnijih mera u tom pravcu, kao i kod većine univerziteta u zemlji i okruženju, bila bi mogućnost prijema većeg broja civilnih studenata. Tako bi se mogao ostvariti znatniji iznos sopstvenih prihoda kroz naplatu školarina, što bi povoljno uticalo na finansiranje operativnih rashoda. Time bi se smanjila i razlika u prinudi na ekonomsko ponašanje i samog Univerziteta odbrane, koji se u tom pogledu u dosadašnjem periodu znatno razlikovao od sličnih institucija koje posluju po tržišnom principu [8, 20].

Naučni doprinos u ovom istraživanju predstavlja sprovedeni opis postojanja, međusobne povezanosti i mogućnosti uticaja predmetnih činilaca na poboljšanje efikasnosti i ekonomičnosti utroška opredeljenih novčanih sredstava za finansiranje obrazovne delatnosti u sistemu odbrane Republike Srbije. Naučni doprinos predstavlja i uočavanje svih relevantnih činilaca koji utiču na praktičnu primenu predstavljenog modela finansiranja rashoda Univerziteta odbrane. Radi se o fazama planiranja novčanih sredstava, odobravanja planova rashoda, donošenja planova nabavki i realizacije, odnosno utroška odobrenih sredstava. Njihova usklađenost omogućila bi sistemu odbrane znatno efikasnije i racionalnije raspolaganje finansijskim sredstvima u uslovima sve manjih mogućnosti za povećanje budžetskih sredstava. Takođe, veća naplata i upotreba sopstvenih prihoda, kao jednog od ostalih izvora finansiranja, predstavljala bi značajnu pogodnost u predloženom modelu finansiranja Univerziteta odbrane i strategijskom upravljanju sredstvima.

Literatura

[1] Министарство одбране, *Статут Универзитета одбране*, "Службени гласник РС", број 24/11, Београд, 2011.

[2] Нешевски, А., *Финансирање расхода одбране – модел финансирања Универзитета одбране*, магистарски рад, Економски факултет у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици, К. Митровица, 2015.

[3] Марић, Д., *Примена економских принципа у војним операцијама, докторска дисертација*, Универзитет одбране – Војна академија, Београд, 2011.

[4] Министарство одбране, *Правилник о финансијском пословању у МО и ВС*, "Службени војни лист" број 17/11, Београд, 2011.

[5] Жугић, Р., *Водич кроз буџет*, Војноиздавачки завод, Београд, 2008.

[6] Вукасовић, М. и други, *Финансирање високог образовања у југоисточној Европи*, Центар за образовне политике, Београд, 2009.

[7] Министарство одбране, *Правилник о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу у МО и ВС*, "Службени војни лист", број 9/11, Београд, 2011.

[8] Милачић, ЛЈ. и Марић, Д., *Economic distinctive features of military-security operations as influential factors in strategic management of traditional state institutions*, „Економски погледи”, број 2/12, Економски факултет у Приштини, са привременим седиштем у Kosovској Mitrovici, К. Mitrovica, 2012.

[9] „Службени гласник Републике Србије”, бројеви: 79/05, 101/07, 95/10, 93/12, 124/12 и 62/13.

[10] Internet sajтови:

– www.uo.mod.gov.rs,

– www.ndu.edu,

– www.unob.cz и

– www.unap.ro.

EKONOMIJA ZNANJA I INTELEKTUALNA SVOJINA U KONTEKSTU DRUŠTVENOG RAZVOJA SRBIJE – STUDIJA SLUČAJA

Žaklina Jovanović

Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti CESNA B,
Beograd, Republika Srbija

Slobodan Nešković*

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu,
Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment

Zoran Kostić

Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti CESNA B,
Beograd, Republika Srbija

Pod uticajem procesa globalizacije u poslednjih nekoliko desetina godina došlo je do niza promena, koje su transformisale svetsko tržište i uticale na poslovno okruženje. Stvaranje materijalnih vrednosti sve više je rezultat nematerijalnih faktora, a proizvodnja se temelji na znanju, sposobnosti i inovativnosti zaposlenih. To povećanje udela znanja u novostvorenoj vrednosti glavna je karakteristika nove ekonomije 21. veka, koja se naziva Ekonomija znanja (engl. Knowledge Economy). U prošlosti su neophodni resursi za postizanje društvenog rasta i razvoja bili kapital, prirodni resursi i rad, dok se u današnjoj ekonomiji, zasnovanoj na znanju, ta značajnost pomera ka intelektualnom potencijalu, posebno intelektualnoj svojini. Ovaj resurs postao je veoma moćan alat i temelj kreiranja drugih vrednosti u savremenom poslovanju. U skladu sa novonastalim trendovima, uspešna budućnost i put rasta i razvoja svake zemlje, a samim tim i Srbije, jeste privreda koja je utemeljena na zaštićenim intelektualnim znanjima.

Ključne reči: *globalizacija, ekonomija znanja, intelektualna svojina, Srbija, konkurentnost*

Uvod

Poslednja dekada dvadesetog veka posvedočila je da je počeo period globalizacije, koji je okarakterisan globalnom konkurencijom, prodorom standarda svetskog tržišta i međunarodnom orijentacijom svih organizacija. U tako globalizova-

* Prof. dr Slobodan Nešković je redovni profesor Fakulteta za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu.

nom okruženju nijedna kompanija niti zemlja ne mogu da zanemare potrebu za konkurisanjem, jer samo konkurentnost obezbeđuje društveni rast i razvoj. Danas su stvorene materijalne vrednosti sve više rezultat nematerijalnih činilaca, a temelj svake uspešne proizvodnje su specifična znanja i sposobnosti zaposlenih. Proizvodni proces se iz čisto radnog pretvorio u naučni proces, čiji rezultat su novi industrijski materijali, nove proizvodne tehnologije, nov/poboljšan dizajn proizvoda, novi oblici uslužnih proizvoda i sl. Intelektualna svojina danas predstavlja resurs od velikog značaja, a najuopštenije bi se moglo reći da je reč o svojini na nematerijalnim, intelektualnim dobrima koja su rezultat ljudskog umnog stvaralaštva. Svoju ekonomsku, tj. komercijalnu vrednost dobija kada se nađe na tržištu, čime proizvodi merljive ekonomske koristi svojim vlasnicima u vidu povećanja prihoda i/ili uštede troškova, što su veoma važni faktori koji determinišu konkurentsku prednost, a samim tim i društveni razvoj. Iz navedenih razloga, mnoge kompanije i države danas koriste svoju intelektualnu svojinu, kako bi na različite načine unapredile sopstvenu konkurentsku poziciju i ostvarile što veći profit. Svesne važnosti ovog kapitala mnoge zemlje sve više ulažu u ovaj resurs, čime se borba za globalni prestiž u svetu prenosi na teren naučno-tehnološko-istraživačkog razvoja.

Ekonomija zasnovana na znanju

Globalizacija predstavlja skup različitih procesa koji u osnovi imaju ideju razvijanja i povezivanja sveta. Takođe, ovaj pojam upotrebljava se svaki put kada se pokušava objasniti i razumeti širok dijapazon promena u raznim oblastima koje su zahvatile svet u celini i koje dovode do značajnog porasta međunarodne razmene. Pojam globalizacije danas se ne može izbeći bez obzira na to o kojem aspektu života se radi pošto su globalizacijom obuhvaćeni svi institucionalni oblici i sve sfere društvenog razvoja. Iako postoje različite dimenzije globalizacije koje su međusobno neraskidivo povezane, globalizacija se najčešće izjednačava sa ekonomskom globalizacijom. Na ekonomskoj ravni globalizacija se prvenstveno manifestuje kroz tehničko-tehnološku superiornost, čiju osnovu čine specifična zaštićena znanja. Znanje oličeno u naučno-tehnološkim dostignućima ubrzava proces globalizacije, pojačava međuzavisnost u svetskoj privredi i na svetskom tržištu, određujući tempo i procese društvenog razvoja u globalu. Zahvaljujući novim tehnologijama, komunikaciji i novoj ekonomiji, globalizacija je nametnula svetu nova pravila, nove sadržaje, nove dimenzije i nova znanja, tačnije oblikovala je nove uslove kojima se moraju prilagoditi svi koji žele uspeti. Ona ima određene zahteve: stalno ulaganje u znanje, tehnologije, istraživanje i razvoj i svako ko zaostaje u tom procesu ili se na vreme ne uključi u njega bitno zaostaje.

Ono što sasvim sigurno karakteriše savremenu privredu jeste tendencija povećanja nematerijalnih investicija, koje su krajem 70-ih godina prošlog veka imala gotovo beznačajan udeo u poslovnima kompanija, dok je danas taj udeo u pojedinim granama industrije porastao čak na 90%.

Slika 1 – Odnos materijalne i nematerijalne imovine u ukupnoj tržišnoj vrednosti 500 kompanija SAD u periodu 1975–2015. (Izvor: abfjournal, Jan/Feb 2016¹)

Doba industrijalizacije dostiglo je svoj vrhunac i faktori na kojima je počivala dotadašnja uspešnost ekonomija nisu više bili dovoljni. Industrijsko doba zamenilo je postindustrijsko doba u kojem je proces globalizacije „smanjio svet” i nametnuo svima niz novih izazova u poslovanju. Kompanije sada mogu da pobeđuju (ili da gube) u tržišnom takmičenju ne samo na osnovu kapitala koji poseduju nego i na osnovu onoga što znaju.

INDUSTRIJSKO DOBA	EKONOMIJA ZNANJA
Proizvodnja - Tržište	Kupac - Konkurent
Finansijski kapital	Intelektualni kapital (inovacije, patenti, licence i sl.)
Izvesnost, predvidivost	Neizvesnost, turbulencije
Dugoročno planiranje	Kratkoročno, strateško planiranje
Nacionalna privreda	Svetsko tržište
Spore promene	Brze, svakodnevnne promene
Krute, nefleksibilne organizacije	Prilagodljive organizacije
Tržište regulisano zakonima	Liberalna/otvorena tržišta
Preduzetništvo po izboru	Društvena odgovornost, etika
Pretežno izvršni, rutinski rad	Kreativni rad, istraživanje, inovativnost i sl.
Koncentracija kapitala	Strateške poslovne jedinice
Masovna proizvodnja	Proizvodnja prilagođena kupcu
Kvantitet	Kvantitet + Kvalitet
Nacionalni menadžment	Internacionalni menadžment
Veliki proizvodni kapaciteti	Mali - fleksibilni proizvodni kapaciteti

Slika 2 – Karakteristike industrijskog doba i ekonomije znanja (Izvor: autor)

¹ <http://www.abfjournal.com/articles/ip-asset-value-as-collateral-the-increasing-use-of-patents-as-collateral-in-asset-based-lending/>

I u novonastalim globalizovanim uslovima glavni cilj je profit, ali se on danas stvara na drugi način: 1) strateškim planiranjem; 2) stvaranjem dodatne vrednosti znanjem, tj. korišćenjem intelektualnog kapitala; 3) brzim prilagođavanjem promenama u okruženju; 4) povećanjem vrednosti tržišnih marki, zaštićenih prava, patenata i ostalih relevantnih oblika intelektualne svojine; 5) prikupljanjem i upravljanjem znanjem koje se nalazi u kompaniji; 6) podsticanjem i podržavanjem kreativnosti i inovativnosti svih zaposlenih i sl. Ovakav način razmišljanja i funkcionisanja omogućuje svakoj kompaniji postizanje društvenog rasta i održavanje konkurentne prednosti na tržištu. Da bi se navedeni ciljevi ispunili neophodno je osposobiti kompaniju da se prilagođava promenama u okruženju, a krajnji rezultat ovih postupaka biće pretvaranje tradicionalne kompanije u savremenu, „inteligentnu” kompaniju, čija će se snaga, moć i jačina temeljiti na znanju.

Jedna od najvidljivijih karakteristika današnjeg vremena jeste brzina širenja rasta znanja. Prosečna osoba koja je živela u 17. ili 18. veku tokom svog ukupnog života mogla je da dođe u posed informacija koje se danas nalaze u jednom nedeljnom izdanju bilo kojih novina. Celokupno znanje ljudske civilizacije sakupljeno do 1900. godine se udvostručilo do 1950, a učetrostručilo do 1960. Taj trend se nastavio i dalje, tako što se ukupno znanje udvostručavalo svakih 5 do 8 godina. Razvoj tehnologije i masovna upotreba računara doveli su do toga da se danas za godinu dana na internetu pojavi više informacija nego ukupno u svim prethodnim godinama ljudske istorije. Monopol nad znanjem nekada se mogao zadržati prilično dugo, a kompanije su imale desetine godina vremena da sopstvena specifična znanja, prednosti i jedinstvenosti iskoriste na globalnom nivou. Pošto se znanje veoma sporo širilo, konkurentima je trebalo prilično dugo da saznaju šta se dešava i da „prekopiraju” ideju. To, međutim, danas više nije slučaj, jer se znanje širi svetom gotovo trenutno.

Kada se govori o učenju kao procesu sticanja znanja, važno je napraviti razliku između eksplicitnog i tacitnog znanja:

– *eksplicitno (kodifikovano) znanje* je znanje koje je ugrađeno u proizvode/usluge kroz specifikacije, nacрте i sl. Izraženo je rečima i brojevima, pa se jednostavno prenosi i deli među pojedincima na formalan i sistematizovan način u obliku podataka, formula ili postupaka;

– *tacitno (tiho, nemo) znanje* je apstraktno, neformalno, personalno i iskustveno, stvoreno kroz iskustvo i učenje. To je znanje koje pripada samo pojedincu i teško se prenosi i imitira. Obuhvata veštine, kompetencije, verovanja, vrednosti i stavove. Ovo znanje je ključno za kompetitivnost u ekonomiji zasnovanoj na znanju i predstavlja osnovu za postizanje konkurentne prednosti. Kada se govori o znanju, odnosno sposobnosti učenja kao bitnom nematerijalnom resursu, prvenstveno se misli na njegov tacitni deo. Smatra se da danas gotovo svaka vrsta posla zahteva tacitno znanje koje je utkano u organizacijske rutine, procese, proizvode/usluge i sl.

U novoj ekonomiji u potpunosti je promenjen i način stvaranja vrednosti u kompanijama. Vrednost koju kompanije danas stvaraju u poslovnom procesu proizlazi, pre svega, iz znanja, sposobnosti i veština ljudi koji su zaposleni u njoj ili koji sa njom saraduju. „Ekonomija znanja iziskuje promene u procesu kreiranja vrednosti i izvorima konkurentne prednosti. U svim industrijama, konkurentnost sve više zavisi od načina na koji ljudi prikupljaju, organizuju i komercijalizuju svoj know-how”.² U savremenim poslovnim sistemima znanje ima

² Čabrilo, S. (2008). Istraživanje indikatora za merenje intelektualnog kapitala u organizacijama. Doktorska disertacija, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

dva oblika: 1) *materijalni oblik* (planovi, projekti, patenti, licence, baze podataka, računarski programi i sl.); 2) *nematerijalni oblik* (znanje, veštine, iskustvo, sposobnost rešavanja problema i sl.). Ljudsko znanje danas je postalo dominantan faktor u stvaranju i održavanju društvenog rasta i najvažniji potencijal svake kompanije, a razvoj informacionih tehnologija doprineo je da se čitava globalna ekonomija u sve većoj meri oslanja na neopipljive resurse. Krajnji rezultat toga jeste da je čovek (tj. njegov intelekt) postao centar mete industrijske špijunaže. U istraživanju konkurentskih aktivnosti na meti je sve što donosi profit: proizvodne, finansijske, organizacione, marketinške, tehničke, naučne i druge zaštićene informacije i podaci. „Ekonomska tj. industrijska špijunaža u savremenom međunarodnom ambijentu predstavlja instrument za postizanje kompetitivne prednosti kompanija, unapređenje nacionalne ekonomije i realizaciju nacionalnih interesa svake zemlje. Primenom legalnih i nelegalnih sredstava koji su veoma često nespojivi sa etičkim normama poslovanja, teži se eliminisanju konkurenata. Krajnji cilj ekonomske špijunaže jeste doći u posed znanja i informacija drugih zemalja koji se koriste u nauci, tehnologiji i proizvodnji”³.

Može se zaključiti se da se nova ekonomija 21. veka zasniva na znanju, tj. na podizanju intelektualnog resursa, koji je postao prvi preduslov za povećanje efikasnosti rada i najvažniji potencijal svake savremene organizacije. Snaga i veličina preduzeća u staroj ekonomiji ogledala su se u materijalnoj imovini (zemljište, nekretnine), dok se današnja ekonomija i njena jačina karakterišu stvaranjem nematerijalne imovine (specifičnih znanja, patenata, licenci, know-how-a i sl.). Ove činjenice pokazuju da uspešnost poslovanja i društveni rast u savremenim uslovima sve više zavise od intelektualnog potencijala. U krajnje konkurentnoj, globalnoj ekonomiji, gde faktori proizvodnje, poput kapitala, tehnologija, sirovina i informacija mogu biti kopirani, ljudi sa svojim znanjem postaju najvažniji resurs i izvor stalne konkurentne prednosti. Izrazito jaka konkurencija koja egzistira na svim tržištima i u svim poslovnim delatnostima, visok stepen razvoja tehnologije i sve lakša dostupnost znanju i informacijama (bilo legalnim, bilo nelegalnim putem) u velikoj meri otežavaju zauzimanje dobre tržišne pozicije i ostvarivanje društvenog rasta i razvoja jedne zemlje.

Intelektualna svojina kao značajan faktor savremenog društvenog razvoja

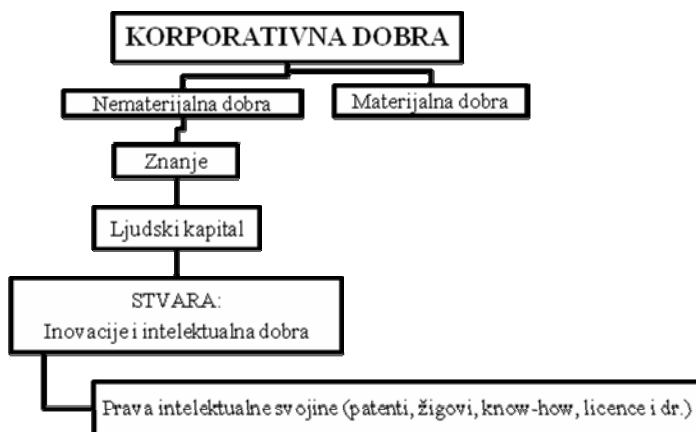
Intelektualna svojina stvara pravne pretpostavke da kreativni ljudi žive od svog rada. Ta moralna ideja – da intelektualni rad mora da bude nagrađen takođe je i pretpostavka ekonomskog i kulturnog razvoja svakog modernog, civilizovanog društva. U savremenom svetu već odavno ne postoji nijedna razvijena zemlja ili prosperitetno društvo, koje nema razvijen sistem zaštite intelektualne svojine. Sam pojam intelektualne svojine označava posebna, specifična prava koja imaju autori, pronalazači i ostali nosioci prava intelektualne svojine. Intelektualna svojina ne predstavlja materijalno vlasništvo nad nekim predmetom. Ona je pravo, tj. skup ovlašćenja koje pravni poredak određene zemlje priznaje nosiocu prava intelektualne svojine. Iako se radi o veoma kompleksnom pravnom pojmu, najuopštenije bi se moglo reći da je reč o svojini na nematerijalnim, intelektualnim dobrima koja su rezultat ljudskog umnog stvaralaštva.

³ Nešković, S., (2011), *Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji, Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, str. 111-127.

Značaj intelektualne svojine prvi put je priznat u Pariskoj konvenciji za zaštitu industrijske svojine iz 1883. godine i u Bernskoj konvenciji za zaštitu književnih i umetničkih dela iz 1886. Zahvaljujući vrlo ranim multilateralim konvencijama, područje intelektualne svojine je jedna od retkih grana prava koja ima visok stepen usaglašenosti u većini pravnih sistema. Uz mnoge međunarodne organizacije, koje su se tokom vremena menjale, danas pri UN deluje Svetska organizacija za intelektualnu svojinu WIPO, koja ima više od 180 zemalja članica, a čije su glavne aktivnosti usmerene na uspostavljanje međunarodnih normi i standarda u ovoj oblasti. Donošenje međunarodnih konvencija i sporazuma, kojima se uspostavljaju standardi i jedinstvenost postupaka pravne zaštite, pokazuju da se intelektualna svojina sve više posmatra kao globalni fenomen, pa se, shodno tome, i pravno rešava na globalnom nivou.

Prava intelektualne svojine imaju svoje društveno i ekonomsko opravdanje, jer nameću disciplinu na tržištu, regulišu protok informacija i garantuju nosiocima prava i ovlašćenim korisnicima uživanje njihovih prava. Takođe, ova prava mogu imati ključnu ulogu u mnogim oblastima poslovnih aktivnosti i skoro svim aspektima kompanije. Ona su deo portfolia kompanije i mogu biti prodana ili licencirana. Mogu biti obezbeđenje za dobijanje zajmova za finansiranje poslovnih aktivnosti, značajna su u procesu razvoja proizvoda/usluge, deo su ljudskog kapitala koji je danas nosilac gotovo svakog uspešnog poslovanja, omogućavaju prepoznatljivost i, samim tim, olakšavaju marketing aktivnosti (npr. zaštićene marke Coca-Cola, Mc Donalds, Nivea, Mercedes i sl.), značajna su u sudskim sporovima i arbitražama (čuveni spor između Apple-a i Samsunga oko patentnih prava), imaju prednost u slučajevima joint venture (Nestle i Coca-Cola, Samsung i Sony, Renault i Nissan, Volkswagen i Ford i dr.) i dr. Ovde su navedeni samo neki od značajnih aspekata prava intelektualne svojine u savremenom poslovanju, dok je delokrug uticaja ovog resursa na efekte poslovanja u globalnom poslovnom okruženju, naravno, mnogo širi i dublji.

Kao što je već napomenuto, vrednost kompanija danas proizilazi iz njihovih nematerijalnih dobara, posebno intelektualnih dobara. To je naročito očigledno u slučaju intelektualne svojine, pogotovo patenata, licenci, zaštićenih robnih marki, know-how-a i sl.

Slika 3 – Sastav korporativnih dobara u ekonomiji znanja
(Izvor: Jovanović, Matović, Petrović, 2011, str. 95)

Kompanije koje svoju snagu i konkurentnost baziraju na znanju sopstvenog ljudskog kapitala otvaraju sebi mogućnosti da vrše eksploataciju ovih resursa i tako ostvaruju profit i kompetitivnu prednost na dva načina: 1) implementacijom zaštićenih pronalazaka u nove proizvode/postupke/usluge i 2) licenciranjem drugim firmama i organizacijama.

Velike kompanije su oduvek u istraživanje i razvoj ulagale mnogo svojih resursa. Te investicije su im omogućavale da stvore nove proizvode/usluge, da se razviju i postanu vodeće u oblasti u kojoj posluju. Zahvaljujući sopstvenim patentiranim inovacijama, mnoge kompanije iz SAD, Japana, Južne Koreje, Nemačke i drugih zemalja postale su industrijski giganti i stubovi svojih nacionalnih privreda, a neke su postale i globalni lideri na svetskom tržištu. Takođe, izveštaji Svetskog ekonomskog foruma o globalnoj konkurentnosti (WEF) poslednjih nekoliko decenija ukazuju na korelaciju između zaštite prava na intelektualnu svojinu i nacionalne konkurentnosti i društvenog razvoja. Zemlje koje imaju najstrožu zaštitu intelektualne svojine uglavnom su u vrhu zemalja prema indeksu rasta konkurentnosti (GCI) Svetskog ekonomskog foruma. Ono što praksa pokazuje jeste činjenica da nova tehnologija ima dodatnu tržišnu vrednost ako je zaštićena patentom, pojedini proizvod je tržišno vredniji ako je označen prepoznatljivim, registrovanim žigom, dok će među brojnim sličnim proizvodima u prednosti uvek biti onaj koji ima privlačan industrijski dizajn pravno zaštićen od imitiranja.

Intelektualna svojina u Srbiji – društveni kontekst

Proces globalizacije i svi njegovi uticaji doveli su do toga da je intelektualna svojina od čisto pravne kategorije postala moćan alat u današnjem poslovanju. Što se tiče zaštite prava intelektualne svojine, u Republici Srbiji postoje brojne institucije koje se bave problematikom ove oblasti. To su: Zavod za zaštitu intelektualne svojine, Tržišna inspekcija, carinski organi i institucija sudstva. Svetska iskustva pokazuju da borba protiv ovog problema nije i ne može biti u nadležnosti samo jedne institucije. Ona uvek podrazumeva koordinirano delovanje različitih državnih struktura i nosilaca prava, a primeri drugih zemalja dokazuju da jedino takav pristup donosi pozitivne rezultate. Navedene institucije moraju sarađivati međusobno, ali i sa privatnim sektorom – nosiocima prava intelektualne svojine kroz razmenu informacija, iskustava i na svaki drugi način u borbi protiv ugrožavanja ovog prava.

Jedno od pitanja koje se nameće jeste: zašto promovisati i štiti intelektualnu svojinu? Pre svega, zato što u savremenom svetu pravna zaštita ovog značajnog potencijala podstiče društveni rast i razvoj, stvara nove poslove, vodi daljim inovacijama i znatno poboljšava kvalitet života. „Efikasan i pravedan sistem intelektualne svojine može da pomogne svim državama da ostvare svoj potencijal u intelektualnoj svojini kao moćno oruđe ekonomskog razvoja i društvenog i kulturnog blagostanja. Sistem intelektualne svojine pomaže da se napravi ravnoteža između interesa pronalazača i javnog interesa, obezbeđujući okruženje u kome kreativnost i pronalazaštvo mogu da cvetaju, na korist svima. Prava intelektualne svojine nagrađuju stvaralaštvo i ljudski um koji je pogonsko gorivo napretka čovečanstva”.⁴ S tim u vezi, Republika Srbija donela je Zakon koji se tiče sprovođenja zaštite prava intelektualne svojine. Cilj ovog

⁴ Opširnije u: Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije, Šta je intelektualna svojina?, str. 3, <http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdfsr/pdf/stajainteletalnasvojina.pdf>

Zakona je utvrđivanje posebnih ovlašćenja nadležnih organa (organa državne uprave i organizacija koje vrše javna ovlašćenja), radi efikasne zaštite prava intelektualne svojine. Osnov za donošenje ovog Zakona je Direktiva EU, Evropskog parlamenta i Saveta Evrope. Zakon obuhvata sva prava intelektualne svojine – autorsko i srodna prava, žigove, oznake geografskog porekla, industrijski dizajn, patente i topografije integrisanih kola. U tom kontekstu, pored pomenutih institucija koje se bave intelektualnom svojinom i njenom zaštitom, od velike je važnosti i edukacija po pitanju prava intelektualne svojine, posebno mladih, koji će u bliskoj budućnosti postati produktivni građani koji će svojim radom, inovacijama i novim znanjima biti u mogućnosti da daju doprinos društvu. Značaj obrazovanja mladih u oblasti intelektualnog kapitala i intelektualne svojine naznačen je i u okviru Strategije nacionalnog razvoja intelektualne svojine.⁵ Veoma je važno podizanje javne svesti u obrazovanju, posebno uspostavljanje nastave iz prava intelektualne svojine. Iako se edukacija studenata iz ove oblasti već tradicionalno u Srbiji izvodi na fakultetima koji izučavaju pravo, spomenute promene uslovljavaju uvođenje nastave iz ove oblasti i na drugim fakultetima. Visokoobrazovne institucije moraju učiniti veće napore kako bi edukovale studente o tome šta su intelektualni kapital i intelektualna svojina i u čemu je njihov značaj. Studenti moraju da budu upoznati sa elementarnim aspektima intelektualne svojine, jer će jedino tako moći u potpunosti da iskoriste njene prednosti. To dodatno dobija na značaju pošto sve više fakulteta dolazi u dodir sa intelektualnom svojinom i to kroz stvaranje pronalazaka u istraživačkim aktivnostima i transferom tehnologije. Patentiranjem svojih pronalazaka i njihovim licenciranjem, ove institucije mogu ostvariti značajnu ekonomsku dobit. Međutim, da bi se dobit ostvarila, i zaposleni i studenti moraju da poseduju znanja kako bi prepoznali potencijalne pronalaskе, načine na koje se oni mogu zaštititi i komercijalno iskoristiti. Nastava o intelektualnoj svojini na svim fakultetima studentima bi pružila priliku da steknu znanja o ovoj oblasti i bliže se upoznaju sa načinima njenog korišćenja u struci koju izučavaju. Ovi programi podstakli bi i diskusije o korišćenju intelektualne svojine u inovativnim procesima i prikazali bi kako se pomoću pojedinih prava mogu steći konkurentne prednosti u poslovanju.

Odgovarajuća primena zakona iz oblasti prava intelektualne svojine važna je za Republiku Srbiju iz sledećih razloga:

1) *Krađa intelektualne svojine nanosi značajnu štetu Srbiji* tako što smanjuje poreske prihode i odvraća investitore, što za posledicu ima izgubljena radna mesta i manje novca u budžetu za škole, bolnice, saobraćajnu infrastrukturu, penzije i dr.

2) *Krađa intelektualne svojine nanosi štetu potrošačima Srbije* koji rasipaju novac, a mogu sebe i druge dovesti u opasnost kupovinom nelegalnih, falsifikovanih proizvoda (kao što su npr. delovi za automobile, nelegalni softveri, lekovi i sl.).

3) *Zaštita prava intelektualne svojine tesno je povezana sa konkurentnošću jedne države*. Intelektualna svojina je važna za rast malih i srednjih preduzeća, jer često jedan patent može predstavljati jedinu prednost koju mala kompanija ima u odnosu na veličinu, položaj na tržištu ili finansijsku snagu velike kompanije.

4) Donošenje i sprovođenje Zakona iz oblasti zaštite intelektualne svojine bitno je i za napore Srbije po pitanju članstva u WTO i EU, što su važni ciljevi naše zemlje. Član 75. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju predviđa da će Republika Srbija „preduzeti sve neo-

⁵ Opširnije u: Strategija razvoja intelektualne svojine
http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/Strategija%20razvoja%20intelektualne%20svojine.pdf

phodne mere kako bi najkasnije 5 godina od stupanja na snagu ovog Sporazuma obezbedila nivo zaštite intelektualne, industrijske i komercijalne svojine koji je sličan nivou koji postoji u Zajednici, uključujući i delotvorna sredstva za sprovođenje tih prava”.⁶ U prelaznom sporazumu između Srbije i EU naša zemlja obavezna je da preduzme sve mere kako bi garantovala stepen zaštite prava u oblasti intelektualne, industrijske i komercijalne svojine, koji je sličan stepenu u EU, uključujući i delotvorna sredstva za sprovođenje tih prava.

5) Zaštita prava intelektualne svojine štiti međunarodni ugled Srbije kao poželjne destinacije za poslovanje. Strani investitori nerado donose inovativne tehnologije na tržišta u razvoju, ako ne postoji način da efikasno zaštite i sprovedu svoja prava. U zemljama u tranziciji, kao što je Srbija, pravo intelektualne svojine ima jednu dodatnu karakterističnu funkciju koja je, sa stanovišta tekuće ekonomske politike, ponekad čak u prvom planu. Reč je o funkciji privlačnja stranih direktnih investicija. Efikasna pravna zaštita intelektualne svojine nesumnjivo ohrabruje inostrane firme da u zemlju donesu proizvodnju i usluge zasnovane na novim tehnologijama, renomiranim robnim i uslužnim markama, kao i kreativnu industriju. Delotvoran sistem zaštite intelektualne svojine treba da predstavlja sastavni deo poslovnog okruženja. On povoljno utiče na razvoj domaće ekonomije zasnovane na znanju i deluje podsticajno na projekte istraživanja i razvoj sektora nove ekonomije. Na taj način srpska privreda može od korisnika zaštićenih intelektualnih dobara postati njihov davalac, što srednjoročno i dugoročno može povoljno delovati na njene spoljnotrgovinske performanse. Formiranje nacionalnog inovacionog sistema podrazumeva kompleksne pakete stimulativnih pravno-institucionalnih uslova za stvaranje novih intelektualnih dobara, njihov transfer i primenu u privredi.

Važno je naglasiti da je primena Zakona iz oblasti prava intelektualne svojine izazov sa kojim se suočavaju sve zemlje sveta. Zakon iz oblasti prava intelektualne svojine imaće ključnu ulogu u zaštiti sve sofisticiranijih proizvoda i novih inovativnih tehnologija koji se razvijaju u Srbiji i njenim kompanijama. Zato je Vlada Republike Srbije 2011. usvojila već spomenutu Strategiju razvoja i zaštite intelektualne svojine koja je kompatibilna sa razvojnim interesima zemlje koji su projektovani u Strategiji održivog razvoja i koja sadrži značajne aktivnosti za unapređenje inovativnosti u Srbiji. Strategiju je izradio Zavod za intelektualnu svojinu Srbije u saradnji sa Svetskom organizacijom za intelektualnu svojinu WIPO i nekoliko drugih ministarstava. Strategija daje jasan pregled trenutnog stanja zaštite intelektualne svojine u Republici Srbiji, određuje ciljeve koji bi trebalo da budu ostvareni do 2015. godine, kao i načine za ostvarenje tih ciljeva. Neki od tih ciljeva već su ostvareni; donesen je Zakon o zaštiti poslovnih tajne i urađeno je mnogo na planu edukacije i podizanja javne svesti o značaju zaštite intelektualne svojine. Ovom strategijom Srbija se legitimise kao zemlja koja prepoznaje značaj intelektualne svojine na način na koji je to učinjeno u Evropskoj strategiji za pametan, održiv i sveobuhvatan rast – EVROPA 2020, koju je usvojio od strane Evropski savet 2010. godine. Pored toga, u Zavodu za intelektualnu svojinu Srbije 2010. je otvoren Edukativni i informativni centar (EIC), koji obučava domaće privrednike, istraživačke institute, sudove, policiju, tržišnu inspekciju, carinu, medije i druga pravna lica o značaju zaštite patenata, autorskih prava, žigova, dizajna, oznaka geografskog porekla i drugih pronalazaka, kao i o razvoju profesionalnih sposobnosti u tim oblastima.

⁶ Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/Biro%20za%20saradnju%20sa%20EU/EP_vodic_kroz_SSP.pdf, str. 57-59.

U poređenju sa razvijenim zemljama, inovacioni potencijal Srbije je u lošijem položaju u pogledu pristupa tržištu, izvorima finansiranja i investicijama u istraživanje i razvoj novih proizvoda/usluga. Da bi unapredila svoju konkurentnost, privreda naše zemlje mora da sprovede niz promena. Nažalost, potkrepljeno svakodnevnim primerima iz prakse, može se zaključiti da Srbija nema baš najjasniju strategiju razvoja i primene znanja u ekonomiji znanja. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da se u Srbiji, iako postoje određeni pozitivni pomaci (uglavnom uslovljeni od EU i drugih međunarodnih institucija), još uvek ne pridaje dovoljno značaja zaštiti i vrednovanju intelektualne svojine. To je posebno vidljivo u neodgovornom i nezainteresovanom odnosu prema zaštiti oznaka geografskog porekla i u veoma malom, gotovo zanemarljivom ulaganju u nauku i naučna istraživanja, što, nažalost, rezultira minornim brojem inovacija i zaštićenih prava, a samim tim i prihodima koji bi se mogli ostvariti od njih. Kako god, pred Srbiju su stavljeni novi izazovi u pogledu unapređenja konkurentnosti i ostvarenja društvenog razvoja, a budućnost donosi obavezu ispunjenja još zahtevnijih uslova.

Bezbednost intelektualnog resursa u Srbiji

U savremenom svetu države se više ne osvajaju toliko na bojištu koliko putem privrede, proizvodnje, nauke i novih ideja. I pored toga, o ovoj temi se u našoj zemlji malo govori, a još manje deluje. Kod zemalja u razvoju, posebno kod zemalja u tranziciji, ova vrsta delatnosti je veoma malo poznata, dok je u visokorazvijenim zemljama obezbedila značajno mesto u teoriji i naučnim krugovima, i zauzela vidno mesto među preduzetnicima i u praksi kompanija.⁷ U Republici Srbiji, otuđivanje intelektualne svojine je sve češći oblik ugrožavanja preduzeća, mada do sada ova problematika nije ozbiljno tretirana, njeni efekti nisu objektivno prikazivani, niti se ozbiljno radilo na njenoj eliminaciji. Za razliku od razvijenih država, oticanje važnih poslovnih saznanja i informacija još uvek se ne smatra velikom štetom. Sa problemom otuđivanja intelektualnog kapitala i intelektualne svojine u Srbiji se najčešće susreću uspešne firme (uglavnom inostrane) čije modele poslovanja, važne klijente ili uspešno plasirane proizvode pokušavaju da preuzmu druge kompanije, a najčešći metod pribavljanja podataka je kroz transfer radne snage. Iako veliki broj, posebno inostranih kompanija koje rade u Srbiji, u ugovorima o radu imaju klauzule o obavezi čuvanja poslovnih tajni, a često i zabranjuju radnicima koji odu iz firme da se u određenom periodu zaposle u srodnoj grani, takve obaveze prema bivšem poslodavcu malo ko poštuje zahvaljujući „rupama” u našim zakonima. Ključna slaba karika je uvek čovek, a stručnjaci se slažu da su u vreme krize posebno osetljive dve kategorije ljudi. To su, pre svega, radnici koji su ostali bez posla, a imali su pristup podacima, kao i oni koji su zaposleni, ali im je smanjena plata. Potencijalne mete najpre su kompanije sa sopstvenom robnom markom, kao što su pivare, proizvođači vode, cementare, farmaceutske kompanije i kompanije za informatičku tehnologiju. Sa druge strane, čini se da domaći proizvođači ne strepe previše od ovog oblika ugrožavanja poslovanja, verujući da od njih nema šta da se ukrade, jer je poznato da i ono malo proizvodnje u Srbiji kaska za svetom bar dve tehnološke generacije. Uzroci ta-

⁷ Opširnije u: Nešković, S., (2012), Ekonomske implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima, Ekonomija teorija i praksa, 5 (2), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, str. 8-12.

kvog stanja su navike iz vremena socijalizma, kada društvena preduzeća ne samo da nisu štitila sopstvene informacije, projekte i stručna znanja, nego su ih čak i besplatno davala. Mada je zaštita intelektualnih resursa kod jednog dela poslovnih subjekata sa ovih prostora poslednjih godina napredovala i dalje je na vrlo niskom nivou, posebno u poređenju sa razvijenim privredama sveta. Stiče se utisak da u Republici Srbiji izuzetno mali broj kompanija na organizovan način štiti sopstveni intelektualni kapital i sve njegove oblike. Raspoloživi podaci ukazuju na to da se poslovno-zaštitna delatnost sprovodi samo u jednom (malom) broju korporacija koje posluju na ovom području.

Može se oceniti da kompanije u Republici Srbiji u celini nedovoljno ulažu u bezbednost svog resursa znanja, pri čemu su izuzeci finansijske institucije i korporacije koje na ovo područje dolaze iz razvijenih ekonomija, u kojima je bezbednost od vitalnog značaja za normalno funkcionisanje. U nastojanju da se održe na tržištu, one se fokusiraju na blagovremenu identifikaciju i procenu pretnji vezanih za poslovanje, na upravljanje rizicima, kao i na efikasiju i širu implementaciju odbrambenih mehanizama. U poređenju sa stanjem u razvijenim ekonomijama, implementacija sistema korporativne bezbednosti i zaštite intelektualnog kapitala u našoj zemlji je u velikom zaostatku, a prate je i brojni problemi. Među njima su najvažniji: izostanak odgovarajućih standarda i profesionalne etike u radu, neadekvatna obučenosť kadra i nedovoljna materijalno-tehnička opremljenost. U većini kompanija u Srbiji ostvaruju se samo neke od funkcija ekonomske špijunaže i bezbednosti intelektualne svojine. U nekim privrednim subjektima obavljaju se poslovi koji se tiču fizičke i tehničke bezbednosti, procene rizika i bezbednosti poslovanja. Međutim, znatno niže na listi prioriteta poslovnih subjekata su informaciona i administrativna bezbednost, program edukacije i razvoja bezbednosne kulture zaposlenih, prevencija i zaštita od otkrivanja poslovnih tajni. S tim u vezi, nužno je da se deo profita investira u uspostavljanje i unapređenje sistema zaštite korporativne bezbednosti, jer je u pitanju funkcija koja predstavlja značajnu podršku poslovnom uspehu kompanija. To se posebno odnosi na zaštitu specifičnih znanja, industrijske svojine i inovacija i bezbednosnu edukaciju zaposlenih u kompanijama.

Zaključak

Savremeno tržišno okruženje karakterišu novi uslovi poslovanja koji se moraju uvažavati ako se želi učestvovati u konkurentskom takmičenju i postići sopstveni društveni rast i razvoj. U „društvu znanja“ razvoj se bazira se na ljudskom znanju i iskorišćavanju potencijalnih šansi i mogućnosti za čiju realizaciju je neophodno ljudsko znanje. Postizanje i očuvanje društvenog rasta danas je nemoguće bez proizvodne i izvozne orijentisanosti bazirane na specifičnim zaštićenim znanjima, inovacijama i tehnologiji.

Zaštita intelektualne svojine predstavlja veoma značajan deo društvenog razvoja. Kvantitet i kvalitet intelektualne svojine su u tesnoj vezi sa društvenim rastom, posebno kod zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji, jer vrlo često specifično znanje može predstavljati jedinu prednost koju „mali“ imaju u odnosu na „velike“. Adekvatno zaštićena intelektualna svojina omogućava vlasnicima da imaju korist od svojih znanja i naučnog stvaralaštva, kao i da spreči bilo kakvo kopiranje, zloupotrebu ili nepošteno sticanje profita od znanja koje je u njihovom vlasništvu. Najsigurniji način zaštite ovih vrednosti jeste registracija kod relevantne institucije koja garantuje zaštitu ovih prava. Na taj način konku-

rencija će biti onemogućena da jednostavno prekopira novi proizvod ili uslugu. Poslovne tajne i specifična znanja takođe mogu biti zaštićeni kroz sporazume o poverljivosti i ugovore sa zaposlenima. Licenciranje sopstvene intelektualne svojine drugima može biti dobar način za sticanje komercijalne dobiti i za širenje sopstvenog poslovnog modela uz male napore i mali rizik. Isto tako, kroz sličan aranžman može se dobiti pravo da se koristi intelektualna svojina drugih, što može pomoći proširenju i podizanju kvaliteta bez velikog investiranja. Države u kojima je zaštita intelektualne svojine neefikasna rizikuju gubitak prihoda u vidu zatvaranja radnih mesta, smanjenja poreskih prihoda, manje novca u budžetu, izostanak stranih investicija i inovativnih tehnologija, njihovi potrošači su u opasnosti kupovinom nelegalnih, falsifikovanih proizvoda i sl.

Ako Srbija želi da se uključi u međunarodnu trku i opstane u njoj, mora da uvaži principe na kojima počiva današnja ekonomija znanja. Izvor naših konkurentskih prednosti ne sme da bude jeftina radna snaga, već nivo njene stručnosti i njena (zaštićena) znanja. Međutim, naš sadašnji izvoz uglavnom se zasniva na cenovnoj konkurenciji, a ulaganja u ljudske resurse i zaštita intelektualne svojine su na nezadovoljavajućem nivou. Iako postoje određeni pozitivni pomaci na ovom polju, za postizanje značajnijih rezultata neophodno je sprovesti još niz promena. Da bi razvijala nove proizvode i usluge i tako ostvarila društveni rast i međunarodnu konkurentnost, srpska preduzeća moraću da povećaju ulaganja u razvoj i zaštitu sopstvene intelektualne svojine. Srbija može da postane globalno relevantna, ali je neophodno da se, mnogo više od trenutnog, ulaže u istraživanje, razvoj i zaštitu intelektualnog resursa u partnerstvu sa akademskim i drugim istraživačkim ustanovama i Zavodom za zaštitu intelektualne svojine. U isto vreme, neophodno je da se uspostavi jasnija i tesnija veza između nauke i industrije, što će ukloniti postojeći jaz između naučno-istraživačko-razvojno-inovacionog sektora i privrede. Takođe, od velike je važnosti reformisati obrazovni sistem koji će podržavati razvoj inovativnog mišljenja i promovisati značaj zaštite intelektualnog resursa. Za razliku od sadašnjeg stanja, rezultat tako unapređenog obrazovnog sistema može biti povećanje broja sopstvenih originalnih proizvoda, procesa i tehnologija, što bi povećalo konkurentnost, a samim tim i društveni razvoj Srbije. Iako postoje određene manjkavosti, Srbija je u poslednje dve decenije uradila mnogo na unapređenju zaštite i bezbednosti intelektualne svojine. Međutim, neophodno je uložiti dodatne napore da se kvalitet i kvantitet ovog resursa iskoriste kao najveća komparativna prednost koju danas posedujemo i da se na taj način ostvari pozitivan društveni razvoj.

Može se zaključiti da društveni rast i razvoj danas mogu ostvariti samo kompanije (države) čiji menadžment ozbiljno shvata i procenjuje vrednost sopstvenog znanja i koji ostvaruje efikasnu zaštitu sopstvene, kako materijalne, tako i intelektualne vrednosti. Ovu tvrdnju dokazuju mnoge vodeće svetske kompanije koje su, upravo zahvaljujući svojim patentiranim inovacijama, postale stubovi svojih nacionalnih privreda, industrijski giganti i lideri na svetskom tržištu.

Literatura

[1] Čabrilo, S. (2008). Istraživanje indikatora za merenje intelektualnog kapitala u organizacijama. Doktorska disertacija, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

[2] Jovanović, S., Dragutinović, S., Petrović, D.S. (2010), Značaj vrednovanja i eksploatacije intelektualne svojine, *Industrija*, 38 (4), 13-28.

[3] Jovanović, S., Matović, D., Petrović, D.S. (2011), Vrednovanje intelektualne svojine, *Industrija*, 39 (2), 93-117.

[4] Kolaković, M., (2003), Teorija intelektualnog kapitala, *Ekonomski pregled*, 54 (11-12), 925-944, preuzeto sa: hrcak.srce.hr/file/40500, pristupano 23.01.2015.

[5] Marić, V. (2013), Zaštita intelektualne svojine u Srbiji, <http://www.madmarx.rs>, pristupano 1.11.2014.

[6] Martinet, B., Marti I. M. (1995), *L'intelligence économique: les yeux et les oreilles de l'entreprise*, Paris.

[7] Nešković, S., (2011), Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji, *Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

[8] Nešković, S., (2012), Ekonomske implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima, *Ekonomija teorija i praksa*, 5 (2), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

[9] Nešković, S. (2013), Ekonomska špijunaža i nove tehnologije u globalizovanoj međunarodnoj zajednici. *Vojno delo*, 65 (2).

[10] Nešković, S. (2014), Modern technology in the context of international economic warfare, *Proceedings 4th International Conference Emont-2014 "Economics and Management – based on New Technologies" 12-15.06.2014.*, Vrnjačka Banja, Serbia, Scientific and Tehnical Center for Intellectual Property.

[11] Nešković, S. (2014), Industrial intelligence and information warfare, with special emphasis on security companies, *Proceedings Vol.1, 14th International Conference RaDMI 2014 "Research and Development in Mechanical Industry"*, 18-21. September 2014, Topola, Serbia, Scientific and Technical Center for Intellectual Property.

[12] Nešković, S. (2015), Poslovna špijunaža i ugrožavanje informacionih sistema, *Zbornik radova 1. Međunarodna konferencija "Upravljanje znanjem i informatika" 28-31. januar 2015*, Novi Sad, Visoka tehnička škola strukovnih studija.

[13] Porter, Majkl E. (2007), *Konkurentnska prednost: ostvarivanje i očuvanje vrhunskih poslovnih rezultata*, prevod: Mira i Vera Gligorijević, Asee; Graph style, Novi Sad.

[14] Pokrajac, S. (2002), *Tehnologija, tranzicija i globalizacija*, Beograd: Vojna štamparija.

[15] Raičević, V. (2010), *Pravo industrijske svojine*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.

[16] Ristić, Ž. (2001), *Menadžment znanja*, Beograd.

[17] Stewart, A. (1997), *Intellectual Capital - The New Wealth of Organizations*, Doubleday, New York.

Elektronski izvori:

<http://www.abfjournal.com/articles/ip-asset-value-as-collateral-the-increasing-use-of-patents-as-collateral-in-asset-based-lending/> [30.01.2016.]

Strategija razvoja intelektualne svojine

http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/Strategija%20razvoja%20intelektualne%20svoje.pdf [5.11.2014.]

Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije, Šta je intelektualna svojina?, str.3,

http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/sta_je_intelektualna_svojina.pdf [5.11.2014.]

Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/Biro%20za%20saradnju%20sa%20EU/EP_vodic_kroz_SSP.pdf, str. 57-59. [20.04.2015.]

IZVORI FINANSIRANJA U SPORTSKOJ INDUSTRIJI

Igor Radošević* i Bojana Ostojić
Univerzitet „Union-Nikola Tesla”, Fakultet za sport
Ana Gavrilović
Univerzitet „Union-Nikola Tesla”, Fakultet za menadžment

Sportska industrija spada u jednu od najrazvijenijih grana industrija čija je vrednost procenjena na 450 milijardi evra, uvećavajući se svake godine. Glavni razlog za ubrzani rast sporta predstavljaju mediji, koji reklamirajući proizvode najvećih svetskih brendova, utiču na njihovu prodaju, a samim tim i na finansijski profit i ubrzani razvoj kompanija. Finansijska kriza koja je zahvatila sportsku industriju dovela je do suočavanja banoslovnih ulaganja u sport, često gubeći realnost prosečnog ljubitelja sporta. Svaka kompanija nastoji da smanji troškove proizvodnje kako bi povećala svoj profit, ne birajući sredstva za ostvarivanje ciljeva kompanija, pa nas samim tim zgražavaju činjenice da su najveće kompanije sportske opreme, kao što su „Nike”, „adidas” i „Puma”, svoju proizvodnju iz Evrope i Amerike odavno preselili u Aziju gde im se radna snaga sastoji od maloletne dece koja rade u proseku od 10 do 12 sati dnevno za mesečnu nadoknadu od 2 dolara. Ovakav vid eksploatacije ljudi jedan je od ključnih razloga uštede proizvodnje, a sami tim i povećanja profita kompanija. Finansiranje sportske industrije možemo analizirati iz više uglova. Procenjena vrednost tržišta sportske opreme iznosi 135 milijardi dolara, a najveći sportski brendovi, kompanije „Nike” i „Adidas”, koje su u vlasništvu akcionara, finansiraju se isključivo od prodaje sportskih proizvoda, koje reklamiranjem putem sponzorstva najboljih igrača, sportskih klubova i reprezentacija nastoje da povećaju. Takođe, postoje i drugi načini finansiranja sportske industrije, kao što su stipendiranje i fandrejzing (namenjeni prevashodno amaterskom školskom i univerzitetskom sportu), članarine (namenjene za finansiranje vrhunskog i rekreativnog sporta), prodaja sezonskih i dnevnih ulaznica, sponzorstva i prodaja TV prava (namenjeni za finansiranje vrhunskog profesionalnog sporta), kao i IPA fondovi (namenjeni za projekte od nacionalnog značaja za region zapadnog Balkana).

Ključne reči: *sportska industrija, sportska sponzorstva, prodaja TV prava, IPA fondovi*

* Doc. dr Igor Radošević, igor.radosevic@fzs.edu.rs

Sportska industrija pripada jednoj od najrazvijenijih grana industrija čija se vrednost svake godine uvećava, a koja je procenjena na 450 miliona evra.¹ Glavni razlog za ubrzani rast sporta predstavljaju mediji koji, reklamirajući proizvode najvećih svetskih brendova, utiču na njihovu prodaju, a samim tim i na finansijski profit i ubrzani razvoj kompanija. Finansijska kriza koja je zahvatila sportsku industriju dovela je do suočavanja sa prevelikim ulaganjem u sport, često gubeći realnost kod prosečnog ljubitelja sporta. Procenjena vrednost tržišta sportske opreme iznosi 135 milijardi dolara², a najveći sportski brendovi, kompanije „Nike” i „Adidas”, koje su u vlasništvu akcionara, finansiraju se isključivo od prodaje sportskih proizvoda koju nastoje da povećaju reklamiranjem putem sponzorstva najvećih sportskih klubova i reprezentacija. Svaka kompanija nastoji da smanji troškove proizvodnje kako bi povećala svoj profit, ne birajući sredstva za ostvarivanje ciljeva kompanija, pa nas samim tim zapanjuju činjenice da su najveće kompanije sportske opreme, kao što su „Nike”, „Adidas” i „Puma”, svoju proizvodnju iz Evrope i Amerike odavno preselili u Aziju, gde im se radna snaga često sastoji od maloletne dece koja rade u proseku od 10 do 12 sati dnevno za dnevnicu od 0,72 funte.³ Ovakav vid eksploatacije ljudi jedan je od ključnih razloga uštede proizvodnje, a sami tim i povećanja profita kompanija. Finansiranje sportske industrije možemo analizirati iz više uglova. Procenjena vrednost tržišta sportske opreme iznosi 135 milijardi dolara⁴, a najveći sportski brendovi, kompanije „Nike” i „Adidas”, koje su u vlasništvu akcionara se finansiraju isključivo od prodaje sportskih proizvoda, koje reklamiranjem putem sponzorstva najboljih igrača, sportskih klubova i reprezentacija nastoje da povećaju. Takođe, postoje i drugi načini finansiranja sportske industrije, kao što su stipendiranje i fandrejzing (namenjeni prevashodno amaterskom, školskom i univerzitetskom sportu), članarine (namenjene za finansiranje vrhunskog i rekreativnog sporta), prodaja sezonskih i dnevnih ulaznica, sponzorstava, TV prava (namenjeni za finansiranje vrhunskog profesionalnog sporta), kao i IPA fondovi (namenjeni za projekte od nacionalnog značaja za region Zapadnog Balkana).

Analiza finansiranja i vlasnička struktura sportskih klubova

Da bismo sagledali različite načine finansiranja sportske industrije, prvo je neophodno analizirati vlasničku strukturu sportskih organizacija. Vlasništvo nad sportskim organizacijama može biti: 1. privatno vlasništvo pojedinca, 2. jedan ili više investitora imaju upravljački paket i klub se nalazi na berzi, 3. klubom upravljaju udruženja članova (navijači). U Severnoj Americi vlasnička struktura nad sportskim klubovima je isključivo u ru-

¹ Konsultantska kuća A.T.Kearney, maj, 2011, www.atkearney.com/documents/10192/6f46b880-f8d1-4909-9960-cc605bb1ff34

² Web Portal „BizLife”, Beograd, 27 avgust, 2013, www.bizlife.rs/vesti/60934-adidas-i-nike-vladaju-trzistem-sportske-opreme

³ Istraživanje NVO za ljudska prava „War on Want”, www.waronwant.org/attachments/Race%20to%20the%20Bottom.pdf

⁴ Časopis „BizLife”, Beograd, 27. avgust, 2013., www.bizlife.rs/vesti/60934-adidas-i-nike-vladaju-trzistem-sportske-opreme

kama privatnih lica, uključujući sve klubove koji se takmiče u profesionalnim ligama (NBA, NFL, NHL, MLB) kao i veći deo timova koji se takmiče u univerzitetskim ligama. U Evropi, vlasnička struktura nad najpopularnijim sportovima kao što je fudbal nalazi se pod kontrolom privatnih lica ili udruženja čije je poslovanje pod nadzorom krovnih organizacija kao što je UEFA. Košarkaško takmičenje u Evropi je do februara 2000. godine bilo pod kontrolom FIBA Evropa kada je 14 najvećih evropskih klubova odlučilo da istupi iz FIBA takmičenja i osnuje sopstveno nezavisno takmičenje po uzoru na NBA ligu – Euroligu. Glavni razlog pobune grupe od 14 klubova iz najkvalitetnijih košarkaških liga u Evropi poput Španije, Italije i Grčke je potpisivanje ugovora između FIBA i švajcarske kompanije ISL, kojoj su u paketu za 20 miliona dolara godišnje prodana TV, marketing i internet prava. FIBA je garantovala minimalnu zaradu (samo za učešće) od 250.000 dolara, dok bi oni najuspešniji mogli da zarade između 3 i 3,5 miliona evra, što je nedovoljno za klubove poput Real Madrida i Barcelone, Panatinaikosa, Olimpijakosa i CSKA koji imaju nekoliko puta veće prihode od svojih važećih ugovora sa lokalnim televizijama. Klubovi su posebno bili protiv spajanja TV i internet prava, jer su bili svesni da internet predstavlja novi nepresušni izvor prihoda iz koga će se u budućnosti dodatno profitirati.⁵ Domaća regionalna liga - ABA liga (Jadranska liga) se nalazi u privatnom vlasništvu klubova osnivača i privatnih lica. Primera radi, u Engleskoj su svi fudbalski klubovi u privatnom vlasništvu dok pojedini vlasnici fudbalskih klubova kao što su Malkom Glejzer (Manchester Junajted), Sten Krenke (većinski vlasnik Arsenal) i porodica Anjeli (Juventus) svoje klubove kotiraju na berzi gde je moguće kupovati ili prodavati deonice određenog kluba. U Nemačkoj Bundesligi, strani investitori (ili domaći pojedinci) mogu da budu vlasnici do 49% vlasništva dok je po nemačkom zakonu ostatak od 51% mora da bude u rukama navijača.⁶

Privatizacija sportskih klubova predstavlja rešenje za finansiranje najprofitabilnijeg sporta u regionu, jer državne vlasti nemaju više mogućnosti da finansiraju neprofitabilne sportske organizacije. U regionu Balkana, ako je sportski klub u državnom vlasništvu, logično je da će najvećim delom biti finansiran od strane države. Na primeru finansiranja sportskih klubova u Srbiji, pre svega „Crvene zvezde” i „Partizana”, država je do sada finansirala jednim delom iz budžeta, a drugim delom kroz sponzorstva državnih kompanija, kao što su: Naftna industrija Srbije, Elektroprivreda Srbije, Dunav Osiguranje, Galenika, Telekom Srbija, Poštanska štedionica, Komercijalna banka i druge državne kompanije. Takođe, neki sportski klubovi imaju problem sa nerešenim pitanjem vlasništva nad stadionima na kojem igraju decenijama, kao što je primer fudbalskog kluba „Partizan” koji igra nad stadionu koji pripada Vojski Srbije, Gradu Beogradu i Republici Srbiji. U slučaju kada je sportski klub u privatnom vlasništvu, kao što je to bio slučaj od pre nekoliko godina sa košarkaškim klubom „Hemofarm” iz Vršca, klub je isključivo finansirala kompanija Hemofarm u čijem se vlasništvu klub i nalazio. U Hrvatskoj imamo primer fudbalskog kluba „Hajduk” koji je od državnog kluba postao akcionarsko društvo, koje je većinskim delom u vlasništvu grada Splita, a gde je svako imao pravo da kupi deo akcija. Sponzori ovog kluba su domaće lokalne kompanije, kao što su Splitska banka, Tommy i Pivac. Primer fudbalskog kluba „Dinamo” iz Zagreba, koji je registrovan kao udruženje građana a koji je pod kontrolom Zdravka Mamića, jednim delom je finansiran od Grada Zagreba, a

⁵ Vladimir Stanković, Vreme, broj 491, Beograd, 3. jun 2000 www.vreme.com/arhiva_html/491/31.html

⁶ Ratko Pavlović, Politika, Beograd, 05. jul, 2012.

drugim delom od strane domaćih kompanija kao što su Ledo, Hrvatski Telekom, HOK Osiguranje, Jamnica, Sunce Osiguranje. Takođe, imamo i prvi primer privatizacije, gde je italijanski biznismen Gabriele Volpi kupio fudbalski klub „Rijeka”, a nedavno je krenuo i u rušenje stadiona „Kantride”, kako bi izgradio novi stadion za 12.000 gledalaca na obali Jadranskog mora.⁷ U Bosni i Hercegovini imamo prvi primer privatizacije fudbalskog kluba „Sarajevo” koji je od 24.12. 2013. godine u većinskom vlasništvu od 90% malezijskog milijardera Vinsent Tana, koji je za 2 miliona evra kupio upravljačka prava nad klubom.⁸ Takođe, privatizaciju sportskih klubova je u toku 2015. godine najavila i Vlada Republike Srbije koja je vlasnik fudbalskih klubova „Crvena zvezda” i „Partizan”.

Porezi u sportu

Finansiranje sportske industrije mnogo zavisi od visine poreza koje svaki sportista ili sportska organizacija imaju obavezu da plate državnim organima zemlje u kojoj rade. U Srbiji stopa poreza na prihode sportista i sportskih radnika iznosi 20%.⁹ U Francuskoj je parlament izglasao Zakon o ekstraprofitu 2013. godine, u koje svakako spadaju i sportski klubovi, koji imaju obavezu da plate porez od 70% na plate igrača koji zarađuju preko 1. milion evra godišnje. Ovaj zakon svakako predstavlja dodatno opterećenje vlasnicima klubova jer ih stavlja u neravnotežan položaj sa klubovima iz drugih zemalja, a koje može finansijski da ih opteret i naterati da prestanu da ulažu u vrhunski sport.

Metode finansiranja u sportskoj industriji

Istraživanje sportske industrije vodi od merenja samih pojava i njihovog uklapanja u teorijski, logički i strukturno funkcionalni okvir. Metode koje su korišćene u ovom radu su analiza, istorijska metoda, metod analize sadržaja, deskriptivna i komparativna metoda.

Prodaja članarina i ulaznica

Prodaja karata predstavlja značajan izvor prihoda za sportske organizacije. U evropskim klubovima prihod od ulaznica čini 40 do 60% zarade. Finansiranje sportske organizacije putem članarina i prodaje ulaznica se smatra osnovnim vidom finansiranja svakog sportskog kluba. Vrhunskim klubovima, koji imaju višemilionske budžete, prihod od prodaje članarina i ulaznica predstavlja manji procenat ukupnih prihoda dok se u amaterskom i rekreativnom sportu prihod od članarina i prodaje ulaznica smatraju glavnim načinom finansiranja. Jedna od glavnih strategija koju koriste svi sportski klubovi je prodaja paketa sezonskih ulaznica, gde je cilj da navijači ispune tribine cele sezone, dok u NBA ligi imamo situaciju gde klubovi prodaju pakete za pet ili

⁷ Nestorović, V., Privatizacija fudbalskih klubova, Alo, Beograd, 25.09.2013. www.alo.rs/sport/fudbal/milijarderi-beze-od-fudbalske-srbije/31886

⁸ Pobrić, N., Tan kupio upravljačka prava nad F.K. Sarajevom, 23.01.2014. www.source.ba/clanak/779295178642/sport/Tan-za-cetiri-miliona-kupio-trajna-upravljacka-prava-nad-Sarajevom

⁹ Porezi u sportu, poreskivodic.com/index.php/najcesca-pitanja/23-sport

sedam utakmica, gde se pored dva do tri derbija za kojima vlada velika potražnja u paketu obavezno nalazi i nekoliko manje zanimljivih utakmica koje nisu atraktivne kada domaći klub igra sa nekim autsajderom. U Evropi, mnogo veći značaj putem članarina donosi pravo glasa, kao što je slučaj u klubovima kao što su „Real Madrid” i „Barcelona”, gde klubovi funkcionišu po pravilu „jedan član - jedan glas”, a članovi imaju pravo glasa na izborima za predsednika kluba i mogu na više načina biti izabrani u skupštinu kluba. Zbog svojih članskih prava, članovi se osećaju delom kluba jer direktno ili indirektno kreiraju politiku kluba. Udruženi imaju mogućnost da vrše pritisak na predsednika kluba ukoliko loše vodi klub, a prikupljanjem potpisa članova iznad određenog procenta ukupnog članstva mogu tražiti izglasavanje nepoverenja. Treba napomenuti da članovi kluba ostvaruju mnoge pogodnosti poput jeftinijih godišnjih ulaznica, popuste na fudbalske pretplate i drugo. Primera radi, fudbalski klub „Barcelona” trenutno ima oko 175.000 članova koji plaćaju klubu godišnju članarinu od 157 evra, što donosi klubu godišnju zaradu od 27.475.000 evra. „Barcelona” može da se pohvali činjenicom da je od 104.000 mesta na stadionu prodala oko 87.000 sezonskih ulaznica.

Prosek gledalaca na fudbalskim stadionima u Srbiji je izuzetno mali, pa su samim tim i prihodi od sezonskih i dnevnih ulaznica izuzetno mali. Jedini izuzetak po broju posetilaca je fudbalski klub „Crvena zvezda” koja je imala prosečnu posećenost od 13.000 ljudi na svojim utakmicama ali je zarada od prodaje ulaznica i dalje nedovoljna. U Srbiji, stadioni su puni samo kada se igra derbi što je tri do četiri puta godišnje što je svakako razočaravajuće. Osnovni izvor finansiranja sportskih klubova je prodaja igrača. Podaci su dokaz da je klubovi sa Balkana najveći izvoznici igrača u fudbalu. „Partizan” se kotira kao drugi, Hajduk kao četvrti, „Crvena zvezda” je na šestom mestu, dok je „Dinamo” na devetom mestu.¹⁰ U Americi, sportski klubovi od prodaje karata, parking mesta, prodaje suvenira sa logom lokalnog kluba na stadionima i sportskim dvoranama, prodajom hrane i pića za vreme trajanja utakmice zarađuju veliki novac na godišnjem nivou. Rekordna zarada od prodaje karata je primer K.K. „Crvena zvezda” koja je od prve utakmice u Beogradskoj Areni 2013. godine zaradila oko 70.000 evra.¹¹ Poslednjih godina došlo je do ubrzanog razvoja novih sportskih grana koje potpadaju pod rekreativni sport kao što su vežbanje u teretanama, fitness, joga i cross-fit koji se finansiraju najvećim delom od članarina.

Stipendije

Stipendiranje sportista (prevashodno mlađih kategorija) predstavlja jedan od vidova finansiranja u sportu. U Severnoj Americi sportske stipendije se nude perspektivnim mladim sportistima za školovanje na univerzitetima i srednjim školama. Većina profesionalnih sportista koji se takmiče u najboljim ligama kao što su NBA, NFL, NHL, MLB su kao mladi perspektivni sportisti bili stipendirani od strane svojih univerziteta. Sponzorisanje igrača koji nastupaju u amaterskim srednjoškolskim i univerzitetskim ligama u SAD je zakonom zabranjeno jer u tom slučaju izlaze iz okvira amaterizma i prelaze u profesionalna takmičenja. U Srbiji je Ministarstvo omladine i sporta u decembru 2012. godine, donelo Pravilnik o uslovima za stipendiranje

¹⁰ Web portal „Mondo”, 29.01.2014. mondo.rs/a657020/Sport/Fudbal/Naucno-dokazano-Talenat-imamo-mozga-nemamo.html

¹¹ Beta/Tanjug/RTS, RTS, Zarada Crvene zvezde od prodaje karata, 22. oktobar, 2013, www.rtv.rs/sr_ci/sport/kosarka/radonjic-makabi-je-institucija_431376.html

mladih sportista.¹² Ministarstvo omladine i sporta, Olimpijski Komitet Srbije, Sportski savez Srbije, granski savezi i klubovi nastoje da posebnu pažnju posvete mladim perspektivnim talentima koje stipendiraju, pripremajući ih za seniorske timove i reprezentacije, pružajući im šansu da postanu vrhunski sportisti. Primera radi, Ministarstvo omladine i sporta je formiralo fond za mlade talente¹³ i budžetski fond za razvoj sporta koji imaju zadatak da prate, razvijaju i pomažu mlade talentovane sportiste od kojih se očekuje da budu nosioci u seniorskoj reprezentativnoj karijeri. Takođe, postoji i fond za mlade talente – Dositeja¹⁴ koji je državni projekat pod pokroviteljstvom Ministarstva omladine i sporta.

Sponzorstva i donacije

Sponzorstvo predstavlja najrasprostranjeniji oblik finansiranja sporta. Vodeće sportske kompanije „Nike”, „Adidas” i „Puma” se takmiče u osvajanju tržišta sportske opreme sponzorirajući što raznovrsnije sportske discipline posredstvom vrhunskih sportista. Naravno, popularnost određene sportske discipline donosi i veću zaradu sportistima koji su izabrani od strane sponzora što možemo videti na primer najvećih rivala, kompanija „adidas” i „Nike”, čiji sportisti predstavljaju zaštitni znak njihovog brenda. Ekonomska kriza u svetu se sve više oseća i u sportskoj industriji. Međunarodni olimpijski komitet (MOK) su već napustila četiri velika sponzora i samim tim su veoma uzdrmali temelje na kojima MOK funkcioniše. Pored kompanija Lenovo, Manulife, Kodak i Johnson&Johnson još sedam dosadašnjih partnera razmišlja da napusti MOK. Izvor finansiranja Eurolige se najvećim delom sastoji od prodaje TV prava i sponzora, kao što su Turkish Airlines, Bet&Win, Efes Pilsner, Spalding, Adidas.

U Srbiji je situacija mnogo drugačija, jer se najveći sportski klubovi „Crvena zvezda” i „Partizan” nalaze u državnom vlasništvu i samim tim se smatraju državnim projektom koji je finansiran od državnih kompanija. Finansiranje K.K. „Crvena zvezda” u periodu od 2002. godine do 2007. godine zavisilo je od generalnog sponzora kompanije Telekom Srbija, dok fudbalski klub „Crvena zvezda” ima ugovor na godišnjem nivou sa naftnom kompanijom Gazpromneft (nekadašnji NIS) od četiri miliona evra. Glavni sponzor F.K. „Partizan” u 2010. godini bila je JP Elektroprivreda Srbije, koja je izdvajala 800.000 evra godišnje, dok su Dunav osiguranje i Galenika pomagali klub sa oko 100.000 evra, kao i nekadašnji JAT, koji je svoje sponzorstvo kompenzovao za avio karte. Generalni sponzor košarkaša „Partizana” je telekomunikaciona kompanija Telekom Srbija koja je izdvajala oko 650.000 evra godišnje. Nekada najveća farmaceutska kompanija Galenika koja je bila u državnom vlasništvu do bankrota, je dugi niz godina bila sponzor košarkašicama „Partizana”, dok sa druge strane košarkašice „Crvene zvezde” nisu imale državnih sponzora. Vaterpolisti „Partizana” su do pre nekoliko godina imali budžet od skoro milion evra godišnje, koji se velikim delom popunjavao od pomoći grada Beograda i države.¹⁵ Možemo reći da je u Srbiji sponzorisanje usko povezano sa politikom pa otuda ne čudi činjenica da su klubovi bili uslovljeni da u upravne odbore sportskih klubova i saveza postave političare od kojih se očekuje da dovedu državne sponzore koji će finansirati sportski klub ili savez.

¹² Pravilnik o stipendiranju, www.stss.rs/oakta/1112/Pravilnik_o_stipendiranju.pdf

¹³ Fond za mlade talente, www.mos.gov.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8.280.html

¹⁴ Fond Dositeja, dositeja.fondmt.rs

¹⁵ Lazar Delić, Politika, Beograd, 08.decembar, 2010.

Prodaja sportskog događaja (takmičenja, objekata i TV prenosa)

Usled ekonomske krize i povlačenjem sponzora, prodaja TV prava čini 53% prihoda Međunarodnog olimpijskog komiteta. Prodaja sportskog događaja je postala glavni izvor finansiranja sporta od kad je Međunarodni olimpijski komitet 1956. godine potpisao sa ugovor sa Evropskom radio-difuznom unijom (UER), koja ima 78 članica zemalja Evrope, Severne Afrike i Bliskog istoka, za TV prenos Olimpijskih igara. Borba za kupovinu TV prava Olimpijskih igara postala je sve ozbiljnija, jer su se pored državnih medija u borbu uključile i privatne TV kompanije koje su takođe prepoznale svoj finansijski interes. Tako je australijski milijarder, Rupert Mardok, sa svojom medijskom imperijom kupio prava prenosa Olimpijskih igara koje će moći kasnije da preprodaje zainteresovanim TV kućama po sopstvenim uslovima. To znači da će sutra RTS ili bilo koja druga medijska kompanija koja bude zainteresovana da prenosi OI iz Rio de Ženeira 2016. godine morati da pregovara o kupovini TV prava sa Rupertom Mardokom, što će biti mnogo skuplje. Glavni konkurenti u borbi za kupovinu TV prava za OI 2014. i 2016. godine bili su Evropska radio-difuzna unija i Rupert Mardok za jedan paket TV prava koji bi pokrivaio Evropu. Posle 60 godina saradnje, MOK je, u želji za većom zaradom, ustupio prenos TV prava Rupertu Mardoku za koga se procenjuje da je platio MOK-u oko 800 miliona evra, pogotovo ako se znaju podaci da je UER za OI u Pekingu 2008. godine platio 370 miliona EUR, dok je Zimska olimpijada u Torinu 2006. godine koštala 112 miliona za teritoriju Evrope. UER je Zimske Olimpijske igre u Vankuveru 2010. godine i Letnje Olimpijske igre u Londonu 2012. godine platio oko 700 miliona evra.¹⁶ Američki paket za Olimpijske igre 2010. i 2012. godine prodat je kanalu NBC za 2,2 milijarde dolara. Ukupan paket TV prava za Zimske i Letnje OI 2010. i 2012. godine je iznosio 3,8 milijardi dolara, dok je paket TV prava za Zimske i Letnje OI 2006 i 2008 iznosio 2,6 milijardi dolara. Možemo reći da sada dolazimo u nezavidnu situaciju da jedan čovek može da uslovljava veliki broj zemalja, da rizikujemo da mnoge zemlje, pogotovo one ekonomski siromašnije, ostanu uskraćene za praćenje svojih sportista koje će se nadmetati za osvajanje medalja i promociju zemalja iz kojih dolaze. Najveći evropski fudbalski klubovi već uveliko imaju svoje klubske TV kanale na kojima navijači putem TV pretplate imaju na raspolaganju sve utakmice i novosti vezane za klub, dok klubovi koriste TV prenos za prodaju oglasnog prostora potencijalnim sponzorima. Takođe, uloga internet marketinga ima sve veću ulogu u sportskom advertajzingu. Na lokalnom nivou, gradski sekretarijat za sport se finansira delom iz budžeta Grada, dok se drugim delom finansira od iznajmljivanja sportske infrastrukture (sportski centri Tašmajdan, Banjica, 25 Maj, Košutnjak, Hipodrom, Novi Beograd) sportskim organizacijama kao i rekreativnim sportistima.

Fandrejzing

Fandrejzing u sportu se, kao izvor finansiranja sportova, uglavnom povezuje sa amaterskim, univerzitetskim sportom i školskim sportom i predstavlja jedan od najvažnijih zadataka sportskih neprofitnih organizacija. Fandrejzing u sportu se odnosi pre svega na zadovoljavanje finansijskih potreba sportskih organizacija. Osnovno pravilo uspešnog fandrejzina je mogućnost raznovrsnosti prihoda iz različitih izvora da bi se sprečio finansijski kolaps u slučaju otkazi-

¹⁶ Nedeljnik „Vreme“, br. 937, 18. decembar, Beograd, 2008.

vanja pojedinog izvora prihoda. Ova vrsta finansiranja sportske industrije je najviše korišćena na teritoriji severne Amerike, dok je u Srbiji model sportskog fandrejzinga na samom početku. Mnogi sportisti danas imaju svoje fondacije gde putem fandrejzinga pokušavaju da mladim sportistima koji žive u nemaštini pomognu da se posvete sportu i zdravom načinu života.

IPA fondovi

IPA fondovi (Instrument for Pre-Accession) predstavljaju novi pretpristupni finansijski instrument ili fond i prvenstveno je namenjen zemljama koje već imaju status kandidata za članstvo u EU (Turska, Srbija, Makedonija), ali i zemljama zapadnog Balkana, potencijalnim kandidatima. Svetska ekonomska kriza je takođe zahvatila i sportsku industriju što je uzrokovalo naglim padom prodaje sportskih proizvoda. Sponzori su počeli da se povlače kao sponzori iz sportskih saveza i klubova. Veliki sponzori Međunarodnog olimpijskog komiteta najavili su svoje povlačenje, što je nateralo vodeće ljude u sportskoj industriji da potraže nove izvore finansiranja sporta. Jedan od novijih izvora finansiranja sporta u Srbiji predstavljaju IPA projekti prekogranične saradnje¹⁷ sa zemljama kao što su Mađarska, Rumunija, Hrvatska i Bugarska a koje finansira EU. Srbija je kroz IPA fondove u periodu od 2007. do 2013. imala na godišnjem nivou na raspolaganju oko 200 miliona evra za razne projekte, među kojima su i projekti vezani za sportsku industriju. Procentualno gledano, u Srbiji, najveći broj projekata se realizuje na teritoriji Vojvodine, zatim u Beogradu dok su centralna i južna Srbija do sada učestvovali u veoma malom procentu.

Berza

Rast i razvoj sportske industrije svakim danom se sve više primećuje. Danas nikoga više ne čudi činjenica da je sve više sportskih klubova koji su izašli na berzu. Primera radi, u Engleskoj je oko jedna trećina klubova listirana na nekoj od berzi. Novitet je bila vest da je američka brokerska kuća Fantex proširila berzu sportista na NBA ligu i atletiku jer su na berzi ponudili 421.000 deonica zvezde NFL kluba „San Francisko 49ers”, Vernona Dejvisa.¹⁸ Predviđa se da će se u bliskoj budućnosti većina sportista i sportskih klubova naći na berzi.

Rezultati istraživanja

Istražujući načine i metode finansiranja sportske industrije došli smo do zaključka da dosadašnji sistem finansiranja sporta ekonomski neisplativ i neodrživ. Komparativni metod izvora finansiranja sportske industrije u Severnoj Americi i Evropi nam je dokazao da je kvalitetnim finansijskim menadžmentom ulaganje u sportsku industriju ekonomski isplativo. Mnoge metode koje se koriste u svetu za izvore finansiranja sportske industrije kao što je fandrejzing se u Srbiji još ne koriste u dovoljnoj meri. Metodi ulaganja države i privatnih lica u sportsku infrastrukturu uz pomoć projekata IPA fondova u Srbiji još nisu ni započeti. Medijska promocija sportskih organizacija, kao i regrutovanje novih mladih navijača i potrošača nije na zadovolja-

¹⁷ IPA fondovi. Projekat međugranične saradnje sa Mađarskom www.hu-srb-ipa.com/srb/

¹⁸ Prvi sportista na berzi, www.bankar.me/2014/05/07/prvi-sportista-izlistan-na-berzi/

vajućem nivou. Neophodnost dovođenja edukovanih kadrova na menadžerske i operativne pozicije predstavlja nužnost, jer se dosadašnja praksa gde su se kadrovi postavljali na rukovodeća mesta koristeći privatne i političke veze pokazala kao pogrešna. Mešanje politike u sport je neophodno, pogotovo kod apliciranja za organizaciju velikih takmičenja kao što su svetska i evropska prvenstva, izgradnju sportske infrastrukture i obezbeđivanje materijalnih sredstava za dodele stipendija za mlade talente. Međutim, mešanje politike u sport će i dalje biti prisutno dok se ne završi proces privatizacije sportskih klubova. Privatizacija fudbalskog kluba „Čukarički” u Srbiji, fudbalskog kluba Sarajevo u BiH i fudbalskog kluba „Rijeka” u Hrvatskoj predstavljaju pozitivan primer sportske privatizacije u regionu na koji se treba ugledati, a koji predstavlja prvi korak ka rešavanju problema u sportskoj industriji. Uz sportske rezultate, prodaja TV prava sportskim klubovima koji nastupaju u kvalifikacijama za Ligu šampiona ili se takmiče u Evroligi predstavlja značajan finansijski doprinos.

Diskusija – dugovanja sportskih klubova

Konstantno ulaganje u nove igrače dovodi sportske organizacije u finansijska zaduživanja. U Evropi su najveći dužnici fudbalski klubovi „Real Madrid” sa 589 miliona evra, „Barselona” sa 578 miliona evra i „Mančester Junajted” sa 378 miliona evra.¹⁹ U bivšim jugoslovenskim republikama dugovanja sportskih klubova se svake godine povećavaju. Glavni uzrok je loš menadžment, nestručni ljudi koji su postavljeni na ključne pozicije, uglavnom od strane političkih partija. Slučaj fudbalskog kluba „Crvena zvezda”, čiji je dug bio procenjen na 48,5 miliona evra i koji se svakodnevno povećavao predstavlja najbolji primer, jer se sve više bivših igrača ovog kluba odlučilo da svoja dugovanja od „Crvene zvezde” potraže putem tužbi preko UEFA. Sa druge strane, „Partizan” duguje oko 25 miliona evra.²⁰ U Hrvatskoj, dug fudbalskog kluba „Hajduk” iz Splita iznosio je oko 22 miliona evra, dok je zagrebački „Dinamo” imao dug prema državi od 35 miliona evra.²¹ Neophodnost privatizacije u sportu ne garantuje finansijsku stabilnost sportskim organizacijama ali uvodi red jer nijedan vlasnik sportskog kluba neće dozvoliti da mu se nagomilavaju dugovi i da ne ostvaruje profit kao što imamo primere u klubovima koji su u državnom vlasništvu. Neophodnost ulaganja u sportsku industriju uz pomoć stipendija, članarina, prodaje TV prava, fandrejzinga i IPA fondova predstavlja budućnost sporta.

Zaključak

Ogromna finansijska ulaganja u najveće sportske klubove, koji se nadmeću za titule u nacionalnim i evropskim takmičenjima, dovelo je do prezaduženosti tih klubova, koja se mere u desetinama i stotinama miliona evra. Da bi se finansiranje sporta dovelo u red,

¹⁹ Politika, Beograd, 20.04.2012.
www.politika.rs/rubrike/Sport/sportske-price/Bogati-klubovi-i-vise-vrede-i-sve-vise-duguju.lt.html

²⁰ Nestorović, V., Privatizacija fudbalskih klubova, Alo, Beograd, 25.09.2013.
www.alo.rs/sport/fudbal/milijarder-i-beze-od-fudbalske-srbije/31886

²¹ Slobodna Dalmacija, Split, 31.07.2011.
www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/144879/Default.aspx

predsednik UEFA Mišel Platini je dobio podršku Evropske komisije koja je odlučila da se, u skladu sa važećim evropskim zakonima, od sezone 2014/15 iz Lige šampiona isključe svi klubovi koji imaju za prethodne tri godine veći minus od 45 miliona evra po sezoni. Sa finansijskog aspekta prodaja TV prava postala je najveći izvor prihoda u sportskoj industriji. Svaki sportski klub ili kompanija žele da budu što više promovisani na medijima, jer im samim tim skače vrednost na sportskom tržištu. Rezultati sportskih klubova su najbolji pokazatelj zainteresovanosti sponzora i medija za određeni klub. Imamo primer F.K. „Real Madrid” koji je potpisao ugovor za prodaju TV prava na sedam godina sa katalonskom TV kućom „Mediapro” za 1,1 milijardu evra. Najveće kompanije sportske opreme „Nike” i „Adidas” takmiče se u sponzorisaniu najprofitabilnijih sportskih takmičenja, jer je to najbolji način da predstave nove proizvode svojim ciljnim grupama. Sportska industrija se usled ekonomske krize našla na udaru, jer su sponzori bili prinuđeni da smanje ili ukinu budžete za sponzorisanie sporta, pa se kao izlaz iz finansijskih problema za region Balkana pronašao novi izvor finansiranja sporta putem IPA fondova, koji bi mogli da posluže kao jedan od načina za finansiranje projekata od nacionalnog značaja u sportu. Glavni problemu ostvarivanju projekata predstavlja nedostatak kvalitetnih stručnjaka koji su osposobljeni i edukovani za pisanje projekata po EU standardima.

Literatura

- [1] Internet magazin *BizLife*, Beograd, 27. avgust, 2013.
www.bizlife.rs/vesti/60934-adidas-i-nike-vladaju-trzistem-sportske-opreme
- [2] Stanković, V., *Vreme*, br. 491, Beograd, 3. jun 2000
www.vreme.com/arhiva_html/491/31.html
- [3] Ratko Pavlović, *Politika*, Beograd, 05. jul, 2012.
- [4] Porezi u sportu poreskivodic.com/index.php/najcesca-pitanja/23-sport
- [5] Pravilnik o stipendiranju, Ministarstvo omladine i sporta, Beograd, 2012.
www.stss.rs/oakta/1112/Pravilnik_o_stipendiranju.pdf
- [6] Fond za mlade talente, Ministarstvo omladine i sporta,
www.mos.gov.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8.280.html
- [7] Fond za mlade talente „Dositeja” dositeja.fondmt.rs/, Ministarstvo omladine i sporta
- [8] Delić, L., *Politika*, Beograd, 08. decembar, 2010.
- [9] Stanković, V., *Vreme*, br. 937, 18. decembar, Beograd, 2008.
- [10] IPA fondovi – projekat međugranične saradnje sa Mađarskom www.hu-srb-ipa.com/srb/
- [11] Konsultantska kuća A.T. Kearney, maj, 2011,
www.atkearney.com/documents/10192/6f46b880-f8d1-4909-9960-cc605bb1ff34
- [12] Prvi sportista na berzi, www.bankar.me/2014/05/07/prvi-sportista-izlistan-na-berzi/
- [13] Istraživanje NVO za ljudska prava „War on Want”,
www.waronwant.org/attachments/Race%20to%20the%20Bottom.pdf
- [14] Nestorović, V., *Alo*, 25.09.2013.,
www.alo.rs/sport/fudbal/milijarderi-beze-od-fudbalske-srbije/31886
- [15] Beta/Tanjug/RTS, Zarada Crvene zvezde od prodaje karata, 22.10.2013,
www.rtv.rs/sr_ci/sport/kosarka/radonjic-makabi-je-institucija_431376.html
- [16] Poslovni dnevnik/BizLife, Beograd, 27.08.2013
www.bizlife.rs/vesti/60934-adidas-i-nike-vladaju-trzistem-sportske-opreme

METODOLOGIJA ANALIZE I PROCENE RIZIKA KORUPCIJE U POSLOVANJU KOMPANIJA

Slobodan Nešković

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu,
Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment

Aleksandar Petković

MUP Republike Srbije, Policijska uprava Novi Sad

Složenost, raznovrsnost i stalna promenljivost brojnih pojava oblika korupcije u privrednim tokovima podrazumeva postojanje rizika da koruptivne radnje sa nepovoljnim uticajem na poslovanje kompanija neće pravovremeno biti otkrivene i sprečene. Iako je opšteprihvaćen stav da pravosudni i policijski organi svojim represivnim delovanjem predstavljaju prvi stub odbrane u otkrivanju navedene društvene anomalije, ne treba zamenariti ni činjenicu da i rukovodeće strukture u kompanijama imaju važnu ulogu na tom polju i to, pre svega, putem procenjivanja rizika od korupcije u radu kompanije i primeni odgovarajućih sistema internih kontrola. U ovom radu se, na osnovu dosadašnjih teorijskih i praktičnih iskustava, analizira primeren metodološki pristup kojim se daju odgovori na pitanja – ko, kada, kako i zašto u okviru kompanije vrši procenu rizika od pojave koruptivnih radnji.

Ključne reči: *metodologija, analiza, procena, rizik, korupcija, kontrola, kompanija*

Uvod

Poslovanje svake kompanije u savremenim uslovima podložno je nepredvidivim promenama koje često mogu imati izrazito nepovoljan uticaj na ostvarivanje njenih ciljeva. Nepredviđeni događaji nose i mnogobrojne neizvesnosti koje su osnovni činilac i sinonim rizika. Radi blagovremene i delotvorne zaštite, rukovodstvo kompanija bi pre svega trebalo da izvrši procenu sveukupnih pretnji od pojave rizičnih događaja, pri čemu procenjivanje rizika od pojave korupcije često zauzimaju veoma značajno mesto. Iako pravosudni i policijski organi, i uopšteno gledano, celokupni represivni aparat svake uređene države ima veliki značaj u otkrivanju patoloških pojava u privrednim tokovima, sprečavanje raznih vidova koruptivnog delovanja u poslovanju kompanija uveliko zavisi od mera koje će u tom pravcu primeniti njihove rukovodeće strukture. Te mere mogu biti veoma raznovrsnog karaktera, ali se kao posebno bitna izdvaja procena rizika od nastanka ovog tipa nepovoljnog događaja. Analizirajući dosadašnja praktična iskustva, kao i teorijska promišljanja, potvrđena je nužnost korišćenja jedinstvenog metodološkog pristupa u proceni navedenih rizika, pri čemu delotvorno korišćenje pomenute metodologije podrazumeva dobro shvatanje

osnovnih kategorija procene rizika. Cilj ovog rada je da se, strukturno posmatrano, izvrši analiza svih faza koje čine osnovni metodološki okvir procene rizika korupcije, kao i koraci koje rukovodstva u kompanijama trebaju preduzeti, kako bi se pomenute društveno štetne pojave, u meri u kojoj je to moguće ublažile.

Opšti pojam rizika i rizika korupcije

Posmatrano u opštem smislu reči, svaka mogućnost umanjenja ili gubljenja određene vrednosti, bilo da je to za pojedinca fizičko zdravlje, socijalni status ili emotivna stabilnost, ili za organizaciju narušavanje ugleda, kreditne sposobnosti ili profita, može se smatrati rizikom. Navedene vrednosti mogu se steći ili gubiti prilikom prihvatanja rizika koji može nastati usled određenog nepredviđenog prirodnog ili društvenog događaja.¹ Rizik, u suštini, nastaje voljnim ili nevoljnim uzajamnim dejstvom pojedinaca i/ili organizacije sa neizvesnošću koju mogu činiti razne mogućnosti, nepredvidljivosti, nemejljivosti i nekontrolisanosti rezultata određenog događaja, stanja ili okolnosti. Dakle, neizvesnost je mogućnost, nepredvidljivost i nekontrolisanost rezultata, dok je rizik posledica preduzete ili ne preduzete akcije, uprkos uočenoj neizvesnosti. Kada se uopšteno govori o riziku, mora se takođe napomenuti da je on subjektivna kategorija koja proizilazi iz misaone spoznaje ljudi i percepcije šta za svaku pojedinačnu osobu predstavlja vrednost, bez obzira da li je reč o materijalnim i duhovnim odrednicama. Percepcija rizika je subjektivna procena pojedinca u vezi verovatnoće pojave i značaja određenih događaja, situacija ili okolnosti, a koje bi mogle uticati na gubljenje određenih vrednosnih kategorija, ma šta one predstavljale za pojedinca ili organizaciju. Ukoliko se rizici posmatraju na nivou organizacije, bez obzira da li je osnov njenog delanja poslovnog, humanitarnog ili opštedruštvenog karaktera, nužno je istaći da je temelj osnivanja svake pojedinačne organizacije ostvarenje određenog cilja ili grupe ciljeva. Ukoliko organizacija nema cilj, ona sama po sebi gubi smisao postojanja. Ovo se naročito odnosi na kompanije koje se osnivaju zarad učestvovanja u određenim ekonomskim aktivnostima a u nameri sticanja profita uz socijalno odgovorno ponašanje prema društvu. Posmatrano sa tog stanovišta, korisno je ukazati na stav britanskog Instituta upravljačkih računovođa,² kojim se jasno ukazuje da „rizike za organizaciju čine potencijalni događaji koji bi mogli uticati na ostvarivanje njenih ciljeva”.³ Na sličan način i Komitet organizacija pokrovitelja Nacionalne komisije za lažno finansijsko izveštavanje,⁴ opšti pojam rizika određuje kao „verovatnoću da će se određeni

¹ Nešković, S., Modern technologies in the context of international economic warfare, 4th International conference Emont – 2014 (Economic and Management-Based on new technologies) Proceedings, Vrnjačka banja: Scientific and Technical center for intellectual property TCIP, 2014, pp 17.

² U daljem tekstu CIMA.

³ Chartered institute of management accountants: “*Fraud risk management – a guide to goodpractice*”, CIMA, London, United Kingdom, January 2009, page 17.

⁴ The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (u daljem tekstu COSO) predstavlja zajedničku inicijativu pet organizacija privatnog sektora osnovanih u Sjedinjenim Američkim Državama, posvećena pružanju podrške izvršnim direktorima i upravljačkim telima kompanija u vezi bitnih aspekata organizacionog upravljanja, poslovne etike, internih kontrola, upravljanja operativnim rizikom i finansijskim izveštavanjem. COSO je ustanovio uobičajen model interne kontrole na osnovu kojeg kompanije i organizacije mogu proceniti svoje kontrol-

događaj desiti i nepovoljno uticati Na ostvarivanje ciljeva”.⁵ Ne analizirajući dalje po ovom pitanju istovetne stavove i drugih međunarodnih udruženja i asocijacija,⁶ rizik se sa tačke gledišta kompanija može odrediti kao potencijalna opasnost koja može dovesti u pitanje ostvarivanje ciljeva organizacije. Međutim, kada se govori o listi opasnosti koje mogu zadesiti kompaniju tokom njenog životnog veka, ona je neiscrpna i podložna stalnim promenama uslovljenim neprestanim uticajem nepredviđenih prirodnih i društvenih okolnosti. Ukoliko bi se ovakva činjenica posmatrala kao osnov i izgovor da se po pitanjima rizika ništa ne preduzima, to bi bio anarhičan stav koji nije svojstven čovekovom razumnom i analitičkom umu. Zbog toga je ekonomska teorija i praksa ponudila određena rešenja, koja se ogledaju, pre svega, u kategorizaciji poslovnih rizika i osmišljavanju alata kojima se utiče na ublažavanje nepovoljnih uticaja kategorisanih rizičnih događaja.⁷ Opšteprihvaćen je stav da osnovne rizike poslovanja čine strategijski, finansijski, operativni, kao i rizik usaglašenosti sa zakonima i propisima, pri čemu se pored navedenih, može govoriti i o brojnim rizicima povezanim sa delovanjem prirodnih sila, poplava, zemljotresa itd.⁸ U zavisnosti od potreba pojedinih privrednih grana i tržišnih učesnika, navedeni osnovni rizici u poslovanju mogu biti predmet daljih podela i analiza. U prilog tome govori i činjenica da se na primer u bankarskom sektoru, uveliko primenjuju tzv. Bazelski principi, koje je usvojio Bazelski komitet za nadzor banaka,⁹ u okviru kojih se npr. posebno razrađuju i analiziraju operativni rizici od uticaja na bankarski sektor.¹⁰

U okviru dalje analize glavnih poslovnih rizika, može se opravdano postaviti pitanje da li pojava koruptivnih radnji u poslovanju kompanija može nepovoljno uticati na ostvarivanje ciljeva pogođene kompanije? Da li otkriveni korporativni skandali mogu stvoriti nepovoljnu sliku o kompaniji u investicionoj javnosti, uticati na donošenje mera represivnog karaktera od strane državnih organa, i naneti finansijske gubitke usled tužbi oštećenih strana? Logika stvari, dosadašnja korporativna praksa, zakonski ambijent i donesene brojne smernice i konvencije stručnih tela i asocijacija daju potvrđan odgovor. Upravno iz tog razloga nužno se javlja potreba da se rizik korupcije posebno analizira, kako po pitanju njegovog pojmovnog određivanja i značaja, tak i sa stanovišta njegovog upravljanja.

ne sisteme. COSO deluje pod pokroviteljstvom pet organizacija, među kojima su Institute of Management Accountants (IMA), the American Accounting Association (AAA), the American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), the Institute of Internal Auditors (IIA), and Financial Executives International (FEI), I.

⁵ Videti: www.coso.org

⁶ Videti: Transparency international UK: „Diagnosing bribery risk-guidance for the conduct of effectivebribery risk assessment”, July 2003, page 8.

⁷ Nešković, S., Industrial Intelligence and information warfare with special emphasis on security companies, 14 th International Conference RaDMI – 2014, Topola, 18-21, September, 2014, pp 11.

⁸ Videti: Jolly, Adam, ” *Managing business risk: a practical guide to protecting your business*”, Kogan Page Limited, 2003, page 6-7.

⁹ The Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) – Komitet za nadzor bankarskih organizacija, osnovan je 1974.godine od strane guvernera deset centralnih banaka. Cilj njegovog osnivanja je jačanje razumevanja ključnih pitanja u vezi nadzora i poboljšanje ključnih nadzornih aktivnosti u bankarskom sektoru širom sveta. Komitet sačinjava smernice, uputstva i standarde u različitim područjima od kojih su neka dobro poznata (međunarodni standardi o adekvatnosti kapitala, suštinski principi za efikasan nadzor nad bankama i ugovori o prekograničnom bankarskom nadzoru).

¹⁰ Operativni rizik je usmeren na rizike povezane sa greškama i događajima u procesiranju transakcija ili drugih poslovnih operacija.

Pošto rizik korupcije predstavlja samo jednu komponentu operativnog rizika, ovaj tip rizika može se odrediti kao verovatnoća nastanka koruptivnih radnji u poslovanju kompanije koja će nepovoljno uticati na ostvarivanje njenih ciljeva. Postoje zagovornici koji ističu da je ovaj tip rizika, ako se posmatra u širem kontekstu kriminalnih radnji „glavni rizik koji pretil poslovanju ne samo u smislu finansijskog zdravlja, već i imidžu i ugledu organizacije”.¹¹ Zbog takvih karakteristika, kao i činjenice da ga je nemoguće u potpunosti ukloniti, potrebno je sprovesti određene postupke upravljanja ovim tipom rizika, kako bi se njegov mogući nepovoljni uticaj ublažio i sveo na prihvatljivi nivo.

Upravljanje rizikom korupcije

Nije potrebno posebno naglašavati da su sve kompanije izložene riziku pojave koruptivnih radnji, ali je nužno napomenuti da je sa njima potrebno na primeren način upravljati, kako bi se njihov mogući nepovoljan uticaj sveo na razumnu meru. U opštem smislu reči, samo upravljanje rizikom predstavlja formalni proces koji obuhvata stalni i sistematsko prepoznavanje, predviđanje i procenjivanje faktora rizika, zatim pripremu i planiranje odbrambenih akcija i reakcija koje mogu doprineti smanjenju rizika. Sa stanovišta ekonomskih tokova, procena rizika je „proces identifikacije, procenjivanja i kontrole događaja i stanja kako bi se pružilo razumno uverenje u pogledu ostvarivanja ciljeva kompanije”.¹² Metodologija sprovođenja postupka procene rizika, sa jedne strane, uređuje algoritam, alate i način sprovođenja postupka procene. Sa druge strane, metodologija takođe ukazuje i na standardizovani niz koraka koji obezbeđuju sprovođenje postupka procene u skladu sa odredbama odgovarajućih zakona i propisa u skladu sa duhom dobre korporativne prakse. Imajući u vidu činjenicu da je upravljanje rizikom korupcije suštinski isto kao i upravljanje bilo kojim drugim poslovnim rizikom,¹³ ono se uopšteno sprovodi u sledećih šest međusobno povezanih faza. To su:

- pripremna faza,
- faza prepoznavanja faktora rizika,
- faza razmatranja mogućih scenarija i načina izvršenja,
- faza procene delotvornosti postojećih internih kontrola,
- završna faza – strategijski odgovor na rizike.

Pripremna faza

Delotvoran postupak procene rizika korupcije podrazumeva prikupljanje i analizu svih bitnih informacija koje se tiču poslovnih aktivnosti kompanije, a sve sa ciljem utvrđivanja izloženosti tih aktivnosti navedenom riziku. U skladu sa ovim stavom, nužno je, pre svega, utvrditi ko bi ovaj zahtevan posao trebao uraditi u kompaniji. Iako su Institut internih revizora, Američki institut ovlašćenih računovođa, kao i Asocijacija sertifikovanih ispitiva-

¹¹ Chartered institute of management accountants: “Fraud risk management – a guide to good practice”, op. cit., page 17.

¹² The Institute of internal auditors, Glossary, on line.

¹³ Videti: Chartered institute of management accountants: “Fraud risk management– a guide to good practice”, op. cit., page 23.

ča prevara u svom „praktičnom vodiču za upravljanje rizicima kriminalnih radnji” jasno naveli da bi u opštem smislu svi nivoi rukovodstva jedne kompanije trebalo da učestvuju u proceni navedenih rizika, pa shodno tome i rizika korupcije, pomenutim vodičem se takođe ističe da bi konkretizacija tog posla trebala biti poverena određenom timu. Odabrani tim bi trebao da bude sastavljen od pojedinaca iz različitih organizacionih delova koji poseduju raznovrsna znanja, veštine i bogato radno iskustvo¹⁴, ali i široko poznavanje i razumevanje same organizacije i njenog poslovanja.¹⁵ Pored toga, u pripremnoj fazi procene rizika korupcije, pored traženja odgovora na pitanje ko bi trebao da izvrši procenu predmetnog rizika, nužno je razmotriti i pitanje kojim tehnikama se odabrani tim može služiti tokom procene. U tom pogledu, na raspolaganju stoje raznovrsni, i u teoriji rizika opšteprihvaćeni alati poput:¹⁶ 1) organizovanja radionica i intervjuja; 2) sačinjavanja odgovarajućih upitnika; 3) mapiranja poslovnih procesa; 4) korišćenja iskustava drugih kompanija; 5) organizovanja diskusija sa stručnom javnošću i 6) upotreba brainstorming tehnike. Iako se sve pomenute tehnike, pojedinačno ili u harmoničnom dejstvu sa drugima, mogu uspešno primenjivati u analizi rizika, ipak tehnika brainstorminga,¹⁷ zbog svojih karakteristika zavređuje posebnu pažnju. Brainstorming suštinski predstavlja proces rađanja stvaralačkih ideja kroz blisku saradnju i slobodnom voljom izraženu razmenu mišljenja grupe osoba, u kojem se svaki pojedinačni učesnik hrabri da otvoreno razmišlja i iznosi što više ideja vez obzira na to koliko one na prvi pogled zvučale čudnovato, neobično i bizarno. Zbog činjenica da korupcija kao kategorija kriminalne radnje po svojoj karakteristici sama po sebi „sadrži nezakonito ponašanje koje je tako osmišljeno da se izbegne mogućnost otkrivanja same nezakonite aktivnosti,”¹⁸ nijedna ideja u pravcu njenog sprečavanja ili otkrivanja ne može se unapred isključiti. Polazeći od ovakvog određenja, osnovni cilj primene brainstorming-a, u postupcima procene rizika raznovrsnih koruptivnih radnji, jeste pronalaženje međusobnih, uzročno-posledičnih veza između faktora rizika korupcije i same procene rizika. Mogućnost ostvarenja ovog cilja zasniva se na činjenici da se brainstorming može uspešno primenjivati kako u fazi prepoznavanja faktora rizika, tako i u fazi razmatranja mogućih scenarija i načina izvršenja koruptivnih radnji. U primeni brainstorming-a od izuzetne je važnosti da se razmatranje ili, u krajnjem slučaju, kritika iznetih stavova ne dozvoli na samoj sednici, već tek po njenom okončanju, kao i da učesnici u procesu brainstorming-a poseduju određena znanja i veštine koje će im omogućiti da u meri u kojoj je to moguće, uoče postojanje rizičnih faktora korupcije. Kada su najviši nivoi rukovodstva kompanije odabrali tim koji će sprovesti procenu navedenih rizika, i kada su razmotreni alati koji će se koristiti prilikom procenjivanja, pristupa se fazi prepoznavanja faktora rizika kriminalnih radnji.

¹⁴ The Institute of Internal Auditors, The American Institute of Certified Public Accountants, Association of Certified Fraud Examiners: „*Managing the business risk of fraud: a practical guide*, not dated, page 22.

¹⁵ Gary A. Rubin; *Fraud risk checklist-a guide for assessing the risk of internal fraud*, FERF – Financial executives research foundation, New Jersey, USA, 2007, page 2.

¹⁶ Videti: Chartered Institute of Management Accountants: „*Fraud risk management – a guide to good practice*” CIMA 2008, London, United Kingdom, January 2009, page 20.

¹⁷ Prim. aut: Brainstorming tehnika u velikoj meri isključuje autoritativnost, subjektivnost i isključivost u pružanju odgovora na pitanja koja zahtevaju sveobuhvatan i interdisciplinarnan mentalni stav.

¹⁸ The Institute of Internal Auditors, The American Institute of Certified Public Accountants, Association of Certified Fraud Examiners: „*Managing the business risk of fraud: a practical guide*, not dated, page 20.

Faza prepoznavanja faktora rizika korupcije

U fazi prepoznavanja faktora rizika korupcije, tim za procenu rizika trebalo bi da prikupi sve bitne podatke u pogledu izloženosti navedenim faktorima rizika. U pogledu toga, nužno je istaći da faktori rizika korupcije ne opisuju sam rizik korupcije u smislu načina njenog izvršenja, već pre razmatraju pitanje zašto bi nezakonitost mogla nastati i kolika je verovatnoća da će do nje doći. Delotvoran proces prepoznavanja rizika korupcije uključuje ocenu podsticaja, pritisaka i mogućnosti za njeno izvršenje kroz tzv. „trougao kriminalnih radnji”.¹⁹ Faktore rizika korupcije čine karakteristike ili okolnosti koje će težiti jačanju rizika od njenog nastanka. U odnosu na prikupljanje svih bitnih podataka u pogledu izloženosti faktorima rizika korupcije, tim za procenu rizika traži odgovore na pitanja u pogledu toga gde bi u poslovnom procesu kompanije postojala izloženost rizičnim faktorima, koji tipovi transakcija i poslovnih događaja bi mogli imati za posledicu stvaranje rizičnih faktora i koje lokacije predstavljaju veći rizik za pojavu nezakonitosti od drugih. Postoje brojni načini prikupljanja podataka o tome zašto i kako bi se rizici korupcije mogli pojaviti i oni uključuju: 1) izveštaje funkcije interne revizije u slučajevima korupcije u ranijem periodu; 2) upitnike i intervju sproveden sa zaposlenima u organizaciji na poslovima upravljanja rizicima, na poslovima usaglašenosti sa zakonima i propisima, kao i u drugim, potencijalno ranjivim sektorima; 3) spoljnje izvore koji kroz sredstva javnog informisanja, stručne publikacije i dostupne druge javne izvore iznose podatke o slučajevima korupcije u grani poslovanja ili privredi uopšte i 4) radionice i sesije brainstorming-a.²⁰ Pored toga, bitno je istaći da se faktori rizika korupcije prvo razmatraju na nivou internih kontrola, nakon čega se prelazi na analizu značajnijih poslovnih procesa, lokacija i grane poslovanja. Razlozi ovog redosleda stvari temelje se na jednostavnoj činjenici da je verovatnoća nastanka koruptivnih radnji u čvrstoj uzročno posledičnoj vezi sa organizacionom kulturom, integritetom rukovodstva, uspostavljenim kontrolnim postupcima i primenjenim računovodstvenim sistemom, kao njenim sastavnim delovima. Na kraju, učestalost analize faktora rizika korupcije jeste pitanje na koje se ne može dati jedinstveni odgovor zbog različitih načina organizovanja poslovne aktivnosti svake pojedinačne kompanije, njihove organizacione strukture i grane poslovanja u kojoj deluju, ali i organizacione kulture koju je prožima.

Suštinski, formalna ocena faktora rizika korupcije može se, u zavisnosti od potrebe i karakteristike kompanije, sprovoditi redovno i periodično i to u kvartalnim, polugodišnjim ili periodičnim intervalima, ali se ne isključuje ni ad hoc pristup koji zavisi od samih okolnosti. Ipak, potrebno je naglasiti da učestalost analize faktora rizika korupcije, ne treba da predstavlja samo izraz navodne privrženosti određenim standardima, smernicama ili eventualno propisima, već mora biti u funkciji stvarnih potreba organizacije u odbrani od nepovoljnih događaja koje je mogu zadesiti usled koruptivnih radnji.

¹⁹ Trougao kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima čini приметni притисак, приметна mogućnost i postojanje opravdavaju ih stavova (prim.aut.)

²⁰ The Institute of Internal Auditors, The American Institute of Certified Public Accountants, Association of Certified fraud examiners: „Managing the business risk...”, op.cit., page 8.

Faza razmatranja mogućih scenarija i načina izvršenja

Znanje tima za procenu rizika o mogućim načinima izvršenja i scenarijima brojnih oblika koruptivnih radnji određuje njegovu sposobnost da uoči posebne koruptivne tehnike koje se mogu povezati sa uočenim rizičnim faktorima u fazi prepoznavanja rizika korupcije. U fazi mogućih scenarija i načina izvršenja tim bi trebalo da potraži, pre svega, odgovore na sledeća pitanja:²¹

- kako bi osoba sklona koruptivnom ponašanju mogla iskoristiti slabosti internih kontrola,
- kako bi osoba sklona koruptivnom ponašanju mogla zaobići interne kontrole,
- šta bi osoba sklona koruptivnom ponašanju mogla učiniti da prikrije protivzakonit akt?

Tim za procenu rizika u ovoj fazi bi trebalo da razmotri sve moguće načine, tehnike i scenarija izvršenja koruptivnih radnji koje bi mogle nastati u kompaniji, kako bi ih nakon toga za beležio u registru rizika korupcije. Registar rizika korupcije u suštini predstavlja bazu podataka koja je po određenom kriterijumu sačinjena od tima za procenu i koja služi kao osnov za dalje upravljanje postupkom procene ovog tipa rizika. Registar rizika korupcije obično sadrži listu koruptivnih radnji koje se saobrazno modus operandi mogu javiti u kompanijama, uz napomenu da se registri mogu uveliko razlikovati od kompanije do kompanije, a u odnosu na granu poslovanja. Na primer, procena rizika korupcije u bankarskom sektoru može sadržati različite scenarije koruptivnih radnji u odnosu na sektor turizma. Nije retko da velike kompanije u svom registru rizika mogućih koruptivnih radnji, uključuju više desetina različitih tehnika povezanih sa podmićivanjima, sukobima interesa i ostalim koruptivnim tehnikama. Kako se baza podataka registra korupcije popunjava i proširuje, tim za procenu rizika ima snažniji alat da u budućem angažovanju izvrši bolje prepoznavanje više mogućih načina izvršenja.

Faza utvrđivanja i merenja ukupnog rizika

Pošto pogrešni iskazi u poslovanju kompanije mogu nastati ne samo kao rezultat greške i drugih subjektivnih i objektivnih okolnosti, već mogu biti rezultat i kriminalnih-koruptivnih radnji, od značaj je da tim za procenu rizika posebno razmotri i ukupni rizik od pojave patoloških finansijskih događaja. U skladu sa navedenim, Institut internih revizora, američki institut ovlašćenih javnih računovođa i Asocijacija ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji naglašavaju da bi „početna procena rizika kriminalnih radnji u poslovanju, pa prema tome i rizika korupcije, trebala razmotriti ukupni rizik svake pojedinačne kriminalne radnje, a u odsustvu svih mogućih kontrola koje mogu uticati na rizike njihovih pojava”.²² Ukupan rizik, često nazvan i „inhrentni rizik” predstavlja rizik koji ignoriše i ne uzima u obzir ublažavajuće uticaje postojećih internih kontrola kompanije i ne pravi nikakve pretpostavke u vezi njihovih delotvornosti.²³ Međutim, postavlja se pitanje kako se izvodi

²¹ Inspector General Report - No Dodig-2014-094: "Approaches for establishing fraud risk assessment programs and conducting fraud audit risk assessment within the department of defense", US Department of defense, July 17, 2014, page 55.

²² The Institute of internal auditors, THE AICPA: managing the business risk... op.cit, page 8).

²³ Videti: Transparency international UK: *Diagnosing bribery risk-guidance for the conduct of effective bribery risk assessment*, July 2013, page 10.

ocena ukupnog rizika svake pojedinačne kriminalne – koruptivne radnje i kako tim za prodenu rizika dolazi do njegove merljive veličine? Opšteprihvaćeni modeli upravljanja i procenijavanja rizika nastanka kriminalnih radnji prepoznaju verovatnoću i uticaj navedenih rizika kao dve ključne promenljive, čija međusobna kombinacija za svaki prepoznati scenario i način izvršenja proizvodi ocenu ukupnog rizika.

Tabela 1 – Registar rizika korupcije

Rizik korupcije	Verovatnoća rizičnog događaja	Posledica rizičnog događaja	Procena inherentnog rizika	Postojeće kontrolne aktivnosti	Procena kontrolnog rizika	Procena preostalog rizika	Odgovor rukovodstva
I	II	III	IV=II+III	V	VI	VII=IV-VI	
Podmićivanja							
Sukobi interesa							
Ostale koruptivne tehnike							

Verovatnoća rizika jeste kategorija kojom suštinski upravljaju prisutni faktori rizika. Uzimajući u obzir činjenicu da verovatnoća ukazuje na mogućnost nastanka određenog događaja, može se izvesti zaključak da je „veća verovatnoća da bi se nepovoljan događaj mogao desiti u okviru određene aktivnosti ukoliko su značajniji i/ili brojniji faktori rizika koji su sa tom aktivnošću i povezani“. ²⁴ U odnosu na verovatnoću pojave korupcije, njena procena bi, pre svega, trebalo da se zasniva na: ²⁵ 1) analizi koruptivnih slučajeva koji su u ranijem periodu pogađali kompaniju; 2) učestalosti i pretežnosti pojava pojedinih tipova koruptivnog delovanja u privrednoj grani ili sektoru u kojem kompanija posluje; 3) broju pojedinačno izvršenih transakcija i složenosti mogućih koruptivnih radnji i 4) broju osoba uključenih u ugovaranje, izvršenje i nadziranje transakcija u oblasti poslovanja koje se smatraju rizičnim za koruptivno delovanje. Sa druge strane, u teoriji procene rizika, *značaj rizika* predstavlja meru nepovoljnog uticaja određenog događaja na ostvarenje ciljeva. ²⁶ Pored toga, ukoliko se radi o proceni rizika korupcije kao mogućeg nepovoljnog događaja, tada se prilikom procene značaja rizika korupcije moraju uvažavati određeni kriterijumi i faktori. Naime, prilikom procene značaja rizika određene koruptivne radnje, ne može se uvažavati samo finansijski, tj. monetarni značaj, već je potrebno uzeti u razmatranje i merila reputacionog, regulatornog, sigurnosnog, potrošačkog, operativnog i drugog karaktera. ²⁷ Pored uzimanja u obzir navedenih kriterijuma, prilikom procene verovat-

²⁴ Transparency international UK: *Diagnosing bribery risk-guidance for the conduct of effective bribery risk assessment*, July 2013, page 33.

²⁵ The Institute of Internal Auditors, The American Institute of certified public accountants, Association of certified fraud examiners: *Managing the business risk of fraud, a practical guide (not dat)*, page 28.

²⁶ Transparency international UK: *Diagnosing bribery risk - guidance for the conduct of effective bribery risk assessment*, July 2013, page 35.

²⁷ Risk assessment in practice: COSO – Committee of sponsoring organizations of the treadway, October. 2012, page 2.

noće nastanka korupcije, potrebno je razmotriti i kvalitativne i kvantitativne činioce. Na primer, određeni rizici korupcije mogu sa finansijskog stanovišta imati beznačajan, tj, nematerijalan uticaj, ali bi oni, sa druge strane, mogli imati veoma veliki značaj posmatrano sa stanovišta ugleda kompanije. Međutim, da bi tim za procenu rizika znao šta određeni rizik konkretno znači za kompaniju, on mora sprovesti određena merenja i to određenim metodama.²⁸ *Merenje verovatnoće i značaja* svakog pojedinačnog rizika kriminalne radnje je subjektivan proces koji se sastoji u dodeljivanju vrednosti svakom riziku i mogućnosti korišćenja određenih kriterijuma.²⁹ Razlog ovoj tvrdnji leži u činjenici da pojedinci procenjuju rizike na različite načine, tako da jedna osoba može imati odbojnosti po pitanju prihvatanja rizika, dok je druga spremna na njegovo prihvatanje. Ukoliko jedna osoba proceni rizik kao veoma visok, a drugi kao nizak, rezultat nikada ne može biti srednja vrednost pa se mora doći do saglasnosti. Zato je neki oblik merenja rizika neophodan jer bez standarda upoređivanja jednostavno nije moguće sabrati i određenim merljivim iskazima izraziti rizike kompanije.³⁰ Iz tog razloga korisno je da tim za procenu rizika donese odluku o načinu bodovanja rizika, pri čemu se u tom smislu može koristiti metodama koje mogu biti kvalitativnog, kvantitativnog i mešovitog tipa. Prihvatanjem određenih principa i metoda vrednovanja, subjektivnost u proceni rizika može se svesti na prihvatljivi nivo. *Kvalitativne metode procene rizika* zasnivaju se na ličnom iskustvu i rasuđivanju tima za procenu rizika uz korišćenje kvalitativnih-nenumeričkih podataka. Kvalitativne metode prilikom izražavanja vrednosti verovatnoće koriste izraze poput retko, moguće, verovatno, sigurno i sl. dok kod iskazivanja vrednosti značaja mogu koristiti opise poput zanemarljive, male, ozbiljne, kobne i sl. U praksi se optimalno koriste skale sa tri do sedam kvalitativnih opisa što zahteva izražen stručni pristup analizi mogućih opasnosti. Metode sa manje od tri kvalitativna opisa za faktore rizika nisu zanimljive, dok sa više od sedam dovode do značajnih poteškoća subjektivnog karaktera povezanih sa nemogućnošću učesnika u timu za procenu rizika da dosta precizno prepozna kvalitativni opis faktora rizika. Što je skala deskriptivnija, to će tumačenje od strane korisnika biti doslednije. Veština je u tome da se ostvari prava ravnoteža između jednostavnosti i sveobuhvatnosti, uz istovremeno uvažavanje veličine i organizacione kulture kompanije. Kvantitativne metode procene rizika koriste pristup kojim se verovatnoći i značaju dodeljuju određeni rangovi – uslovne numeričke vrednosti koje odlikuje jednostavnost, ali i nemogućnost uočavanja neznatnih razlika ili nedoslednosti. Na kraju, *mešovite metode za procenu rizika* kriminalnih radnji imaju u praksi široku primenu, jer često nije moguće proceniti verovatnoću nastanka neželjenog događaja (pogotovo za retke događaje) i veličinu posledice isključivo kvantitativnim ili isključivo kvalitativnim metodama. Zato se često u praksi, prilikom vrednovanja verovatnoće i značaja rizičnog događaja, koriste kvantitativne skale sa određenim brojem kvalitativnih opisa, gde se svakoj određenoj kvantitativnoj meri rizika pridružuje kvalitativno tumačenje, odnosno kvalitativni opis i odgovarajući rang.

²⁸ Sanja Begović Vlaović, Maja Ilić Pupovac: *Uloga interne revizije u upravljanjurizicimapreduzeća*, Školabiznisbroj 2/12, Novi Sad, 2012, str. 25.

²⁹ Risk assessment in practice: COSO – Committee of sponsoring organizations of the treadway, October 2012, page 2.

³⁰ Risk assessment in practice: COSO – Committee of sponsoring organizations of the treadway, October 2012, page 2.

Tabela 2 – Merenje verovatnoće rizičnog događaja

KVALITATIVNI OPIS	KVANTITATIVNI (NUMERIČKI) OPIS
Ne postoji verovatnoća pojave koruptivne radnje u toku narednih 12 meseci	1
Postoji mala verovatnoća koruptivne radnje u toku narednih 12 meseci	2
Postoji umerena verovatnoća pojave koruptivne radnje u toku narednih 12 meseci	3
Postoji značajna verovatnoća pojave koruptivne radnje u toku narednih 12 meseci	4
Postoji visoka verovatnoća pojave koruptivne radnje u toku narednih 12 meseci	5

Faza procene delotvornosti postojećih internih kontrola

U fazi procene delotvornosti postojećih internih kontrola, tim za procenu rizika ima zadatak da ustanovi da li kompanija ima uspostavljene interne kontrole protiv koruptivnih radnji i da kroz njihovo „uparivanje” sa prepoznatim rizicima, utvrdi visinu njihovog kontrolnog rizika. Sam sistem internih kontrola jedne kompanije čine „politike i postupci koje je rukovodstvo kompanije uspostavilo radi pomoći u postizanju ciljeva rukovodstva kako bi se u meri u kojoj je to moguće, uredno i efikasno vodilo poslovanje, što uključuje pridržavanje politike rukovodstva, očuvanje integriteta sredstava, sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji i grešaka, tačnost i pouzdanost računovodstvene evidencije i ažurno sačinjavanje pouzdanih finansijskih informacija”.³¹ U okviru navedenog, potrebno je posebno naglasiti da, iako sistemi internih kontrola mogu umanjiti verovatnoću nastanka kriminalni radnji, uvek postoji izvestan stepen rizika da one neće delovati na način kako su osmišljene, naročito kada postoje sprege zaposlenih da se one zaobiđu. Zato se opravdano postavlja pitanje da li postoje posebni kontrolni postupci koji su posebno osmišljeni za sprečavanje korupcije i, šire posmatrano, kriminalnih radnji u poslovanju. Savremena korporativna praksa ukazuje na činjenicu da postoje interne kontrole koje mogu biti uspešno upotrebljene upravo za te svrhe. Reč o tzv. internim kontrolama za kriminalne radnje³² i one predstavljaju „sistem posebnih kontrolnih postupaka i procedura osmišljenih i izvedenih za osnovnu ako ne i isključivu svrhu sprečavanja i odvratanja od kriminalnih radnji”.³³ U odnosu na pristup rešavanju ovih problema, navedene interne kontrole mogu imati aktivan i pasivan karakter, uz napomenu da od pravilnog osmišljavanja i primene pomenutih kontrola u velikoj meri zavisi i ostvarivanje ciljeva kompanije.

³¹ Међународни стандарди и саопштења ревизије: *Значење појмова*, Савез рачуновођа и ревизора Србије, Београд, 2005, стр. 144.

³² Engl: fraud specific internal controls.

³³ Howard R. Davia, Patrick C. Coggins, John C. Wideman, Konstantin Joseph: *Accountant,s Guide. to Fraud Detection and Control – second edition*, John Wiley&Sons, New York, 2000“, page 102.

Tabela 3 – Merenje posledice rizičnog događaja

KVALITATIVNA OCENA POSLEDICE	KVALITATIVNI OPIS POSLEDICE	KVANTITATIVNA OCENA POSLEDICE
Beznačajna posledica	<ol style="list-style-type: none"> 1. Finansijski gubitak je do ... dinara 2. Pažnja lokalnih medija je kratkotrajna 3. Ne postoji značajan interes državnih organa 4. Nema oštećenih zaposlenih i trećih strana (kupaca, dobavljača, budžeta itd.) 5. Postoji izolovano i pojedinačno nezadovoljstvo zaposlenih 	1
Neznatna posledica	<ol style="list-style-type: none"> 1. Finansijski gubitak je do ... dinara 2. Lokalno oštećen ugled organizacije 3. Obavezno obaveštavanje državnih organa 4. Neznatna šteta po zaposlene i treće strane (kupce, dobavljače, budžet itd.) 5. Postoji određen uticaj na moral zaposlenih i njihovo zadovoljstvo 	2
Blaga-umerena posledica	<ol style="list-style-type: none"> 1. Finansijski gubitak od ... do ... dinara 2. Kratkotrajna i nepovoljna odijum u javnosti i medijima 3. Obavezno obaveštavanje državnih organa sa hitnom primenom korektivnih mera 4. Neznatna šteta po zaposlene i treće strane (kupce, dobavljače, budžet itd.) 5. Široko rasprostranjen uticaj na etičko ponašanje zaposlenih i česta promena radne snage 	3
Značajna posledica	<ol style="list-style-type: none"> 1. Finansijski gubitak od ... do ... dinara 2. Dugotrajni nepovoljni odijum u nacionalnim medijima 3. Značajan gubitak tržišnog udela 4. Značajna šteta po zaposlene i treće strane 5. Napuštanje rukovodećeg i stručnog kadra 	4
Katastrofalna posledica	<ol style="list-style-type: none"> 1. Finansijski gubitak preko ... dinara 2. Dugotrajni nepovoljni odijum u javnosti i medijima sa međunarodnom pokrivenošću 3. Obavezno obaveštavanje državnih organa sa hitnom primenom korektivnih mera 4. Značajni krivični postupci i novčane kazne sa hapšenjima i krivičnim progonom, zaposlenih i odgovornih lica 	5

Aktivne interne kontrole za kriminalne radnje jesu „kontrole koje nastoje da spreče pojavu kriminalnih radnji”³⁴ i najčešće se smatraju smetnjama ili ogradama koje su postavljene da bi mogućim počiniocima otežale ili onemogućile pristup dokumentima, finansijskim izveštajima i imovini. Iako na prvi pogled mogu delovati nepremostivo, ranjive su i vešt počini-lac ih može zaobići. Aktivne kontrole su obično vidljive i shodno tome mogu biti predmet proučavanja i „špijuniranja” radi njihovog zaobilazanja i slamanja, pri čemu, kada se poput zaključanih vrata jednom „provale” više nemaju zaštitnih vrednosti. Najvažnijim i najčešće

³⁴ Howard R. Davia, Patrick C. Coggins, John C. Wideman, Konstantin Joseph: *Accountant,s Guide. to Fraud Detection and Control* – second edition, John Wiley&Sons, New York, 2000”, page 102.

korišćenim internim kontrolama smatraju se:³⁵ 1) potpisi; 2) ratifikovanja ili supotpisivanja dokumenata; 3) upotreba lozinki; 4) podela dužnosti; 5) odvajanje funkcija; 6) fizička kontrola imovine; 7) kontrola zaliha u realnom vremenu; 8) ograde, katanci i sva fizička ograničenja i 9) prethodno numerisani računovodstveni obrasci.³⁶ Sa druge strane, *pasivne interne kontrole* predstavljaju „kontrole koje teže da mogućeg izvršioca odvrate od činjenja kriminalnih radnji putem značajnog porasta rizika od njihovog otkrivanja”.³⁷ Karakteriše ih u najvećem broju slučajeva ekonomičnost i, ako su na primeren način osmišljene, dovode izvršioca u stanje svesti koje ga podstiče da odustane od nezakonitog delovanja. Iako imaju iste ciljeve, poput aktivnih, pasivne kontrole fizički ne ometaju pojedinca u vršenju nezakonitih radnji, već stvaraju „opasne” uslove mogućeg otkrivanja kriminalnog dela.³⁸ U najčešće vrste pasivnih internih kontrola ubrajaju se:³⁹ 1) „prilagođene”, 2) kontrolni tragovi pristupa; 3) ciljno usmerene revizije; 4) nadzor ključnih aktivnosti; 5) rotacija zaposlenih, 6) RFID i GPS tehnologija. U ovoj fazi tim za procenu rizika trebalo bi da izvrši tzv. „uparivanje” aktivnih i pasivnih internih kontrola koje su ugrađene u kompaniji, sa rizicima koji su u fazi razmatranja mogućih scenarija i načina izvršenja ubeleženi u registru rizika. Cilj ovog koraka je utvrđivanje kontrolnog rizika, tj. opasnosti da postojeći sistemi internih kontrola neće moći da spreče ili otkriju korupciju i ostale kriminalne radnje kao i nepovoljne uticaje koje one sa sobom nose.⁴⁰ Propusti koje u ovoj fazi rukovodeće strukture u kompanijama, pa i sami timovi za procenu rizika čine jesu okolnosti da se u prevelikoj meri vrši oslanjanje na već uspostavljene sisteme internih kontrola, kao i sposobnost pojedinih osoba u rukovodstvu da postavljene sisteme internih kontrola uspešno zaobilaze. U pogledu načina merenja nivoa kontrolnog rizika potrebno je istaći da ne postoji jedinstveni pristup ovom problemu, ali se radi prepoznatljivosti i uporedivosti rezultata i nalaza moraju primenjivati istovetna merila koja su primenjena i prilikom procene verovatnoće i značaja rizičnih događaja, kao i samog ukupnog rizika. Prema tome, da li će se primenjivati kvantitativni, kvalitativni ili mešoviti izbor merenja visine kontrolnog rizika zavisi od odluke tima za procenu, pri čemu ta odluka mora biti dosledna u smislu jedinstvenosti pristupa.

Završna faza – odgovori na rizike

U završnoj fazi procenjivanja rizika korupcije, tim za procenu ima zadatak da utvrdi visinu preostalog rizika i da, u zavisnosti od ove veličine, odabere odgovarajuću strategiju odgovora. Naime, tim za procenu može nakon razmatranja strukture interne kontrole

³⁵ Howard R. Davia, Patrick C. Coggins, John C. Wideman, Konstantin Joseph: *Accountant,s Guide. to Fraud Detection and Control – second edition*, John Wiley&Sons, New York, 2000“, page 103.

³⁶ Eng: *prenumbered accountable forms*.

³⁷ Howard R. Davia, Patrick C. Coggins, John C. Wideman, Konstantin Joseph: *Accountant,s Guide. to Fraud Detection and Control – second edition*, John Wiley&Sons, New York, 2000“, page 102.

³⁸ Više o aktivnim i pasivnim internim kontrolama videti: Aleksandar Petković „*Forenzička revizija*“, Proleter, Bečej, 2010.

³⁹ Howard R. Davia, Patrick C. Coggins, John C. Wideman, Konstantin Joseph: *Accountant's Guide. to Fraud Detection and Control – second edition*, John Wiley&Sons, New York, 2000“, page 102.

⁴⁰ U teoriji rizika kontrolni rizik se i određuje kao rizik da postojeće kontrole neće moći da spreče ili otkriju događaje koji imaju nepovoljan uticaj na ostvarivanje ciljeva.

ustanoviti da će i posle uparivanja internih kontrola sa prepoznatim rizicima koruptivnih radnji, ostati određeni rizici koji se u teoriji rizika nazivaju rezidualnim ili preostalim.⁴¹ Dakle, populaciju preostalih rizika korupcije čine rizici na koje aktivne i pasivne interne kontrole nisu imale uticaja i oni se matematički mogu iskazati kao razlika između procenjenih ukupnih i procenjenih kontrolnih rizika. Iako su navedene odrednice date kroz sveukupni pristup, potrebno je napomenuti da preostali rizik jedne koruptivne radnje može biti viši ili niži od druge koruptivne radnje. Zato tim za procenu rizika u ovoj fazi ima zadatak da za svaki, u registru rizika pojedinačno evidentiran rizik, izvrši procenu visine preostalog rizika. U pogledu odabranog metoda merenja visine preostalog rizika, može se kao i kod procene verovatnoće, značaja i ukupnog rizika koristiti kvalitativne, kvantitativne i mešovite metode. Međutim, odabir metode mora biti u skladu sa činjenicom da se rezidualni rizik može izračunati kao funkcija ukupnog i kontrolnog rizika, pa se istovetni kriterijumi merenja moraju, zbog uporedivosti, i primenjivati. Konačno, u zavisnosti od procenjene visine preostalog rizika, a na osnovu izveštaja tima za procenu rizika korupcije, rukovodstvo u kompaniji mora doneti odluku o mogućim strategijskim odgovorima koji mogu uključivati ignorisanje, smanjivanje, prebacivanje ili kontingencijsko planiranje.

Tabela 4 – Ocena kontrolnog rizika

KVALITATIVNI OPIS DELOVANJA KONTROLA	KVANTITATIVNI (NUMERIČKI) OPIS DELOVANJA KONTROLA	KOMBINOVANI PROCENTUALNI OTPIS
Veoma efikasne kontrole	1 do 2	95% umanjenje rizika
Kontrole koje veoma značajno umanjuju rizik	3 do 4	75% umanjenje rizika
Kontrole koje umereno deluju na umanjenje rizika kriminalne radnje	5 do 6	50% umanjenje rizika
Kontrole koje neznatno deluju na umanjenje rizika kriminalne radnje	7 do 8	25% umanjenje rizika
Kontrole koje imaju beznačajan uticaj na umanjenje rizika	9 do 10	rizik je potpun – nema umanjenja

Ignorisanje rizika predstavlja takvu strategiju kod koje se uočava mogući rizični događaj, ali se ne preduzima nikakva akcija. Znači, i pored saznanja o mogućem nastupanju rizičnog događaja i njegovom uticaju na projekat ne preduzima se nikakva akcija, već se rizik ignoriše računajući da se rizični događaj neće ostvariti ili da je mala verovatnoća njegovog nastanka.

Smanjenje rizika predstavlja takvu upravljačku strategiju kod koje se vrše određene izmene u projektu radi smanjenja nastanka rizičnog događaja i njegovog uticaja na ciljeve kompanije. To znači da se, na osnovu saznanja o mogućim rizičnim događajima do kojih se dođe u postupku prepoznavanja i analize rizika, pronalaze i određuju one pro-

⁴¹ Ponekad označen i kao „neto“rizik, preostali ili rezidualni rizik predstavlja rizik nastanka nepovoljnih događaja i pored uzimanja u obir internih kontrola.

mene u projektu, koje će bitno doprineti smanjenju rizika. Ove izmene mogu biti vezane za vremenski period određene poslovne aktivnosti, za angažovanje pojedinih vrsta resursa, za budžet pojedinih projekata itd.

Prebacivanje rizika predstavlja takvu strategiju kod koje nastojimo da se oslobodimo ili smanjimo rizik poslovanja tako što ćemo deo rizika korupcije ili ceo rizik prebaciti na drugu stranku ili drugu osobu. To se obično čini izmenom pojedinih odredbi ugovora kojim se kompanija oslobađa nekih obaveza koje nose rizik korupcije ili se na drugi način rizik korupcije i uopšte kriminalnih radnji prebacuje na drugu kompaniju ili pojedince i njima. Osim toga, moguće je zaključiti ugovor o osiguranju od rizičnih događaja i tako smanjiti štetu koju njihovo ostvarenje može doneti.

Kontingencijska strategija postupanja u uslovima neizvesnosti i rizika predviđa oprezno ponašanje i postepeno i racionalno odlučivanje radi prilagođavanja neizvesnim i rizičnim događajima i smanjenje moguće štete. Ovo planiranje predviđa tačnu raspodelu nadležnosti i odgovornosti ako je određeni rizični događaj naneo štete poslovanju.

Zaključak

Složenost, raznovrsnost i stalno menjanje pojavnih oblika raznih vidova koruptivnih radnji u privrednim tokovima nosi veliku opasnost da nezakonitosti sa moguće značajnim uticajem na poslovanje kompanija neće pravovremeno biti sprečene i otkrivene. Kada nastupe bankrotstva i finansijski lomovi zbog neotkrivenih patoloških pojava u ponašanju privrednih subjekata, neminovno se postavlja pitanje ko snosi odgovornost za tragične finansijske i reputacione posledice koje su nastupile. Izazovi današnjeg vremena, obeleženi brojnim finansijskim skandalima, nameću potrebu da se upoznaju i razumeju osnovni metodološki okviri koji stoje na raspolaganju rukovodećim strukturama u kompanijama, a koji su namenjeni suzbijanju i ublažavanju svih vidova korupcije i kriminalnih radnji u poslovanju. Pravosudni i policijski organi svake uređene države imaju zakonsku odgovornost da otkrivaju i gone izvršioce krivičnih dela, ali se primena isključivo aposteriori pristupa u rešavanju ovog društvenog problema uvek pokazala nedovoljnom. Zbog toga mere koje same kompanije mogu primeniti u preventivnom delovanju ovog vida socijalne patologije mogu imati veoma blagotvornog uticaja na smanjivanje učestalosti i štetnosti koruptivnih radnji u poslovanju tržišnih učesnika. Međutim, te mere moraju biti dosledne, metodološki ispravne i utemeljene na savremenim naučnim dostignućima i iskustvima poslovne prakse. U tom smislu, upravljanje rizicima korupcije jeste snažan preventivni i odvraćajući mehanizam, koji se sprovođenjem procene rizika njihove pojave, kroz tačno određene faze i korake, javlja kao prva prepreka u odbrani od nepovoljnih rizičnih događaja. Prepoznavanjem faktora rizika, razmatranjem mogućih scenarija i načina izvršenja, procenjivanjem delotvornosti postojećih internih kontrola i davanjem primerenog odgovora na uočene rizike, rukovodstva u kompanijama imaju mogućnost da blagovremeno i na najprimereniji mogući način utiču na ublažavanje potencijalno nepovoljnih uticaja koji na ostvarivanje ciljeva kompanije može imati korupcija. Odabir taktičkog pristupa u faznom sprovođenju predviđene metodologije stav je odabira tima za procenu rizika, pri čemu on mora biti u skladu sa organizacionom kulturom i karakteristikama kompanije u kojoj se sprovodi procena rizika.

Literatura

[1] Беговић Влаовић, С., Илић Пуповац М.: Улога интерне ревизије у управљању ризицима предузећа, *Школа бизниса*, 2/12, Нови Сад, 2012.

[2] Chartered institute of management accountants: "Fraud risk management– a guide to good practice", CIMA, London, United Kingdom, January 2009.

[3] Howard R. Davia, Patrick C. Coggins, John C. Wideman, Konstantin Joseph: *Accountant's Guide*."

[4] Inspector General Report – No Dodig-2014-094: "Approaches for establishing fraud risk assessment programs and conducting fraud audit risk assessment within the department of defense", US Department of defense, July 17, 2014.

[5] Inspector General Report – No Dodig-2014-094: "Approaches for establishing fraud risk assessment programs and conducting fraud audit risk assessment within the department of defense", US Department of defense, July 17, 2014.

[6] Jolly, Adam, "*Managing business risk: a practical guide to protecting your business*", Kogan Page Limited, 2003.

[7] Jolly, Adam, "*Managing business risk: a practical guide to protecting your business*", Kogan Page Limited, 2003.

[8] Међународни стандарди и саопштења ревизије: *Значење појмова, Савез рачуновођа и ревизора Србије*, Београд, 2005.

[9] Nešković, S., Industrial Intelligence and information warfare with special emphasis on security companies, 14 th International Conference RaDMI-2014, Topola, 18-21, September, 2014.

[10] Nešković, S., Modern technologies in the context of international economic warfare, 4th International conference Emont – 2014 (Economic and Management – Based on new technologies) Proceedings, Vrnjačka banja: Scientific and Technical center for intellectual property TCIP, 2014.

[11] Петковић, А., *Форензичка ревизија*, Нови Сад, 2010.

[12] Risk assessment in practice: COSO – Committee of sponsoring organizations of the treadway, October, 2012.

[13] The Institute of Internal Auditors, The American Institute of Certified Public Accountants, Association of Certified fraud examiners: „Managing the business risk...”, 2010.

[14] Transparency international UK: „Diagnosing bribery risk – guidance for the conduct of effectivebribery risk assessment“, July 2003.

[15] Чудан, А., Фијат., А., *Ризици и превенција прања новца*, Printex, Суботица, 2015.

ENERGIJA U USLOVIMA
URBANOG TERORIZMA

Radoslav Gaćinović*
Institutu za političke studije, Beograd

Rad je posvećen unapređenju bezbednosti energetskih sistema i uslova za nesmetano korišćenje svih vrsta energije. Pošto su početak XXI veka obeležile razne pretnje, izazovi i rizici koji su narušavali kako integralnu, tako i ljudsku bezbednost, pojavom svih vrsta nasilja, posebno savremenog (urbanog) terorizma, potrebno je preventivno delovanje UN, država i njihovih institucija radi zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda građana na globalnom nivou. Pošto je energija izvor života, bez koje nema funkcionisanja savremenog čoveka, terorističke organizacije će najverovatnije, kao metu svojih napada, izabrati i razna energetska postrojenja, puteve prenošenja energije, posebno stanice i podstanice energije u urbanim sredinama, kako bi kod građana izazvali strah, zebnju, defetizam i paniku, a državu kompromitovale kod međunarodne zajednice uz velike materijalne štete, prvenstveno iz političkih razloga. Zato ovaj rad ukazuje i upozorava na moguće probleme, a i načine preventivnog delovanja i sprečavanja terorističkih udara na energetske sisteme, samu energiju, a time i na čoveka.

Ključne reči: *energija, država, terorizam, urbani terorizam, preventivno delovanje, suprotstavljanje*

Tokom poslednja dva veka nauka je dostigla ubrzani razvoj i doprinela temeljnoj promeni života na zemlji. Razvoj nauke i tehnologije omogućio je savremeni pristup korišćenju minerala i energije za potrebe ljudi. Energija je naročito važna u ekonomskom životu naroda. Najviše energije troši se u razvijenim zemljama. U SAD se troši skoro 40% svetske proizvodnje nafte, 25% proizvodnje uglja i preko 30% ukroćene vodene energije (snage).¹ Predviđa se udvostručavanje potrošnje energije svakih 50 godina sledećeg veka. Upotrebu i korišćenje energije u budućnosti će odrediti mnogi faktori, a posebno: stopa priraštaja stanovništva, standard stanovništva i stepen efikasnosti korišćenja energije (nauka, tehnologija, mir na planeti itd.). Na početka XXI veka u svetu je iskorišćeno samo 17% potencijalnih izvora vodene energije, a kada bi se sve reke na Zemlji iskoristile za proizvodnju električne energije ona bi zadovoljila jedva 18% ukupnih potreba za energijom u toku XXI veka.² Ako čovek uspešno reši mnoge tehnološke probleme, atomska energija biće od neprocenjive vrednosti

* Prof. dr Radoslav Gaćinović je naučni savetnik u Institutu za političke studije – Beograd.

¹ Jovan Matović i Željko Petrović – Poljak, *Oružje, energija i treći svetski rata*, NIU Vojska i IP "TETRA GM", Beograd, 1998, str. 108.

² Isto.

za sve zemlje lišene izvora goriva, minerala i drugih oblika energije. Ali, da bi čovek sa minimalnim rizicima mogao koristiti atomsku energiju, mora prethodno do savršenstva funkcionisati sistem bezbednosti na svim nivoima države i međunarodne zajednice.

Pošto se nuklearna energija sve više koristi u svrhe normalnog funkcionisanja čoveka, posebno je značajna bezbednost nuklearnih reaktora, postrojenja i nuklearnih materijala. Na primer, pri kraju XX veka u svetu se u civilnim fabrikama proizvodilo godišnje 500 tona plutonijuma 239, a za bombu koja može da uništi grad srednje veličine potrebno je samo 10 kilograma plutonijuma. Vašingtonski Zavod za nuklearni nadzor iznosi podatak da je za bombu snage jednake onoj bačenoj na Nagasaki dovoljno 14 kilograma visokoobogaćenog uranijuma ili 9 kilograma plutonijuma. U vezi s primenom tih izotopa u terorističkim aktivnostima i opasnošću po stanovništvo, do izražaja posebno dolazi velika otrovnost plutonijuma. Prema skali fatalnih otrova, on je 20.000 puta opasniji od kobrinog otrova ili od kalcijum-cijanida. Ako se udahne samo čestica, ne veća od čiodine glave, posle nekoliko dana nastupa smrt, a manje količine izazivaju kancerogena oboljenja.³ Atomska komponenta međunarodnog terorizma sada je stvarnost o kojoj sve države moraju mnogo konkretnije da razmišljaju. Zapravo, i na početku XXI veka vrši se proizvodnja minijaturnog, a veoma opasnog savremenog oružja, pa postoje i atomske mine snage od 0,1 kilotona teške samo 37 kg.⁴ Međutim, teroristi mogu umesto atomske bombe trovanje stanovništva obaviti plutonijumskom prašinom. Jer, ako se samo nekoliko grama plutonijuma ubaci u rezervoar vodovoda voda će postati visoko radioaktivna, odnosno biće neupotrebljiva za piće i predstavljace rizik po živote ljudi. Prema mišljenju Teodora Tejlora, autora studije o opasnosti od „nuklearnog terorizma“, problem u proizvodnji nuklearne bombe jeste nuklearni materijal, koji se može kupiti na crnoj berzi, naravno uz velika sredstva. Veoma značajan aspekt nuklearnog terorizma čine napad i zauzimanje nuklearnih postrojenja (elektrane, reaktori) radi ucena pretnjom, izazivanje straha kod stanovništva i sticanje sopstvenog publiciteta. Tada može doći do antropogenih katastrofa – velikih razmera i žrtava na širokom prostranstvu. U svetu je od 1993. godine do 1999. bilo 508 nuklearnih akcidenata i u proseku više od jednog u svakoj od 434 nuklearke u svetu. Poznato je da je prvi komercijalni nuklearni reaktor ugrađen u Selafieldu. Svečano ga je pustila u rad 1956. godine tadašnja kraljica Elizabeta II. Planirano je da objekat radi 25 godina, a već je ušao u 54. godinu rada. Britanija je prva evropska zemlja koja je odlučila da zatvori jedan nuklearni reaktor – Dunrej kraj Tera na severnoj obali Škotske. Proces zatvaranja trajaće 100 godina i koštati 740 miliona funti.⁵

³ Dr Rade Biočanin, *Zaštita životne sredine u slučaju nuklearnih udesa i terorizma*, Vojno delo 1/2004, str Vojno delo 1/2004, str. 136.

⁴ Radi se o dva tipa tog oružja: SM-50 i D-444. Iako se o minijaturnim minama i granatama vrlo malo zna, činjenica je da su samo oružane snage SAD razvile čitav arsenal atomskih mina snage od 0,1 do 15 kilotona, odnosno mase 27,45 do 226,8 kilograma. Atomske mine snage od 0,1 do 15 kilotona deluju efikasno i na ciljeve zaštićene oklopom u promeru od 50 do 500 metara, što naravno zavisi i od reljefa terena. Trenutno u svetu ima više od 600 nuklearnih reaktora za proizvodnju električne energije ili za naučna istraživanja. Šta bi se desilo ako bi teroristi bacili atomsku bombu snage 20 megatona na neki od najvećih gradova u svetu. Gotovo trećina svih stanovnika tog grada bi poginula u eksploziji, vatri ili zbog radijacije u prva dva dana, a ostali građani bili bi osuđeni na lagano umiranje. Eksplozija bombe stvorila bi krater dubok 90 metara, sa prečnikom do 800 metara. Zona potpunog ili teškog razaranja obuhvatila bi 600 kvadratnih kilometara od tačke eksplozije. Požari bi besneli i na daljini od 35 kilometara od nulte tačke. (Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998. str. 50).

⁵ Radoslav Gaćinović, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005, str. 130.

Energija se može pojaviti u nekoliko oblika. To su: *potencijalna energija* koja postoji kao posledica položaja koji objekt ima u odnosu na druge objekte; *kinetička energija*, koja je posledica kretanja tela; *hemijska energija* kao posledica hemijskih veza među atomima supstance objekta; *električna energija*, koja je posledica naelektrisanja objekta; *toplotna energija* kao posledica zagrejanosti tela; *nuklearna energija* kao posledica nestabilnosti atomskih jezgra objekta; *elektromagnetna energija* kao energija zračenja, što može biti svetlost, radio-talasi ili drugi pojavni oblik istog fenomena elektromagnetnog zračenja. Međutim, svaki od ovih oblika energije može biti zloupotrebljena od strane terorista ili pak njihova meta.

Zakon održanja energije tvrdi da se u zatvorenom sistemu ne može menjati ukupan iznos energije, on ostaje konstantan. Ovaj zakon je posledica translacione simetrije vremena, što znači da fizički proces ne može zavisiti od trenutka početka procesa u vremenskoj osi. Prvi zakon termodinamike tvrdi da ukupan iznos energije koja uđe u sistem mora biti jednaka ukupnom iznosu energije koja izađe iz sistema uvećano za promenu energije unutar sistema. Ovaj zakon važi u svim granama fizike, uz probleme u kvantnoj mehanici. Svi oblici energije, kao što su toplotna, hemijska, električna, zračenje itd. mogu biti posmatrani ili kao kinetička ili kao potencijalna energija. Način na koji čovečanstvo koristi energiju jedan je od osnovnih karakteristika ekonomije i čitave civilizacije. Budući razvoj energetike posebno stavlja težište na obnovljenu energiju i energetske efikasnost kao ključ očuvanja fosilnih izvora energije i izbegavanja efekata staklene bašte (globalnog zagrevanja). Sa aspekta nauke veoma je značajno analizirati bezbednosne aspekte energije. To znači da je neophodno izvršiti bezbednosnu procenu izvora energije, energetske i instalacionih postrojenja posebno u stambenim objektima, gde se prema najnovijim saznanjima troši 40% ukupne energije na zemlji, kako bi se predupredili eventualni napadi urbanih terorista.

Meta napada terorista mogu biti i rashladni sistemi u kojima se čuvaju razne vrste lekova, namirnice za život, zatim elektro postrojenja i hidroelektrane. Posebno, meta terorista mogu biti veliki računarski centri koji čuvaju razne vrste dokumentacije, poverljivu dokumentaciju vojske i policije, arhive i računari preko kojih se vrše finansijske transakcije multinacionalnih kompanija. S obzirom na političke ciljeve svake terorističke grupe, velika verovatnoća njihovog udara u ruralnoj sredini mogu biti energetske stanice i instalacije u stambenim zgradama, kako bi se stanovništvo što više zastrašilo i izgubilo poverenje u institucije sopstvene države.

Postoji interakcija energetske bezbednosti i klimatskih promena. Energetska i razvojna pitanja moraju biti razmatrana u kontekstu sigurnosti snabdevanja energijom i klimatskih promena. Međutim, kontinuitet snabdevanja energijom i ublažavanje klimatskih promena prioriteta su energetske politike i značajna dimenzija dugoročnih ciljeva održivog razvoja. To se može ostvariti funkcionisanjem sistema bezbednosti, tj. slobodnog funkcionisanja svih energetske elemenata.

Energija ima izuzetan uticaj na globalnu politiku u bezbednost sveta. Postala je strateški faktor u globalnoj geopolitici. Energetska zavisnost znači prepreku privrednom i socijalnom napretku, pa je zato sigurno, pouzdano i ekonomski prihvatljivo energetske snabdevanje važno u državnoj energetske politici. Ekonomski uticaji poremećaja u snabdevanju energijom mogu biti vrlo visoki i širokih razmera. Potrošnja energije postala je najočevidnija nacionalna karakteristika koja razdvaja bogate i siromašne zemlje, pored ostalog i zbog nejednakosti razmeštaja energetske izvora i mesta potrošnje, što je i mogući izvor svetskih konflikata. Na početku XXI veka geopolitički okvir se značajno promenio. Promenile su se i međunarodne ekonomske i političke relacije, koje su stvorile novi kontekst globalnih ener-

getskih tržišta i energetske odnosa. Strateško je pitanje kako zemlje potrošači i uvoznici energije mogu osigurati svoje energetske interese u takvom promenjenom svetu, kada su pretnje bezbednosti prisutnije nego ikada, posebno od terorističkih organizacija.

Energetska zavisnost znači prepreku privrednom, ali i socijalnom napretku, pa značaj sigurnog, pouzdanog i ekonomski prihvatljivog energetskeg snabdevanja mora biti snažno naglašen u državnoj i svetskoj politici. Pitanje energetske sigurnosti postalo je aktuelno u brojnim državama kao rezultat reakcije: na porast cena nafte⁶ od 2000. godine; Kyoto obaveza ograničavanja emisija stakleničkih plinova i borbe protiv klimatskih promena; nesigurnosti vezanih uz stabilnost snabdevanja energijom krajnjih korisnika; događaja 11. septembra, rata protiv terorizma i ostalih sukoba. Glavni pravci poboljšanja energetske sigurnosti su: diversifikacija energetske izvora i goriva; otvaranje novih pravaca za dotok energije; poboljšanje energetske efikasnosti i obnovljivi izvori energije i nuklearne elektrane, kao i bezbednost i zaštita funkcionisanja energetskeg procesa proizvodnja – potrošnja energije. U tom procesu veoma su bitne bezbednosne procene u vezi sa nesmetanim funkcionisanjem proizvodnje, distribucije i potrošnje svih vrsta energije, kako na nivou stambenih objekata, tako i u okviru globalnog energetskeg sistema.

Ruralni terorizam – opasnost za energetske sisteme

Terorističke aktivnosti su u XX veku bile enigma i veliki problem za integralnu⁷ bezbednost, ali će potencijalno biti još veći u XXI veku, pa je svaki pomak u iznalaženju metoda, identifikacije i sadržaja terorizma značajan napredak ka stvaranju pretpostavki za uspešnije suprotstavljanje tom vidu nasilja. To znači da je neophodna intenzivna priprema svih, a ne samo nekih država kroz povezivanje rezultata teorije i prakse u prepoznavanju i suprotstavljanju sve češćem i opasnijem nasilju.

Proučavanjem filozofije savremenog terorizma dolazi se do saznanja da je terorizam svoj najveći uzlet doživeo u drugoj polovini XX veka, razvijajući se na osnovama otuđenosti pojedinaca i grupa, nacionalnim sukobima, tenzijama, zloupotrebi vlasti u zemljama pod vlašću diktatora i ne funkcionisanju pravnih država.

U savremenom društvu, a posebno u sistemu višepartijskog društva, potreban je novi pravac u okviru studija političkog sistema koji će se uključiti u proučavanje dubinskih dimenzija terorizma, jer će se savremene terorističke aktivnosti primenjivati brzo, u najvećoj tajnosti, a izvodiće se munjevito, stručno, sa adekvatnim sredstvima uz maksimalno iznenađenje za državu.

⁶ Ukupna vrednost istraženih i procenjenih rezervi energetskeg i mineralnih sirovina u ruskoj zoni Arktika premašuje 15 biliona (hiljada milijardi) dolara, izveštavaju ruski mediji pozivajući se na izjavu vicepremijera Rusije Sergeja Ivanova. On je, međutim, upozorio da njegova zemlja nije otkrila nijedno nalazište nafte u morima Arktika u poslednjih 20 godina, niti je u tom regionu izvršena bilo kakva nova bušotina. Agencija Finmarket navodi da je u toj zoni koncentrisana četvrtina svih svetskih rezervi ugljovodonika, više od 70 odsto rezervi nafte i 88 odsto zaliha gasa koji se nalaze na ukupnoj morskoj teritoriji Rusije. Rusija sa Arktika za sada obezbeđuje oko 20 odsto bruto domaćeg proizvoda i oko 22 odsto ukupnog izvoza zemlje, s tim što na tom prostoru živi svega jedan procenat stanovništva, od oko 142 miliona žitelja Rusije (<http://www.capital.ba/ru-ruskoj-zoni-arktika-ogromne-rezerve-nafte-i-gasa>, 15.06. 2010).

⁷ Semantički integralan (lat. *Integralia*) celina, koji sačinjava celinu, potpun, celokupan, celovit. (Vujaklija Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980. godine.

Kao što je rat nastavak politike drugim sredstvima, tako je danas terorizam produžena ruka politike.

Čini se da je današnja politička misao, sa sebi svojstvenim, nedoslednim manipulativnim humanizmom, samo potvrda da je atak na čoveka gotovo univerzalna stvarnost. Jer, pošto je čovek ubio Boga, sada treba ubiti čoveka.⁸ Ali, da ironija bude veća, to se dešava u eri opšte promocije prava čoveka u međunarodnoj zajednici.

Dakle, suštinska aktivnost subjekata međunarodne zajednice treba da bude usmerena ka afirmaciji ideje koja će zaista sačuvati čoveka. U tom smislu politička kultura mora doživeti preporod i svoju aktivnost sprovesti u skladu sa civilizacijskim normama, što znači da će odbaciti nasilnu borbu za vlast putem represije, zavere, terora i terorizma. Takođe, terorizam menja metode i sredstva, prilagođavajući se razvoju društva, pa u tom smislu svi energetski potencijali mogu biti meta terorističkih udara u raznim regionima, a posebno u urbanoj sredini.

Terorističke aktivnosti su veoma složene i još uvek nisu dovoljno razjašnjene, naročito kada je reč o njihovim nosiocima i, uopšte, razlozima za postojanje savremenog terorizma. Međutim, terorizam se prvo mora opšte prihvatljivo definisati da bi se mogao prepoznati i uspešno mu se pravovremeno suprotstavljati. U tom smislu, „*terorizam je organizovana primena nasilja ili pretnja nasiljem od strane politički motivisanih izvršioca koji su odlučni da izazivaju strah, zebnje, defetizma i panike nameću svoju volju organima vlasti i građanima*“.⁹

Civilizacija je, dakle, ugrožena nepredvidivim narastanjem terorističkih organizacija u svetu, zbog kojih turbulentno stanje može zahvatiti šira svetska prostranstva. Tome doprinosi: neozbiljno shvaćena opasnost od terorizma i dvostruki standardi koje primenjuju neke velike sile. Kada je reč o borbi za suzbijanje terorizma, ona je danas višestruko ograničena, jer se ogromna sredstva i energija usmeravaju na posledice, umesto na otkrivanje uzroka¹⁰ terorizma. Sigurno je da se terorizam ne može iskoreniti korišćenjem samo vojne sile, već menjanjem ukupnih društvenih odnosa, razvojem demokratije i masovnim edukovanjem celokupnog društva o tom problemu. Ozbiljna borba protiv terorizma uslovljava jednak odnos prema svakom terorizmu. Terorizam se ne sme klasifikovati na mali ili veliki, naš ili njihov. Svaki terorizam predstavlja pravu pošast protiv kojeg UN, velike sile, a onda i svi ostali, moraju pokrenuti iskrenu, istrajnu i konkretnu antiterorističku aktivnost. Veoma je bitno reafirmisati osnovne principe međunarodnih odnosa, odnosno osnove međunarodnog javnog prava, a pre svega princip suverene jednakosti zemalja. Izgradnjom pravednih ekonomskih odnosa u svetu i zaustavljanjem daljeg produbljivanja ekonomskih razlika između bogatih i siromašnih afirmišu se i osnovni principi borbe protiv terorizma i drugih vrsta nasilja.

Politički stav da cilj opravdava sredstvo obeležio je celokupnu istoriju sa užasnim posledicama za čoveka. Nažalost, od svog postanka do danas taj princip se nije promenio, samo su se suštinski menjali oblik i način njegovog ispoljavanja. Dakle, njegova antihumanistička suština je i dalje prisutna, usmerena protiv osnovnih ljudskih prava i građanskih sloboda čoveka zato što je on sveden na objekat upotrebljen za ostvarivanje političkog cilja.

⁸ Mikel Dufrenne, *Za čoveka*, Nolit Beograd, 1972, str. 340.

⁹ Radoslav Gaćinović, *Antiterorizam*, Draslar, Beograd, 2006, str. 26.

¹⁰ **Uzrok** je pojava ili proces koji izaziva promene na drugim procesima i pojavama. Budući da su društvene pojave polideterminisane, promene na drugim društvenim pojavama i procesima obično izaziva uzročni kompleks. Zbog dinamične strukture društvenih pojava i procesa, uzročni kompleks je promenljiv. Jedna pojava ili proces, u uzročnom kompleksu naziva se neophodni uslov. Ako jedna pojava ili proces sami izazivaju posledicu naziva se dovoljan razlog (Miroslav Vujević, *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, Informator, Zagreb 1998, str. 229).

Dakle, suštinska aktivnost subjekata Organizacije UN treba da bude usmerena ka afirmaciji ideje koja će zaista sačuvati čoveka. U tom smislu politička kultura mora doživeti civilizacijski preporod, što znači da će odbaciti nasilnu borbu za vlast putem represije, zavere, terora i terorizma.

U uslovima siromaštva, bede, ekonomskih i političkih kriza, stvaranih ili navodnih istorijskih nepravdi, prirodnih katastrofa ili kataklizmi ili nezadovoljstva masa sopstvenim stanjem, standardom ili inhibicijama različite prirode, nalazi se izuzetno pogodno tlo za pojavu novih diktatora, koji će demagoškim obećanjima o zaštiti i spasu nacije ili države uspeti da se nametnu narodu i da, sve u ime uzvišenih ciljeva, počnu da vrše teror ne samo prema spoljnim neprijateljima, već i prema svojim podanicima. Takva zakonomernost pojavljuje se u gotovo svim istorijskim primerima diktatorske vlasti. Veliki politički mislioci u istoriji, kao što su Hobs, Lok, Makijaveli i Ruso razmatrali su ovu temu i sugerisali mehanizme zaštite od terora i uzurpirane vlasti, ali do sada to nije pomoglo da se stanovništvo uspešno suprotstavi diktatorima i nosiocima terora. Tema je očigledno večna, kao što su večne i tendencije vladodržaca da po svaki cenu, makar i terorom, opstanu na vlasti, uprkos institucijama izbora, civilne kontrole, političke reprezentacije naroda, naroda kao nosioca suvereniteta i sl. Evropska unija definiše terorizam kao namerni akt koji može naneti ozbiljnu štetu zemlji ili međunarodnoj organizaciji, počinjen sa ciljem da se ozbiljno zastraši stanovništvo, neopravdano primoravajući vladu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili da se uzdrži od svakog činjenja, ozbiljno destabilišući ili uništavajući osnovne političke, ekonomske ili društvene strukture pomoću napada život ili fizički integritet neke osobe, kidnapovanja, uzimanja talaca, zauzimanja letelica ili brodova ili proizvodnjom, posedovanjem ili transportom oružja ili eksploziva.¹¹

Kako sprečiti terorističke akcije na energetske sisteme u ruralnoj sredini

Urbani terorizam¹² je u poslednjim decenijama zadao najviše problema organima državne zaštite u mnogim zemljama u kojima je prisutan. Veoma je opasan, prikryeno deluje, iznenada se pojavljuje i teško se pronalaze baze terorista u velikim urbanim centri-

¹¹ Ignacio Pelaes Marques, *The Contribution of the European Union*, in UNITED NATIONS OFFICE FOR DRUG CONTROL AND CRIME PREVENTION, SYMPOSIUM: COMBATING INTERNATIONAL TERRORISM: THE CONTRIBUTION OF THE UNITED NATIONS, 2003, str.108

¹² Intelektualni začetnik modernog urbanog terorizma bio je Franc Fanon (Frantz Fanon), koji se, nakon završenog medicinskog fakulteta u Francuskoj 1954. godine, zaposlio u glavnom gradu Alžira. Kasnije je Fanon radio kao psihijatar u Alžiru i kada su Alžirci podigli ustanak protiv Francuza prešao je na stranu pobunjenika. Fanon je verovao da su pritisci koje je vršio eksploatatorski imperijalizam bili glavni uzroci intelektualnih bolesti u Alžiru. Njegov način borbe bio je nasilna revolucija, sa gerilskim ratom i terorističkim akcijama. Fanon je smatrao da se terorizam ne sme izvoditi protiv civilnog stanovništva, jer bi se tako odvratile pristalice od podrške revoluciji. Njegove ideje bile su veoma prihvaćene u zemljama trećeg sveta, a u Latinskoj Americi doživele su pravi uzlet. Glavni nosilac ovih ideja u Latinskoj Americi bio je Karlos Marigela. On je bio brazilski pravnik, vođa komunističke partije, a kasnije vatreni revolucionar i terorista. Brazilska policija ga je ubila iz zasede 1969. godine u Sao Paolu. U svoja najvažnija dva dela „Oslobođenje Brazila” i „Mali priručnik o urbanoj gerili”, Marigela je sastavio uputstva o praktičnom vođenju terorizma. (Džonatan R. Vajt, *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd, 2004. godine, str. 226-229).

ma. Praktično, svaki prozor, podrum ili krov može biti mesto odakle teroristi mogu delovati. Urbane teroriste karakteriše konspirativnost visokog stepena. Pre podne oni su „uzorni građani“, studenti, profesori, a kad se spusti noć njihove „alatke“ su eksplozivni, bombe... tek kada se oni (izvršioци terorističke akcije) nađu na sigurnom mestu oglašavaju se i preuzimaju odgovornost za sprovedene terorističke aktivnosti.

Urbani teroristi obično biraju „meke“ mete (civilni, slučajni prolaznici, turisti...) i obično su napadi neselektivni. U novije vreme potencijalne mete terorista u urbanoj sredini mogu biti sva energetska postrojenja, jer teroriste karakteriše afektivna indiferentnost, nikad im nije dosta krvi nedužnih, zločine ponavljaju čak i kad se nalaze u policijskoj blokadi. Urbani teroristi obično su ultradesni. Cilj urbanih terorista je izazivanje haosa, provociranje države da sprovede nasumice teror, kako bi stradalo što više nedužnih ljudi. Zato otkrivanje fizičkih izvršilaca urbanog terorizma nije do kraja završen posao. To znači da organi zaštite moraju otkriti glavne ideologe terorizma, a ne samo izvršioce. To je u jednom trenutku uspeo Nemcima i Italijanima tek onda kada su snage bezbednosti provirile u konspirativno jezgro urbanog terorizma. To nije uspeo Špancima, Francuzima i Britancima, ne zato što su imali respekt prema teroristima, već zato što je tamo urbani terorizam pustio duboke korene. Jedinice za antiterorističke aktivnosti ne mogu na klasičan način voditi borbu protiv urbanih terorista. Borba mora biti selektivna, a akciju vode specijalizovani antiteroristički timovi. Dakle, mnogo je teža borba protiv urbanog nego ruralnog terorizma.

Antiterorističke aktivnosti u urbanoj sredini su najkomplikovanije; veoma ih je teško uspešno sprovesti bez stradanja civilnog stanovništva. Teroristi u urbanoj sredini su najveći izvor straha, zebnje, defetizma i panike. Kod stanovništva se stvara stanje psihološke nestabilnosti, jer se nikada ne zna ko će biti naredna žrtva terorističkog nasilja. Ljudi se ne plaše onog što je prošlo, već neizvesnosti koja može doći. Teroristi u urbanoj sredini primenjuju totalnu maskirnu disciplinu. Upravo zato je najkomplikovanija antiteroristička akcija u urbanoj sredini, jer jedinica koja se angažuje mora delovati selektivno, tj. samo na teroriste, kako bi građani bili zaštićeni i nepovređeni u akciji, što je zbog velike fluktuacije stanovništva u gradovima veoma teško, nekada i nemoguće. Urbani terorizam je veliki problem svake države na čijoj teritoriji je aktivan. Zato se ta vrsta terorizma mora „seći“ u samom nastanku; nikako se ne sme dozvoliti narastanje – omasovljenje urbanog terorizma zbog nesagledivih posledica po sistem bezbednosti mesta i regiona. Uopšte, urbani terorizam je veoma teško identifikovati zbog konspirativnosti terorista, načina ponašanja i taktike njihovog delovanja. U urbanoj sredini terorizam se omasovljava po principu trojki, pa niko od urbanih terorista ne zna njihovo stvarno brojno stanje.

Ako u nekoj urbanoj sredini deluje manja teroristička grupa i na vreme se locira, državna zaštita ulaže sve napore da se njihovo delovanje onemogući mirnim putem. Međutim, ako to nije moguće, dok traju pregovori aktivira se jedinica za antiterorističke aktivnosti koja vrši blokadu šireg rejonu gde su teroristi locirani. Zatim se sužava blokada na objekat u kojem se teroristi nalaze. Pre svake konkretne aktivnosti antiterorističkih struktura obavezno se obezbeđuju svi parametri objekata od nacionalnog značaja, među kojima su svakako energetske sistemi i sama energija kao izvor života. U međuvremenu se privremeno evakuše stanovništvo iz objekta i uže okoline, gde se izvodi antiteroristička aktivnost. Pre upada u objekat mora se utvrditi da li teroristi imaju taoce, koliko ih ima, kako su naoružani, i da li među njima ima terorista samoubica. To je zaista teško utvrditi, ali koriste se i specijalizovane bešumne bušilice koje buše zid debljine i do jednog metra,

zatim se u bušotinu postavljaju minijaturne kamere kako bi se utvrdile već pomenute činjenice ili se pak kroz njih ubrizgavaju gasovi¹³ za privremeno onesposobljavanje ljudi. Radi toga antiteroristička jedinica koristi i toplotne senzore. Kada se utvrdi činjenično stanje, pravi se plan akcije u koju su uključeni helikopteri, borbena oklopna vozila, ekipe prve pomoći, psi tragači i, naravno, pregovarački timovi. Ako je urbani terorizam prerastao u masovniji oblik nasilja, razbacan po urbanoj sredini po principu tigrove kože, kada teroristi svake noći menjaju mesto boravka, država je u velikim problemima. Jer, ako bi se donela odluka da se država obračuna sa tako masovnim urbanim terorizmom, javlja se veliki broj problema – kako utvrditi i identifikovati teroriste; kako dokazati njihovu terorističku nameru, jer se za neku akciju koja traje minutima teroristi pripremaju godinama. Kada se, ili ako se, to sve utvrdi, neophodna je privremena evakuacija skoro celokupnog stanovništva te urbane sredine pre otpočinjanja završne antiterorističke akcije, što je veoma teško i komplikovano izvesti, pa se i uspeh same akcije dovodi u pitanje. Imajući u vidu iznete činjenice, preventivno delovanje u urbanoj sredini je nezamenljivo, i tu mora dominirati neprekidna aktivnost tajnih službi i stanovništva.

Literatura

- [1] Džonatan R. Vajt, *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd, 2004, str. 226-229.
- [2] Radoslav Gaćinović, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005.
- [3] Radoslav Gaćinović, *Antiterorizam*, Draslar, Beograd, 2006, str. 26.
- [4] Jovan Matović i Željko Petrović – Poljak, *Oružje, energija i treći svetski rata*, NIU Vojska i IP „TETRA GM”, Beograd, 1998.
- [5] Rade Biočanin, *Zaštita životne sredine u slučaju nuklearnih udesa i terorizma*, Vojno delo 1/2004, Beograd, 2004.

¹³ Efekti emitovanja gasa moraju biti relativno brzi. Zbog nepoznavanja efekata delovanja svih vrsta gasova javile su se hipoteze da antiterorističke jedinice primenjuju opšte anestetike, koji se u organizam unose inhalacijom, hipnotike i analgetike. Ruske vlasti izdale su zvanično saopštenje da su njihove antiterorističke jedinice u talačkim situacijama koristile „fentanil”. Radi se o analgetiku koji se koristi za stvaranje i održavanje anestezije. Kao sredstvo protivotrova korišćen je „nalakson”. To je farmakološki aditiv opijata, a posebno se koristi prilikom trovanja morfijumom. Pored toga „nalakson” je moguće koristiti kao antidot „fentanila” ! Najzad, moguće je da su „halotan” i „fentanil” korišćeni kao smeša. Ona je formirana da bi se eliminisali efekti poput prestanka disanja koje nastaje delovanjem „fentanila” (I. Lazarević: *Hemijska sredstva za privremeno onesposobljavanje u protiv-terorističkim jedinicama*, Novi Glasnik 2/2004).

IZAZOV DEFINISANJA SAVREMENOG TERORIZMA

Marko Krstić

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, PU u Šapcu

Pojmovno određenje i definisanje fenomena terorizma je isto tako kompleksno kao i shvatanje samog terorizma i terorističke aktivnosti. Zbog toga će se u radu prezentovati koncept definisanja savremenog terorizma sa aspekta nauke i teorije, i njihovog doprinosa, ali i uloge na putu ka izgradnji jedne opšte prihvatljive i univerzalne definicije. Oduvek su naučnici, akademici i eksperti vlada nastojali da definišu terorizam, ali i pored svih napora ovaj termin je ostao neuhvatljiv i prepun konceptualnih poteškoća koje sprečavaju njegovo pojmovno određenje. Da ironija bude veća, ovaj pojam je danas postao najaktuelnija politička tema, pošast i drama savremenog doba. Sve to rezultiralo je mnoštvom alternativa i stvorilo svojevrsan vid haosa oko iste reči, što najbolje oslikava stanje stvari koje danas vlada u vezi formulisanja i definisanja terorizma. U radu će biti analizirane akademske definicije terorizma, koje su i najbrojnije, međutim, nijedna od aktuelnih definicija nije dovoljno zaokružena, jasna i prihvatljiva, kao univerzalna i opštepriznata za sve države, vlade i stanovnike. Proučavanje „modernog terorizma” je svakako neophodno, naročito zbog događaja koji su se odigrali u poslednje dve decenije, a konsenzus o jedinstvenom određenju ovog pojma do sada nije postignut, jer su prisutni različiti pristupi u njegovom određivanju.

Ključne reči: *terorizam, definisanje, definicija, nauka, teorija*

Uvod

Terorizam kao nasilna i ugrožavajuća pojava u današnje vreme predstavlja strukturalnu pretnju po mnoge države u svetu i sa svojim kriminalnim aspiracijama se, više nego opravdano, kvalifikuje kao jedan od najaktuelnijih bezbednosnih rizika i pretnji današnjice. Zaista je teško poverovati da takav jedan pojam kao što je terorizam, koji se koristi tako često u različitim kontekstima, kolokvijalno, politički, pravno, nema jednu univerzalno prihvaćenu definiciju. Na prvi pogled, na sam pomen reči terorizam izgleda sve jasno i opšte poznato. Međutim, u suštini nije tako. Fenomen terorizma ima dugu i raznovrsnu istoriju, a njegovo definisanje je postalo prepuno polemika, kontraverzi i subjektivnih konotacija, gde čak u jednom momentu počinje više da liči na umetnost nego na nauku, a tekstovi o ovoj gorućoj temi se sve više umnožavaju. Semiotički pristup izučavanju ovog fenomena, dizajniran je da otkrije ključne strukturalne elemente značenja ovog poj-

ma, gde svaki element deluje kao znak za identifikaciju terorističkog akta. Izveštavanje medija o terorističkim incidentima tokom prethodnih decenija samo je dodatno zbunilo široki auditorijum i još više zakomplikovalo njegovo definisanje, dok negativne komentare u vezi sa ovim terminom terorizam dodatno komplikuju naponi da se dođe do subjektivnog određenja ovog kontraverznog pojma.

Brojni autori se trude da otkriju uzroke, oblike i suštinu terorizma, kao i „profil” modernog teroriste, ali se susreću sa brojnim poteškoćama koje dodatno stvara i literatura iz ove oblasti koju karakteriše ponavljanje istih informacija. Decenijama unazad problem definisanja terorizma predstavlja izvor nesporazuma među državama, zbog čega ni danas nema zajedničkog stava o univerzalnoj definiciji ovog fenomena, a kratak pogled na literaturu na ovu temu pokazuje da konsenzus ne postoji kako u samom državnom vrhu, tako i u akademskim krugovima.

Rasprostranjena upotreba ovog termina u različitim kontekstima daje izvesnu dozu besmislenosti ovoj pojavi; to je zapravo samo univerzalno poimanje značenja same reči koja je vremenom poprimila pežorativnu konotaciju, u tolikoj meri da čak ni sami teroristi više ne priznaju da su zapravo teroristi. Pojmovi kojima se opisuje terorizam su prepuni neodređenosti, opštosti, subjektivnosti i političkih razmimoilaženja, jer samo lingvističko značenje terorizma u ljudima izaziva različite emocije, a najviše ekstremni strah. Uprkos mnogim pomeranjima i osporavanjima značenja terorizma, njegova začuđujuća semantička moć zapravo predstavlja njegovu sposobnost da omalovaži i dehumanizira sve one ka kojima je usmerena, uključujući i legitimne političke protivnike. Kao što se primećuje, termin je u velikoj meri ideološki i politički obojen, pogrdan, podrazumeva moralni, socijalni i vrednosni sud, i često je zloupotrebljavan. Međunarodna zajednica ne može da postigne konsenzus oko toga da li je terorizam nezakonit u svim svojim situacijama i aspektima, ili pak nekad dopušten kako bi se postigao legitiman cilj.

Kao što će biti prikazano u ovom radu, postoje brojne definicije terorizma koje izazivaju značajne kontroverze u okviru ove debate, a prilikom procene prirode incidenata vezanim za terorizam, prikupljanje i analiza podataka imaju nemerljiv uticaj na dobijene rezultate. Velika barijera u pokušaju da se formira jedna univerzalna definicija je obim i raznovrsnost aktuelnih definicija koje egzistiraju u nauci i teoriji. Mnogi autori su nastojali da reše ovaj problem, analizirajući širok dijapazon postojećih definicija, uočavajući sličnosti između njih, zbog čega definicija terorizma pokazuje oscilacije i razlike čak i od zajednice do zajednice. Svi naponi u potrazi za čvrstom i jasnom definicijom termina su prosto neodrživi, a mnogi traže pomoć svoje akademske zajednice nadajući se analitičkom razumevanju prirode i razmera terorističke pretnje i modaliteta kako joj se suprotstaviti i rešiti je.

Naročita pažnja posvećena je studijama o terorizmu. Međutim, i tu postoji razmimoilaženje o najosnovnijim polaznim tačkama u ovim istraživanjima, tj. ključni problem je način samog definisanja ovog globalnog političkog fenomena. Definisanje terorizma je u ovim istraživanjima najkontroverznija i najdvoismislenija komponenta, jer bez univerzalno prihvaćene definicije ne može se praviti distinkcija od napada na civile od strane neboraca, ili oružane vojske, do najaktuelnijih trendova u terorističkim ciljevima i ratovanjima. Međutim, na analitičkoj nivou, kako je pomenuto, nema konsensualnosti oko stava o tome šta zapravo čini terorizam, jer naučnici su utvrdili da ne postoji njegova univerzalna definicija, već samo mnoštvo ponavljajućih napora, od kojih su neki manje ili više od drugih zadovoljavajući, ali ni u kom slučaju analitički pouzdani i dovoljni.

Stručnjaci smatraju da sam termin u svojoj suštini osporava koncept, diskutabilan je u svojoj srži, nejasan, kontraverzan a istovremeno je pežorativan. Problem u pojmovnom određenju terorizma predstavlja i interes države, jer kada ga one definišu, fokusiraju se na svoje prioritete u odnosu na svoj nacionalni interes, a same, kao i kriminalne organizacije, stvaraju konfuziju i sporove oko definicija, jer oni ni u kom slučaju ne žele da ograniče svoje razloge za primenu sile. Može se čak reći, kao krajnji razlog, da međunarodna zajednica ispoljava protivljenje i otpor prema definisanju terorizma, a, što je još važnije, iako su međunarodne organizacije svesne važnosti njegovog pojmovnog određenja i definisanja, oni konstantno oklevaju da se stvori jedna univerzalno prihvaćena i važeća definicija.

Često se naglašava i subjektivni koncept terorizma, odnosno da nije izvodljivo da se on definiše, jer je ponekad nemoguće objektivno razlikovati legitimne upotrebe sile i nasilja od nelegitimnih. Definicija terorizma je dokazano kontraverzna, razni pravni sistemi i vladine agencije koriste različite definicije, a naučnici nisu nastojali da definišu terorizam polazeći od opšteg koncepta terorizma, već su težili da definišu specifične aktivnosti, kao što su otmice, uzimanje talaca i tako dalje. Preovlađujuće definicije terorizma podrazumevaju značajne poteškoće, kako konceptualne, tako i sintaktičke. Stoga nije iznenađujuće da se umesto ovog pojma upotrebljavaju alternativni koncepti kao što su gerilski pokreti, podzemni nacionalni oslobodilački pokreti, komandosi i sl., koji se često koriste da opišu i okarakterišu aktivnosti terorističkih organizacija. Ali, treba naglasiti da je upotreba ovih definicija često tendenciozna i utemeljena u određenim političkim stanovištima, gde se njihovim čestim korišćenjem nastoji prikriti realnost terorizma, uspostavljajući svoje aktivnosti na pozitivnije i legitimnije osnove.

Dakle, terorizam nije samo pravno pitanje u okviru politike i prava, jer zakon je neadekvatan da sam odredi koncept terorizma, zbog problema u političkoj komponenti, a možda se upravo zbog toga definicija terorizma razlikovala i varirala kroz istoriju. U svim ovim nastojanjima zaboravlja se suština da je sve ono što se podrazumeva pod ovim terminom suviše neuhvatljivo, što svakako otežava već postojeće stanje u ovoj oblasti.

Terorizam je u realnom životu toliko raznolika i komplikovana kategorija u svim svojim elementima da ga je veoma teško generalizovati, a u savremenim diskusijama na ovu temu dolazi se do zaključka da je on izrazito frustriran i divergentan fenomen. Neki su pokušali da zaobiđu političku osetljivost ove teme i na širi način definiše pitanje, ali kako su se slučajevi terorizma intenzivirali u protekle dve decenije, ovaj fenomen je postao predmet interesovanja vlada i naučnika širom sveta. Izraz „terorizam” nema preciznu ili široko prihvaćenu definiciju. Problem je potkrepljen činjenicom da je on vremenom postao reč koja se koristi za raznovrsne akte nasilja koji čak nisu striktno vezani za terorizam, a i često informacije o njemu predstavljaju one iz druge ili treće ruke, preoblikovane tako da odgovaraju potrebama samog autora. Kao posledica svega, većina definicija, izuzev nekolicine su odbijene, a distinkcija istine od dezinformacija je velika opasnost prilikom istraživanja ove pojave.

Poteškoće oko pojmovnog određenja fenomena terorizma

Terorizam se ne može lako definisati, pre svega zbog toga što se radi o složenoj i razvojnoj pojavi koja ima mnoštvo pojavnih oblika, gde smo u stanju da ga prepoznamo kao pojavu i da shvatimo da zaslužuje osudu, ali još uvek ne možemo da ga precizno odredimo (Dimitrijević 1982:54).

Nerazumevanje terorizma kao fenomena uočljivo je kod mnogih autora, već pri samoj deskripciji njegovih takozvanih „istorijskih aspekata”, gde preovladavaju netačni i površni iskazi na ovu temu, pretežno olako preuzeti iz strane literature, ne uvek kvalitetne i validne, što samo dodatno otežava i zamagljuje gledište na njegovu suštinu i pojmovno određenje (Simeunović 2010:308).

Osnovna karakteristika većine istraživanja terorizma je odsustvo jedne univerzalne definicije iz brojnih razloga, jer se radi o izuzetno raznovrsnom i teško definišućem fenomenu, za šta su razlozi dosta kompleksni i različiti. Naime, neophodno je da se utvrdi precizan konceptualni i metodološki okvir, koji bi obezbedio da se priroda i suština terorizma što svestranije sagleda (Bajagić 2011:204).

Prva definicija terorizma datira još iz 1930. godine, kada je na Trećoj međunarodnoj konferenciji za unifikaciju krivičnog prava, koja je održana u Briselu, terorizam definisan kao zločin protiv međunarodnog prava, odnosno kao „umišljena upotreba sredstava koja mogu proizvesti opštu opasnost” (Bajagić 2000:25).

Savremena nauka ulaže velike napore na polju određivanja jedne opšte prihvatljive definicije terorizma. Međutim, i pored toga što terorizam predstavlja pravu pošast moderne civilizacije, politika mnogih moćnih država odlaže definisanje savremenog terorizma, prvenstveno zbog primene dvostrukih standarda. Dakle, ne prihvatljiva je isključiva podela na dobre i loše teroriste, pravedni ili nepravedni terorizam bez obzira na to što nekada velike sile svojim neprincipijelnim tumačenjem tih pojava dovode u zabludu javnost pri definisanju savremenog terorizma (Gaćinović 2010:81).

Naučna nastojanja da se uhvati u koštac sa pojmom terorizma uporno se spotiču na pitanju definicije, diferenciranja terorizma od krivičnog dela ili pak vojne akcije. Autorima uglavnom nije teško prikupiti spisak pravnih ili drugih definicija, kojih ima na desetine, i zatim njima dodati svoju. Jedan poznati pregled počinje čitavim poglavljem o toj temi; dok se u drugom uspeo prikupiti preko stotinu definicija, da bi se na kraju zaključilo da potraga za „pogodnom” definicijom još traje (Townshend 2003:3).

Eksperti iz ove oblasti posvetili su dosta pažnje i nastojanja da razviju jednu nepobitnu definiciju terorizma, fenomena koji je zapravo namenjen i koncipiran da bude stvar lične percepcije i na taj način se posmatra i tumači na različite načine (Cronin 32).

Nepostojanje opšte prihvatljive definicije terorizma uzrokuje pojava velikog broja nekompetentnih autora i samoproglašanih eksperata za teoretsko određenje ove pojave, dvostruki standardi nekih velikih zapadnih sila, o pojmovnom određenju i definisanju terorizma ili kako bi se u najnovijim teorijama moglo nazvati politika terorizma. Dakle, oni na različit način formulišu iste događaje, zavisno od njihovih trenutnih političkih interesa, što je i najveći problem za realizaciju konačne, sveobuhvatne antiterorističke aktivnosti, kako bi se terorizam u 21. veku makar koliko-toliko držao pod kontrolom (Gaćinović 2013:260). Svaka definicija političkog terorizma, koja ide dalje od toga da opiše kontinuirano korišćenje ubistva, telesne povrede i razaranja, ili pak pretnje takvim aktom, radi postizanja političkih ciljeva, mora da dovede do beskrajnih sporova (Dimitrijević 1982:118).

Volter Laker (*Walter Lacker*), jedan od vodećih teoretičara iz oblasti terorizma, smatra da je „traganje za adekvatnom definicijom terorizma još u toku”, i takoreći je dugo vodio borbu i očajavao je dok je pokušavao da definiše terorizam u svim svojim aspektima, tako da je, kako on smatra, male šanse da se to uradi, pa ne vredni ni pokušavati. Ako Laker smatra da je nemoguće definisati terorizam, tj. da su uzaludni svi pokušaji da se sastavi jedna univerzalna definicija koja će obuhvatiti sve elemente, da li je neophodno da zaključimo da terorizam izmi-

će svakom pokušaju preciznog definisanja? Odgovor je ne, u potpunosti, jer ako nemamo mogućnost definisanja terorizma, onda nam preostaje bar da podvučemo crtu i razlikujemo ga od nekih drugih vidova nasilja i da prepoznamo neke njegove crte koje ga čine tako specifičnim i izrazitom pojavom, fenomenom političkom nasilja (Hofman 2000:34). On dalje tvrdi da suštinska formulacija terorizma nije postignuta iz prostog razloga što ne postoji sveobuhvatna i validna definicija koja može potpuno obuhvatiti sve elemente terorizma. Predviđanja izrečena još 70-ih godina prošlog veka kako takva definicija neće biti postignuta niti u bližoj budućnosti, pokazala su se istinitim, pa se dalje nameće pitanje da li se terorizam može naučno obraditi i analizirati i u slučajevima kada nije definisan (Bilandžić i Grubić 2012: 54)?

Aktuelne definicije terorizma prepune su poteškoća, kako konceptualnih, tako i sintaktičkih, zbog čega i ne čudi da se sve više koriste alternativni koncepti obojeni pozitivnim konotacijama, gerilskih pokreta, pokreta za nacionalno oslobođenje, komandos, koji se takođe koriste da opišu i karakterišu aktivnosti terorističkih organizacija. U nekim slučajevima je upotreba ovih definicija tendenciozna i utemeljena u određenom političkom kontekstu (Ganor 2009:65). Terorizam koji je iznedrila revolucija, takozvani „revolucionarni terorizam“, a koji je naročito eskalirao tokom krupnih društvenih promena i kao sredstvo i metod vladanja nakon tih promena i prevrata, sve radi toga da se održi novonastala vlast, iznedrio je i sam termin terorizam (Srdanović 2001:18).

Terorizam je akt koji sadrži, pre svega, antidržavni karakter i u njegovom definisanju treba se striktno držati zakonskog određivanja tog pojma, ali u kriminološkom smislu poželjno je aktima terora smatrati i sve ostale sistematski koordinirane akcije koje u širokim razmerama izazivaju nemir i nesigurnost građana, a finalni cilj im je privlačenje pozornosti (Horvatić 1981: 77).

Iako u nauci i praksi egzistiraju mnoge definicije terorizma, svet ne poznaje konsenzus u njihovom praktičnom valorizovanju i prihvatanju, jer ono što je za neke legitiman čin odbrane, za druge je nasilnički čin terora; ono što jednim daje slavu, odobravanje i naziv borca za slobodu, drugima daje lik omraženosti i osude terorističkog delovanja. Viziju takvim različitostima određuju društveno-politički i religijsko-kulturni pristupi predmetnom problemu. Međutim, pre svega interesi proistekli iz konflikata navedenih različitosti pružaju odgovor na definisanje terorizma (Trifunović, Stojaković i Vračar 2011:25).

Teškoće u prezentovanju jedne sveobuhvatne definicije terorizma leže još u činjenici da se motivi, ciljevi i metode razlikuju široko od slučaja do slučaja, ali zapravo kompleksnost preklapanja u okviru svake od ovih kategorija, čini zadatak definisanja praktično nemogućim. Analizirajući razlike među različitim definicijama stiže se utisak da najviše odstupanja leži u deskripciji terorističkih motiva, i taj disparitet dobija na značaju u svim svojim implikacijama. Definicija terorizma je od vitalnog značaja kao sredstvo za borbu protiv terorizma, i treba da posluži kao smernica u krivičnom gonjenju osumnjičenih terorista.

Konstitutivni elementi definicije terorizma

Akademске definicije terorizma, o kojima će kasnije biti više reči, bazirane na doktrinarnom tumačenju problema savremenog terorizma, potvrđuju da su najprisutniji elementi definicije terorizma nasilje kao *metod*, građani i vlada kao *mete*, izazivanje i utemeljenje straha i iznuđivanje političkih ili socijalnih promena kao *ciljevi*, a ogroman broj žrtava kome inače i streme teroristi, upućuje na *spektakularnost* kao definicioni segment fenomena terorizma (Gačinović 2011:362).

Iako mnogi istraživači formulišu terorizam prema etimologiji same reči, gde egzistira preko stotinu definicija, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je ovaj pojam u celosti definisan i jasan. Neke od ovih definicija se fokusiraju na specifičnu prirodu žrtava; neki pojedini prave distinkciju između žrtava i realnog terorističkog cilja; druge se opet oslanjaju na samu prirodu nasilnog čina, tj. na nemoralnost kao bitnu karakteristiku. U jednoj temeljnoj studiji, obuhvaćeno je preko sto definicija, sa ciljem da se raščlane i izdvoje zajedničke komponente. Od svih, izdvaja se definicija koja sadrži oko 200 reči, i sublimira u sebi sledeće elemente: sam čin nasilja, simbolične ili nasumične žrtve, planiranje unapred, karakteristike samih terorističkih kolektivita, kriminalni karakter akcija, metodologija i ponavljanje operacija, politički zahtevi kao i odsustvo priznatih moralnih načela (Zirojević 2008:352, 353).

Veliki broj definicija terorizma prvenstveno se bazira na strahu kao ključnom elementu definicije (od latinske reči *terror* što znači užas, strah, politička borba putem individualnog terora) (Vujaklija 2004:883). Međutim, postoji dosta drugih vidova nasilja i pretnji nasiljem, pa čak i ličnih doživljaja koji mogu proizvesti strah, zbog čega terorizam u ovim definicijama sigurno nije u potpunosti definisan.

U aktuelnoj naučnoj i političkoj atmosferi vezanoj za problem definisanje terorizma smatra se da pristup postojećim kritikama definisanja nije najpouzdaniji, pa se može prihvatiti pristup Vojina Dimitrijevića da se do validne definicije dođe deskripcijom elemenata koji su najprisutniji kod fenomena terorizma. Radi obuhvaćanja što većeg broja elemenata, neophodno je fokusirati se na zajedničke osobine egzistirajućih definicija (Kovačević 1992: 34,35). Aleks Šmit (*Alex Schmit*), jedan od vodećih svetskih istraživača terorizma i nasilja, još početkom 80-ih godina prošlog veka težio je da formuliše akademsku definiciju terorizma na bazi konsenzusa, tako što je izvršio analizu 109 akademskih definicija, izvukao iz njih ključne elemente: Nasilje 83,5% , politička komponenta 65%, strah, 51%, pretnja 47,5%, psihološki efekti 41,5% , diferencijacija žrtva – cilj 37,5%, planirana, sistematska akcija 32%, strategija, metod borbe 30,5%, nepoštovanje prihvaćenih pravila 30%, iznuđivanje pristanka, prisila 28%, publicitet 21,5%, samovoljnost, nasumični karakter, nediskriminativnost 21% , civili, autsajderi kao žrtve 17,5%, zastrašivanje 17%, izražena nevinost žrtava 15,5%, kolektivitet, organizacija kao izvršilac 14%, simboličan aspekt, demonstracija drugima 13,5%, nepredvidljivost, neproračunljivost, iznenadnost nasilja 9%, prikrivena priroda 9%, ponovljivost, učestalost nasilja 7%, kriminal 6% , zahtevi postavljeni trećim stranama 4% (Simeunović 2009:25).

Iz navedenih elemenata zapaža se prisustvo nekoliko ključnih smernica terorizma i terorističkih akcija, koji ge time kvalifikuju, na osnovu čega se izvodi zaključak da terorizam faktički ne postoji bez upotrebe velikog nasilja, političke konotacije akata, izazivanja straha, očekivanih reakcija i efekata, kao i proračunatog i organizovanog delovanja. Terorizam se svojom metodologijom delovanja pridržava sopstvenih principa i modaliteta, kao i komunikacije sa svojim okruženjem i prema onima kojima su terorističke poruke namenjene (Kovačević 1992:35-36).

Naučno-teorijski pristup u definisanju problema

Tokom godina mnogi naučnici su pokušali da definišu fenomen terorizma, ipak ovaj pojam je toliko prepun konceptualnih problema da jedna opšteprihvaćena definicija još uvek ne postoji. Pojedini stručnjaci za terorizam skeptični su u tome da li će naizgled beskonačni pokušaji u njegovom definisanju dati rezultate, dok su saglasni da će formulisanje jedne univerzalne radne definicije svakako doprineti jasnijem razumevanju terorizma. Sa druge

strane, definisanje terorizma takođe daje prostor teroristima da pravdaju bilo kakvu akciju usmerenu protiv njih. Ne postoji precizan, ni akademski ni pravni konsenzus u pogledu definisanja terorizma. Različiti stručnjaci i teoretičari operišu različitim definicijama; štaviše, vlade mnogih država su bile voljne da formulišu jednu univerzalnu i pravno obavezujuću definiciju, ali brojne teškoće proizilaze iz činjenice da je ovaj termin politički i emotivno obojen. Jedna univerzalna definicija, kako stvari stoje, ima malo praktične koristi, dok više služi kao sveobuhvatan pregled ovog fenomena. Zsigurno, pažnja akademika i kreatora politike treba da se fokusira na kreiranje širokog spektra definicija koje reflektuju varijacije između motiva terorista i pružaju najefikasnije sredstvo na planu borbe protiv terorizma.

Neophodnost za angažovanjem akademskih krugova na aktivnijem definisanju terorizma vuče korene još sedamdesetih godina prošlog veka, paralelno sa pojavom savremenog, međunarodnog terorizma. Eskalacijom terorizma, isključivo zbog njegove sve veće nepredvidljivosti i promenljivosti, razvijaju se i same definicije, a pošto još nije izgrađena jedinstvena distinkcija naučno-teorijskih definicija na bazi sadržaja, staviće se akcenat na njihov hronološki razvoj. Sa te tačke gledišta može se izvršiti klasifikacija na prvobitne definicije iz 70-ih godina prošlog veka, zatim na one koje su nastale tokom 80-ih (u eri ekspanzije islamskog samoubilačkog terorizma), definicije iz 90-ih godina (intenziviranje međunarodnog terorizma i pojava Al Kaide) i definicije terorizma nastale nakon 11. septembra 2001. godine (Keča 2012:19).

Odsustvo međunarodno priznate definicije terorizma dovelo je do međunarodnog bezakonja i jednostranog vigilantizma (Acharya 2008:653), dok opet, sa druge strane, pogrešne definicije mogu dovesti do pogrešnih kontraterorističkih strategija (Goodall 2013:28).

G. Bordlou (*G. Bordlloy*) zastupa tezu da je „bez jedne osnovne definicije nemoguće reći da li fenomen koji se naziva terorizmom predstavlja opasnost, da li se on po svojoj prirodi razlikuje od fenomena koji su mu prethodili i da li je teorija terorizma uopšte moguća“ (Grifit 2007:13).

U vokabularu francuskog jezika terorizam se objašnjava kao – „skup akata nasilja koje neka politička organizacija vrši da bi uticala na stanovništvo i stvorila klimu nesigurnosti“ (Gaćinović, 2008:49), dok je u sociološkom leksikonu opisan kao metod borbe za političke ciljeve putem nasilja, zastrašivanja i ucena (Sociološki leksikon 1972:702).

U rečniku nemačkog jezika pod ovim pojmom se podrazumevaju uverenja, predstave i ponašanja sa tendencijom sprovođenja političkih ciljeva kroz terorističke akte (Duden 2011:1743), a u engleskom rečniku objašnjava se kao „ubijanje ljudi u političke svrhe“ (Simpson 1989:458).

Terorizam je, u jednom najširem političkom smislu, naziv za metod političke borbe za koji je karakteristična sistematska upotreba nasilja radi zastrašivanja protivnika i slamanja njegovog otpora (Savić 1998:85).

Generalno gledajući terorizam je „smišljena, svrsishodna i često organizovana i sistematska upotreba nasilja i zastrašivanja radi stvaranja ili iskorišćavanja atmosfere straha građana i nosilaca vlasti, s ciljem proklamovanja izvesnih ideoloških, najčešće političkih vrednosti, ciljeva ili interesa i prisiljavanja državnih vlasti da udovolje zahtevima terorista. Ciljevi terorista mogu da budu i legitimni, ali je korištenje terorizma kao sredstva njihovog dostizanja nezakonito i moralno nedopustivo“ (Milašinović i Mijalković 2011:3).

Profesor Boaz Ganor (*Boaz Gannor*) izjavio je da smo „zažalili što nam je pravni koncept terorizma ikada nametnut, jer je ovaj termin neprecizan, dvosmislen, a iznad svega ne služi operativnoj pravnoj svrsi“ (Walter 2003:3).

Aleks Šmit (*Aleks Schmidt*) i Albert Jongman (*Albert Jongman*) opisuju terorizam kao „anksiozno-inspirativan model koji karakterišu nasilne akcije os strane polutajnih pojedinaца, grupa ili državnih aktera, iz idiosinkratskih, kriminalnih ili političkih razloga, pri čemu za razliku od atentata, direktna meta nasilja nisu ciljane mete. Neposredne ljudske žrtve nasilja su u globalu izabrane slučajno ili selektivno iz ciljane populacije, i služe kao generatori određene poruke” (Schmidt and Jongman 1988:28).

Dr Milan Pašanski zapaža da je u poslednje vreme u literaturi o terorizmu u velikoj meri prisutno stanovište da je akt političkog terorizma specifično sredstvo socijalne komunikacije, sa primarnim ciljem da na osnovu straha, aktere u socijalnom komuniciranju upozori, podrži ili zaplaši (Pašanski 1987:34).

Dr Radoslav Gaćinović opisuje terorističke aktivnosti kao „primenu neposrednog organizovanog nasilja pretežno jedne manje grupe spremne da i fizičkim putem, uključujući atentate, otmice, ubistva, diverzije, (vojne, političke, ekonomske, individualne), nameću svoju volju društvu, te upotrebljavajući psihičko nasilje prema masi, izazivaju strah, nesigurnost, zebnju i apatiju” (Gaćinović 1996:14,15).

Svetski priznati pravnik Entoni Sotil (*Antoni Sottill*) već je 1938. godine odredio terorizam kao kriminalni čin izazvan nasiljem, terorom, zastrašivanjem, a sve radi ostvarenja unapred zacrtanog cilja (Gaćinović 1998:37), dok je za američkog eksperta iz ove oblasti Brajana Dženkinsa (*Brian Jankins*) „terorizam upotreba ili pretnja upotrebom sile osmišljena tako da dovede do političkih promena”.

Slen i Kombs (*Slenn and Combs*) formulisali su definiciju terorizma po kojoj on označava „spoj rata i pozorišta, dramatizaciju najzabranjenije i najgnusnije vrste nasilja – nasilja koje se vrši nad nedužnim žrtvama – koja se izvodi pred publikom u nadi da će se stvoriti atmosfera straha u političke svrhe” (Simeunović, 2009:40, 41).

Hrvatski filozof Igor Primorac smatra da je terorizam najrelevantnije definisati kao „proračunatu upotrebu nasilja, ili pretnju njegovom upotrebom, protiv nedužnih ljudi, s ciljem zastrašivanja nekih drugih ljudi kako bi učinili nešto što inače ne žele, učiniti.” (Primorac 2007: 16). Dosta je rasprostranjeno shvatanje da terorizam spada u samu bit revolucije, jer ko nju želi prihvatiti, mora se pomiriti i sa njim, a kao dokaz se kontinuirano citira velika Francuska revolucija (Kaucki and Trocki 1985:19).

U današnjem značenju termin terorizam se prvenstveno odnosi na akte nedozvoljenog nasilja koji sprovode društvene grupe radi promovisanja svog cilja izvan granica jedne države Kuper A., Kuper Dž. 2004:1438). On se još objašnjava kao oblik organizovane kriminalne delatnosti koju odlikuje vršenje akata nasilja, otmica i atentata, podmetanje požara i eksplozija, i ostalih opšteopasnih radnji (Aleksić, Skulić i Žarković 2004:357).

„Terorizam nije oblik gerilskog ratovanja, ali ni politički politički, niti ideološki pokret. To je metoda kojom određene grupe koje imaju neka svoja politička, filozofska ili religijska uverenja deluju kako bi destabilizirale određenu zemlju ili regiju i kao bi na taj način promovisali svoja religijska, ekstremistička, radikalno marksistička, rasna ili fašistička uverenja” (Marić 2012, 91).

Profesor dr Andra Petrović terorizam objašnjava kao „oblik organizovane subverzivne aktivnosti koja se sastoji u preduzimanju akta nasilja, izazivanja eksplozija, požara ili u preduzimanju drugih, opšte opasnih radnji, kojima može da se stvori osećanje lične nesigurnosti kod građana”(Petrović 1978:66).

Volter Laker (*Waltery Laquery*) ističe da je nemački radikalni demokrat Karl Hajnsen (*Carl Hajnsenn*) bio prvi koji je postavio zaokruženu doktrinu modernog terorizma, bila je

to, u svakom slučaju, prilično konfuzna doktrina – u početku je tvrdio da je ubistvo uvek zločin, a onda je govorio o njemu kao o „fizičkoj neophodnosti” (Klarin 1978:34).

Katarina Tomaševski fenomen terorizma definiše kao upotrebu akata nasilja radi izazivanja političke reakcije, uz neselektivan izbor neposrednih žrtava (Tomaševski 1983:32), dok je Karl Marks (*Carl Marks*) napisao da „u većini slučajeva terorizam je skup nekorisnih svireposti, koje čine ljudi koji su sami zaplašeni, pokušavajući da prekinu nesigurnost.” (Gačinović 2013:49).

Prema Koks (Cox), savremeni terorizam sadrži upotrebu sile ili nasilja, pošto sama pretnja ne proizvodi teror (Wolf and Frankel 2007:255), a za Ričardsona (*Richardson*), to je „politički motivisano nasilje usmereno protiv civila ili simboličkih meta, čiji je cilj slanje poruke širem auditorijumu” (Dobovsek and Jung 2013:26).

Jonah Aleksander (*Yonah Alexander*) kaže za terorizam da je to "upotreba nasilja nad slučajnim civilnim ciljevima u cilju zastrašivanja ili kreiranja opšteg sveprisutnog straha u cilju postizanja političkih ciljeva (Alexander, 1976:14).

Terorizam je, prema mišljenju koje vlada kod nas, metod političke borbe manjine protiv većine u kojoj se poseže za nasiljem radi usađivanja straha i panike kod većeg broja ljudi, a sve sa ciljem ostvarenja sopstvenih političkih interesa (Pejanović 2003:14).

Profesor dr Đorđe Ignjatović smatra da se terorizam, kao globalni fenomen u nauci, najčešće formuliše kao vid političkog kriminaliteta kojim će se, putem nepredvidivog nasilja, teže ostvariti promene u društvu. Jedna druga definicija označava ga kao sistematsko ubijanje i razaranje (ili pretnja da će oni biti primenjeni) kojim se zastrašuju pojedinci, grupe, zajednice ili vlasti da bi se iznudili određeni zahtevi (Ignjatović 2006:83-84).

Po profesoru dr Obrenu Đorđeviću, terorizam je „metod smišljene i sistematske upotrebe akata nasilja radi sejanja straha prema ljudima od strane ilegalnih skupina da bi se ostvarili određeni politički ciljevi” (Đorđević 1988:15) Ovaj politički fenomen se kvalifikuje u pojavne, tačnije složene oblike političkog nasilja zajedno sa pobunama, nasilnim protestima, nemirima, terorom, subverzijom, ratom i ustankom (Simeunović 2009:104).

Profesor dr Dragana Kolarić krivično delo terorizma, tj. teroristički akt, s obzirom na svoju suštinu ili kontekst, formuliše kao akt koji „najozbiljnije može naneti štetu državi ili međunarodnoj organizaciji i koji je učinjen sa namerom ozbiljnog zastrašivanja stanovništva, primene prinude prema vladi ili međunarodnoj organizacija da ona nešto učini ili ne učini, ozbiljne destabilizacije ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, ekonomskih ili društvenih struktura zemlje ili međunarodne organizacije” (Kolarić 2013:49).

U najširem političkom kontekstu, terorizam se definiše kao sredstvo političke borbe koji odlikuje upotreba terora, odnosno sistematskog nasilja usmerenog na zastrašivanje protivnika i slamanje njegovog otpora (Milosević, 2001:219), zapravo to je „vladavina zastrašivanjem i način vladanja ulivanjem straha i nasilja; politička borba putem individualnog terora” (Politička enciklopedija 1975:89).

Slobodno se može reći da je terorizam zapravo oblik nelegalnog rata, kome je svako pravilo strano. Zato predstavlja vid borbe rezervisan za nedržavne kolektiviteta, ma kakva bila njihova struktura i moć, koja se odigrava na mestu gde država više ne postoji, gde se pravo ne poštuje (Kurmnik i Ribnikar 2003:123).

Profesor dr Saša Mijalković kaže da je terorizam „smišljena, svrsishodna i često organizovana i sistematska upotreba nasilja i zastrašivanja radi kreiranja ili iskorišćavanja atmosfere straha građana i nosilaca vlasti, s ciljem proklamovanja izvesnih ideoloških, najčešće političkih vrednosti, ciljeva ili interesa i prisiljavanja državnih vlasti da udovolje zahtevima terorista” (Mijalković 2009:242).

Profesor dr Vojin Dimitrijević, priznati svetski stručnjak za međunarodno pravo, definiše terorizam kao „akt fizičkog nasilja čiji je predmet izabran tako da izaziva jake psihološke reakcije, u prvom redu strah, kod šireg kruga ljudi, u nadi da će one pomoći da se održi ili promeni ponašanje koje je važno za postizanje političkog cilja, ako takav akt nije pravdan opštim interesima koji su određeni nezavisno od njega i ako nije izvršen po pravilima koja se uobičajeno primenjuju na društvene vidove vršenja vlasti” (Stajić 1999:284).

Neki autori pod ovim aktom podrazumevaju sve „akte ili ili skupine akata nasilja protiv lica ili objekata kojima pribegavaju organizovane grupe u cilju stvaranja atmosfere opšte nesigurnosti, ostvarenja političkih i socijalnih ciljeva, ili pak, da bi se podstaklo javno mnjenje na razmišljanje i reagovanje na određene pojave. Akt nasilja predstavlja, dakle, objektivni element, a željeni cilj subjektivni” (Avramov i Kreća 1999: 343).

Profesor dr Milan Milosević terorizam definiše kao „planski akt nasilja koji preduzima ju određene društvene grupe s ciljem očuvanja ili osvajanja vlasti i da se terorizmom s pravom naziva samo onaj teror koji u svom biću sadrži socijalno-psihološku, odnosno političku komponentu” (Mijalkovski 1988:341).

Za terorističko delovanje kao strategiju jednokratnog nasilja karakteristično je da je aktivnost terorista ili grupe transparentna, često javna, što u ljudima izaziva trenutni osećaj nemoći i nepoverenja u postojeći državni poredak koji često ne može da spreči pomenuti teror (Žerajev 1986:318).

Volter Laker (Walter Laquer) koristi jednostavnu, ali široku definiciju: „Terorizam je nelegitimna upotreba sile za postizanje političkih ciljeva, gde su mete nevini ljudi” (Bruce 2013:27).

Profesor dr Dragan Simeunović kreirao je jednu sveobuhvatnu definiciju terorizma koja glasi: „Kao višedimenzionalni politički fenomen, savremeni terorizam se može teorijski najopštije odrediti kao složen oblik organizovanog grupnog, i ređe individualnog ili institucionalnog političkog nasilja, obeležen ne samo zastrašujućim fizičkim i psihološkim, već i sofisticirano-tehnološkim metodama političke borbe kojima se obično u vreme političkih i ekonomskih kriza, a retko i u uslovima ostvarene ekonomske i političke stabilnosti jednog društva, sistematski pokušavaju ostvariti 'veliki ciljevi' na morbidno spektakularan način, a neprimereno datim uslovima, pre svega društvenoj situaciji i istorijskim mogućnostima onih koji ga kao političku strategiju upražnjavaju” (Simeunović 1989:132).

Džesika Stern (*Jessica Stern*) terorizam definiše kao „akt nasilja ili pretnju nasiljem protiv osoba koje su neborci, a sa krajnjim ciljem da se izazove strah, izvrši osveta ili na drugi način izvrši uticaj na neku širu masu, tj. na potencijalne izvršioce”. Ova definicija ne razgraničava i označava ko je potencijalni izvršilac ili pak njegova pobuda ili namera, ona raspolaže širokim dijapazonom potencijalnih izvršilaca (Stern 2004:15).

Terorizam se može objasniti i kao oblik organizovanog nasilja kojim se teži ka realizaciji prevashodno političkih ciljeva (Jovašević i Jovanović, 1995:29) i može se posmatrati kao društveno-politički fenomen, nestvarna i narativna konstrukcija, koju je teško objektivno i univerzalno definisati (Bhatia 2007:78). Jedna druga definicija glasila bi da je terorizam u stvari „pretnja nasiljem i korišćenjem straha da se pridobije javna pažnja” (Rogers 2012:239).

Za profesora dr Miću Boskovića, „terorizam je akt organizovane subverzivne delatnosti i svrha mu je izazivanje straha, panike i nesigurnosti kod ljudi s ciljem izazivanja opasnosti za bezbednost zemlje” (Bosković, 1998:219), dok ga profesor dr Milan Mijalkovski opisuje kao „oblik rata u kojem preovlađuju neoružani sadržaji, a oružani se izvode nad pažljivo odabranim žrtvama radi njihovog ubistva, privremenog ili trajnog fizičkog povre-

divanja ili kidnapovanja na najbrutalniji način kako bi se zastrašila posredna žrtva i tako postigao projektovani cilj" (Mijalkovski 2004:510).

Profesor dr Bosković Milo terorizam opisuje kao „doktrinu, metod i instrument izazivanja straha, panike i nesigurnosti kod stanovništva, kontinuiranom i sistematskom primenom nasilja" (Bošković 2003:354).

Na međunarodnom planu činjeni su brojni pokušaji da bi se došlo do definicije terorizma kako bi se utvrdilo da li taj fenomen „predstavlja opasnost, da li se on po svojoj prirodi razlikuje od fenomena koji su mu prethodili i da li je teorija terorizma uopšte moguća" (Babović 1997:212).

Zaključak

Kao što se moglo videti u prethodnom izlaganju, terorizam ima bezbroj definicija, ali ne postoji opšta saglasnost oko suštine tog termina, niti jedna univerzalna opšteprihvaćena definicija. Sa aspekta teorije bezbednosti, dosadašnja literatura o terorizmu velikim delom se fokusirala isključivo na deskriptivno izučavanje ove pojave. Postoji širok krug kolektiva i pojedinaца čija definicija je pristrasna i odgovara njihovim potrebama. U radu je koncipirano gledište kako definicije terorizma variraju među naučnicima i akademikima, i kako se terorizmom, tačnije njegovim definisanjem, bave savezi naroda, akademika i istraživača, pravnika, zdravstvenih radnika, agencija za sprovođenje zakona, vlada koje žele da zaštite svoje građane, vlada koje žele da suzbiju terorističke grupe i na kraju medija. Oni imaju drugačije planove, čak i unutar svoje grupe, tako da je malo verovatno da će biti postignut konsenzus o jedinstvenoj definiciji terorizma, što će svakako imati socijalne i političke implikacije. Naivno se smatra da se terorizam može lako prepoznati, i da se lako može manipulirati njime u uobičajenom razgovoru u svakodnevnom životu, pa sve do ozbiljnih političkih i diplomatskih debata, često svesno zloupotrebljavajući njega samog ili ljudsko neznanje i površnost o njemu.

Poželjno je da se usvoji jedan opšti pristup u definisanju terorizma, kako bi se odgovorilo na ekspanziju terorističkih akata bioterizma, sajber-terorizma i sl. Šire posmatrano, uočava se kako terorizam može biti klasifikovan u kontekstu političkog nasilja, ali zaključak je da ne postoji jasan konsenzus u bilo kojoj od ovih zajednica. Stoga se može videti da odsustvo jedne univerzalne i opšteprihvaćene definicije ima dalekosežne posledice i presudnu ulogu u široj međunarodnoj politici, implementaciji zakona i antiterorističke strategije.

Definicija terorizma biće baza i operativni alat za proširivanje međunarodne zajednice i sposobnosti za borbu protiv ove pojave. To će omogućiti i specifične kazne protiv aktera uključenih u podršku terorizmu i omogućiti formulisanje kodeksa zakona i međunarodnih konvencija protiv terorizma, terorističkih organizacija i država koje sponzorišu terorizam.

Istovremeno, definicija terorizma otežaće pokušaje terorističkih organizacija da dobiju javni legitimitet i pružiće eroziju podrške onim segmentima stanovništva koji su voljni da pomognu vladajućim strukturama na planu borbe protiv ove globalne pošasti. Konačno, operativna upotreba definicije terorizma mogla bi motivisati terorističke organizacije, sa moralog i utilitarističkog aspekta i da se okrenu od terorističkih aktivnosti na alternativne metode borbe, kao što je npr. gerilsko ratovanje.

Stoga, treba prihvatiti činjenicu da je odluka o tome šta predstavlja terorizam prilično subjektivna, prisutno je uplitanje i oblikovanje ideologije, politike i moći, širokog spektra raz-

ličity motiva i oblika, mnoštva autora iz ove oblasti, što je razlog konstantnog menjanja ovog pojma, a svi pokušaji da se uspostavi univerzalni konsenzus o objektivnoj definiciji terorizma gotovo su neizvodljivi. Potreba za ispravnom definicijom svakako nije ograničena na akademske sfere, dok nedostatak jasnog i preciznog definisanja ima realne i ozbiljne posledice na međunarodne napore u borbi protiv terorizma. Teroristički akti mogu dramatično da utiču na svet, definicija terorizma će uticati na komunikaciju i odgovor na ovo pitanje, što svakako povlači za sobom posledice, kako za društvo, tako i za politiku.

Od naročityg značaja je pravljenje paralele između starog i novog terorizma, gde stari svu pažnju usmerava samo na odabrane ciljeve, a novi terorizam je neselektivn i prou-zrokuje dosta nevinih ųrtava.

Suočavamo se sa potrebom formulisanja jedne definicije terorizma koja će uživati ši-roku međunarodnu primenljivost, čime će se otvoriti prostor za međunarodne operacije protiv aktuelnih terorističkih kolektiviteta. Definicija terorizma biće osnova i operativni alat za proširenje međunarodne zajednice, vetar u leđa za borbu protiv terorizma, što će omogućiti specifične kazne protiv izvršilaca i onih koji pružaju podršku terorizmu, i svaka-ko će omogućiti formulaciju kodeksa zakona i međunarodnih konvencija protiv terorizma Istovremeno, definicija terorizma trebalo bi da oteža nastojanja terorističkih kolektiviteta da dobiju javni legitimitet i eroziju podrške među onim sferama stanovništva koji su voljni da im pomognu. Konačno, operativna upotreba definicije od samih terorista mogla bi mo-tivisati terorističke organizacije da se moralno i utilitaristički preispitaju i okrenu onim tzv. alternativnim terorističkim aktivnostima, kao što je npr. gerilski vid ratovanja.

Može se zaključiti da je borba na polju definisanja terorizma ponekad teška kao što je i sama borba protiv terorizma. Cilj ovog rada je da se pokaže da je definisanje terorizma u stvari izvodljivo, jer efikasna borba protiv terorizma iziskuje i jedinstvenu definiciju.

Literatura

- [1] Acharya, David. 2008. "War on Terror Or Terror Wars: the Problem in Defining Terrorism." Denver Journal of International Law and Policy, USA.
- [2] Alexander, Yonah. 1976. *International Terrorism: National, Regional and Global Perspectives*. New York: Praeger.
- [3] Aleksić, ųivojin, Skulić Milan, ųarković Milan. 2004. *Leksikon kriminalistike*, ųivojin Aleksić, Beograd.
- [4] Avramov, Smilja, Kreća, Milenko. 1999. *Međunarodno javno pravo*, Savremena administra-cija, Beograd.
- [5] Babović, Budimir. 1997. *Policija u svetskom poretku*, Beograd.
- [6] Bajagić, Mladen. 2000. *Terorizam i međunarodno pravo*, Bezbednost, broj 5–6/2000, MUP RS.
- [7] Bajagić, Mladen. 2011. *Samoubilački terorizam - savršeno terorističko oruđe*, Zbornik rado-va suprotstavljanje terorizmu: međunarodni standardi i pravna regulativa, Banja Luka.
- [8] Bhatia, Aditi. 2007. *The discourses of terrorism*, Hong Kong.
- [9] Bilandžić, Mirko, Grubić, Aleksandra. 2012. *Samoubilački terorizam: strateške i socijetalne dimenzije*, „Polemos 15“, Zagreb.
- [10] Bosković, Mićo. 1998. *Kriminalistika- metodika*, Policijska akademija, Beograd.
- [11] Bošković, Milo. 2003. *Kriminaloski leksikon*, „Matica srpska“, Novi Sad.
- [12] Bruce, Gregor. 2013. *Definition of Terrorism social and Political Effects*, Review Articles, Merilend.

- [13] Cronin, Kurth Audrey, *Behind the Curve Globalization and International Terrorism*, International Security.
- [14] Dimitrijević, Vojin. 1982. *Terorizam*, „Nir radnička štampa“, Beograd.
- [15] Dimitrijević, Vojin. 2003. *Terorizam i ljudska prava posle jedanaestog septembra 2001. godine*, Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, Beograd.
- [16] Dobovsek, Bojan, Jung Erika. 2013. *Model borbe protiv terorizma u okviru EU*, Fakultet za društvene nauke, Ljubljana.
- [17] Duden Universalwörterbuch. 2011. Bibliographisches Institut GmbH, Germany.
- [18] Đorđević, Obren. 1988. *Osnovi državne bezbednosti*, Viša škola unutrašnjih poslova, Zemun.
- [19] Gaćinović, Radoslav, 1998. *Savremeni terorizam*, „Grafomark“, Beograd.
- [20] Gaćinović, Radoslav. 2008. *Fenomenologija savremenog terorizma*, Vojno delo, br. 3/08, Beograd.
- [21] Gaćinović, Radoslav. 2011. *Metodologija proglašenja neke organizacije terorističkom*, Vojno delo, Beograd.
- [22] Gaćinović, Radoslav. 2010. *Terorizam u političkoj teoriji*, Srpska politička misao, br. 2/god. 17. vol., Beograd.
- [23] Gaćinović, Radoslav. 2013. *Ugrožavanje kapaciteta bezbednosti države*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- [24] Gaćinović, Radoslav. 1996. *Kako protiv terorizma*, „Miba duga“, Beograd.
- [25] Ganor, Boaz. 2009. *Defining Terrorism*, The Present Situation, „Victim Survivor Admin“, USA.
- [26] Goodall, Catherine. 2013. *Defining terrorism*, The University of Nottingham.
- [27] Grifit, James. 2007. *Kategorije zločinaca i neprijatelja*, Nova srpska politička misao, Beograd.
- [28] Hofman, Brus. 2000. *Unutrašnji terorizam*, „NK Alfa“, Beograd.
- [29] Horvatić, Željko. 1981. *Elementarna kriminologija*, „RO Školska knjiga, Zagreb.
- [30] Ignjatović, Đorđe. 2006. *Kriminologija*, Službeni glasnik, Beograd.
- [31] Jovašević, Dragan, Jovanović Ljubiša. 1995. *Krivično pravo 2 - posebni deo*, Policijska akademija, Beograd.
- [32] Kaucki, Karl, Trocki Lav. 1985. *Terorizam i komunizam*, Filip Višnjić, Beograd.
- [33] Keča, Radomir. 2012. *Terorizam- globalna bezbednosna pretnja*, Banja Luka.
- [34] Klarin, Mirko. 1978 *Terorizam*, „NIN sveske“, Beograd.
- [35] Kolaric, Dragana. 2013. *Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u krivičnom zakoniku Republike Srbije*, Crimen, 1/2013, Beograd.
- [36] Kovačević, Sreten. 1992. *Terorizam i Jugoslavija*, „Arkade Print“, Beograd.
- [37] Kuper, Adam, Kuper Džesika (2004): *Enciklopedija društvenih nauka*, „Službeni glasnik“, Beograd.
- [38] Kurmnik, Bartelemi, Ribnikar Darko (2003): *Asimetrični ratovi*, „Evro Đunti“, Beograd.
- [39] Marić, Silvana (2012): *Terorizam kao globalni problem*, „Medianali“, Zagreb.
- [40] Mijalković, Saša. 2009. *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Zemun.
- [41] Mijalkovski, Milan. 1988. *Terorizam kao krivično-pravna kategorija*, „Bezbednost“ br. 4/88, Beograd.
- [42] Mijalkovski, Milan. 2004. *Analiza i procena terorističke pretnje*, Bezbednost, 4/04, Beograd.

- [43] Milašinović, Radomir, Mijalković Saša (2011): *Terorizam kao savremena bezbednosna pretnja*, Zbornik radova suprotstavljanje terorizmu: međunarodni standardi i pravna regulativa, Banja Luka, 2011, 3.
- [44] Milošević, Milan. 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd.
- [45] Pašanski Milan. 1987. *Savremene kamikaze*, „Niro“ književne novine, Beograd.
- [46] Pejanović, Ljubo. 2003. *Terorizam i protivteroristička dejstva u vazdušnom saobraćaju*, VIZ, Beograd.
- [47] Petrović, Andra. 1978. *Kriminalistika – metodika*, Viša škola unutrašnjih poslova, Zemun.
- [48] Politička Enciklopedija. 1975. *Savremena administracija*, Beograd.
- [49] Primorac, Igor. 2007. *Savremeni terorizam kao filozofska tema*, „Polemos“, Zagreb.
- [50] Rogers, Poul. 2012. *Terorizam*, Uvod u studije bezbednosti, „Službeni glasnik“, Beograd.
- [51] Savić, Andreja. 1998. *Osnovi državne bezbednosti*, VŠUP, Beograd.
- [52] Simeunović, Dragan. 1989. *Političko nasilje*, „Radnička štampa“, Beograd.
- [53] Simeunović, Dragan. 2009. *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd.
- [54] Simeunović, Dragan. 2010. *Kritički ogled o utvrđivanju vremena nastanka terorizma i njegovim pretečama*, *Vojno delo*, Beograd.
- [55] Simeunović, Dragan. 2009. *Terorizam*, „Edicija Krimen“, Beograd.
- [56] Simpson, John, Weiner Edmund. 1989. *The Oxford English Dictionary*, Oxford University press, United Kindom.
- [57] Schmid, Alex, Jongman Albert. 1988. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*. Amsterdam: North Holland, Transaction Books.
- [58] Sociološki leksikon. 1972. *Savremena administracija*, Beograd.
- [59] Srdanović, Branislav. 2001. *Međunarodni terorizam, politički delikt i ekstradicija*, „Matica“ Crna Gora, Podgorica.
- [60] Stajić, Ljubomir. 1999. *Osnovi bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd.
- [61] Stern, Džesika. 2004. *Ekstremni teroristi*, „Aleksandrija pres“, Beograd.
- [62] Townshend, Charles. 2003. *Terorizam*, TKD Šahinpašić, Sarajevo.
- [63] Tomaševski, Katarina. 1983. *Izazov terorizma*, „Mladost“, Zagreb.
- [64] Trifunović, Darko, Stojaković Goran, Vračar Milan. 2011. *Terorizam i vehabizam*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- [65] Vujaklija, Milan. 2004. *Leksikon stranih reči i izraza*, „Prosveta“, Beograd.
- [66] Walter, Christian. 2003. *Defining Terrorism in National and International Law*, Security versus Liberty, Berlin.
- [67] Wolf Y., Frankel O. 2007. *Terrorism: Toward an overarched account and prevention with a special Reference to pendulum interplay between both parties*, Israel.
- [68] Zirojević, Mina. 2008. *Terorizam kao nekonvencijalna pretnja bezbednosti*, Međunarodni problemi, br. 2-3, Vol. LX, Beograd.
- [69] Žerajev, Ciril. 1986. *Kriminalistika*, „Varteks“, Zagreb.

JUGOSLAVIJA I INFORMBIRO – UZROCI I POČETAK SUKOBA

Nikola Tošić Malešević*
Ministarstvo odbrane Republike Srbije,
Univerzitet odbrane u Beogradu, *Vojno delo*

Sukob Jugoslavije i Informbira svakako predstavlja prvi i najznačajniji sukob u tzv. Istočnom bloku koji se nalazio pod vođstvom SSSR-a. Epilog tog sukoba bio je rascep između Jugoslavije i Istočnog bloka, kao i uspostavljanje bližih odnosa između Jugoslavije i zemalja tzv. Zapadnog bloka na čelu sa SAD.

Mnogo radova je do sada napisano u kojima se pokušava zaključiti šta su glavni razlozi koji su doveli do sukoba. Razmatrali su se ideološki, spoljnopolitički razlozi, njihova kombinacija i tako dalje. Ovaj rad ne predstavlja konačnu reč o tome već samo nudi moguće odgovore na pitanje koji su razlozi doveli do toga da dve bliske saveznice iz Drugog svetskog rata samo nekoliko godina po njegovom završetku dođu do ivice izbijanja ratnih sukoba između njih.

Ključne reči: *Informbira, Jugoslavija, SSSR, Tito, Staljin, Istočni blok, sukob*

Uvod

Drugi svetski rat na evropskom kontinentu završen je bezuslovnom kapitulacijom Nemačke, 9. maja 1945. godine.¹ Države pobednice, u prvom redu one koje su se aktivno vojno borile protiv sila Osovine (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Severna Irska, Francuska, Kina, Jugoslavija, Kanada, Australija, Novi Zeland, Južna Afrika i Brazil) slavile su pobedu nad najjačim protivnikom iz neprijateljskog bloka.² Glavne savezničke države (SSSR, SAD i Velika Britanija) koncentrisale su se, zajedno sa Kinom, na poslednjeg preostalog protivnika, Japan, koga su ubrzo porazile primoravši ga da potpiše kapitulaciju 2. septembra 1945. godine čime je, posle šest godina, završen Drugi svetski rat.³ Iako se sada očekivalo da se međunarodna situacija konačno umiri, to se ipak nije dogodilo. Naime, velika antifaši-

* Autor je spoljni saradnik *Vojnog dela* i samostalni istraživač – master istoričar.

¹ Van evropskog kontinenta, Drugi svetski rat je završen kapitulacijom Japana 2. septembra 1945. godine.

² Sile Osovine činile su Nemačka, Italija i Japan a njihovi saveznici su bili Mađarska, Rumunija, Bugarska i Finska.

³ Drugi svetski rat otpočeo je napadom Nemačke na Poljsku 1. septembra 1939. godine.

stička koalicija Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država samo kratko je nadživela kapitulaciju Nemačke i Japana. Savezništvo tri pomenute velike sile počelo se narušavati još krajem Drugog svetskog rata, ali ga je do njegovog završetka držao zajednički interes. Kada je pretnja nestala porazom njihovih protivnika, savez se više nije mogao održavati. Međunarodne i druge okolnosti posle rata dovele su do formiranja dva bloka, kapitalističkog pod vođstvom SAD i socijalističkog pod vođstvom SSSR-a. Njihovi različiti interesi dovešće do jedne specifične pojave nazvane hladni rat, u kojem su oba bloka nastojala prvenstveno, mada ne samo zato, proširiti svoju dominaciju nad svetom, izbegavajući pri tome direktni međusobni vojni sukob.

Kraj Drugog svetskog rata bio je početak jedne nove ere za ceo svet.⁴ On nije doneo samo vojni poraz sila Osovine i fašizma već je doveo i do dubokih promena i pomeranja u odnosima između društveno-političkih snaga u svetu. Sovjetski Savez više nije bio jedina socijalistička zemlja u svetu.⁵ U mnogim istočnoevropskim zemljama komunističke partije su došle na vlast ili su bile na putu da to urade. Zahvaljujući svojim zalaganjima u borbi protiv fašizma i ugledu SSSR-a, Komunističke partije jako su ojačale i na Zapadu (naročito u Italiji i Francuskoj), tako da su i u tim državama bile članice vlada.

Sovjetski Savez je iz rata izašao kao svetska sila, sa velikim političkim ugledom, uglavnom zbog odlučujućeg doprinosa u slomu fašizma. U međunarodnim odnosima postao je činilac bez čijeg se sudelovanja nije moglo rešiti nijedno važno pitanje.⁶ Sovjetski Savez doživeo je transformaciju. On jeste bio strahovito razoren, opustošen i sa velikim ljudskim gubicima ali je, sa druge strane, vojni potencijal bio vrlo veliki. Industrijski potencijal nije bio toliko teško oštećen kako se u prvi mah mislilo, jer je u vreme rata, dublje u unutrašnjosti, stvoren novi industrijski centar.

Imperijalizam je slabio. U svetu su se naglo širili oslobodilački i antikolonijalistički pokreti, što je dovelo do formiranja mnogih novih nezavisnih država (Indija, Indonezija, Filipini, Severna i Južna Koreja, arapske zemlje, itd.).

Posle Drugog svetskog rata izmenjen je i raspored moći između kapitalističkih zemalja. Porazom Nemačke i Japana njihova uloga u međunarodnim odnosima prvih posleratnih godina bila je znatno umanjena.⁷ Francuska je iz rata izašla znatno oslabljena, uprkos pokušajima Šarla De Gola da joj vrati status velike sile koju ona faktički više nije imala. Velika Britanija pobedila je u ratu i ostala velika sila, ali je i ona bila veoma oslabljena i iscrpljena. U ratu je postala dužnik SAD, a njen uticaj u Evropi bitno je opao u korist SSSR-a i SAD. Štaviše, Velika Britanija morala se povlačiti pred SAD i u svojim tradicionalnim sferama uticaja, kao što su Grčka i Turska. Širenje oslobodilačkih i antikolonijalističkih pokreta imalo je veliku posledicu po Veliku Britaniju i Francusku. Njihova kolonijalna carstva počela su se raspadati.⁸ U sličnoj situaciji našle su se i pretežno belaičke ili one pod dominacijom belaca, države britanskog Komonvelta kao, na primer, Kanada, Južna Afrika, Australija i Novi Zeland. I u njima su se osetile posledice rata i ekonomskih

⁴ Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1976., str. 41.

⁵ Rodoljub Čolaković, Dragoslav Janković, Pero Morača, *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1963., str. 455.

⁶ Pero Morača, Stanislav Stojanović, *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar „Komunist“, Narodna knjiga, Rad, Beograd, 1985., str. 313.

⁷ Isto, str. 314.

⁸ Isto, str. 314.

teškoća, te su tako ubrzo dospele pod uticaj SAD.⁹ Japan je doživeo velika razaranja uključujući i ona izazvana atomskih bombardovanjem dok je Kina, iako pobjednička zemlja, bila pogođena političkim previranjima, a ubrzo i nastavkom građanskog rata između Kuomintanga na čelu sa Čang Kaj Šekom i Kineske crvene armije (koju je osnovala Komunistička partija Kine) pod vođstvom Mao Ce Tunga.

Najjača država u kapitalističkom svetu tako su postale SAD. Iako su one i pre Drugog svetskog rata bile najmoćnija ekonomska sila i posedovale najveći potencijal za vođenje rata, njihova uloga u svetu je značajno porasla tek nakon njegovog završetka. Sjedinjene Države su iz rata izašle u svakom pogledu moćnije nego što su bile pre njega, a pored toga u to vreme samo SAD su raspolagale nuklearnim oružjem.¹⁰ Ovakav položaj SAD proistekao je iz toga što se rat nije vodio na njenoj teritoriji, pa čak ni blizu njihovih granica. Ratni napor, budući da su u rat ušle kasnije i imale velike ekonomske mogućnosti, nije iscrpeo američku ekonomiju nego je doprineo povećavanju njenog industrijskog i poljoprivrednog potencijala. Zbog toga je nastalo takvo stanje da je ceo saveznički svet posle rata dospeo, u većoj ili manjoj meri, u zavisnost Sjedinjenih Država. Ta zavisnost ogledala se u finansijskoj pomoći, industrijskoj proizvodnji, finansijama, itd.

Tako je već u samom prelaznom momentu od rata ka posleratnim odnosima postavljena demarkaciona linija na kojoj su se susrele dve najveće i najmoćnije sile posleratnog sveta – SSSR-a i SAD.¹¹ Sjedinjene Države su već u prvim godinama posle rata imale dva cilja (inače, oni su se nazirali još krajem rata kao i sovjetski) koja su bila suprotstavljena SSSR-u. Prvo, da nametnu svetu svoju koncepciju međunarodnih odnosa i pribave sebi status neprikosnovenog arbitra u regulisanju uslova međunarodne saradnje i, drugo – da potisnu komunizam i neutrališu njegov uticaj na pokretačke snage socijalnih potresa u zapadnim državama, te da socijalne sukobe u pojedinim zemljama zamene sukobom između država.¹² Može se reći da su se na Zapadu bojali mogućnosti izbijanja revolucija u kojima bi mnogi članovi vladajućih elita izgubili vlast. Zato su stalno svuda videli opasnost od „komunističke ekspanzije“. Zatim, na Zapadu su mnogi smatrali da režimi uspostavljeni na istoku Evrope i Balkanu nisu ostvarenje slobodoljubivih ciljeva za koje su se borili, a i bili su, po njima, protivni Deklaraciji o oslobođenoj Evropi, usvojenoj u Jalti.

Sa druge strane, SSSR je imao drugačije ciljeve. Staljin se, pre svega, držao interesnih sfera, tj. osnova sporazuma sa Čerčilom u Moskvi, 9. oktobra 1944. godine. Može se reći da se tog sporazuma držao prvenstveno zbog toga što je smatrao da bi i ubuduće neka vojna pretnja SSSR-u mogla doći sa Zapada, te da je ta interesna sfera u istočnoj Evropi i na Balkanu SSSR-u potrebna kao neki zaštitni pojas. Zato su traženja zapadnih zemalja u Jalti da se donese Deklaracija o oslobođenoj Evropi, zatim njihova insistiranja oko političkog uređenja istočnoevropskih i balkanskih država i njihovo neprihvatanje „narodne demokratije“ u njima, koja im je suviše odisala revolucionarnom aromom, kod Staljina izazivala jedan određeni strah. On je mislio da time zapadne zemlje žele u državama susednim SSSR-u dovesti na vlast nekadašnje protivruske stranke i onda jednostavno istisnuti SSSR sa tih prostora.¹³ A to je, po Staljinu, već predstavljalo opasno ugrožavanje

⁹ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, Nolit, Beograd, 1976., str. 42.

¹⁰ Isto, str. 41.

¹¹ Isto, str. 43.

¹² Radovan Radonjić, *Izgubljena orijentacija*, Radnička štampa, Beograd, 1985, str. 20.

¹³ Isak Dojčer, *Staljin, Politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977, str. 467.

vanje bezbednosti SSSR-a. Osim toga, takav razvoj događaja značio je i kršenje dogovora o interesnim sferama. Nema ubedljivih dokaza da je Staljin zaista planirao da izazove svetsku komunističku revoluciju (na primer, SSSR je propuštao da utiče na razne anti-imperijalističke i antikolonijalističke ustanke, te će zbog toga zemlje nastale kao rezultat tih ustanaka ili pasti pod uticaj bivših kolonijalnih gospodara, u tzv. neokolonijalizam ili će otići u blok nesvrstanih), mada nije isključeno da bi mu takav razvoj događaja godio. Treba se podsetiti da je jedno od osnovnih učenja Marksa glasilo da će jednog dana doći do svetske revolucije koja će učiniti kraj kapitalizmu i doneti formiranje novog, pravednijeg komunističkog društva. Ipak, u svetlu danas dostupnih saznanja može se reći da Staljin nije aktivno podsticao takav razvoj događaja.

Trumanova doktrina i Maršalov plan

Iz svega izloženog može se videti da savez pobednika Drugog svetskog rata nije sačuvao koheziju posle završetka neprijateljstava. Naprotiv, pukotine koje su u njemu postojale još u ratu dovele su do stvaranja sukoba.¹⁴ Ubrzo su se desili određeni događaji koji su na kraju kao ishod imali formiranje blokova i početak hladnog rata. Već na konferenciji u Potsdamu jula–avgusta 1945. godine došlo je do rasprave o primeni Deklaracije o oslobođenoj Evropi. Svaka strana imala je svoje viđenje „demokratije”. Sovjetski Savez nije želeo da ispoštuje odluku konferencije u Jalti na kojoj je odlučeno da se formira „jaka, slobodna, nezavisna i demokratska” Poljska rekonstrukcijom njene privremene vlade na što široj osnovi. Umesto toga, Staljin je na sve načine potpomagao vladu Poljske radničke partije. Na optužbe zbog svog ponašanja odgovarao je optužbama na ponašanje Britanaca u Grčkoj i američku podršku Britancima u toj zemlji, gde su ove države potpomagale antikomunističke snage. Zapadne sile smatrale su Grčku svojim zabranom, pa su se u SSSR-u pitali kojim pravom se oni mešaju u stvari sovjetske zone. Jednostavno, sovjetska sfera uticaja stvorena je sovjetskim oružjem. Crvena armija potukla je Vermaht na istočnom frontu u ratu koji nije mnogo zavisio od operacija zapadnih saveznika. Moć SSSR-a u Istočnoj Evropi i na Balkanu već je bila uspostavljena i preko nje se nije moglo prelaziti.¹⁵

Zatim se isprečio problem Nemačke. Na konferencijama u Jalti i Potsdamu odlučeno je da se Nemačka podeli na zone i da uaturi nadoknadi ratnu štetu nanetu saveznicima. Proklamovana je spremnost da se nemački militarizam i nacizam trajno iskorene kako Nemačka nikada više ne bi ugrozila svoje susede i svetski mir.¹⁶ Istočna Pruska i Keninsberg (kasnije Kalinjingrad) pripojeni su SSSR-u. Sjedinjene Države, SSSR, Velika Britanija i Francuska dobile su po jednu okupacionu zonu u Nemačkoj, a formiran je i Kontrolni savet ovih velikih sila. Sa svim ostalim poraženim državama sklopljeni su mirovni ugovori, ali ne i sa Nemačkom. A to je bilo najbitnije. Iako potučena, Nemačka je bila još uvek veoma značajna. Bez sporazuma u pogledu njene sudbine, svaki partner sumnjao je da onaj drugi želi poraženu naciju prevesti na svoju stranu i tako poremetiti ravnotežu snaga u Evropi. Svako je hteo konsenzus, ali kao i u ostalim krajevima kontinenta, svako je išao suprotnim pravci-

¹⁴ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, Nolit, Beograd, 1976, str. 43.

¹⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, III, Nolit, Beograd, 1988, str. 10.

¹⁶ Isto, str. 9-10.

ma. Komunisti i pristalice liberalne građanske demokratije nisu razumevali jedni druge. Svako je imao svoje poglede. Sovjetski Savez obraćao je svoje zanimanje na široke slojeve kroz agrarnu reformu i konfiskaciju industrije koja je pripadala nacistima, dok su SAD i Velika Britanija više obraćali pažnju na slojeve koji su odavno imali ekonomsku moć.¹⁷ Razlikovali su se i u oceni prirode fašizma koji su hteli iskoreniti. Sovjetski Savez smatrao ga je diktaturom najagresivnijeg dela krupnog kapitala i ostalih konzervativaca dok su zapadne sile u njemu gledali puku tiraniju uperenu protiv svakog ogledanja slobode. Na to su se nadovezali problemi oko isplate ratne odštete, jer su zapadni saveznici smatrali da Sovjeti traže previše. Sovjeti su na to uzvraćali optužbama da zapadnjaci, uskraćujući SSSR-u ratnu odštetu u iznosu koji je tražen, žele oslabiti i omesti obnovu opustošenih područja SSSR-a. Problem istočnih granica takođe je opterećivao međusavezničke odnose. Nemačka granica na istoku postavljena je na reci Odri, a sve teritorije istočno od nje pripojene su Poljskoj. Mnogi na Zapadu smatrali su da je to preveliko sakaćenje nemačke teritorije. Na problem Nemačke i Poljske nadovezali su se i mnogi drugi problemi, kao građanski rat u Grčkoj koji je izbio 1946. godine, odmetanje Jugoslavije iz socijalističkog bloka 1948. godine, odnos prema revoluciji u Kini, prema opoziciji u istočnoevropskim i balkanskim zemljama, progon političkih protivnika i drugih u SSSR-u, izbacivanje komunističkih partija iz vlada zapadnoevropskih i južnoevropskih država maja 1947, progoni komunista u SAD (markizam), itd. Kao što se može videti, erupcije hladnog rata izbijale su u srcu Evrope. One su dovodile do napetosti u međunarodnim odnosima i opasnosti od direktnog suočavanja suparničkih snaga.¹⁸

Marta 1946. godine bivši britanski premijer Vinston Čerčil održao je u Fultonu (SAD) govor u kojem je upozoravao građanske demokratske zemlje na opasnost koja preti od komunizma i pozvao SAD da podrže zemlje koje mu se žele odupreti. Granicu između kapitalističkog i komunističkog sveta nazvao je „gvozdenom zavesom koja se spustila od Baltika do Trsta na Jadranu”.¹⁹ Ali, ovaj Čerčilov govor imao je i jednu ozbiljnu manu. Da bi se uspešno sprovodila politika koju je zagovarao bio je potreban rat. Čerčil je, inače, krajem Drugog svetskog rata, planirao takav scenario. Čerčilov plan zvao se „Nezamisliva operacija” i donet je 22. maja 1945.²⁰ Cilj tog plana bio je da se uz pomoć vojnika Vermahta otvori sukob sa SSSR-om 1. jula 1945. godine.²¹ Ali, i tada, a i posle govora u Fultonu, perspektiva rata bila je onemogućena, jer u svetu koji je tek našao mir niko nije želeo novo krvoproliće.²² Staljin nije ostao dužan Čerčilu. On mu je odgovorio intervjuom u „Pravdi”. Kazao je da narodi nisu pet godina prolivali krv da bi Hitlerovu vladavinu zamenili Čerčilovom, već zato da bi obezbedili slobodu i nezavisnost svojih zemalja.

¹⁷ Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza, Od domovinskog rata do položaja druge velesile – Staljin i Hruščov 1941 – 1964.*, II, Otokar Keršovani, Opatija, 1985, str. 220.

¹⁸ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, III, Nolit, Beograd, 1988, str. 15.

¹⁹ Ovaj Čerčilov govor praktično je značio da zapad prepušta Jugoslaviju sovjetskoj zoni i da odustaje od 50% svog uticaja u njoj kako je dogovoreno oktobra 1944. godine u Moskvi.

²⁰ Uvodni deo ili proba pred konačnu odluku o donošenju ovog plana verovatno je predstavljala operacija „Pčelinjak” od 17. maja 1945. godine, koja je prethodila povlačenju Jugoslovenske armije iz Koroške u Austriji.

²¹ Slavoljub Cvetković, „Balkanska federacija i Kominform”, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 63-64.

²² „Nezamislivu operaciju” najverovatnije je sprečio američki predsednik Hari Truman kome u tom trenutku nije bilo stalo do rata sa SSSR-om.

Korak dalje bila je tzv. Trumanova doktrina iz marta 1947. nazvana po američkom predsedniku Hariju Trumanu (koji je na to mesto došao posle smrti Frenklina Ruzvelta 12. aprila 1945. i ponovo pobedio na izborima 1948). On je zauzeo čvrst antisovjetski kurs. U svečanom govoru pred oba doma američkog kongresa (predstavnički dom i senat) predsednik Hari Truman objavio je plan SAD da zauzmu mesto oslabljene Velike Britanije u podršci vladama Grčke i Turske. Plan se sastojao u tome da komunizam treba svuda potiskivati pružanjem ekonomske i svake druge (po potrebi čak i vojne) pomoći svakoj zemlji i narodu koji mu se želi odupreti. Za Trumana svet je bio pozornica sukoba između snaga dobra i snaga zla. Prve su bile oličene u zemljama kapitalističke liberalne demokratije sa slobodnim institucijama, a druge u komunističkim zemljama i njihovom gušenju. Istini za volju, i Grčka i Turska, u tom trenutku, teško da bi se mogle navesti kao primer slobodnih institucija.²³ Ali, to za Trumana nije imalo značaja. U svom govoru on je gotovo sve političke slobode povezo sa postojanjem slobodnog preduzetništva, odnosno sa kapitalizmom i tom prilikom je dodao da ceo svet mora primeniti američki sistem, inače će on propasti i u samim Sjedinjenim Državama.

Na Trumanovu doktrinu ubrzo se nadovezao Maršalov plan. Naime, 5. juna 1947. godine američki ministar spoljnih poslova (državni sekretar) Džordž Maršal izneo je ideju o značajnom finansiranju obnove evropskih zemalja u toku više godina, na šta bi Evropljani trebali uzvratiti pokušajem da objedine sve svoje resurse. Bio je to plan za rešenje problema izazvanog neravnotežom između američkog bogatstva i evropskog siromaštva. To je bila šansa za obnovu i ekonomsko uzdizanje Evrope. Plan je ponuđen svim evropskim državama, pa i SSSR-u i zemljama pod njegovom kontrolom. Ali, ovaj plan je imao i skrivenu nameru da preko ekonomske pomoći SAD sprovede svoje planove iz Trumanove doktrine, tako da su ova dva dokumenta svakako usko povezana.

Odgovor Sovjetskog Saveza – osnivanje Informacionog biroa komunističkih partija

Trumanova doktrina i Maršalov plan ocenjeni su u Moskvi kao pretnje. Posle kraćeg kolebanja, SSSR i druge, kako su se tada zvale, zemlje „narodne demokratije”, (uključujući i Jugoslaviju) odbile su Maršalov plan. Zatim je Moskva pripremila odgovor na američke poteze. Od 22. do 27. septembra, na sastanku nekih evropskih komunističkih partija u Škljarskoj Porembi kod Vroclava, na zapadu Poljske, formiran je Informacioni biro komunističkih partija.²⁴ Ovu misao Staljinu je, po Vladimiru Dedijeru, nabacio sam Tito još 1945. godine.²⁵ O tom pitanju ponovo se govorilo juna 1946. godine, kada su Josip Broz Tito, Boris Kidrič i Aleksandar Ranković boravili u poseti SSSR-u. Prilikom jednog od razgovora Dedijer prenosi da je Staljin pitao Tita da li je još uvek smatra da treba stvoriti jednu novu Internacionalu, čiji je karakter trebalo da bude informativan i savetodavan. Tito se složio sa time. Na to je Staljin predložio da Jugo-

²³ Đ. Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza...*, II, Otokar Keršovani, Opatija, 1985, str. 223.

²⁴ Iako se u nekim jugoslovenskim istoriografskim delima predstavlja da je osnovni cilj IB-a bio likvidacija samostalnosti KPJ, to se ne može prihvatiti, jer je to bio samo jedan od ciljeva te organizacije, a svakako da nije bio glavni.

²⁵ Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Kultura, Beograd, 1953., str. 436.

slavlja bude inicijator. Tog istog dana na večeri kod Staljina ponovo je pokrenuto to pitanje. Staljin je tada rekao da obnavljanje Kominterne ne dolazi u obzir, ali da bi umesto toga trebalo stvoriti neko telo informativnog karaktera, koje bi se s vremena na vreme sastajalo, izmenjivalo iskustva i donosilo zaključke. Odluke tog tela ne bi bile obavezne ni za jednu partiju ako se ona ne bi složila sa njima.²⁶ Staljin je pitao Georgi Dimitrova, predsednika bugarske vlade, koji je u to vreme takođe bio u poseti Moskvi i prisustvovao večeri, ko bi bio najbolji inicijator osnivanja Informbiroa – Bugari, Jugosloveni ili Francuzi. Na to je Dimitrov predložio Tita, ali je Tito odbio i predložio Francuze. Na tome se ovaj razgovor završio.²⁷ Staljin je ovom prilikom izrazio sklonost za formiranje Informbiroa, ali je kasnije ipak odlučio da pričuška.²⁸ Da požuri, naterali su ga američki potezi, ali verovatno i potreba da osigura političku strukturu u svojoj interesnoj sferi.

Naime, postoje dve grupe razloga za formiranje ove organizacije. Prva grupa ciljeva su oni koje se odnose na suprotstavljanje SAD i suzbijanje imperijalističke ekspanzije. Komunističke partije ocenile su da su američki potezi opasni i da predstavljaju ekspanziju imperijalističkih snaga. Dalje je ocenjeno da bi ona mogla biti zaustavljena, a samim tim i rešena mnoga otvorena međunarodna pitanja, jedino pod uslovom da se ojača jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta, da se poveže i unapredi delatnost komunističkih partija i progresivnih pokreta.²⁹ Ovakve ocene delili su i zastupali i jugoslovenski komunisti, čak odlučnije od drugih evropskih komunista (verovatno zbog neposredne ugroženosti od zapada zbog spora oko Trsta, Koruške i dela Štajerske), te su zato najviše, pored Sovjeta, u Škljarskoj Porembi insistirali na osnivanju Informbiroa. Ali, prilikom njegovog formiranja SSSR je imao i svoje, ne tako javno iskazane ciljeve i oni predstavljaju drugu grupu razloga. Sovjetski Savez je na ovaj način želeo da uspostavi potpunu kontrolu nad radom evropskih komunističkih partija. Zatim, tu je proširenje spoljnopolitičkog uticaja sovjetske države na sve zemlje „narodne demokratije” i podređivanje delatnosti komunističkih partija interesima SSSR-a.³⁰ Oba ova cilja bila su u skladu sa Staljinovom strateškom procenom da će budućnost sveta zavisiti od ishoda sukoba između dva suprotstavljena vojno-politička bloka, a da će ishod sukoba zavisiti od ekonomske, vojne i političke moći hegemonu u tim blokovima,³¹ a to su bili SAD i SSSR.

Na sastanku u Škljarskoj Porembi, na formiranju IB-a najviše su insistirali SSSR i Jugoslavija. Nasuprot njima bili su Poljska koja je bila prilično hladna prema toj inicijativi, kao i Čehoslovačka koja je bila uzdržana.³² Kompartije su se podelile na dva tabora.³³ U jednom su bili Poljaci i Čehoslovaci, koji su želeli nastaviti sa iskustvom koalicije između više političkih snaga, a u drugom Sovjeti i Jugosloveni koji su želeli potpunu prevlast komunističkih partija. Na

²⁶ Isto, str. 437.

²⁷ Isto, str. 437.

²⁸ Đ. Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza...*, II, Otokar Keršovani, Opatija, 1985., str. 237.

²⁹ R. Radonjić, *Izgnubljena orijentacija*, Radnička štampa, Beograd, 1985., str. 21.

³⁰ Isto, str. 21.

³¹ Isto, str. 22.

³² Đ. Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza...*, II, Otokar Keršovani, Opatija, 1985., str. 237.

³³ Na sastanku su bili predstavnici sledećih evropskih komunističkih partija: Komunističke partije Jugoslavije (Edvard Kardelj i Milovan Đilas), Bugarske radničke partije (komunista) (Vlko Červenkov i Vladimir Poptomov), Komunističke partije Rumunije (Georgi Georgiju Dež i Ana Pauker), Mađarske komunističke partije (Mihalj Farkaš i Istvan Revaj), Poljske radničke partije (Vladislav Gomułka i Harold Minc), Svesavezne komunističke partije (boljševika) (Andrej Ždanov i Georgij Maljenkov), Komunističke partije Francuske (Žak Diklo i Etjen Fažon), Komunističke partije Čehoslovačke (Rudolf Slanski i Ševaj Baštovanski) i Komunističke partije Italije (Luidi Longo i Eduardo Reale).

kraju, posle sedmodnevnog sastanka, svi prisutni su se složili sa osnivanjem Informbiroa, iako su Poljska i Čehoslovačka zadržale određene sumnje prema osnivanju takve organizacije. O formiranju Informbiroa (ili Kominforma, kako se još nazivao) izdata su zvanična saopštenja koja su objavljena u njegovom glasilu, listu „Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju”.³⁴

U prvom broju ovog lista objavljen je Kominike o informativnom savetovanju nekih komunističkih partija. Takođe, objavljena je Deklaracija savetovanja predstavnika kompartija koje su prisustvovala sastanku. U deklaraciji se navodi da je „*Truman-Maršalov plan samo sastavni deo-evropski razdeo opšteg plana svetske ekspanzionističke politike koji SAD ostvaruju u svim delovima sveta*”.³⁵

Zatim, objavljena je i Rezolucija o razmeni iskustava i koordinaciji delatnosti partija zastupljenih na savetovanju u kojoj se kaže da je nepovezivanje komunističkih partija nepravilno i štetno. Kaže se da je u uslovima komplikovanja posleratne međunarodne situacije potrebna razmena iskustava i dobrovoljna koordinacija akcija kompartija. Zato je odlučeno: „1. Da se osnuje Informacioni biro od predstavnika Komunističke partije Jugoslavije, Bugarske radničke partije (komunista), Komunističke partije Rumunije, Mađarske komunističke partije, Poljske radničke partije, Svesavezne komunističke partije (boljševika), Komunističke partije Francuske, Komunističke partije Čehoslovačke i Komunističke partije Italije. 2. Da se Informacionom birom stavi u zadatak organizacija razmene iskustava i u slučaju potrebe koordinacija delatnosti komunističkih partija na osnovu uzajamne saglasnosti. 3. Da Informacioni biro bude sastavljen od predstavnika Centralnih komiteta i to od po dva za svaki Centralni komitet pri čemu delegacije Centralnih komiteta trebaju određivati i zamenjivati Centralni komiteti. 4. Da Informacioni biro osnuje svoj dvonedeljni a kasnije i nedeljni organ; da se organ izdaje na francuskom i ruskom a po mogućstvu i na drugim jezicima. 5. Da se za sedište Informacionog biroa odredi grad Beograd.”³⁶

Kada je trebalo odrediti sedište Informbiroa, Staljin je predložio da to bude Beograd, a ne Prag.³⁷ To je po svojoj prilici urađeno da bi se Jugoslavija što čvršće vezala za ovu organizaciju.³⁸ Razloge za to navešćemo u narednom poglavlju.

Reakcija zapada na osnivanje IB-a bio je zaključak da je taj čin potvrda njihovih strahovanja da SSSR planira dalju komunističku ekspanziju. Odluka da Beograd bude sedište IB-a, za Zapad je predstavljalo dokaz da je Jugoslavija najdogmatskija država od svih zemalja „narodne demokratije” (ona je stvarno to i bila; jugoslovenski komunisti su sebe smatrali za najvernije sovjetske saveznike i pored određenih razmimoilaženja sa sovjetskim komunistima; odluku da sedište IB-a bude u Beogradu doživeli su kao počast), te da je time, a i samim tim što je učestvovala u stvaranju IB-a, „konačno prešla na stranu sovjetskog bloka”.³⁹ To je imalo kao posledicu čvršći stav SAD i Velike Britanije po pitanjima Trsta, Koruške i dela Štajerske.

³⁴ List je predstavljao zvanično glasilo Informbiroa i počeo je izlaziti od 10. novembra 1947. Prva dva broja nosila su naziv *Za trajan mir, za narodnu demokratiju*. Tek od trećeg broja, koji je izašao 1. januara 1948. godine, list je poneo naziv *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju*.

³⁵ *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju*, Glasilo Informbiroa, Beograd, 10. novembar 1947.

³⁶ Isto, Beograd, 10. novembar 1947.

³⁷ Đ. Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza...*, II, Otokar Keršovani, Opatija, 1985, str. 237.

³⁸ V. Dedijer, *Josip Broz Tito...*, Kultura, Beograd, 1953, str. 440.

³⁹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, III, Nolit, Beograd, 1988, str. 181.

U prvom broju lista „Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju” objavljen je i proglas pod nazivom „U borbi za trajan mir, za narodnu demokratiju!” u kome stoji da su demokratske, progresivne snage svih zemalja dočekale sa zadovoljstvom odluke savetovanja devet kompartija te da su razobličeni potpaljivači novog rata – imperijalisti. Zatim se u njemu navodi da postoji imperijalistički i antidemokratski tabor i njemu nasuprot antiimperijalistički i demokratski tabor i da su zemlje ovog drugog tabora istinski demokratske, nezavisne i suverene. Stoji da se zalažu za mir i saradnju na demokratskim načelima. Dalje se kaže da će ovaj list „uložiti sve svoje snage za to da bi pomogao komunističkim partijama da okupe svoje narode u jedinstveni moćni tabor, cementiran jedinstvom životnih interesa u borbi protiv imperijalističkog i antidemokratskog tabora”.⁴⁰ U proglašenju stoji da su važni zadaci lista i „osvetljavanje delatnosti kompartija u okupljanju demokratskih i patriotskih snaga naroda radi borbe protiv opasnosti novog rata, osvetljavanje uspeha koje su demokratske snage postigle u svakoj zemlji”.⁴¹

Takođe, u ovom prvom broju lista objavljen je i referat Andreja Ždanova „O međunarodnoj situaciji”. Ovim referatom Ždanov je u ime Staljina proglasio podelu sveta na dva bloka i on je bio svojevrstan odgovor na Trumanovu doktrinu (koja je takođe govorila o podeli sveta na dva bloka, ali sa aspekta Zapada). U njemu se navodi da je posle poraza naci-fašista odnos snaga između dva sistema, socijalističkog i kapitalističkog, izmenjen u korist socijalističkog. Navodi se da su „neizmerno porasli posle rata međunarodni značaj i autoritet Sovjetskog Saveza”.⁴² Dalje se navodi da su od ranijih šest velikih imperijalističkih sila (SAD, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Italija i Japan) ostale samo dve (Nemačka, Italija, Francuska i Japan su oslabljeni u ratu): a to su SAD i Velika Britanija s tim što su britanske pozicije potkopane, a pozicije SAD ojačane i da su se američki kapitalisti obogatili u ratu. Zatim, kaže se da američki narod „nije iskusio oskudice koje prate rat, jaram okupacije, bombardovanja iz vazduha, a ljudske žrtve SAD, koje su stupile u rat faktički u poslednjoj etapi, kad je sudbina rata već bila odlučena, bile su relativno male. SAD je rat pre svega poslужio kao podstrek za široko razvijanje industrijske proizvodnje, za odlučno pojačanje izvoza (uglavnom u Evropu)”.⁴³ Navodi se da su američki imperijalisti posle rata istakli program iskorišćavanja celokupne američke moći radi učvršćivanja pozicija stečenih u ratu a i da ih prošire. Ali, na putu SAD ka svetskoj vladavini stoji SSSR.

Ždanov u svom referatu kaže da su se posle rata formirala dva tabora: imperijalistički i antidemokratski, s jedne, i antiimperijalistički i demokratski, s druge strane. „Osnovna vodeća snaga imperijalističkog tabora jesu SAD”.⁴⁴ U savezu sa SAD nalaze se Velika Britanija i Francuska, a podržavaju ih Belgija, Holandija, Turska, Grčka, zemlje Bliskog Istoka, Južne Amerike i Kina (u vreme formiranja IB-a Mao Ce Tung još nije pobedio u Kini). Osnovni cilj ovog tabora je učvršćivanje imperijalizma, pripremanje novog imperijalističkog rata, borba protiv demokratije i socijalizma i podržavanje reakcionarnih i antidemokratskih profašističkih režima i pokreta, svuda i na svakom koraku.

⁴⁰ Za čvrsti mir..., Glasilo Informbiroa, Beograd, 10. novembar 1947.

⁴¹ Isto, Beograd, 10. novembar 1947.

⁴² Isto, Beograd, 10. novembar 1947.

⁴³ Isto, Beograd, 10. novembar 1947.

⁴⁴ Isto, Beograd, 10. novembar 1947.

„Antiimperijalističke i antifašističke snage čine drugi tabor. Osnova jesu SSSR i zemlje nove demokratije”.⁴⁵ Dalje se navodi da u njega ulaze i zemlje koje su raskinule sa imperijalizmom i čvrsto pošle putem demokratskog razvitka kao što su Rumunija, Mađarska i Finska. Tu su još Indonezija, Vijetnam, Egipat, Indija i Sirija. Cilj ovog tabora je borba protiv opasnosti novih ratova i imperijalističke ekspanzije, učvršćivanje demokratije i iskorenjivanje ostataka fašizma.

U Ždanovljevom referatu se, takođe, navodi i da američki plan porobljavanja Evrope ima tri dela, a to su: vojnostrategijske mere, ekonomska ekspanzija i ideološka borba. Konkretni izrazi ovog plana su Trumanova doktrina i Maršalov plan. Osnovne crte Trumanove doktrine su stvaranje baza u istočnom Mediteranu, podržavanje režima u Grčkoj i Turskoj i optuživanja zemalja nove demokratije za totalitarizam i težnju ka ekspanziji. Osnovni zadatak Maršalovog plana je, pak, da restaurira imperijalizam u zemljama nove demokratije i natera ih da se odreknu saradnje sa SSSR-om i usmeren je protiv industrijalizacije demokratskih evropskih država.

Na kraju referata Ždanov kaže da bratske kompartije moraju u svoje ruke uzeti zadržavanje odbrane nacionalne nezavisnosti i suvereniteta svojih država. Ako kompartije budu čvrsto stajale na svojim pozicijama neće biti ostvareni nikakvi planovi porobljavanja Evrope.

Referat na sastanku podneo je i Edvard Kardelj iz jugoslovenske delegacije.⁴⁶ Taj referat nosio je naziv „Komunistička partija Jugoslavije u borbi za nezavisnost svojih naroda, za narodnu vlast, za ekonomsku obnovu i socijalističku rekonstrukciju zemlje”. To je, u stvari, bila analiza revolucionarnog iskustva jugoslovenskih naroda tokom rata.⁴⁷ Kardelj je u referatu naveo da pobeda komunista u Jugoslaviji nije bila proizvod povoljnih okolnosti ili slučajna, već posledica političke linije KPJ koja se pokazala ispravnom. Ta linija uključivala je oružanu borbu protiv okupatora i kolaboracionista, traženje direktne podrške masa, a ne savezništva sa drugim strankama, kao i uništenje starog državnog aparata i stvaranje novog još u vreme trajanja ratnih sukoba. U referatu je navedeno i da su narodi Jugoslavije još u toku rata „uvideli da SSSR nosi glavni teret rata i da su shvatili da je savez Moskva-Beograd osnovni stub i garancija njihove nezavisnosti”.⁴⁸ Na kraju izdanja ovog lista stoji da su odjeci odluka koje su kompartije usvojile na ovom sastanku pozitivno odjeknule kod svih demokratskih i progresivnih snaga.

Posle ovog osnivačkog sastanka, do sukoba Jugoslavije sa SSSR-om, održano je još samo jedno okupljanje IB-a. O njemu je objavljeno u trećem broju lista „Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju” od 1. februara 1948. godine, u kojem se kaže da je u Beogradu, sredinom januara 1948. godine, održano zasjedanje i da je donesena odluka „da se organizuje stalni kolegijum urednika lista *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju koji bi bio sastavljen od predstavnika devet komunističkih partija*”.⁴⁹

⁴⁵ Isto, Beograd, 10. novembar 1947.

⁴⁶ Referat Edvarda Kardelja takođe je objavljen u prvom broju lista *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju*, 10. novembra 1947.

⁴⁷ Đ. Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza...*, II, Otakar Keršovani, Beograd, 1985, str. 238.

⁴⁸ *Za čvrsti mir...*, Glasilo Informbiroa, Beograd, 10. novembar 1947.

⁴⁹ *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju*, Glasilo Informbiroa, Beograd, 1. februar 1948.

Uzroci i početak sukoba

Sve do 1948. godine Jugoslavija se nalazila u bloku socijalističkih zemalja koje je predvodio SSSR. Međutim, te godine došlo je do velikog sukoba između Jugoslavije i SSSR-a (a kao posledica toga i sa ostalim članicama Informbiroa) i prvog velikog rascepa u međunarodnom komunističkom pokretu.

Osnovne razlike u odnosima između Jugoslavije i SSSR-a izgleda da su bile u shvatanju termina „savezništvo” i uloge međunarodne politike Jugoslavije. Sovjetski Savez je, kao velika sila, smatrao da manje zemlje treba da duguju poslušnost većoj. Zatim, Staljinu (koji je po prirodi bio veoma sumnjičav) smetao je Titov i jugoslovenski ugled u komunističkom svetu i to je smatrao za pretnju sopstvenom položaju (jugoslovenski komunisti su, prvenstveno zbog aktivnog ratovanja u Drugom svetskom ratu, uživali ugled u komunističkom pokretu koji je bio manji samo od sovjetskog), iako je priznavao uzornu ulogu KPJ među ostalim kompartijama. Takođe, Staljin je smatrao da će budućnost sveta zavisiti od dva suprotstavljena vojno-politička bloka: kapitalističkog i socijalističkog, a koji blok će pobediti zavisice isključivo od vojne, političke i ekonomske moći hegemonu u tim blokovima, dakle SSSR-a i SAD. Prema tome, svaka nezavisna politika i svako protivljenje učvršćenju moći hegemonu smatralo se u SSSR-u kao pomaganje protivničkoj strani. Dakle, sve manje kompartije dužne su pomoći učvršćivanju moći hegemonu, jer će to, u krajnjoj liniji, i njima doneti pobedu nad imperijalističkim taborom. Smatralo se, takođe, da će učvršćivanje sovjetskog uticaja u zemljama „narodne demokratije” doprineti bezbednosti SSSR-a i suzbijanju imperijalizma zapadnih zemalja. Dalje, želja Staljina za čvršćim kontrolisanjem Jugoslavije nije bila bez ikakvog osnova i bila je u skladu sa problemom različitog shvatanja uloge međunarodne politike Jugoslavije. Pored toga što je u njoj uočio određene tendencije ka samostalnosti (naročito u odnosima Jugoslavije sa balkanskim „narodnim demokratijama”, u prvom redu sa Bugarskom i Albanijom⁵⁰), izgleda da je važniji razlog bio Staljinov strah od sukoba sa SAD i drugim zapadnim zemljama. Naime, smetalo mu je preveliko jugoslovensko insistiranje za Trst, Korušku i deo Štajerske, što je, po Staljinu, ugrožavalo odnose sa Zapadom i moglo predstavljati povod Zapadu da otpočne ratni sukob. Tako je Staljin po završetku Drugog svetskog rata slao upozorenja liderima komunističkih partija na Balkanu i u istočnoj i srednjoj Evropi da izbegavaju „izlive ekstremizma”.⁵¹

Sa druge strane, Jugoslavija i KPJ su smatrali da savezništvo znači strogo poštovanje principa ravnopravnosti u odnosima i očuvanje samostalnosti u vođenju unutrašnje politike.⁵² Još u toku Drugog svetskog rata KPJ je najavila da će se boriti za pravo Jugoslavije da sama odlučuje o svojoj sudbini. Neophodna autonomnost revolucionarnih snaga, odnosno njihov izbor puteva i metoda unutrašnjeg razvoja, podrazumevao je i samostalnost u vođenju spoljne politike.⁵³ Smatrala je, takođe, da ta samostalnost nije značila rušenje sa-

⁵⁰ Leonid Gibianski, „Tito i Staljin: komunističko jednomyje i sukob interesa”, Publikacija povodom izložbe istorijskih dokumenata *Josip Tito – Josif Staljin* u Arhivu Srbije i Cme Gore, Arhiv Srbije i Cme Gore, Beograd, 2006, str. 38.

⁵¹ Sava Živanov, „Uzroci i posledice sukoba”, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 25.

⁵² Radovan Radonjić, *Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948-1950)*, Političke teme, Biblioteka suvremene političke misli, Zagreb, 1979, str. 74.

⁵³ R. Radonjić, *Izgnubljena orijentacija*, Radnička štampa, Beograd, 1985, str. 26.

vezništva i pomaganje suparničkom taboru. Takav stav, kao i Staljinov stav o uzornoj ulozi KPJ, doveo je do toga da je KPJ podržavala sovjetsku strategiju, ali je očekivala da će zauzvrat zauzeti drugo mesto i dobiti Balkan kao svoju sferu uticaja.⁵⁴ Tako su jugoslovenski komunisti istakli pretenzije na rukovodeću ulogu na Balkanu, ali i šire, u podunavskim zemljama.⁵⁵ Ali, Staljinov stav priznavanja uzorne uloge KPJ među drugim kompartijama, nije značio da KPJ treba da dobije to drugo mesto i zeleno svetlo za nezavisno delovanje, već samo to da će KPJ uživati njegovo posebno poverenje pri sprovođenju politike SSSR-a.⁵⁶ Tito je to, sa svoje strane, shvatao na drugi način. Ipak, izgleda da jugoslovensko rukovodstvo nije shvatalo da svrstavanje na stranu Informbiroa, koje je inicirao hladni rat, znači isključivanje mogućnosti za samostalni nastup u međunarodnim odnosima.⁵⁷

Prvi nesporazumi nastali su još u vreme Drugog svetskog rata. KPJ nije poštovala stav o dve etape borbe u ratu, već je krajem 1941. godine primenila i drugu, revolucionarnu fazu (levičarenje), što je izazvalo negodovanje i pritisak SSSR-a da se s tim prestane, jer je to moglo ugroziti savezništvo sa Velikom Britanijom i SAD. Iz istog razloga SSSR je uticao da AVNOJ ne bude proglašen za vladu već na prvom zasedanju u Bihacu krajem 1942. Tu je bio i pritisak Staljina, krajem rata, da se formira jedinstvena vlada u Jugoslaviji, odnosno problem nastao iz toga što je SSSR prihvatio britansku politiku kompromisa. Zatim, postojao je i problem, istina pojedinačnih incidenata koje su napravili neki pripadnici Crvene armije prema stanovništvu u Jugoslaviji. Izgledalo je da je ovaj slučaj konačno izgladen aprila 1945. godine, kada je Broz boravio u Moskvi, ali se kasnije, po početku sukoba, ponovo javio.

Posle završetka rata došla su nova sukobljavanja. Jugoslovenski komunisti su smatrali da nisu dobili dovoljnu podršku od SSSR-a prilikom spora sa zapadnim silama po pitanjima Trsta, Koruške i dela Štajerske. Staljin nije jače podržavao Jugoslaviju u tom sporu, najverovatnije iz straha da to ne izazove ratni sukob sa SAD i Velikom Britanijom.

Zatim je došlo do sukoba oko sovjetskih vojnih i civilnih stručnjaka. Naime, kraj Drugog svetskog rata Jugoslavija je dočekala sa velikim materijalnim i ljudskim žrtvama. Jugoslavija je zamolila pomoć od SSSR-a za obnovu zemlje, a jedan od prvih vidova pomoći bio je dolazak sovjetskih stručnjaka u Jugoslaviju. Oni su, kao što smo ranije naveli, bili iz raznih oblasti – vojske, industrije, saobraćaja, državne uprave, kulture, školstva, zdravstva, milicije, itd. Situacija u Jugoslaviji bila je sledeća: jugoslovenski ratni kadrovi vrlo često su se posle rata susretali sa problematikom o kojoj ništa nisu znali ili su znali vrlo malo. Imali su, dakle, nedovoljan stepen znanja, ali su zato imali smisao za improvizaciju koju su morali usavršiti u četiri teške ratne godine. Tu improvizaciju oni su, nekad više, a nekad manje uspešno, kombinovali sa stručnim znanjem malobrojnih jugoslovenskih stručnjaka i prenosili na njih svoj način rada i delovanja. To je nekada davalo dobre

⁵⁴ Anatolij Anikejev, „Sovjetsko-jugoslovenski sukob 1948. godine. Loša volja Staljina ili svestan izbor Josipa Broza Tita. *Problem interpretacije*“, *Tito – viđenja i tumačenja*, Naučni skup, (ur. Olga Manojlović Pintar), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011, str. 462.

⁵⁵ S. Živanov, „Uzroci i posledice sukoba“..., Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 26.

⁵⁶ A. Anikejev, „Sovjetsko-jugoslovenski sukob 1948. godine“..., Naučni skup, (ur. Olga Manojlović Pintar), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011, str. 462.

⁵⁷ Ljubodrag Dimić, „Tito i Staljin“, Publikacija povodom izložbe istorijskih dokumenata *Josip Tito – Josif Staljin* u Arhivu Srbije i Crne Gore, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006, str. 13.

rezultate, a nekada nije. Međutim, posledica toga bila je da se od samog završetka rata razvijao određeni sistem rada koji jednom delu jugoslovenskih stručnjaka i nije bio stran, jer su u slabo razvijenoj Kraljevini Jugoslaviji, takođe morali praviti improvizacije u svome radu te tako dolaziti do rešenja. Naravno, ta rešenja su bila improvizovana na osnovu postojećih i dostupnih mogućnosti, ali posledica toga bila je da su se malobrojni jugoslovenski stručnjaci odlično uklopili u sistem rada ratnih kadrova.

Upravo ta atmosfera improvizacije bila je strana sovjetskim vojnim i civilnim stručnjacima i oni su to pokazivali već u prvim kontaktima sa našim kadrovima. Oni su bili ljudi navikli da rade po određenim i standardnim operativnim procedurama u okviru jednog dobro razrađenog i jako birokratizovanog sistema. Naravno da se i u SSSR-u u vreme rata moralo improvizovati, posebno u razrušenim krajevima, ali uticaj tog iskustva nije se osećao kod stručnjaka koji su dolazili u Jugoslaviju. To je i bio uzrok da se od samog početka naši kadrovi i stručnjaci i sovjetski savetnici često, zapravo, nisu međusobno ni razumevali, a pogotovo slagali u pogledu onoga šta valja činiti.⁵⁸ To nije bio jedini uzrok nesporazuma među kadrovima. U Jugoslaviji su u svim problemima bila u pitanju najviše osnovna rešenja, a to je iziskivalo jasnu sliku o tome kakvo društvo i društveni sistem se želi izgraditi. Tako se dogodilo da su i skoro sva stručna pitanja bila opterećena različitim pogledima jugoslovenskih i sovjetski stručnjaka, a tu su bile i razlike koje su proisticale iz nasleđa prošlosti, predratne i ratne.⁵⁹ Tako su se jugoslovenski kadrovi i sovjetski savetnici stalno sukobljavali, sve dok vlada SSSR-a nije povukla svoje stručnjake 18. marta (vojni stručnjaci) i 19. marta 1948. godine (civilni stručnjaci) pod optužbom da su u Jugoslaviji okruženi nedruželjubljenjem. Tito je na to odgovorio da je „na naš poražavajuće delovala motivacija sa kojom vlada SSSR objašnjava tu svoju odluku”.⁶⁰ Na sastanku u Moskvi krajem 1947. godine, Staljin je rekao Kardelju: „Stručnjaci su tamo zato da ih slušaju, a ne da samo sede kod vas”.⁶¹ Sa druge strane, jugoslovenski rukovodioci prebacivali su sovjetskim savetnicima da vrbuju jugoslovenske državljane za rad u sovjetskim tajnim službama.

Novi izvor nesporazuma bila su mešovita jugoslovensko-sovjetska društva. Ugovori o stvaranju ovih društva bili su pripremani u Moskvi i ti nacrti su predviđali da na najvišim upravljačkim mestima u tim preduzećima budu sovjetski građani koji bi u svojim rukama imali vrlo široka ovlašćenja. Pregovori o formiranju mešovitih društava trajali su od avgusta 1946. godine i bili su vrlo teški. Na kraju su, 1947. godine, osnovana mešovita društva za naftu i boksit, ali pod nepovoljnim uslovima za Jugoslaviju kao i Jugoslovensko-sovjetska transportna avijacija (JUSTA) i Jugoslovensko-sovjetsko parobrodarstvo na Dunavu (JUSPAD) u kojima je raspodela dobiti trebalo da bude 50% do 50%. Jugosloveni su pristali na nepovoljne uslove u društvima za naftu i boksit, jer su se nadali da bi mogli u drugim privrednim oblastima, koje su bile važnije za Jugoslaviju, postići povoljnije

⁵⁸ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, Nolit, Beograd, 1976, str. 97.

⁵⁹ Isto, str. 97.

⁶⁰ Iz pisma predsednika vlade FNRJ J. B. Tita ministru spoljnih poslova SSSR V. M. Molotovu od 20. marta 1948. godine, *Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji*, Ministarstvo inostranih poslova Federativne narodne republike Jugoslavije, Beograd, 1951, str. 53.

⁶¹ Edvard Kardelj, *Sećanja, Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944-1957*, Državna založba Slovenije, Radnička štampa, Ljubljana-Beograd, 1980, str. 101.

sporazume. Mešovito društvo u oblasti metalurgije nije osnovano, jer SSSR nije bio zainteresovan i zato što nije hteo priznati vrednost rude kao jugoslovenski ulog. Zbog toga su razgovori tekli sve teže, te ih je SSSR prekinuo u drugoj polovini 1947. godine. Na kraju, Politbiro CK KPJ i Tito zaključili su da treba tražiti od Sovjeta da se sva mešovita društva, osim JUSTA-e i JUSPAD-a, raspuste. Taj zadatak trebalo je da obavi Kardelj. Na pomenutom sastanku sa Staljinom, krajem 1947. godine u Moskvi, Kardelj nije ni stigao izneti konačno gledište jugoslovenske strane, jer je Staljin rekao: „*Tito i vaš CK su u pravu u toj stvari. Mešovita društva nama ne samo da nisu potrebna nego će stalno biti samo kamen spoticanja. Jugoslavija nije Rumunija s kojom imamo niz mešovitih društava. Rumunija nije bila u antihitlerovskoj koaliciji a Jugoslavija je bila naš saveznik. Prema tome, najbolje je da se ta društva raspuste*”.⁶² Tako su sva mešovita društva raspuštena, osim pomenuta dva koja su raspuštena posle izbijanja sukoba (protokol o njihovoj likvidaciji potpisan je u Beogradu 31. avgusta 1949. godine). Dakle, uopšteno gledajući, mešovita društva u Jugoslaviji nisu zaživela.⁶³ Umesto njihovog osnivanja bilo je odlučeno da se Jugoslaviji da investicioni zajam koji nikada nije realizovan. Jedina posledica toga bilo je povećanje broja sovjetskih stručnjaka.

Privrednu i svaku drugu saradnju ometali su i strogi propisi u SSSR-u o državnoj tajni. Te smetnje navodi Tempo u svojim memoarima. U razgovoru sa rukovodiocem organizaciono-instruktorskih poslova Političke uprave Crvene armije u Moskvi, nije uspevao doznati nikakve informacije o radu partijske organizacije u armiji, jer je sve bilo vojna tajna. I kod najodgovornijih ljudi koji su rukovodili agitaciono-propagandnim i kadrovskim sektorima naišao je na istu zakopčanost.⁶⁴ A tako je bilo i u svim drugim oblastima, a ne samo u vojnim. Specijalni režim trgovine sa stranim saugovoračima otežavao je ritam razmene.⁶⁵ Istina, to nije bilo samo zbog sovjetske „zakopčanosti” već i zbog velike oskudice u SSSR-u, teškoća u transportu, itd. Ipak, najvažnije je bilo to što nijedna sovjetska privredna organizacija nije htela, a ni smela, raspravljati privredna pitanja bez saglasnosti vlade u Moskvi.

Jugoslovenske delegacije (na čelu sa Kardeljom, Bakarićem i Đilasom), koje su krajem 1947. i početkom 1948. godine boravile u Moskvi i razgovarale sa sovjetskim rukovodiocima i Staljinom, nisu našle rešenja za otvorene probleme, pa su se vraćale sa sve težim utiscima. Na kraju, došlo je do sukoba, a neposredno mu je prethodio problem stvaranja Balkanske federacije. Iskra koja je izazvala eksploziju bila je konferencija za štampu bugarskog predsednika vlade Georgi Dimitrova u Bukureštu, prilikom njegove posete Rumuniji, 18. januara 1948. godine u kojoj je najavio stvaranje, u budućnosti, federacije istočnoevropskih i balkanskih država u koju bi ušla čak i Grčka.⁶⁶ A sve je krenulo još krajem rata – 1944. godine.

⁶² Isto, str. 100.

⁶³ Marija Obradović, „*Narodna demokratija*” u *Jugoslaviji 1945-1952*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1995, str. 182.

⁶⁴ Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče, Memoari*, II, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1971, str. 53.

⁶⁵ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, III, Nolit, Beograd, 1988, str. 184.

⁶⁶ Jugosloveni su, inače, od početka bili protiv takve ideje jer su smatrali da je nerealna i da je nemoguće stvoriti federaciju od konglomerata skroz različitih država koje za sobom imaju sasvim drugačiju istoriju, mentalitet, običaje, strukturu. Bili su uvereni da bi takva federacija bila izvor sukoba i da ne bi mogla opstati.

Počelo je kao ideja da Jugoslavija treba da napravi federaciju sa Bugarskom. To je u septembru 1944. Titu sugerisao sam Staljin u vreme sastanka u Moskvi. Tito je prihvatio i rešio da Bugarima predloži stvaranje federacije. Istog meseca Tito se u Krajovi (Rumunija) sastao sa predstavnicima Otečestvenog fronta Bugarske, Dobrim Terpeševim i Petkom Todorovom.⁶⁷ Zvanični pregovori otpočeli su 22. decembra 1944. godine, kada je u Sofiju poslat Kardelj. On je tamo naišao na suprotna stanovišta kod bugarskih rukovodilaca. Protiv federacije istupao je generalni sekretar Politbiroa Bugarske radničke partije (komunista) Trajčo Kostov. On se pozivao na dugotrajnu tradiciju bugarske državnosti, na razlike u mentalitetu između Jugoslavije i Bugarske koje su vremenom nastale, itd. Svi ti razlozi su prijali Jugoslovenima, jer ni oni nisu bili oduševljeni ovim sovjetskim predlogom. Smatrali su da je Bugarska u to vreme, krajem 1944. godine, još u burnom unutrašnjem vrenju i da federacija sa njom može negativno uticati na socijalistički razvoj Jugoslavije. Takođe, smatrali su da će time priznati Bugarsku kao saveznika i da to sroza-va ugled Jugoslavije kao pobjedničke države. Kasnije su promenili stavove i počeli iskreno da se zalažu za stvaranje savezne države sa Bugarskom.

Sa suprotne strane, stav da federaciju treba osnovati najvatrenije je branio Vlko Červenkov. Govorio je da bi svako odlaganje bilo štetno. Ostali članovi bugarskog Politbiroa bili su za federaciju u principu, ali sa toliko rezervi da je bilo jasno da nisu oduševljeni i da su za to samo zbog toga što je takav stav Moskve.⁶⁸ Ovom prilikom došlo je i do osnovnih razmimoilaženja jugoslovenskih i bugarskih komunista koja ni kasnije nisu bila prevaziđena. Prvo pitanje ticalo se karaktera federacije. Bugarski komunisti su smatrali da nova federacija treba biti dvočlana i da se federacija stvara od dve osnovne nacije – srpske i bugarske i da ostale republike Jugoslavije nemaju tradiciju državnosti. Jugoslovenski komunisti su, pak, imali stanovište da Bugarska može biti samo sedma jugoslovenska republika, da neke republike Jugoslavije, kao na primer Srbija i Crna Gora, imaju tradiciju državnosti, da bi stvaranje dvočlane federacije bilo protiv smisla borbe jugoslovenskih partizana za ravnopravnost među nacijama, itd. Drugo pitanje ticalo se Makedonije. Jugosloveni su se držali stava da Vardarska i Pirinska Makedonija treba da budu sjedinjene kao jedna republika u okviru jugoslovensko-bugarske federacije i da onda dođe do ispravke granice time što će Bugarskoj, kao republici u Jugoslaviji, biti vraćeni Dimitrovgrad (Caribrod) i Bosilegrad koje je izgubila 1919. godine. Iako je sam Dimitrov bio za ovakvo rešenje, protiv njega su bili mnogi u Bugarskoj radničkoj partiji (komunista), kao i u Otečestvenom frontu Bugarske (koji su vodili komunisti) koji su Makedoniju tretirali kao kolevku Bugara za koju su prolili more krvi.⁶⁹ Zbog toga pitanje nije moglo biti rešeno, a sam Dimitrov bio je sabotiran. Kardelj se vratio u Beograd 24. decembra 1944, a razgovore su nastavili Veljko Vlahović i Moša Pijade, u prvoj polovini januara 1945.

Stav Jugoslovena o spajanju Vardarske i Pirinske Makedonije i formiranje jugoslovensko-bugarske federacije nije bio u skladu sa dogovorom Staljina i Čerčila od 9. oktobra 1944. Naime, SSSR je posle dogovora sa Čerčilom promenio stav. Zato je Molotov sredinom januara 1945. godine pozvao jugoslovensku i bugarsku delegaciju u Moskvu.

⁶⁷ S. Cvetković, „Balkanska federacija i Kominform“..., Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 61.

⁶⁸ E. Kardelj, *Sećanja*..., Državna založba Slovenije, Radnička štampa, Ljubljana-Beograd, 1980, str. 105.

⁶⁹ S. Cvetković, „Balkanska federacija i Kominform“..., Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 61.

Tako su se u Moskvi, na tajnim pregovorima 21. januara 1945. godine našli Moša Pijade i Andrija Hebrang, kao predstavnici Jugoslavije i Kimon Georgijev i Anton Jugov, kao predstavnici Bugarske.⁷⁰ Na tom sastanku predstavnici SSSR-a su izjavili da nije pogodan trenutak za stvaranje federacije i da se umesto nje pripremi projekat ugovora o političkoj, vojnoj i ekonomskoj saradnji. Tada je dogovoreno da se na dan potpisivanja ugovora razmene pisma u kojima će stajati da ugovor smatraju osnovom za sklapanje federacije u bliskoj budućnosti.⁷¹

Na to su oštro reagovali Britanci koji su taj potez smatrali kršenjem dogovora o interesnim sferama. Oni su bugarskoj vladi uložili protest 26. januara 1945. i predložili da se umesto jugoslovensko-bugarske formira šira balkanska federacija. Zbog takvog britanskog stava, iako je Kardelj u februaru 1945. imao još nekoliko sastanaka sa Bugarima, vlada SSSR-a je obavestila vlade Jugoslavije i Bugarske da odustanu od potpisivanja ugovora. Tako je 17. februara 1945. Moša Pijade obavestio Broza da federacija ostaje naš zadatak za neki povoljniji momenat.

Jugoslovensko-bugarski pregovori nastavljani su početkom 1947. godine. Krajem maja 1947. godine Jugoslavija je uputila predloge o federaciji Bugarskoj. Oni su prihvaćeni sa malim korekcijama, pa se sada čekalo na posetu bugarske delegacije Jugoslaviji.⁷² Tako je od 30. jula do 1. avgusta 1947. godine došlo do sastanka dve delegacije na Bledu. Na čelu jugoslovenske delegacije bio je Josip Broz Tito, a na čelu bugarske Georgi Dimitrov. Na sastanku se razgovaralo o ugovoru o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći; o privrednoj saradnji i valutnim problemima; o dvovlasnicima; o carinskim olakšicama i o svim drugim pitanjima koja su od značaja za buduće odnose, kao što je problem Pirinske Makedonije i ispravka nekih sektora granične linije između dve zemlje i, na kraju, problem konstituisanja jugoslovensko-bugarske federacije.⁷³ Međutim, ni na ovom sastanku nisu razrešena pitanja Pirinske Makedonije, a ni pitanje karaktera federacije.⁷⁴ Ali, zato su postignuti dogovori o drugim pitanjima. Ministri spoljnih poslova Jugoslavije i Bugarske, Stanoje Simić i Kimon Georgijev, potpisali su specijalni protokol u kojem su bili tekst ugovora o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći, ugovor o carinskim olakšicama i budućoj carinskoj uniji, o dvovlasnicima i njihovoj imovini na granici, kao i o olakšicama u režimu graničnih prelaza. Ovaj sastanak je u SSSR-u ocenjen kao korak ka stvaranju federacije. Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći potpisan je 27. novembra 1947. godine u Varni-Evksinogradu.⁷⁵

⁷⁰ Isto, str. 62.

⁷¹ Isto, str. 62.

⁷² Novica Veljanovski, „Informburo i jugoslovensko-bugarski odnosi 1945-1953“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Nučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999., str. 71.

⁷³ Slobodan Nešović, *Bledski sporazum, Tito-Dimitrov (1947)*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979, str. 49-50.

⁷⁴ Na Bledu je sporazumno, inicijativom Tita i Dimitrova, odloženo pitanje priključenja Pirinske Makedonije NR Makedoniji, pošto nije bilo načelno rešeno pitanje konstituisanja jugoslovensko-bugarske federacije. O Bledskom sporazumu vidi delo: Slobodan Nešović, *Bledski sporazum, Tito-Dimitrov (1947)*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979.

⁷⁵ Ratifikacioni instrumenti razmenjeni su u Beogradu, 30. januara 1948. Tom prilikom ministar inostranih poslova Jugoslavije Stanoje Simić citirao je Brozov govor u kome stoji: „*Paktovi koje mi stvaramo jesu za mir a ne za rat. I na nama je-na nama koje je narod postavio-da rukovodimo, da učinimo sve što je u našoj mogućnosti da naši narodi zbilja uživaju mir.*“ Govor ministra inostranih poslova FNRJ Stanoje Simića prilikom razmene ratifikacionih instrumenata Ugovora o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći između FNRJ i NR Bugarske, Beograd, 30. januara 1948., *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1948.*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1989, str. 39-40.

Ugovor je obavezivao dve zemlje da se savetuju o svim važnim međunarodnim pitanjima koja se tiču interesa dveju zemalja ili interesa mira i međunarodne saradnje, i da jedna drugoj neodložno ukazuju vojnu i svaku drugu pomoć.⁷⁶

Posle ovog događaja usledila je pomenuta Dimitrovljeva konferencija za štampu od 18. januara 1948. Na to je reagovao Staljin. On je u ovim Titovim potezima video zametak nove međunarodne opozicije. Zato je u moskovskoj „Pravdi” od 28. januara iste godine objavljen članak u kojem je Dimitrov oštro kritikovan, a zatim je u nastavku dato objašnjenje da istočnoevropskim i balkanskim državama nije potrebna veštačka i problematična federacija. Nešto ranije istog meseca, verovatno u želji da stvori razdor između Jugoslavije i Albanije (sa kojom je Jugoslavija takođe pravila planove o njenom uključenju u Balkansku federaciju), Staljin je na sastanku u Moskvi Milovanu Đilasu rekao: „*Vlada SSSR-a nema nikakvih pretenzija prema Albaniji. Jugoslavija može da proguta Albaniju kad god hoće!*”⁷⁷ Đilas je na to odgovorio da se ne radi ni o kakvom gutanju nego o prijateljskim i savezničkim odnosima, našta je Molotov odgovorio da je to jedno te isto. Izgleda da je Staljin želeo da obori jugoslovensku balkansku politiku time što će je navesti da ode predaleko.⁷⁸ Inače, još ranije na Zapadu, a naročito u Italiji, javljale su se informacije u štampi da Jugoslavija želi anektirati Albaniju. Zbog toga je TANJUG bio primoran da izda demanti: „*Tanjug je ovlašćen da izjavi da su ovakve vesti izmišljene, zlonamerne i u potpunosti neistinite.*”⁷⁹

Posle Dimitrovljeve konferencije za štampu, Staljin je konačno rešio da podredi Jugoslaviju SSSR-u. U Moskvu su pozvani predsednici vlada Jugoslavije i Bugarske – Tito i Dimitrov. Međutim, dok je Dimitrov otišao lično, Tito je u Moskvu poslao Kardelja, umesto da ode sam, povredivši time sovjetskog vođu.⁸⁰ Na sastanku u Moskvi sa Staljinom i Molotovim, 10. februara 1948. godine, sovjetski predsednik vlade oštro je napao Dimitrova i njegovu ideju o federaciji istočnoevropskih i balkanskih zemalja. Dimitrov je popustio i odustao od svog stava. Staljin je zatim predložio stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije.⁸¹ Dimitrov i ostali bugarski delegati su prihvatili predlog, dok su, sa druge strane, Kardelj i drugi jugoslovenski rukovodioci i delegati bili sumnjičavi i smatrali da Staljin takvom inicijativom ima nameru da podredi Jugoslaviju SSSR-u, s obzirom na bugarsku kapitulaciju pred Staljinovim pritiskom. Jugoslovenski komunisti nisu bili spremni na potčinjavanje, jer su sebe ipak smatrali drugačijim od ostalih kompartija, budući da su uglavnom sopstvenim snagama došli na vlast i zato što su jedini aktivno učestvovali u ratu, pored sovjetskih komunista. Kardeljev odgovor bio je negativan, ali je uz to rečeno da jugoslovenska delegacija nije ovlašćena da odlučuje o takvim pitanjima, te da će ona informisati jugoslovenski Politbiro i da će onda on doneti konačnu odluku.

⁷⁶ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, III, Nolit, Beograd, 1988., str. 191.

⁷⁷ O odnosima sa Albanijom i o sovjetskoj vojnoj pomoći Jugoslaviji, Moskva, januar 1948., Vladimir Dedijer, *Dokumenti 1948.*, I, Rad, Beograd, 1979, str. 165-166.

⁷⁸ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovske rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*, Globus, Zagreb, 1990, str. 51.

⁷⁹ Demanti Tanjuga povodom novinskih vesti italijanske i druge štampe o tobožnjoj nameri Jugoslavije da anektira Albaniju, Beograd, 17. marta 1946., *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1946.*, I, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1985, str. 53.

⁸⁰ I. Banac, *Sa Staljinom protiv Tita...*, Globus, Zagreb, 1990, str. 52.

⁸¹ Po Staljinovom dodatku predlogu, koji je iznet malo kasnije u odnosu na glavni predlog o stvaranju federacije, jugoslovensko-bugarska federacija trebala je biti sedmočlana a ne dvočlana.

Po povratku jugoslovenske delegacije iz Moskve, 1. marta 1948, održana je sednica Politbiroa CK KPJ na kojoj je odobren Kardeljev stav o odbijanju federacije, pa je Moskvi javljeno da Beograd smatra da je u tom trenutku preuranjeno stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije. Dodato je da o tome treba da se razmišlja i da se stvaraju uslovi da se to ostvari u budućnosti.⁸² Ovakav jugoslovenski stav za Staljina je značio iskazivanje neposlušnosti. Posledica toga bilo je dalje rasplamsavanje sukoba Jugoslavije sa SSSR-om i članicama Informbiroa čiji je dalji tok dobro poznat.

Može se reći da na obe strane postoji krivica za izbijanje sukoba. Sovjetski rukovodioci su nesumnjivo težili potpunog hegemoniji u Istočnom bloku (uključujući i Jugoslaviju) i sprovodili su velikodržavnu politiku.⁸³ Međutim, izgleda da je sukob između Jugoslavije i SSSR-a začeo pretežno zbog uticaja i prestiža u istočnoevropskim zemljama, pa su i jugoslovenski rukovodioci bili neodmereni u velikodržavlju i ispoljavali prema tim zemljama porive ka nekakvoj, bar ideološkoj hegemoniji.⁸⁴

Na kraju, treba reći da ovaj rad ne predstavlja konačni sud o ovoj temi već samo prikazuje moguće razloge i uzroke koji su doveli do prvog velikog sukoba i rascepa između članica Istočnog bloka.

Zaključak

Ubrzo po završetku Drugog svetskog rata raspalo se savezništvo između država pobednica (SSSR, SAD i Velika Britanija). Kao posledica tog događaja, svet se podelio u dva suprotstavljena tabora – kapitalistički ili Zapadni (pod vođstvom SAD) i socijalistički ili Istočni (pod vođstvom SSSR-a), koji su se nadmetali u težnji za kontrolom na globalnom nivou. Sjedinjene Američke Države su kao svoje adute u tom nadmetanju istakli Trumanovu doktrinu i Maršalov plan, dok je odgovor Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika bio osnivanje Informacionog biroa komunističkih partija (skraćeno Informbiro).

Jugoslavija je od samog osnivanja bila član Informbiroa. U početku delovanja ove organizacije njeno sedište se nalazilo u glavnom gradu Jugoslavije, Beogradu. Ali, ubrzo je između nje i Informbiroa na čelu sa SSSR-om došlo do sukoba i rascepa. Glavni uzroci sukoba najverovatnije su se nalazili u različitom shvatanju termina „savezništvo” i uloge međunarodne politike Jugoslavije a neposredna iskra koja je zapalila sukob bilo je pitanje stvaranja Balkanske federacije.

Jugoslovensko odbijanje sovjetskog pritiska i raskid sa SSSR-om nesumnjivo je predstavljalo hrabar i rizičan potez, pogotovo jer Jugoslavija tada nije imala saveznika ni među zapadnim državama. Ona je tada bila sasvim usamljena na međunarodnoj sceni. Ipak, jugoslovenska vlada se brzo snašla i počela uspostavljati bliže odnose sa zapadnim blokom na čelu sa SAD. Taj potez, a verovatno i iznenadno izbijanje Korejskog rata 25. juna 1950. godine, invazijom Demokratske narodne republike Koreje (Severne Koreje) na Republiku Koreju (Južnu Koreju), spasili su Jugoslaviju od sovjetske invazije.

⁸² Sednica Politbiroa CK KPJ od 1. marta 1948, Branko Petranović, *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1995, str. 236-247.

⁸³ S. Cvetković, „Balkanska federacija i Kominform”..., Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 64.

⁸⁴ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Književne novine, Beograd, 1991, str. 91-93.

U današnjem vremenu postavlja se pitanje da li bi neka država postupila slično kao Jugoslavija 1948. godine i da li, pri današnjoj konstelaciji međunarodnih snaga i međunarodnih odnosa, uopšte ima uslova za tako nešto. Svedoci smo da su u današnjem vremenu (posle pada Berlinskog zida 9. novembra 1989. i kraja bipolarnog sistema u svetu nestankom Istočnog bloka i kasnijim raspadom SSSR-a 25. decembra 1991) slični postupci kažnjavani od strane jedine preostale svetske velesile SAD ili država koje su njeni saveznici. Primera ima dosta i navešćemo samo neke od njih (one koje su izvedene bez dozvole Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija ili sa njenom zloupotrebom): invazija SAD na Panamu (20. decembar 1989. – 31. januar 1990); bombardovanje Republike Srpske (30. avgust – 14. septembar 1995); bombardovanje Iraka 1998. godine (16–19. decembar 1998); agresija NATO-a na SR Jugoslaviju (24. mart – 10. jun 1999); Drugi zalivski rat tj. invazija i okupacija Iraka (20. mart 2003. – 18. decembar 2011); bombardovanje Libije (19. mart – 31. oktobar 2011).

Ipak, naročito od 2007. godine i govora predsednika Rusije Vladimira Putina u Minhenu (10. februara 2007) primetna je obnova moći Rusije (naslednice SSSR-a), te stvaranje novog međunarodnog poretka, od monopolarnog na čelu sa SAD ka multipolarnom (u kome SAD ostaju najjača velesila, ali ne i jedina). U tom poretku na događaje u svetu više ne utiče politika samo jedne države (SAD) već i ostalih velikih i uticajnih država (Rusija, Kina, Indija, Brazil). Najznačajniji primer stvaranja novog multipolarnog poretka jeste kriza u Siriji. Naime, 21. avgusta 2013. godine, sirijski pobunjenici, SAD, Francuska i Velika Britanija optužile su predsednika Sirije Bašara el-Asada i sirijsku vladu da su u sukobu sa pobunjenicima u predgrađu Damaska (tokom sirijskog građanskog rata) koristili hemijsko oružje. Sjedinjene Države i njeni saveznici (osim Velike Britanije čijoj vladi parlament nije odobrio učešće u ratu) bili su spremni da bombarduju sirijske vladine snage, ali je to sprečeno većim diplomatskim manevrom Rusije, 9. septembra 2013. godine, kao i protivljenjem Rusije i Kine u SB UN. Iz ovog događaja se vidi da se SAD i njeni saveznici ovaj put nisu odlučili na sprovođenje jednostranih akcija kakve su praktikovali do tada. Dakle, to može značiti da će u budućnosti biti više ovakvih situacija, te da će dolaziti i do toga da će uspešno odbijeni ultimatum jedne države nekoj svetskoj velesili dovoditi do pozitivnih rezultata po tu državu (kao u slučaju Jugoslavije 1948), mada to svakako nije nužno, jer se u modernom vremenu događaji menjaju veoma naglo i nepredvidivo.

Literatura i izvori

[1] Anikejev Anatolij, „Sovjetsko – jugoslovenski sukob 1948. godine. Loša volja Staljina ili svečan izbor Josipa Broza Tita. *Problem interpretacije*”, *Tito – viđenja i tumačenja*, Naučni skup, (ur. Olga Manojlović Pintar), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011.

[2] Banac Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita, Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Globus, Zagreb, 1990.

[3] *Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji*, Ministarstvo inostranih poslova Federativne narodne republike Jugoslavije, Beograd, 1951.

[4] Bofa Đuzepe, *Povijest Sovjetskog Saveza, Od domovinskog rata do položaja druge velesile – Staljin i Hruščov 1941–1964*, II, Otokar Keršovani, Opatija, 1985.

[5] Veljanovski Novica, „Informbiro i jugoslovensko-bugarski odnosi 1945-1953”, *Jugoslovensko – sovjetski sukob 1948*, Naučni skup, (ur. Đoko Tripković), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999.

- [6] Vukmanović Tempo Svetozar, *Revolucija koja teče, Memoari*, II, Izdavački centar „Komunist“, Beograd, 1971.
- [7] Гибиански Леонид, „Тито и Стаљин: комунистичко једноумље и сукоб интереса“, Публикација поводом изложбе историјских докумената *Јосип Тито – Јосиф Стаљин* у Архиву Србије и Црне Горе, Архив Србије и Црне Горе, Београд, 2006.
- [8] Дедијер Владимир, *Документи 1948.*, I, Rad, Beograd, 1979.
- [9] Дедијер Владимир, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Kultura, Beograd, 1953.
- [10] Димић Љубодраг, „Тито и Стаљин“, Публикација поводом изложбе историјских докумената *Јосип Тито – Јосиф Стаљин* у Архиву Србије и Црне Горе, Архив Србије и Црне Горе, Београд, 2006.
- [11] Дојчер Исак, *Staljin, Politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977.
- [12] *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1946.*, I, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1985.
- [13] *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1948.*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1989.
- [14] Ђилас Милован, *Vlast i pobuna*, Књижевне новине, Београд, 1991.
- [15] Живанов Сава, „Узрочи и последице сукоба“, *Jugoslovensko – sovjetski sukob 1948*, Научни skup, (ur. Ђоко Трипковић), Институт за савремену историју, Београд, 1999.
- [16] *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju*, Glasilo Informbироа, Beograd, 10. novembar 1947.
- [17] *Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju*, Glasilo Informbироа, Beograd, 1. februar 1948.
- [18] Кардељ Едвард, *Sećanja, Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, Државна založba Slovenije, Radnička štampa, Ljubljana-Beograd, 1980.
- [19] Матез Лео, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1976.
- [20] Мораћа Перо, Стојановић Станислав, *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar „Komunist“, Narodna knjiga, Rad, Beograd, 1985.
- [21] Нешовић Слободан, *Bledski sporazum, Tito-Dimitrov (1947)*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979.
- [22] Обрадовић Марија, „*Narodna demokratija*“ у *Jugoslaviji 1945-1952*, Институт за нову историју Србије, Београд, 1995.
- [23] Петрановић Бранко, *Zapisnici sa sednica Politbироа Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1995.
- [24] Петрановић Бранко, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, III, Nolit, Beograd, 1988.
- [25] Радонић Радован, *Izgubljeni orijentacija*, Radnička štampa, Beograd, 1985.
- [26] Радонић Радован, *Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948-1950)*, Политичке теме, Библиотека савремене политичке мисли, Загреб, 1979.
- [27] Цветковић Славољуб, „Балканска федерација и Коминформ“, *Jugoslovensko – sovjetski sukob 1948*, Научни skup, (ur. Ђоко Трипковић), Институт за савремену историју, Београд, 1999.
- [28] Чолаковић Родољуб, Јанковић Драгослав, Морача Перо, *Преглед историје Савеза комуниста Југославије*, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1963.

PITANJE NASTANKA I RADA KULTURBUNDA I DRUGIH NEMAČKIH ORGANIZACIJA U KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI

Vladimir Barović*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

U članku je analiziran problem nastanka nemačke manjinske organizacije Kulturbunda, koji je od nastanka izazivao podozrenje i neprijateljstvo u većinskom narodu, kao i organima vlasti. Na osnovu arhivskih istraživanja i analize ondašnjih medija autor je ustanovio da su postojala značajna ograničenja koja su nemačkoj manjini nametali upravni organi, posebno na političkom, ali i na kulturnom polju. U radu je posebno razmatrano pitanje obrazovanja na nemačkom jeziku, a razmotreni su i pojedini incidenti, posebno nakon uvođenja šestojanuarske diktature, kada se insistira na radu na jačanju integralnog jugoslovenstva na kulturnom, prosvetnom i političkom polju.

Analize i zaključci doneti su na osnovu arhivskih istraživanja, ali i posmatranja i tretiranja međuratne štampe kao vrednog svedočanstva ondašnjih prilika i razmišljanja „prosečnog” novinara i urednika.

Ključne reči: *Nemci, Kulturbund, obrazovanje, manjine, kultura, prosveta, štampa* Uvod

Uvod

Jedna od najčuvenijih nemačkih organizacija po kojoj su predstavnici tog naroda i nakon rata bili poznati bio je Kulturbund, za koji većina laika i slabo informisanih građana smatra da je predstavljao pronacističku i ekstremno nacionalističku organizaciju od samog osnivanja. Te pretpostavke imaju utemeljenja u mitu o folksdojčerima koji je nastao neposredno nakon Drugog svetskog rata, kada je mržnja prema svim Nemcima, zbog užasnih zločina koje je počinio Hitlerov režim, kulminirala. Kulturbund je predstavljan kao ekspozitura nacističke partije, gotovo od osnivanja pa do samog rata kada su, navodno, svi Nemci odano prišli Hitleru (mada je veliki broj pripadnika tog naroda pod utiskom munjevitih Hitlerovih pobeda na Zapadu i Istoku i zahvaljujući propagandi, zaista prišao nacističkim vojnim formacijama, ustanovama i organizacijama). Od dolaska Hitlera na vlast, u januaru 1933. godine, sve do 1939. u redovima Kulturbunda vođena je žestoka borba, pre svega za vlast i uticaj između starih težnji i tendencija i novih, nacifikovanih, većinom mlađih članova te organizacije. Iz navedenih razloga veoma je važno posmatrati i analizirati problem nastanka i razvoja Kulturbunda do 1933. godine, pri čemu treba posebnu pažnju posvetiti

* Van. prof. dr Vladimir Barović, barovic@neobee.net

izbegavanju stereotipa, neutemeljenih pretpostavki i ostalih elemenata kojima je obilovala nekadašnja historiografija, a posebno publicistika. Treba naglasiti da je nemački živalj tradicionalno bio lojalistički nastrojen prema Habzburškoj dinastiji i da je veliki broj Nemaca smatrao Austrougarsku svojom domovinom, što se videlo i u urednom ispunjavanju vojne obaveze u vreme Prvog svetskog rata. Pored starijih istoričara, koji su te probleme posmatrali jednostrano, navedeno pitanje istraživali su na objektivniji način istoričari koji su predstavnici mlađe generacije (npr. Janjetović 2005).

Osnivanje Kulturbunda

Nemci su neposredno nakon „Svetskog rata” bili organizovani u švapsko-nemačke klubove čiji su se članovi obično okupljali u kafanama i gostionama, što je predstavljalo preteču Kulturbunda. Članovi jednog od pomenutih klubova sastajali su se subotom u kafani „Zum Weissen Ochsen” u Novom Sadu i iz njegovog rada je proizišlo najveće izdavačko i štamparsko društvo u Vojvodini, tj. ondašnjoj Dunavskoj banovini. Predsednik Švapsko-nemačkog kluba u Novom Sadu Fridrih Hes predložio je, 29. maja 1919. godine, da se osnuje jedan list sa zadatkom da informiše nemačku nacionalnu manjinu, koja je polako počela da se budi iz političke i nacionalne letargije (Bešlin 2001: 22). Nemcima je bio neophodan jedan dnevnik i zbog privrednih i kulturnih potreba, a ne samo iz političkih razloga. Mesni nedeljnik na nemačkom „Deutsches Volksblatt fur Syrmien”, koji je izlazio u Rumi, prebačen je u Novi Sad, a da bi se ekonomski pomoglo njegovo redovno izlaženje osnovano je, 29. septembra 1919. godine, akcionarsko društvo „Druckerei und Verlagas aktiengesellschaft” (Štamparsko i izdavačko akcionarsko društvo). „Kao deoničarsko društvo, a pod nazivom 'Štamparsko i izdavačko d.d.' otvorena je štamparija, u čiji sastav je u početku ušao štamparski uređaj štamparsko-grafičke radnje 'Merkur', a uskoro su nabavljeni rotacija i drugi najmoderniji štamparski uređaji, tako da je to preduzeće znatno razgranalo svoj rad, štampajući dva nemačka manjinska dnevnika, po više nedeljnih i povremenih časopisa i razne druge edicije” (Militar 1940: 37). To društvo, poznato po skraćenici DVAG, postaće po mišljenju B. Bešlina osnova informativne moći Kulturbunda i imaće svojevrstan monopol na medijskom polju vojvođanskih Nemaca, jer će od oktobra 1919. godine početi sa izdavanjem „Deutsches Volksblatta”. Taj list predstavlja najdugovečniji i najuticajniji nemački list u Vojvodini koji je izlazio sve vreme između dva rata, a po svojim uređivačkim i medijskim dometima svakako zaslužuje najznačajnije mesto u nemačkoj štampi na ovim prostorima.

U organizacije koje su nastale pre osnivanja Kulturbunda, a služile su samoorganizovanju Nemaca u kulturno-ekonomske svrhe spada i društvo pod nazivom „Deutscher Wirtschafts-und Kulturverin” (Nemačko privredno-kulturno društvo), koje je pokrenula velikoškolska omladina 1919. godine u Velikom Bečkereku, današnjem Zrenjaninu. Organizacijske pripreme za formiranje Kulturbunda bile su privedene kraju do sredine 1920. godine, a pošto je politička klima u novoj državi Nemcima išla naruku, već 17. maja 1920. godine odobrena su pravila za rad „Švapsko-nemačkog kulturnog saveza” (Kulturbunda). Osnivačka skupština „Schwabisch-Deutscher Kulturbunda” održana je u Novom Sadu 20. juna 1920. godine, a sama pravila organizacije preuzeta su od srpske kulturne organizacije „Prosvjeta”, koja je za vreme austrougarske vladavine delovala u Bosni i Hercegovini (Biber 1966: 32-33). Na osnivačkoj skupštini za prvog predsednika izabran je novosadski trgovac Jozef Men-

rat (Menrath), a za generalnog sekretara dr Georg Grasl (Grasll). Pred 2000 delegata izneto je i geslo pod kojim će organizacija delovati: „Volkstreue und Staatstreue” – „Vernost narodu – vernost državi”. Iz samog gesla vidi se da su Kulturbund i njegovo rukovodstvo izražavali maksimalnu lojalnost i odanost novoj državi, jer još sveže rane od „Svetskog rata” i ne baš velike simpatije srpskog kolonizovanog i dobrovoljačkog stanovništva prema Nemcima nisu dozvoljavali neki veći samostalan politički angažman nove organizacije.

Interesantno je da nisu svi srpski mediji sa nesimpatijama gledali na Kulturbund, a dobar primer za to je pisanje „Pančevca”, lista vojvođanskih demokrata (okupljenih oko Dušana Dude Boškovića), koji je pozdravio osnivanje Kulturbunda, a podržao je i njegove ciljeve (Pančevac 25. januar 1920, članak „Osnivanje Kulturbunda”). I radikalski list „Bačvanin”, koji je izlazio u Subotici, isticao je da sugrađani Nemci i Mađari ne treba da napuštaju zemlju i uveravao da će im biti stvoreni uslovi za nacionalni, prosvetni i ekonomski razvoj (Bačvanin 6. januar 1922, članak „Iz mog dnevnika” autora dr Joce Manojlovića).

Najvažniji zadaci na kojima je radila nova nemačka manjinska organizacija bili su: širenje literature, umetničkih radova, muzike i filma, razvoj i stvaranje knjižara, prosvetnih ustanova i drugih kulturnih institucija, a najvažnija stavka za koju se po osnivanju zalagao Kulturbund bila je izrada školskog programa za nemačku manjinu u Jugoslaviji. „Kulturbund je osnovan u Novom Sadu odmah posle našeg narodnog oslobođenja i ujedinjenja sa zadatkom da organizuje i koordinuje kulturni rad i život Nemaca u Jugoslaviji. To je trebalo da bude nemačka matica oko koje bi se skupljali svi Nemci intelektualci iz naše zemlje, da bi poradili sa što više uspeha na kulturnom polju za svoj pretežno zemljoradnički narod, koji se posle našeg ujedinjenja našao u potpuno novoj situaciji” (Dan, 28. novembar 1935, članak „Kulturbund”). U radu osnivačke skupštine učestvovali su predstavnici Nemaca iz svih jugoslovenskih pokrajina u kojima oni žive, a predstavnik slovenačkih Nemaca advokat dr Ernst Mravlag (Mrawlag) iz Maribora poručio je u svom govoru da svi Nemci od Dunava do Karavanki moraju zajedno nastupati (Plautz 1940: 26).

Bitno je istaći da je Kulturbund bio formiran kao nepolitička organizacija koja je, pored pomenutih čisto kulturno-prosvetnih delatnosti, imala i socijalno-privredne zadatke, koji su ipak bili u drugom planu (Plautz 1940: 32). Nemci su i mnogo godina nakon osnivanja Kulturbunda isticali da se ta organizacija nije bavila politikom: „U kulturnom pogledu našim radom ne želimo preći postojeće granice koje su Kulturbundu odobrene, jer je poznato i to da pravila Kulturbunda strogo zabranjuju vođenje svake političke akcije” (Dan, 28. maj 1935). Državne vlasti su oštrim merama zabranjivanja i ukidanja pojedinih mesnih organizacija jasno stavljale do znanja da neće tolerisati političko delovanje članova Kulturbunda, koji za tu delatnost nije bio registrovan, tako da je ta državna akcija bila prema zakonskim merama ispravna. Organizacija Kulturbunda počinje veoma brzo da se širi, pre svega na teritoriji današnje AP Vojvodine, a prva lokalna organizacija u Bačkoj osnovana je u Parabuću u julu 1920. godine.

Razvoj Kulturbunda

Godinu dana posle osnivanja Kulturbunda održana je i Prva generalna skupština, na kojoj su sumirani rezultati, pa je sekretar Grasl saopštio da je već formirano 99 lokalnih organizacija. Na toj skupštini, održanoj od 5. do 6. juna 1921. godine u Karlsdorfu (Banatski Karlovac), moglo se čuti i to da je u razne organizacije Kulturbunda već učlanjeno oko 30.000

osoba, što je bio dobar radni rezultat za godinu dana funkcionisanja. U animiranju Nemaca da se priključe Kulturbundu veliku ulogu imali su i nemački mediji, pa je „Deutsches Volksblatt” pozivao Nemce da budu pripremljeni na žrtve i da prevaziđu versku netrpeljivost između katolika i protestanata radi postizanja nacionalnog jedinstva (Biber 1966: 33).

Od osnivanja do aprila 1924. godine nastale su 123 lokalne grupe Kulturbunda, a od tog broja čak 109 lokalnih organizacija formirano je u Banatu i Bačkoj, 13 u Sremu i jedna u Sloveniji. Ako razmotrimo razvoj infrastrukture Kulturbunda u periodu koji posmatramo, onda su rad i nastajanje pojedinih mesnih grupa u sledećem brojnom odnosu: 1921. godine osnovano je 97 grupa, 1922. godine 108 lokalnih grupa, 1923. godine 111, 1924. godine 128, 1927 – 29 grupa, 1928 – 51 grupa, 1929 – 64, 1931 – 13 i 1932. godine – 82 grupe (Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. nov. 1933 bis 31. Okt. 1934).

Kao što se može primetiti, postoje velike oscilacije uslovljene raznim društveno-političkim promenama i zabranama koje su stupale na snagu nakon osnivanja Kulturbunda. Nemci su, kao što smo konstatovali, u Kulturbundu zvanično proklamovali da se neće baviti politikom, a upravo su nemački mediji uticali na buđenje političke svesti nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Još od početka 1921. godine već pomenuti list „Deutsche Volksblatt” u svojim člancima (npr. od 29. januara,) izražavao je želju i navodio potrebu da se osnuje jedna nemačka stranka u Kraljevini. Tako je na inicijativu viđenijih Nemaca i u saradnji s medijima, 17. decembra 1922. godine u Hacfeldu (Žombolju), koji je tada bio u jugoslovenskoj državi, osnovana „Nemačka partija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca” („Partei der Deutschen des Konigreiches der Serben, Kroaten und Slowenen”). Žombolj je izabran za osnivačku skupštinu verovatno zato da bi se izbegli mogući međunacionalni incidenti, koji su bili mogući u uzavreloj političkoj atmosferi. Na skupu je učestvovalo nekoliko stotina poverenika iz čitave zemlje, a novoosnovana partija je baštinila političku tradiciju na temeljima „Ungarlandisch-Deutsche Volkspartei” (osnovana 1906, ali sa slabim uspehom u biračkom telu). Za prvog predsednika nove stranke izabran je prvi čovek već pomenute stare nemačke partije dr Ludvig Kremling iz Bele Crkve, što je na neki način bio simbolički čin nastavka borbe za nemačka nacionalna prava i u novoj državi. U partijskom programu traženo je priznavanje prava Nemcima da se organizuju kao jedinstvena narodna zajednica koja će negovati sopstvenu kulturu i jezik, zahtevano je pravo na osnivanje škola svih nivoa na nemačkom jeziku, obraćanje organima vlasti na nemačkom, sprovođenje agrarne reforme na osnovu socijalnih, a ne nacionalnih kriterijuma. Nemačka partija je u svoj program unela, kako bi danas rekli, neka osnovna manjinska prava kao što su: zadržavanje nemačkih imena naseljenih mesta, ulica i raznih privrednih preduzeća, pravo na slobodnu upotrebu maternjeg jezika u matičnim društvima, udruženjima, klubovima i institucijama kulture (Plautz 1940: 32).

Postoje mišljenja da je bilo pokušaja da se osnuje i posebna vojvođanska stranka u kojoj bi bili organizovani Nemci, ali, navodno, to nije uspelo zbog promadžarske usmerenosti većine uticajnog katoličkog klera (Biber 1966: 318). Potpredsednici novoosnovane stranke bili su dr Stefan Kraft i dr Hans Mozer, a partija je prvi put nastupila na parlamentarnim izborima 28. marta 1923. godine i dobila je 43.415 glasova, odnosno 8 poslaničkih mandata (Biber 1966: 36). U Bačkoj je osvojeno pet mandata, u Banatu dva i u Sloveniji jedan. Stranka se odmah priključila vladinom bloku, a osnovan je i poslanički nemački klub na čijem je čelu bio Stefan Kraft (dugogodišnji narodni poslanik od te godine sve do 1938). Najviši stranački organ, koji nije bio isto što i poslanički klub, bio je „Landes-Vertrauensmannerversammlung”, odnosno skupština državnih zastupnika.

Političko delovanje

Do Šestojanuarske diktature Nemačka partija je još dva puta učestvovala na izborima: 8. februara 1925. godine dobila je 45.172 glasa i 5 mandata, što je, iako veći broj glasača u odnosu na 1923. godinu, ipak manji broj poslaničkih mesta zbog izbornog zakona. Na izborima od 11. septembra 1927. godine stranka beleži dalji porast broja glasača koji joj poklanjaju poverenje, ali dobija samo jedan mandat više, tako da do zavođenja Šestojanuarske diktature Nemci imaju samo 6 poslanika u najvišem narodnom predstavništvu. Ako se posmatra vojvođanski prostor može se zaključiti da je na izborima 1923. godine na tom području stranka nemačke manjine dobila 33.424 glasa, odnosno 16,6% ukupnog broja glasova, na izborima 1925. godine za Nemačku partiju je glasalo 34.793 građanina (ili 14,1% izašlih), a 1927. godine u Vojvodini se za Nemačku partiju izjasnilo 36.228 građana (ili 14,4% upisanih u birački spisak) (Biber 1966: 35). Treba naglasiti da je određen broj Nemaca bio u glasačkom korpusu drugih stranaka, a jedan broj je bio politički aktivan u redovima Radićeve stranke, jer neki su bili i kandidati na poslaničkoj listi Hrvatske republikanske seljačke stranke. Na izborima 1923. godine sve poslanike Nemce u Skupštini Kraljevine činili su vojvođanski pripadnici tog naroda, a samo je Franc Šauer, inače urednik „Cillier Zeitunga”, bio predstavnik Nemaca iz Slovenije.

Nemačka partija se brzo razočarala u odanost režimu, jer je veliki broj nemačkih seljaka bio izrazito nezadovoljan posledicama agrarne reforme koja im je oduzimala zemlju, a oni su bili ubeđeni da je njena suština zasnovana na nacionalnom, a ne socijalnom principu. Kikindske demokrate okupljene oko lista „Srpski glas” reagovala su na nepravedne elemente agrarne reforme i isticala da ne mogu dati istu količinu zemlje nacionalnim manjinama kao i Srbima, ali su predlagale da se posebno Nemci kolonizuju u druge krajeve, jer su bili „dobri učitelji u ekonomiji našem svetu”, piše prvo pero „Srpskog glasa” Milutin Jakšić. Isti urednik daje i karakterološku sliku zasnovanu na stereotipu vojvođanskih Nemaca, ocenjujući ih na sledeći način: „Nemci su kao gospodari zločesti, a kad nemaju vlast u rukama, mirni su građani” (Srpski glas, 7. februar 1920).

Nemački poslanici pokušali su na razne načine da poboljšaju položaj svoje nacionalne zajednice, a jedan od zahteva bio je i da se u Vojvodini organizuju samoupravne nemačke opštine sa opštinskim komesarima. Isticali su i to da državni službenici nisu odgovarali na pritužbe i pismene dostave nemačkih stanovnika (Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1923/24, I, 466, 891-8). Bilo je i incidenata, a svakako je jedan od najvećih bio u vreme predizborne kampanje, kada su marta 1925. godine pripadnici Srpske nacionalne omladine (SRNAO) u Sivcu napali Krafta i Grasla (Gligorijević 1964: 27). Da bi pokazali svoje veliko nezadovoljstvo zbog situacije u zemlji i odnosa prema njihovoj zajednici, predstavnici nemačkog poslaničkog kluba nisu glasali za godišnji budžet koji je predložila vlada, što je bio vid otpora postojećem stanju (Stenografske beleške 1923/4, II, 293-5, 359-62).

Kulturbund i obrazovanje

Treba naglasiti da se Kulturbund mnogo angažovao i na polju obrazovanja, pa je 15. maja 1929. godine odobreno osnivanje Nemačke školske zadužbine (Deutsche Schulstiftung), koja je imala zadatak da prikuplja sredstva za rad nemačke učiteljske škole koja bi postala rasadnik kadrova za nastavu na maternjem jeziku. Nemački mediji aktivno su

učestvovali u agitaciji za materijalnu potporu obrazovanju na nemačkom, pa je „Deutsche Volksblatt“ 24. maja 1931. godine pozivao čitaoce da daju dobrovoljne priloge (Mimić 1974: 34). Ubrzo su nabavljena sredstva od kojih je 29. juna 1931. godine osnovana Školska zadužbina, u čije najviše telo, tzv. Kuratorijum, ulaze: Stefan Kraft (predsednik Zaduzbine), Georg Grasl (prvi urednik „Deutsches Volksblatta“) i Johan Keks.

Nemačka učiteljska škola počela je sa radom u Bečkereku (Zrenjaninu) 20. avgusta 1931. godine, a zatim je 1933. prebačena u Novi Vrbas, gde radi sve do sloma Kraljevine Jugoslavije (Schwabischer Volkserzieher, 1/1938, „Etwas uber die private deutsche Lehrerbildungsanstalt in Novi Vrbas“). O radu nemačke gimnazije pisali su i mediji na jeziku većinskog naroda, ali uz ogorčenje zbog navodnih brojnih pogodnosti koje su nemački učitelji imali u odnosu na one drugih nacionalnosti: „Mnogo nerešenih pitanja i otvorenih problema stoji pred našim učiteljstvom. A vojvođanski učitelji imaju pored njih još i svoje specijalne brige koje im dolaze iz Privatne nemačke učiteljske škole u Novom Vrbasu. Privatna nemačka učiteljska škola u Novom Vrbasu, osnovana je, tiho i skoro nezapaženo, pre četiri godine, zauzimanjem svemoćnog g. Dr. Krafta. A pre godinu dana iz ove škole, koja je potpuno izjednačena sa državnim učiteljskim školama izašla je i prva generacija svršenih učitelja. Ostavljajući na stranu činjenicu da se same ustanove privatnih škola protiv postojećim zakonskim školskim propisima – jer su škole po svima samo javne – mi konstatujemo da naši Nemci nisu imali ni u Austriji svoju nemačku učiteljsku školu. Pa i pored toga osnovne škole bile su uvek na visini, kao što je uostalom, slučaj i danas... Kada su pre godinu dana iz Privatne učiteljske škole izašli prvi svršeni maturanti u skoro rekordnom vremenu, oni su bili, zahvaljujući odličnim vezama g. dr. Krafta, ponameštani u većim vojvođanskim mestima, i to u prvom redu u Kuli i Rumi. Dok ostali naši učitelji, jugoslovenske narodnosti, moraju da čekaju i po deset pa i dvadeset godina u malim selima da bi bili premešteni u mesta ranga Kule i Rume, mladi nemački učitelji postavljeni su u ta mesta u prvoj godini svoga službovanja.” (Dan, 14.11.1935, Članak „Privatna učiteljska škola u Novom Vrbasu“).

List dodaje da su neki učitelji koji su se zamerili „svemoćnom“ Kraftu bili prebačeni na druga mesta da bi se u atraktivne gradske škole zaposlili golobradi nemački učitelji. Novinar novosadskog dnevnog lista na srpskom jeziku „Dan“ ogorčeno dodaje da je nemački „Dojches Volksblat“ javio da će u školu biti primljeno 50 učenika, a ako se ne javi dovoljan broj odličnih, primaće vrlo dobre ili čak i dobre učenike, dok se u srpskim školama primaju isključivo odlikaši. „Dan“ zabrinuto zaključuje: „Zbog toga su neke učiteljske škole (srpske – prim. V. B.) i zatvorene, pošto se nije javio dovoljan broj odličnih učenika ... I to se zove ravnopravnost. Da li sve ovo znaju oni, koji su po svojoj dužnosti pozvani da vode brigu o ovakvim i sličnim pitanjima?“ (isto).

Prema zvaničnim podacima prva generacija nemačkih učitelja izašla je iz školskih klupa 1934. godine i do 1940. bilo je 165 diplomiranih nastavnika. Godišnja školarina iznosila je 1.000 dinara po polazniku, a jugoslovenska vlada je pomagala školu sa pola miliona dinara godišnje. Obrazovanje na maternjem jeziku za nemačku manjinu bilo je veoma bitno, a o školovanju u Kraljevini SHS imamo i svedočanstva nemačkih đaka: „Vrbaška gimnazija je u istorijatu podunavskih Nemaca imala značajno mesto. Osnovana je 1809, 25 godina po doseljavanju evangeličkih Nemaca u Novi Vrbas pod Josifom Drugim, kao latinska škola a od 1909. vođena je nastava pune osmogodišnje gimnazije. Za vreme mađarizacije je potpuno izgubila obeležje nemačke gimnazije. Odmah po osnivanju Kraljevine SHS nova država je, pre zaključivanja Trianonskog mira, bila spremna da u težnji za pridobijanje nemačkog sta-

novništva kao protivteži mađarskih iredentističkih nastojanja u oblasti školstva izađe u susret zahtevima Nemaca. Rezultat ovih interesa je bilo uvođenje nemačkog jezika u Vrbašku gimnaziju 1920. godine. Prvobitna predusretljivost je nažalost brzo popustila kad se spoljnopolitički položaj jugoslovenske kraljevine učvrstio, pa je već u školskoj 1926. u višim razredima obustavljena nastava na nemačkom jeziku. Samo u nižim razredima, bilo je dozvoljeno da se nastava u paralelnim razredima vodi na nemačkom. U tu gimnaziju dolazili su učenici iz cele Vojvodine". (Stefanović 2003: 56).

Nemačka učiteljska škola postala je od dolaska nacista na vlast u Nemačkoj pravi rasadnik nacionalsocijalističkih agitatora, a upravo su mladi učitelji, kao predstavnici inteligencije koja obrazuje nove naraštaje, bili pogodni za propagandu. Jugoslovenski policijski organi registrovali su aktivnosti nemačkih učitelja, pa je često vršen strog nadzor nad pojedinim učiteljima koji su registrovani kao politički nepodobni. Ipak, pojedini su učitelji veliki broj nemačke dece indoktrinirali nacionalsocijalističkom ideologijom, što je u nacističkim krugovima tretirano kao njihova „velika zasluga". U prilog toj tvrdnji govori i dopis sreskog načelnika Titela sreskom načelstvu novosadskom, u kojem se kaže: „Čast mi je izvestiti da ovo Načelstvo ima sigurne podatke o tome, da je Švind Jakob, učitelj u Kaću, pristalica Hitlerizma (veliko H u dokumentu – prim. V. B.) i da je nedavno direktno iz Nemačke tražio materijal za nacionalsocijalističku propagandu kod nas. Molim, da se nad njim vodi strogi nadzor." (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad (1924–1941) f 174, pov. 1236/937, pov. br. 1195/37).

Zabrane Kulturbunda

Organizacija Kulturbunda je prvi put zabranjena na intervenciju ministra prosvete Svetozara Pribičevića, pa je 11. novembra 1924. godine zaplenjena njena imovina sa obrazloženjem da je prekoračeno ovlašćenje organizacije i da se ona počela baviti političkim pitanjima za šta nije bila registrovana kod vlasti. Stvarni razlog bio je što je Nemačka partija prešla u opoziciju i što su proganjani koruški Slovenci (od strane Austrije), pa je to bila protivmera jugoslovenskih vlasti (Grafenauer 1945: 41-42). Nemci su pokušali da intervenišu u svoju korist i poslali su delegaciju Kulturbunda na razgovore kod ministra Pribičevića, ali im on navodno nije bliže pojasnio zašto je Kulturbund zabranjen.

Nemci su tradicionalno zazirali od prokazanih i od države zabranjivanih organizacija, te je ta mera deprimirajuće delovala na organizaciju Kulturbunda. (Ammende 1931: 349). Ministar unutrašnjih dela Nastas Petrović naložio je 25. oktobra 1924. godine nižim organima da zabranu odlože, a konačno je skinuta tek 12. januara 1927. godine, kada je ministar unutrašnjih poslova Boža Maksimović izdao naredbu da je odobrena delatnost i rad Kulturbunda (Plautz 1940: 37). Pri tom treba naglasiti da su predstavnici jugoslovenskih Nemaca posredovali kod austrijskih vlasti da se koruškim Slovencima dodeli kulturna autonomija, te se mera ukidanja zabrane rada Kulturbunda može tumačiti kao izraz dobre volje jugoslovenske vlade (Grafenauer 1945: 42). Nakon obnove Kulturbunda na samom početku 1927. godine na njegovo čelo dolazi Johan Keks, a 6. juna te godine u Indiji je održana svečana skupština obnovljene organizacije na kojoj je obeležena i stogodišnjica postojanja nemačke opštine u tom gradu. Rad Kulturbunda bio je u zastoju, pa su do Šestojanuarske diktature, kada je ponovo obustavljen, osnovane svega 64 mesne grupe. U tom periodu došlo je do lagane stagnacije interesovanja nemačkih građana

za delovanje i rad Kulturbunda, a matična država, pritisnuta unutrašnjim problemima i ekonomskom nesigurnošću, nije mogla pomoći jugoslovenskim folksdobjerima. Domaći Nemci osećali su da im je položaj nestabilan, a većinski narod u velikom broju slučajeva nije sa simpatijama gledao na aktivnosti Kulturbunda i njegovih mesnih organizacija.

Uvođenje diktature kralja Aleksandra, 6. januara 1929. godine, obeležilo je obustavljanje rada svih političkih i nacionalno obojenih organizacija (osim onih koje su propagirale jugoslovenstvo), te je nakratko zamrla i delatnost nemačkog Kulturbunda, kao i Nemačke partije, čiji se rad posle te zabrane nije ni obnavljao, jer su sve političke potrebe docnije realizovane preko Kulturbunda. Režim je tražio bezuslovnu poslušnost, a u svakoj manifestaciji je video potencijalnu opasnost, pa su čak i diletantske predstave smatrane mogućom antidržavnom delatnošću. Županijska uprava u Somboru izveštavala je više instance, marta 1929. godine, da se u Vojvodini oseća organizovana i sistematizovana nacionalna propaganda koja se ogleda u održavanju pozorišnih diletantskih predstava na mađarskom i nemačkom jeziku. U jednoj od naredbi upravnih organa o tom pitanju doslovno se kaže: „Obratiti pažnju da proveru da li i društva, koja imaju čisto verski karakter, a imaju na novo odobrena pravila, daju ovakve diletantske predstave i kakve sadržine. Zatražiti i proveru zašto se upotrebljuje novac (čist prihod) od ovih predstava.” (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad (1924-1941) f 174, pov. 119/929; pov. broj 385/1929).

Somborska županija zatražila je mišljenje sreskih organa (kapetanija) o održavanju tih predstava, jer ta aktivnost, po mišljenju županije, prevazilazi prava manjina i takve manifestacije, po mišljenju nadležnih, treba zabraniti. Pod utiskom skorog zavođenja Šestojanuarske diktature sreske vlasti su brzo izvršavale sve poslove, posebno one koji se tiču nacionalne bezbednosti, te su tako revnosno izveštavale o diletantskim predstavama na nemačkom jeziku koje se izvode u Bačkom Jarku, Kaču, Futogu i Novim Šovama. Sreske vlasti Novog Sada preporučile su da se nemačkim društvima zabrani davanje diletantskih predstava ili makar da se zabrane pozorišni komadi, kao primer zloupotrebe pozorišta u propagandne svrhe. „Mišljenja sam, da bi mađarskim i nemačkim društvima trebalo zabraniti diletantske predstave, ili barem predstave takvih komada, koji vređaju narod Srba, Hrvata i Slovenaca ili druge slovenske narode, kao što je na primer komad „Drotoštot”, ili pak da se diletantske predstave dozvole tako da i u programu bude koja tačka na srpskom jeziku, kako bi se državni jezik naučio u što skorijem vremenu”. Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo – Novi Sad, f. 174, pov. 119/929 Sresko načelstvo Novi Sad – Velikom županu bačke oblasti. (O predstavama na nemačkom jeziku videti: f. 174, pov. 119/929, pov. 102/929 beležnik opštine Novi Futog sreskom načelniku Novi Sad (7.03.1929); f. 174, pov. 119/929, broj 96, beležnik iz Novih Šova sreskom načelniku Novi Sad (6.03.1929)).

Uvođenje Šestojanuarske diktature manifestovalo se i u pojačanoj aktivnosti državnih službenika koji su pooštrili nadzor nad delatnošću manjinskih naroda, pa je tako beležnik iz Novih Šova, januara 1929. godine, višim organima dostavio informaciju da se u reformatorskoj crkvi u tom mestu iznad unutrašnjih staklenih ulaznih vrata nalazi mađarska zastava, a kako lokalno stanovništvo čine isključivo Nemci, beležnik je tražio direktivu o postupanju. „Kako ovdašnje građanstvo sačinjava anacionalan elemenat tj. isključivo Nemci, to u interesu dalje istrage nisam protiv prednjega ništa preduzimao nego podnosim izveštaj Naslovu radi daljeg postupka. Primećujem, da se na parohskom mestu pomenute crkve sada nalazi Kornel Vajman, koji je poznat kao aktivan član bivše nemačke stranke i Kulturbunda”. (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo – Novi Sad f 174, pov. 129/929. pov. Broj 39).

Krajem marta 1929. godine veliki župan Bačke oblasti poslao je naređenje svim sreskim načelnicima da obrate pažnju na prikazivanje nemačkih i mađarskih filmova koji mogu izazvati negativne aluzije, kako zbog sadržaja, tako i zbog uniformi bivše austrougarske vojske i drugih politički nepovoljnih elemenata. Sreskim načelstvima se naređuje da obavezno pregledaju filmove i, ako primete nepoželjan sadržaj, mogu zabraniti prikazivanje bez obzira na to što je neki film odobrila komisija za cenzurisanje. „Ovako imate postupiti naročito radi toga da se prikazivanje takvih filmova izaziva opravdan revolt i negodovanje kod naših ispravnih i svesnih građana i raspaljuje strast, pa bi moglo doći do neželjenih incidenata i sukoba”. (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad 167/929, f. 174, pov. 167/929, pov. broj 685/929). Iako je naređenje bilo nedvosmisleno, pojedine žandarmerijske stanice u Bačkoj nisu ga najbolje rastumačile, pa je sresko poglavarstvo moralo da šalje nove raspise sa dodatnim objašnjenjem elemenata na koje treba obratiti pažnju.

Obnavljanje rada

Uvođenje diktature donelo je nov režim koji je apelovao na podizanje jugoslovenske nacionalne svesti, što je automatski dovelo do rasta podozrenja prema nemačkoj nacionalnoj manjini, te su tako i banalne stvari često uzimane kao ozbiljne provokacije usmerene protiv državnog naroda. Ponovni nastavak delovanja Kulturbundu je odobren 20. avgusta 1930. godine, a novi statut nadležni su verifikovali 14. aprila naredne godine (Plautz 1940: 39). Tada su usvojena i pravila o radu Kulturbunda koja su važila sve do okupacije Kraljevine Jugoslavije. U statutu je predviđeno da se mesna grupa može formirati ako ima najmanje 20 članova, a na glavnoj skupštini pravo glasa imaju samo lica sa navršenom 21 godinom života, dok je po 4. članu Statuta ponovljena stara teza da se Kulturbund neće baviti politikom. Predsednik je i dalje bio Johan Keks, a sekretar Maks Giljum. Otpočela je akcija čiji je cilj bio vrbovanje novih članova i širenje organizacije na svim poljima rada. U toku 1931. godine obnovljen je rad 15 lokalnih grupa Kulturbunda (od toga 9 u Bačkoj), a zanimljiv je podatak da mesne grupe u Vršcu, Beloj Crkvi, Apatinu, Inđiji, Nemačkoj Crnji, Kucuri, Bačkom Dobrom Polju, Torži, Novom Sadu, Velikom Bečkereku i Bečkereku uopšte nisu prestajale sa radom uprkos naredbama vlasti po uspostavljanju Šestojanuarske diktature da to moraju učiniti (Mirnić 1974: 33).

I pored svih problema Kulturbund je nastavio uspešno da radi i na IX godišnjoj skupštini, održanoj 19. novembra 1933. godine u Novom Sadu, konstatovano je osnivanje 95 novih lokalnih grupa sa 12.000 pripadnika, a već naredne godine broj mesnih grupa dostiže 129 (Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. Mai 1932 bis 31. Oktober 1933). Treba naglasiti da je i u Kraljevini Jugoslaviji bilo asimilacije od strane većinskih naroda prema nemačkoj nacionalnoj zajednici, o čemu govori i svedočanstvo Branimira Altgajera (Altgayer), docnijeg folksgrupenfirera u nacističkoj tvorevini tzv. NDH: „Bilo je interesantno, da su prilikom popisa stanovništva 1931. godine popisivači Hrvati kod mnogih Njemaca, koji se tome iz indiferentnosti nisu opirali uveli kao narodnost hrvatsku, a kako materinski jezik srpskohrvatski, dok su naprotiv Srbi kao popisivači i onakvim osobama sa njemačkim porodičnim imenima koji se više nisu osjećali Njemcima a i slabo vladali njemačkim jezikom, unijeli u upisne arke njemačku narodnost i njemački materinski jezik. Kod ovakvog postupka statistika pokazala je u Dalju za oko 100 Njemaca više, nego što je stvar-

no bilo, a isključivo njemačko protestantsko selo Darkovac (općine Bektež, kotar Sl. Požege) imalo je svega 10 njemačkih stanovnika. I dalje, na upitnim arcima iz kotara Donji Miholjac su olovkom ispravljena prvobitno tintom unešene oznake njemačke narodnosti i njemačkog materinskog jezika u hrvatski. To je bio slučaj na upitnim arcima iz Golinaca, Rakitovice ili Radikovaca ili Šljivošćevaca. Ovo se moglo ustanoviti u statističkom uredu u Zagrebu" (Biber 1966: 306).

Pod okriljem Kulturbunda delovala su i različita udruženja, kao što su Savez nemačkih biblioteka, Nemačka školska zadužbina, Centralna poljoprivredna zadruga „Agrarija“, Centralna zadruga za socijalno staranje, Nemački akademski savez, a postojala su i sportska i pevačka društva koja su delovala u okvirima opšte organizacije nemačke manjine u Jugoslaviji. Ako analiziramo mesnu grupu u Pašićevu, možemo konstatovati da je radila seljačka čitaonica (predsednik Jakob Ler, ratar), čitaonica (predsednik Simon Fridrih, sodar), kao i muški pevački hor (predsednik Petar Triumpf, ratar), a svi članovi navedenih institucija bili su srednjeg ili slabog imovnog stanja, dok nijedan nije bio označen kao bogat (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad, f. 174, pov. 1204/938, pov. II/2, broj 6942).

Zaključak

Problem nastanka i razvoja Kulturbunda i drugih nemačkih organizacija koje su delovale u Kraljevini Jugoslaviji potrebno je sagledati i analizirati iz jednog sasvim novog ugla, po sistemu posmatranja činjenica i podataka. Iz navedenih razloga u ovom radu pristupljeno je metodološkom sistemu koji podrazumeva strogo korišćenje izvora prvog reda, odnosno arhivskih materijala, štampe i kompetentne literature.

U radu su izneti pojedini aspekti iz života i rada Kulturbunda, zatim je analizirana nemačka učiteljska škola, a posebno su korišćeni arhivski materijali, odnosno izveštaji ondašnjih jugoslovenskih upravnih vlasti o delovanju i ponašanju predstavnika nemačke manjine. Sa druge strane, moguće je zaključiti da su nemačku manjinu u ondašnjoj Kraljevini SHS/Jugoslaviji sa podozrenjem posmatrali organi vlasti, posebno lokalna sreska nadležstva, koja su neretko naređivala policijsku prisilnu, pa su čak i diletantske predstave zabranjivane, a nemački filmovi smatrani potencijalno opasnim. Svi navedeni elementi nedvosmisleno sugerišu da je kulturni i prosvetni, pa time i manjinski položaj Nemaca u tom periodu bio relativno nepovoljan, jer su nakon viševekovne mađarizacije sa mukom morali da obnavljaju institucije nacionalne kulture.

Razgranata nemačka aktivnost na svim kulturnim poljima shvatana je u redovima većinskog naroda kao primer kako treba raditi, ali i kao signal da nemačka manjina navodno koordinirano sprovodi aktivnosti radi što boljeg političkog samoorganizovanja. Za razvoj nemačke narodne grupe u Vojvodini posebno je bila značajna informativna moć koju je Kulturbund ostvarivao preko Štamparskog i izdavačkog akcionarskog društva. I pored svih iskušenja i podozrivosti, Kulturbund je do 1933. godine ostao u većoj meri kulturni, a u manjoj politički zaštitnik prava nemačke nacionalne manjine. Tu organizaciju činili su ljudi koji su, uglavnom, bili odani novostvorenoj državi, i koji su bar u tom periodu bili daleko od svakog šovinizma i nacizma, koji je za njih još uvek bio strana ideologija. Situacija se donekle menja nakon 1933. godine, ali to je takođe potrebno sagledavati i ocenjivati u svetlu istorijskih izvora.

Izvori

- [1] Архив града Новог Сада, фонд средско начелство – Нови Сад.
- [2] Бачванин
- [3] Bericht der Bundesleitung die tatikeit des Kulturbundes 1939-1940.
- [4] Deutsches Volksblatt
- [5] Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. Mai 1932 bis 31. Oktober 1933.
- [6] Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. Nov. 1933 bis 31. Okt. 1934.
- [7] Kulturbund – Kalendar fur das Jahr 1922. des Schwabisch-deutschen Kulturbundes, zweiter Jahrgang. Verzeichnis uber die gegründeten Ostgruppen des Kulturbundes.
- [8] Schwabischer Volkserzieher, 1/1938, „Etwas uber die private deutsche Lehrerbildungsanstalt in Novi Vrbas“.
- [9] Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, 1925/26, III.
- [10] Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, 1923/24, I.

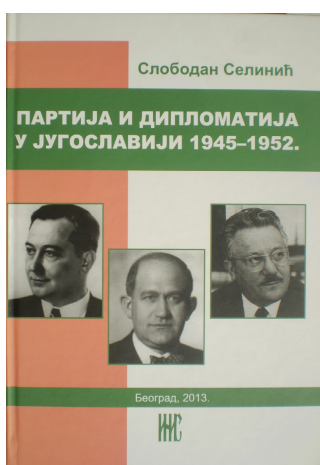
Literatura

- [1] Bešlin, Branko. 2001. *Vesnik tragedije – Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941*. Novi Sad: Platoneum.
- [2] Biber, Dušan. 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- [3] Ewald, Ammende. 1931. *Die Nationalitäten europas, Sammlung von Lageberichten*. Wien.
- [4] Grafenauer, Bogo. 1945. *Koroški Slovenci v zgodovini*. Ljubljana: Institut v novejš zgodovino.
- [5] Janjetović, Zoran. 2005. *Deca careva pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- [6] Militar, Triva. 1940. *Štamparstvo u Vojvodini, istoriografski pregled*. Novi Sad: Štamparija Dunavske banovine.
- [7] Plautz, Oskar. 1940. *Das Werden der detuschen Volksgemeinschaft in Sudslawien*. Novi Sad: DVAG.
- [8] Ulrich, von Hassel. 1939. *Personliche Erinnerungen an Konig Aleksander I von Jugoslawien*. Berlin: Berliner Monatshefte. 17.Jg.
- [9] Глигоријевић, Бранислав. 1964. Српска национална омладина (СРНАО). У: *Историјски гласник, Орган Друштва историчара Србије*, број 2-3/1964. (Београд).
- [10] Мирнић, Јосип. 1974. *Немци у Бачкој у Другом светском рату*. Нови Сад. Институт за изучавање историје Војводине.
- [11] Стефановић, Ненад. 2003. *Један свет на Дунаву*. Београд: Donauswabische Kulturstiftung.

PRIKAZ KNJIGE SLOBODANA SELINIĆA „PARTIJA I DIPLOMATIJA U JUGOSLAVIJI 1945–1952.”

Nikola Tošić Malešević*

Ministarstvo odbrane Republike Srbije,
Univerzitet odbrane u Beogradu, *Vojno delo*

Partija i diplomatija u Jugoslaviji 1945-1952,
Slobodan Selinić, Institut za noviju istoriju Srbije,
Beograd, 2013, 421 str.

Dr Slobodan Selinić, istoričar i naučni saradnik na Institutu za noviju istoriju Srbije, 2013. godine objavio je knjigu *Partija i diplomatija u Jugoslaviji 1945–1952*. U ovom radu dr Selinić opisuje nastanak i utemeljivanje diplomatije socijalističke Jugoslavije u burnim vremenima Drugog svetskog rata (1941–1945), učvršćivanje i stabilizovanje socijalističke vlasti u Jugoslaviji (1945–1948) i sukob sa SSSR-om i Informbiroom (1948–1952).

Za pisanje ovog dela, autor je koristio obimnu i raznovrsnu literaturu i istorijske izvore. Od literature korišćene su monografije, članci i enciklopedije, leksikoni i biografije. Od monografija i članaka pomenućemo: Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*; Milan Gulić, *Jugoslovenske diplomate i službenici na Dunavu u vrijeme sukoba Jugoslavije sa Informbiroom*, u zborniku radova *Jugoslovenska diplomatija 1945–1961* iz 2012. godine; Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti, III: Srbija u Jugoslaviji*; Bojan B. Dimitrijević, *JNA od Staljina do NATO pakta: armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije*; Milan Terzić, *Misija Vladimira Velebita u Londonu – leto 1944* u *Vojnoistorijski glasnik* br. 3 iz 1998. godine; Ranko Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991*; Aleksandar Životić, *Stanoje Simić. Prilog biografiji* u zborniku radova *Jugoslovenska diplomatija 1945–1961* iz 2012. godine i dr. Od enciklopedija, leksikona i biografija navodimo: *Vojna enciklopedija*, knjige 2,3,4,6,9 i 10; *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*; *Načelnici Vojnogeografskog instituta 1876–2001*; *Mala enciklopedija Prosveta*, knjiga 3; Milija Stanišić, *Kadrovi revolucije. Crnogorci na rukovodećim dužnostima u NOR-u naroda i narodnosti Jugoslavije (1941–1945)*; *Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolu-*

* Autor je spoljni saradnik *Vojnog dela* i samostalni istraživač – master istoričar.

cije u Jugoslaviji, 1941–1945, prva i druga knjiga; *Enciklopedija srpskog naroda* (glavni odgovorni urednik Radoš Ljušić); *Zbornik liječnika Hrvatske 1874–1974* i dr.

Navešćemo i neke od korišćenih istorijskih izvora, koji su podeljeni na memoare, sećanja i dnevnik, objavljene istorijske izvore, neobjavljene istorijske izvore i štampu. Od memoara, sećanja i dnevnika pomenućemo: Vladimir Velebit, *Sećanja*; Vlado Dapčević, *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*; Vladimir Dedijer, *Dnevnik*; Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*; Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*; Trajko Lipkovski, *Četiri tiranske godine*; Josip Smolaka, *Partizanski dnevnik* i sl. Korišćeni istorijski izvori su: *Dokumenta o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941-1945*, I, II (glavni i odgovorni urednik Mihailo Stevović); *Zapisnici sa sednica Politbira Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)* (priredio Branko Petranović); *Jugoslavija 1918–1988, statistički godišnjak*; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956, zbornik dokumenata* (priredili Ljubodrag Dimić, Miladin Milošević i Đorđe Borozan); Marko Ristić, *Diplomatski spisi* (priredio Miladin Milošević); *Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1934. godinu*, knjiga V (priredili Nada Petrović i Jelena Đurišić); *Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1935. godinu*, knjiga VI (priredila Nada Petrović) i sl. Od neobjavljenih istorijskih izvora korišćeni su dokumenti iz fondova Arhiva Jugoslavije i to: fond Saveza komunista Jugoslavije (Komisija za razvoj SKJ i kadrovsku politiku; Komisija za međunarodne odnose i veze; Izvršni komitet; Plenarne sednice CK KPJ; Depeše Centralnog komiteta KPJ-SKJ); fond Kancelarija maršala Jugoslavije; fond Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije; fond Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u SAD-u – Vašington; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Švedskoj – Stokholm; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj stolici u Vatikanu; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije, London; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Kujbiševu; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj; fond Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Carigradu; fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Kanadi – Otava i fond Sava Kosanović. Takođe, od neobjavljenih istorijskih izvora upotrebljeni su i dokumenti iz fondova Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije; fond Politička arhiva i fond Personalna dosijea. Od štampe su korišćeni članci iz dnevnih listova *Politika* i *Borba*.

Na samom početku ovog rada nalazi se sadržaj i spisak skraćenica. Zatim sledi autorov predgovor. Glavni tekst knjige podeljen je na deset poglavlja. Prvo poglavlje, koje nosi naziv *Počeci diplomatije socijalističke Jugoslavije*, pruža nam uvid u proces preuzimanja diplomatskog aparata Kraljevine Jugoslavije od strane partizanskog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije i nastanak diplomatskog aparata socijalističke Jugoslavije. Drugo poglavlje, *Partijska diplomatija (Kadrovska politika u diplomatiji)*, daje prikaz napora KPJ da u diplomatski aparat pošalje što više svojih članova i pristalica, naročito nakon početka sukoba sa SSSR-om i Informbiroom 1948. godine. Treće poglavlje (*Broj i struktura komunista u diplomatiji*) bavi se, kako je u samom naslovu poglavlja navedeno, brojem i strukturom kadrova KPJ u diplomatskim predstavništvima socijalističke Jugoslavije u periodu 1945–1952. godine. U poglavlju četiri, *Organizacija partijskog života*, autor se bavi pitanjem organizovanja i rada partijskih organizacija KPJ u diplomatskim predstavništvima Jugoslavije dok u petom poglavlju (*Rad partijskih organizacija*) opisuje njihovo funkcionisanje i probleme koji su se u tom procesu javljali. U poglavlju *Ideološki i politički rad* (šesto poglavlje) obrađuje se ideološka i politička obuka i obrazovanje kadrova KPJ

koji su se nalazili u službi u jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima. Poglavlje sedam, *Partija, država i diplomatija*, daje uvid u odnose između diplomatskih kadrova KPJ i obavještajnih kadrova KPJ koji su zajedno radili u diplomatskoj službi u inostranstvu, kao i u odnose između diplomatskih kadrova KPJ i vojnih izaslanika u jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima. U ovom poglavlju posebno je obrađen problem dupliranja direktiva koje je CK KPJ davao partijskim u diplomatskoj službi, jer su se partijski i državni zadaci često preklapali. U ovom poglavlju takođe je obrađen i problem odnosa između komunista i diplomata (ambasadora i poslanika) nekomunista od kojih su najznačajniji bili Marko Ristić, Izidor Cankar, Sava Kosanović, Milan Ristić, Božin Simić i Miloš Moskovljević. Osmo poglavlje, *Rezolucija IB-a i jugoslovenska diplomatija*, opisuje uticaj i posledice sukoba KPJ sa IB-om na partijske kadrove KPJ koji su bili u službi u inostranstvu, dok se u devetom poglavlju, *Lik komunista*, opisuju napori KPJ da očuva ispravan moralni lični život komunista, kako bi i sa tog aspekta bili dostojni reprezentanti jugoslovenske države i njene komunističke partije. Takođe, u ovom poglavlju opisana su i iskušenja i skretanja od propisanog ličnog moralnog života kadrova KPJ izazvanih velikim platama u diplomatskoj službi i drugačijim životnim navikama tuđe sredine kojima su bili izloženi tokom rada u inostranstvu. U poslednjem, desetom poglavlju, koje nosi naslov *Sukobi*, autor se bavi svađama, intrigama, međusobnim ogovaranjima i grupašenjima između kadrova KPJ na službi u inostranstvu. Posebno su obrađeni sukobi Josipa Vrančića i Miće Karlića u konzulatu u Milanu (Italija); sukobi Jože Brileja i njegovih protivnika u ambasadi u Londonu (Velika Britanija i Severna Irska); sukobi porodice Cvrlje-Vukčević koja je upravljala konzulatom u Sidneju (Australija) sa njenim protivnicima; sukobi između Antona Kolendića i Vojislava Ristića u ambasadi u Sofiji (Bugarska); sukobi Maksa Bačea i Miše Levija u poslanstvu u Tokiju (Japan); sukobi Vladimira Popovića i Mirka Bulovića u ambasadi u Vašingtonu (SAD) i sukobi Josipa Đerđe sa njegovim protivnicima u ambasadama u Sofiji (Bugarska) i Nju Delhiju (Indija).

Ovo delo dr Slobodana Selinića predstavlja dragoceno štivo za sve one koje interesuje spoljna politika socijalističke Jugoslavije, jer je upravo period obrađen u ovoj knjizi (1945–1952) vreme njenog nastanka i uobličavanja. Čitalac u ovom delu može pratiti proces preuzimanja diplomatskog aparata Jugoslavije od strane KPJ koja je, ubrzo posle sukoba sa IB-om, otpočela put ka formiranju politike nesvrstanosti i nepriklanjaja blokovima tokom tzv. hladnog rata (1948–1989).

Posle glavnog teksta knjige nalaze se zaključak i rezime (resume) na engleskom jeziku. Zatim, slede spisak korišćene literature i istorijskih izvora, imenski registar i prilog koji sadrži fotografije jugoslovenskih političara i diplomata. Knjiga je solidno tehnički opremljena. Sadrži značajan broj fotografija i tabela. Izdavanje knjige pomoglo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Štampana je u 300 primeraka, a izvršni izdavač je štamparija „Pekograf“ iz Beograda (Zemuna).

PRIKAZ KNJIGE GORANA BUDŽAKA „U VRTLOGU USTAVNOSTI – KOMPARATIVNA ANALIZA SAVREMENOG USTAVNOG PORETKA SRBIJE I PETE FRANCUSKE REPUBLIKE“

Prof. dr *Dragana* Stojanović, sociolog

U vrtlogu ustavnosti – komparativna analiza savrmenog ustavnog poretka Srbije i Pete francuske republike,
Goran Budžak, Institut za političke studije,
Beograd, 2014, 302 str.

Knjiga dr Gorana Budžaka podeljena je na pet poglavlja:

I Moderna politička teorija o ustavnosti i organizaciji političke vlasti

II Savremena teorija polupredsedničkih sistema

III Osnovne karakteristike polupredsedničkog sistema Srbije

IV Polupredsednički sistem Francuske

V Uporedna analiza polupredsedničkog sistema Srbije i Francuske

Predmet naučnog rada Gorana Budžaka jeste tretiranje karakteristika i komparativna analiza efikasnosti organizacije političke vlasti, polupredsedničkog sistema Republike Srbije i Pete francuske republike. Zašto Pete francuske republike?

Uporednom (komparativnom) analizom autor utvrđuje prvo da je aktuelni ustavno-pravni sistem Republike Srbije konstituisan po ugledu na „institucionalni model Pete francuske republike“ (autor). Drugo, sadržajnom analizom dokazuje sličnosti i razlike šireg društvenog konteksta (uslova) nastanka dva politička sistema. Treće, s tim u vezi autor upozorava na razlike u funkcionisanju oba politička sistema, gde se posebno naglašava razlika na bicefalnu/monofalnu ulogu egzekutivne vlasti.

Da bi predsednik države mogao da predstavlja pravu protivurečnost parlamentu mora da raspoláže i posebnim ustavnim ovlašćenjima, koja će mu omogućiti da ima aktivniju ulogu u političkim procesima i ne sme da bude neutralna i pasivna vlast egzekutive i sistema – smatra autor. Naprotiv, mora da bude aktivan ustavni subjekt koji, kao i vlada, ima značajna ovlašćenja kako bi donosio važne odluke.

Ovaj svoj stav autor obrazlaže činjenicom da je cilj svakog modela podele političke vlasti ostvarenje veće stabilnosti, efikasnosti i političke delotvornosti i egzekutive kao političkog sistema u celini – što je nesporna težnja svakog ustavotvorca.

U prilog ovom stavu autor ukazuje i na faktično elastično funkcionisanje ustavnih institucija Francuske, uprkos ozbiljnim društvenim turbulencijama, kako u samoj zemlji, tako i van nje. Ustav Francuske je na snazi već više od pola veka.

Ovaj pristup dr Budžaka je od velikog značaja ne samo kao pristup tumačenju političkih teorija, već i za konkretan državno-pravni ustavni poredak Republike Srbije danas.

Samom podelom i prikazom uočava se udžbenički pristup problematici o kojoj je reč. Autor nas postepeno uvodi u istorijski razvoj velikih tema: ustavnosti, parlamentarizma, predsedničkih i polupredsedničkih sistema. Jezik kojim je pisano ovo naučno delo karakteriše preciznost, jasnoća u razgraničavanju i pojmovnom odvajanju (definisaju), što predstavlja još jedan u nizu kvaliteta ovog rada.

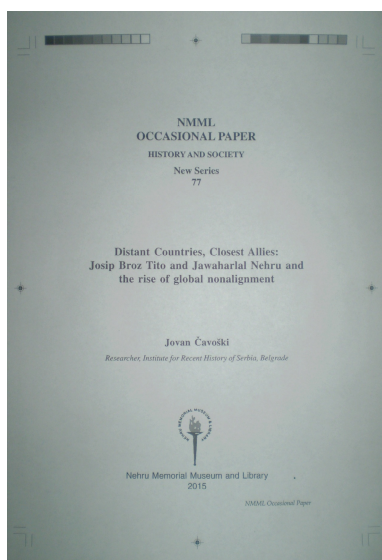
Kod komparativnih analiza dešava se da i samom autoru promakne racionalan pristup, pa da na relativno iracionalan način favorizuje jednu u odnosu na drugu stranu. Dr Budžak je izbegao ovakvu mogućnost, što dokazuje njegovu izuzetnu (minucioznu) dugogodišnju temeljnu posvećenost ovom naučnom radu.

Na kraju, pridružujem se preporuci recenzenta ovog dela, prof. dr D. Simeunovića: „Pročitajte ovu knjigu”.

PRIKAZ KNJIGE JOVANA ČAVOŠKOG „DISTANT COUNTRIES, CLOSEST ALLIES: JOSIP BROZ TITO AND JAWAHARLAL NEHRU AND THE RISE OF GLOBAL NONALIGNMENT”

Nikola Tošić Malešević*

Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Univerzitet odbrane u Beogradu, *Vojno delo*

Distant Countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the rise of global nonalignment, Jovan Čavoški, Nehru Memorial Museum and Library, Delhi, 2015, 81 pages

Jugoslavija i Indija su imale veoma razvijene, dinamične i prijateljske odnose, naročito od 1954. godine, što je bilo, u neku ruku, neobično, budući da su međusobno bile veoma različite (privredno, kulturno, socijalno, istorijski), geografski udaljene i, do tada, praktično bez ikakvih međusobnih veza i odnosa. Ipak, i pored svega toga, ova tema kao da nije previše privlačila ni jugoslovenske/srpske, ni indijske istoričare, ali, takođe, ni istoričare iz drugih zemalja, budući da su se za sve ovo vreme pojavila samo dva dela koja su se detaljnije bavila jugoslovensko-indijskim odnosima. Jedno je napisao Alvin Z. Rubinstajn – *Yugoslavia and the Nonaligned World* (*Jugoslavija i nesvrstani svet*), a drugo Ljubodrag

Dimić – *Jugoslavija i Hladni rat. Oglеди o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (194–1974)*. Upravo zbog toga je Jovan Čavoški, doktor istorijskih nauka koji posebno istražuje međunarodne odnose socijalističke Jugoslavije,¹ napisao, na engleskom jeziku, delo pod naslovom *Distant Countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the rise of global nonalignment* (*Udaljene zemlje, najbliži saveznici: Josip Broz Tito i Džawaharlal Nehru i rađanje globalne nesvrstaniosti*), koje je izdato 2015. godine u Indiji.

Ovo delo pisano je prvenstveno na osnovu novootkrivenih istorijskih izvora (dokumenata) iz srpskih i stranih arhiva. Dokumenti potiču iz Arhiva Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Arhiva Jugoslavije, Nacionalnog arhiva Indije, Nehruovog memorijalnog muzeja i biblioteke iz Delhija,² Arhiva Ministarstva spoljnih poslova Narodne Republike Kine, dok su pojedini dokumenti pronađeni u raznim ruskim i arhivima u Sjedinjenim Američkim Državama

* Autor je spoljni saradnik *Vojnog dela* i samostalni istraživač – master istoričar.

¹ Jovan Čavoški je istraživač-saradnik Instituta za noviju istoriju Srbije iz Beograda.

² Delhi je glavni grad Indije.

(SAD). Od izvora su korišćeni i određeni memoari, kao na primer: Vladimir Dedijer, *Izgnubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina*. Takođe, dr Jovan Čavoški je koristio i različitu literaturu. Tu su: Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*; Gene D. Overstreet, Marshal Windmiller, *Communism in India*; Robert J. McMahon, *The Cold War on the Periphery: The United States, India and Pakistan*; Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama*; Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*; Thomas C. Fingar, *From „National Communism” to National Collapse: U.S. Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia, 1948–1990*; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu: Odnosi sa velikim silama 1949–1955*; Godfrey H. Jansen, *Afro-Asia and Nonalignment*, itd.

Na početku knjige nalazi se autorov uvod, nakon kojeg sledi glavni tekst knjige podeljen na osam poglavlja. Prvo poglavlje nosi naziv *Between Ideology and Real Politik (Između ideologije i realpolitike)* i ono pokriva period od 1948. do 1953. godine. U njemu se, najpre, opisuju položaji Jugoslavije i Indije po izbivanju hladnog rata, zatim početak nove jugoslovenske politike traženja partnera van suprotstavljenih blokova (Istočnog, na čelu sa SSSR-om i Zapadnog, na čelu sa SAD) usled izolacije u kojoj se našla³ i, sledstveno tome, jačanje jugoslovensko-indijskih odnosa. Poglavlje broj dva, *From Partial Alignment to Nonalignment: Tito in India* (srpski *Od delimične svrstanosti ka nesvrstanosti: Tito u Indiji*), govori o normalizaciji kinesko-indijskih odnosa 1954–1955. godine, daljem jačanju jugoslovensko-indijskih odnosa i razlozima koji su doveli do toga, poseti Vijaje Lakšmi Pandit (sestre indijskog predsednika vlade Džavaharlala Nehrua) Jugoslaviji 1954. godine, poseti jugoslovenskog predsednika i, u isto vreme, predsednika vlade Josipa Broza Tita Indiji, u decembru 1954. godine⁴ i Nehruovom prihvatanju (istina, sa rezervama) *Titove* formulacije pojma „nesvrstanost”. *From Bandung to Brioni: Nehru in Europe* (srpski *Od Bandunga do Briona: Nehru u Evropi*), naziv je trećeg poglavlja koje obrađuje rezultate Titove posete Indiji, konferenciju afričkih i azijskih država u Bandungu u Indoneziji aprila 1955. godine, odnos Sovjetskog Saveza prema jugoslovensko-indijskom zbližavanju, posetu Nehrua SSSR-u, Poljskoj i Čehoslovačkoj i, naravno, Jugoslaviji tokom koje se, jula 1955. godine, sastao sa *Titom* na Brionima (tom prilikom je definitivno potvrđeno jugoslovensko-indijsko partnerstvo). Četvrto poglavlje, *Shaping of the Brioni Discourse* (srpski *Oblikovanje brionskog diskursa*), čitaocima daje uvid u trojni sastanak *Tita*, *Nehrua* i egipatskog predsednika i, u isto vreme, predsednika vlade Gamala Abdela Namera na Brionima u Jugoslaviji, jula 1956. godine, što je bio dalji put ka osnivanju Pokreta nesvrstanih (PN), i pridruživanje indonezijskog predsednika Sukarna izjavi trojice pomenuatih lidera posle Brionskog sastanka. Autor dalje piše o reakcijama Sovjetskog Saveza i Kine na jugoslovensko-indijsko-egipatski sastanak na Brionima, o Sueckoj krizi i ratu 1956. godine⁵ i podršci koju su, tom prilikom, *Tito* i *Nehru* davali *Naseru*, te o reakcijama

³ Naime, od februara 1948. godine i početka sukoba sa Informbiroom na čelu sa Sovjetskim Savezom, Jugoslavija se našla u izolaciji i od Istočnog bloka i od Zapadnog bloka, od kojeg je imala poteškoća faktički od 1945. godine (nezavisno od toga što joj je Zapadni blok donekle pomagao od 1948. godine).

⁴ *Tito* je, pored Indije, tom prilikom (to jest krajem 1954. i početkom 1955. godine) posetio još i Burmu i Egipat.

⁵ Suecki rat (29. oktobar – 7. novembar 1956) usledio je nakon odluke Egipta da nacionalizuje Suecki kanal, što nije pogodovalo interesima Velike Britanije, Francuske i Izraela. Zbog toga su pomenute tri države napale Egipat, ali su se, na kraju, morale povući usled snažnog pritiska SAD i SSSR-a kojima, u tom periodu, nije odgovaralo nikakvo zaoštavanje situacije na Bliskom istoku (zapadna Azija i severna Afrika).

Tita i *Nehrua* povodom mogućeg vojnog udara protiv *Sukarna* u Indoneziji, krajem 1957. godine i francuskog represivnog postupanja u Alžiru u istom periodu.

Politički i ideološki napadi Kine i SSSR-a na Jugoslaviju u drugoj polovini 1958. i u 1959. godini i njihovi naponi da se Jugoslavija diskredituje među državama koje će kasnije činiti Pokret nesvrstanih, naponi Jugoslavije da se odbrani od pomenutih napada i sačuva svoju poziciju u tzv. „Trećem svetu”, zatim podrška Indije, Burme i Egipta i mnogih drugih država Jugoslaviji tokom napada Kine i SSSR-a, kao i *Titova* poseta Indiji januara 1959. godine, teme petog poglavlja koje se zove *In the Shadow of the Sino-Soviet Alliance (U senci kinesko-sovjetskog saveza)*. Iduće, šesto poglavlje *Nehru, Tito and the Chinese Challenge* (srpski *Nehru, Tito i kineski izazov*) pregledno daje obaveštenja o izbijanju pograničnog spora između Kine i Indije i spora između ove dve zemlje oko toga koja će imati više uticaja u Aziji (oba spora su izbili tokom 1959. godine), o problemima koji su zbog tih sporova nastali, o podršci Jugoslavije Indiji i njenom savetovanju, kao i o novoj rundi diskusije o bližoj saradnji zemalja „Trećeg sveta” usled njihovih konflikata sa državama Istočnog (socijalističkog) bloka. Dr Jovan Čavoški u sedmom poglavlju, *Tito, Nehru and the Belgrade Conference of the Nonaligned (Tito, Nehru i Beogradska konferencija nesvrstanih)* piše o pogoršavanju odnosa zemalja „Trećeg sveta” sa državama Istočnog i Zapadnog bloka i pogoršavanju odnosa između blokova tokom 1960. godine. Zatim, skreće pažnju na *Titovu* i *Naserovu* odluku da, usled pomenutih odnosa, počnu da deluju na organizovanju Pokreta nesvrstanih, kao i na *Nehruovo* oklevanje u vezi sa tim i na njegovu orijentaciju ka tome da Indija samostalno vodi posebnu afro-azijsku grupu zemalja. Dalje, opisuje *Titovu* posetu Gani, Togou, Liberiji, Gvineji, Maliju, Maroku, Tunisu i Ujedinjenoj Arapskoj Republici⁶ u prvoj polovini 1961. godine, *Titove* i *Naserove* pokušaje da pridobiju *Nehrua* i lidere ostalih država „Trećeg sveta” da pristanu na održavanje konferencije nesvrstanih i pokušaje Kine da, preko Indonezije, osujeti održavanje pomenute konferencije i da, umesto nje, organizuje konferenciju afro-azijskih država koja bi isključivala Jugoslaviju kao evropsku zemlju. Na kraju, prikazuju se *Nehruov* i *Sukarnov* pristanak na održavanje konferencije nesvrstanih, pripremni sastanak u Kairu juna 1961. i konferencija i osnivanje Pokreta nesvrstanih u Beogradu, septembra 1961. godine i sastanak *Tita*, *Nasera* i *Nehrua* u Kairu, novembra iste godine. Poslednje, osmo poglavlje pod nazivom *Tito, Nehru and the Sino-Indian Border War (Tito, Nehru i Kinesko-indijski pogranični rat)* opisuje pogoršavanje kinesko-indijskog pograničnog spora tokom 1961. i 1962. godine, izbijanje rata oktobra 1962,⁷ podršku Jugoslavije Indiji (koja je sprovedena pod „velom tajne” budući da je, u vreme kinesko-indijskog pograničnog rata Jugoslavija bila u procesu smirivanja odnosa sa SSSR-om koji je, i pored toga što je od 1960. godine bio u političkom i ideološkom sukobu sa Kinom, držao stranu istoj, ali i zbog pretnji Kine da će odustati od svakog mirnog rešenja ako Jugoslavija, koju je nazivala *alatom američkog imperijalizma*, posreduje u sporovima između afričkih i azijskih država), i konačno indijsko, ovaj put u potpunosti, prihvatanje (usled poraza od Kine u pomenutom ratu) Pokreta nesvrstanih, kao izvora respektabilne vojne i privredne snage. Takođe, autor je u

⁶ Ujedinjena Arapska Republika (UAR) bila je kratkotrajna država nastala ujedinjenjem Egipta i Sirije 22. februara 1958. godine. Ponovo se raspala na Egipat i Siriju 28. septembra 1961. godine.

⁷ Kinesko-indijski pogranični rat vodio se od 10. oktobra do 21. novembra 1962. godine usled pograničnih sporova koje su pomenute dve države imale na Himalajima. Rat se završio kineskom pobedom.

ovom poglavlju napomenuo da je Indija, posle rata sa Kinom, na kraju dobila podršku i Sovjetskog Saveza koji je konačno prekinuo sve veze sa kineskim rukovodstvom, što je još više učvrstilo indijski položaj.

Dr Jovan Čavoški se u ovom delu, u hvale vrednom naporu, potrudio, i uspeo u tome, da prikaže prisno prijateljstvo Jugoslavije i Indije i njihovih lidera *Tita* i Nehrua koje je dovelo do toga da ove dve udaljene zemlje postanu najbliži saveznici i jedni od osnivača Pokreta nesvrstanih. Budući da, kako je već pomenuto, nema mnogo knjiga koje obrađuju temu jugoslovensko-indijskih odnosa i da je ovo delo pisano prvenstveno na osnovu novootkrivenih dokumenata, ono predstavlja koristan izvor podataka za našu i indijsku historiografiju, kao i za sve koje interesuje ova tema. Takođe, ovo je knjiga i o umešnosti jugoslovenske diplomatije koja je, uspostavljanjem odnosa sa Indijom i ostalim zemljama koje će ući u Pokret nesvrstanih, uspešno probila izolaciju u kojoj se našla od početka 1948. godine.⁸ Zbog toga je velika šteta što ovaj rad još uvek nije preveden na srpski jezik. Ipak, za sve one koje interesuje problematika jugoslovensko-indijskih odnosa on je dostupan u izvornoj, engleskoj verziji.

Posle glavnog teksta knjige sledi zaključak pod nazivom *Conclusion: Tito, Nehru and the Destiny of Nonalignment* (Zaključak: *Tito, Nehru i sudbina nesvrstivosti*) u kojem autor, pored ostalog, daje sublimaciju celog rada. Knjigu je izdao Nehru Memorial Museum and Library (Nehruov memorijalni muzej i biblioteka) iz Delhija, a izvršni izdavač je štamparija „A.D. Print Studio” iz istog grada.

⁸ Izolacija je uspešno probijena krajem 1954. i početkom 1955. godine *Titovim* putem u Indiju, Burmu i Egipat.

S U M M A R I E S

Globalization between the End and the Return of History

Stanislav Stojanović

Globalization as a social concept based on the principle of universalism announced the beginning of a new era and a model of international society which would mean a sort of an end of historical cycles. Optimistic faith in progress was one of the driving ideas of the concept. A hope was awakened that a new era of human history was starting, and globalization was one of the most popular concepts of the global society.

The nature and dynamics of relationships in international politics, which is torn between the vision of a global society and the increasingly stronger political practice, continuing throughout the history of human civilization, unambiguously confirm that globalization is "not working", that its power subsides and that the concept of the contemporary global society arrangement is ever less credible. The global financial collapse that befell the world in 2008 represents the most convincing indication that most of globalization is discredited, and the faith in a united mankind is increasingly less desirable concept. The world with globalization has not become one of the best possible worlds, as announced earlier. A multitude of people have found themselves in social, economic and political wasteland.

It has been exactly the processes of establishing the world society, which would be based on liberal and democratic qualities, that have had a great influence on the radical desocialization of areas throughout the contemporary world. Strong deficiencies of the global world order have intensified many political, social and religious disintegrative processes. It has turned out that the announcement of the globalization having started the era of international rapprochement was wrong. At the same time, ever more strong interdependence of contemporary societies, based on the technological achievements of the postindustrial world, has expanded the range of issues that call for the global approach.

Key words: globalism, globalization, global market, global society, nation state

Arctic Strategy of the United States – Development, Challenges and Prospects

Marko Filijović and Zoran Kilibarda

The Arctic region has been attracting increasing attention of world political and academic community. The credit for that goes, first of all, to identified hydrocarbon and other resources, which, due to thawing of ice caused by climate change, finally

became available. Striving to "get a fair share" in the situation of constant growth in demand for energy, the majority of states bordering the coast of the Arctic Ocean decided to regulate the matter of the division of this not yet fully lotted-up world region under the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). The exception are the United States, which have not yet ratified the document, although they clearly show an intention to exploit the Arctic resources.

The paper analyzes the development of the US political, military and economic engagement in the Arctic region. The focus of the analysis is to examine the current challenges faced by Washington in this area, with addressing special attention to the suggestions of scientific and political communities for the possible ways of their timely overcoming.

Key words: Arctic, strategy, the United States, geopolitics, the United Nations Convention on the Law of the Sea – UNCLOS

China's Fight against Terrorism at Sea

Miroslav M. Talijan, Vlada M. Mitić and Zeng Shuai

As the largest share of China's exports and imports goes across the South China Sea and the Strait of Malacca, the Chinese national interest is exactly to put their anti-terrorism policies on a legal footing through anti-terrorism regulations, to equip and properly organize its forces for the fight against terrorism, as well as to participate in related international exercises and operations. In achieving this goal, China is faced with numerous obstacles, such as: the lack of respective legal regulations and a large number of anti-terrorist forces, which are inadequately coordinated and poorly equipped and trained. Also, territorial disputes over maritime areas with the countries bordering the South China Sea, and frequent meddling of the great powers, like the United States and Japan, prevent China to build bilateral relations with these countries for the joint fight against terrorism. On the other hand, China's active participation in international exercises and operations relating to the fight against pirating and terrorism at sea increase China's capabilities to protect its own national interests.

Key words: terrorism, terrorism at sea, China, anti-terrorism fight

Political and Legal Framework of Contemporary Migrations in Southeast Europe

Veljko Blagojević and Branislav Milosavljević

The phenomenon of human migrations is as old as the civilization. The reasons why people choose to change their place of residence are complex and subject to frequent changes. That is why the classification of migration is a very complex matter,

both for legal and security theorists. However, international legal regulations have been adopted, which provide rights for migrants. On the other hand, the given rights to freedom of movement and protection from persecution are limited by state sovereignty, as historical, legal and political category. When supranational international organizations, such as the European Union and other regional organizations, are added to national sovereignty, the difficulty of legal regulation of that matter can be understood. Countries in the region are trying to adapt to circumstances arising from mass migrations through their respective territories, where each is led primarily by political decisions based on national interests, in the absence of a broader, European migration policy that would be a comprehensive effort to solve the afore mentioned problem. The Southeast European region is a transit hub for smuggling, trafficking and illegal migrations in general, which requires further caution of competent authorities when classifying certain categories of migrants and, therefore, the compliance with international and domestic standards regarding their guaranteed rights.

The aim of this paper is to analyze global and regional migrations and their future trends, with a focus on South East European region, as well as to establish basic motives that cause migration processes and their classification, which could be used for the proper treatment of migrants in accordance with their rights and the respective national legislation.

Key words: migration, asylum, refugee, Balkan migration route, migration policy

Defense Cooperation between Serbia and Turkey as an Indicator of the Implementation of Davutoglu's "Strategic Depth"

Đorđe M. Pavlović

The paper analyzes the level of compatibility of the defense cooperation between Serbia and Turkey from 2004 to 2014 with the concept of Ahmet Davutoglu's foreign policy presented in his book "Strategic Depth". The article mainly uses the comparative method to compare the level of defense cooperation between Turkey and Serbia, as well as Turkey and "Kosovo". The same method is also used to compare the perceived level of defense cooperation with Davutoglu's ideas presented in the afore-mentioned book. In doing so, the following is emphasized as comparative areas: the contractual basis of the defense cooperation, high-level bilateral visits, and specific activities within the framework of the cooperation in the area of defense. Qualitative analysis of documents was used to collect data from the official websites of the Ministry of Defense of Serbia, certain institutions of the Serbian Armed Forces, the Ministry for the Kosovo Security Forces, as well as Davutoglu's book.

The author has found that during the said period Turkey intensively supported the development of the defense sector of "Kosovo", while its cooperation with Serbia was limited to activities of more political than military nature, which completely coincides with the ideas of "Strategic Depth". He concludes that in the future period the defense cooperation between Belgrade and Ankara will continue to develop primarily towards bilateral

relations at the political level, emphasizing the election of Davutoglu as the Turkish Prime Minister, and Erdogan as the Turkish President, to be aggravating circumstances, along with the crisis of trilateral cooperation between Serbia, Bosnia and Herzegovina and Turkey as the dominant framework of Serbian-Turkish political communication. On the other hand, the cooperation between Ankara and Pristina will most likely continue at the same or even more intense pace, considering that there are no major obstacles to its development.

Key words: Serbia, Turkey, Serbian Armed Forces, Kosovo Security Forces, defense cooperation, foreign policy

Intelligence Services and National Security

Predrag D. Ilić

The paper discusses the relationship between intelligence services and national security, or the significance of intelligence services' impact on the national security of any country. The author starts by stating that this relationship is often simplified, within the following pattern: domestic intelligence services (always) work towards achieving and preserving the national security of their own country, and foreign intelligence services (always) threaten and impair this security. Using the comparative historical method and methods of analysis and synthesis, the author subjects this pattern to criticism, stating, first, that domestic intelligence services (both at national and subnational level), in addition to the expected positive, i.e. constructive action, may also act destructively to national security. On the other hand, he maintains that foreign intelligence services, in addition to predominantly destructive effect on national security of other countries, may also have a positive impact. Offering ample evidence for both of these assertions, the author concludes that the relationship between the intelligence services and national security is much more complex than many people might think, and that it does not do with any simplifying and easily launched patterns.

Key words: intelligence services, national security, coup d'état, Gestapo, NKVD / KGB, MI5, FBI, CIA

Comparative Analysis of Strategic and Doctrinal Documents in Security and Defense

Dejan R. Đorđević and Vladimir Katančević

This paper provides a comparative analysis of strategic and doctrinal documents in the sphere of security for a number of European countries, and for presently the most influential countries of the world. Through theoretical determina-

tion of strategic and doctrinal documents, focusing on the established hierarchical order of the documents in each of the included countries, the paper presents strategic and doctrinal security documents of the Republic of Serbia and the Russian Federation, as well as strategic and doctrinal defense documents of the following seven countries: the Russian Federation, the United States, the People's Republic of China, the Republic of Croatia, Bosnia and Herzegovina, the Republic of Albania and the Czech Republic. Based on the comparative analysis of adopted and applicable strategic and doctrinal documents in security and defense, it may be said that there is no common point of view and practice regarding the hierarchical system of strategic and doctrinal documents, but that, nevertheless, there are tendencies to establish a similar order of these documents. Also, the Republic of Serbia with its adopted strategic and doctrinal documents does not diverge from the general tendencies in this domain.

Key words: strategic and doctrinal documents, security, strategy, defense

The Impact of the Level of Motivation on the Preparedness of Citizens of the Republic of Serbia to Respond to Natural Disaster Caused by Flood

Vladimir M. Cvetković

The objective of the quantitative research was to examine the impact of the level of motivation on the preparedness of citizens to respond to natural disaster caused by flood in the Republic of Serbia. Bearing in mind all local communities in Serbia affected, or with a high risk to be affected, by flood, twenty of a total of 150 municipalities and 23 cities, as well as the city of Belgrade, were randomly selected. In the selected local communities the research was conducted in those areas that were the most endangered regarding the water level or potential risk. The survey applied the strategy of multi-stage surveying of random sampled households. The research results indicate that those absolutely motivated recorded a higher level of individual readiness to respond to floods as compared to the citizens who believe they are absolutely unmotivated. In contrast, absolutely unmotivated people do nothing to prepare for response.

The originality of the research lies in the fact that Serbia has never conducted any research to examine the citizens' preparedness to respond. The research findings can be used when creating a strategy for improving the level of citizens' preparedness to respond. The research points to the way that should be used to drive the citizens, according to their level of motivation, in order to raise their preparedness to a higher level.

Key words: natural disasters, flood, citizens, level of motivation, preparedness to respond, Serbia

Multinational Operations – Experiences that Have a Price

Rade Slavković, Jadranko Jukić and Zoran Nikolić

The participation of the Serbian Armed Forces in multinational operations is based on established security and defense needs and interests stated in the National Security Strategy of the Republic of Serbia, the Defense Strategy of the Republic of Serbia, and the Strategic Defense Review of the Republic of Serbia.

Through the participation of members of the Serbian Armed Forces and other defense forces in multinational operations, our country confirms its interest and intention to concretely contribute to the global, European and regional security, and to the observance of international law and order, and thus it also fulfills the internationally accepted obligations arising from its membership of the UN and other international organizations.

The members of the Serbian Armed Forces participating in multinational operations are richer in experiences and knowledge they accept from their co-workers from the armies of other participating countries, which they subsequently apply in carrying out their own regular tasks within their active duties, thus contributing to the development of military thinking, and consequently the operational art.

Since their introduction, and particularly in recent years, the peacekeeping missions, recently referred to as peace support operations, have, due to their main characteristics (involvement of a large number of manpower and combat and non-combat weapons and equipment; major challenges faced by the participants of the mission; distance from their home country, etc.) become very expensive, both for the Organization of the United Nations (OUN) and the participating countries.

Key words: multinational operations, experiences, development, parameter, calculation model

Specifics of Road Convoy Security Support during Movement through High Risk Areas

Srđan Srdanović

Modern road convoys moving through high risk areas need to be protected from attackers who are usually motivated to plunder the goods transported in vehicles of the convoy, as well as to kidnap the participants of the convoy. The paper focuses on the specifics of private security support of a road convoy in high-risk areas. The results obtained in the research show that the employees of private security support service in high risk areas are to use adequate measures to deter and prevent attackers and protect their assigned road convoys on specified routes of

movement. The scientific justification of the research and this paper lies in the fact that a comprehensive, objective and integrative understanding of capabilities of private security support agencies in the protection of the road convoys in high risk areas is impossible without an insight in the current situation in this domain, with the facts and specificities from the field included. The social justification of the research lies in introducing the professional community with the importance of timely and organized planning and implementation of activities that make the potential operators of private security support in the protection of road convoys in high-risk areas more efficient. The conclusion of this research is that a special system of security measures is needed, which are adjusted to the situation in the field, and which will reduce the risk of attack to the lowest possible level, or most efficiently respond to attacks on road convoys in high-risk areas.

Key words: road convoy, private security support in high-risk areas, elements of a road convoy, leader of the convoy, vehicles equipped with machine-guns

Studying the Enemy Armament and Military Equipment in Asymmetric War

Marko Pavlović

Technical intelligence or study of the enemy's weapons and military equipment is one of the military intelligence disciplines. The collection, processing and use of data on the characteristics and capabilities of the opponent's resources to conduct armed struggle is a major challenge in the era of asymmetric wars, primarily due to the use of improvised devices. Terms relating to this area are presented in this paper through definitions and classifications. The historical method was used to present the development of technical intelligence in the United States, and the content analysis of available and relevant literature provided the structure, main characteristics and features of the US scientific and technological intelligence community.

Key words: armament, military equipment, intelligence activity, intelligence security support, technical intelligence, TECHINT

The Connection of Costs, Management and Capabilities of the Serbian Armed Forces

Nedžad Imamović

The Serbian Armed Forces and its formations, at all organization levels, perform their missions and tasks by conducting their operations. To conduct the operations, the Serbian Armed Forces need to have certain capabilities that are set before them, i.e. defined as requirements.

To determine the Serbian Armed Forces' capacity to fulfill the requirements regarding their capabilities, it is necessary to establish the current level of capabilities, and then the next required level to be reached at some point. In this entire process, it is impossible to talk about the development and use of capabilities, unless the cost factors are directly involved, which eventually are decisive for reaching a specified level of capability. Depending on the step, or the phase of the capability management process, one can talk about the role and importance of the costs, i.e. the cost factor and models, which, in conjunction with other factors, can be applied to reach the required capabilities. The ultimate goal of this process is getting to know the nature, structure and size of the likely future costs that will enable the execution of all alternative force structures and, through their influence on the development and use of the Serbian Armed Forces' capabilities, compensate for any possible shortcomings that may be identified in the management process of the Serbian Armed Forces' capabilities.

Key words: costs, management, capabilities, Serbian Armed Forces

Improving the Ways of the University of Defense Funding from the Standpoint of Strategic Management

Dragić B. Marić and Aleksandar S. Neševski

Organizationally, the University of Defense in Belgrade belongs to the defense system, and primarily educate personnel required by the system. This specificity, as compared to other universities, derives also a significant fact that this university operates almost entirely with state-owned assets. For its successful operation, it is necessary to ensure the regularity and timeliness of its funding as a budget beneficiary. The aim of this paper's research is to prove that the funding of the University and its operations would significantly improve if it was awarded the status of a direct budget beneficiary. This view of the authors is based on the perception of the interconnectedness of the phases of the current process of funding: planning of funds; approving of expenditure plans; adoption and implementation of procurement plans; and spending of approved funds. They estimate that this procedure is time-consuming, delayed, and therefore inadequate from the standpoint of the University's requirements, which are subject to faster changes. In preparing the solutions to the matter of the research, the authors studied foreign experiences regarding the status of military educational institutions – defense universities of the USA, the Republic of Romania, and the Czech Republic. Also, they present the status of special state administration bodies within the Ministry of Defense – the Defense Inspectorate, the Military Intelligence Agency, and the Military Security Agency. The study of the position of these state administration bodies enabled the establishment of the view that the University of Defense of the Republic of Serbia need also to be awarded such a status. Nevertheless, prior to making the final proposal, an empirical

research is also conducted through a test method and surveying techniques. In the conclusion, the paper presents the results that confirm the base hypothesis of the need to award the University of Defense the status of a direct budget beneficiary. This would allow the improvement of the approved budget planning and execution, more expedient use of their own revenues, as well as other benefits in terms of financial operations of the University. The authors believe that this would ensure considerable savings in budgetary funds spending, as well as greater possibilities of their strategic management.

Key words: University of Defense funding, strategic management, direct budget beneficiaries, own revenues

Knowledge Economy and Intellectual Property in the Context of Serbia's Social Development – Case Study

Žaklina Jovanović, Slobodan Nešković and Zoran Kostić

Under the influence of the globalization process in the last few decades there has been a series of changes that have transformed the world market and have had an impact on the business environment. Creating material values is ever more the result of nonmaterial factors, and the production is based on knowledge, skills and innovativeness of employees. This increase of the share of knowledge in a newly created value is the main characteristic of the new economy of the 21st century, which is called the Knowledge Economy. In the past, the necessary resources to achieve social development and growth were capital, natural resources and work, while in today's economy, based on knowledge, the importance is shifting towards intellectual potential, especially intellectual property. This resource has become a very powerful tool and the foundation for creating other values in modern business. In line with new trends, successful future and a path of growth and development of each country, and Serbia as well, is the economy which is based on the protected intellectual knowledge.

Key words: globalization, knowledge economy, intellectual property, Serbia, competitiveness

Sources of Funding in the Sports Industry

Igor Radošević, Bojana Ostojić and Ana Gavrilović

The sports industry is one of the most developed branches of industry, whose value is estimated at 450 billion of euros, and increasing every year. The main reason for the rapid growth of the sports are the media that, through advertis-

ing the products of the world's largest brands, promote their sales, and therefore the financial profit and the accelerated development of the companies. The financial crisis that has affected the sport industry has led to the confrontation of huge investments in sports, often losing the reality of an average sports fan. Every company is trying to reduce their production costs in order to increase their profits, by any means necessary to achieve the goals of the company. It is an abhorring fact that the largest sporting goods company, such as "Nike", "Adidas" and "Puma", have long moved their production from Europe and America to Asia, where their workforce consists of minor children who work on average 10 to 12 hours a day for a monthly pay of \$2. This form of human exploitation is one of the key reasons for production savings, and thus the increase in the company profits. Sports industry funding can be analyzed from different perspectives. The estimated value of the sports equipment market is \$135 billion, and the largest sports brands, "Nike" and "Adidas", owned by the shareholders, are funded exclusively from the sale of sports products, which they are trying to increase by advertising through their sponsorship of the best players, sports clubs, and national teams. Also, there are other ways of funding the sports industry, such as scholarships and fundraising (primarily intended for amateur sports in schools and universities), membership fees (intended for funding the professional and recreational sports), selling the season and daily tickets, sponsorships, and selling the television rights (intended for funding the top-level professional sports), as well as IPA funds (intended for projects of national significance in the Western Balkan region).

Key words: sports industry, sports sponsorships, selling of television rights, IPA funds

The Methodology of Analysis and Assessment of Risk for Corruption in the Company Operations

Slobodan Nešković and Aleksandar Petković

The complexity, diversity and constant changing of many forms of corruption in the economy imply the existence of the risk that corrupt practices with adverse impact on the operations of the company may not be timely detected and prevented. Although it is widely accepted that the judicial and police authorities, through their repressive actions, represent the first pillar of defense in detecting the above mentioned social anomaly, one should not ignore the fact that the management structures of the companies play an important role in this domain, first and foremost through assessing the risk of corruption in the company's operations and implementing the appropriate internal control systems. Based on former theoretical and practical experiences, this paper discusses an appropriate methodological approach that provides answers to questions of who within the company, when, how, and why, assesses the risk of corrupt action occurrences.

Key words: methodology, analysis, assessment, risk, corruption, control, company

Energy in the Urban Terrorism Environment

Radoslav Gaćinović

The paper is dedicated to advancing the security of energy systems and conditions for undisturbed use of all types of energy. As the beginning of the 21st century was marked by various threats, challenges and risks that disrupted both integral and human security by the emergence of all kinds of violence, especially contemporary (urban) terrorism, a need has arisen for a preventive action of the UN, the nations, and their institutions for the protection of basic human rights and freedoms of citizens globally. As energy is a source of life, without which it is impossible for the modern man to function, the terrorist organizations are most likely to choose, as a target of their attacks, a range of power plants, energy transmission lines, power stations and substations in urban areas in particular, in order to cause fear, anxiety, defeatism, and panic in citizens, while compromising the nation with the international community incurring significant material damage, primarily for political reasons. Therefore, this paper points to and warns of potential problems, but also of the ways of preventive actions and the preclusion of terrorist attacks against energy systems, the energy itself, and consequently the man.

Key words: energy, nation, terrorism, urban terrorism, preventive action, countering

The Challenge of Defining the Contemporary Terrorism

Marko Krstić

Conceptual determination and definition of the phenomenon of terrorism is just as complex as the understanding of the terrorism itself and terrorist activities. Therefore the paper presents the concept of defining the contemporary terrorism in terms of science and theory, and their contribution to, as well as the role in, creating a universal and generally accepted definition. Scientists, academics and government experts have long sought to define terrorism, but despite all efforts this term has remained elusive and full of conceptual difficulties that prevent its conceptual definition. Ironically, this concept has now become the most topical political theme, plague and drama of modern times. All this has resulted in a multitude of alternatives and created a kind of chaos around the same word, which best reflects the present situation regarding the formulation and definition of terrorism. The paper discusses academic definitions of terrorism, which are the most numerous. However, none of the current definitions is sufficiently complete, clear and acceptable, as universal and generally recognized by all countries, governments and residents. The study of "contemporary terrorism" is certainly necessary, especially because of the events that took place in the last two decades, and a consensus on a single definition of the term has not been achieved yet, because there have been different approaches to the matter.

Key words: terrorism, defining, definition, science, theory

Yugoslavia and Informbiro – Causes and the Beginning of the Conflict

Nikola Tošić Malešević

Conflict of Yugoslavia and Cominform certainly represents the first and the most significant conflict in the so-called Eastern Bloc, which was under the leadership of the USSR. The epilogue of the conflict was the split between Yugoslavia and the Eastern Bloc, and the establishment of closer relations between Yugoslavia and the countries of the so-called Western Bloc led by the United States.

Many papers have so far been written trying to decide what were the main reasons that led to the conflict. They have been discussing the ideological reasons, foreign policy reasons, a combination thereof, and so on. This paper does not present the final word on this, but only offers possible answers to the question of what were the reasons that led to that the two close allies of World War II, only a few years after its completion, came to the verge of starting a war between them.

Key words: Informbiro, Yugoslavia, USSR, Tito, Stalin, Eastern Bloc, conflict

The Issue of Emergence and Work of the Kulturbund and other German Organizations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians / Yugoslavia

Vladimir Barović

The paper discusses the issue of the emergence of the Kulturbund, a German minority organization, which caused suspicion and hostility in the majority nation, as well as the authorities, since its formation. Based on archival research and the analysis of the then media, the author found that there had been significant limitations imposed on the German minority by the authorities, particularly in the political, but also in the cultural field. This paper specially discusses the issue of education in the German language, and also discusses some incidents, especially after the introduction of the Sixth January Dictatorship, which insisted on strengthening of the integral Yugoslavhood in the cultural, educational and political areas.

The analyses and conclusions were made on the basis of archival research, as well as observation and treatment of the press between the two wars as a relevant testimony of the then circumstances and the state of mind of an "average" journalist and editor.

Key words: *Germans, Kulturbund, education, minorities, culture, education system, press*

Likovno-grafički urednik
mr *Nebojša* Kujundžić
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Jezički redaktor
*Dobri*la Miletić, profesor

Tehničko uređenje
Zvezda Jovanović

Prevodilac na engleski jezik
*Duška*nka Pivljanin, profesor

Tiraž 430 primeraka

Štampa: VOJNA ŠTAMPARIJA BEOGRAD, Resavska 40b

UDK – Narodna biblioteka Srbije

VOJNO DELO je interdisciplinarni naučno-teorijski časopis Ministarstva odbrane Republike Srbije koji izlazi dvomesečno. Predstavlja otvoreni forum za prezentovanje i stimulisanje inovativnog promišljanja o svim aspektima i nivoima bezbednosti i odbrane. Gledišta i stavovi autora izloženi u VOJNOM DELU ne odražavaju nužno zvaničnu politiku ili stav Ministarstva odbrane Republike Srbije i Vlade Republike Srbije. Svi tekstovi u ovom izdanju smeju se reprodukovati, u delu ili celini, bez prethodnog traženja odobrenja. Redakcija VOJNOG DELA zadržava pravo redigovanja tekstova.

